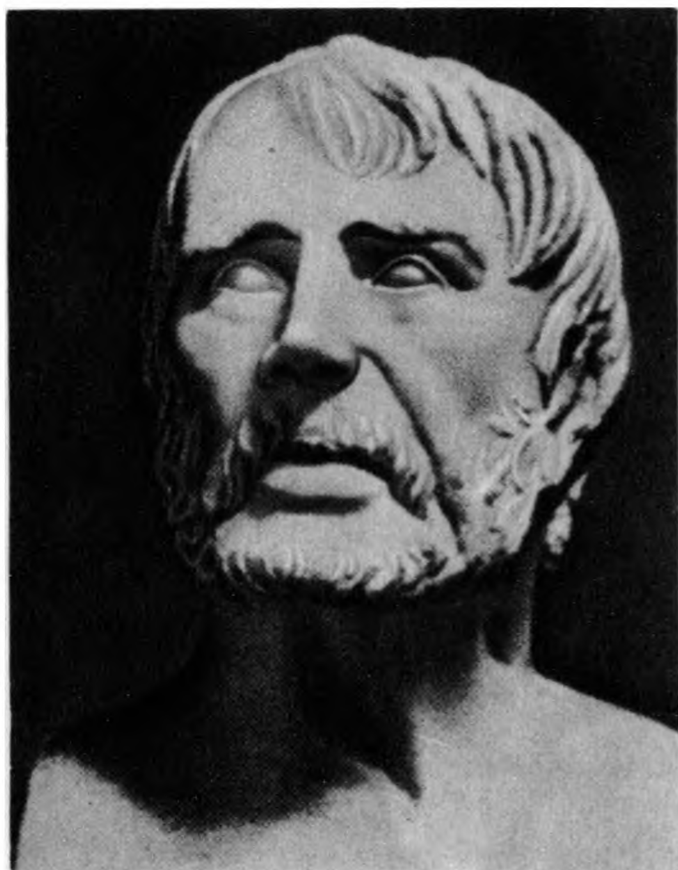
SENEKA

Laiškai Lucilijui







IŠ FILOSOFIJOS PALIKIMO

Seneka
Laiškai Lucilijui



VILNIUS „MINTIS“ 1986

Iš lotynų kalbos vertė
DALIA DILYTĖ

Redagavo
ALDONA RADŽVILIENĖ

87.3
Se 76

S $\frac{4704000000-210}{M851(08)-86}$ 96—86

ANTIKA IR SENEKA

Seneka neprilygsta didiesiems antikos mąstytojams. Patys didžiausi — Heraklitas, Demokritas, Platonas, Aristotelis,— orientavesi į kosminės esamybės refleksijas, esmingai skiriasi net pačia minties sklaida. Jų džiaugsmingas bekliūtės proto galių plėtotės jautimas kaip būties šviesa uždengia tik kažkur begalybėje tegalimą nebūtį. Senekos minties būtiškoji plėtotė vyksta jau įveikiant žmogaus kūniškumo ir pasaulio daiktiškumo trauką, o jos prieštaros tokios dramatiškos, kad ji neturi augustiniško tragizmo tik todėl, jog orientuota ne į būties paslapties įminimą, o į buvimo būties akivaizdoje palengvinimo paieškas. Ne veltui F. Engelsas pavadina Seneką „krikščionybės dėde": su graikiškuoju realizmu Seneką sieja tiktai didžioji visų antikos mąstytojų tradicija ieškoti žmogui laimės šiame pasaulyje.

Antikinės filosofijos orientaciją į žmogų sąlygoja graikų filosofijos postuluotas antiteziškumas jau susiklosčiusiai graikų mitologinei religijai. Net iki hierarchiškos dievų sistemos racionalizuotas jusliškasis mitologijos universumas negali prilygti vis stipriau graikų išgyvenamam visuotinybės pajautimo tikrumui, ir klausimas, kas yra žmogus ir jo aplinka, graikų sąmonėje nušvinta klausimu, kas yra žmogus kaip tos visuotinybės dalis — pirmas tikrai filosofinis klausimas. Žmogaus paveikslas turi būti nupieštas nebe siekiamybės — mitologinio dieviškumo — pavidalais, o galimybės — žmogaus materialaus determinuotumo — formomis. Tų formų ieškojimas iškelia didingas logo, atomo, idėjos, nuso pasaulių konstrukcijas — tokias fundamentalias ir gigantiškas, kad žmogus su savo gyvenimo tikrumo pajautos, arba laimės, menu atrodo jose tapę antraeiliais dalykais. Tačiau, kad ir kaip nuosekliai būtų piešiamas gamtos paveikslas, jis visose graikų koncepcijose užbaigiamas laimės siekiančiu žmogumi. Kelias į laimę veda

per gamtos — savo aplinkos — pažinimą. Išmintingas — save su aplinka suderinęs — žmogus gali prilygti dievams. Graikų idealas — gražus ir geras žmogus — sugretina sportą ir filosofiją — kūno ir dvasios ugdymo menus.

Priemonė, kuria graikai kuria naująjį savo ir savo aplinkos paveikslą, yra protas. Ji pasirodo esanti paprasta, bet turinti su niekuo nesulyginamą galią. Paprasta ji tuo, kad, yra prieinama kiekvienam žmogui, o nepaprasta tuo, kad, tikdama doroti pačius paprasčiausius daiktus, žmogų gali akimoju išvesti ir į begalybę. Protas prieš nustebusias graikų akis skleidėsi kaip begalinumo apibrėžtumas: begalinis laikas dalijamas galėjo subirti eromis, metais, vasaromis, dienomis, akimirksniais; neaprėpiama visata — dangaus šviesuliais, žeme, vandeniu, oru, kalnais, medžiais, gyvūnais ir dulkėm. Jei begalinumo suvokimą protas skaidė taip, kad tas savo skaidymo formas galėjo tapatinti su realybės pavidalais, tai visa, kas šnekama, galėjo būti laikoma turint materialiosios realybės, o visa, kas prote skleidėsi kaip perėjimas iš begalinumo į apibrėžtumą, galėjo būti laikoma ta iki šiol neperregimą pasaulį valdančia tvarka! Pažinimo džiaugsmas buvo toks didelis, kad graikai tarsi užmiršo, jog apibrėžinėjimas — proto veikla — prasidėjo tada, kai jie suvokė, jog yra pagal ką apibrėžinėti, t. y. jog yra materialumas. Racionalumo autoritetas buvo toks, kad Demokrito atomas, materijos dalumo riba, kaip tikras dalykas, kaip būtis galėjo būti argumentuotas grynai logiškai. Ne tik graikų filosofija, bet ir menas pasaulį ir žmogų daugiau konstruoja negu vaizduoja.

Sukūrę originalumu nepralenktą minties pasaulį, graikai netapo proto vergais nei filosofijoje, nei gyvenime. O netapo todėl, kad filosofija, netgi pats protas niekada nebuvo jiems tikslas, o visada — tik priemonė: filosofijos tikslas buvo ugdyti protą, o proto tikslas — išmintis. Išminties idealą bene ryškiausiai sukoncentruoja graikiškoji normos samprata: išmintinga yra ne tai, kas protinga, o tai, kas galima žmogaus gyvenime kaip protinga, kitaip tariant — tai supratimas to, kas būtina ir kas ne. Pusiausvyros, nuosaikumo, „aukso vidurio" ieškojimas — pagrindinis Aristotelio, graikų kultūros brandos teoretiko, filosofijos motyvas.

 Žmogus, protas ir norma — trys didieji graikų filosofijos

atradimai. Žmogus yra kosmoso, protas — žmogaus, norma — proto esmės. Konkrečiai jos egzistuoja kaip gamta, valstybė ir dorovė. Aiškumo sklidiname gamtos pasaulyje dorai gyvenantis žmogus — toks buvo graikų dvasios socialinis užsakymas filosofijai, kurį ji, kurdama pati save, garbingai įvykdė.

Praradus savarankiškumą ir netekus vilties suvienyti graikų miestus valstybes, prarado prasmę ir gamtos bei valstybės teorijų kūrimas. Graikų protas dar labiau susitelkė žmogaus, esančio nebe valstybei, o sau, būnančio akis į akį su savim ir visata, gyvenimo normų kūrimui. Tai — helenizmo epocha, graikų klasikinės kultūros formų plitimo pasaulyje metas, patiems graikams kuriant paskutiniąsias originalias — skepticizmo, epikūrizmo ir stoicizmo — koncepcijas.

Skepticizmas — atviriausia visuomenės nevilties filosofija. Bravūriškai, neretai ir ciniškai, čia vertinami viso antikos dvasinio gyvenimo esmę sudarę graikų proto atradimai. Skeptikams neįtinka nei juslinio, nei protinio pažinimo programos, nei indukcinis, nei dedukcinis pažinimo būdai, nei mokslinis pažinimas esą sveikos nuovokos atmaina. Geriausia nieko nežinoti: tai teiks ramybę, o ramybė ir yra laimė.

Epikūrizmas antikinės visuomenės krizę bando įveikti siūlydamas pozityvią programą: gyvenimas — gėris, nors ir nelengvas, siekiant kūno ir dvasios malonumų dermės.

Stoikai domisi ne tiek jusliškųjų, kiek protiškųjų dvasios pradų diktatu žmogaus gyvenimo būdui. Žmogus turi miegoti, valgyti, bendrauti su kitais. Tų būtinų poreikių tenkinimas yra derami veiksmai. Tačiau tikrieji, teisingi veiksmai yra tie, kurie skirti dvasiniam ugdymuisi, žmogaus vidinio gyvenimo tobulinimui. Jo atrama tegali būti racionalumas. Protas žmoguje yra tai, per ką jis susijungia su pasaulio prigimtimi — logu, būties tvarka, kuri negyvuose daiktuose yra kaip jų stabilumas, augaluose — augimas, gyvūnuose — judėjimas, o žmonėse — protavimas. Kadangi aplinką formuoja būtinis protingumas, gamtos tikslingumo pažinimas ir gyvenimas pagal gamtą yra žmogaus pastangų gyventi išmintingai kriterijus.

Epikūrizmas, o ypač stoicizmas, plačiai paplito Romoje.

Prisiimdamas Augusto vardą, Oktavianas manė pradedąs naują dar garbingesnę Romos epochą. Tačiau Romos dvasinė

galia buvo jau praeityje. Kad romėnų papročiai nebe tie, dar respublikos laikais mato ir Scipionas, ir Ciceronas. Kad jie sugedę, kad svetimos žemės ir turtai, visa ta išorinė galybė ir prabanga pakirto valstybės dvasią, Senekos laikais yra visuotinai pripažinta nuomonė. Seneką kaip romėną, kaip pozityvia veikla norintį užsiimti žmogų papročiai domina tik kaip dvasios nuopuolio riba, svarbiausia jam — kaip šitą nuopuolį įveikti. Be šio romėnui būdingo siekimo Seneka būtų likęs vienu iš bevardžių graikiškojo stoicizmo epigonų, knibždėjusių visuose helenistinio pasaulio intelekto židiniuose.

Niekas nepasakys, kada Romoje užgeso senųjų herojų — Mucijaus Scevolos, Decijaus, Fabricijaus — šlovė. Vir bonus, kuriam triumfai buvo rengiami už pergales mūšių laukuose, dabar dvarus siekė įgyti intrigomis. Visuomeninis gyvenimas virto kasdieniu klientų grumdymusi galingųjų priimamuosiuose. Didžioji Romos gyventojų dalis tapo išlaikytiniais, ir nuo to, kas iš politikų pasiūlydavo daugiau veltui dalijamos duonos ir žaidimų, neretai priklausė jų sėkmė kopiant valdžios laiptais. Norinčiam valdyti reikėjo vis daugiau turtų, juos turėjo krauti vis daugiau vergų iš pavergtųjų tautų. Vergai gamino daiktus, kurie valdė valdančiuosius. Dvasinė vergovė daiktams persmelkė visą gyvenimą. Vergvaldžių respublika tapo vergovės imperija. Vergovė pamažu tapo Romos esme.

Lucijus Anėjus Seneka, gimęs 4 mūsų eros metais Ispanijos Kordoboje Romos raitelio šeimoje, politiko ir filosofo bei rašytojo lemtį priėmė iš tėvo: jis sūnui davė politikui derantį išsilavinimą, jis įžiebė garbės troškimą ir padėjo žengti pirmuosius karjeros žingsnius valdant Kaligulai. Ir tėvas, ir sūnus žinojo, kad tarnauti Romai, kai tarnauti reikia visų pirma atstovavimą jai pasisavinusiems žmonėms — pavojinga. Iš tiesų viena jo kalba senate sukėlė tokį Kaligulos pavydą, kad Senekos vos nepražudė. Paskui princepso Klaudijaus žmona Mesalina apkaltino Seneką ryšiais su Klaudijaus giminaite Julija, ir tremtį vietoj mirties bausmės Senekai išprašė tik pats Klaudijus. Iš Korsikos jį parsikvietė naujoji Klaudijaus žmona Agripina, vyresnioji Julijos sesuo ir Domicijaus Agenobarbo, būsimojo imperatoriaus Nerono, motina, parūpindama Senekai gerą tarnybą ir paskirdama jį sūnaus auklėtoju. Agripina norėjo daug: jai iš tiesų pavyko

nunuodyti Klaudijų ir padaryti Domicijų imperatoriumi, tačiau būtent Seneka, kol jaunojo Nerono užmojai buvo dar gana kuklūs, sutramdė Agripinos marodieriškąsias užmačias ir sustiprino senato vaidmenį imperijoje. Senekos pagalba buvo suvaržyti skundikai ir kyšininkai. Filosofas galėjo tikėti, kad jo visuomeninė veikla vis dėlto — ne bevaisė.

Ir amžininkams, ir daug kam iš būsimųjų kartų didžiausiu paradoksu atrodė stoiškoji Senekos teorinė pozicija ir tiesiog pasakiški Senekos turtai. Ką ir kalbėti: Senekos gyvenimas pagrįstas kompromisu. Bet juk stoicizmas ir yra kompromiso filosofija! Taip, Senekos padėtis Nerono dvare labai komplikuota: sudievinus nužudytąjį Klaudijų, Seneka, Neronui užsakius, sukuria Klaudijaus pašlovinimą, o savo nuomonę išreiškia satyra „Sumoliūgėjimas". Bet šitaip „dvigubai" mąsto kone kiekvienas! Ir tyli laikydami tai gyvenimo norma. Seneka nuo jų skiriasi būtent tuo, kad netyli. Kiekviena nauja gyvenimo situacija palydima naujo traktato bandant suvokti, kas vyksta, paaiškinti, kodėl vyksta būtent taip. Būdamas pačioje gyvenimo sraunumoje, Seneka ne saugosi, o su visa protui įmanoma įtampa bando nustatyti, į kokius horizontus plaukiama. Žinoma, priimti dovanas paprasčiau negu jų atsisakyti, bet ką tu gali pasakyti apie daiktų sąlygiškumą žmogaus gyvenimui, jeigu tų daiktų tu niekada neturėjai?

Kai vis beprotiškesniems Nerono siautėjimams Seneka pradėjo darytis kliuviniu, jis pasisiūlė iš Nerono gautus turtus grąžinti. Neronas rado kur kas tobuliau epochą išreiškiantį atsiskaitymo su savo mokytoju būdą: įsakė pačiam nusižudyti.

Kaip rašo Tacitas, iš badavimu išsekinto Senekos kūno, prapjovus rankų venas, kraujas vonios vandenin tekėjo vangiai. Tada Seneka persipjovė kojų gyslas. Kad žmona, kurios nuo savižudybės jam nepavyko atkalbėti, neprarastų dvasios tvirtybės, o ir jis pats, matydamas jos kančias, neprarastų ištvermės, Seneka pripraše ją žudytis kitame kambaryje, o pats pasikvietė raštininkus ir, įveikdamas skausmus, su jam būdingu iškalbingumu diktavo paskutines savo mintis.

Lygiai tokios pat drąsos kupinas ir Senekos mąstymas.

Graikų stoicizmą pagal Romos tradicines vertybes ir visuomenines normas perdirbo dar viduriniosios stojos kūrėjas

Panetijas: romėnų pareigą (officium), pagrindinę visuomenės doros kategoriją, jis paskelbė esant tokiu „deramu veiksmu", kuris yra būtinas ir išminčiui. Tai buvo labai svarbi išvada: jeigu pareigų valstybei vykdymas reiškia ne tik tėvų priesakų atlikimą, bet ir gyvenimą pagal proto dėsnius, pagal būtiškąją žmogaus prigimtį, tai vykdyti savo pareigas, laikytis normų būtina nepaisant jokių vidinių ar išorinių kliūčių.

Bet kaip tai yra galima klestint visuotiniam amoralumui? Filosofinę problemą Seneka sprendžia naudodamasis ilgaamže romėnų patirtimi: kad tiesa būtų — ji turi būti paversta gyvenimu; kad ji galėtų tapti gyvenimu — ji turi būti tiesa ne tik protui, bet ir dvasiai turi tapti valia veiklai. Ši romėnų gyvenimo nuostata padėjo sukurti imperiją. Remdamasis ja, Seneka dabar imperiją mėgina atnaujinti.

Įstatymai, papročiai, normos kaip išoriškumas yra paveikūs tiek, kiek individas paiso jų arba dėl visuomenės, arba dėl asmeninio įsitikinimo. Romėnų visuomenės indiferentizmo senosioms normoms sąlygomis veikti jos galėjo tik per individo įsitikinimą: tas, kuris normą priėmė kaip savastį, kompromisų negalėjo daryti be galo — anksčiau ar vėliau jis prieidavo ribą, kurios negalima buvo peržengti, jeigu kartu su normos savyje sunaikinimui nenorėjo sunaikinti ir savęs, kartais ne tik morališkai. Ta dvasioje egzistuojanti neperžengiama riba Senekos pavadinama sąžine. Sąžinė — tai protu priimtos ir jausmais išgyventos dorovinės normos suvokimas. Tai buvo originalus, normą individualiai aktualizuojantis problemos sprendimas.

Kaip sąžinė egzistuojąs visuomeninis normos racionalumas gyvenimo piktžaizdžių neišnaikino. Tačiau tai jau nebūvo absoliutus bejėgiškumas: nuo normatyvinio mąstymo kontrolės pabėgusiame ir į nežinomybę srūvančiame gyvenime ėmė kondensuotis naujo — personalistinio — racionalumo pradmenys, galėję tarnauti ir naujo dvasiškumo ieškojimui pirmiausia per valios kaip laisvos valios problemos supratimą. Prie jo ryškinimo deramai prisideda ir Seneka.

Kaip politikas Seneka visų pirma rūpinasi rasti pozityvias laisvos valios raiškos formas. Jeigu žmonės iš prigimties lygūs, nes visi turi tą pačią dieviškumo kibirkštį — sielą, tai jiems įgimtas pakantumas kaip valinga saviraiška turi skleis-

tis mielaširdyste, o būdas, kuriuo mielaširdystė gali realiai įsikūnyti, yra geradarybė. Geradarybė yra universali, nes paremta tiktai gera valia: mielaširdingas žmogus duoda nesitikėdamas atlygio.

Seneka supranta, kad tai, ką jis siūlo, yra utopiška: dėl turto godulio apkvaitęs vergvaldys yra sociališkai kurčias. Štai kodėl, nepaisant visų socialinių aspiracijų, jo žvilgsnis nuolat kyla virš sociumo, virš Romos, virš viso žemės apskritimo, ieškodamas tik dvasios akimis pamatomo taško, kuriame viskas susijungia į vieną tikslingą visatį — logą, visuotinį protą. Tai — amžinas pasaulis, tikrasis pasaulis. Sociume viešpataujant dvasios ir kūno vergams, tiktai šį tikrąjį pasaulį matydamas ir pažindamas, žmogus ir gali būti tvirtas ir sąžine, ir darbais.

Jau amžininkai pastebėjo, kad Jupiteris Senekai dvejinasi: yra Kapitolijaus Jupiteris — liaudžiai, ir tas, kurį gali matyti tik filosofas. Senekai dvejinasi ne tik Jupiteris — dvejinasi visa realybė: į tą, kurią Seneka mato kaip filosofas, ir tą, kurią Seneka mato kaip Romos pilietis.

Toks susidvejinimas — ne naujiena antikoje. Dvigubą pasaulį regi elėjiečiai, kai jų sąmonę pirmąsyk ištinka daikto ir jo vardo netapatumo smūgis. Dvigubas pasaulis Platonui, pajutusiam būtinumą gelbėti pasaulio supratimo tikrumo galimybę sofistų paskleistame reliatyvizme. Iš dvylipumo supintas ir Aristotelio pasaulis. Bet kaip šis dvilypumas skiriasi nuo Senekos! Netgi Platono vykdomas žemiškumo nuvertinimas, fundamentalus ir dramatiškas, daugiau panašus į pokalbį puotoje, reikalingą kaip intelektualams būtinas patrauklus ir net pikantiškas žaidimas, po kurio, deja, visi atsikels ir išeis dirbti savo kasdienių darbų, garbinti savo senųjų dievų. Taip atrodo todėl, kad graikų idealizmas pasaulį sudvejina tik žmogaus protui. Senekos idealizmas pasaulį dvejina visam žmogui: racionalumas, kuris graikui kaip kosminis vyksmas „leidosi ant jo", dabar turi iškilti iš paties žmogaus, ir dar labai neaišku, kaip jis turi prisiglausti prie išorybės, kad ši atsilieptų jį atpažindama! Kokie nedideli racionalumo elementai tvyro tame veiklume, kuris kelia miestus, laimi mūšius, kuria ir tvarko imperijas, kiek daug valių susikerta, kol gimsta koks nors pastovumas, panašus į tą, kuris atsiskleidžia filosofo dvasios akims! Kartais gali atrodyti, kad to

pastovumo, to protingumo iš viso nėra, jei nežinotum, kad jis gali, kad turi būti. Betgi išvysti jį — ir tai antikai yra visiškai nauja — galima jau nebe gamtos nuošalume, o tik tylioje savo dvasios vienatvėje. Baltų, triukšmingų antikos miestų žmogui tai atrodo kraupu. Iš tos, atrodytų, rimties laimę turinčios duoti vienatvės į gyvenimą — tegul ir patį grėsmingiausią — nuolat grįžta ir Seneka. Tačiau praeis dar metai, dar amžius, ir katakombų tamsoj subrandinta dvasia tą žemiškųjų poreikių atmarinimo programą priims kaip vienintelį teisingą gyvenimo būdą, o į begalybę savo vidiniu žvilgsniu jį ekstazuos šventasis Augustinas, savo transcendentalijas, vandalams jau artėjant prie Hipono sienų, užrašinėdamas manuskripte „Apie dievo valstybę".

Senekos „Laiškai Liucilijui" — tai stoišką moralinio tobulinimosi programą dėstantis veikalas. Manydamas, kad doros ir valstybės reikalai priklauso visų pirma nuo dvasinio kiekvieno žmogaus atsparumo, Seneka, panaudodamas visas ir retorikos, ir epistolikos žanrines ir stilistines vingrybes, rūpinasi Lucilijaus — konkretaus knygą skaitančio žmogaus — „pažadinimu filosofijai", pagrindinių stoicizmo postulatų išaiškinimu, išskleidimu, visapusišku aptarimu ir įtvirtinimu, kol pagaliau uždavinys pasiekiamas — Lucilijus tampa tikrosios, visatinės valstybės piliečiu kosmopolitu.

„Laiškai Lucilijui" skiriami prie apibendrinamųjų filosofo darbų. Ne tik jais, bet ir mažesniaisiais traktatais bei dramomis Seneka siekė vieno: kuo adekvačiau išreikšti gyvenimo pakitimų jautimą, padėti žmogui atsispirti negandoms. Ir jeigu Senekos dvasinės veiklos rezultatai, nepaisant filosofo intelektualinės aistros, kartais ir ne visai imponuoja, tai nemaža čia ir Senekos meto kaltė: laikas su jo problemomis konkretiems žmonėms yra duotas, o Senekai tekęs pasaulio istorijos sklaidos momentas iš tiesų nėra džiugus. Seneka žavi žmogaus dvasios nuopuolio suvokimo drąsa ir žavus bandymu išsaugoti žmonijos sugyventas vertybes aiškiausios jų žūties akivaizdoje. Tai labai daug. Tačiau kaip ir visa, kas nėra didinga, didu atrodo ne besąlygiškai. Aišku viena: Senekai tvirtai priklauso vieta filosofijos klasikų žvaigždyne.

ROMUALDAS OZOLAS

Laiškai Lucilijui

Ad Lucilium epistulae morales

PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Daryk taip, mielas Lucilijau: atsikovok save ir taupyk bei saugok laiką, kurį iki šiol iš tavęs pagrobdavo arba pavogdavo ar kuris pats pranykdavo. Patikėk, iš tiesų yra taip, kaip rašau: dalį laiko iš mūsų išplėšia, dalį atima, dalis dingsta savaime. Tačiau gėdingiausia švaistyti jį per savo apsileidimą. Įsižiūrėk atidžiau: didžiausia gyvenimo dalis praeina mums darant klaidas, didelė — nieko neveikiant, o visas gyvenimas — darant ne tai, ką reikia. Ar galėtum nurodyti man tą, kuris brangintų laiką, kuris įvertintų dieną, kuris suvoktų, jog miršta kasdien? Juk klystame laukdami ateityje mirties: didžioji jos dalis jau — praeityje, nes prabėgusį gyvenimo tarpsnį valdo mirtis. Taigi daryk taip, mielas Lucilijau, kaip rašai darąs: neprarask nė valandos. Jeigu prie šiandienos ranką pridėsi, mažiau nuo rytojaus priklausysi. Beatidėliojant ir gyvenimas prabėgs. Viskas, Lucilijau, yra svetima, tik laikas — mūsų. Prigimtis mums davė galią valdyti šį vienintelį prabėgantį ir išnykstantį dalyką, kurią kiekvienas, kas tik nori, atima. Ir kokia mirtingųjų kvailybė, kai jie, gavę kokį mažmožį ar niekniekį, už kurį visai nesunku atsimokėti, rūpestingiausiai stengiasi atsilyginti, tačiau nė vienas žmogus, atėmęs iš kito laiką, nemano esąs dėl ko nors skolingas, kai tuo tarpu laikas yra vienintelis dalykas, kurio, net ir labai dėkingas būdamas, negali grąžinti. Galbūt paklausi, kaip elgiuosi aš, tas, kuris tave mokau? Prisipažinsiu atvirai: kaip netaupus, bet stropus žmogus. Aš tvarkau savo išlaidų apyskaitą. Negaliu pasakyti, kad nieko neprarandu, bet pasakyčiau,

ką prarandu, kodėl ir kokiu būdu; paaiškinčiau savo skurdo priežastis. Bet man išeina kaip ir daugeliui, patekusių į skurdą ne dėl savo kaltės: visi užjaučia, bet niekas nepadeda. Taigi kas yra? Nemanau, kad vargšas tas, kuris tenkinasi likučių trupiniais. Tačiau norėčiau, kad saugotumei savo turtą. Pats laikas pradėti, nes, kaip dar mūsų senoliai suprato, vėlu taupyti, kai dugnas matyti. Juk ant dugno lieka ne tik mažiausia, bet ir tai, kas prasčiausia. Lik sveikas.

ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Remdamasis tuo, ką tu man rašai, ir tuo, ką girdžiu, daug tikiuosi iš tavęs: tu nebėgioji ir nekeiti vietos, permainomis nedrumsti savo ramybės. Tas blaškymasis — ligūstos sielos požymis. Manau, kad pagrindinis sveiko proto bruožas yra sugebėjimas sustoti ir bendrauti su savimi. Tačiau žiūrėk, kad daugelio autorių bei įvairių knygų skaitymas nevirstų betiksliu klaidžiojimu ir blaškymusi. Ilgai verta gaišti tik dėl didžių protų, penint jais sielą, jei trokšti perimti ką nors, kas tvirtai liktų joje. Niekur nėra to, kas yra visur. Tie, kurie gyvena keliaudami, turi galybes svetingų pažįstamų, o draugų — nė vieno. Tas pats neišvengiamai ištinka tuos, kurie bičiuliškai neįsigilina nė į vieną iš didžiųjų protų, bet viską perima greitai ir skubėdami. Neduoda naudos, neteikia jėgų maistas, išspjautas vos tik įdėjus jį į burną, niekas taip nekenkia sveikatai, kaip dažnas vaistų kaitaliojimas, negyja žaizda, kai, ją gydant, bandomi vaistai, nesustiprėja augalas, kuris dažnai persodinamas,— taip visa, kas daroma prabėgomis, neduoda naudos. Knygų daugybė tik išblaško. Todėl, jei nepajėgi perskaityti tiek, kiek turi, pakanka turėti tiek, kiek gali perskaityti. „Bet,— paprieštarausi,— kartais aš norėčiau atsiversti tai vieną knygą, tai kitą.“ Išlepintas skrandis geidžia ragauti daug valgių, kurie, būdami įvairūs ir skirtingo skonio, užuot maitinę, gadina

jį. Todėl visada skaityk vertingas knygas ir, panorėjęs kada prie kitų pereiti, vėl grįžk prie pirmųjų. Kasdien ieškok ko nors prieš skurdą, mirtį bei kitas negandas ir, daug ką peržiūrėjęs, išsirink vieną dalyką, kurį galėtum tą dieną perprasti. Aš pats taip ir darau: iš daugelio dalykų, kuriuos perskaitau, ką nors perimu. Antai šiandien Epikūro raštuose (mat esu įpratęs ir į priešo stovyklą pereiti, bet ne kaip perbėgėlis, o kaip žvalgas) štai ką radau: „Garbingas dalykas,— sako jis,— yra linksmas skurdas". Iš tikrųjų tai nėra skurdas, jei jis linksmas. Skurdžius — ne tas, kuris mažai turi, bet tas, kuris trokšta daugiau turėti. Ar jam svarbu, kad dėžė kupina pinigų, kad lūžta klėtys, kad pilnos ganyklos ar kad gauna dideles palūkanas, jei jis trokšta svetimo, jei skaičiuoja ne tai, ką įgijo, bet tai, ką įgys? Klausi, kokia turtų riba? Žemiausia — turėti tai, kas būtiniausia, aukščiausia — tai, ko pakanka. Lik sveikas.

TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Rašai, jog savo draugui patikėjai man perduoti laišką. Toliau įspėji, kad nepasakočiau jam visko apie tave, nes ir pats nesi įpratęs taip daryti. Taigi tame pačiame laiške ir pavadinai jį draugu, ir paneigei tai. Nieko baisaus, jei šį žodį pavartojai bendrąja prasme, pavadindamas jį draugu, kaip kad per rinkimus visus kandidatus vadiname garbingais vyrais arba kaip sutiktąjį praeivį sveikiname kreipdamiesi „pone", jei neprisimename jo vardo. Bet jei ką nors laikai draugu ir nepasitiki juo kaip pats savimi, smarkiai klysti ir nepakankamai žinai, kas yra tikrosios draugystės jėga. Viską aiškinkis su draugu, bet pirmiausia pažink jį patį. Draugystę reikia įvertinti prieš susidraugaujant, o susidraugavęs — pasitikėk ja. Atvirkščiai daro tie, kurie, priešingai Teofrasto nurodymams, įvertina tada, kai įsimyli, o įvertinę nustoja mylėti. Ilgai mąstyk, ar verta tau su kuo nors susidraugauti. Bet nusprendęs

atiduok visą širdį ir drąsiai kalbėkis su juo kaip pats su savimi. Gyvenk taip, kad net pačiam sau nereikėtų prisipažinti dėl ko nors, ko negali patikėti net priešui. Bet jei ir yra tokių dalykų, kuriuos paprastai slepiame, dalykis su draugu visais rūpesčiais, visomis mintimis. Manysi, jog jis ištikimas — ištikimą ir padarysi. Mat apgaulės baimė moko apgaudinėti kitus ir savo įtarinėjimais suteikia teisę nusikalsti. Kodėl negalėčiau draugo akivaizdoje ištarti kokių nors žodžių? Kodėl, būdamas su juo, negalėčiau manyti esąs tarsi pats su savimi? Yra tokių, kurie tai, ką galima patikėti tik draugams, pasakoja pirmam sutiktam ir bet kam, kas tik klauso, išlieja savo rūpesčius. Kiti, priešingai, bijo, kad net ir artimiausi bičiuliai ko nors apie juos nesužinotų, ir, jei galėtų, nepasitikėtų net patys savimi. Todėl jie viską slepia savyje kuo giliau. Nedera daryti nei vienaip, nei kitaip. Juk yda ir pasitikėti visais, ir netikėti niekuo. Tik pirmoji yda, sakyčiau, garbingesnė, antroji — ne taip pavojinga. Lygiai taip pat priekaištaujama ir tiems, kurie visada sunerimę, ir tiems, kurie visada ramūs. Juk mėgavimasis sambrūzdžiu nėra uolumas, bet — netvirtos sielos blaškymasis. Kai kiekvienas judėjimas laikomas našta, tai nėra ramybė, bet — palaidumas ir ištižimas. Tad tai, ką perskaičiau Pomponijaus veikale, išliks širdyje: „Kai kurie taip nulindo į tamsą, kad neaiškiai mato, kas yra šviesoje“. Ramybė turi kaitaliotis su veikla, veikla — su ramybe. Pasitark su gamta, ji tau sakys sukūrusi ir dieną, ir naktį. Lik sveikas.

KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Atkakliai tęsk tai, ką pradėjai, ir kiek įmanydamas skubėk, kad galėtum kuo ilgiau gėrėtis tobula ir darnia siela. Gali gėrėtis ir tobulindamas ją, siekdamas darnos. Tačiau visai kitoks džiaugsmas stebėti tyrą, nesuteptą ir spindinčią dvasią. Turbūt prisimeni, kokį

džiaugsmą patyrei, kai, nusivilkęs pretekstą[1], užsivilkai vyro togą ir buvai nuvestas į forumą? Lauk dar didesnio džiaugsmo, kai atsikratysi vaikiško būdo ir filosofija įrašys tave į vyrus. Mat iki šiol mus tebelydi ne vaikystė, bet, ir tai kur kas blogiau, vaikiškumas. Ir tai juo blogiau, nes turime senių autoritetą, o vaikų ydas, ir ne tik vaikų, bet ir kūdikių. Kūdikiai bijo kiekvieno menkniekio, vaikai — ne to, ko reikia, o mes — ir vieno, ir kito. Ženk pirmyn ir tu suprasi, jog daug kas ne taip baisu kaip tik todėl, kad daug baimės įvaro. Jokia nelaimė nėra didelė, jei ji — paskutinė. Mirtis artinasi prie tavęs. Ji būtų baisi, jei galėtų likti su tavimi; bet ji arba neateis, arba pereis per tave, ne kitaip. „Sunku,— sakai,— priversti širdį niekinti gyvybę." O ar nematai, dėl kokių menkų priežasčių ją niekina? Vienas pasikorė prie meilužės durų, kitas nušoko nuo stogo, kad nebegirdėtų šeimininko barnių, trečias geležte persirėžė vidurius, kad tik nebūtų sugrąžintas bėgant. Nejaugi manai, jog dorybė nepadarys to, ką padaro pernelyg didelė baimė? Neturi ramaus gyvenimo tas, kuris per daug mąsto apie tai, kaip jį pratęsti, kuris mano, jog didelis gėris — pergyventi daugelį konsulų[2]. Kasdien mąstyk apie tai, kad galėtumei abejingai palikti gyvenimą, į kurį daugelis įsikimba ir laikosi tartum skęstantieji vandens verpete — už dygių krūmų ar aštrių uolų. Dauguma taip ir blaškosi tarp mirties baimės ir gyvenimo kančių; vargšai jie: ir gyventi nenori, ir mirti nemoka. Taigi, atsikratęs bet kokio nerimo, susikurk sau malonų gyvenimą. Joks turtas neteikia džiaugsmo šeimininkui, jei šis širdyje nepasiruošęs jo prarasti; ir visų lengviausia netekti tokio daikto, kurio visiškai negaila jį praradus. Todėl drąsink ir grūdink save, laukdamas to, kas ištinka ir pačius galingiausius. Pompėjų mirti nuteisė berniukas ir eunuchas, Krasą — žiaurus ir pasipūtęs partas. Gajus Cezaris įsakė Lepidui padėti galvą po tribūno Dekstro kirviu, o pats savąją paguldė po Cherėjos smūgiu. Nė vieno likimas neiškėlė taip aukštai, kad grasintų ne tiek, kiek buvo ketinęs. Nepasitikėk ramybe: jūra įšėlsta per akimirką, ir ką tik smagiai sklendę laivai skęsta. Turėk galvoje,

kad ir plėšikas, ir priešas gali įremti tau kardą į gerklę. Jei didžiūnų galia tavęs ir nepalies, kiekvienas vergas turi teisę į tavo gyvybę ir mirtį. Štai ką pasakysiu: kas nevertina savo gyvybės, tas — tavosios šeimininkas. Pavyzdžiui, prisimink tuos, kurie žuvo dėl šeimynos pinklių, užklupti atvirai arba klasta, ir suprasi, kad vergų neapykanta pražudė ne mažiau žmonių negu karalių neapykanta. Tad, ar tau rūpi, kiek turi galios tas, kurio tu bijai, jeigu tai, ko bijai, gali padaryti kiekvienas? Tačiau, jei tu atsitiktinai pakliūsi į priešų rankas, nugalėtojas lieps vesti tave. Kur? Žinoma, ten, kur tu ir taip keliauji. Kodėl gi pats save apgaudinėji, tartum tik dabar suvoktum tai, kas visada su tavim būdavo? Sakau tau: esi vedamas ten, iš kur atsiradai. Tokius ir panašius dalykus reikia nuolatos turėti galvoje, jei norime ramiai laukti paskutinės valandos, kurios baimė visas kitas valandas daro neramias.

O kad laiškas turėtų pabaigą, paklausyk, kas man šiandien patiko (tai irgi paimta iš svetimų sodų): „Didelis turtas yra prigimties dėsnį atitinkantis skurdas". Ar žinai, kokias ribas mums nubrėžia šis prigimties dėsnis? Nealkti, netrokšti, nešalti. Norint numalšinti alkį ir troškulį, nebūtina stypsoti prie aukštų slenksčių, kęsti slegiantį išdidumą ir įžeidžiantį meilumą, nebūtina leistis į jūras ar traukti karan. Visa, ko reikia prigimčiai, įgyjama ir pasiekiama. Liejame prakaitą tik dėl dalykų, kurie nėra būtini. Dėl jų sunešiojame togą, dėl jų senstame žygio palapinėje, nuklystame prie svetimų krantų. Tai, ko žmogui pakanka, yra po ranka. Turtingas tas, kam skurdas — mielas brolis. Lik sveikas.

PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Giriu ir džiaugiuosi, kad taip atkakliai atsidedi mokslui ir, viską užmiršęs, stengiesi užsiimti tik vienu — kad diena iš dienos taptum geresnis. Ne tik raginu, bet netgi prašau ir toliau būti tokiam atkakliam.

Tačiau perspėju tave: nesielk taip, kaip tie, kurie trokšta ne tobulėti, o tik atkreipti dėmesį, nedaryk taip, kad kas nors tavo išvaizdoje ar gyvenimo būde kristų į akis. Nesirodyk nesusitvarkęs, nekirptais plaukais, neskusta barzda, venk akivaizdžios paniekos sidabrui, guolio ant žemės ir visų tų šunkelių, kuriuos perša garbės troškimas. Užtenka, kad pats filosofijos vardas, net ir saikingai jį vartojant, yra nekenčiamas. O kas bus, jei mes pradėsime elgtis nepaisydami žmonių papročių? Tegu būsime iš vidaus visai kitokie, o iš išorės — panašūs į minią. Tegu toga nebus blizganti, bet ir ne purvina. Tegu neturėsime sidabrinių indų su gryno aukso lipdiniais, bet nemanykime, jog aukso ar sidabro stygius — saikingumo požymis. Gyvenkime geriau negu minia, bet ne kitaip, negu ji. Antraip atbaidysime ir atstumsime nuo savęs tuos, kuriuos norime pataisyti. Taip ir padarome, kad jie nenori sekti mumis, nes bijo, jog reikės sekti viskuo. Filosofija visų pirma žada duoti tarpusavio supratimą, žmogiškumą ir bendravimą. Noras išsiskirti atribos mus nuo šių tiesų. Stenkimės nežadinti noro žavėtis tais dalykais, kuriuos visi išjuokia ir niekina. Mūsų tikslas — gyventi pagal prigimtį. Kankinti savo kūną, neapkęsti švaros, mėgti purvą, rinktis ne tik pigų, bet ir koktų bei šlykštų maistą — priešinga mūsų prigimčiai. Trokšti retų daiktų — prabanga, atsisakyti įprastų ir lengvai įgyjamų daiktų — kvailystė. Filosofija reikalauja saiko — ne kančios, o saikingumas negali būti aplaidumas. Man patinka tokia taisyklė: gyvenimas turi išsitekti tarp dorų žmogaus įpročių ir visuomenės papročių. Tegu visi stebisi mūsų gyvenimu, bet tegu pripažįsta jį esant teisingą. „Kaipgi taip? — paklausi tu.— Nejaugi mes elgsimės taip, kaip visi kiti? Ir nebus jokio skirtumo tarp jų ir mūsų?" Bus, ir didžiausias. Tas, kuris pažvelgs į mus atidžiau, supras, jog mes nesame panašūs į minią. O tas, kuris įžengs į mūsų namus, tegu labiau stebisi mumis negu mūsų rykais. Didis yra tas, kuris naudojasi moliniais indais tarsi sidabriniais. Ne mažesnis ir tas, kuris sidabriniais indais naudojasi tarsi moliniais. Silpnos dvasios tas, kuris nesugeba pakęsti turto.

Norėčiau dar pasidalyti su tavimi ir šios dienos laimikiu. Hekatono raštuose radau pasakymą, jog troškimų apribojimas — geriausias vaistas nuo baimės. „Praradęs viltį,— tvirtina jis,— nustosi bijoti." „Ką bendra,— tu paklausi,— turi šie tokie skirtingi dalykai?" Bet taip ir yra, mielas Lucilijau, nors jie atrodo esą skirtingi, bet iš tikrųjų siejasi vienas su kitu. Panašiai kaip ta pati grandinė jungia sargybinį su belaisviu, taip baimė ir viltis, tokie skirtingi dalykai, dera tarpusavy: viltį lydi baimė. Nesistebiu tuo: ir viena, ir kita — neramios sielos savybės, ir vieną, ir kitą kursto nerimas dėl laukiamos ateities. Bet svarbiausia baimės ir vilties priežastis — tai, kad mes nepasitenkiname dabartimi ir savo mintimis nukeliaujame į tolimą ateitį. Taip įžvalgumas, didžiausias žmogaus gėris, virsta blogiu. Žvėrys bėga tik matydami pavojų; pabėgę vėl būna ramūs. O mus kamuoja ir praeitis, ir ateitis. Mums kenkia daugybė gerų dalykų: atmintis sugrąžina prie išgyventų baimės kančių, o įžvalgumas iš anksto numato būsimas. Niekas nesijaučia esąs nelaimingas tik dėl šiandienos. Lik sveikas.

ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Aš suvokiu, Lucilijau, jog ne tik tobulėju, bet ir keičiuosi. Nesakau ir netikiu, kad manyje nebeliko nieko, ką dar reikėtų keisti. Negi jau nebeturiu savybių, kurias reikėtų taisyti, mažinti arba stiprinti? Jeigu siela mato savo ydas, kurių ligi šiol nepripažino, vadinasi, ji pasidarė geresnė. Kai kuriuos ligonius reikia sveikinti, kad jie pasijuto esą sergantys. Tad norėčiau pasidalyti su tavimi mintimis apie tokį staigų savo pasikeitimą. Tada dar labiau tikėčiau mūsų draugyste — tikra draugyste, kurios neišardo nei viltis, nei baimė, nei savanaudiškumas, tokia draugyste, su kuria žmonės miršta ir dėl kurios miršta. Galiu nurodyti tau dau-

gelį, kuriems stigo ne draugų, o draugystės. Negali taip atsitikti tada, kai sielas jungia viena valia trokšti viso, kas kilnu. Kodėl tai neįmanoma? Jos žino, jog tada visa, ką jos turi, yra bendra, pirmiausia bendros jų nelaimės. Tu net negali įsivaizduoti, kiek daug svarbaus, kaip man atrodo, atneša kiekviena diena. „Pasidalyk ir su manim,— sakai,— tomis priemonėmis, kurių veiksmingumą pats patyrei.“ Aš ir pats trokštu viską tau perteikti ir džiaugiuosi, kad, šio to išmokęs, galėsiu mokyti kitą. Manęs nenudžiugins joks daiktas, net ir labai nepaprastas ar naudingas, jei tik aš vienas apie jį žinosiu. Jei man kas nors padovanotų išmintį, bet su sąlyga, kad slėpčiau ją savyje ir su niekuo jos nesidalyčiau, aš jos atsisakyčiau. Joks gėris nėra mielas, jei jį turi vienas. Išsiųsiu tau knygų ir, kad smarkiai nevargtum ieškodamas jose naudingų patarimų, įdėsiu žymeklius, kurie padės tau iš karto rasti tai, kas man ten patinka ir žavi. Tačiau gyvas balsas ir bendravimas duotų tau daugiau naudos negu parašyti žodžiai. Reikėtų tau pačiam dabar atvykti čionai pirmiausia todėl, kad žmonės labiau tiki akimis, negu ausimis, antra, todėl, kad kelias per pamokymus yra ilgas, o per pavyzdžius — trumpas ir veiksmingas. Kleantas nebūtų taip gerai perteikęs Zenono mokymo, jei būtų tik girdėjęs jį. Bet jis gyveno kartu, žinojo jo paslaptis, stebėjo, ar pats Zenonas elgiasi pagal savo taisykles. Platonas ir Aristotelis, ir minia išminčių, vėliau išsisklaidžiusių įvairiomis kryptimis, daugiau naudos gavo pažindami Sokrato būdą, negu žinodami jo žodžius. Metrodorą, Hermarchą ir Polieną didelius vyrus padarė ne Epikūro pamokos, bet gyvenimas kartu su juo. Kviečiu tave čia ne tik tam, kad gautum naudos, bet kad ir pats būtum man naudingas. Būdami kartu, mes vienas kitam daugiau duosime.

Dabar, kadangi privalau tau atiduoti kasdieninę duoklę, parašysiu, kas man šiandien patiko Hekatono raštuose. Jis sako: „Klausi, ką aš pasiekiau. Susidraugavau pats su savimi“. Pasiekė jis daug: niekada nebebus vienišas. Žinok, kad toks žmogus bus ir visų draugas. Lik sveikas.

SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Klausi, ko tau labiausiai reikia vengti? — Minios. Į ją įsimaišęs, niekada nebūsi saugus. Aš prisipažįstu iš tiesų esąs silpnas: niekados negrįžtu į namus toks, koks išėjau. Tai, ką buvau sutvarkęs, susijaukia, tai, ką buvau išvijęs, grįžta. Kaip ilgos negalios išsekintiems ligoniams visuomet kenksminga kur nors išvykti, taip atsitinka ir mums, kurių sielos atgauna jėgas po ilgos ligos. Stumdytis minioje kenksminga: kiekvienas arba mokys mus kokios nors ydos, arba brukte ją įbruks, arba apkrės ja mums nežinant. Iš tikrųjų kuo didesnė minia, kurioje maišomės, tuo didesnis pavojus. Bet nieko nėra pražūtingesnio doriems įpročiams kaip reginiai. Mat per malonumus ydos lengviau įsigauna į mūsų sielas. Kaip manai, apie ką aš kalbu? Apie tai, kad grįžtu namo godesnis, didesnis garbėtroška, labiau ištroškęs prabangos ir, aišku, žiauresnis ir nežmoniškesnis, nes pabuvojau tarp žmonių. Atsitiktinai patekau į dienos varžybas[1], tikėdamasis kokios nors atvangos, pramogos, pokštų,— to, kas leistų pailsėti žmonių akims, mačiusioms besiliejantį žmogaus kraują. Kur tau! Prieš tai matyta kova buvo tikras gailestingumas. Dabar — be juoko — tikros žudynės. Prisidengti neturi kuo, pliekiama į bet kurią kūno vietą, o kiekvienas kirtis pasiekia tikslą. Daugeliui tai labiau patinka už paprastas kautynes ir mylimiausių gladiatorių kovas. Kaipgi nepatiks! Nei šalmo, nei skydo kardui atremti. Kam gynyba? Kam kovos menas? Visa tai tik vilkina mirties akimirką. Rytą žmonės įmetami liūtams ir meškoms, kad šie juos sudraskytų, dieną — žiūrovams. Tai jie liepia nužudžiusiems atstatyti krūtines tiems, kurie juos nužudys, o nugalėtoją palieka kitam kruvinam mūšiui. Kovotojai neturi kitos išeities, išskyrus mirtį. Griebiamasi geležies ir ugnies[2]. Ir taip, kol ištuštėja arena. „Bet jis plėšikavo, nužudė žmogų". Kaipgi taip? Anas, kadangi nužudė, pats

nusipelnė šios kančios; o tu, nelaimingasai, kuo gi nusipelnei, kad į tai žiūri? „Žudyk, plak, degink! Kodėl taip bailiai puola prie atstatyto kardo? Kodėl taip nedrąsiai žudo? Kodėl taip nenoriai miršta? Tegul rimbo kirčiai varo juos lieti kraują, tegul jie nuogą krūtinę atstato vienas kito smūgiams!“ Pertrauka. „Tegul ir dabar žudo žmones, kad tik kas nors vyktų.“ Na, argi dar nesuprantate, kad blogio pavyzdžiai atsigręžia prieš tuos, kurie juos duoda? Dėkokite nemirtingiems dievams, kad mokote žiaurumo žmogų, kuris negali to išmokti! Todėl reikia vesti tolyn nuo minios tą, kurio siela dar silpna ir kuris dar netvirtas dėl gėrio, nes jis gali lengvai pereiti į daugumos pusę. Net Sokrato, Katono ir Lelijaus dorovingumui būtų galėjęs pakenkti į juos nepanašių žmonių sambūris, o tuo labiau mes, kad ir uoliausiai tobulindami savo prigimtį, negalime atlaikyti iš visų pusių plūstančių ydų. Daug blogio padaro net vienas prabangos ar godumo pavyzdys: dėl išpaikinto namiškio ir mes išlempame ir ištyžtame; turtingas kaimynas skatina mūsų godumą; pavydus draugas apkrečia savo puvėsiais net ir labai tyrą bei nuoširdų žmogų. Ko, tavo manymu, galima tikėtis iš tokio gyvenimo būdo, prie kurio puola visa minia?! Tu pradėsi arba mėgdžioti ją, arba neapkęsti jos. Bet reikia vengti ir vieno, ir kito: nebūk panašus į bloguosius tik todėl, kad jų tiek daug, nebūk daugumos žmonių priešas tik todėl, kad jie nėra panašūs į tave. Kiek galėdamas pasinerk į patį save. Bendrauk su tais, kurie padarys tave geresnį. Prisileisk tuos, kuriuos gali padaryti geresnius. Tai vyksta drauge: žmonės, mokydami kitus, mokosi patys. Tau neverta brautis į minios vidurį, pasidavus troškimui išgarsinti savo gabumus, ką nors viešai skaityti ar aptarinėti. Mano nuomone, šitaip galėsi daryti tada, kai turėsi tinkamą šiai miniai prekę. Dabar gi nėra žmogaus, kuris galėtų tave suprasti. Galbūt vieną ar kitą žmogų tu sutiksi, bet ir juos pirmiausia tau reikės šviesti ir mokyti, kad suprastų tave. „Tai kam aš tiek mokiausi?“ Nebijok, tavo vargas ne veltui: išmokai sau.

O aš šiandien ne tik dėl savęs mokiausi. Pasidalysiu su tavimi tuo, ką radau. Trys puikūs posakiai apie vieną ir beveik tą patį dalyką. Vienu iš jų išmokėsiu šio laiško skolą, o kitus du priimk iš anksto. Demokritas sako: „Vienas žmogus man atstoja visą tautą, o tauta — vieną žmogų". Gerai pasakė ir tas, kuris [nesvarbu, kad ir kas jis būtų, nes tai nėra aišku], paklaustas, kodėl taip rūpestingai užsiima menu, kurį supras tik keli, atsakė: „Užteks man ir kelių, užteks ir vieno, užteks ir nė vieno". Nuostabus ir trečiasis — Epikūro — pasakymas, kurį jis parašė vienam iš savo mokslo draugų: „Tai aš sakau tau, o ne miniai, nes vienas kitam esame sausakimšas teatras". Šias mintis, mielas Lucilijau, reikia saugoti širdyje, kad galėtum niekinti malonumą, kurį teikia daugumos pagyrimai. Tave minia giria. Tad ar turi dėl ko būti patenkintas savimi, jeigu tave supranta daugumas? Tegul gerosios tavo savybės bus nukreiptos į vidų. Lik sveikas.

AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

„Tu liepi man,— taip atsakai,— vengti minios, atsiskirti ir pasitenkinti savo sąžine. Tai kur tie jūsų pamokymai, patariantys mirti besidarbuojant?" Betgi tai, ką tau patariu — pasislėpti ir užrakinti duris,— aš pats padariau, kad galėčiau padėti daugeliui. Nė vienos dienos nepraleidžiu dykinėdamas. Dalį nakties skiriu mokslams. Nemetu užsiėmimų dėl miego, jis mane kariaute užkariauja, o išvargusios, limpančios akys dar tebebūna nukrypusios į darbą. Pasitraukiau ne tik nuo žmonių, bet ir nuo reikalų, pirmiausia — nuo savo asmeninių. Esu užsiėmęs ainių rūpesčiais. Jiems ir surašau tai, kas galėtų jiems padėti. Lyg naudingų vaistų rinkinius pateikiu raštu sveikus pamokymus, patyręs, kad jie sėkmingai gydo manąsias votis, kurios jei ir neišnyko, tai bent nustojo tvinkti. Rodau kitiems tą teisingą kelią, kurį pats radau taip vėlai, pavargęs nuo

klajonių. Šaukiu: „Venkite visko, ką vertina minia, ką pakiša atsitiktinumas. Įtariai ir baikščiai žvelkite į bet kokį atsitiktinį pasisekimą. Ir žuvys, ir žvėrys kimba ant saldžių vilčių kabliuko. Manote, jog tai — likimo dovana? Ne, tai — spąstai. Kas iš jūsų nori saugiai praleisti gyvenimą, tegu kiek galėdamas vengia šitų lyg paukščių gaudymo klijais išteptų gėrybių, kurios mus, vargšus, štai kaip apgauna: manome, kad mes sugavome laimikį, o iš tikrųjų patys užkimbame. Šitoks kelias veda į bedugnę, o tokio nepaprastai puikaus gyvenimo galas — kritimas į ją. Be to, neįmanoma net ir priešintis, kai sėkmė pradeda mus vesti klystkeliais. Arba eiti tiesiai, arba iš karto suklupti. Likimas negrąžina atgal, bet parbloškia ir kerta. Taigi vadovaukitės tokiu sveiku ir naudingu gyvenimo būdu: kūnui pataikaukite tik tiek, kiek reikia gerai sveikatai. Su kūnu elkitės griežčiau, kad jis nenustotų paklusti sielai. Tegu maistas tik alkį malšina, gėrimas — troškulį, tegu drabužis saugos tik nuo šalčio, o būstas — nuo visų kitų negandų. Visai nesvarbu, ar būstas — iš velėnos, ar iš įvairiausių svetimų kraštų akmenų. Žinokite, kad po šiaudiniu stogu žmogui nė kiek ne blogiau negu po auksiniu. Niekinkite visa, kas, be reikalo vargstant, daroma norint puošti ar parodyti. Atminkite, kad niekas, išskyrus sielą, nėra vertas nuostabos. Jei ji didelė, tai nieko nebėra didesnio“. Negi, tavo nuomone, kai šitai kalbu pačiam sau, kai kartoju ainiams, atrodau teikiąs mažiau naudos, negu stodamas teisman laiduoti arba antspauduodamas testamento lenteles[1], arba senate balsuodamas už kandidatą? Tikėk manimi — kas iš pažiūros yra dykūnas, tas turi daug didesnių rūpesčių: užsiima ir žmogiškais, ir dieviškais dalykais.

Bet laikas baigti ir, kaip esu įpratęs, atsiskaityti už šį laišką. Tai bus ne iš mano atsargų. Iki šiol vartinėju Epikūro mintis, o šiandien perskaičiau tokį jo posakį: „Jei nori būti tikrai laisvas, vergauk filosofijai“. Jei tu paklusai ir atsidavei jai, tavo reikalas nebus atidėtas kitai dienai: būsi išlaisvintas tuojau pat. Mat vergauti filosofijai — laisvė. Galbūt paklausi mane, kodėl mieliau pateikiu tiek daug gerų Epikūro negu mūsų

pasakymų. Bet kodėl tu manai, kad šios mintys yra tik Epikūro, o ne visų žmonių? Kiek daug poetų pasako tai, kas pasakyta ar turi būti pasakyta filosofų. Nekalbu apie tragikus ir mūsų dramas[2], kurios taip pat turi rimties ir užima tarpinę vietą tarp komedijų ir tragedijų. Kiek iškalbingiausių eilių galima rasti mimuose! Kiek daug Publilijaus minčių turėtų deklamuoti ne basi, bet koturnuoti[3] aktoriai! Pateiksiu vieną jo eilutę, skirtą filosofijai, ir kaip tik tai jos daliai, kuri tik ką čia buvo nagrinėta. Poetas tvirtina, kad atsitiktinai gautas gėris nėra mūsų turtas:

Ne mūsų tai, kas atsirado mums staiga
Panorus ko.

Prisimenu, jog tu šią mintį esi pasakęs kur kas geriau ir trumpiau:

Ne tavo tai, ką tau sumanė duot lemtis.

Nepraleisime ir šito, galbūt net dar geresnio tavo posakio:

Padovanoti turtai gali būti atimti.

Jis skolos negrąžina: tik atidaviau tau tai, ką iš tavęs paėmiau. Lik sveikas.

DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Nori žinoti, ar teisingai Epikūras viename iš laiškų smerkia tuos, kurie tvirtina, jog išminčius pasitenkina pats savimi ir todėl jam nereikia draugų. Epikūras dėl to priekaištauja Stilponui ir kitiems, kuriems atrodo, jog didžiausias gėris — tai nepakanti siela. Neišvengsime dviprasmybės, norėdami graikišką απαθεια skubiai išversti vienu žodžiu — nepakanta. Mat galima suprasti jį visai priešingai, negu norime pasakyti. Mes norime pasakyti: siela, abejinga bet kokiam blogiui; o žmogus supras taip: siela, negalinti iškęsti jokio blo-

gio. Žiūrėk, ar ne geriau būtų pasakyti „nesužeidžiama siela“ arba „nepasiduodanti kančiai siela“. Tuo mes ir skiriamės nuo jų: mūsų išminčius nugali bet kokias negandas, bet jas jaučia; o jų — net nejaučia. Ir mums, ir jiems bendra tai, kad išminčius pasitenkina pats savimi. Tačiau, nors jam ir pakanka paties savęs, jis nori turėti ir bičiulį, ir kaimyną, ir draugą. Atkreipk dėmesį, kiek jis pasitenkina pats savimi: kartais jam pakanka ir dalies savęs. Jei liga ar priešas atims ranką, jei dėl kokios nors nelaimės neteks akies ar abiejų akių, jam užteks to, kas liko; ir su suluošintu ar sužalotu kūnu bus toks pat linksmas, koks buvo sveikas. Nors ir neliūdi dėl to, ko neteko, bet pageidautų, kad nieko netrūktų. Išminčius pasitenkina pats savimi ne todėl, kad nenorėtų turėti draugo, bet todėl, kad galėtų neturėti jo. Sakydamas „galėtų“, turiu galvoje tai, kad draugo praradimą pakelia ramiai. Juk be draugo niekada neliks. Jis pats gali nutarti, ar greitai įsigys naują. Kaip Fidijas, praradęs statulą, beregint kitą padarytų, taip ir išminčius, šis draugysčių kūrėjas, vietoj prarasto draugo turės kitą. Klausi, kokiu būdu jis galės greitai įsigyti draugą. Pasakysiu, jei susitarsime, kad aš dabar atiduosiu skolą, ir dėl šio laiško būsime atsiskaitę. Hekatonas sako: „Aš pasakysiu tau, kaip sužadinti meilę be antpilų, be žodžių, be užkalbėjimų: jei nori būti mylimas, mylėk“. Didelį malonumą teikia ne tik sena, užgrūdinta draugystė, bet ir naujos pradžia ar pasiruošimas jai. Kaip skiriasi pjovėjas ir sėjėjas, taip skiriasi tas, kuris įsigijo draugą, ir tas, kuris dar įsigys jį. Filosofas Atalas mėgdavo sakyti, kad maloniau siekti draugystės negu jau draugauti,— panašiai „kaip menininkui maloniau piešti paveikslą negu būti jį nupiešus“. Tas, kuris pradeda darbą neramia siela, dirbdamas jaučia didelį džiaugsmą. Ne taip smagu tam, kuris, baigęs darbą, jau sėdi susidėjęs rankas: dabar jis džiaugiasi savo meno vaisiais, o piešdamas džiaugėsi pačiu menu. Paaugliai duoda daugiau naudos, bet maži vaikai — mielesni. Dabar grįžkime prie mūsų temos. Nors išminčius pasitenkina pats savimi, vis dėlto jis nori turėti draugą, jei ne dėl ko kito, tai

bent tam, kad tokia didelė dorybė neliktų be naudos. Tačiau ne tam, kaip sakė Epikūras tame pačiame laiške, „kad turėtų ką nors, kas slaugytų susirgus, kas padėtų įkalintam ar patekusiam į skurdą", bet tam, kad jis pats turėtų ką slaugyti susirgus, ką išlaisvinti iš priešo nagų. Nedorai mąsto tas, kas žiūri savęs ir dėl to ieško draugystės. Kaip pradėjo, taip ir užbaigs. Įsigijęs draugą, kad tas iš pančių jį vaduotų, pats pabėgs tik sužvangėjus grandinėms. Tai tokie draugystės ryšiai, kuriuos žmonės vadina laikinais. Dėl naudos įsigytas bičiulis tol bus vertinamas, kol duos naudos. Todėl laimės kūdikius supa draugų minia, o aplink sutriuškintuosius — dykynė, draugai sprunka iš išbandymų lauko. Todėl yra tiek daug nelemtų pavyzdžių, kai vieni iš baimės palieka savo draugus, kiti iš baimės juos išduoda. Kokia pradžia, toks ir galas, kitaip ir būti negali. Kuris pradėjo draugauti todėl, kad tai jam naudinga, ir baigs todėl, kad tai jam bus naudinga. Už bet kokią kainą parduos draugystę, radęs joje ką nors vertinga be jos pačios. Kam įsigyju draugą? Tam, kad turėčiau už ką numirti, kad turėčiau paskui ką sekti į ištrėmimą, kad galėčiau savo krūtine ginti jo gyvybę ir paaukoti savąją. Tai, ką tu aprašinėji, yra ne draugystė, o sandėris, kuriuo siekiama naudos, ir mąstoma tik apie tai, ką galima gauti. Be abejo, kažkas panašaus į draugystę slypi įsimylėjusiųjų aistroje. Ją galima pavadinti pamišėlių draugyste. Kas gi myli dėl pelno? Arba trokšdamas garbės ar šlovės? Meilė pati savaime, atmesdama visa kita, uždega širdyse grožio geismą ir abipusės meilės viltį. Kaip? Iš tokių kilnių dalykų kyla niekinga aistra? Tu prieštarauji: „Kalbame ne apie tai, ar verta siekti draugystės dėl jos pačios". Priešingai, kaip tik tai dabar reikia įrodyti. Juk jei reikia jos siekti dėl jos pačios, vadinasi, ir pačiu savimi pasitenkinantis žmogus gali jos ieškoti. Kaip jis jos ieškos? Taip, kaip ieško paties gražiausio daikto: nei pelno vaikydamasis, nei likimo permainų bijodamas. Griauna draugystės didybę tas, kuris ieško draugų dėl viso pikto. Išmintius savimi pasitenkina. Tai, mielas Lucilijau, daugelis aiškina klaidingai: išminčių iš

visur varo ir verčia jį tūnoti savo kiaute. Tačiau reikėtų išsiaiškinti šių žodžių prasmę ir ribas. Išminčius pasitenkina savimi ne tik dėl to, kad gyventų, bet kad gyventų laimingai. Kad gyventų, jam daug ko reikia, o kad būtų laimingas — tik sveikos, kilnios, likimą niekinančios sielos. Noriu tau taip pat priminti Chrisipo nurodytą skirtumą. Jis teigia, kad išminčius nieko netrokšta, nors jam ir reikia daugybės dalykų. „Kvailiui, priešingai, nereikia nieko, nes niekuo nemoka naudotis. Užtat jis trokšta visko." Išminčiui reikia ir rankų, ir akių, ir daugybės kitų kasdieniniam naudojimui būtinų dalykų, bet jam nieko netrūksta. Juk stoka — tai būtinybė turėti, o išminčiui nieko nėra būtina. Taigi nors jis pasitenkina pats savimi, bet jam reikia draugų. Nori jų turėti kuo daugiau, bet ne tam, kad laimingai gyventų. Ir be draugų jis gyvens laimingai. Didžiausias gėris svetur paramos neieško: jis kuriasi savyje ir atsiranda tik pats iš savęs. Jei kurią nors dalį savęs perims iš išorės, jis jau priklausys nuo likimo. „Tačiau kaipgi gyvens išminčius, jei liks be draugų, įmestas į kalėjimą ar ištremtas į svetimą šalį, ar užtrukęs ilgoje jūrų kelionėje, ar išmestas į negyvenamą krantą?" — Kaip Jupiteris, kuris ilsisi, pasinėręs į savo apmąstymus tada, kai pasaulis išsisklaido, dievai jungiasi į vieną, o gamta pamažu apmiršta[1]. Taip ir išminčius užsidaro savyje, pasilieka pats su savimi. Tačiau jis, kol gali savo nuožiūra tvarkyti reikalus, nors jam ir nieko netrūksta, bet veda žmoną, nors nieko netrūksta, bet augina vaikus, nors nieko netrūksta, bet negyventų, jei reikėtų gyventi be žmonių. Prie draugystės jį traukia ne nauda, bet natūralus potraukis. Kaip yra įgimtas kitų dalykų troškimas, taip įgimtas ir draugystės troškimas. Kaip visiems būdinga neapkęsti vienatvės, siekti bendrauti, kaip žmogų su žmogumi sieja prigimtis, taip ir čia glūdi akstinas, verčiantis mus siekti draugystės. Bet, nors išminčius ir myli draugus kaip niekas kitas, nors padaro juos lygius sau, o dažnai ir iškelia virš savęs, vis dėlto jis tiki, kad visas gėris slypi jame pačiame. Ir jis ištars tą patį, ką ištarė Stilponas, tas pats Stilponas, kuriam

laiške priekaištauja Epikūras. Kai Stilpono tėviškę užkariavo priešai, jis, netekęs vaikų, netekęs žmonos, iš visuotinio gaisro išėjo vienas, tačiau laimingas. Paklaustas Demetrijo, kurio pravardė dėl pražudytų miestų buvo Poliorketas, ar ką nors praradęs, atsakė: „Visas mano gėris — su manimi". Štai — kur narsus ir ryžtingas vyras! Jis nugalėjo jį nugalėjusį priešą! Atsakydamas „Nieko nepraradau", privertė šį suabejoti savo pergale! „Visa, kas mano — su manimi", tai yra teisingumas, dora, išmintis, sugebėjimas manyti, jog tai, ką galima atimti, nėra gėris. Stebimės kai kuriais gyvūnais, kurie pereina per pačią ugnį ir lieka sveiki. Šimtą kartų nuostabesnis šis vyras, kuris nesužeistas ir nesužalotas prasiveržė pro kardus, griuvėsius ir ugnį! Matai, kiek lengviau nugalėti visą šalį negu vieną vyrą? Šie jo žodžiai — tai žodžiai stoiko, kuris perneša savo gėrį nepaliestą per sudegintus miestus. Juk jis pasitenkina pačiu savimi. Tokios jo laimės ribos. Nemanyk, kad tik mes švaistomės kilniais žodžiais. Ir pats Stilponui priekaištavęs Epikūras yra panašiai prasitaręs. Prašyčiau tave maloniai išklausyti jo žodžių, nors aš šiandieninę savo pareigą jau esu atlikęs. Jis sako: „Jei kam nors tai, ką turi, neatrodo esant pakankama, tai jis vargšas, nors ir būtų viso pasaulio viešpats". Arba, jei tik tau atrodo, kad šitaip gali būti tiksliau pasakyta (mat reikia išsaugoti ne žodžių, bet minčių teisingumą): „Tas, kuris nelaiko savęs laimingiausiu žmogumi, yra vargšas, nors ir valdo pasaulį". Žinok, jog šios mintys yra visuotinės, vadinasi, prigimties pakuždėtos. Rasi jų ir komedijose: „Belaimis, kas laimingu nevadins savęs"[2].

Ar svarbu, kokia tavo būklė, jei tau ji atrodo bloga? „Kaip,— paklausi,— jei laimingu pasivadins šitas, nesąžiningai praturtėjęs, ir anas, valdantis šimtus, bet vergaujantis tūkstančiams, ar jo nuomonė padarys jį laimingą?" Svarbu, ne ką jis sako, bet ką jaučia, ne ką vieną dieną, bet ką nuolatos jaučia. Todėl nėra ko tau bijoti, kad toks dalykas atiteks jo nevertam: tik išminčių patenkina tai, ką turi, o kvailys kankinasi niekindamas tai, ką turi. Lik sveikas.

DEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Taip ir yra, savo nuomonės nekeičiu: venk minios, venk nedaugelio, venk net ir vieno. Nėra tokio žmogaus, su kuriuo norėčiau matyti tave bendraujant. Žiūrėk, kaip didžiai tave vertinu: drįstu patikėti tave tau pačiam. Pasakojama, jog Kratetas, klausytojas to paties Stilpono, kurį minėjau ankstesniame laiške, kartą pamatė vaikštinėjant vienišą jaunikaitį ir paklausė jį, ką šis vienas veikiąs. „Šnekuosi su savimi",— atsakė tas. Kratetas jam tarė: „Saugokis, meldžiu, ir gerai įsižiūrėk: juk šnekiesi su blogu žmogumi". Paprastai saugome liūdinčius ar ko nors bijančius, kad jie blogam nenaudotų savo vienatvės. Bet ir niekas iš neišmintingų žmonių neturėtų būti paliktas vienas, nes tada ugdomi blogi sumanymai, tada ruošiami pavojai kitiems ar pačiam sau, tada aplanko nedori geismai, tada atsiskleidžia visa, kas iš baimės ar gėdos buvo širdyje paslėpta, tada galandami nagai akiplėšiškumui, skatinamas goslumas, kurstomas pyktis. Apskritai vienatvė turi vieną pranašumą: galima niekam nieko nepatikėti, nebijoti skundiko; o kvailys dėl to ir žūva, nes pats save išduoda. Taigi matai, kaip tavimi pasitikiu, kaip už tave net laiduoju (nes viltis — dar nežinomo gėrio vardas): nerandu, su kuo labiau norėčiau tave matyti, išskyrus tave su pačiu savimi. Prisimenu, kokius pilnus tvirtybės žodžius tu kalbėjai, kaip didžiadvasiškai juos tarei. Be perstojo džiaugiausi ir kartojau sau: „Ne be reikalo burną aušina. Šie žodžiai turi pagrindo. Tas žmogus nėra vienas iš minios, jis trokšta išsigelbėti". Taip ir kalbėk, taip ir gyvenk, tik žiūrėk, kad tavęs kas nepavergtų. Senąsias savo maldas palik dievų malonei, pradėk naujas: maldauk šviesaus proto, sielos, o tik paskui — kūno stiprybės. Kodėl gi tau dažniau dėl to nepasimeldus? Drąsiai prašyk dievą: nieko svetimo tu jo neprašysi.

Ir, kaip paprastai, norėčiau kartu su laišku išsiųsti kokią nors dovanėlę. Teisingą pasakymą radau Atėno-

2. 2035

doro raštuose: „Žinok, kad tik tada būsi laisvas nuo visų geismų, kai prašysi dievą tik to, ko galėsi prašyti viešai“[1]. Kokie vis dėlto dabar žmonės bepročiai! Dievams šnabžda šlykščiausius troškimus, o jei kas nors tik pastato ausis — tuoj nutyla. Ir pasakoja dievui tai, ką slepia nuo žmonių. Taigi žiūrėk, kad ir tau nepraverstų šis pamokymas: gyvenk su žmonėmis taip, tarsi dievas tave matytų, kalbėkis su dievu taip, tarsi žmonės tave girdėtų. Lik sveikas.

VIENUOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Su manimi šnekėjosi prigimties dosniai apdovanotas tavo draugas. Jau pirmieji jo žodžiai parodė, kiek jis turi dvasios, kiek proto, kiek yra pasiekęs. Ko naujas puodas prigeria, tuo ir senas atsiduos. Juk kalbėjo jis ne iš anksto pasiruošęs, bet užkluptas staiga. Ir net susikaupęs jis vos galėjo valdyti drovumą — gerą jaunystės bruožą: raudonis jį pylė ir pylė. Kiek numanau, šitaip bus ir tada, kai jis sustiprės ir atsikratys visokių ydų, net kai taps išminčiumi. Juk jokia išmintis neišgydo įgimtų kūno ir sielos ydų. Jos menas susilpnina, bet nenugali to, kas įgyta gimstant. Kai kuriuos, net ir labai ištvermingus vyrus, žmonių akivaizdoje išpila prakaitas, lyg jie būtų nuvargę ar sušilę. Kai kuriems, besiruošiant kalbėti, dreba keliai, kitiems dantys barška, liežuvis pinasi, lūpos neprasiveria. Šito nusikratyti niekada nepadės nei mokslas, nei praktika, čia net ir patiems stipriausiems savo jėgą rodo prigimtis, primindama apie save tokiomis ydomis. Tikiu, kad šiems trūkumams priklauso ir raudonis, nejučiomis nutvieskiantis ir oriausius vyrus. Dažniau jis ištinka jaunuolius, nes šie karštesni, ir jų oda švelnesnė. Bet ne rečiau jis būna ir patyrusiems bei seniems žmonėms. Kai kurių labiausiai ir reikia bijotis tada, kai jie parausta, tarsi būtų pametę visą gėdą. Sula labiausiai būdavo pašėlęs tada, kai kraujas plūstelėdavo jam į galvą. Nie-

kas neturėjo jautresnio veido už Pompėjaus; jis visada rausdavo žmonių akivaizdoje, ypač susirinkimuose. Prisimenu nuraudus Fabianą, kai jis liudininku buvo įvestas į senatą, ir tas drovumas nuostabiai jam tiko. Taip būna ne dėl silpnos dvasios, bet dėl naujų dalykų, kurie nors ir nebaugina, bet jaudina neužsigrūdinusius ir turinčius įgimtą kūno polinkį raudonuoti. Mat vieni — ramaus kraujo, o kiti — veržlaus, judraus, greitai mušančio į galvą. Kaip sakiau, šito nepadės atsikratyti jokia išmintis: priešingu atveju, jeigu ji galėtų išrauti bet kokias ydas, valdytų visą gamtą. Kas mums buvo duota gimstant ir ką lėmė kūno sandara, išliks, nors siela ir smarkiai, ir ilgai save tobulintų. Nuo tokių dalykų negalima nei apsisaugoti, nei laisvai jų gauti. Aktoriai, kurie pamėgdžioja aistras, kurie gerai išreiškia baimę ir drebulį, kurie vaizduoja liūdesį, mėgina mėgdžioti gėdinimąsi šitaip: nuleidžia galvą, kalba tyliai, įsmeigia akis į žemę ir nudelbia jas. Tačiau nepajėgia nei priversti save parausti, nei įveikti raudonį. Čia išmintis nieko nežada, niekuo nepadeda: tokie dalykai niekam nepavaldūs — ateina be įsakymo ir neliepti dingsta.

Jau laiškas prašo pabaigos. Priimk naudingą ir išganingą posakį ir įsidėk jį giliai į širdį: „Mums reikia išsirinkti kokį nors dorą žmogų ir visada turėti jį prieš akis, kad gyventume taip, tarsi jis mus stebėtų, ir viską darytume taip, tarsi jis matytų". Šitaip, mielas Lucilijau, moko Epikūras. Jis duoda mums sargą ar vadovą — ir teisingai: daugelis netampa nusidėjėliais, kai, besiruošiant nusidėti, atsiranda liudininkas. Tegul mūsų siela išsirenka ką nors, ką gerbtų, kad jo autoritetas padėtų doriau tvarkyti net slapčiausius reikalus. Laimingas tas, kuris taiso kitą ne tik šalia stovėdamas, bet ir būdamas tik mintyse. Laimingas tas, kuri gali kitą taip gerbti, kad, vien prisiminęs jį, tobulėja ir tvarkosi. Kas sugeba taip gerbti, tas greitai pats bus gerbiamas. Taigi išsirink Katoną. O jei jis tau atrodo per griežtas, išsirink nuolaidesnį vyrą — Leliją. Išsirink tokį, kurio ir gyvenimas, ir kalba, ir veidas, atspindintis sielą, tau patiks. Tegu jis visada bus ar tavo sargas, ar pavyzdys

tau. Kartoju, mums reikia žmogaus, kurio pavyzdžiu klostytųsi mūsų būdas, nes tik liniuotė ištiesina kreivas linijas. Lik sveikas.

DVYLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Kad ir kur pasisukčiau — matau savo senatvės požymius. Atvykęs į savo užmiesčio dvarą, pradėjau skųstis dėl išlaidų sukiužusiam pastatui išlaikyti. Valdytojas sako man, kad dėl to kaltas ne jo nerūpestingumas ir kad jis darąs viską, ko reikia, bet vila esanti jau sena. O juk šią vilą mano rankos išaugino. Kas gi laukia manęs, jei su manimi vienmečiai akmenys jau sudūlėję? Supykęs griebiu pirmą pasitaikiusią progą niršti: „Atrodo,— sakau,— niekas neprižiūri šių platanų: jie visai be lapų. Kokios gumbuotos ir išdžiūvusios šakos, kokie tamsūs ir šiurkštūs kamienai! To nebūtų, jei kas nors būtų purenęs ir laistęs žemę“. Valdytojas prisiekinėja man, kad darąs viską ir negailįs jiems savo vargo,— betgi medžiai jau senyvi. Tačiau, telieka tai tarp mūsų, aš pats juos sodinau, regėjau pirmą jų lapą. Pasukęs durų link, sušunku: „O kas čia? Koks čia karšinčius išvarytas į tarpdurį?! Teisingai padaryta, nes jis jau žvelgia anapus. Iš kur tu jį gavai? Koks tau malonumas tampyti svetimą numirėlį?“ O anas prabyla: „Ar manęs jau nebepažįsti? Aš gi Felicionas, kuriam per saturnalijas dovanodavai statulėlių. Aš gi tavo numylėtinis, valdytojo Filosito sūnus“. „Jis aiškiai kliedi,— sakau.— Jis, dar būdamas vaikas, tapo mano numylėtiniu? Labai gali būti: jam kaip tik krinta dantys.“

Esu dėkingas savo užmiesčio dvarui, nes, kad ir kur pasisukčiau, mano senatvė išdygsta prieš mane. Apkabinsiu ją ir pamilsiu: juk ji sklidina malonumų, tik reikia mokėti ja naudotis. Vaisiai skaniausi tada, kai jau baigiasi. Vaikystė gražiausia tada, kai ji praeina.

 Vyno mėgėjams mieliausia paskutinioji taurė, toji, kuri

gramzdina, kuri visiškai apsvaigina. Smagiausia bet kokio malonumo akimirka paprastai esti pabaigoje. Ir pats maloniausias amžius yra tas, kuris jau ritasi žemyn, bet dar nekrenta į bedugnę. Manau, jog ir stovintis ant paskutinės pakopos turi savo malonumų arba juos pakeičia nenoras jų turėti. Kaip saldu, kai mus apleidžia pavargusios aistros! „Sunku,— sakai,— kai mirtis — prieš pat akis." Pirma, jaunuoliams ji turi būti taip pat prieš akis, kaip ir seniams. Juk ne pagal sąrašą ji mus pašaukia. Antra, niekas nėra toks senas, kad nedrįstų tikėtis dar vienos dienos. O viena diena — tai gyvenimo žingsnis. Visas mūsų amžius susideda iš didesnių ir mažesnių dalių, kurios — tarytum vienas kitą apimantys vis didesni ratai. Vienas iš jų apglėbia ir supa visus kitus. Jis tęsiasi nuo gimimo dienos iki mirties dienos. Yra toks, kuris atskiria paauglystės metus, yra ir toks, kuris užskliaudžia vaikystę. Yra dar ir metai, turintys keturis metų laikus, kurie pasikartodami sudaro gyvenimą. Mėnuo apjuostas trumpesniu lanku. Mažiausią ratą turi diena, bet ir ši tęsiasi nuo pradžios iki pabaigos, nuo saulės patekėjimo iki jos nusileidimo. Todėl Heraklitas, kuris gavo pravardę dėl neaiškaus minčių dėstymo, yra pasakęs: „Viena diena prilygsta bet kuriai kitai". Kiekvienas šį posakį supranta savaip. Vienas tvirtina, jog visos dienos turi vienodą valandų skaičių, ir nemeluoja. Jei diena yra dvidešimt keturių valandų laiko tarpas, tai aišku, jog visos dienos lygios, nes naktis pasiima tai, ką praranda diena. Kitas mano, kad viena diena lygi visoms kitoms dėl panašumo: net ilgiausias laiko tarpas neturi nieko, ko nebūtų vienoje paroje,— tai yra nieko, išskyrus dieną ir naktį. Ir kitus pasaulio pasikeitimus labiau veikia toji, ne kita <...>, vienais atvejais trumpėja, kitais — ilgėja. Todėl kiekvieną dieną reikia praleisti taip, tarsi ji nutrauktų dienų virtinę ir įkūnytų bei užbaigtų visą gyvenimą. Pakuvijus, kuris viešpataudamas užvaldė Siriją, pats sau atnašaudavo šermenų vyną ir valgius, o po puotos būdavo nešamas į miegamąjį. Berniukai plodavo ir pritariant muzikai giedodavo: βεβιωται, βεβιωται, tai yra: „Jis nu-

gyveno! Jis nugyveno!" Jis laidojo save kasdien. Tai, ką jis darė iš sąžinės graužimo, mes darykime dora širdimi ir, eidami miegoti, linksmai ir džiugiai sakykime:

Prigyvenau ir baigiau man laimės skirtą kelionę[1].

Jei dievas pridės dar ir rytojaus dieną, priimkime ją su džiaugsmu. Nepaprastai laimingas ir pats sau priklauso tas, kuris be nerimo laukia rytojaus. Kas sako „Aš nugyvenau", tas kasdien atsikelia praturtėjęs.

Bet jau reikia baigti laišką. „Ar,— klausi,— be jokios dovanos jis pas mane atkeliaus?" Nebijok: šį tą nuneš. Bet kodėl gi „šį tą"? Ne šį tą, bet daug. Kas gali būti gražesnio už mintį, kurią perduodu tau nunešti: „Bloga gyventi iš būtinumo, bet nėra būtina gyventi iš būtinumo". Kodėl nebūtina? Todėl, kad į laisvę visur yra daugybė trumpų ir lengvų kelių. Dėkokime dievui, kad niekas negali sulaikyti mūsų šiame pasaulyje ir mes galime niekinti būtinumą. „Tai — Epikūro žodžiai,— pasakysi man.— Kam tau reikia svetimų?" Kas yra tiesa, tas mano. Ir toliau tau cituosiu Epikūro mintis, kad tie, kurie vertina ne žodžių prasmę, o jų autoriaus vardą, žinotų, jog gėris priklauso visiems. Lik sveikas.

TRYLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Žinau, kad esi stiprios dvasios. Juk ir anksčiau, kai dar nebuvai apsiginklavęs naudingais, padedančiais nugalėti sunkumus pamokymais, tu pakankamai pasikliaudavai savimi kovodamas su likimu ir tuo labiau vėliau, kai susidūrei su juo akis į akį ir išmėginai savo jėgas, kuriomis negalima tvirtai pasikliauti tol, kol iš visų pusių nepasirodo daugybė nelaimių, o kartais, kol jos visai arti neprisėlina. Taip išmėginama tikroji dvasios tvirtybė, nepakenčianti svetimos savivalės. Taip ji išbandoma. Nė karto negavęs mėlynių atletas negali

narsiai stoti į kovą. Tik tas, kuris regėjo savo kraują, kurio dantys traškėjo nuo kumščio smūgių, kuris, užkliuvęs už pakištos kojos, visu kūnu laikė priešininko svorį ir suklupęs nepaklupdė savo dvasios, kuris, tiek kartų kritęs, dar atkakliau stodavo,— tik tas, drąsiai pasitikėdamas savimi, ryžtasi mūšiui. Taigi, remdamasis šiuo palyginimu, pasakysiu, kad likimas dažnai tave prispausdavo, bet tu nepasiduodavai, o pašokdavai ir dar tvirčiau jį atremdavai. Nemaža jėgų įgauna nuolat kiršinamas ryžtas. Tačiau, jei tau reikia, priimk mano pagalbą, kuri tave sustiprintų. Daug kas, Lucilijau, ne tiek kankina mus, kiek gąsdina, ir dažniau vargstame tik dėl įsitikinimo, kad mums sunku, negu dėl to, kaip yra iš tikrųjų. Šnekuosi su tavim ne stoikų kalba, bet daug atlaidžiau. Juk mes tvirtiname, jog visa, kas verčia mus ir dejuoti, ir aimanuoti, yra lengva ir niekinga. Palikime šiuos skambius, bet, dievaži, teisingus žodžius. Aš tik mokau tave nebūti nelaimingam anksčiau laiko, nes kaip tik tai, kieno grėsmės bijai, galbūt niekada neateis, ir iš tikrųjų dar neatėjo. Taigi, kai kas kamuoja mus labiau negu turėtų kamuoti, kai kas — anksčiau negu reikėtų, kai kas kamuoja, nors apskritai neturėtų kamuoti. Mes arba patys padidiname kančias, arba prasimanome jas, arba sielvartaujame dėl jų iš anksto. Pirmo teiginio kol kas nenagrinėsime, nes tai — ginčytinas dalykas, o byla tik prasideda. Tu prieštarausi tam, ką aš sakysiu esant lengvą, sakydamas, kad tai nepaprastai sunku. Žinau, jog vieni juokiasi čaižomi botagais, o kiti verkia ir antausį gavę. Vėliau pamatysime, ar šie dalykai patys savaime stiprūs, ar mes silpni.

Pažadėk man, kad, kai tave visi pradės įtikinėti, jog esi nelaimingas, tu mąstysi ne apie tai, ką girdi, bet apie tai, ką jauti, kantriai apsvarstysi savo reikalus, nes tu pats geriausiai juos išmanai, ir paklausi save: „Kas yra? Kodėl jie mane apverkia? Kas yra? Kodėl dreba ir bijo su manimi susitikti, tartum nelaimė galėtų pereiti pas juos? Ar čia yra kiek blogio, ar daugiau negarbės negu blogio?“ Paklausk pats save: „Gal be priežasties kankinuosi ir liūdžiu, gal manau esant blogiu

tai, kas nėra blogis?“ „Kaip man sužinoti,— sakai,— ar tuščiai, ar pagrįstai nerimauju?“ Vadovaukis tokia taisykle: mus kamuoja arba dabartis, arba ateitis, arba ir viena, ir kita. Apie dabartį spręsti nesunku: pakanka, kad tavo kūnas laisvas ir sveikas, kad negelia jokia skriauda. Aptarkime, kas yra ateitis. Šiandienai ji visai nerūpi. „Bet ateitis juk bus.“ Pirma išsiaiškink, ar yra tikrų įrodymų, kad artėja nelaimė. Daugiausia juk vargstame dėl spėliojimų ir save mulkinti leidžiame gandams, kurie paprastai užbaigia karą, o dar dažniau pražudo žmones po vieną. Taip jau yra, mielas Lucilijau, mes greitai perimame viešąją nuomonę. Neišsiaiškiname, kas kelia mums baimę, nieko neišnagrinėjame, bet drebame ir leidžiamės bėgti kaip tie kareiviai, kuriuos iš stovyklos išveja avių bandos sukeltos dulkės, ar tie, kuriuos gąsdina kokia nors nežinia kieno paskleista pasaka. Nežinau kodėl, bet prasimanymai labiau baugina. Juk tiesa turi saiką, o iš kažin kur atplaukusios žinios patenka spėliojimų ir išsigandusios sielos valion. Nieko nėra žalingesnio, labiau nepataisomo, kaip paniška baimė. Bet kokia kita baimė — kvaila, o ši — beprotiška. Todėl išsamiau patyrinėkime šį dalyką. Galbūt ir atsitiks nelaimė, betgi ne tuojau pat. Kiek daug netikėtumų pasitaiko! Kiek daug tikėtinų dalykų niekada neįvyksta! Net jei ir įvyksta, koks malonumas bėgti pasitikti kančios? Prisikankinsi, kai ji ateis; tuo tarpu tikėkis ko nors geresnio. Ką tu pelnysi? Laiko. Gali susidėti daug aplinkybių, kurios čia pat esantį ar artėjantį pavojų gal sulaikys, gal išsklaidys, o gal perkels ant kito galvos. Kai kada gaisras atveria kelią pabėgti, griūvantis namas nesmarkiai nubloškia ką nors į šalį[1]; kartais kardas atitraukiamas nuo pat gerklės, o kažkam pavyko pergyventi savo budelį. Net ir blogas likimas nėra pastovus. Gal nelaimė atsitiks, gal ir neatsitiks, tuo tarpu jos nėra. Tikėkis ko nors geresnio. Kartais, kai nėra akivaizdžių nelaimę pranašaujančių ženklų, siela kuria pramanytus jos vaizdinius: arba dviprasmį žodį aiškina blogesne prasme, arba žmogus mano ką nors įskaudinęs labiau negu iš tikrųjų yra ir mąsto ne apie tai, ar smarkiai įžeistasis supykęs, bet

apie tai, ką tas supykęs gali padaryti. Neverta ir gyventi, ir vargams galo nebus, jei bijosi visko, kas gali atsitikti. Tegu daugiau čia padeda išmintingumas; sutelkęs visas dvasios jėgas, spjauk netgi į akivaizdų siaubą. Jei per silpnas, nugalėk ydą yda: tramdyk baimę viltimi. Vargu, ar tai, kas mus gąsdina, ateis, dar tikriau, kad tai, ko laukiam su siaubu,— išnyks, o tai, ko laukiam su viltim,— apgaus. Taigi tyrinėk viltį ir baimę ir kiekvieną kartą, kai viskas bus neaišku, būk palankus sau: tikėkis to, ko labiau nori. Net kai baimė tau atrodys labiau pagrįsta, vis tiek labiau link į geresnę pusę ir liaukis nerimauti. Nuolatos turėk galvoje, kad daugumas žmonių karščiuojasi ir nerimsta, kai nelaimės dar nėra ir neaišku, ar bus ateityje. Juk niekas, pradėjęs nerimauti, nesugeba savęs įveikti ir teisingai įvertinti savo siaubo. Niekas nesako: „Plepio darbas. Jis arba pats tai išgalvojo, arba tuščiakalbiu patikėjo". Linkstame, kur vėjas papučia, ir krūpčiojame nuo abejonių tartum nuo tikrų žinių. Nepaisome nuoseklumo. Dvejonės tuoj virsta siaubu. Man gėda su tavimi taip kalbėti ir tokiais silpnais vaistais tave gaivinti. Tegul kas nors kitas sako: „Gal tai neateis". O tu sakyk: „Na ir kas, jeigu ir ateis? Pamatysime, kuris nugalėsime. Gal ateina mano naudai, gal tokia mirtis išgarsins mano gyvenimą". Cikuta padarė Sokratą didį. Atimk iš Katono kardą, kuris tapo jo laisvės gynėju, ir tu išplėši iš jo didelę dalį šlovės. Pernelyg ilgai tave raginu, nors tavęs ir nereikia raginti, o tik priminti tau. Nevedu tavęs tolyn nuo tavosios prigimties: esi gimęs tam, apie ką kalbu. Savo gėrį dar labiau gausink ir puošk.

Bet jau baigsiu laišką, užantspauduodamas jį savo antspaudu, tai yra pavesiu jam perduoti tau kokį nors puikų posakį. „Be kitų ydų, kvailys turi dar ir tokią: visą laiką pradeda gyvenimą iš naujo." Susimąstyk, Lucilijau, nuostabus vyre, ką šis pasakymas reiškia, ir tu suprasi, koks šlykštus lengvabūdiškumas žmonių, kurie kasdien deda gyvenimui naujus pamatus, kurie net ant mirties slenksčio daigina naujas viltis. Įsižiūrėk į kiekvieną, ir į akis tau kris seniai, kurie kuo rū-

pestingiausiai ruošiasi tarnyboms, kelionėms, prekybai. Kas gali būti bjauriau už senį, pradedantį gyvenimą?! Aš nepridurčiau, kas taip pasakė, jei ši mintis nebūtų žinoma mažiau, negu paplitę Epikūro posakiai, kuriuos leidau sau girti ir savintis. Lik sveikas.

KETURIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Sutinku, kad iš prigimties mes mylime savo kūną. Sutinku, kad turime jį saugoti. Neneigiu, jog reikia juo rūpintis, bet manau, jog nereikia jam vergauti. Juk daug kam vergaus tas, kuris vergauja savo kūnui, kuris dėl jo per daug bijo, kuris jam viską atiduoda. Turime elgtis ne taip, tarsi privalėtume gyventi dėl kūno, o taip, tarsi negalėtume gyventi be jo. Per didelė meilė jam vargina mus baime, apsunkina rūpesčiais, pasmerkia įžeidimams. Kam pernelyg brangus kūnas, tam dorybė pigi. Rūpinkis juo uoliausiai, tačiau, kai protas, garbė, ištikimybė pareikalaus, sudegink jį ant laužo. Kiek įmanoma venkime ne tik pavojų, bet ir nepatogumų, ir, radę saugią vietą, nuolatos svarstykime, kaip nuginti tai, kas baugina. Jei neklystu, baimę kelia trys dalykai: bijome skurdo, bijome ligos, bijome galingesniųjų valios. Iš jų niekas taip negąsdina, kaip svetimos galios grėsmė. Juk ji kelia didelį triukšmą ir sąmyšį. Mano minėtos natūralios nelaimės — skurdas ir liga sėlina tyliai, nekeldamos jokio siaubo nei ausims, nei akims. O trečioji nelaimė turi didelę palydą: ji ateina su kardais, įkaitinta geležimi, grandinėmis, mus pjudančių žvėrių gauja. Nepamiršk dar kalėjimo, kryžiaus, kankinimo suolų, karties su kabliu, persmeigto kiaurai per žmogų ir išlendančio per burną baslio, kūno plėšymo į priešingas puses važiuojančiais vežimais, akimirksniu užsiliepsnojančioje dervoje išmirkyto audinio tunikos[1] ir viso kito, ką dar yra išradęs žiaurumas. Nie-
 ko nuostabaus, kad labiausiai bijome to, kas gąsdina

didele įvairove ir įrankiais. Kaip budelis, kuris kuo daugiau kankinimo įrankių parodo, tuo daugiau pasiekia, nes vien jų vaizdas nugali netgi tuos, kurie ištvertų kankinimą, taip ir mūsų sielas lengviau užvaldo ir sutramdo ta grėsmė, kuri turi, ką parodyti. Kitos negandos ne mažiau sunkios — turiu galvoje alkį ir troškulį, ir pilvo pūlinius, ir vidurius deginantį drugio karštį,— bet jos slypi viduje ir neturi kuo grūmoti, ką iš anksto parodyti. O čia, kaip dideliame mūšyje, nugali vaizdo įspūdingumas ir įrankiai. Todėl stenkimės nieko neįžeisti. Kartais privalome bijoti liaudies, kartais, jei tokia valstybės tvarka, kad daugumą reikalų tvarko senatas,— įtakingiausių jo vyrų, kartais — atskirų žmonių, kuriems duota prieš tautą nukreipta tautos valdžia. Susidraugauti su jais sudėtinga, užtenka, kad jie nebūtų priešai. Todėl išminčius ir galingųjų pykčio nežadins, ir nevengs jo, lyg laivas audros. Vykdamas į Siciliją, tu plaukei per sąsiaurį. Karštagalvis vairininkas nepaisė pietų vėjo, šiaušiančio ir verpetais sukančio Sicilijos jūrą, ir pasiekė ne kairįjį krantą, o tą, arčiau kurio verda Charibdės verpetai. Atsargesnis vairininkas klausinėja pažįstančių vietovę, koks bangavimas, kokius ženklus rodo debesys, ir tęsia kelionę toli nuo sūkuriais garsios vietos. Tą patį daro išminčius: vengia pavojingo valdovo, bet visų pirma saugodamasis neatrodyti vengiąs. Juk šiek tiek saugumo galima laimėti nesiekiant jo atvirai, nes paprastai vengiame to, ką smerkiame. Dar mums reikia aptarti, kaip apsisaugoti nuo prastuomenės. Pirmiausia netrokškime to paties, ko trokšta ji, nes varžovai dažniausiai nesutaria. Po to, neturėkime nieko, ką atimti pasalūnui būtų labai pelninga. Tebus kuo mažiau grobio iš tavo lavono. Niekas arba tik nedaugelis nelieja žmogaus kraujo dėl paties kraujo. Dauguma pirma apsvarsto, kodėl neapkęsti. Nuogą ir plėšikas paleidžia, vargšui ramu ir gaujos apgultame kelyje. Senas pamokymas pataria vengti trijų dalykų: neapykantos, pavydo ir paniekos. Kaip tai padaryti, parodys tik išmintis. Mat sunku išlaikyti saiką: reikia saugotis, kad, bijodami pavydo, nesužadintume paniekos; kad, nenorėdami sutryp-

ti kito, neatrodytume taip, lyg mus pačius galima sutrypti. Daugelis bijo todėl, kad jų pačių galima bijoti. Taigi būkime saikingi: būti niekinamam taip pat negerai, kaip ir būti įtariamam. Reikia ieškoti prieglobsčio filosofijoje: jos raštai — tarsi šventieji raiščiai[2] ne tik doriems, bet ir ne per daug blogiems žmonėms. Mat forumo iškalba ir visa kita, kas jaudina liaudį, turi priešininkų, o filosofija, rami ir besidominti tik savimi, neužsitraukia paniekos, nes, skirtingai nuo kitų mokslų, ją gerbia net blogieji. Niekada niekšiškumas neįgaus tiek jėgų, niekada prieš dorybę nesusidarys toks sąmokslas, kad filosofijos vardas nebebūtų gerbiamas ir šventas. Tačiau ir pačia filosofija reikia užsiiminėti tyliai ir saikingai. „Kaipgi taip? — paklausi.— Ar tau atrodo, kad saikingai filosofavo ir Markas Katonas, kuris savo nuosprendžiu užgesino pilietinį karą? Kuris atsistojo tarp įtūžusių vadų kariaunų? Kuris, vieniems puolant Pompėjų, kitiems — Cezarį, smogė abiem?“ Tačiau galima ginčytis, ar reikėjo tada išminčiui imtis valstybės reikalų. Ko tu nori, Markai Katonai? Jau nekalbama apie laisvę: ji seniai pražudyta. Klausimas kyla tik dėl to, Cezaris ar Pompėjus valdys valstybę. Ką turi bendra tu su jų varžybomis? Nė viena iš šalių nėra tavoji: renkamas viešpats. Kas tau darbo, kuris nugalės? Nugalėti gali geresnis, bet laimėjęs jis negalės netapti blogesnis. Prisiminiau paskutiniuosius Katono žygius, bet ir ankstesni metai nebuvo tokie, kad išminčiui būtų buvę galima dalyvauti šioje kovoje apiplėšiant respubliką. Kas, jeigu ne rėksnys, buvo Katonas, kuris bergždžiai šaukė, kai, nešamas minios rankų ir apspjaudytas, buvo velkamas iš forumo ar kai iš senato buvo vedamas į kalėjimą[3]? Bet vėliau pamatysime, ar reikia išminčiui patikėti valstybės reikalus. Tuo tarpu kviečiu tave pas tuos stoikus, kurie, nušalinti nuo valstybės reikalų, pasitraukė tobulinti gyvenimo ir kurti įstatymų žmonių giminei, visai nepiktindami galingųjų. Išminčius negriaus visuomenės papročių ir neatkreips tautos dėmesio neįprastu savo gyvenimo būdu. „Kaip? Ir bus saugus tas, kuris vadovausis šiuo

pamokymu?“ Negaliu tau to pažadėti, kaip ir to, kad saikingas žmogus visada bus geros sveikatos; ir vis dėlto saikingumas duoda gerą sveikatą. Kai kurie laivai nuskęsta ir uoste. Kodėl gi tu manai, kad tai gali atsitikti tik atviroje jūroje? Pavojus, aišku, dažniau tykos nepaprastai veiklaus žmogaus, nes net ir dykinėti nėra saugu. Kartais žūva ir nekalti,— kas tai paneigs? Tačiau kaltieji — dažniau. Kariui lieka kovos menas, net jei jo šarvai ir pramušti. Pagaliau išminčius kreipia dėmesį tik į sumanymą, o ne į padarinį. Pradžia yra mūsų galioje, o baigtį lemia likimas, bet kuriam aš neduodu teisės spręsti apie save. „Bet vis dėlto jis atneš ir kančių, ir negandų.“ Plėšikas nebaudžiamas tada, kai žudo...

Jau tiesi ranką į kasdieninį mokestį. Užmokėsiu tau auksu. Kadangi užsiminiau apie auksą, tad pasakysiu, kaip galima jį maloniau panaudoti. „Labiausiai turtais mėgaujasi tas, kuriam mažiausiai jų reikia.“ „Pasakyk,— prašai,— kas šių žodžių autorius.“ Kad tu žinotumei, koks esu nuoširdus ir jau seniai pasirengęs girti net ir svetimas mintis: šie žodžiai arba Epikūro, arba Metrodoro, arba kurio nors kito iš jų mokyklos. Argi svarbu, kas tai pasakė? Pakanka, kad visiems pasakė. Kas stokoja turtų, tas bijo dėl jų. Kas dreba dėl turto, tas negali juo mėgautis, vis stengiasi dar ką nors prie jo pridėti, o mąstydamas, kaip jį pagausinti, užmiršta juo naudotis. Tvarko sąskaitas, trinasi turguje, varto kalendorių — ir ponas tampa ūkvedžiu. Lik sveikas.

PENKIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Senovėje buvo paprotys, išlikęs iki mano laikų, pradėti laišką žodžiais: „Jei tu sveikas, tai gerai; aš esu sveikas“. Mes tiksliau sakome: „Jei tu filosofuoji, tai gerai“. Būti sveikam — tai filosofuoti. Be šito siela serga. Taip pat ir kūnas, net ir labai daug jėgų turė-

damas, yra sveikas tik tiek, kiek sveiki padūkėliai ar pamišėliai. Todėl pirmiausia rūpinkis šia [kūno] sveikata, o paskui ir ana antrąja, kuri nedaug tau tekainuos, jei norėsi būti sveikas. Kvailai atrodo, mielas Lucilijau, ir visai netinka išsilavinusiam vyrui stiprinti rankas, platinti pečius, tvirtinti klubus. Jei ir pavyktų tau užsiauginti lašinius ir išvystyti raumenis, vis tiek nei jėga, nei svoriu neprilygsi nupenėtam jaučiui. Be to, vis didesnis kūno svoris slegia sielą, kuri pasidaro nebe tokia judri. Todėl kiek gali suspausk savo kūną ir palik daugiau vietos dvasiai. Daug nepatogumų laukia kūnu besirūpinančių žmonių. Pirmiausia — varginanti, sielą iščiulpianti mankšta, po kurios sunku besukaupti dėmesį ir ką nors išsamiau nagrinėti. Antra, gausus maistas trukdo minčiai būti tiksliai. Prie šito prisideda prasčiausios rūšies vergai, kurie priimami kaip mokytojai, žmonės, kuriems, be aliejaus[1] ir vyno, niekas nerūpi, kurie patenkinti prabėgusia diena, jei gerai išprakaitavo, jei vietoj prarasto skysčio dar daugiau gėrimo pripylė į ištroškusią gerklę. Gerti ir prakaituoti — tai skrandžiais sergančių žmonių lemtis. Yra lengvų ir trumpų pratimų, kurie greitai nuvargina kūną ir neatima daug laiko, o jį reikia ypač tausoti. Tokie pratimai yra bėgimas, kokių nors sunkumų kilnojimas rankomis ir šuoliai — arba tokie, kurie kūną kelia į aukštį, arba tokie, kurie meta jį į tolį, arba tokie, kuriuos pavadinčiau salijų[2] arba, šiurkščiau tariant, milo vėlėjų šuoliais[3]. Išsirink kurį nori iš šių pratimų, paprastą ir lengvą. Kad ir ką darytum, greitai grįžk nuo kūno prie sielos, lavink ją naktį ir dieną. Saikingas darbas ją maitina. Tokiai mankštai netrukdys šalčiai, karščiai, netgi senatvė. Rūpinkis tokiu turtu, kuris sendamas gerėja. Neliepiu tau visą laiką lyg prikaltam sėdėti prie knygų bei lentelių: ir sielai reikia duoti atilsio, tačiau taip, kad ji ne atsipalaiduotų, bet atsigautų. Kelionė neštuvais ir kūną pakrato, ir užsiėmimams netrukdo: gali skaityti, gali diktuoti, gali šnekučiuotis, gali klausytis. Pasivaikščiojimas taip pat netrukdo nė vienam iš šių dalykų. Gali ir gerklę palaidyti,

bet draudžių tau laipsniškai, pagal tam tikrą ritmą kelti balsą, o paskui jį žeminti. O gal tu nori išmokti, kaip reikia vaikštinėti? Tuomet pasiimk tuos, kuriuos badas išmokė nematytų gudrybių: atsiras toks, kuris matuos tavo žingsnius ar valgant stebės skruostus ir išdrįs tiek, kiek jo įžūlumui nesipriešins tavo kantrybė ir patiklumas. Kaip? Ar tavo kalba turi prasidėti šauksmu ir didžiausia įtampa? Juk įprasta sukrusti pamažu, net ir besipykstantys pradeda nuo pokalbio, tik paskui pereina prie rėkimo; niekas iš karto nešaukia kviritų[4] būti liudytojais. Todėl, nors ir labai tave kurstytų sielos protrūkiai, ginčykis kartais karščiau, kartais ramiau, priklausomai nuo to, ką tau patars balsas. Kai jį žemini ir slopini, tegu jis tyla pamažu, o ne krinta. Tegu jis plaukia iš santūraus žmogaus, o ne iš nemokšos ar prasčioko lūpų. Taip elgiamės ne tam, kad balsas lavintųsi, bet tam, kad jis lavintų kitus.

Nuėmiau nuo tavo pečių nemaža vargo. Tegu šią geradarystę papildys dar viena dovanėlė — puikus graikiškas pamokymas: „Kvailio gyvenimas nemalonus ir sklidinas baimės: viskas atidedama ateičiai". „Kas tai pasakė?"— paklausi. Tas pats, kurio žodžiai minėti anksčiau. Kieno gyvenimą, tavo nuomone, čia vadina kvailu? Ar Babos ir Isiono? Ne! Mūsų gyvenimą. Tai mus aklas ir niekada nepasotinamas godumas nusviedžia į ydų liūną, tai mums galėtų būti gana, jei ko nors užtektų, tai mes nemąstome, kaip malonu nieko nereikalauti, kaip puiku būti patenkintam ir visiškai nepriklausyti nuo likimo. Neužmiršk, Lucilijau, kiek daug dalykų trokšti, o pamatęs, kiek žmonių tave pralenkė, pamąstyk, kiek jų atsiliko nuo tavęs. Jei nori būti dėkingas dievams ir savo gyvenimui, mąstyk apie tai, kiek daug jų pralenkei. Ar tau rūpi kiti? Tu pralenkei pats save. Pasižymėk ribą, kurios nenorėtum peržengti, net jei ir galėtum. Tegu vieną kartą prasmenga tie pavojingi turtai, patrauklesni tiems, kurie jų siekia, negu tiems, kurie jų jau įsigijo. Jei juose būtų kokios nors tvirtybės, tai kartais žmogui jų užtektų, o dabar tik didina troš-

kulį. Tepražūva įspūdinga prabanga. Kam man prašyti likimą, kad duotų tai, ką žada nežinomi ateities burtai, užuot prašius save, kad nieko negeisčiau? Kam gi geisti? Ar kaupti pamiršus laikinumą viso to, kas žmogiška? Dėl ko vargti? Štai ši diena — jau paskutinė. O jeigu ir ne, tai paskutinė vis tiek netoli. Lik sveikas.

ŠEŠIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Žinau, Lucilijau, jog tau aišku, kad niekas negali ne tik laimingai, bet ir pakenčiamai gyventi neužsiiminėdamas filosofija ir kad gyvenimą laimingą padaro tik tikroji išmintis, o pakenčiamą — jos pradai. Bet ir tai, kas aišku, reikia įtvirtinti ir kasdieniniais apmąstymais giliau įsikalti, nes dorus sumanymus daug sunkiau išsaugoti negu juos planuoti. Reikia būti atkakliam ir nuolatinėmis pastangomis kaupti jėgas, kol geri norai virs dvasios vertybėmis. Apskritai tau jau nereikia daugelio mano žodžių ar raginimų. Suprantu, kad esi daug pasiekęs. Žinau, iš kur plaukia tai, ką man rašai: nėra tai nei išgalvota, nei pagražinta. Tačiau pasakysiu, ką jaučiu: viliuosi, bet kol kas dar nesu tikras dėl tavęs. Noriu, kad ir tu tą patį darytumei: nėra pagrindo taip greitai ir lengvai pasitikėti savimi. Ištyrinėk save, iš visų pusių pažink ir stebėk save. Pirmiausia žiūrėk, ar pažangą darai filosofijoje, ar pačiame gyvenime. Filosofija nėra kiekvienam įkandamas ar parodai skirtas užsiėmimas. Ji slypi ne žodžiuose, bet darbuose. Ji skirta ne tam, kad kaip nors prastumtume dieną, kad iki šleikštumo neįkyrėtų nuobodulys. Ji kuria ir formuoja sielą, tvarko gyvenimą, valdo poelgius, rodo, ką reikėtų daryti ir ko vengti, stovi prie vairo ir randa kelią plaukiant abejonių jūra. Be jos niekas negali gyventi be baimės, niekas negyvena ramiai. Kiekvieną valandą atsitinka daugybė įvykių, reikalaujančių

patarimo, kurio galima ieškoti tik filosofijoje. Kas nors pasakys: „Ką man padės filosofija, jei yra likimas? Ką ji padės, jei viskas yra dievo valioje? Ką padės, jei viešpatauja atsitiktinumas? Negalime nei pakeisti to, kas neišvengiama, nei iš anksto pasiruošti tam, kas nežinoma; mano sumanymus arba dievas pasiima nuspręsdamas, ką turiu daryti, arba jiems priešinasi likimas". Jei vienas iš šių teiginių teisingas, Lucilijau, arba jei visi jie teisingi, reikia būti filosofu. Ar likimas suriša mus savo nepermaldaujamu įstatymu, ar visatos teisėjas dievas viską paskirstė, ar atsitiktinumas be jokios tvarkos stumdo ir mėto žmonių reikalus — mus turi saugoti filosofija. Ji paragins mus, kad dievui būtume paklusnūs, o likimui — nenuolaidūs. Ji išmokys mus vykdyti dievo valią ir kantriai kęsti atsitiktinumus. Nėra reikalo dabar svarstyti, kas mūsų valioje, jei tai valdo apvaizda ar jei surištus mus tempia likimų grandinė, ar jei viešpatauja staigmenos ir netikėtumai. Grįžtu dabar prie to, kad tave paraginčiau ir paakinčiau neleisti savo sielos polėkiui nusilpti ir atšalti. Saugok jį ir padaryk, kad polėkis taptų nuolatine sielos būsena.

Jau iš pat pradžių, jei gerai tave pažįstu, dairaisi, kokių lauktuvių atneš šis laiškas. Ieškok ir rasi. Nėra pagrindo stebėtis mano širdies gerumu: iki šiol dosniai duodu iš svetimų aruodų. Bet kodėl gi iš svetimų? Visa, ką kas nors gerai pasakė, yra mano. Taip pat ir šis Epikūro pasakymas: „Jei gyvensi pagal prigimtį, niekada nebūsi vargšas, jei pagal kitų nuomonę — niekada nebūsi turtingas". Prigimčiai mažai tereikia, žmonių nuomonei — be galo daug. Net jei tu sukaupsi tiek gėrybių, kiek turi daugelis turtuolių, net jei likimas iškels tave virš privačiam turtui skirtos ribos, net jei jis apipils auksu, aprengs purpuru ir duos tiek malonumų ir lobių, kad tu išklosi žemę marmuru, net jei tu galėsi ne tik turėti, bet ir trypti savo lobius, net jei tu dar turėsi statulų, paveikslų ir visa, ką tik menas sukūrė prabangai,— tai išmoksi tik dar daugiau norėti. Natūralūs troškimai yra riboti, o troškimai, atsiradę dėl klaidingos žmonių nuomonės, yra

beribiai. Keleivis pasiekia kelionės galą, o paklydėlis amžinai klaidžioja. Taigi pasitrauk nuo tuštybių ir, jei, ko nors siekdamas, norėsi sužinoti, ar tavo troškimas yra natūralus ar aklas, pažiūrėk, ar gali jis kur nors baigtis. Jei, ir toli pažengęs, matysi, kad iki tikslo lieka dar ilgesnis kelias, žinok, kad tavo troškimas nėra natūralus. Lik sveikas.

SEPTYNIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Mesk visa tai, jei esi išmintingas. Ne, tiksliau, kad būtum išmintingas. Iš visų jėgų skubėk prie dvasios vertybių. Jei kas nors trukdo, išsilaisvink iš to arba nustumk tai į šalį. „Mane gaišina,— sakai,— namų reikalai. Noriu sutvarkyti juos taip, kad, ir nieko neveikiant, visko užtektų, kad ir manęs skurdas nevargintų, ir aš niekam nebūčiau našta." Kai šitaip kalbi, neatrodai pažįstąs jėgą ir galią gėrio, apie kurį mąstai. Nors apskritai supranti, kodėl filosofija naudinga, tačiau dar nepakankamai tiksliai suvoki, koks jos poveikis, dar nežinai, kiek ji visur mums padeda; nežinai, kad ji, Cicerono žodžiais tariant, ir svarbiausiuose dalykuose padeda, ir iki mažiausių nusileidžia. Patikėk manimi, pakviesk ją patarti: ji įtikins tave nesėdėti prie sąskaitų. Iš tikrųjų tu kaip tik šito ieškai, bet vis atidėlioji todėl, kad nereikėtų bijoti skurdo. O jei mums kaip tik reikia jo siekti? Turtai daugeliui sukliudė užsiimti filosofija, o skurdo neslegia jokia našta, jokie rūpesčiai. Kai suskamba karo trimitas, varguolis žino, kad šis jo nekviečia; kai žmonės šaukia: „Potvynis!", jis mąsto apie tai, kaip pačiam išeiti, o ne apie tai, ką išsinešti; kai reikia leistis jūron, uostas neūžia, nekelia sąmyšio pakrantėje būrys, išlydintis vieną žmogų; nesupa jo vergų minia, kurią norint prišerti, reikia užjūrio kraštų derliaus. Lengva išmaitinti nedaug pilvų, jeigu jie neišlepinti, netrokšta nieko kito, o tik prisikimšti. Badas

kainuoja pigiai, pasipūtimas — labai brangiai. Skurdui užtenka patenkinti būtiniausius poreikius. Kaip čia yra? Kodėl krataisi bendrakeleivio, kurio įpročius mėgdžioja ir protingas turtuolis? Jei nori turėti laisvą sielą, būk arba skurdžius, arba panašus į skurdžių. Jokie užsiėmimai neduos naudos, jei nesirūpinsi saikingumu. Saikingumas — tai savanoriškas skurdas. Mesk tokius atsikalbinėjimus: „Dar neturiu tiek, kiek reikia. Kai sukaupsiu štai tiek pinigų, tada atsiduosiu filosofijai". O juk tai, ką tu atidėlioji ir ruošies įsigyti paskiausiai, reikia įsigyti pirmiausia. Nuo šito ir reikia pradėti. Tu sakai: „Noriu įsigyti lėšų pragyventi". Kartu ir mokykis jų įsigyti. Jei kas trukdo tau gerai gyventi, tai gražiai numirti niekas netrukdo. Neįmanoma, kad skurdas, netgi elgetystė, galėtų mus atitraukti nuo filosofijos. Tiems, kurie skuba prie jos, reikia iškęsti net badą. Juk kentė jį ir apsuptieji, kurių už ištvermę laukė tik vienas atlyginimas — galimybė išvengti priešo valios. O čia žadama daug daugiau: būti amžinai laisvam, nebijoti nei žmonių, nei dievo. Žinoma, verta šito siekti net badmiriaujant. Kariuomenės kentė įvairius nepriteklius, mito žolių šaknimis ir malšino alkį tokiu maistu, kurį šlykštu ir minėti. Ir visa tai iškentėjo dėl karalystės ir — tai ypač nuostabu — dėl svetimos karalystės. Ar gali kas atsisakyti pakelti skurdą, kad išlaisvintų savo sielą iš pamišimo? Vadinasi, nieko nereikia įsigyti iš anksto: į filosofiją galima ateiti ir neturint kelionpinigių. Tai kaip? O tu, kai turėsi viską, tada norėsi turėti ir išminties? Ar ji bus tarsi paskutinė gyvenimo priemonė, sakyčiau, priedėlis? Tačiau užsiimk filosofija ir šiek tiek turėdamas, nes iš kur žinai, ar ne per daug jau turi? O ir nieko neturėdamas, ieškok pirmiausia jos, o ne ko kito. „Bet man stigs būtiniausių dalykų." Pirma, negalės jų stigti, nes prigimtis reikalauja labai nedaug, o išminčius prisitaiko prie prigimties. Kai ir būtiniausių neliks, jis išeis iš gyvenimo ir nebus pats sau našta. O jeigu turės kuo pratęsti gyvenimą, nors tai bus maža ir menka, laikys tai turtu ir, dėl nieko nesijaudindamas ir nesirūpindamas, išskyrus bū-

tiniausius dalykus, atiduos viską, ko reikia pilvui bei pečiams, ir juoksis iš turtuolių rūpesčių arba bėgiojimo tų, kurie trokšta praturtėti. Jis pasakys: „Kam taip ilgai atidėlioji patį save? Ar nelauki pelno iš palūkanų, prekybos pajamų arba turtingo senio testamento, kad staiga praturtėtum? Išmintis duoda turtų ir juos tuoj pat padaro nereikalingus“. Bet tai — apie kitus, tu gi esi greičiau pasiturintis. Jei būtum gyvenęs kitame amžiuje, būtum buvęs labai turtingas. Tačiau visais amžiais mums užtenka to, kas yra.

Galėčiau šitaip ir užbaigti laišką, jei pats nebūčiau tave išlepinęs. Partų karaliaus negalima sveikinti be dovanos. O su tavim negalima atsisveikinti be lauktuvių. Kas čia? Vėl pasiskolinsiu iš Epikūro: „Daugelis, įgiję turtų, rado ne nelaimių pabaigą, bet kitas nelaimes“. Tai nestebina. Yda slypi ne daiktuose, o sieloje. Kam skurdas našta, tam ir turtas bus našta. Nėra skirtumo, ar paguldysi ligonį į medinę ar į auksinę lovą, nes kad ir kur jį neštum — visur jis nešis ir savo ligą. Taip pat neturi reikšmės, ar ligota siela atsidurs tarp turtų ar tarp skurdo: jos yda visur ją lydi. Lik sveikas.

AŠTUONIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Gruodis. Mieste — sujudimas ligi devinto prakaito. Visuotinės pramogos gavo teisėtą laisvę. Visur skamba didžioji ruoša, lyg tarp saturnalijų ir kasdienybės būtų koks nors skirtumas. Nėra jokio, ir, man regis, teisus buvo tas, kas pasakė, jog kadaise gruodis tęsėsi mėnesį, o dabar — metus. Jei būtum čia, mielai su tavim pasvarstyčiau, ką, tavo nuomone, reikia daryti: ar nė kiek nekeisti kasdieninių įpročių, ar, kad neatrodytume besišaliną nuo visuomenės papročių, smagiau puotauti ir nusivilkti togą. Juk tai, kas seniau buvo įprasta daryti tik per sąmyšį ir pavojų valstybei[1], dabar keičiame drabužį dėl pramogų ir švenčių. Jei gerai tave pažįstu,

tu, atsidūręs teisėjo vaidmeny, nenorėtum nei kad mes būtume panašūs į kepurėtą minią[2], nei kad būtume visiškai nepanašūs į ją. Kaip tik šiomis dienomis reikia griežčiausiai valdyti savo sielą, kad ji susilaikytų nuo pramogų, nes į jas panirusi visa minia. Ji geriausiai įrodo savo stiprybę tada, kai ir pati neina, ir niekas neįstengia jos įtraukti į šiuos viliojančius pasismaginimus. Daug tvirtesnis tas, kuris, visiems geriant ir vemiant, lieka blaivus ir santūrus; daug saikingesnis tas, kuris nesusimaišo su visais, neišsiskiria, neiššišoka ir daro tą patį, ką kiti, bet kitaip. Mat galima šventą dieną praleisti ir be lėbavimų. Bet man taip norėtųsi išmėginti tavo sielos tvirtumą, kad, remdamasis didžių vyrų patarimu, ir tau patariu: keletą dienų tenkinkis nedideliu pigiausio maisto kiekiu bei šiurkščiu ir prastu drabužiu. Tada paklausi savęs: „Nejaugi čia tai, ko visi taip bijo?“ Tegul siela ruošiasi sunkumams jau tada, kai gyvena ramiai, ir tegul grūdinasi prieš likimo skriaudas jau tada, kai patiria jo geradarystes. Kariai ir taikos metu leidžiasi į žygį; nematydami prieš save jokio priešo, jie pila pylimus ir nuvargina save nereikalingu darbu, kad, esant reikalui, galėtų susidoroti ir su reikalingu. Jei nenori, kad kas nors drebėtų, atėjus pavojui, mankštink jį iš anksto. Šia taisykle vadovaujasi tie, kurie kiekvieną mėnesį mėgdžioja skurdžiaus ar net elgetos gyvenimą, kad ateityje nebijotų to, prie ko bus pripratę. Nemanyk, kalbu ne apie Timono[3] pietus bei vargšų kambarėlius ir kitus panašius dalykus, kuriais žaidžia prabanga persisotinę turtuoliai. Tegul iš tikrųjų bus ir kietas guolis, ir milo apsiaustas, ir rupi, prasta duona. Gyvenk taip tris keturias dienas, kartais ir ilgiau, bet ne dėl žaidimo, kad sukauptum patyrimo. Tada, tikėki manimi, Lucilijau, pats džiaugsies, kad pasisotini už du asus[4], ir suprasi, jog ramybei nereikia likimo malonės. Mat būtiniausius dalykus jis duoda ir būdamas rūstus. Tačiau nereikia manyti, kad darysi kažką nepaprasto. Darysi tą patį, ką daro tūkstančiai vergų, tūkstančiai vargdienių. Gali save pagirti tik už tai, kad darysi taip ne per prievartą, kad dabar tau visada bus lengva iškęsti tai, ką

kadaise išmėginai. Mankštinkimės pasidarę iškamšas. Kad likimas neužkluptų nepasiruošusių, tegu skurdas tampa mūsų broliu. Ir turėdami turtų, būsime ramesni, kai žinosime, kad ne taip sunku būti vargšams. Epikūras, tas malonumų mokytojas, turėjo pasiskyręs dienas, kai vos malšindavo alkį, norėdamas sužinoti, ar ko trūks jo pilnam, tobulam malonumui, kiek trūks ir ar verta už jį mokėti sunkiais darbais. Kaip tik apie tai jis pasakoja laiškuose Polienui, kuriuos parašė tada, kai Charinas buvo archontas. Juose jis giriasi, kad privalgęs už pusę aso, o Metrodoras, kuris dar nebuvo tiek pasiekęs,— už visą asą. Kaip manai, ar galima pasisotinti turint tiek maisto? Taip, ir netgi jaučiant malonumą. Tai yra ne tas lengvas ir nepastovus malonumas, kurį vis reikia patirti iš naujo, bet tvirtas ir tikras. Ne vanduo, košė, miežinės duonos plutelė teikia tą malonumą. Didžiausias malonumas yra tai, kad galima jį jausti net iš šių dalykų, pasitenkinant tuo, ko negalės išplėšti jokia likimo neganda. Kalėjime maistas geresnis; net pasmerktuosius mirti budelis maitina ne taip šykščiai. Kokią dvasios didybę rodo savanoriškos pastangos pasiekti tai, kad nereikia bijoti net išgirdus apie baisiausią nuosprendį! Tai ir yra mokėjimas užkirsti kelią likimo smūgiams. Taigi pradėk, mielas Lucilijau, sekti tų žmonių įpročiais ir skirk keletą dienų tam, kad, atidėjęs savo reikalus, galėtum tenkintis mažų mažiausiu. Pradėk draugauti su skurdu.

...Žvelk iš aukšto, svety, į turtus, žinok, kad prilygsti Dievui, ir nesididžiuok į prastą pastogę užeiti[5].

Niekas kitas nėra vertas dievo, išskyrus tą, kuris paniekino turtus. Nedraudžiu tau jų turėti, bet noriu padaryti taip, kad turėdamas dėl jų nebijotum. Tai gali pasiekti tik vienu būdu: įtikindamas save, kad ir be jų galima laimingai gyventi laikant juos laikinais.

Jau buvau pradėjęs vynioti šį laišką, bet tu sakai man: „Pirma atiduok, ką privalai". Siųsiu tave pas Epikūrą, jis sumokės už mane. „Besaikis pyktis gimdo beprotybę." Tu turi žinoti, jog tai — tiesa: juk esi turėjęs ir vergų, ir priešų. Ši aistra gali užsiliepsno-

ti prieš bet ką. Ji gimsta tiek iš meilės, tiek ir iš neapykantos, tiek iš rimtų dalykų, tiek iš žaidimų bei pokštų. Reikšmės turi ne tai, ar dėl svarbios priežasties ji atsiranda, bet tai, į kokią sielą ji įsigauna. Juk visai nesvarbu, kokio dydžio liepsna, svarbu — ką ji apgobia. Labai tvirti daiktai nedega, o sausi ir trapūs net nuo kibirkšties užsiliepsnoja gaisru. Taip, mielas Lucilijau, didelis pyktis pereina į beprotybę, todėl reikia jo vengti ne tik dėl santūrumo, bet ir dėl sveikatos. Lik sveikas.

DEVYNIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Džiūgauju kiekvieną kartą gavęs tavo laiškus. Jie teikia man gerų vilčių; ne tik žada, bet ir laiduoja už tave. Padaryk štai ką, prašau tave ir užkeikiu. Ar galima prašyti draugą ko nors geresnio, negu prašyti dėl jo paties. Jei gali, išsilaisvink iš savo reikalų, jei negali — išsiveržk jėga. Užtenka, jau daug laiko iššvaistėme, tad pradėkime nors senatvėje ruoštis žygiui. Ko čia galima pavydėti? Praleidome gyvenimą jūroje, tad nors mirkime uoste. Aš nepatarinėju tau siekti dykinėtojo šlovės, nei ginkis ja, nei slėpk ją. Nors ir smerkiu žmonių giminės beprotybę, bet nesiruošiu tau siūlyti slėptis užmarštyje. Elkis taip, kad tavo dykinėjimas į akis nekristų, bet būtų matomas. Tie, kurie pirmą kartą brandina dar neįgyvendintus sumanymus, paskui pamatys, ar norėtų praleisti gyvenimą nežinioje. Tu nesi nepriklausomas. Tavo gabumų galia, kūrinių patrauklumas, garsūs bei kilmingi draugai išvedė tave į patį rato vidurį. Tave jau pasigavo šlovė. Net jei pasinertum į gelmes ar pasislėptum labai toli, vis tiek tave išduos ankstesni darbai. Tu nebegali būti patamsyje: kad ir kur bėgtum, tave lydės ankstesnės šlovės šviesa. Bet gali reikalauti sau ramybės, niekam dėl to nepykstant, neliūdint ir be savo sąžinės graužimo. Ką tu paliksi? Ar tokius žmones, apie išsisky-

rimą su kuriais negali ir pamanyti? Gal klientus[1]? Nė vienam iš jų tavęs nereikia, jiems tik reikia ko nors iš tavęs. Kadaise klientai buvo bičiuliai, dabar — plėšikai. Pakeis vienišas senis testamentą — ir visi ateinantys jo sveikinti pereis prie kito slenksčio. Didelis dalykas negali pigiai kainuoti. Pasvarstyk, ką norėtum prarasti: ar patį save, ar ką nors iš to, kas tau priklauso? O, kad tau būtų pavykę pasenti taip kukliai kaip tavo tėvams, kad likimas nebūtų tavęs iškėlęs aukštyn! Bet greitakojė laimė nunešė tave toli nuo sveiko gyvenimo būdo: tau buvo duota provincija[2], vietininko pareigos ir visa, kas iš jų išplaukia. Po to tave pasigrobs dar aukštesnės tarnybos, o po jų — dar. Kurgi pabaiga? Ko lauki? Ar kol liausies norėjęs turėti? Niekada neateis toks laikas! Sakome, jog iš priežasčių virtinės susipina likimas, tokia pati yra ir troškimų virtinė: iš vieno gimsta kitas. Esi pasmerktas tokiam gyvenimui, kuris pats niekada nepadarys galo tavo nelaimėms ir tavo vergijai. Ištrauk iš jungo jau nutrintą sprandą. Geriau tegul vieną kart jį nukirs negu visą laiką spaus. Jei tu nukrypsi į asmeninį gyvenimą, visko bus mažiau, bet pakankamai. O dabar tavęs nepasotina daugybė iš visur plaukiančių turtų. Ko labiau norėtum: ar sotumo skurde, ar bado perteklіuje? Laimė godi ir neapdrausta nuo kitų godumo. Kol tau vis nebus gana, tol kitiems nebus gana tavęs. Klausi: „Kur išeitis?“ Visur. Prisimink, kiek daug galvotrūkčiais lakstei dėl pinigų, kiek daug vargo patyrei dėl garbės. Reikia išdrįsti ką nors padaryti ir dėl ramybės, arba tau reikės pasenti vietininkavimo bruzdesyje, o paskui maišalynėje einant pareigas mieste, plūstant vis naujoms bangoms, kurių negali atremti nei saikingumas, nei ramus gyvenimo būdas. Nesvarbu, ar tu nori pailsėti. Tavo likimas šito nenori! Kitaip ir būti negali, kai leidi jam klestėti. Kuo daugiau sėkmės, tuo daugiau baimės. Norėčiau tau pacituoti pasakymą Mecenato, kuris, kamuojamas tos pačios kančios, pasakė teisingus žodžius: „Mat pati aukštybė perkūnais viršūnes tranko“. Gal įdomu, kokioje knygoje jis tai pasakė? Toje, kurios pavadinimas „Pro-

metėjas". Jis norėjo pasakyti, kad perkūnas trenkia į viršūnes. Ar verta būti galingam, jei pradedi kalbėti lyg įkaušęs? Tai buvo talentingas vyras ir galėjo duoti puikių romėnų iškalbos pavyzdžių, jeigu sėkmė nebūtų jo išlepinusi, netgi išsekinusi. Ir tavęs laukia toks pat galas, jei nenuleisi burių, jei neplauksi į krantą, į kurį grįžti anas panoro per vėlai.

Galėjau atsiskaityti su tavimi, pateikdamas šį Mecenato pasakymą. Bet, kiek tave pažįstu, tu pradėsi ginčytis su manim ir nenorėsi imti kaip skolos tokio nedailaus ir netinkamo dalyko. O kadangi tokie dalykai, reikia vėl skolintis iš Epikūro. Jis sako: „Pirma žiūrėk, su kuo tu valgai ir geri, o jau po to — ką valgai ir geri. Tik liūtas ir vilkas punta be draugo". Pats šito nepatirsi, kol nepasitrauksi į vienatvę. O iki to laiko puotos svečiai bus tie, kuriuos nomenklatorius[3] tau išrinks iš ateinančių tavęs sveikinti minios. Klysta tas, kuris draugo ieško prieškambaryje, o išmėgina jį prie stalo. Užimtas ir atsidavęs savo turtams žmogus daro pačią didžiausią klaidą laikydamas draugais tuos, kuriems jis nėra draugas, ir tikėdamasis, kad savo geradarybėmis suranda draugų, tuo tarpu pastarieji tuo labiau jo nekenčia, kuo daugiau yra jam skolingi. Maža skola daro žmogų skolininką, didelė — priešą. „Kaip? Ar geradarybės nepritraukia draugų?" Pritraukia, jei galima pasirinkti, kam jas teikti, ir jei jos paskirstomos tiems, kuriems reikia, o ne išbarstomos. Todėl, kol įgysi proto, remkis išminčių patarimu: svarbu ne ką, bet — kam davei. Lik sveikas.

DVIDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Džiaugiuosi, jei tu sveikas ir manai, kad esi vertas tapti paties savęs valdovu. Man bus garbė, jei ištrauksiu tave iš ten, kur plaukioji be vilties išsikapstyti. Todėl, mielas Lucilijau, prašau ir raginu tvirtai į širdį priimti filosofiją ir įrodymų, kad tobulėji, ieškoti ne

kalboje ar raštuose, bet stiprinant sielą ir apribojant troškimus. Žodžius patvirtink darbais! Vienokį tikslą turi publikos pagyrimų siekiantys kalbėtojai, kitokį — tie, kurie stengiasi sužavėti jaunuolių ir dykūnų ausis samprotavimų įvairove ar sklandumu. Filosofija moko veikti, o ne kalbėti, ir reikalauja, kad kiekvienas gyventų pagal jos taisykles, kad gyvenimas nesiskirtų nuo žodžių ir kad pats gyvenimas <...>, būtų visų jo veiksmų ir samprotavimų spalva. Didžiausia išminties pareiga ir jos požymis — siekti, kad darbai atitiktų žodžius, kad išminčius visados būtų pats savimi. „Kas tai gali pasiekti?“ — Ne daug kas, bet kai kurie pasieks. Mat tai nėra lengva. Aš ir nesakau, kad išminčius visada turi eiti vienodu žingsniu. Svarbu, kad eitų vienu keliu. Taigi pažiūrėk, ar tavo apranga atitinka namų aplinką, ar nesi sau dosnus, o namiškiams — šykštus, ar tavo pietūs nėra per kuklūs, o pastatai — pernelyg prabangūs. Išsirink kartą visam laikui kokią nors vieną taisyklę, pagal kurią gyventum, ir taikyk ją savo elgesiui. Kai kurie namuose susispaudę, o svetur leidžia sau eikvoti ir švaistyti. Toks priešingumas yra neapsisprendusios, dar pusiausvyros neturinčios sielos yda ir požymis. Net ir dabar galėčiau pasakyti, iš kur toks nepastovumas ir poelgių bei sprendimų skirtumas: niekas neužsibrėžia, ko siekti, o jei ir užsibrėžia, tai ne atkakliai to siekia, blaškosi. Žmonės ne tik keičia sumanymus, bet ir grįžta atgal prie to, ką kažkada jau paliko ir pasmerkė. Taigi, jei palikčiau nuošaly senuosius išminties apibrėžimus ir norėčiau aprėpti visas žmonių gyvenimo taisykles, galėčiau pasitenkinti tokia taisykle: kas yra išmintis? — Visada norėti ir nenorėti to paties. Galima ir neminėti tos mažos sąlygos, jog tai, ko nori, turi būti dora, nes niekam negali visada patikti nedorybė. Mat žmonės nežino, ko nori, iki tos akimirkos, kol panori. Niekam nelemta visą laiką ko nors norėti arba nenorėti. Sprendimai keičiasi kasdien ir virsta savo priešybe, todėl daugelis gyvena tarsi krėsdami juokus. Taigi tęsk, ką pradėjęs, ir galbūt pasieksi viršūnę, arba nueisi taip toli, kad tik tu vienas suprasi, kad tai — dar ne vir-

šūnė. „O kas bus,— paklausi,— su artimųjų minia, kai nebeliks namų turto?“ Ši minia, kai nustosi ją maitinti, pati išsimaitins. Arba per skurdą sužinosi tai, ko pats negali žinoti: skurdas paliks tik tikrus ir patikimus draugus; pasitrauks nuo tavęs kiekvienas, kuriam reikėjo ne tavęs, bet ko nors kito. Argi ne verta mylėti skurdo vien todėl, kad jis parodo, kas tave iš tikrųjų myli?! O kada ateis diena, kai niekas nebemeluos norėdamas pagerbti svarbias tavo pareigas?! Tegu tik šia kryptimi plaukia tavo mintys, tik šituo rūpinkis, tik to norėk, visas kitas maldas palikęs dievo valiai: prašyk, kad galėtum tenkintis pats savimi ir iš tavęs kylančiu gėriu. Kokia laimė begali būti arčiau?! Link prie mažų dalykų, kurių negalima netekti. O kad ūpas būtų geresnis, padės ir šio laiško duoklė, kurią tuoj atiduosiu.

Gal pyksi, bet ir dabar mielai už mane sumokės Epikūras. „Tikėk manimi, tavo samprotavimai atrodys didingesni, jei dėstysi išsitiesęs ant kieto guolio ir skarmaluose. Mat jie bus ne tik ištarti, bet ir įrodyti.“ Iš tiesų aš visai kitaip klausausi mūsų Demetrijo žodžių nuo tada, kai pamačiau jį pliką gulintį net be paklodės. Jis — ne tiesos mokytojas, bet liudytojas. „Kaip? Ar negalima niekinti turto turint jį savo glėbyje?“ Kodėl gi negalima? Didelės dvasios yra ir tas, kuris, apsuptas turtų, daug ir ilgai stebėjęsis, kad jie jam atiteko, juokiasi iš jų ir daugiau iš nuogirdų žino negu pats supranta, kad jie priklauso jam. Didis dalykas yra neištvirkti gyvenant tarp turtų. Didis tas, kuris, turėdamas turtų, yra skurdžius. „Nežinau,— sakai,— kaip jis pakeltų skurdą, jei iš tikrųjų nuskurstų.“ Ir aš nežinau, Epikūre, <...>, ar tas elgeta sugebės paniekinti turtus, jei jie jam atitektų. Taigi abiem atvejais reikia juos vertinti pagal jų sielas ir žiūrėti, ar anas nusilenks skurdui ir ar šis nenusilenks turtui. Antraip kietas guolis ir skarmalai — nedidelis geros valios įrodymas, jeigu nepaaiškės, kad kas nors kenčia tai ne iš būtinybės, o pats to norėdamas. Tačiau didelės dvasios savybė nėra skubėti prie to kaip prie kažko geresnio, bet ruoštis tam kaip kaž-

kam lengvesniam. Neturtas, Lucilijau, nėra sunkus, o jeigu prieisi prie jo po ilgų apmąstymų, jis bus netgi malonus. Mat jame glūdi saugumo jausmas, be kurio niekas nemalonu. Todėl, manau, būtina daryti tai, ką — kaip esu tau rašęs — dažnai darydavo dideli vyrai: paskirti keletą dienų tam, kad įsivaizduotume skurdą ir pasiruoštume tikrajam skurdui. Tai daryti reikia tuo labiau, kad mes išlepome ir viskas mums atrodo varginga ir sunku. Reikia pažadinti sielą iš miego, papurtyti ir priminti jai, jog prigimtis mums paskyrė labai nedaug. Niekas negimsta turtingas. Pasaulį išvydusiam žmogui liepta tenkintis pienu ir skuduru. Taip mes pradedame, o vėliau mums nebepakanka ir karalysčių. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tu manai, kad tau reikia rūpintis tuo, apie ką rašei? Didžiausias tavo rūpestis — tu pats, tu pats sau esi našta. Nežinai, ko nori. Mieliau gėrį giri negu jo sieki. Matai kur slypi laimė, bet nedrįsti prie jos eiti. Kadangi pats menkai teįžvelgi, kas tau trukdo, tai aš tau pasakysiu: didžiai vertini tai, ką turi palikti. Nors pasirinkai ramybę, ketindamas jai atsiduoti, tave sulaiko šito gyvenimo, nuo kurio ruošiesi pasitraukti, spindesys — tarytum rengtumeisi kristi į purvą ir tamsą. Klysti, Lucilijau. Iš šio gyvenimo kopiama aukštyn prie ano. Kaip blizgesys skiriasi nuo šviesos (šviesa turi tikrą, savą pradžią, o blizgesys atspindi svetimus spindulius), taip šis gyvenimas — nuo ano: šis atspindi išorės spindulius ir, vos kas nors juos užstoja, tuoj apsiblausia, o anas žėri sava šviesa. Tavo užsiėmimai padarys tave garsų ir žinomą. Paimsiu pavyzdį iš Epikūro. Jis, kviesdamas Idomenėją, kuris tada tarnavo pas rūstų valdovą ir tvarkė svarbius reikalus, atgal nuo iš išorės blizgančio gyvenimo prie patikimos ir tvirtos šlovės, rašė: „Jei tave traukia garbė, tai mano laiškai padarys tave garsesnį negu visa tai, ką tu gar-

bini ir dėl ko tave garbina". Ar jis melavo? Kas žinotų apie Idomenėją, jei Epikūras nebūtų įbrėžęs jo vardo savo laiškuose?! Visi tie didžiūnai, satrapai ir pats karalius, davęs Idomenėjui titulą, paskendo gilioje užmarštyje. Cicerono laiškai neleidžia išnykti Atiko vardui. Nieko jam nebūtų padėjęs nei jo žentas Agripa, nei anūkės vyras Tiberijus, nei proanūkis Druzas Cezaris. Tarp šitiek garsių vardų Atikas būtų nutylėtas, jei Ciceronas nebūtų jo susiejęs su savo vardu. Mus praris gili laiko bedugnė, tik keli patys talentingiausieji iš jos išnirs ir priešinsis bei ilgai ginsis nuo užmaršties, kuri ir juos kada nors nusineš. Tai, ką Epikūras galėjo žadėti savo draugui, aš žadu tau, Lucilijau. Ainiai mane gerbs, tad aš galiu atsivesti su savim ir įamžinti kitų vardus. Mūsų Vergilijus pažadėjo amžiną atmintį dviem žmonėms ir išpildė savo pažadą:

Kaip jūs laimingi abu! Jei mano giesmė ką nors gali,
Jūs atminimo žmonėms iš širdies neišdildys joks laikas,
Kol Enėjo namai ties uola Kapitolijaus tvirta
Saugiai stovės ir pasaulį valdyti bus lemta romėnui[1].

Tie, kuriuos sėkmė iškelia, kurie esti dešinė svetimos valdžios ranka, gerbiami ir lankomi tol, kol gyvena, o kai jų nebelieka, miršta ir jų atminimas. Talentingųjų šlovė vis auga, ir gerbiami ne tik jie patys, bet ir visa, kas susiję su jų atminimu.

O Idomenėjas, atsilygindamas už tai, kad pakliuvo į mano laišką, tegu užmoka iš savo lėšų. Kaip tik jam Epikūras parašė tą garsų posakį, kuriame ragina padaryti Pitoklį pasiturintį, bet ne įprastu, abejotinu būdu. „Jei nori,— sako,— padaryti Pitoklį turtingą, ne pinigų jam pridėk, bet atimk godumą." Šis pasakymas per daug aiškus, kad reikėtų jį dar aiškinti, ir per daug puikus, kad reikėtų jį dar puošti. Perspėju tave tik dėl vieno: nemanyk, jog čia kalbama tik apie turtą; kad ir kam taikytum šiuos žodžius, jie nepraras savo prasmės. Norint padaryti Pitoklį vertą pagarbos, reikia ne garbingų pareigų jam pridėti, o sumažinti jo troškimus. Norint, kad Pitoklis smagiai gyventų, reikia ne malonumų jam pridėti, bet sumažinti jo troškimus. No-

rint, kad Pitoklis, nugyvenęs skirtą laiką, sulauktų senatvės, reikia ne metų jam pridėti, bet sumažinti jo troškimus. Nemanyk, kad šie žodžiai — tik Epikūro mintys; jie — visų turtas. Aš manau, kad ir filosofams dera elgtis taip, kaip senatoriams: kai kieno nors pasiūlymas man tik iš dalies patinka, aš prašau išskaidyti jį ir tada prisidedu tik prie tos jo dalies, kuriai pritariu. Mielai prisimenu puikius Epikūro posakius, jog visiems, kurie kreipiasi į jį turėdami nedorų sumanymų, tikėdamiesi įsigyti priedangą savo ydoms, įrodyčiau, jog reikia gyventi dorai, kad ir kur jie eitų. Kai ateisi prie jo sodelių ir pamatysi užrašą „Svety, čia tau bus gera, čia malonumas — didžiausias gėris“, svetingas ir malonus šio būsto saugotojas bus pasiruošęs pavaišinti miežiniu paplotėliu ir, dosniai įpylęs vandens, paklaus: „Na, ar ne puikiai priimu?“ Ir tars: „Šie sodai ne žadina alkio, bet malšina, ne skatina troškulio gėrimų gausa, bet mažina paprastu ir veltui gautu vaistu. Aš pasenau tarp šių malonumų“. Kalbu su tavimi apie tuos poreikius, kurių negalima žodžiais numalšinti, kuriuos reikia kuo nors nuraminti, kad išnyktų. O dėl kitų ypatingų troškimų, kuriuos galima atidėti, pažaboti ir užgniaužti, priminsiu tik vieną dalyką: šis malonumas natūralus, bet nebūtinas. Tu jam nieko neskolingas, o jei ką skiri, darai tai iš geros valios. Pilvas pamokymų neklauso; jis reikalauja ir prašo. Bet tai nėra įkyrus skolintojas: jis tenkinasi mažu, kai tik atiduodi jam, kiek esi skolingas, o ne kiek gali. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Tu jau supranti, kad tau reikia išsilaisvinti nuo šitų iš išorės įspūdingų, o iš tikrųjų niekam nereikalingų darbų. Klausi, kaip tai padaryti. Kai ką patarti galima tik asmeniškai. Gydytojas negali per laiškus nurodyti
 valgymo ar vonių laiko: jis turi pačiupinėti pulsą.

Sena patarlė sako, kad gladiatorius nusprendžia arenoje. Atidžiai stebint priešininką, šį tą pasako jo veidas, šį tą — rankos judesys, šį tą — kūno laikysena. Tai, kas paprastai daroma ir ką reikėtų daryti — apskritai galima patarti ir parašyti. Tokių pamokymų įmanoma duoti ne tik nesantiems greta, bet ir ainiams. Kitas dalykas — pasakyti, kada ir kaip ką nors daryti; šito per atstumą niekas nenurodys, tai reikia spręsti atsižvelgiant į aplinkybes. Ir reikia ne tik būti greta, bet ir budriam, kad nepraleistum progos akimirkos. Taigi dairykis jos, o ją pamatęs, čiupk ir karštai iš visų jėgų stenkis atsikratyti savo pareigų. Išklausyk mano nuosprendį: esu įsitikinęs, kad tau reikia palikti arba tokį gyvenimą, arba gyvenimą apskritai. Bet manau, jog žingsniuoti reikia pamažu. Geriau atrišk sunarpliotą mazgą, o ne nutrauk jį, bet jeigu jokiu būdu nebebus galima jo atrišti, tada nutrauk. Nėra tokio bailio, kuris labiau norėtų visą laiką kyboti negu kartą nukristi. O kol kas — tai svarbiausia — netrukdyk pats sau. Būk patenkintas darbais, kuriais esi užsiėmęs, arba, kaip tu linkęs manyti, į kuriuos įklimpęs. Nereikia griebtis dar didesnių, nes prarasi galimybę šitaip atsikalbinėti, ir paaiškės, kad tu visai neįklimpęs. Mat žmonės paprastai sako netiesą: „Kitaip negalėjau. Kas, kad nenorėjau. Buvo būtina". Niekam nėra būtina vytis sėkmę; jau šis tas, jei nesipriešini, o bent sustoji ir nusileidi paskui jos viliones. Gal nesupyksi, jei ne tik pats ateisiu tau patarti, bet pakviesiu ir keletą už save protingesnių vyrų, į kuriuos paprastai kreipiuosi ką nors svarstydamas. Perskaityk su šiuo reikalu susijusį Idomenėjui skirtą Epikūro laišką, kuriame jis prašo, kad tas kiek galėdamas skubėtų pabėgti, kol neįsimaišė kokia nors viršesnė jėga ir neatėmė galimybės išeiti. Tačiau jis priduria, jog nereikia mėginti, kol nebus patogaus laiko. Bet ragina tuoj pat veikti, kai ilgai laukta proga ateis. Jis draudžia snausti mąstančiam apie pabėgimą ir tiki, kad net iš sunkiausios padėties galima laimingai išeiti, jei neskubėsime prieš laiką ir negaišime, kai bus laikas. Manau, dabar norėsi sužinoti, kokia stoikų nuomonė apie

tai. Niekas negali tau peikti jų dėl skubotumo: jie greičiau atsargūs negu narsūs. Galbūt lauki, kad šitaip tau pasakytų: „Mesti naštą — gėda. Pareigingai įvykdyk, jeigu jau apsiėmei. Tas, kuris vengia vargo, kurio dvasia, daugėjant darbų, nestiprėja, nėra narsus ir ryžtingas vyras". Jie taip kalbėtų, jei tavo vargas būtų vertas pastangų, jei nereikėtų atlikti ar iškęsti doram žmogui nederančių dalykų. Priešingu atveju stoikai nesekins savęs nešvariu ir žeminančiu darbu, neužsiims reikalais dėl reikalų. Jie nedarys taip, kaip tu tikiesi juos darysiant, nes, įsivėlę į garbėtroškiškus reikalus, neiškęstų jų permainų. Tačiau pamatę, jog tai, į kur jie ritasi, yra sunku, neaišku ir abejotina — pasitraukia. Nepuls bėgti, bet patyliukais nuslinks į saugią vietą. Lengva, Lucilijau, išvengti reikalų pradėjus niekinti jų duodamą naudą. Mus gaišina ir sulaiko štai kas: „Kaipgi? Atsisakyti tokių didelių vilčių? Palikti prinokusį grūdą? Tuščia bus šalia? Nieko nebus prie neštuvų? Niekas nelauks prieškambaryje?" Tokių minčių paveikti žmonės nenoriai traukiasi ir, keikdami nelaimes, smaguriauja jų vaisiais. Jie skundžiasi garbės troškimu tarsi meiluže, o jeigu įžvelgtume tikrąjį jų jausmą, pamatytume, kad tai — ne pyktis, o tik trumpas vaidas. Išmėgink tuos, kurie apverkia savo troškimus ir kalba, kad pabėgtų nuo visų reikalų, be kurių negali išsiversti, ir tu pamatysi, kad jie savo noru gaišta, nors sakosi besiplūkią ir vargstą. Taip esti, Lucilijau: vergija retai kurį laiko, dauguma patys įsikibę vergijos. Bet jei tu nori nusimesti ją ir iš tiesų tau patinka laisvė, o patarėjo ieškai tik tam, kad tau pasisektų tai padaryti nepatiriant dėl to amžino nerimo, tada tave pagirs visa stoikų kohorta. Visi zenonai ir chrisipai patars tau veikti protingai, dorai ir tavo naudai. Bet jeigu sukinėjiesi dairydamasis, kiek turi išsinešti, kokios pinigų sumos reikia, kad užsitikrintum poilsį, tu niekada nerasi išeities. Su našta niekas neišplaukia. Tu išnerk geresniam gyvenimui, ir tegu dievai bus palankūs; bet tegu nebūna tai toks dievų palankumas, kurį jie rodo tiems, kuriems geru ir maloniu veidu skiria prašmatnias nelaimes, tei-

sindamiesi tik tuo, kad ugnis ir kančios duodamos jų meldžiantiems.

Jau užantspaudavau laišką, bet reikia vėl jį atplėšti norint, kad pas tave nukeliautų su įprasta dovanėle, nuneštų kokį nors reikšmingą pasakymą. Štai radau tokį. Nežinau, ar jame daugiau tiesos ar gražbylystės. „Kieno?“ — paklausi. Epikūro. Mat kol kas tebegarbinu svetimų ryšulėlių turinį. „Kiekvienas išeina iš gyvenimo taip, lyg būtų ką tik įėjęs.“ Paimk ką tik nori: jaunuolį, senį ar vidutinio amžiaus žmogų; matysi, kad visi jie vienodai bijo mirties, vienodai nepažįsta gyvenimo. Niekas nieko nėra nuveikęs, nes visus savo darbus mes atidėliojame ateičiai. Šiame posakyje man labiausiai patinka tai, kad peikiamas senių vaikiškumas. „Kiekvienas,— sako,— išeina iš gyvenimo toks, koks gimė.“ Netiesa. Mirštame blogesni negu gimstame. Tai — mūsų, o ne prigimties kaltė. Kaip tik ji turi mumis skųstis sakydama: „Kaipgi taip? Aš pagimdžiau jus be aistrų, be baimės, be prietarų, be klastos ir kitų blogybių. Išeikite tokie, kokie atėjote“. Išmintį pasiekė tas, kuris miršta toks pat ramus, koks ir gimė. O mes dabar, artėjant pavojui, drebame: nelieka nei dvasios, nei veido spalvos, byra nieko negelbstinčios ašaros. Kas gali būti gėdingesnio už nerimą prie paties ramybės slenksčio? Priežastis štai kokia: neturime jokių dvasios gėrybių, <...> vargstame dėl gyvenimo. O iš jo nė trupinio mums nelieka: nuplaukė ir viską nusinešė. Visi rūpinasi ne kaip gyvena, o kiek gyvens, tuo tarpu gerai gyventi gali visi, ilgai — niekas. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Manai, pradėsiu rašyti, kokia mums maloni buvo ši švelni ir trumpa žiema, koks bjaurus pavasaris, kokie vėlyvi šalčiai ir kitokias nesąmones — lyg tie, kurie neturi ko pasakyti? Ne, aš parašysiu, kas ir man, ir tau gali būti naudinga. Tai bus ne kas kita, kaip

raginimai teisingai mąstyti. Klausi, koks šio mokslo pagrindas. Nesidžiaugti be reikalo. Pavadinau pagrindu. Ne, tai — viršūnė. Viršukalnę pasiekia tasai, kuris žino, dėl ko reikia džiaugtis, kuris neatiduoda savo laimės kito galiai. Kokios nors vilties gundomas žmogus jaudinasi ir nepasitiki savimi, net jei išsipildymas čia pat, nesunkiai pasiekiamas, net jei anksčiau tikėjimas niekada neapgavo. Štai ką pirmiausia daryk, Lucilijau: išmok džiaugtis. Manai, kad aš atimu iš tavęs daug malonumo,— aš, kuris atsisakau visų atsitiktinių dalykų, kuris manau, jog reikia vengti vilties — saldžiausios mūsų paguodos? Kaip tik priešingai, noriu, kad tau niekada nestigtų linksmybės. Noriu, kad ji gimtų tavo namuose. Ir ji gims, jei tik glūdės pačiame tavyje. Kitokie džiaugsmai neužpildo širdies, o tik išlygina raukšles. Jie trumpalaikiai. Tu juk nemanai, jog linksma tam, kuris juokiasi. Siela turi įgauti pasitikėjimo sparnus ir pakilti virš visko. Tikėk manimi, tikrasis džiaugsmas yra rūstus. Negi tu manai, jog anas nerūpestingo veido ir, kaip sako saldžialiežuviai, besijuokiančių akių žmogus gali niekinti mirtį, įsileisti į namus skurdą, pažaboti malonumus, mąstyti, kaip kantriai iškęsti skausmą? Kas tai gali, patiria didelį, bet griežtą džiaugsmą. Noriu, kad tave valdytų šitoks džiaugsmas; jo niekad nepritrūksi, jeigu kartą atrasi jo šaltinį. Pigūs metalai guli paviršiuje, o brangiausi — tie, kurių gyslos slypi gelmėje ir kurie dosniai apdovanoja ieškotoją. Tai, kas džiugina minią, teikia menką bei paviršutinišką malonumą, bet koks iš šalies atėjęs džiaugsmas neturi stipraus pagrindo. Bet tai, apie ką aš kalbu ir prie ko stengiuos tave patraukti, yra tvirta ir neaprėpiama tavo viduje. Meldžiu tave, brangiausias Lucilijau, daryk tai, kas tik ir gali tave padaryti laimingą: nusviesk ir sumindyk visa, kas blizga tik iš išorės, ką žada tau kiti ar kas žadama iš kitų, skubėk prie tikrojo gėrio ir džiaukis tik tuo, kas tavo. Kas yra „tavo“? Tu pats ir geriausia tavo dalis. Ma-

nyk, jog kūnas, nors be jo nieko negalima daryti, yra daugiau būtinas negu svarbus. Jis teikia tuščius, trumpus malonumus, dėl kurių vėliau apgailestaujama ir kurie — kai nežabojami didelio santūrumo,— virsta savo priešybe. Štai ką pasakysiu: kai nepaisoma saiko, malonumai nusirita į skausmo prarają. Sunku būti saikingam atžvilgiu to, kas atrodo esąs gėris. Tikrojo gėrio godulys yra nepavojingas. „Bet kas yra tikrasis gėris ir iš kur jis kyla?"— paklausi. Atsakysiu: iš grynos sąžinės, iš dorų ketinimų, iš teisingų poelgių, iš atsitiktinumų niekinimo, iš ramaus bei nuoseklaus gyvenimo bėgsmo, neiškrypstančio iš to paties kelio. O tie, kurie nuo vienų ketinimų peršoka prie kitų arba net ne peršoka, o būna permetami kokio nors atsitiktinumo, kaip gali jie, svyruojantys ir klajojantys, turėti ką nors tikra ir pastovaus? Maža yra tokių, kurie protingai tvarko save ir savo reikalus, kiti — tarytum upėje plūduriuojantys šiekštai: ne patys eina, o srovė juos neša. Vienus silpnesnė banga plukdo lėčiau, kitus pačiumpa veržlesnė, trečius nurimusi tėkmė išmeta į krantą, ketvirtus įtūžęs srautas nusineša į jūrą. Todėl reikia nuspręsti, ko norime, ir atkakliai to siekti.

Jau laikas mokėti skolą. Galiu tau grąžinti tavojo Epikūro posakį ir išpirkti šį laišką: „Sunku nuolatos pradėti gyvenimą iš naujo". Arba, jei taip galima geriau išreikšti mintį: „Blogai gyvena tie, kurie nuolatos pradeda gyvenimą iš naujo". „Kodėl?"— paklausi, nes šiuos žodžius reikia paaiškinti. Todėl, kad jų gyvenimas amžinai lieka nebaigtas. Negali būti pasiruošęs mirčiai tas, kuris tik pradeda gyventi. Reikia elgtis taip, lyg būtume pakankamai gyvenę. Tas, kuris tik pradeda gyventi, apie tai visai nemąsto. Nėra pagrindo manyti, kad tokių žmonių nedaug: beveik visi tokie. O kai kurie pradeda gyventi tada, kai reikia baigti. Jei tau atrodo, kad tai nuostabu, tai nustebinsiu tave dar labiau štai kuo: kai kurie nustoja gyventi taip ir nepradėję. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Rašai, jog nerimauji dėl to, kaip baigsis teismas, kuriuo grasina tau priešo įtūžis. Manai, kad patarsiu tikėtis geresnio ir ramintis malonia viltimi. Iš tiesų, ar būtina šauktis nelaimių? Jas ir taip greitai reikės kęsti, kai užgrius. Kam dabartį gadinti ateities baime? Be abejo, kvaila būti nelaimingam dabar todėl, kad kada nors būsi nelaimingas. Bet aš nuvesiu tave į ramybę kitu keliu. Jei nori nusikratyti bet kokio nerimo, įsivaizduok, kad tai, ko bijai, tuoj pat įvyks, ir, kad ir kokia būtų toji nelaimė, prilygink ją sau ir įvertink savo baimę. Turbūt suprasi, jog nelaimė, kurios bijai, nėra nei reikšminga, nei ilgalaikė. Nereikia ilgai ieškoti pavyzdžių, kurie tave padrąsintų: jų duoda visi laikai. Kad ir kur nukreiptum savo atmintį — į mūsų valstybės ar į svetimų šalių įvykius,— visur sutiksi žmonių, kurie tapo didžiadvasiai tobulindamiesi arba dėl stiprių aistrų. Jei tave nuteis, ar gali tau tekti kas nors sunkesnio už ištrėmimą arba kalėjimą? Ar galima ko nors daugiau bijoti negu būti kankinamam ugnimi arba žūti? Imk šias nelaimes po vieną ir vardyk tuos, kurie jas paniekino: jų nereikės ieškoti, greičiau reikės juos pasirinkti. Rutilijus priėmė savo nuosprendį taip, lyg pats sunkiausias dalykas jam buvo šio nuosprendžio neteisingumas. Metelas narsiai pakėlė ištrėmimą, o Rutilijus — netgi noriai. Pirmasis taip padarė dėl valstybės gerovės, kad vėliau galėtų grįžti, o antrasis atsisakė grįžti pakvietus pačiam Sulai, kuriam tais laikais niekas nieko neatsakydavo. Sokratas ir kalėjime diskutavo. Nors buvo žadančių padėti pabėgti, jis nepanoro išeiti ir pasiliko, kad išvaduotų žmones iš baimės dviejų sunkiausių dalykų: mirties ir kalėjimo. Mucijus įkišo į ugnį ranką. Baisu būti deginamam. Bet kur kas baisiau tai iškęsti savo noru! Štai, žiūrėk, žmogus be išsilavinimo, nežinantis jokių pamokymų apie mirtį ir skausmą, apginkluotas tik kario narsa, baudžia pats save už nepavykusį bandymą. Jis stovi

ir žiūri, kaip iš jo dešinės rankos varva lašai į priešo židinį, ir neatitraukia jos, sudegusios iki kaulų, kol priešas pats nuneša ugnį. Galbūt jis galėjo ką nors sėkmingiau padaryti toje stovykloje, bet narsiau — nieko. Matai, kiek smarkiau drąsa linkusi susidurti su pavojais, negu žiaurumas juos skirti: Porsena lengviau atleido Mucijui, kad šis norėjo jį nužudyti, negu Mucijus atleido sau, kad nenužudė. Tu sakai: „Šios pasakos šimtus kartų sekamos visose mokyklose. Pradėjęs kalbėti apie panieką mirčiai, tu papasakosi apie Katoną". O kodėl gi nepapasakojus, kaip jis paskutiniąją naktį skaitė Platono veikalą pasidėjęs galvūgalyje kardą? Būdamas ant pražūties krašto, jis pasirūpino dviem ginklais: vienu — kad norėtų numirti, antru — kad galėtų numirti. Sutvarkęs visus reikalus, kiek jie, pairę ir paskutiniai, galėjo būti sutvarkyti, nutarė veikti taip, kad niekas negalėtų nei nužudyti Katono, nei išgelbėti. Ištraukęs ligi tos dienos krauju nesuteptą kardą, jis tarė: „Nieko tu nelaimėjai, likime, priešindamasis mano siekimams. Ligi šiol koviausi ne dėl savo, o dėl tėvynės laisvės, o dariau tai labai atkaliai ne todėl, kad pats būčiau laisvas, o todėl, kad tarp laisvųjų gyvenčiau. Dabar, kadangi tokie apverktini žmonių giminės reikalai, tegul Katonas pasitraukia į saugią vietą". Ir jis kirto sau mirštamą smūgį. O kai gydytojai perrišo žaizdą, jis, turėdamas mažiau kraujo ir mažiau jėgų, bet narsumo tiek, kiek ir anksčiau, supykęs ne tik ant Cezario, bet ir ant savęs, perplėšė ją plikomis rankomis ir net ne iškvėpė, o svieste išsviedė savo garbingą, bet kokią valdžią niekinusią sielą. Šiuos pavyzdžius pateikiu ne tam, kad lavinčiau protą, bet kad tave padrąsinčiau gresiant tam, kas atrodo baisiausia. Tai padarysiu dar lengviau, jei tau įrodysiu, kad ne tik narsūs vyrai niekino šią paskutinio atodūsio akimirką, bet ir kai kurie apskritai ištižę žmonės drąsa prilygo narsiausiems. Taip Gnėjaus Pompėjaus uošvis Scipionas, kai, nepalankaus vėjo nuneštas į Afriką, išvydo, kad jo laivas užimtas priešų, persismeigė durklu, o klausiamas, kur esąs vadas, atsakė: „Vadas laikosi puikiai". Šie žodžiai pa-

darė jį lygų protėviams ir neleido išblėsti Afrikoje pelnytai Scipionų giminės šlovei. Didelis dalykas buvo nugalėti Kartaginą, bet dar didesnis — nugalėti mirtį. „Vadas,— tarė jis,— laikosi puikiai." Argi ne taip privalėjo mirti karvedys, be to, paties Katono karvedys? Nekviečiu tavęs gilintis į praeitį ir nerenku iš visų laikų mirtį paniekinusiųjų, kurių tiek daug. Pažvelk į mūsų laikus, kuriems priekaištaujame dėl išlepimo ir silpnumo; jie pristatys tau visų luomų, skirtingos padėties, įvairaus amžiaus žmonių, kurie savo nelaimes užbaigė mirtimi. Tikėk manimi, Lucilijau: mirtis tokia nebaisi, kad jos dėka niekas nebaisu. Taigi klausykis priešo grasinimų ramiai. Nors gryna tavo sąžinė įkvepia pasitikėjimo, tačiau bylos baigčiai įtakos turi daugelis atsitiktinių dalykų, todėl tikėkis teisingiausio sprendimo, bet ruoškis ir neteisingiausiam. Pirmiausia atmink, kad, atskyręs nuo reikalų juos gaubiantį sąmyšį, pamatysi, kokie jie iš tikrųjų. Įsitikinsi, jog nieko nėra juose baisaus, išskyrus pačią baimę. Kas atsitinka vaikams, tas atsitinka ir mums, dideliems vaikams: jie išsigąsta pamatę su kaukėmis tuos, kuriuos myli, prie kurių pripratę, su kuriais žaidžia. Ne tik žmonėms, bet ir aplinkybėms reikia nuplėšti kaukes ir grąžinti jų tikrąjį veidą. Kam tu man rodai kardus, ugnį ir ūžiančią aplink tave kailialupių minią? Nusiimk šitas puošmenas, po kuriomis slepiesi ir baidai kvailius. Tu esi mirtis, kurią neseniai paniekino mano vergas, mano tarnaitė. Kam tu vėl man rodai rykštes, kankinimo suolų įrengimus? Kam tie prietaisai, draskantys atskiras kūno dalis, kam daugybė kitų įrankių, plėšiančių žmogų gabalais? Atmesk visa, kas varo mums siaubą. Liepk nutilti dejonėms, šauksmams ir klaikiems kankinamųjų klyksmams. Argi tu nesi tas pats skausmas, į kurį nekreipia dėmesio podagros kamuojamas žmogus, kurį sergąs skrandžiu pakelia net esant malonumams, kurį kenčia gimdanti moteris? Tu lengva, jei galiu tave iškęsti, tu trumpa, jei negaliu iškęsti. Svarstyk sieloje tai, ką dažnai girdėdavai ir dažnai pats sakydavai. Bet ar gerai išgirdai, ar gerai pasakei, patikrink darbais. Juk gėdingiausia tai, kad

mums paprastai priekaištaujama, jog mes — filosofai tik žodžiais, o ne darbais. Kaipgi taip? Nejaugi tik dabar sužinojai, kad tau gresia mirtis, ištrėmimas, skausmas? Tam ir esi gimęs! Manykime, kad visa, kas gali įvykti, iš tikrųjų įvyks. Žinau, kad tai, ką raginu tave daryti, tu iš tiesų jau padarei. Dabar patariu tau neskandinti savo sielos nerime. Ji nusilps ir nebeturės jėgų, kai reikės pakilti. Nukreipk ją nuo asmeninių reikalų prie viešųjų. Sakyk sau, kad turi mirtingą ir trapų kūną, kurį skaudina ne tik skriauda ar galingųjų jėga, bet patys malonumai virsta jam kančia. Puotos gadina skrandį, nuo girtuokliavimo stingsta ir dreba gyslos, nuo gašlumo iškrypsta kojos, rankos ir visi sąnariai. Nuskursiu — būsiu kaip daugelis. Ištrems mane — manysiu, kad esu gimęs ten, kur siunčiamas. Sukaustys mane grandinėmis? Na ir kas? Argi dabar esu nesukaustytas? Prigimtis mane sukaustė sunkia kūno našta. Mirsiu? Vadinasi, nebegalėsiu susirgti, nebegalėsiu būti supančiotas, nebegalėsiu numirti. Nesu toks bukagalvis, kad čia užtraukčiau Epikūro giesmelę ir tvirtinčiau, jog požemio pasaulio baimė yra tuščia, jog nei Iksionas nesuka rato, nei Sizifas neridena pečiais akmens aukštyn, nei niekieno kepenys neatauga kasdien ir nėra vėl jos lesamos[1]. Tik vaikai bijo Cerberio, tamsos ir šmėklų su griaučių kūnais. Mirtis mus arba sunaikina, arba išlaisvina. Išlaisvintiems, nuėmus nuo jų naštą, lieka kažkas geresnio, sunaikintiems nieko nelieka; pražūva ir gera, ir bloga. Leisk man čia įterpti tavo eilių, bet pirmiausia patarsiu manyti, jog jas parašei ne tik kitiems, bet ir sau. Gėda sakyti viena, o jausti kita. Dar gėdingiau rašyti viena, o jausti kita! Prisimenu, kadaise šią vietą aiškinai taip: mes ne staiga patenkame į mirties glėbį, bet pamažu, žingsnis po žingsnio, kad kasdien mirštame. Mat kasdien nuplaukia dalelė gyvenimo, ir netgi dar tada, kai augame, gyvenimas trumpėja. Netenkame kūdikystės, po to vaikystės, po to jaunystės. Laikas, prabėgęs iki vakarykštės dienos, jau dingo. Ir šią dieną dalijamės su mirtimi. Kaip vandens laikrodį ištuština ne paskutinis lašelis, bet pirma ištekėjęs vanduo, taip ir mirtį atneša ne

vien paskutinė gyvenimo akimirka. Ji tik viską užbaigia. Mirtį prieiname ilgai iki jos keliavę. Kai tu rašai apie tai su tau būdinga gražbylyste, visuomet esi didis, bet daug stipresnis atrodai, kai kalbi tiesą, sakydamas:

Daug mus aplanko mirčių, pagrobia — mirtis paskutinė.

Patarčiau geriau skaityti patį save, o ne mano laišką. Tada tau paaiškės, kad mirtis, kurios mes bijom, yra paskutinė, bet ne vienintelė.

Matau, kur žiūri: ieškai, ką į šį laišką įdėjau,— ar kieno nors aistringą posakį, ar kokį nors naudingą patarimą. Nusiųsiu tau ką nors iš to paties molio, kurį ką tik minkėme. Epikūras ne mažiau peikia trokštančius mirties negu jos bijančius. Jis sako: „Juokinga bėgti į mirtį pasišlykštėjus gyvenimu, jei kaip tik dėl tavo paties gyvenimo būdo reikia bėgti į mirtį“. Panašiai jis kalba ir kitoje vietoje: „Kas gali būti juokingesnio kaip siekti mirties po to, kai visą gyvenimą tau nedavė ramybės mirties baimė“. Prie šių pasakymų gali pridėti ir kitą su tokiu pačiu prekyženkliu: „Žmonių kvailybė, netgi beprotybė tokia didelė, kad kai kuriuos iš jų mirties baimė priverčia mirti“. Apsvarstęs bet kurį iš šių pasakymų, sustiprinsi savo sielą, kad ji galėtų pakęsti ir mirtį, ir gyvenimą. Privalome sukaupti drąsos ir jėgų vienam ir kitam: ir kad ne per daug mylėtume gyvenimą, ir kad ne per daug neapkęstume jo. Net kai protas pataria baigti gyventi, negalima elgtis neapgalvotai ir karštakošiškai. Narsus ir protingas vyras privalo ne bėgti iš gyvenimo, bet išeiti. Bet pirmiausia reikia vengti daugelį apėmusios aistros — troškimo numirti. Mat be kitų sielos polinkių, mielas Lucilijau, yra ir nesąmoningas polinkis mirti, dažnai patraukiąs garbingus ir stiprios dvasios vyrus, o dažnai ir ištižėlius bei dykūnus: pirmieji niekina gyvenimą, antriesiems jis per sunkus. Kai kuriems įgrysta tie patys darbai ir vaizdai, ir kyla ne neapykanta gyvenimui, bet pasišlykštėjimas juo. Grimztame į pasišlykštėjimą kurstomi pačios filosofijos, kai sakome: „Kaip ilgai dar kartosis tas pats? Pa-

busiu ir vėl miegosiu, alksiu..., šalsiu, šilsiu. Niekas nesibaigia, viskas susipynę tarsi į ratą, išeina ir vėl ateina. Naktis veja dieną, diena — naktį, vasara baigiasi rudeniu, po rudens skuba žiema, o ją užbaigia pavasaris. Viskas praeina tam, kad grįžtų. Nieko nauja nedarau, nieko nauja nematau. Vieną kartą tai gali labai įkyrėti". Yra nemaža tokių, kuriems gyvenimas atrodo ne žiaurus, bet nereikalingas. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

O dėl dviejų mūsų draugų, tai su jais reikia eiti pirmyn skirtingais keliais: mat vieno ydas reikia taisyti, kito — išrauti. Naudosiuos visiška veiksmų laisve. Kam neįkyriu, to nemyliu. „Kaipgi taip? — sakysi.— Ar tu tikiesi globoti keturiasdešimtmetį berniuką? Atkreipk dėmesį į jo amžių, jau sutvirtėjęs ir neperkalbamas. Jo nepakeisi, lenkti galima tik jaunas atžalas." Nežinau, ar pavyks ką nors pasiekti, bet esu labiau linkęs, kad man nepasisektų, negu prarasti pasitikėjimą. Nenusimink, ir įsisenėjusias ligas galima gydyti, jeigu stosi prieš nesusilaikymą, jeigu priversi ligonius daug ką daryti ir iškęsti prieš jų valią. Ir dėl antrojo nesu visiškai tikras — tik tiek, kad iki šiol dar gėdinasi nusidėti. Reikia kurstyti šį drovumą, nes kol jis išliks jo širdyje, tol bus šiek tiek geros vilties. Manau, jog su prityrusiu žmogum reikia elgtis atsargiau, kad jis nenusiviltų savimi. Pats tinkamiausias laikas prie jo prieiti buvo tada, kai atrodė, kad jis nusiramino, lyg ir pasitaisė. Kitus tokia pertrauka suklaidino, bet manęs neapgausi. Laukiu, kada jo ydos grįš su kaupu, nes žinau, kad jos tik atsitraukė, bet neišnyko. Skirsiu keletą dienų šiam dalykui ir pabandysiu, ar galima ką nors padaryti, ar ne. O tu rodyk drąsą, kaip kad ir darai, ir nusimesk savo nešulius. Nieko iš to, ką turime, nėra būtina. Grįžkime prie prigimties dėsnio, ir gatavi turtai laukia. Tai, ko mums reikia,

arba nieko nekainuoja, arba labai pigiai: prigimtis reikalauja tik duonos ir vandens. Dėl to niekas nenuskurs. Kas tiek apribojo savo troškimus, tas dėl laimės galės varžytis su pačiu Jupiteriu. Taip tvirtina Epikūras Kurį nors jo posakį įvyniosiu ir į šį laišką. Jis sako: „Viską daryk taip, lyg Epikūras tai matytų". Be abejo, naudinga sau pasiskirti sargą ir turėti į ką žvalgytis manant, kad jis žino visus tavo sumanymus. Dar didingiau gyventi taip, lyg į tave žiūrėtų koks nors visada čia pat esantis doras vyras, bet man pakanka ir to, kad tu, kad ir ką darytum, darai taip, lyg kas tave matytų. Vienatvė mus stumia į visas blogybes. Kai jau pasieksi tiek, kad pats sau būsi vertas pagarbos, galėsi atleisti palydovą. Iki to laiko tesaugo tave koks nors tavo gerbiamas asmuo, gali jis būti ar Katonas, ar Scipionas, ar Lelijus, ar kas nors kitas, kuriam pasirodžius net žuvę žmonės tramdo savo ydas, ir tebūna taip iki tol, kol pats netapsi toks, kurio akivaizdoje nedrįstum nusidėti. Kai tai pasieksi, kai pradėsi pats save šiek tiek gerbti, tada ir aš pradėsiu tau leisti tai, ką pataria tas pats Epikūras: „Pasinerk į save ypač tada, kai esi priverstas būti tarp žmonių". Reikia, kad tu būtum nepanašus į daugelį. O kol negali savyje saugiai pasislėpti, apsidairyk· kiekvienam geriau būti su bet kuo negu vienam. „Pasinerk į save ypač tada, kai esi priverstas būti tarp žmonių"— bet tik jei esi vyras doras, ramus ir santūrus. Jeigu ne, eik nuo savęs į minią, nes ten būsi toliau nuo blogo žmogaus. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Neseniai sakiau, jog mano senatvė čia pat. Dabar bijau, kad senatvė pasiliko užpakaly manęs. Tokiems mano metams, o tuo labiau tokiam mano kūnui tiktų kitas pavadinimas, nes senatve vadiname pavargusį, bet dar ne bejėgį amžių, o mane priskirk prie pasku-

tines dienas gyvenančių karšinčių. Tačiau, prisipažinsiu tau, džiaugiuosi savimi: mano siela nejaučia amžiaus jungo, jį jaučia tik kūnas. Paseno tik ydos ir visa, kas joms padeda, o siela tebėra gyva ir džiaugiasi, kad maža bendra turi su kūnu. Didelę naštos dalį ji jau nusimetė ir džiūgauja bei ginčijasi su manim dėl senatvės. Sako, kad dabar pats jos žydėjimas. Tikėkime ja: tegu naudojasi savo gėrybėmis. Ji liepia pasinerti į apmąstymus ir atskleisti, kiek dėl šios ramybės ir saikingų įpročių esu skolingas išminčiai, o kiek — amžiui, liepia išsamiai išnagrinėti, ko negaliu daryti, o ko nenoriu <...>, tikėdamasis būti naudingas <...>. Kai ko nors nenoriu, džiaugiuosi, kad negaliu to padaryti. Ar yra kuo skųstis, ar tai — nelaimė, jeigu baigiasi tai, kas ir taip turėjo baigtis? „Didžiausia nelaimė,— sakai,— yra mažėti, nusilpti ir, tiesą sakant, išsekti. Juk ne staiga būname užklupti ir parblokšti. Mus pamažu iščiulpia. Kiekviena diena atima iš mūsų šiek tiek jėgų.“ Bet ar yra geresnė išeitis, negu prieiti galą pamažu silpstant įgimtoms jėgoms? Ne todėl, kad būtų negerai staiga ir iš karto išeiti iš gyvenimo, bet todėl, kad šis lėtas kelias yra švelnesnis. O aš žvelgiu į save taip, tarsi artėja išbandymas ir ateina ta diena, kuri turi paskelbti nuosprendį apie visus mano gyvenimo metus. Sakau sau: „Niekai yra visa, ką iki šiol tvirtiname žodžiais ir darbais. Tai tik menki ir apgaulingi sielos žygių įkaitai, įvynioti į vilionių drobulę. Tik mirtis įtikins, ko esu pasiekęs. Taigi be baimės ruošiuosi tai dienai, kada, atsisakęs gudrybių ir melo, teisiu pats save: ar tik kalbėjau, ar ir mąsčiau drąsiai, ar nebuvo apsimetimas ir vaidyba žodžiai, kuriuos akiplėšiškai svaidžiau likimui. Nekreipk dėmesio į žmonių nuomonę, ji visada nepatikima ir dvilypė. Palik mokslus, kuriais užsiiminėjai visą gyvenimą: mirtis paskelbs tau nuosprendį. Sakau tau: ginčai bei moksliški pašnekesiai, išminčių pamokymų rinkinys ir išlavinta kalba neparodys dvasios tvirtybės. Mat drąsiai kalbėti gali ir bailiausias. Ką nuveikei — paaiškės tada, kai liks paskutinis atodūsis. Priimu šią sąlygą, nebijau teismo.“ Taip kalbu su savi-

mi, bet gali manyti, kad taip kalbėjau ir su tavimi. Tu jaunesnis. Na ir kas? Metai čia nesvarbu. Nežinia, kur tavęs laukia mirtis, tad lauk jos visur.

Norėjau jau baigti laišką, ir ranka brėžė atsisveikinimo žodžius, bet reikia atlikti apeigas ir šiam laiškui duoti kelionpinigių. Net jei nesakyčiau, iš ko skolinsiuos, ir taip žinai, kieno skrynią atidarysiu. Palauk truputėlį, ir aš atsilyginsiu savais; o kol kas paskolą duos Epikūras, kuris sako: „Mąstyk apie mirtį, arba, jei taip patogiau, iš karto pereik pas dievus". Šių žodžių reikšmė aiški: puikus dalykas išmokti mirti. Galbūt, tavo nuomone, nėra prasmės mokytis to, ko reikės tik vieną kartą? Kaip tik todėl ir privalome mąstyti: kai negalime patikrinti, ar ką nors gerai išmokome, visada reikia to mokytis. „Mąstyk apie mirtį." Kas taip sako, liepia mąstyti apie laisvę. Kas išmoko mirti, tas nebemoka vergauti. Jis iškyla virš bet kokios valdžios, iš tikrųjų jis niekieno valdžioje. Kas jam darbo kalėjimas, sargai, užraktai! Jis turi laisvą išėjimą. Yra tik viena grandinė, laikanti mus pririštus, tai — gyvenimo meilė. Nors nereikia visai jos nusikratyti, bet reikia bent susilpninti, kad, pareikalavus aplinkybėms, niekas mūsų nelaikytų ir netrukdytų tuoj pat padaryti tai, ką ir taip kada nors reikės padaryti. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

„Tu mane mokai? — klausi.— O pats ar jau išmokai, ar jau pasitaisei? Ir todėl dabar turi laiko kitus taisyti?" Nesu toks nedorėlis, kad, pats sirgdamas, imčiausi gydyti kitus, bet šnekučiuojuos su savim apie bendrą mūsų negalavimą ir tariuosi dėl vaistų, lyg gulėčiau su tavimi tame pačiame kambaryje. Taigi klausykis manęs taip, tarsi kalbėčiau pats su savimi. Įsileidžiu tave į savo paslaptis ir tavo akivaizdoje svarstau pats sau. Šaukiu sau: „Suskaičiuok savo me-

tus, ir tau bus gėda, kad trokšti to paties, ko troškai būdamas vaikas, kad ketini daryti tą patį. Artinantis mirties dienai, pagaliau padaryk štai ką: tegu tavo ydos numirs pirma tavęs. Atsikratyk tų neramių daug kainuojančių malonumų: kenkia ne tik būsimieji, bet ir buvusieji malonumai. Kaip nusikaltimai ir neišaiškinti nenusineša su savimi nerimo, taip ir nedori malonumai ilgam palieka atgailą. Jie nei tvirti, nei pastovūs, net ir tie, kurie nekenkia, greit išnyksta. Geriau paieškok nepraeinančio gėrio. Nėra jokio kito, išskyrus tą, kurį siela randa savyje. Tik dorybė duoda amžiną ir tikrą džiaugsmą, o kliūtys, kurias ji sutinka, panašios į žemai plaukiantį ir saulės šviesos neužtemdantį debesį". Kada galima pasiekti tokį džiaugsmą? Nors ir iki šiol nedelsėme, bet reikia dar smarkiau skubėti. Liko dar daug darbo, kurį pats turi uoliai ir atkakliai atlikti, jeigu nori ko nors pasiekti. Kitam šio reikalo pavesti neįmanoma. Tik kitos mokslo rūšys leidžia kam nors padėti. Prisimenu turtuolį Kalvizijų Sabiną. Ir paveldėtu turtu, ir siela jis buvo atleistinis. Niekados nebuvau matęs taip nevykusiai laimingo žmogaus. Jis turėjo tokią blogą atmintį, kad užmiršdavo tai Ulikso, tai Achilo vardą, tai Priamo vardą, nors žinojo juos taip gerai, kaip mes žinome savo auklėtojų vardus. Joks nusenęs nomenklatorius, kuris, užuot atsiminęs vardus, sugalvoja naujus, taip klaidingai nesveikindavo piliečių, kaip jis painiojo trojėnus su achajais. Ir vis tiek jis norėjo atrodyti esąs mokytas. Sumanė jis štai kokią išeitį: už didelius pinigus nusipirko vergų; vienas iš jų turėjo mokėti Homerą, kitas — Heziodą, o dar devynis paskirstė po vieną kiekvienam lyrikui. Nenuostabu, kad išleido nemaža pinigų: tokių vergų nerado, užsakė juos išmokyti. Kai ši šeimyna buvo paruošta, jis pradėjo įkyrėti savo svečiams. Prie Sabino kojūgalio stovėdavo tie, kurie akimirksniu pasakydavo eiles, kurias jis norėjo pakartoti, bet vis tiek, tai darydamas, jis dažnai užsikirsdavo žodžio vidury. Satelijus Kvadratas, turtingų kvailių duonos rijūnas ir, aišku, pataikūnas bei — prie dviejų tinka trečias — pašaipūnas, patarė

pristatyti mokovus rinkti nuograužas iš pastalės. Kai Sabinas pasakė, kad kiekvienas vergas jam kainavęs po šimtą tūkstančių, jis tarė: „Tiek pat dėžių su knygomis būtų pigiau atsiėjusios". Tačiau anas vis tiek manė, kad visa, ką tik žino kiekvienas iš jo namiškių, žino ir jis pats. Tas pats Satelijus pradėjo Sabiną, ligotą, išbalusį, liesą žmogų, raginti dalyvauti imtynėse. Kai Sabinas atsakė: „Kaip aš pajėgsiu? Ir taip vos gyvas...", jis tarė: „Dievaži, nekalbėk taip. Ar nematai, kiek turi stipriausių vergų?" Gero proto nei pasiskolinsi, nei nusipirksi. Jei jis ir būtų pardavinėjamas, manau, nesulauktų pirkėjų. O prastas protas perkamas kasdien.

Bet imk, ką turiu atiduoti, ir lik sveikas. „Turtas — tai pagal prigimties dėsnį sutvarkytas skurdas." Šią mintį dažnai kartoja Epikūras, bet visada vis kitais žodžiais. Tačiau niekada nebus per daug pakartota tai, ko niekada pakankamai neišmokstame. Vieniems reikia nurodyti vaistus, kitiems — juos įbrukti. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Manai, kad tik tau vienam taip atsitiko, ir lyg kažkuo nauja stebiesi, kad, tiek nukeliavęs, tiek vietų aplankęs, neatsikratai liūdnų ir sunkių minčių. Keisk sielą, o ne dangų. Kad ir perplauktum plačiąją jūrą, kad ir, kaip sako mūsų Vergilijus, „tolsta pakrantės ir miestai"[1], kad ir kur nuvyktum, tave lydės tavo ydos. Ir Sokratas, kažkam paklausus, atsakė tą patį: „Nesistebėk, kad kelionės tau nepadeda, kai visur tampai patį save. Tave slegia ta pati priežastis, kuri išvijo į kelionę". Kuo gali padėti naujos šalys? Kuo — nematytų miestų ir vietovių pažinimas? Bergždžias dalykas toks blaškymasis. Klausi, kodėl šis bėgimas tavęs negelbsti? Nuo savęs nepabėgsi. Reikia nusiimti nuo sielos naštą; iki tol tau jokia vieta nepatiks. Suprask, dabar tavo būklė tokia kaip tos pranašės, kurią mūsų

poetas Vergilijus pavaizdavo susijaudinusią, užsidegusią ir turinčią daug svetimos sielos:

> Blaškosi, šėlsta· gal jos krūtinei pavyktų galingu
> Nusikratyti dievu[2].

Tu vaikštai šen bei ten, tikėdamasis nusipurtyti slegiantį nešulį, kuris besiblaškant darosi dar sunkesnis. Taip ir laivą nejudantys kroviniai mažiau gramzdina, o krūvomis sumesti — greičiau jį skandina į tą pusę, kurią nusveria. Kad ir ką darytum, darai prieš save, savo veikla kenki pats sau, nes neduodi ramybės ligoniui. Bet, kai išvysi šį blogį, bus malonus bet koks vietos pakeitimas. Nors ir ištremtų tave į patį žemės pakraštį ar priverstų gyventi barbarų krašto užkampy, tau atrodys svetinga bet kokia buveinė. Svarbu, koks atvažiuoji, o ne kur atvažiuoji, todėl neprivalome nė prie vienos vietos prisirišti visa širdimi. Reikia gyventi su tokiu įsitikinimu: „Nesu gimęs tik vienam kampeliui. Mano tėvynė — visas pasaulis“[3]. Kai tai bus tau aišku, nesistebėsi, kad nepadeda tau nauja vietovė, į kurią atkeliauji atsibodus kitoms. Be to, pirma pasitaikiusi būtų tau patikusi, jei manytum, kad ji — tavoji. Dabar ne keliauji, o klaidžioji ir blaškaisi, keisdamas vietą po vietos, nors tai, ko ieškai — geresnio gyvenimo, galima rasti bet kur. Ar gali būti didesnė sumaištis už forumą? Bet net ir ten, jeigu reikia, galima gyventi ramiai. Tačiau, jei būtų galima elgtis pagal savo norą, aš bėgčiau ir nuo forumo vaizdo, ir nuo jo kaimynystės. Juk kaip kenksmingos vietovės sugadina net ir stipriausią sveikatą, taip kai kurios vietos žalingos dorai, bet dar netobulai, sveikstančiai sielai. Aš nepritariu tiems, kurie puola į patį verpeto vidurį ir, pamėgę gyvenimo nerimą, kasdien narsiai kaunasi su sunkumais. Išmintis iškęs juos, bet savo noru jų nesirinks ir labiau trokš taikos negu mūšio. Nedaug padeda savo ydų atsikratymas, jei reikia kovoti su svetimomis. „Trisdešimt tironų[4], — pasakojama,— apsupo Sokratą, bet nepajėgė palaužti jo dvasios.“ Ar svarbu, kiek yra ponų? Vergija viena. Kas ją paniekino, tas ir valdovų minioje laisvas.

Laikas baigti, bet pirma užmokėsiu muitą. „Žinoti klaidą — tai pradėti gelbėtis.“ Man atrodo, Epikūras nuostabiai tai pasakė. Kas nežino savo ydų, tas negali jų išrauti. Pirma reikia sučiupti save blogai darant, o tik po to — taisytis. Kai kurie giriasi savo ydomis. Ar tu manai, kad tie, kurie savo blogybes laiko dorybėmis, nors kiek mąsto apie vaistus nuo jų? Todėl kiek galėdamas priekaištauk sau ir ieškok įkalčių prieš save. Pirma būk sau kaltintoju, po to — teisėju ir tik paskiausiai — gynėju. Kartais reikia pačiam save užsipulti. Lik sveikas.

DVIDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Klausinėji apie mūsų Marceliną ir nori žinoti, ką jis veikia. Retai jis pas mus ateina, ir kaip tik todėl, kad bijo išgirsti tiesą. Bet šis pavojus jam jau nebegresia. Kalbėti galima tik tam, kuris klauso. Todėl kyla abejonė, ar Diogenas ir tuo labiau kiti kinikai, kurie su visais laisvai elgdavosi ir mokydavo kiekvieną sutiktąjį, turėjo taip daryti. Kas iš to, jei priekaištausi kurčiam arba nebyliui iš prigimties ar dėl ligos. „Kodėl,— pasakysi,— turėčiau gailėti žodžių? Jie nieko nekainuoja. Negaliu žinoti, ar padėsiu tam, kurį mokau, bet žinau, kad, mokydamas daugelį, vis dėlto kam nors padėsiu. Reikia ištiesti ranką. Negali būti, kad, daug kartų bandant, niekada nepasiseks.“ Nemanau, mielas Lucilijau, kad didis vyras privalo taip elgtis: jo autoritetas sumažės ir nebeturės pakankamai didelės reikšmės tiems, kuriuos galėtų pataisyti, jei nebūtų sumenkėjęs. Šaulys privalo ne retkarčiais pataikyti, bet retkarčiais prašauti pro šalį. Ne menas tai, kas tikslą pasiekia atsitiktinai. O išmintis yra menas: tegu ji pataiko taikliai, tegu pasirenka tokius, kurie ką nors sugeba, ir atsiskiria nuo tų, kuriais nusivylė, tačiau, net ir visiškai nusivylusi, tegu jų greitai nepalieka, tegu išbando paskutines priemones. Mūsų Mar-

celinu aš kol kas dar nenusivyliau. Jį ir dabar dar galima išgelbėti, jei kas nors nedelsdamas ištiestų jam ranką. Tiesa, yra pavojus, kad jis ir gelbėtoją patrauks prie savęs: jo prigimtis nepaprastai stipri, bet jau linkstanti į blogį. Vis dėlto aš leisiuos į šį pavojingą žygį ir išdrįsiu parodyti jam jo ydas. Jis elgsis kaip paprastai; pasitelks į pagalbą pokštus, kurie gali prajuokinti net verkiantį, ir pirmiausia šaipysis iš savęs, o paskui — iš mūsų. Jis iš anksto išdės viską, ką aš ruošiuosi sakyti. Išlandžios visas mūsų mokyklas ir priekaištaus filosofams dėl kyšių, meilužių, smaguriavimo. Jis parodys man vieną — lovoje, kitą — smuklėje, trečią — menėje. Jis primins man Marko Lepido filosofą Aristoną, kuris, tik būdamas neštuvuose, samprotaudavo, nes neturėjo kito laiko skleisti savo mintims. Kai Skauro paklausė, kuriai mokyklai priklauso Aristonas, tas atsakė: „Aišku, kad ne peripatetikų“[1]. Kai žymaus vyro Julijaus Grecino paklausė, ką manąs apie jį, šis atsakė: „Negaliu pasakyti, nes nežinau, ko jis vertas pėsčias“. Lyg būtų klausiama apie vežime kovojantį gladiatorių. Jis [Marcelinas] badys man akis visokiais juokdariais, kuriems geriau būtų visai neužsiiminėti filosofija negu pardavinėti ją. Tačiau nusprendžiau iškęsti įžeidimus. Jis mane prajuokins, o aš galbūt jį pravirkdysiu. O jeigu nenustos juoktis, tai aš guosiuos, kaip kad guodžiuos užklupus negandoms, kad jį ištiko tokia smagi beprotybė. Bet tokia linksmybė neilgam. Įsižiūrėk į tokį kaip jis ir pamatysi jį smarkiausiai juokiantis, o po valandėlės baisiausiai šėlstant. Nutariau prieiti prie jo ir įrodyti, kad jis būtų daug vertingesnis tada, kai dauguma mažiau jį vertintų. Gal jo ydų ir neišrausiu, tačiau bent pažabosiu. Gal jos neišnyks, tai bent laikinai atsitrauks, o gal ir išnyks, jei įpras dažnai trauktis. Nereikia ir tokių pertraukų niekinti, nes sunkiems ligoniams laikinas pagerėjimas būna tarsi sveikata. Kol ruošiuos užsiimti juo, tu, turintis jėgų, suprantantis, iš kur ir į kur atėjai, ir todėl numanantis, kur veršies toliau, tobulink savo būdą, stiprink dvasią, drąsiai atremk viską, kas tave baugina. Nedrįsk vardyti tų, kurie tau

kelia baimę. Tik kvailys bijo gaujos ten, kur galima praeiti tik po vieną. Taip pat ir į tavo mirtį nedaug kam atviras kelias, nors daugelis tau ir grasina ja. Taip jau gamta sutvarkė: kaip vienas tau davė gyvybę, taip tik vienas ją ir išplėš.

Jei turėtumei gėdos, leistumei man nemokėti paskutiniojo mokesčio. Bet ir aš nebūsiu šykštuolis ir baigdamas atiduosiu skolą, paklosiu tiek, kiek privalau. „Niekados nenorėjau patikti miniai, nes to, ką moku, minia negiria, o to, ką ji giria, aš nemoku." „Kieno šie žodžiai?"— paklausi. Tarytum nežinai, kam aš įsakinėju. Epikūro. Bet tą patį tau sušuks visi bet kokios mokyklos filosofai: peripatetikai, akademikai, stoikai, kinikai. Kaip gali patikti miniai tas, kuriam patinka dorybė?! Minios palankumas įgyjamas nedorais būdais. Be to, reikia būti panašiam į minią: nepripažinusi savu, ji nepritars tau. Daug svarbiau, koks atrodai pačiam sau, o ne kitiems. Tik gėdingu būdu galima įgyti begėdžių meilę. Ką gi tau duos ta išgirtoji ir už visus mokslus bei menus labiau vertintina filosofiją? Tai, kad norėsi labiau patikti sau, o ne miniai, kad sprendimus vertinsi, o ne skaičiuosi, kad gyvensi nebijodamas nei dievų, nei žmonių, kad arba nugalėsi nelaimes, arba padarysi joms galą. Tačiau jei pamatysiu, jog tave šlovina palankūs minios balsai, jei, tau pasirodant, skambės šūksniai ir plojimai, kuriais apdovanojami mimai, jei tave visame mieste garbins moterys ir berniūkščiai, kaipgi aš galėsiu tavęs nesigailėti, kai žinau, koks kelias veda į tokį garbstymą?! Lik sveikas.

TRISDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Puikų vyrą Aufidijų Basą išvydau palaužtą, besigaluojantį su amžiaus našta, kuri taip sunkiai slegia, kad jis negali jos išlaikyti. Senatvė užgulė dideliu, viską gniuždančiu svoriu. Tu žinai, jog jo kūnas visada

buvo silpnas ir išdžiūvęs, tačiau ilgai nepasidavė, tiksliau pasakius, laikėsi,— ir staiga išseko. Kaip būna su laivu, į kurį sunkiasi vanduo: vieną ar kitą skylę galima užkimšti, o kai daugelyje vietų jis pradeda trūkinėti ir plyšti, suirusiam laivui padėti neįmanoma; taip ir senio kūno silpnumą galima kęsti ir net ramstyti tik iki tam tikro laiko. Panašiai, kai sukežusiame pastate išsiskiria visos sijos ir, vieną paspyrus, griūva kitos, tada reikia dairytis, kaip išeiti. Bet mūsų Basas žvalios sielos. Štai ką duoda filosofija: linksmumą mirties akivaizdoje, stiprybę ir džiaugsmą, jėgą netekusiam jėgų žmogui. Geras vairininkas plaukia ir su suplyšusia bure ir, net likęs be įrangos, iriasi ant laivo nuolaužų. Taip elgiasi ir mūsų Basas, kuris savo galo laukia tokia ramia širdimi ir akimis, kad jei kas nors kitas šitaip lauktų net svetimo mirties, manytum, jog jis pernelyg jau abejingas. Tai didelis dalykas, Lucilijau, ir ilgai reikia mokytis, kad, atėjus tai neišvengiamai valandai, išeitum su ramia siela Kitais atvejais mirtis palieka vilties: liga praeina; gaisras užgęsta; griūvantis pastatas tik į šalį nubloškia tuos, kuriuos galėjo prispausti; jūra, prarijusi plaukikus, išmeta juos sveikus atgal taip pat stipriai, kaip buvo juos įtraukusi; karys atitraukia kardą nuo aukos kaklo. Tačiau tas, kurį į mirtį veda senatvė, nebeturi ko tikėtis. Kaip tik tokiai mirčiai niekas negali pastoti kelio. Ši mirties rūšis pati švelniausia, bet ir pati ilgiausia. Man rodos, mūsų Basas pats save palydėjo, pats save palaidojo ir gyvena lyg būtų pergyvenęs pats save, išmintingai pakeldamas paties savęs netekimą. Jis daug kalba apie mirtį ir daro tai tyčia, norėdamas mus įtikinti, jog, jeigu ir yra čia kas nors nemalonaus ar baisaus, dėl to kaltas mirštantysis, o ne mirtis, jog mirties akimirką ne sunkiau negu po jos. Tas, kuris bijo to, ko nereikės kentėti, toks pat kvailas kaip ir tas, kuris bijo to, ko nejaus. Nejaugi kas nors gali tikėtis pajausti mirtį, dėl kurios nustojame jausti? „Todėl mirtis,— sako jis,— yra už bet kokio blogio, vadinasi, ji yra ir už bet kokios blogio baimės." Aš žinau, kad šie žodžiai buvo dažnai sakomi ir kad reikia juos dažnai sakyti;

bet jie man nepadėjo, nei kai skaičiau juos, nei kai girdėjau juos iš žmonių, sakančių esant nebaisų tą, ko jiems patiems dar neteko bijoti. Basas padarė man didžiausią įspūdį, nes kalbėjo apie savo artėjančią mirtį. Pasakysiu, ką manau: man atrodo, jog ant paties mirties slenksčio žmogus narsesnis negu šalia jo. Juk atkeliavusi mirtis net apkiautėliams įkvepia ryžto priimti tai, kas neišvengiama. Taip gladiatorius, kuris per visą kovą atrodė kaip didžiausias bailys, pats nulenkia kaklą priešininkui ir netaiklų jo kardą nukreipia į save. O toji mirtis, kuri netoliese ir kuri vis tiek ateis, reikalauja ilgalaikės sielos tvirtybės. Ši tvirtybė aptinkama rečiau ir ją tegali rodyti išminčius. Taigi nepaprastai mielai klausiausi žmogaus, kuris skelbė nuosprendį mirčiai ir aiškino jos, tarytum iš arčiau apžiūrėtos, prigimtį. Manau, daugiau pasitikėjimo ir dėmesio iš tavęs sulauktų tas, kuris prisikeltų ir, remdamasis savo patyrimu, papasakotų, kad mirtis visai nėra blogybė. O kokį sąmyšį kelia artėjanti mirtis, geriausiai tau pasakys tie, kurie buvo šalia jos, kurie matė ją ateinant ir sutiko ją. Prie jų priskirk ir Basą, kuris nenori, kad mes nežinotume tiesos. Jis sako, jog koks kvailys tas, kuris bijo mirties, toks pat ir tas, kuris bijo senatvės. Kaip senatvė ateina po jaunystės, taip ir mirtis ateina po senatvės. Kas nenori mirti, tas nenorėjo gyventi. Gyvenimas mums duotas su mirties sąlyga, ir prie jos mes einame. Todėl neprotinga jos bijoti, nes žinomų dalykų laukiam, o bijome tik nežinomų. Mirties būtinybė yra visiems vienoda ir nenugalima. Kaip galima skųstis savo dalia, jei kitokios niekas neturi? Pirmoji lygybės sąlyga yra lygiava. Bet nėra reikalo ginti prigimties, kuri pageidauja, kad mes gyventume pagal jos įstatymus. Ji tai, ką sukūrė, sunaikina ir tai, ką sunaikino, vėl sukuria. Jeigu ką nors senatvė išveda palengva, ne staiga atplėšia nuo gyvenimo, bet pamažu atitraukia,— argi neprivalo jis dėkoti visiems dievams, kad, pasisotinęs gyvenimo, atvedamas į poilsį, būtiną žmogui, o pavargusiam — net ir mielą? Tu gi matai, jog kai kurie trokšta mirties labiau negu paprastai meldžiama gyvybės. Tačiau neži-

nau, iš kurių semiamės daugiau narsumo: ar iš tų, kurie siekia mirties, ar iš tų, kurie linksmai ir ramiai laukia jos; nes pirmuosius kartais pagauna įsiūtis ar staigus pasipiktinimas, o antrųjų ramybė plaukia iš tvirto nusistatymo. Ne vienas ant mirties slenksčio žengia įtūžęs. Linksmai sutinka sėlinančią mirtį tik tas, kuris ilgai jai ruošėsi. Taigi prisipažįstu, kad šį man brangų žmogų dažniau aplankau, nes, be kitų priežasčių, noriu žinoti, ar rasiu jį vis tokį pat, ar kartu su kūno jėgomis senka ir jo dvasios tvirtumas. Bet jis vis stiprėjo, kaip kad matome didėjant vežėjo džiaugsmą, kai jis septintame rate artėja prie tikslo[1]. Būdamas ištikimas Epikūro pamokymams, jis sakė manąs, jog pirmiausia paskutinis atodūsis nesąs skausmingas, o jei ir būtų, tai yra vilties, kad jis trumpas. Juk didelis skausmas negali ilgai tęstis. Be to, sielos ir kūno atsiskyrimo akimirką, jei ji nebūna be kančių, jam padėsianti mintis, kad po šito skausmo nieko nebeskaudės. Jis neabejoja, jog senio siela kybo ant plaukelio ir nesunkiai atsiplėšia nuo kūno. „Ugnį, radusią daug grobio, reikia gesinti vandeniu, o kartais reikia net namus nugriauti; kai ji neturi ko ryti, užgęsta pati savaime." Mielas Lucilijau, noriai klausausi tokių žodžių ne todėl, kad jie būtų nauji, bet todėl, kad akivaizdūs. Kaipgi yra? Ar nemačiau žmonių, nutraukiančių gyvybės siūlo? Aš iš tiesų esu jų regėjęs, bet labiau vertinu tuos, kurie eina prie mirties be neapykantos gyvenimui, kurie priima mirtį, o ne prisišaukia. Basas sakė, jog dėl tos kančios kalti mes patys, nes drebame pamanę, jog mirtis jau nebetoli. O nuo ko ji, tykojanti visur ir visada, būna toli? „Kai tik atrodys, kad dėl kokios nors priežasties artėja mirtis,— sako jis,— pamąstykime apie kitas, daug arčiau esančias jos priežastis, kurių nebijome." Kažkam priešas grasino mirtimi, bet jį aplenkė skrandžio liga. Jeigu tirtum mūsų baimės priežastis, sužinotum, kad vienos iš jų iš tikrųjų yra, o kitos — tik tariamos. Ne mirties bijome, bet minties apie mirtį. Mirtis visuomet per žingsnį nuo mūsų. Taigi jei reikia bijoti mirties, tai reikia bijoti jos visą laiką. Ar kada nors ji negresia? Tačiau aš

turiu jau baimintis, kad tu nepradėtum tokių ilgų laiškų nekęsti labiau negu mirties. Taigi aš baigiu. O tu, kad niekada nebijotum mirties, visuomet mąstyk apie ją. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Pažįstu savo Lucilijų: pradeda būti toks, koks būti žadėjo. Ir toliau vadovaukis tuo savo sielos polėkiu, su kuriuo ėjai prie aukščiausio gėrio, paniekinęs visų pripažintus turtus. Netrokštu, kad pasidarytum didesnis ir geresnis negu ketinai. Tavo statinio pamatai jau užėmė daug vietos. Pasiek tiek, kiek užsimojai, įvykdyk tai, ką išnešiojai savo širdyje. Būsi didžiausias išminčius, jei užsikimši ausis. Bet nepakanka užlipdyti jas vašku, reikia tvirtesnio kamšalo negu tas, kurį, kaip pasakojama, panaudojo Uliksas savo draugams[1]. Balsas, kurio jis bijojo, buvo viliojantis, bet vienintelis, o šis, kurio tau reikia bijotis, skamba ne nuo vienos uolos, bet iš visų žemės kraštų. Taigi iš tolo apiplauk ne pavojingai malonią vieną vietą, bet visus miestus. Būk kurčias net labiausiai tave mylintiems žmonėms: geriausi jų linkėjimai — kad tave ištiktų blogis. Jei nori būti laimingas, melsk dievų, kad neišsipildytų jų linkėjimai. Ne gėris tai, kuo jie nori tave apipilti. Yra tik vienas gėris, laimingo gyvenimo pagrindas ir stiprybė — tai pasitikėjimas savimi. Jo nepasieksi, jei neniekinsi sunkumų ir nelaikysi jų nei gėriu, nei blogiu. Juk negali būti, kad tas pats daiktas būtų tai blogas, tai geras, tai lengvas ir pakeliamas, tai bauginantis. Sunkumai nėra gėris. O kas yra gėris? Sunkumų niekinimas. Todėl aš smerkiu žmones, užsiėmusius tuščiais dalykais, ir priešingai, tuos, kurie veržiasi prie garbingų dalykų, girsiu tuo labiau, kuo daugiau jie stengsis ir kuo mažiau leis sau pralaimėti ar atsikvėpti. Tokiems aš šauksiu: „Puiku! Pakilk, įkvėpk oro ir šią įkalnę, jei gali, įveik vienu atsikvė-

pimu!“ Sunkumai stiprina kilnias sielas. Taigi nedera tau iš to, ko [meldė] tavo senieji tėvai, rinktis, ko norėtum, kad išisipildytų, ir ko trokštum. Apskritai gėda didžiausių dalykų pasiekusiam vyrui dar ir dabar trukdyti dievus. Kam tau reikia maldų? Pats padaryk save laimingą. Padarysi, jei suprasi, kad gėris yra tai, kame slypi dorybės, gėda — tai, kas susiję su blogiu. Kaip be šviesos niekas nespindi, kaip niekas nebūna juodas, jeigu neturi savyje prieblandos ar neįtraukė tamsos, kaip be ugnies nėra šilumos ir be oro — šalčio, taip dorybės ir blogio sąjunga viena daro garbingą, kita — gėdingą. Taigi kas yra gėris? Pasaulio pažinimas. Kas yra blogis? Pasaulio nepažinimas. Įžvalgus bei sumanus žmogus pagal aplinkybes viena atmeta, kita renkasi. Tačiau jis nebijo to, ką atmeta, ir nesižavi tuo, ką išsirenka, jei tik jo siela didi ir nenugalima. Draudžiu tau nusiminti ir sielvartauti. Maža nevengti darbo, ieškok jo. „Kaipgi taip? — sakysi tu.— Ar bevertis ir nereikalingas, dėl niekingų paskatų dirbamas darbas nėra blogis?“ Ne didesnis už tą, kuris dirbamas dėl kilnių dalykų, nes vertinga sielos savybė yra pati ištvermė. Dėl jos siela pati save ragina imtis sunkių ir nemalonių dalykų sakydama: „Ko gaišti? Vyrui netinka bijoti prakaito“. Kad dorybė būtų tobula, dar reikia veiksmų darnos ir nuoseklaus gyvenimo būdo; tai neįmanoma be žinių ir meno, leidžiančio pažinti visa, kas žmogiška ir kas dieviška. Tai yra didžiausias gėris. Jį pasiekęs, prilygsi dievams, o ne keliaklūpsčiausi. „Kaip galima tai pasiekti?“ — paklausi. Nei per Peninų ar Graikijos kalnagūbrį, nei per Kandavijos dykumas; nereikės tau plaukti nei prie Sirčių, nei prie Scilės su Charibde, pro kurias keliavai dėl pasigailėtinos prokuratoriaus vietos[2]. Kelias saugus ir malonus, į jį tave išruošė prigimtis. Ji davė tau viską, ir, jeigu neatsisakysi to, iškilsi prilygdamas dievui. Ne pinigai tave padarys lygų dievui: dievas nieko neturi. Nepadarys to ir pretekstа[3]: dievas nuogas. Nepadarys to nei garbė, nei mokėjimas pasirodyti, nei visame pasaulyje išgarsėjęs tavo vardas: dievo niekas nepažįsta, daugelis

apie jį blogai mano, ir niekas už tai jų nebaudžia. Nepadės tau ir minia vergų, tempiančių tavo neštuvus miesto ar kaimo keliais: didžiausias ir galingiausias dievas pats viską neša. Net grožis ir jėga negali padaryti tavęs laimingo: jie pasiduoda senatvei. Reikia ieškoti tokio dalyko, kuris netampa kasdien vis labiau priklausomas nuo to, kam negalima priešintis. Kas tai? Siela, bet tiesi, kilni, didelė siela. Ar galima kitaip ją pavadinti, jei ne dievu, apsigyvenusiu žmogaus kūne? Tokią sielą gali turėti ir romėnų raitelis[4], ir atleistinis, ir vergas. Kas gi yra romėnų raitelis, atleistinis ar vergas? Tai yra tik vardai, atsiradę dėl garbės troškimo ar neteisybės. Į dangų galima pakilti ir iš ankštos kamarėlės. Tik atsitiesk ir ryžkis.

Žvelk iš aukšto, svety, į turtus, žinok, kad prilygsti Dievui, ...[5]

Kurk ne iš aukso ar sidabro, iš jų negali gimti panašus į dievą atvaizdas. Prisimink, jog tada, kai dievai mums rodė malonę, jie buvo lipdomi iš molio. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Visų, kurie atvyksta iš to krašto, klausinėju apie tave, teiraujuos jų, ką veiki, kur ir su kuo leidi laiką. Tu negali manęs apgauti: aš visuomet su tavimi. Gyvenk taip, lyg aš girdėčiau ir netgi matyčiau viską, ką darai. Klausi, kas iš to, ką apie tave girdėjau, mane labiausiai džiugina. Ogi tai, kad nieko negirdžiu, kad daugelis iš tų, kuriuos klausinėju, nežino, ką tu veiki. Labai sveika nebendrauti su žmonėmis, kurie nepanašūs į mus ir turi kitokių troškimų. Aš, žinoma, tikiu, jog tavęs negalima išvesti iš kelio, jog tu pasiliksi prie savo sumanymo net apsuptas suvedžiotojų būrio. Tai kas gi yra? Nebijau, kad tave pakeis; bijau,

kad tau sutrukdys. Kiek žalos sau padaro tas, kuris gaišta, tuo labiau kad gyvenimas toks trumpas. Mes jį dar trumpiname būdami nepastovūs ir vis kartkartėmis pradėdami gyventi iš naujo. Suskaldome jį ir suplėšome į mažas dalis. Taigi skubėk, brangiausias Lucilijau, ir pamąstyk, kaip paspartintum žingsnį, jei už nugaros stovėtų priešas, jei pamatytum atjojantį bėglius besivejantį raitelį. Iš tikrųjų taip ir yra: tave vejasi. Paskubėk ir išsiveržk. Pasislėpk saugioje vietoje ir mąstyk, kaip gražu užbaigti gyvenimą prieš mirštant, o po to ramiai laukti likusios savo laiko dalies nieko netrokštant, nes tu jau pasiekei laimę, o gyvenimas nepasidarys laimingesnis, jei bus ilgesnis. Ir kai ateis metas, kada suprasi, jog laikas tau nerūpi, kada būsi ramus ir romus ir visiškai pasitenkinsi savimi, tada nepaisysi rytojaus! Nori žinoti, kodėl žmonės taip trokšta ateities? Todėl, kad niekas nepriklauso pats sau. Tavo tėvai linkėjo tau kitko. O aš priešingai, linkiu tau niekinti visą tą gausybę, kurios jie tau troško. Jų maldos apiplėšia daugelį kitų žmonių, kad tik tave praturtintų: tai, ką jie nori atiduoti tau, turi būti atimta iš kito. Aš linkiu tau valdyti save, kad tavo siela, kankinama klaidžių minčių, pagaliau pasipriešintų jiems, pasitikėtų ir pasitenkintų savimi, kad, pažinusi tikrąjį gėrį, kurį galima turėti tik jį pažinus, nenorėtų pratęsti savo amžiaus. Tik tas atsikratė visų reikmių, tas atsistatydino ir yra laisvas, kuris gyvena jau užbaigęs gyvenimą. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Prašai, kad ir prie šių laiškų, kaip ir prie ankstesnių, pridėčiau kokių nors mūsų įžymybių posakių. Bet jie juk nesirūpino, kaip gražinti pasakymus, visi jų kūriniai kupini vyriškumo. Tu gi žinai: kur kas nors kyšo ir krinta į akis, ten yra nelygybė. Nėra ko žavėtis vienu medžiu, jei aukščiu jam lygus visas miškas.

Tokių posakių pilna eilėraščiuose, pilna istorijos raštuose. Nemanyk, jog jie tik Epikūro, jie — visų, o daugiausia — mūsų. Bet jo veikaluose jie labiau išsiskiria, nes aptinkami retai, nes randami netikėtai, nes skaitytoją stebina tai, kad stiprų žodį taria ištižimą skelbiantis žmogus. Taip bent apie jį mano daugelis. Man Epikūras bus narsus, net apsivilkęs ilgarankove tunika[1]. Narsumas, uolumas ir kovinga dvasia būdingi ir persams, ne tik aukštajuosčiams[2]. Taigi nėra ko tau prašyti ištraukų ir apskritai kartojamų žodžių. Mūsų rašytojų veikaluose jie randami nuolat, o iš kitų reikia rankioti. Mes neturime į akis krintančio jauko, neapgaudinėjame pirkėjo, kuris įėjęs nieko neras, išskyrus tai, kas iškabinta prie durų. Mes leidžiame patiems skaitytojams imti ištraukų iš kur tik nori. Įsivaizduok, jog norime iš visos tos šūsnies išrinkti keletą posakių. Kam juos priskirsime? Zenonui, Kleantui, Chrisipui, Panetijui ar Poseidonijui? Mes neturime valdovo, kiekvienas tvarkosi savaip. O anie viską, ką yra pasakęs Hermarchas ar Metrodoras, priskiria vienam. Kas tik ką nors yra pasakęs jų stovykloje, pasakė vadovaujant vienam ir jo vieno valia. O mes, kartoju, negalime, nors ir kiek stengtumės, ko nors išskirti iš tokios daugybės vienodų daiktų.

Skurdžiaus žymė skaičiuot galvijus[3].

Visur, kur pažvelgsi, rasi tai, kas galėtų būti ypatingai puiku, jeigu tik to neperskaitytum tarp vienodai puikių pasakymų. Todėl nesitikėk, kad tau per trumpą laiką pavyks paragauti didžiųjų vyrų talento vaisiaus: reikia viską peržiūrėti, viską ištyrinėti. Viskas čia esminga, iš kiekvieno brūkšnio susiaudžia talentingas kūrinys, iš kurio nieko negalima ištraukti nesuardžius visumos. Nedraudžiu tau tyrinėti ir atskirų sąnarių, bet tik kad turėtum galvoje visą žmogų. Gražuolė ne ta, kurios blauzdas ar rankas visi giria, bet ta, kurios išvaizda neleidžia žavėtis atskirais jos bruožais. Tačiau, jeigu reikalauji, nešykštėsiu, pilnomis saujomis bersiu posakius, kurių visur labai gausu, ir reikia juos semti, o ne po vieną rinkti. Ne lašais

jie laša, bet plaukia begaliniu, vieningu srautu. Neabejoju, kad jie daug padeda dar nepatyrusiems, besiklausantiems už durų žmonėms. Mat užbaigtos ir lyg eilėraščio eilutė glaustos mintys lengviau įsimenamos. Todėl mes ir liepiame berniukams atmintinai išmokti ir posakių, ir tų, ką graikai vadina chrijomis[4], nes jas gali suvokti vaiko protas, dar nesugebantis kažko daugiau aprėpti. O šiek tiek išsilavinusiam vyrui gėda skainioti posakių žiedelius, ramstytis keletu atmintinai iškaltų pačių žinomiausių pasakymų. Tegul geriau pasikliauja savimi, pats kalba, o ne svetima įsidėmi. Gėda seniui ar pagyvenusiam žmogui semtis išminties iš svetimų užrašų. „Zenonas tai pasakė." O ką tu pasakei? „Kleantas tą pareiškė." O ką tu? Kaip ilgai būsi veikiamas kitų? Vadovauk pats sau ir pasakyk žodį, vertą įsiminti. Pareikšk ką nors ir savo. Mano nuomone, visi šie ne kūrėjai, o aiškintojai, besislapstantys kitų šešėlyje, visiškai neturi kilnumo ir niekada neišdrįs padaryti tai, ko taip ilgai mokėsi. Jie įprato įsidėmėti svetimas mintis. Bet viena yra atsiminti, kita — žinoti. Atsiminti — tai saugoti atminty tai, ką tau kiti pavedė, o žinoti — priešingai,— daryti savaip nepriklausomai nuo pavyzdžio ir nesižvalgant kiekvieną kartą į mokytoją. „Tai pasakė Zenonas, o tai — Kleantas." Nebūk antroji knyga. Kaip ilgai dar mokysies? Laikas jau pačiam kitus mokyti. Kam ir kodėl aš turiu klausytis to, ką galiu pats perskaityti? „Gyvas balsas,— sakoma,— daug padaro." Bet ne toks, kuris tik pakartoja svetimus žodžius ir eina raštininko pareigas. Be to, nesugebantieji atsikratyti globos mėgdžioja savo pirmtakus pirmiausia tada, kai šiems niekas nepritaria, o antra, tada, kai dar patys tebeieško. Niekada nebus atradimų, jei pasitenkinsime tuo, kas atrasta. Be to, sekdamas kitu, žmogus nieko neatranda, nes neieško. Kaipgi čia yra? Ar apskritai man neiti pirmtakų pėdomis? Ne, aš keliausiu išmintu keliu, bet, jeigu rasiu trumpesnį ir lygesnį kelią, pats jį išgrįsiu. Visi, kurie žingsniavo prieš mus, yra ne mūsų valdovai, bet vadovai. Tiesa prieinama visiems, ji dar neužkariauta. Didelė jos dalis liks ir ainiams. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Aš pražystu iš džiaugsmo, kunkuliuoju ir kaistu pamiršęs senatvę, kai iš tavo laiškų ir poelgių sužinau, kaip tu pranokai pats save ir jau seniai toli už savęs palikai minią. Valstietį džiugina pirmieji užauginto medžio vaisiai, piemeniui smagu dėl bandos jauniklių, kiekvienas savo augintinio jaunystę suvokia ne kitaip kaip savo jaunystę. Tad ką, tavo manymu, jaučia tie, kurie lavino kito gabumus, kai staiga pamato, jog prinoko tai, ką formavo kaip visiškai dar nesubrendusį? Aš savinuosi tave, nes tu esi mano kūrinys. Kai įžvelgiau tavo įgimtus gabumus, aš prikišau prie tavęs rankas. Tave aš raginau, skatinau ir, neleisdamas tau eiti lėtai, nuolatos skubinau. Ir dabar tą patį darau, bet raginu jau bėgantį ir savo ruožtu raginantį patį mane. Klausi, ko aš dar noriu. Noras čia — svarbiausia. Sakoma, jog gera pradžia — pusė darbo. Čia yra kitaip. Viskas priklauso nuo geros valios. Noras pasidaryti geram yra didžioji gerumo dalis. Ar žinai, kokį žmogų vadinčiau geru? Visiškai tobulą žmogų, kurio jokia jėga, jokia prievarta negali padaryti blogo. Tokį aš matau tave ateityje, jei tik būsi atkaklus ir stengsies, jeigu elgsies taip, kad visi tavo darbai ir žodžiai atitiktų vieni kitus ir derėtų tarpusavy, lyg būtų pažymėti tuo pačiu antspaudu. Neina tiesiu keliu siela žmogaus, kurio poelgiai yra prieštaringi. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Primygtinai prašydamas tave užsiimti filosofija, rūpinuosi savimi: noriu, kad būtumei mano draugas; o taip nebus, jei tu toliau taip nelavinsi savęs, kaip kad pradėjai. O dabar tu myli mane, bet nesi mano draugas. „Kaip? — klausi.— Argi tai ne tas pats?“ Ne, yra

skirtumas. Draugas visada myli, bet tas, kas myli, nebūtinai yra draugas. Draugystė visada duoda naudos, o meilė kartais net kenkia. Jei nieko kito nesieki, tobulink save tam, kad išmoktum mylėti. Skubėk, kol tobulini save dėl manęs, kad neišmoktum mylėti ko nors kito. Aš jau dabar matau vaisių, įsivaizduoju, kad mes būsime vienminčiai ir kad gyvenimo jėgos, nuplaukusios su mano amžiumi, sugrįš pas mane iš tavęs, nors tu ir nedaug esi jaunesnis. Tačiau norėčiau džiaugtis ne tik svajonėse. Tie, kuriuos mylime, džiugina mus ir tada, kai jų nėra greta, bet šis džiaugsmas nedidelis ir trumpas. Matyti, būti kartu, kalbėtis — štai tikrai didelis malonumas, ypač tada, kai išvys ne tik tą, kurį nori matyti, bet ir tokį, kokį jį nori išvysti. Taigi padovanok man didžiausią dovaną — patį save. Ir pasistenk kuo greičiau, nepamiršk, jog tu esi mirtingas, o aš senas. Skubėk pas mane, bet pirmiausia — pas save. Tobulink save ir pirmiausia rūpinkis tuo, kad neprieštarautum pats sau. Kiekvieną kartą, kai norėsi patikrinti, ar kas nors padaryta, apsvarstyk, ar šiandien tebetrokšti to paties, ko troškai vakar. Troškimų kaita rodo, kad siela svyruoja kiekvienąkart linkdama vis į kitą pusę, ten, kur pučia vėjas. Tai, kas tvirta ir pagrįsta, niekada nesvyruoja. Tai būdinga tik tobulybę pasiekusiam išminčiui, o iš dalies ir žmogui, toli pažengusiam tobulėjant. Kuo jie skiriasi? Antrasis juda, nors ir nepereina prie ko nors kito, bet svyruoja likdamas savo vietoje, o pirmasis net nejuda. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Paragink savo draugą didžiadvasiškai niekinti tuos, kurie jam priekaištauja, kad trokštąs pasislėpti ir ilsėtis, atsisakąs garbės ir, galėdamas daug pasiekti, už viską labiau vertinąs ramybę. Tegul jis kasdien vis aiškiau jiems rodys, kaip gerai sutvarkė savo reika-

lus. Tų, kuriems pavydima, likimas nuolatos keičiasi: vieni bus išgrūsti, kiti kris patys. Sėkmė — netikras dalykas: ji save gainioja iš vietos į vietą įvairiai veikdama žmonių protus. Vienus ji varo į valdžią, kitus — į prabangą. Pirmuosius padaro pasipūtėlius, antruosius — ištižėlius, tačiau visus vienodai pražudo. „Bet kai kurių ji neapsvaigina." Taip, kaip ir vynas. Taigi neleisk jiems įtikinti tavęs, jog laimingas yra tas, kurį supa daugybė žmonių: visi prie jo bėga kaip prie ežero, iš kurio semia vandenį, bet kartu ir sudrumsčia jį. „Bet jį [mano draugą] vadina niekdirbiu ir neveikliu." Tu žinai, jog kai kurie kalba atvirkščiai vartodami priešingos reikšmės žodžius. Seniau jį vadino laimingu. Ir ką gi, ar jis iš tikrųjų toks buvo? Man nerūpi, kad kai kam jis atrodo per daug rūstus ir paniuręs. Aristonas sakydavo, kad labiau vertina liūdną jaunuolį negu linksmą minios numylėtinį. Geras vynas būna tada, kai šviežias jis atrodo rūgštus ir aitrus, o kai jis skanus vos užraugtas, tada ilgai nestovės. Tegul vadins jį paniurėliu ir savo sėkmės priešu. Senatvėje šis būdo griežtumas jam išeis į gera, jeigu tik jis ir toliau garbins dorybę, siurbs į save kilniuosius mokslus — ne tuos, kuriais užtenka pasidažyti iš viršaus, bet tuos, kurie nuspalvina sielą. Dabar laikas mokytis. „Kaip? Ar kada nors nereikia mokytis?" Visai ne. Užsiimti mokslu garbinga bet kokio amžiaus žmogui, bet pradėti mokytis — ne visada. Šlykštu ir juokinga matyti pradedant mokytis senį. Jaunystėje reikia kaupti, o senatvėje — naudotis. Padarydamas jį kiek galima geresnį, tu atliksi nepaprastai naudingą darbą sau. Sakoma, kad pačios didžiausios geradarybės (jų labiausiai reikia teikti ir siekti) yra tos, kurias duoti taip pat naudinga, kaip ir gauti. Pagaliau tavo draugas nebėra laisvas: juk davė žodį. Ne taip niekšiška sužlugdyti skolintoją, kaip sužlugdyti geras viltis. Pirkliui, norinčiam sumokėti skolą, reikia sėkmingo plaukiojimo, žemdirbiui — derlingos dirbamos žemės ir gerų orų, o jam — tik noro grąžinti tai, ką privalo. Žmogaus būdas nepavaldus likimui. Tegu jis taip jį sutvarko, kad siela

 galėtų kuo ramiausiai tobulėti nejausdama, ar kas nors

iš jos atimama, ar jai pridedama, ir jokiomis aplinkybėmis nekeistų savo būsenos. Kai tokiam žmogui tenka visų vertinamos gėrybės, jis sugeba pakilti virš susiklosčiusių aplinkybių; o kai likimas atima dalį jų arba ir visas, jo didybė nesumažėja. Jei jis būtų gimęs partų krašte, nuo kūdikystės mokytųsi įtempti lanką, jei Germanijoje — dar vaikas būdamas, svaidytų lengvą ietį, jei būtų gyvenęs mūsų protėvių laikais, būtų mokęsis jodinėti ir parblokšti sutiktą akis į akį priešą. Kiekvienam savos genties papročiai pataria ir įsako. O apie ką mąstyti jam? Apie tai, kas apsaugo nuo visų strėlių ir visos priešo giminės — apie panieką mirčiai. Niekas neabejoja, kad ji slepia kažką, kas kelia baimę, gniuždančią mūsų sielas, kurioms prigimties yra skirta mylėti save. Nereikėtų jam ruoštis ir mankštintis, jei ten eitume savanoriškai, kaip kad stengiamės išsaugoti gyvybę. Niekas nesimoko ramiai gulėti ant rožių, net jeigu to reikėtų. Tačiau kiekvienas privalo grūdintis, kad net kankinamas nesuterštų ištikimybės ir, esant reikalui, galėtų per naktį, kartais net sužeistas, stovėti ant pylimo net nesiremdamas ietimi, nes miegas paprastai sėlina prie į kokį nors baslį besiremiančio žmogaus. Mirtis nėra blogis. Juk tada turėtų būti kas nors, kas tą blogį jaustų. Jei tu didžiai trokšti ilgesnio gyvenimo, manyk, kad niekas iš to, kas dingsta iš akių, nežūva, bet slapta grįžta į prieglobstį gamtos, iš kurios kilo ir iš kurios greitai vėl išeis. Viskas baigiasi, bet nežūva. Mirtis, kurios labiausiai bijome ir vengiame, nutraukia gyvybę, bet jos neatima. Vėl ateis diena, kuri mus sugrąžins į saulės šviesą. Daugelis jos nenorėtų, jei nebūtų užmiršę savo ankstesniojo buvimo. Bet vėliau smulkiau paaiškinsiu, jog visa, kas atrodo žuvę, tik keičiasi. Ramia širdimi turi išeiti tas, kuris grįš. Įsižiūrėk į nuolat sugrįžtančių daiktų kaitos ratą. Pamatysi, jog niekas šiame pasaulyje neišnyksta, o tik pakaitomis leidžiasi ir kyla. Vasara praeina, bet kiti metai ją vėl atves. Žiema baigiasi, tačiau jos mėnesiai vėl ją sugrąžins. Naktis užtemdo saulę, bet diena ją tuojau vėl atgins. Ir išsisklaidę žvaigždžių takai kartoja kelią, kurį nuėjo: dalis dangaus nuolatos pateka, da-

lis leidžiasi. Pagaliau baigsiu šį laišką pridurdamas vieną dalyką: kūdikiai, vaikai ir pamišėliai nebijo mirties, ir didžiausia gėda, kai protas neduoda tokios ramybės, kokią duoda kvailumas. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Tavo pažadas būti doram geriausiai užtikrina kilnias tavo mintis ir šaukia tave į tarnybą. Juoksis iš tavęs tas, kas pasakys, jog šios pareigos yra malonios ir lengvos. Neleisk savęs apgaudinėti. Ir tavosios, pačios garbingiausios, ir pačios gėdingiausios priesaikos žodžiai yra tie patys: „Leidžiu save deginti, pančioti ir kardu žudyti“[1]. Tie, kurie išnuomoja rankas arenai ir krauju moka už savo valgį bei gėrimą, pažada, kad kentės ir nenoromis, o tu pažadėk, kad kentėsi noriai ir mielai. Anie gali nuleisti ginklą ir mėginti prašyti minią pasigailėjimo, o tu nei ginklą nuleisi, nei maldausi dėl savo gyvybės. Tu turi mirti stovėdamas ir nenugalėtas. Kokia nauda tau laimėti keletą dienų ar metų? Jeigu jau gimėme, nebus mūsų pasigailėta. Tu paklausi: „Tai kaip man išsipainioti iš viso šito?“ Tu negali išvengti būtinybės, bet gali ją nugalėti. „Kelią kerta kardais“[2]. Šį kelią tau nurodys filosofija. Atsigręžk į ją, jei nori būti sveikas, ramus, laimingas, pagaliau — ir tai yra svarbiausia — laisvas. Kitaip šito pasiekti negalima. Kvailumas yra bjaurus dalykas: niekingas, menkas, vergiškas, atsidavęs daugybei žiauriausių aistrų. Tik išmintis, kuri vienintelė yra laisvė, nuvaro nuo tavęs šiuos slegiančius, kartais pakaitomis, o kartais ir drauge tave valdančius šeimininkus. Prie jos veda vienas kelias, ir labai tiesus; tad nepasiklysi. Ženk tvirtu žingsniu. Jei nori, kad viskas paklustų tau, tu paklusk protui. Daug ką valdysi, jei tave valdys protas. Jis išmokys, ko ir kada imtis, nebeliks atsitiktinių reikalų. Tu man neparodysi to, kuris žinotų, iš kur kilo jo noras, nes jis atsirado ne mąstant, o dėl kokios nors aistros. Atsitiktinumas ne rečiau mus sutinka negu mes jį. Gė-

da yra ne pačiam eiti, o būti nešamam srovės ir staiga apstulbus sūkurio vidury klausti: „Kaipgi aš čia patekau?“ Lik sveikas.

TRISDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Pagrįstai reikalauji, kad mudu dažniau vienas kitam rašytume. Pašnekesys duoda daugiausia naudos, nes pasiekia sielą pamažu. Miniai skaitomi iš anksto paruošti ir išpūsti samprotavimai kelia daug triukšmo, bet jie nebūna nuoširdūs. Filosofija yra geras patarimas, o patarimo niekas neduoda pakeltu balsu. Kai norima padrąsinti abejojantį, kartais reikia naudotis ir tais, sakyčiau, minios sambūriais. Tačiau, kai siekiama ne sužadinti norą mokytis, bet paskatinti mokytis iš esmės, pereinama prie tylesnių žodžių. Jie lengviau įeina ir užsilaiko, jų ir reikia nedaug, bet veiksmingų. Juos reikia sėti kaip sėklas, kurios, nors ir visai smulkutės, radusios tinkamą dirvą, išugdo savo jėgas: mažas grūdelis dideliu medžiu užauga. Tą patį daro protingi pamokymai. Iš pirmo žvilgsnio jie toli nesiekia, tačiau pamažu išsikeroja. Nors ir keletą žodžių teištariama, bet, jeigu jie įkrinta giliai į širdį, stiprėja ir tarpsta. Kartoju, pamokymų dalia tokia pati, kaip ir sėklų: ir nedideli būdami, jie daug padaro. Tik reikia, kaip sakiau, kad jie patektų ir įsiskverbtų į tinkamą sielą. Savo ruožtu ji pati duos vaisių ir grąžins daugiau negu gavo. Lik sveikas.

TRISDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Tavo prašomas aš rengiu savo samprotavimus: trumpai juos išdėstau ir stropiai dėlioju iš eilės. Bet žiūrėk, ar paprastas dėstymas nebūtų tau naudingesnis už šį būdą, kurį dabar visi vadina *breviarium,* arba

santrauka, o kadaise, kai dar kalbėjome gryna lotynų kalba, buvo vadinamas *summarium*, arba susumavimu. Pirmasis labiau reikalingas besimokančiam, antrasis — žinančiam, nes pirmasis moko, o antrasis tik primena. Ir vieno, ir kito dalyko duosiu tau iki soties. Bet tu nereikalauk iš manęs nuorodų: tas, kuris pasako, kas jį įkvėpė, pats lieka nežinomas. Taigi aš rašysiu tau viską, ko nori, bet savaip. O kol kas tu turi daugelį kitų, tik nežinau, ar jų raštai prisilaiko nuoseklaus dėstymo. Paimk į rankas filosofų sąrašą; jau tai privers tave pažvalėti, kai pamatysi, kiek daug žmonių vargo dėl tavęs. Panorėsi ir pats būti vienas iš jų. Matyt, pati geriausia taurios sielos savybė yra ta, kad galima ją skatinti siekti kilnių dalykų. Nė vienas didis vyras nesižavi tuo, kas menka ir prasta. Tik didingų dalykų vaizdas šaukia paskui save ir kelia aukštyn. Kaip liepsna šauna į viršų negalėdama gulėti ant žemės ir tuo labiau nurimti, taip mūsų siela nuolatos juda: kuo ji karštesnė, tuo neramesnė ir veiklesnė. Laimingas tas, kuris savo veržlumą nukreipia į gėrį. Jis nusimeta likimo valdžią, išlaiko saiką sėkmės atveju, mažina negandas ir niekina visa, kuo žavisi kiti. Trokšti geriau vidutinių negu per daug didelių dalykų ir niekinti šiuos yra kilnios sielos požymis. Vidutiniai dalykai yra naudingi ir reikalingi gyvenimui, o per dideli kenkia, nes peržengia saiką. Todėl išgula labai derlingi javai, o nuo per didelės naštos lūžta vaismedžių šakos, ir pernelyg gausus derlius nepribręsta. Tas pats atsitinka ir sieloms, kurias gniuždo begalinė sėkmė, kai, ja piktnaudžiaujant, daromos skriaudos ne tik kitiems, bet ir sau. Koks priešas padaro tiek blogio, kiek kai kuriems žmonėms padaro savi malonumai? Už jų nesusivaldymą ir beprotišką gašlumą galima atleisti tik todėl, kad jie patys kenčia nuo savo darbų. Ne be pagrindo juos kamuoja tokia beprotybė. Peržengęs natūralias saiko ribas, geidulingumas pasidaro begalinis. Saikas turi ribas, o iš gašlumo kilusi beprotybė yra beribė. Būtinų dalykų matas yra jų nauda, o kur dėsi perviršį? Todėl daugelis ir skęsta malonumuose, be kurių negali apsieiti, nes prie jų įprato. Tokie yra

patys nelaimingiausi, nes nuėjo taip toli, kad tai, kas jiems kadaise buvo nereikalinga, dabar pasidarė būtinybė. Taigi jie ne naudojasi malonumais, bet jiems vergauja ir žavisi savo ydomis. O tai jau yra didžiausia blogybė. Nelaimės bedugnę pasiekia tas, kuriam šlykštynės ne tik malonios, bet ir patinka. Nėra vaistų tam, kurio nusižengimai virto įpročiais. Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Dėkoju, kad dažnai man rašai, nes tai yra vienintelis būdas, kuriuo man pasirodai. Kiekvienąkart, kai gaunu tavo laišką, jaučiu, kad mes vėl kartu. Mums malonūs nesančių šalia draugų atvaizdai, kurie primena juos ir palengvina išsiskyrimo ilgesį netikra ir tuščia paguoda. Bet daug mielesni laiškai, kurie atneša tikrus šalia nesančio draugo ženklus — tikrą jo laišką. Mat draugo rankos braižas teikia tokį pat džiaugsmą, koks būna susitikus — atpažinimo džiaugsmą. Rašai, jog klauseisi filosofo Serapiono, kai šis buvo atplaukęs pas jus: „Jis paprastai sujaukia žodžius taip greitai, kad jie ne liejasi jam, bet stumdosi ir grūdasi, nes jų prisirinkę daugiau negu gali ištarti vienas balsas". Nepritariu tokiam filosofui. Filosofo kalbėsena, kaip ir jo gyvenimas, turi būti tvarkinga. Ten, kur blaškomasi bei skubama, nėra jokios tvarkos. Homero veikale greita, be pertraukų, lyg krintantis sniegas kalba būdinga jaunesniam oratoriui, o senio kalba liejasi lėtai ir yra saldesnė už medų[1]. Taigi žinok, kad veržli daugiažodė šneka labiau tinka bastūnui negu didelių ir rimtų dalykų aiškintojui bei mokytojui. Ji neturi nei vos vos tekėti, nei bėgti, nei įtempti klausančiojo ausų, nei jų užgriūti. Mat kalbos skurdumas ir blankumas ne per daug atidų klausytoją atbaido dėl lėto ir trūkčiojančio dėstymo, nors laukiami žodžiai ir lengviau įstringa galvoje negu skriejantys pro šalį. Pagaliau, kaip sakoma, žmonės mokiniams pamokymus „perduoda", o to, kas pabėga, neperduosi. Be to, kalba, kuri stengiasi sakyti

tiesą, turi būti nesudėtinga ir paprasta. Miniai sakomose kalbose — nė lašo teisybės. Jų tikslas — paveikti minią, akimirksniu patraukti neįgudusias ausis, jos nuplaukia neleisdamos išsamiai savęs apsvarstyti. Kaip gali valdyti kitus tai, kas savęs nesuvaldo? Ar dvasiai gydyti skirta kalba neturi įeiti į mūsų vidų? Vaistai nepadeda, jeigu neįsiskverbia į kūną. Be to, tokia kalba pilna tuštybės ir beprasmiška, ji tik skamba, bet nieko nereiškia. Reikia sušvelninti tai, kas mane baugina, pašalinti tai, kas erzina, išsklaidyti tai, kas apgauna; reikia pažaboti prabangos troškimą, sutramdyti godumą. Ar įmanoma tai padaryti greitai? Kuris gydytojas gydo ligonius prabėgomis? Ir ar gali teikti kokį nors malonumą toks be atrankos užgriūvančių žodžių tarškesys? Kaip su daugeliu neįtikimų dalykų užtenka tik susipažinti, taip iki soties užtenka vieną kartą paklausyti šių žodžio meistrų. Kas gi norės to mokytis ar tai mėgdžioti? Ką žmonės pamanys apie jų sielą, jei jų kalba sumišusi, palaida, nesuvaldoma?! Lekiant nuokalne negalima sustoti ten, kur buvo numatyta, nes įsibėgėjęs kūnas veržiasi pirmyn ir toliau negu norėjome. Lygiai taip pat nesivaldo ir greita kalba. Ji nelabai tinka filosofijai, kuri turi tvarkingai dėlioti žodžius, o ne svaidyti juos, ir pamažu eiti į priekį. „Kaip? Ar jai niekados nedera pakelti balso?“ Kodėl gi ne? Tačiau reikia išsaugoti savigarbą, kurią išguja tas stiprus ir per didelis polinkis kalbėti. Tegu kalba turi daug jėgos, bet toji jėga privalo būti pažabota. Tegu ši kalba liejasi nesibaigiančia srove, bet ne griaudžiančiu kriokliu. Manyčiau, jog vargu ar leistina oratoriui kalbėti taip greitai, be jokios atvangos ir tvarkos. Kaip jį galės sekti teisėjas, ypač jeigu jis būtų nepatyręs ir neįgudęs? Jei kalbėtoją ir apima noras pasirodyti ar nesuvaldoma aistra, jam leistina skubėti ir ištarti tiek, kiek gali sugauti žmonių ausys. Taigi teisingai darysi, jeigu nekreipsi dėmesio į tuos, kurie teiraujasi, kiek
 pasakyta, o ne kaip pasakyta; esant reikalui, kalbėsi

kaip Publijus Vinicijus. „Kas?“ Kai Azelijų paklausė, kaip kalbėdavo Publijus Vinicijus, jis atsakė: „Labai ištęstai“. O Geminas Varijus taip pasakė: „Nesuprantu, kodėl jūs vadinate jį iškalbingu: jis trijų žodžių negali suregzti“. Kodėl tu nenori kaip Vinicijus? Tegu tavo kalbą ir pertrauks koks nors neišmanėlis, toks, kuris Vinicijui, tariančiam žodį po žodžio, tarsi šis ką nors diktuotų, o ne sakytų kalbą, sušuko: „Sakyk gi, o tai niekados nepasakysi“. Manyčiau, garsiausio tų laikų oratoriaus Kvinto Haterijaus skubėjimas visai netinka sveiko proto žmogui: jis niekada nesuabejojo, niekada nestabtelėjo, vienu ypu pradėdavo ir užbaigdavo. Mano nuomone, įvairūs kalbėjimo būdai vienoms tautoms tinka daugiau, kitoms mažiau. Graikijoje tokią laisvę galima būtų pakęsti, o mes, netgi paprastai rašydami žodžius, juos vieną nuo kito skiriame taškais. Ir mūsų Ciceronas, kuris pradėjo romėnų iškalbą, buvo žinginės šalininkas. Romėnų kalba labiau žvalgosi aplinkui, vertina ir leidžia save įvertinti. Fabianas, nepriekaištingu gyvenimu, išsilavinimu ir iškalba, o jai tenka paskutinė vieta, pagarsėjęs vyras, samprotaudavo lengvai, bet ne paskubomis. Galima pasakyti, kad jo kalba buvo sklandi, o ne greita. Aš pritariu, jog išmintingo vyro kalba tokia ir turi būti, bet to nereikalauju. Tegul ji niekur neužkliūva, bet norėčiau, kad ji būtų lėta, o ne tekėtų kaip srautas. Tuo labiau siekiu atbaidyti tave nuo šitos ligos, nes ji prikimba tada, kai pradedama nebesigėdinti, nustojama rausti ir nebeįsiklausoma į save. Ši nepastebima tėkmė nusineš tai, ką vėliau pats norėsi susigrąžinti. Kartoju: ši liga aplenks tave, jeigu nepararasi gėdos. Be to, kasdien reikia lavintis ir, tik ištyrinėjus daiktus, pradėti tyrinėti žodžius. Jei šių nereikia ieškoti ir jie patys laisvai liejasi, vis tiek reikia juos prilaikyti. Išmintingam vyrui labiau tinka lėtesnė eisena, kaip ir glausta, santūri kalba. Taigi išvadų išvada yra tokia: kalbėk lėtai. Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Liuciliju

Elgiesi puikiai ir deramai, jeigu, kaip rašai, atkakliai sieki sielos tobulumo, kurio melsti kvaila, nes gali pats tobulėti. Nereikia tiesti rankų į dangų ir maldauti šventyklos prižiūrėtoją, kad prileistų tave prie statulos ausies, tarytum taip būtume geriau išklausyti. Dievas visuomet yra šalia tavęs, jis yra su tavimi, jis yra tavyje. Aš sakau taip, Lucilijau: mumyse glūdi dieviškoji dvasia — mūsų gerų ir blogų poelgių stebėtoja ir sargė. Kaip mes elgiamės su ja, taip ir ji su mumis elgiasi. Niekas negali būti doras be dievo. Argi kas nors įstengia, jam nepadedant, iškilti virš likimo? Jis duoda didingų ir teisingų patarimų. Bet kuriame dorame žmoguje „nepasakysiu koks, bet dievas gyvena..."[1] Jei tu atsidursi giraitėje senų, didesnių negu paprastai būna medžių, kurių susipynusių šakų skraistė užstoja dangų, toji miško aukštybė, ta slėpininga aplinka, nuostabiai tamsūs ištįsę aikštelių šešėliai įtikins tave, jog čia yra dievybė. Jei kalnas kybos ant kokios nors akmenyse išgraužtos olos, kurią tokią plačią išskaptavo ne rankos, bet gamta, tavo sielą sukrės kažkokios šventenybės nuojauta. Mes garbiname didžiųjų upių versmes, statome aukurus ten, kur iš žemės gelmių išsiveržia plačios srovės, šloviname karštųjų vandenų šaltinius, o kai kurie ežerai mums šventi dėl jų tamsumo ar neišmatuojamos gilybės. Kai išvysi neišsigandusį pavojų žmogų, kuriam svetimos aistros, kuris laimingas negandų verpetuose, ramus audrų sūkuriuose ir iš aukšto žiūri į žmones ir kaip į lygius sau — dievus, ar neapims tavęs noras jį garbinti? Ar netarsi: „Čia yra kažkas pernelyg didaus ir aukšto, kad būtų galima patikėti, jog jam tinka šis menkas kūnas, kuriame jis tūno!" Į jį nusileido dieviška jėga. Jeigu siela yra kilni ir santūri, jeigu ji mano visa esant niekinga ir išjuokia mūsų baimę bei troškimus, vadinasi, tokią sielą valdo dangiška jėga. Tokia didi esybė negali egzistuoti be dievybės paramos. Taigi

didesnė šios esybės dalis priklauso tam pasauliui, iš kurio ji nužengė. Kaip saulės spinduliai, nors ir pasiekia žemę, būna ten, iš kur išeina, taip didelė ir šventa siela yra čia atsiųsta tam, kad mes iš arčiau pažintume dievybę. Nors ji ir bendrauja su mumis, bet yra susijusi su savo pradžia: nuo jos priklauso, į ją žiūri ir į ją veržiasi, o mūsų gyvenime ji dalyvauja kaip kažkas geresnio. Kokia tai yra siela? Tai tokia, kuri nespindi jokiu kitu gėriu, išskyrus savąjį. Ar gali būti kas nors kvailesnio, kaip girti žmogų už tai, kas yra ne jo?! Ar yra didesnis pamišėlis už tą, kuris stebisi daiktu, kuris akimirksniu gali atitekti kitam?! Arklys netampa geresnis, jeigu jo kamanos auksinės. Vienas dalykas, kai liūtas išleidžiamas paauksuotais karčiais, kai jis, sutramdytas bei iškamuotas, leidžiasi glostomas ir pakenčia uždėtą papuošalą, ir visai kitas dalykas, kai jis išeina nesulaižytas ir nepalaužtos dvasios. Tuomet jis žiauriai puola, nes prigimtis norėjo, kad jis būtų toks. Jo šiurpumas yra gražus, o jį puošia tai, kad į jį negalima žvelgti be baimės, ir tuo jis pranoksta aną aukso blizgučiais papuoštą ištižėlį. Niekas neturi didžiuotis tuo, kas jam nepriklauso. Vynuogę giriame už tai, kad jos šakelės aplipusios uogomis, o ramsčiai virsta nuo jų svorio. Kas gi labiau vertins tokią vynuogę, nuo kurios svyra aukso uogos bei lapai?! Tikrasis vynuogės vertingumas — jos derlingumas. Kalbant apie žmogų, taip pat reikia girti tik tai, kas būdinga jam pačiam. Štai anas turi gražuolių vergų ir puikų namą, jis daug sėja, gauna daug palūkanų, bet visa tai yra ne pačiame jame, o šalia jo. Girk tai, ko negalima nei atimti, nei duoti, kas yra jo paties. Tu paklausi: kas tai? Siela ir joje tobulas protas. Juk žmogus — protinga būtybė. Didžiausias gėris jam — įvykdyti užduotį, dėl kurios jis gimė. Ir ko gi reikalauja iš jo protas? Nepaprastai lengvo dalyko: gyventi pagal savo prigimtį. Bet visuotinė beprotybė padaro šį dalyką sunkų: mes visi vienas kitą stumiame į ydas. Kaipgi galima atvesti į protą tuos, kurių niekas nebando sulaikyti, o pirmyn gena visa minia?! Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Nejaugi jis tave jau įtikino esąs doras vyras? Tačiau neįmanoma taip greitai nei doram vyrui pasidaryti, nei pažinti jį. Ar žinai, ką vadinu doru vyru? Antros rūšies žmogų. Tikras žmogus — kaip feniksas, jis galbūt gimsta vieną kart per penkis šimtus metų. Nenuostabu, kad tai, kas didu, nedažnai atsiranda. Minios vidutinybes fortūna sukuria dažnai, o išimtys patraukia dėmesį jau tuo, kad būna jų retai. O jam dar labai toli iki to, kuo esant jis save skelbia. Jeigu jis žinotų, kas yra doras vyras, ne tik nelaikytų savęs tokiu, bet galbūt prarastų ir viltį juo tapti. „Bet jis blogai mano apie nedoruosius." Taip daro ir nedorieji, nes jie patys užsitraukia didžiausią bausmę: jie pradeda nebepatikti patiems sau ir savo šalininkams. „Bet jis nekenčia tų, kurie, staiga gavę didelę valdžią, nesaikingai ja naudojasi." Jis darytų tą patį, jei tik galėtų. Daugelio žmonių ydos tūno pasislėpusios, nes jos neturi jėgų, bet, įgavusios jų, išdrįstų ne mažiau negu tos, kurioms laimė jau nuplėšė kaukę. Joms stinga priemonių parodyti savo niekingumą. Net nuodingą gyvatę galima be pavojaus čiupinėti, kai ji sušalusi: jai netrūksta nuodų, bet jie sustingę. Daugeliui žiaurių, garbės ir prabangos ištroškusių žmonių trūksta tik fortūnos palankumo, kad jie išdrįstų prilygti patiems didžiausiems nedorėliams. Duok tik jiems galią, kokios jie nori, ir tu pamatysi, kad jie nori to paties. Ar atsimeni, kaip tvirtinai, jog vieną iš tokių tu valdai? Aš sakiau, kad jis lengvabūdis skrajūnas ir kad tu jį laikai ne už letenos, o už plunksnos. Ar aš melavau?! Tu laikei jį už plunksnos, kurią jis paliko tavo rankose ir nuskrido. Juk žinai, kokių pokštų jis tau iškrėtė, kiek ant tavo galvos mėgino suversti nelaimių, kurios vėliau prislėgė jį patį. Jis nesuprato, kad, kasdamas

duobę kitiems, pats į ją griūva. Nemąstė apie tai, kokie sunkūs, nors apskritai ir ne visiškai beprasmiški, visi jo siekimai. Taigi, ko nors imdamiesi ir sunkiai siekdami, turime žiūrėti, ar iš to yra kokios nors naudos, ar tik vieni nemalonumai. Kai kas yra apskritai nereikalinga, kai kas neverta tokių pastangų. Bet mes šito nepastebime. Mums atrodo, kad gauname veltui tai, kas iš tikrųjų kainuoja brangiausiai. Mūsų bukaprotystę rodo toks dalykas: mes manome, jog perkame tik tai, už ką mokame pinigus, o dovanomis vadiname tai, už ką atlyginame savimi. Tai, ko nenorėtume įsigyti mainais už savo namą ar už gražų ir pelningą dvarą, esame pasirengę siekti nerimo ir pavojaus kaina, prarasdami gėdą, laisvę ir laiką. Kiekvienas save vertina pigiau už bet ką kitą. Taigi, ką nors sumanę ar darydami, elkimės taip, kaip esame įpratę elgtis atėję pas kokį nors krautuvininką. Pažiūrėkime, kiek jis prašo už tai, ko mes trokštame. Dažnai už didžiausią kainą nieko negauni. Galiu tau nurodyti daugelį dalykų, kurių pasiekę ar gavę prarastume laisvę: jeigu jie mums nepriklausytų, mes priklausytume patys sau. Apie tai vienas sau pamąstyk ir ne tik tada, kai bus kalbama apie pelną, bet ir tada, kai bus kalbama apie žalą. Tu pasakysi: „Šito man reikės atsisakyti“. Bet juk tai buvo atklydęs daiktas. Be jo gyvensi taip pat lengvai, kaip gyvenai iki jį turėdamas. Jeigu ilgai jį turėjai, prarandi jį jau iki soties juo pasinaudojęs; jeigu — neilgai, prarandi jį, kol dar prie jo neprisirišai. Turėsi mažiau pinigų? Bet ir vargo bus mažiau. Mažiau garbės? Vadinasi, mažiau bus ir pavydo. Įsižiūrėk, kas mus varo į beprotybę ir ką praradę mes labiausiai verkiame. Pamatysi, kad sunkiausia yra ne pats nuostolis, bet įsitikinimas, jog patiriame nuostolį. Praradimo niekas nepajunta; apie jį tik mąsto. Kas išsaugo save, tas nieko nepraranda. Bet ar daugeliui pavyko išsaugoti save?! Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Klausi, kaip aš sužinau ir kas man papasakoja apie tai, ką tu mąstai, nes pats šito niekam nesi pasakojęs. Tas, kas žino daugiausia, tai — gandai. „Kaip? — tu paklausi.— Nejaugi aš esu toks žymus, kad galiu duoti peno gandams?“ Kai vertini save, nesižvalgyk į šias vietas. Žiūrėk į tas, kuriose esi. Kas išsiskiria iš savo aplinkos, tas yra didelis ten, kur išsiskiria. Mat didybė neturi vieno mato: palyginimai ją arba dar labiau iškelia, arba sumenkina. Didelis upės laivas jūroje pasidaro mažutėlis. Vairas vienam laivui gali būti per didelis, o kitam — per mažas. Nors pats savęs ir nelaikai svarbiu asmeniu, provincijoje esi didelis. Visi domisi ir žino, ką veiki, kaip valgai, kaip miegi. Tuo apdairiau tau reikia gyventi. Laikyk save laimingu tada, kai galėsi gyventi visiems matant, kai tavo sienos tave gins, bet neslėps. Dažniausiai manome, jog jos statomos ne tam, kad saugiai gyventume, bet tam, kad galėtume slapčia nusidėti. Pasakysiu, pagal ką galima spręsti apie mūsų dorovę: vargu ar rasi tokį, kuris galėtų gyventi atvėręs duris. Iš gėdos, o ne iš puikybės apsistatėme durininkais. Gyvename taip, kad, kai kas nors netikėtai mus pamato — tarytum užklumpa darant nuodėmę. Bet kokia nauda slapstytis ir vengti žmonių akių ir ausų? Gryna sąžinė nebijo sušaukti visos minios, o negryna sąžinė net ir vienumoje graužia ir neduoda ramybės. Jeigu tavo poelgiai garbingi, visi apie juos težino, o jeigu begėdiški, kas iš to, kad niekas apie tai nežino, jei tu pats žinai?! Vargšas tu, jei nekreipi dėmesio į šitokį liudytoją! Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Vėl tu žeminies prieš mane, sakydamas, jog tau pirmiausia buvo priešiška prigimtis, o paskui — likimas. Juk galėtum išsiveržti iš minios ir pasiekti didžiausią

žmogui prieinamą laimę. Jei filosofijoje yra kas nors gera, tai yra kaip tik tai, kad ji nežiūri kilmės. Visi, jeigu grįšime į pačią pradžią, yra kilę iš dievų. Tu — romėnų raitelis, į šį luomą tave atvedė uolumas. Bet daugeliui, dievaži, yra uždaryta keturiolika eilių[1], ne visus įsileidžia kurija[2], net karo stovykla, šaukdama į vargą ir pavojų, taip pat išdidžiai renkasi. Visi galime tobulinti sielą, todėl visi esame kilmingi. Filosofija nieko neatstumia ir nieko nesirenka; ji šviečia visiems. Sokratas nebuvo patricijus. Kleantas nešiojo vandenį, parsisamdęs laistyti sodą. Filosofija Platoną ne gavo kilmingą, bet tokį jį padarė. Kodėl gi tu nesitiki jiems prilygti? Jie visi — tavo proseneliai, jeigu tu pasirodysi esąs jų vertas. Vertas būsi tik įtikinęs save, kad kilmingumu niekas tavęs nepralenkia. Visų mūsų protėvių buvo tiek pat kartų, ir niekas neatsimena savo kilmės. Platonas sako, jog visi karaliai kilę iš vergų, o visi vergai — iš karalių. Viską sumaišė begalinė kaita, viską aukštyn ir žemyn mėtė likimas. Kas yra aukštos kilmės žmogus? Tas, kurį prigimtis apdovanojo dorybe. Reikia žiūrėti vien šito. Priešingu atveju, jeigu ieškosime senolių, tai suprasime, jog visi esame iš tų laikų, prieš kuriuos nieko nebuvo. Nuo pat pasaulio pradžios į šiuos laikus mus vedė nenutrūkstama kilimų ir smukimų grandinė. Pilnas prosenių aprūkusių atvaizdų atriumas[3] nedaro žmogaus kilmingo. Niekas negyveno dėl mūsų šlovės. Tai, kas buvo prieš mus, yra ne mūsų. Siela padaro kilmingą tą, kuris, būdamas bet kurio luomo atstovas, gali pakilti virš likimo. Įsivaizduok, kad tu esi ne romėnų raitelis, o atleistinis. Ir tada galėtum pasiekti, kad tarp laisvai gimusių būtum vienintelis laisvas. „Kaip?“ — paklausi. Jeigu gėrį nuo blogio skirsi nesivadovaudamas minios nuomone. Reikia žiūrėti ne į kelio pradžią, bet į jo pabaigą. Jei yra toks dalykas, kuris gali padaryti gyvenimą laimingą, tai jis yra gėris pats savaime. Jis negali virsti blogiu. Kaip čia yra? Kur klaida, jeigu visi trokštame laimingo gyvenimo? Klaida yra manyti, kad priemonės, kuriomis jį pasiekiame, yra jis pats, ir kuo labiau jo siekiame,

tuo labiau tolstame nuo jo. Laimingo gyvenimo esmė yra visiška ramybė ir tvirtas tikėjimas, o žmonės ieško priežasčių nerimti ir ne neša, o velka savo naštą pavojingais gyvenimo keliais. Todėl jie nuolatos vis labiau tolsta nuo tikslo ir kuo daugiau stengiasi, tuo labiau kliudo sau ir traukia save atgal. Taip būna tiems, kurie skuba ištrūkti iš labirinto ir beskubėdami susipainioja. Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Skundies, kad tau ten trūksta knygų. Tačiau svarbu turėti jų ne daug, o gerų. Skaitymas atsirenkant duoda naudos, o bet koks skaitymas — tik malonumą. Tas, kuris užsibrėžęs pasiekti tikslą, renkasi vieną kelią ir nesibasto daugybe kelių, nes tai būtų ne ėjimas, o klaidžiojimas. Tu sakai: „Labiau norėčiau, kad duotumei man patarimų, o ne knygų". Aš esu pasiruošęs išsiųsti visus, kiek tik turiu, iššluodamas visą savo sandėlį. Jei galėčiau, pats tenai vykčiau. Jei neturėčiau vilties, kad greitai baigsi savo tarnybą, pašaukčiau save, senį, į žygį, ir manęs neįstengtų išgąsdinti nei Charibdė su Scile, nei tas sakmėse apdainuotas sąsiauris. Ne laivu, o pats plaukte jį perplaukčiau, kad tik galėčiau tave apkabinti ir, būdamas šalia, įvertinti, kaip išaugo tavo siela. Tavo prašymas, kad atsiųsčiau ir savo kūrinių, nežadina man minties, jog pasidarysiu iškalbingas, kaip nemanyčiau, jog pasidarysiu gražus, jeigu tu pageidautum mano atvaizdo. Suprantu, kad tai yra ne įvertinimo, o tavo atlaidumo požymis. Jeigu tai yra ir įvertinimas, jį tau įkvėpė atlaidumas. Tačiau kad ir kokios būtų mano knygos, skaityk jas manydamas, jog iki šiol tebeieškau tiesos, nors nežinau, kas ji, ir atkakliai mėginu ją rasti. Juk nesu išsilaisvinęs iš kieno nors valdžios, nepasivadinau kieno nors vardu[1]. Labai pasitikiu didžiųjų vyrų nuomone, bet ginu ir kai kurias savo mintis. Jie

paliko mums ne tik atradimų, bet ir tai, kas ieškotina. Galbūt jie būtų atradę reikalingiausių dalykų, jei nebūtų ieškoję beprasmiškų. Daug laiko iš jų atėmė žodžių žaismas ir painūs svarstymai, lavinantys tuščią sąmojį. Mes sunarpliojame mazgus, suteikiame žodžiams dvejopą prasmę, o paskui juos atnarpliojame. Ar tiek jau daug turime laisvo laiko? Ar jau mokame gyventi ir mirti? Visos mintys turėtų būti nukreiptos ten, kur reikia rūpintis, kad mūsų neklaidintų ne žodžiai, bet daiktai. Kam man nurodinėji panašių pasakymų skirtumus, kurie niekada nieko neklaidina, jei tik nepradedama samprotauti? Klaidina daiktai: juos skirk. Užuot mylėję gėrį, mes mylime blogį. Trokštame visai priešingų dalykų, negu troškome anksčiau. Mūsų troškimai prieštarauja troškimams, sumanymai — sumanymams. Padlaižiavimas labai panašus į draugystę. Jis ne tik mėgdžioja ją, bet nugali ir pralenkia. Jo klausomasi įdėmiai ir palankiai, jis prasiskverbia į širdies gelmes, yra malonus tuo, kuo yra kenksmingas. Pamokyk mane, kaip atskirti šį panašumą. Užuot atėjęs draugas, pas mane ateina meilus priešas. Prisidengusios dorybe, atšliaužia ydos. Po drąsos šūkiu slepiasi karštagalvystė, ištižimas vadinamas santūrumu, bailumas laikomas atsargumu. Čia mes klaidžiojame labai pavojingai, todėl kiekvieną dalyką paženklink aiškiai. Nė vienas nebus toks kvailas, kad, paklaustas, ar turi ragus, imtų čiupinėti kaktą[2], ir toks žioplas ar bukas, kad nežinotų tiesos, nors tu jį įtikintum gudriausiais išvedžiojimais. Čia toks pat nežalingas sukčiavimas, kaip ir akių dūmimas taurėmis ir akmenėliais, kada linksmina pati apgaulė. Padaryk, kad aš suprasčiau, kodėl taip būna, ir aš nebesidomėsiu tuo. Tą patį galima pasakyti apie anas žodžių pinkles (kaip man geriau pavadinti sofizmus?!). Nežinančiam jie nekenkia, o žinančiam nepadeda. Jeigu nori išsklaidyti dviprasmybes, mokyk mus, kad laimingas yra ne tas, kurį minia vadina laimingu ir kuriam plaukia daug pinigų, bet tas, kurio visas gėris glūdi jo sieloje; kuris yra tiesus, kilnios dvasios; kuris niekina visa, kas keičiasi; kuris nemato nieko, su kuo norėtų

pasikeisti vietomis; kuris žmogų vertina tik kaip žmogų; kuris savo mokytoja pasirenka prigimtį ir gyvena pagal jos įstatymus taip, kaip ji liepia; kurio gėrio neatims jokia jėga; kuris bloga paverčia geru; kuris yra tvirto nusistatymo, nesujaudinamas ir bebaimis; kurį gali kokia nors jėga paveikti, bet negali išmušti iš vėžių; kurio likimas, stipriai įsmeigęs nuodingiausią ietį, nesužeidžia, o tik apdrasko, ir tai retai, nes kitos žmonių giminę parbloškiančios jo ietys atšoka tarsi ant stogo užkritusi kruša: nekenkdama namo savininkui, ji tik barbena ir tirpsta. Kam tu mane gaišini tuo, ką pats vadini melagio išprotavimais ir apie ką parašyta tiek daug knygų[3]? Man meluoja visas gyvenimas. Tu parodyk jo klaidas ir nukreipk jį į tiesos kelią, jei esi toks gudrus. Jis laiko būtinu tai, kas dažniausiai yra nereikalinga. Netgi tai, kas nėra nereikalinga, negali padaryti žmogaus laimingo ir patenkinto. Juk tai, kas būtina, nebūtinai yra gėris. Mes pažeminsime gėrį, jeigu vadinsime jo vardu duoną, miežinę košę ir kitus daiktus, be kurių negalime gyventi. Tai, kas yra gėris, yra būtina; tai, kas būtina, ne visada yra gėris, nes būtini yra ir patys niekingiausi dalykai. Nė vienas nemenkina gėrio reikšmės tiek, kad imtų jį lyginti su kasdienybės daiktais. Kaipgi tad yra? Ar ne geriau tau stengtis įrodyti visiems, jog sugaištame daug laiko, ieškodami nereikalingų dalykų, jog daugelis praleidžia gyvenimą, kurdamiesi gyvenimo sąlygas? Prisimink kiekvieną žmogų, pamąstyk apie visus: kiekvieno gyvenimas užimtas rytdiena. Tu paklausi, ar yra čia kas nors bloga. Be galo daug. Juk jie ne gyvena, o tik rengiasi gyventi ir viską atidėlioja. Kiek besistengtume, gyvenimas vis tiek mus pralenks. Dabar jis pro mus, begaištančius, iš tiesų prabėga lyg svetimas ir, kasdien taip praeidamas, baigiasi paskutiniąja diena. Bet tam, kad laiškas, kuris privalo tilpti kairėje skaitančiojo rankoje, nebūtų per didelis, ginčą su dialektikais, per daug subtiliais ir besirūpinančiais vien tuo ir niekuo kitu, atidėsu kitai dienai. Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Gavau knygą, kurią buvai man žadėjęs. Ramiai ją skaityti ruošiausi vėliau, o dabar tik atsiverčiau norėdamas truputį į ją žvilgtelėti. Ji mane sudomino skaityti toliau. Apie jos iškalbingumą gali spręsti štai pagal ką: man ji pasirodė tokia sklandi, tarsi ji būtų ne mano ir ne tavo, iš pirmo žvilgsnio primenanti Tito Livijaus ar Epikūro kūrinį. Ji paveikė ir patraukė mane tokia saldybe, kad perskaičiau ją neatidėliodamas. Saulė viliojo, alkis ragino, debesys grasino, bet prarijau ją visą. Ji man suteikė ne tik pasitenkinimo, bet ir džiaugsmo. Kiek čia talento, kiek dvasios! Sakyčiau, kad čia daug polėkio, jeigu ji, kartais nurimusi, po pertraukos vėl pakiltų. Bet tai ne polėkis, tai — nenutrūkstamas skrydis! Kūrinys vyriškas ir tvirtas, nors įsiterpia ir žavingumas, ir visai derantis švelnumas. Tu esi didis ir kilnus. Būk toks ir taip eik toliau. Šį tą padarė ir knygos turinys, todėl visada rinkis tik dėkingą temą, kuri pažadintų kūrybines tavo jėgas ir uždegtų jas. Daugiau apie knygą parašysiu tada, kai ją apmąstysiu. Dabar apie ją dar negaliu spręsti, nes lyg būčiau tik išklausęs ją, o ne skaitęs. Tau leidus, prie kai ko ir prikibsiu. Bijoti nėra ko: išgirsi tiesą. Laimingas tu, kad niekas neturi dėl ko tau meluoti iš taip toli. Nebent meluojame be priežasties, tik iš įpročio. Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Malonu buvo sužinoti iš atkeliaujančių tavo krašto žmonių, kad draugiškai gyveni su savo vergais. Toks elgesys dera tavo išminčiai ir tavo išsilavinimui. „Jie vergai.“ Bet jie — ir žmonės! „Jie vergai.“ Bet jie — namiškiai! „Jie vergai.“ Bet jie — ir nuolankūs bičiuliai!

„Jie vergai." Bet jie — vergijos draugai, jei turėsime galvoje, kad likimas vienodai valdo ir juos, ir tave. Man kelia juoką tie, kurie mano, jog gėda pietauti su vergu. Kodėl jie taip mano? Todėl, kad puikybė įpratino pietaujantį šeimininką apsistatyti būriu vergų. Jis valgo daugiau negu gali ir, be saiko prisirydamas, apkrauna ir taip prikimštą skrandį, jau atpratusį nuo skrandžio pareigų, nes jam daug sunkiau viską suvirškinti negu prisikimšti. O nelaimingiesiems vergams šeimininkas neleidžia net burnos praverti, nė puse žodžio persimesti. Rykštės nuslopina mažiausią murmesį, jos gresia net atsitiktinai kostelėjus, sučiaudėjus, krenkštelėjus. Kančia jie užmoka už tylą, pertrauktą keliais žodžiais; alkani ir nebylūs jie stovi ištisas naktis. Taip jau būna, kad tie, kuriems neleidžiama šnekėtis šeimininko akivaizdoje, šneka apie šeimininką kitur. O tie, kurie kalbėdavosi ne tik prie šeimininko, bet ir su juo pačiu, kurių liežuvis nebuvo atpratęs vartytis, yra pasiruošę kišti savo sprandą po kirviu už šeimininką, ant savo galvos užsitraukti jam gresiantį pavojų. Prie stalo jie kalba, kankinami — tyli[1].

Dažnai yra kartojamas to paties išdidumo pagimdytas priežodis: kiek vergų — tiek priešų. Jie — ne priešai, mes patys juos padarome priešais. Jau nekalbant apie žiaurumo ir nežmoniškumo apraiškas, mes ir taipgi juos laikome ne žmonėmis, o gyvuliais. Kai sugulame pietauti[2], vienas iš jų valo spjaudalus, kitas, susirietęs po įkaušusių puotautojų guoliais, renka valgių likučius. Trečias pjausto brangius paukščius, tiksliais išlavintos rankos judesiais atkirsdamas krūtinės ir pasturgalio gabalus. Vargšas, jis gyvena vien tam, kad kaip reikiant kapotų paukštieną. Bet kažin ar tas, kuris šito reikalauja savo malonumui, nėra didesnis vargšas už tą, kuris šito mokosi priverstas. Ketvirtas, išpuoštas lyg moteris vyno pilstytojas, grumiasi su savo amžiumi: negali atsisakyti vaikystės, nes yra tempiamas atgal į ją. Iš stuomens jis — karys, o iš odos su nutrintais ar išpešiotais plaukais — vaikas. Jis nemiega, ištisas naktis atiduoda šeimininko girtuoklystei arba geiduliams: miegamajame

jis atlieka vyro, puotoje — berniuko pareigas. Penktas, kuriam pavesta įvertinti puotautojus, stovi nelaimingas ir žiūri, kuriuos dėl jų pataikavimo, apsirijimo ar plepumo galima pakviesti rytdienai. O kur dar maisto pristatytojai, iki smulkmenų žinantys pono skonį: jie žino, koks kvapas jį erzina, kieno vaizdas džiugina, kokia naujove galima jį, viskuo besišlykštintį, sudominti, nuo ko jis iki kaklo sotus ir ką geistų tą dieną suvalgyti. Ir su tokiais žmonėmis šis negali pietauti manydamas, kad pažemins save, jeigu atsisės prie vieno stalo su vergais. Bet, dievaži, kiek esama ponų, kurie kilę iš vergų! Prie Kalisto namų slenksčio mačiau stoviniuojant jo buvusį šeimininką, kuris Kalistui kadaise buvo užkabinęs skelbimą, dėl kurio šis buvo atsidūręs tarp pačių prasčiausių parduodamų vergų. Dabar jo neįleido į namus, kai į juos ėjo kiti žmonės. Jam atsilygino vergas, kadaise įmestas į pirmąjį dešimtuką[3], kurį skelbdamas šauklys bando balsą. Jis pats savo ruožtu atstūmė jį nepriimdamas namuose kaip verto svečio. Šeimininkas pardavė Kalistą, bet kiek daug pardavė Kalistas šeimininkui!

Truputį pamąstyk apie tą, kurį vadini vergu. Juk jis gimęs iš tokios pat sėklos, vaikšto po tuo pačiu dangumi kaip ir tu, taip pat kvėpuoja, taip pat gyvena, taip pat miršta. Kaip tu gali jį matyti kilmingą, taip jis gali tave matyti vergą. Sutriuškinus Marijų, laimė nusigręžė nuo daugybės aukštos kilmės asmenų, kurie per karo tarnybą ketino pasidaryti senatoriais. Vienus ji padarė piemenimis, kitus — lūšnos sargybiniais. Štai ir niekink žmogų tos padėties, kurioje beniekindamas pats gali atsidurti. Nenoriu leistis į platesnius samprotavimus apie tai, kaip elgiamės su vergais. Jiems esame be galo išdidūs, nepaprastai žiaurūs ir įžūlūs. Štai mano pamokymų esmė: su mažesniu elkis taip, kaip norėtum, kad didesnis elgtųsi su tavimi. Kai tau į galvą ateis mintis, kaip tau leista elgtis su savo vergu, visada pamąstyk apie tai, kaip tavo šeimininkui leista elgtis su tavimi. „O aš,— tu sakai,— neturiu šeimininko." Tu dar jaunas, gal ir turėsi jį. Ar nežinai, kokio amžiaus

pradėjo vergauti Hekuba, Krezas, Darijaus motina, Platonas, Diogenas? Su vergu elkis maloniai, netgi draugiškai, kalbėk su juo, tarkis, pietauk. Čia visas išrankiųjų būrys suriks man: „Koks pažeminimas! Kokia gėda!“ O aš sučiupsiu juos bučiuojančius ranką svetimam vergui. Argi nematote, kaip mūsų protėviai stengėsi, kad ant ponų galvų nekristų neapykanta, o ant vergų — įžeidinėjimai? Šeimininką vadindavo šeimos tėvu, o vergus — namiškiais, kaip ligi šiol jie tebevadinami mimuose. Senoliai įvedė šventę[4], per kurią, ir ne tik per ją, vergai būtinai valgydavo kartu su šeimininkais, jiems būdavo rodoma pagarba, leidžiama naudotis teisėmis, įstatymais, ir namuose viskas vykdavo taip, tarsi mažoje valstybėlėje. Kaip? Visus vergus leisti prie stalo? Ne, taip, kaip ir laisvuosius. Tu klysti manydamas, jog aš varysiu šalin užsiimančius nešvaresniu darbu, pavyzdžiui, mulų varovą arba artoją. Vertinsiu juos ne pagal užsiėmimą, o pagal sielos gerumą. Kiekvienas savo dvasią sukuria pats, o tarnybą skiria atsitiktinumas. Taigi tegu vieni pietaus su tavimi todėl, kad jie to verti, o kiti — kad pasidarytų to verti. Jeigu jų elgesyje ir bus vergiško nevalyvumo, jis išnyks bendraujant su kilnesniais žmonėmis. Mielas Lucilijau, neieškok draugo forume ar kurijoje. Atidžiai apsižvalgęs rasi jį ir namie. Dažnai gera medžiaga pražūva be meistro rankos; bandyk ir tyrinėk. Kvailas tas, kuris, pirkdamas arklį, apžiūrinėja ne jį, bet kamanas ir vadeles. Dar kvailesnis tas, kuris vertina žmogų pagal drabužį ar padėtį, kuri pridengia mus taip, kaip ir drabužis. „Jis vergas.“ Bet gal laisva jo dvasia? „Jis vergas.“ Ar tai jam kenkia? Parodyk tokį, kuris nevergauja. Vienas vergauja geiduliams, kitas — godumui, trečias — garbės troškimui, o apskritai visi yra vilties ir baimės vergai. Galiu parodyti buvusį konsulą, vergaujantį senei, ir turtuolį, vergaujantį tarnaitei, galiu išvardyti labai kilmingus jaunuolius — artistų vergus. Nėra gėdingesnės vergijos už savanorišką vergiją. Neleisk tiems išrankiesiems tavęs įgąsdinti. Su vergais būk linksmas ir neryškink savo pranašumo: tegul geriau tave gerbia negu

bijo. Kas nors priekaištaus, jog šaukiu vergus užsimauti veltinę kepurę[5], o ponus verčiu nuo paaukštinimo, kai sakau, kad tegu geriau vergai gerbia šeimininką negu jo bijo. „Nejaugi jis taip tiesiai ir sako, kad tegul vergai mus gerbia, tarytum jie būtų klientai ar sveikintojai? Kas šitaip kalbės, tas bus pamiršęs, jog šeimininkams nėra per maža to, ko užtenka dievui — pagarbos ir meilės. Meilė nebūna kartu su baime. Manau, jog labai teisingai darai stengdamasis, kad tavo vergai nebijotų tavęs, ir bausdamas tik žodžiais. Rykštėmis tik gyvuliai raginami. Ne visa, kas yra žalinga, įžeidžia. Bet išlepimas mus veda prie tokio įniršio, kad visa, kas prieštarauja mūsų norams, kelia mums pyktį. Taip ir įgyjame karalių įpročių. Juk šie tiek užmiršta savo jėgą ir kitų silpnumą, kad dėl menkniekių taip užsidega, tarsi juos būtų kas nors nuskriaudęs, nors nuo šio pavojaus juos saugo jų padėties didybė. Jie patys supranta tai, bet ieško progos pakenkti: nuoskauda jiems reikalinga tam, kad galėtų skriausti kitus. Nenoriu tavęs ilgiau gaišinti. Nereikia tavęs raginti. Dorybė turi tokią savybę: ji pasitenkina pati savimi ir nesikeičia. Blogis — nepastovus dalykas, jis dažnai keičiasi, tik ne į gerąją, o tiesiog į kitą pusę. Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Į laišką, kurį tu atsiuntei iš kelionės ir kuris toks pat ilgas kaip ir pati kelionė, atsakysiu vėliau. Turiu pasitraukti į vienatvę ir mąstyti, ką tau patarti. Juk, prašydamas patarimo, tu taip pat ilgai mąstei, ar jo prašyti. Tuo labiau privalau tai daryti, nes, norint atsakyti į klausimą, reikia daugiau laiko negu paklausti, ypač kai vienas dalykas patenkins tave, o kitas — mane. Ar ir vėl kalbu kaip epikūrininkas? Mane patenkina tai, kas ir tave, ir aš nebūčiau tavo draugas, jeigu tai, kas rūpi tau, nerūpėtų man. Draugystė daro visus mūsų reikalus bendrus: ir sėkmė, ir nelaimės, ir visas mūsų gy-

venimas yra bendras. Negali būti laimingas tas, kuris žiūri tik savęs, viską kreipia savo naudai. Jeigu nori gyventi dėl savęs, gyvenk dėl kito. Šis stropiai ir šventai saugomas ryšys, kuris jungia žmones su žmonėmis ir rodo, kad yra kažkoks bendras žmonių giminės įstatymas, labiausiai skatina ugdyti aną anksčiau mano minėtą draugystės ryšį. Viską dalysis su draugu tas, kuris daug ką pasidalys su kiekvienu žmogumi. Lucilijau, geriausias vyre, aš labiau norėčiau, kad tie gudrūs mokytojai paaiškintų man, ką aš turiu duoti draugui ir ką — kiekvienam žmogui, užuot aiškinę, kaip išreikšti sąvoką „draugas" ir kiek reikšmių turi žodis „žmogus". Štai išmintis ir kvailybė išsiskiria į priešingas puses. Paskui kurią eiti man? Kuria kryptimi man liepsi eiti? Vienam kiekvienas žmogus — draugas, kitam draugas — ne bet koks žmogus. Pirmasis draugauja dėl savęs, antrasis — dėl draugo. O tu kankini žodžius, skirstydamas juos skiemenimis. Nejaugi, nemokėdamas sugalvoti suktų klausimų ir neatskirdamas, esant klaidingai išvadai, tiesos nuo apgaulės, aš negalėsiu suprasti, ko vengti ir ko siekti? Man gėda: toks rimtas dalykas, o mes, seniai, žaidžiame: „Šuo — skiemuo. Šuo ėda mėsą. Vadinasi, skiemuo ėda mėsą". Tarkim, jog aš negaliu šito išspręsti. Kuo pavojinga ir kuo žalinga man tai, kad aš šito nežinau? Be abejo, man reikia bijoti, kad vietoj šuns kada nors nepaglostyčiau skiemens arba kad dėl mano neatsargumo knyga nesurytų mėsos! Dar gudresnis yra toks išprotavimas: „Šuo — skiemuo. Skiemuo mėsos neėda. Vadinasi, šuo mėsos neėda". Vaikų tauškalai! Ir todėl mes raukome kaktą?! Todėl mes užsiauginame barzdą?! Ir to mes, rimti ir išbalę, mokome kitus? Ar nori žinoti, ką filosofija žada žmonių giminei? Patarimą. Vieną jau šaukia mirtis, kitą slegia skurdas, trečiam ramybės neduoda savi ar svetimi turtai. Anas bijo blogos lemties, šis trokšta atsikratyti savo sėkmės. Šiam priešiški žmonės, anam — dievai. Kam man pasakoji apie šiuos žaidimus? Čia ne vieta juokams. Tu esi pašauktas padėti nelaimingiesiems. Žadėjai padėti skęstantiems, belaisviams, ligoniams, elge-

toms, tiems, kurie pakišę kaklą po iškeltu kirviu. Kodėl išsisukinėji? Ką veiki? Tam, su kuriuo juokauji, baisu. Padėk <...>. Iš visų pusių į tave tiesia rankas, maldauja gelbėti pražudytą ar žūvantį gyvenimą; tu — jų viltis ir parama. Prašo tave, kad ištrauktum iš verpeto, kad išblaškytiems ir klaidžiojantiems parodytum ryškią tiesos šviesą. Paaiškink jiems, ką prigimtis padarė būtina, o ką nereikalinga; kokius lengvus įstatymus ji įtvirtino, kaip malonu ir lengva gyventi vadovaujantis jais ir kaip žiauru ir painu gyventi tiems, kurie labiau tiki žmonių nuomone, o ne prigimtimi. Manyčiau, kad šie žaidimai galėtų palengvinti žmonių nelaimes, jeigu pirmiausia nurodytum, kurias iš jų reikia palengvinti. Kas numalšins aistras? Kas jas pažabos? O, kad šie pokštai tik neduotų naudos! Bet jie kenkia! Kadangi tu pats nori, tad kuo aiškiausiai tau parodysiu, jog, jais užsiėmęs, ir gausiai apdovanotas talentas mažėja bei silpsta. Gėda sakyti, kokius ginklus jie duoda besiruošiantiems grumtis su likimu, kaip juos aprūpina. Argi šituo keliu einama prie aukščiausiojo gėrio? Šitais filosofų „arba — arba“ ir kitokiais šlykščiais ir gėdingais įstatymų žinovų išvedžiojimais? Juk sąmoningai klaidindami žmogų klausimais, darote tą patį, kaip ir tas, kuris nori nors dėl akių atmesti ieškinį. Bet vienus pretorius, o kitus filosofija grąžina į buvusią vietą. Kodėl traukiatės nuo didžiulių savo pažadų ir, gražiai pakalbėję, kad padarysite taip, jog aukso spindesys mane akins ne daugiau už kardo žibėjimą, jog nepaprastai ištvermingai niekinsiu tai, ko visi trokšta ir ko visi bijo, nusileidžiate iki gramatikos pradmenų? Ką jūs sakote? „Taip pasiekia žvaigždynus.“[1] Padaryti mane lygų dievui — štai ką man žadėjo filosofija. Tam ji mane kvietė, tam aš atėjau. Tad išlaikyk žodį! Taigi, mielas Lucilijau, kiek gali, eik tolyn nuo tokių filosofų išvedžiojimų ir gudrybių. Gėriui dera tai, kas aišku ir paprasta. Net jeigu tau liko gyventi dar daug metų, reikia juos naudoti taupiai, kad užtektų tam, kas būtina. O dabar kokia kvailystė tyrinėti nereikalingus dalykus, kai taip trūksta laiko. Lik sveikas.

KETURIASDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Mielas Lucilijau, tas, kuris prisimena draugą tik tada, kai jį primena kokia nors vietovė, yra abejingas tinginys. Tačiau pažįstamos apylinkės vis dėlto kelia mūsų sieloje glūdintį ilgesį, ne atgaivindamos mirusius atsiminimus, bet žadindamos užsnūdusius. Panašiai laiko nuslopintą gedinčiųjų skausmą atnaujina ar mylimas velionio vergas, ar jo drabužis, ar namas. Štai Kampanija, o labiausiai — Neapolis ir tavosios Pompėjos vaizdai neįtikėtinai smarkiai privertė mane vėl pasiilgti tavęs: kaip gyvas tu stovi man akyse. Nors aš jau esu toliausiai nuo tavęs, bet tarsi matau, kaip tramdai ašaras ir net valdydamasis negali sulaikyti besiveržiančių jausmų. Atrodo, jog netekau tavęs ką tik. Bet, kai pamąstai, argi kas nors nebuvo „ką tik"? Ką tik aš buvau vaikas ir sėdėjau pas filosofą Sotioną, ką tik pradėjau vesti bylas teisme, ką tik nustojau norėti tuo užsiimti, ką tik nustojau tai galėti daryti. Laikas bėga be galo greitai. Tai ypač akivaizdu pažvelgus į praeitį. Prie dabarties prikaustytą žvilgsnį laikas apgauna: atrodo, kad taip lėtai jis bėga galvotrūkčiais. Tu paklausi, kodėl taip yra. Kad ir kiek būtų praėję laiko, jis visas sustingsta vienoje vietoje, visada vienodai matomas ir yra nedalomas. Viskas krinta į tą pačią gelmę. Kita vertus, negalima dalyti ilgomis atkarpomis tokio dalyko, kuris apskritai yra trumpas. Visas mūsų gyvenimo tarpsnis yra tik taškas ir dar mažesnis už tašką. Bet ir iš šio trupinėlio gamta pasityčiojo duodama jam kažko ilgesnio požymių: iš vienos jo dalies sukūrė kūdikystę, iš kitos — vaikystę, iš trečios — jaunystę, iš ketvirtos — kažkokį posūkį nuo jaunystės link senatvės, iš penktos — pačią senatvę. Tiek pakopų tokioje ankštybėje! Ką tik palydėjau tave, tačiau šis „ką tik" — didelė mūsų gyvenimo dalis. Pamąstykime apie tai, jog kada nors išseks ir dar likęs gyvenimo lašelis. Anksčiau laikas man neatrodė toks greitas, dabar atsiskleidžia,

kaip pašėlusiai jis bėga, gal todėl, kad jaučiuosi artėjąs prie ribos, o gal todėl, kad pradėjau kreipti dėmesį į savo nuostolius ir juos skaičiuoti. Todėl smarkiai pykstu ant žmonių, kad jie nereikalingiems dalykams atiduoda didesniąją dalį laiko, kurio negali užtekti net būtiniausiems, net ir uoliausiai jį taupant. Ciceronas sako, kad jeigu jam būtų duotas dar vienas gyvenimas, jis vis tiek neturėtų laiko perskaityti lyrikų. Aš čia sakau — „dialektikų"[1], nes šių kvailumas dar liūdnesnis. Anie išdykauja atvirai, šitie mano apie save, kad šį tą dirbą. Nesakau, kad nereikia į juos žvilgtelėti, bet tik žvilgtelėti ir pasisveikinti iš tolo, kad jie neįtikintų mūsų ir kad mes nemanytume, jog jų žodžiuose slypi kažkoks didelis gėris. Kam tu plėšaisi ir kankiniesi dėl to klausimo, kurį išmintingiau atmesti negu stengtis į jį atsakyti? Ramiai ir savo malonumui keliaujant galima raustis smulkmenose, bet, kai priešas — už nugaros ir kariui įsakyta žygiuoti, būtinybė iškrato visa, ką buvo sukaupęs taikus laisvalaikis. Aš neturiu laiko tyrinėti dviprasmiškų žodžių ir išmėginti savo apsukrumo.

Tu pažiūrėk, kaip renkas pulkai, kiek miestų, uždarę
Aukštus vartus, galanda kirvius prieš mane ir manuosius[2].

Man reikia narsiai klausytis šito aplinkui žvangančio karo skambesio. Iš tiesų teisingai mane visi laikytų bepročiu, jei tada, kai seniai ir moterys neša akmenis, kad sutvirtintų mūrus, kai ginkluota jaunuomenė prie vartų laukia ir reikalauja ženklo pulti, kai virpa į vartus įsmigusios priešo ietys ir net žemė dreba nuo išraustų griovių ir apkasų, aš ramiai sėdėčiau ir kelčiau tokius klausimėlius: „Tai, ko nesi pametęs, turi. Ragų nesi pametęs. Vadinasi, turi ragus",— ir kitokias į šitą panašias sąmojingos kvailybės sukurtas nesąmones. Ir toks pat beprotis atrodyčiau tau, jeigu ir dabar jomis užsiimčiau. Juk ir dabar esu apsuptas. Tačiau tada, kai būčiau apsuptas, pavojus grėstų tik iš išorės, nes nuo priešo skirtų siena. O dabar mirties pavojus šalia manęs. Neturiu laiko tokioms paikystėms: mano rankose didžiulis darbas. Ką man daryti? Mane persekioja mirtis, nuo manęs

bėga gyvenimas. Pamokyk mane su tuo grumtis. Padaryk, kad aš nebėgčiau nuo mirties, o gyvenimas nesprūstų man iš rankų. Paragink priešintis sunkumams, suteik sielos ramumo pasitinkant tai, kas neišvengiama. Padėk susitaikyti su tuo, kad gyvenimas trumpas. Išaiškink, kad gyvenimo gėris slypi ne tame, kiek gyvensime, o tame, kaip gyvensime. Išaiškink, jog būna, ir labai dažnai, kad tas, kuris ilgai gyveno, yra mažai nugyvenęs. Man einant miegoti, sakyk: „Gali ir nepabusti". Pabudusiam sakyk: „Gal jau nebeteks miegoti". Man išeinant, sakyk: „Gali ir nebegrįžti". Sugrįžusiam sakyk: „Gal jau nebeteks išeiti". Klysti, jeigu manai, kad tik plaukiant laivu tarp gyvybės ir mirties yra siauriausias plyšys. Visur šis atstumas toks pat mažas. Ne visur vienodai mirtis pasirodo esanti arti, bet visur ji yra arti. Išsklaidyk šią miglą, ir tu lengviau perteiksi man tai, kam aš iš anksto esu pasiruošęs. Gamta sukūrė mus nuovokius, ir nors mus apdovanojo netobulu protu, tačiau jį galima tobulinti. Šnekėk man apie teisingumą, apie pareigos jausmą, apie saikingumą, apie dvi gėdos rūšis: apie tą, kuri neleidžia kėsintis į kito kūną, ir apie tą, kuri liepia rūpintis savuoju. Jei nevesi manęs šunkeliais, aš lengviau nueisiu ten, kur veržiuosi, nes, kaip pasakyta tragiko, „tiesos kalba paprasta"[3]. Todėl nereikia jos painioti. Siekiantiems didelių tikslų labiausiai nedera suktai gudrauti. Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tavo laišką gavau praėjus daugeliui mėnesių, kai jį išsiuntei. Supratau, jog nėra prasmės klausinėti jį atnešusį žmogų, ką tu veiki. Jis privalėtų turėti nepaprastą atmintį, jeigu tai prisimintų. Tačiau tikiuosi, jog tu jau taip gyveni, kad aš, kad ir kur tu būtum, žinosiu, ką tu veiki. Ar galėtum dar kuo nors užsiimti, išskyrus tai, kad tobulini savo sielą ir kasdien stengiesi atsikra-

tyti kokios nors klaidos, suvokdamas, kad tavo ydos glūdi pačiame tavyje ir nepriklauso nuo susiklosčiusių aplinkybių? Juk kai kurias iš jų teisiname aplinka ar laikais, nors jos eina paskui mus visur, kur tik keliautume. Tu žinai, kad Harpastė, žmonos juokdarė, kaip paveldėta našta atsidūrė mano namuose. Pats aš labai nemėgstu tokių išsigimėlių; o kai noriu, kad mane linksmintų juokdarys, neieškau toli: juokiuosi iš savęs. Toji Harpastė staiga apako. Gal nepatikėsi, bet tai — tikra teisybė: ji nesupranta, kad nemato. Nuolatos prašo savo palydovą keliauti kitur. Sako, jog šie namai labai niūrūs. Tebūnie tau aišku, kad savybės, dėl kurių mes juokiamės iš jos, būdingos mums visiems: niekas neprisipažįsta esąs šykštus ar godus. Aklieji nors vedlio šaukiasi, o mes be vedlio klaidžiojame ir sakome: „Aš nesu garbėtroška, bet kitaip Romoje neįmanoma gyventi. Aš — ne švaistūnas, bet miestui reikia didelių išlaidų. Ne mano yda, kad esu ūmus ir kad neturiu teisingo gyvenimo būdo: kalta jaunystė". Kodėl apgaudinėjame patys save? Mūsų ydos — ne išorėje, jos — mumyse pačiuose, jos glūdi mūsų širdyse, ir sunku nuo jų išsigydyti, nes nesijaučiame sergą. O pradėję gydytis, kada gi įveiksime tiek daug sunkių ligų?! Dabar mes dar neieškome gydytojo, nors šiam būtų mažiau vargo, jei imtųsi ydos, kuri dar neįsisenėjo. Jauna, nepatyrusi siela eitų paskui tą, kuris rodo tiesą. Sunku prie prigimties grąžinti tiktai tą, kuris labai nuo jos nutolo. Mes gėdijamės mokytis gėrio. Bet, dievaži, jeigu raustame ieškodami tokio dalyko mokytojo, tai nesitikėkime, kad gėris atsitiktinai apims mūsų sielas. Reikia tik dirbti, nors, tiesą sakant, tai yra nedidelis vargas, jeigu tik, kaip minėjau, pradėsime savo sielą formuoti ir taisyti pirmiau negu joje įsitvirtins blogis. Bet ir įsisenėjusios ydos man neatrodo beviltiškos. Nuolatinis darbas, uolumas ir kruopštumas viską nugali. Net ir kreivą medį galima ištiesinti: kreivus, savaip išaugusius rąstus išlygina šiluma, ir jie įgauna tokį pavidalą, kokio mums reikia. Dar lengviau formuoti lanksčią mūsų sielą, kuri paslankesnė už bet kokį skystį. Juk siela — ne kas kita, o tam

tikros būsenos oras. Juk žinai, kad orą lengviau formuoti už bet kokią kitą medžiagą, nes jis yra retesnis. Mielas Lucilijau, patikėk, jog ne bėda, kad mus valdo blogis, kad jis mumyse seniai glūdi. Nieko gėris neaplanko anksčiau negu blogis: visus mus seniai valdo ydos. Mokytis dorybės — tai reiškia išsižadėti ydų. Tad tuo karščiau turime taisyti save, nes vienąkart gautas gėris lieka mūsų amžinai. Dorybės negalima išsižadėti. Priešingai, blogis yra mums svetimas, todėl galima jį pašalinti ar išguiti. Tvirta yra tik tai, kas yra savo vietoje. Dorybės atitinka žmogaus prigimtį, o ydos yra jai priešiškos ir nekenčiamos. Vieną kartą įgytos dorybės negali išnykti, todėl puoselėti jas lengva, tačiau įdiegti jas nepaprastai sunku, nes ligota siela bijo viso, kas nauja. Todėl reikia ją priversti to imtis, o paskui gydymas jau nebūna skausmingas. Atgaivindamas jis teikia ir malonumo. Visi kiti vaistai pasidaro malonūs tada, kai nebereikia jų vartoti, o filosofija kartu ir gydo, ir vilioja. Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliju

Kaip kam išeina, mielas Lucilijau! Tu ten turi Etną, aukštą ir garsų Sicilijos kalną. Nesuprantu, kodėl Mesala ar Valgijus (mat apie tai skaičiau jų knygose) pavadino jį vieninteliu. Juk daugybė vietų spjaudo ugnimi. Ir yra ne tik aukštų vietų, kurių pasitaiko dažniau, nes, aišku, ugnis kyla į viršų, bet ir žemų. Mes, kiek galime, stengiamės tenkintis Bajais. Vos atvažiavęs palikau juos rytojaus dieną. Nors ta vieta ir turi šiokių tokių gamtos pranašumų, jos reikia vengti, nes ją išsirinko palaidumas, kad galėtų čia viešpatauti. „Kaip? Argi reikia kokiai nors vietai rodyti neapykantą?“ Ne. Bet kaip išmintingam ir doram vyrui labiau tinka vienas drabužis negu kitas, kaip, neniekindamas nė vienos

spalvos, jis mano, kad kai kurios iš jų nelabai dera skelbiančiam saikingumą, taip yra ir apylinkių, kurios netinka geriems papročiams ir kurių vengia išmintingas ar išminties siekiąs vyras. Taigi svajojantis apie vienatvę žmogus niekada nepasirinks Kanobo, nors Kanobas niekam neuždraus būti santūriam, nei tuo labiau Bajų, nes jie pasidarė visų ydų prieglobsčiu. Ten prabanga ištvirksta daugiau negu kitur, ten ji labiausiai atsipalaiduoja, tarsi pati vieta jai suteiktų tokią laisvę. Turime išsirinkti vietas, išganingas ne tik kūnui, bet ir sielai. Nenorėčiau gyventi nei tarp budelių, nei tarp smuklės lankytojų. Ar būtina žiūrėti į šlitinėjančius pakrantėmis girtuoklius, į besiirstančius puotautojus, į nuo muzikos ir dainų plyšojantį ežerą ir visa kita, kuo ne tik nusideda, bet ir giriasi visų suvaržymų atsikračiusi lėbavimo aistra? Turime kuo toliau bėgti nuo visko, kas kursto ydas. Sielą reikia grūdinti atitraukus ją nuo gundančių malonumų. Hanibalą ištvirkino vienas žiemojimas. Jį, sniegynų ir Alpių nepalaužtą vyrą, išlepino Kampanijos malonumai. Nugalėjęs kardu, jis pats buvo nugalėtas ydų. Mes taip pat turime būti kareiviai ir eiti tarnybą, kuri niekada neduoda nei ramybės, nei poilsio. Pirmiausia reikia įveikti malonumų troškimą, kuris, kaip matai, pavergia net ir atšiaurios prigimties žmogų. Jeigu kas nors gali įsivaizduoti, kokio didelio žygio ėmėsi, tegu žino, kad švelnumu ir minkštumu nieko nepasieks. Kam man tie karšti purvai? Kam man prakaitą varančios pirtys, kuriose sausas oras iščiulpia kūno drėgmę? Tegu visas prakaitas išeina dirbant. Visi pagrįstai pradėtų mums priekaištauti dėl ne laiku apėmusio ištižimo, kuris pavojingas ne tik nugalinčiam, bet ir nugalėjusiam, jeigu darytume taip, kaip Hanibalas: mestume pradėtus reikalus, nutrauktume karą ir stengtumės rūpintis savo kūnais. Mums leista dar mažiau negu tiems, kurie ėjo su pūnų vėliavomis: mums gresia didesnis pavojus traukiantis ir daugiau vargo tęsiant žygį. Likimas kariauja su manimi. Nevykdysiu jo įsakymų! Neužsitrauksiu jungo ir net (o tam reikia daugiau ryžto) nusimesiu jį. Nereikia silpninti dvasios:

jei nusileisiu malonumui, reikės nusileisti skausmui, reikės nusileisti vargui, reikės nusileisti skurdui. Tokių pat teisių į mane užsinorės ir garbės troškimas, ir pyktis. Tiek aistrų draskys ir net plėšys mane! Man pažadėta laisvė. Dėl tokios dovanos verta stengtis. Tu klausi, kas yra laisvė. Tai — sugebėjimas niekam nevergauti: nei aplinkybėms, nei būtinybei, nei atsitiktinumui, sugebėjimas neleisti likimui stovėti aukščiau už save. Kai aš suprasiu, jog galiu daugiau už jį, jis nebegalės nieko. Nejaugi kęsiu jo jungą, kai mirtis mano rankose?! Taip bemąstančiam žmogui geriau pasirinkti santūrias ir skaisčias vietas. Per didelis jų žavesys silpnina dvasią; vietovė, be abejo, gali ir tvirkinti. Galvijai, kurių kanopos sukietėjusios nuo grumstų, ištveria bet kokį kelią, o tie, kurie ganėsi minkštose pelkėtose ganyklose, beregint nusitrina kojas. Kalniečiai būna drąsesni kariai, o miestiečiai ir ponų namuose išaugę vergai — ištižėliai. Rankos, kurios, palikusios plūgą, paėmė kardą, neatsisako jokio darbo. Dulkėse pirmiausia netenka kvapo tas, kuris net blizga nuo alyvos. Atšiauresnė vietovė stiprina dvasią ir parengia ją dideliems žygiams. Ištremtam Scipionui buvo garbingiau gyventi Literne negu Bajuose: po savo kritimo jis negalėjo įsikurti tarp jų prabangos. Taip pat ir tie, kuriems romėnų tautos fortūna pirmiesiems atidavė valstybės valdžią: nors Gajus Marijus, Gnėjus Pompėjus, Gajus Cezaris ir pasistatė Bajų apylinkėse dvarus, bet įkėlė juos į pačias kalnų viršūnes. Jiems atrodė, jog karo žmonėms labiau tinka nuo aukštumų žvelgti į plačias, toli nusidriekiančias žemumas. Įsižiūrėk, kokią vietą jie pasirinko, kur ir kokius pastatus išdėstė, ir tu pamatysi, jog tai — ne dvarai, o tvirtovės. Ar tu manai, jog Katonas būtų kada nors gyvenęs trobelėje, skaičiuodamas pro šalį plaukiančias paleistuves, įvairius ir visokiomis spalvomis išmargintus laivelius, visame ežere plūduriuojančias rožes ir klausęsis naktibaldų triukšmingų dainų? Nejaugi jis nebūtų labiau troškęs pasilikti tarp pylimų, supiltų savo rankomis per vieną naktį? Ar kiekvienas tikras vyras nenorėtų, kad jo sapnus nutrauktų karo trimito, o ne

fleitos garsas?! Tačiau jau gana kariauti su Bajais. Bet ne su ydomis! Prašau tave, Lucilijau, persekiok jas be galo ir be saiko, nes jos taip pat neturi nei galo, nei saiko. Mesk šalin jas, draskančias tavo širdį, o jeigu negali kitaip jų išrauti, išplėšk su pačia širdimi. Vyk šalin malonumus ir labiausiai jų nekęsk, nes jie panašūs į galvažudžius, kurie Egipte vadinami filetais[1]: mus apkabina tam, kad pasmaugtų. Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Lucilijau, kas mus, besiveržiančius vienur, traukia kitur ir stumia ten, iš kur norime išeiti? Kas grumiasi su mūsų siela ir neleidžia mums ko nors panorėti vienąkart visam laikui? Blaškomės tarp įvairių sumanymų. Neturime nei laisvų, nei didelių, nei amžinų norų. Tu sakai: „Paikas tas, kuriam nėra nieko pastovaus, kuriam niekas ilgiau nepatinka". Bet kaip ir kada šito kvailumo atsikratysime? Nė vienas nėra toks stiprus, kad galėtų pats jo atsikratyti. Reikia, kad kas nors ištiestų ranką, kad kas nors ištrauktų. Epikūras sako, jog kai kurie pasiekė tiesą be padėjėjo, patys sau nutiesdami kelią. Tokius jis labiausiai giria, nes jie puolė savo jėgomis, pačiuose savyje rado jėgų skrydžiui. Kai kuriems reikia kitų pagalbos. Jeigu niekas nežengia priekyje, jie neis, bet stropiai seks iš paskos. Tokiems jis priskiria Metrodorą. Tai taip pat ne eilinis, bet jau antros rūšies sugebėjimas. Mes nesame iš pirmosios gretos, mums pasiseks, jeigu būsime priimti į antrąją. Neniekink žmogaus, kuris gali išsigelbėti padedant kitam; didis dalykas jau pats noras išsigelbėti. Be to, rasi dar vieną žmonių grupę, kurios taip pat nereikėtų niekinti. Tai tokie, kuriuos į dorybę galima tik varu atvaryti, kuriems reikia ne tik vado, bet ir pagalbininko, sakyčiau,— prievaizdo. Tokie sudaro trečiąją grupę.

Jeigu tau reikia pavyzdžio, toks, Epikūro nuomone, buvo Hermarchas. Taigi vienus jis labiau sveikina, kitus labiau gerbia. Nors ir vieni, ir kiti eina prie to paties tikslo, tačiau daugiau garbės tiems, kurie tą patį darė iš kietesnės medžiagos. Įsivaizduok du pastatus, nepanašius nuo pat pamatų, bet abu vienodai aukštus ir didingus. Vienam buvo rastas geras pagrindas ir jis beregint išaugo. Antrojo pamatai buvo suleisti į minkštą, birią žemę. Todėl buvo daug vargta, kol buvo prisikasta iki tvirto pagrindo. Žiūrint, kas padaryta, nematyti, jog antrajam pastatui buvo atiduota didesnė ir sunkesnė viso vargo dalis. Kai kurių žmonių prigimtis lanksti ir paslanki, o kai kuriuos, kaip sakoma, reikia apdoroti savo rankomis ir keisti juos iš esmės. Taigi tą, kuris nevargo dėl savęs, aš pavadinčiau laimingesniu, bet mano akyse vertingesnis tas, kuris nugalėjo savo prigimties trūkumus ne vesdamas, o tiesiog nutempdamas save prie išminties. Žinok, jog mums duota sunki ir varginga prigimtis. Mes braunamės pro kliūtis. Taigi kovokime ir šaukimės ką nors pagalbon. Tu sakai: „Ką man pasišaukti?" Šį arba aną. Kreipkis ir į prosenelius, juk jie turi laiko. Mums gali padėti ne tik dabar gyvenantys, bet ir anksčiau gyvenę. Iš dabar gyvenančių išsirinkime ne tuos, kurie be paliovos švaistosi žodžiais ar kartoja bendruosius teiginius, telkdami savo namuose būrelius, bet tuos, kurie moko savo gyvenimu, kurie, pasakę, ką reikia daryti, įrodo tai darbais, kurie aiškina, ko reikia vengti, ir kurie niekados nebus užklupti darant tai, ko aiškino vengti. Pagalbininku išsirink tą, kuriuo labiau žaviesi jį matydamas negu jį girdėdamas. Taip pat nedraudžiu klausytis ir tų, kurie yra įpratę prisileisti žmones ir samprotauti. Kad tik jie eitų į minią, norėdami patys pasidaryti geresni ir padaryti geresnius kitus ir samprotautų netrokšdami garbės. Kas gali būti šlykščiau už liaupsių ieškančią filosofiją? Ar ligonis kada nors giria gydytoją, mėgstantį pjaustyti? Tylėkite, gerbkite ir leiskite jus gydyti. O jeigu pradėsite šaukti, tegu aš išgirsiu tik dejones prisilietus prie jūsų ydų. Norite parodyti, kad jūs labai atidūs, kad jus

jaudina didingumas dalykų, kuriuos svarstome? Tebūnie! Kaip galiu neleisti jums patiems spręsti ir balsuoti už geresnį dalyką?! Pitagoro mokiniai privalėjo tylėti penkerius metus. Nejaugi manai, jog jiems būdavo leidžiama iš karto ir kalbėti, ir girti? Koks kvailas tas, kurį nemokšų liaupsės linksmą išlydi iš klausytojų būrio! Ko džiaugies, kai tave giria žmonės, kurių pats negali girti? Fabianas taip pat samprotaudavo viešai, bet jo klausydavo santūriai. Kartais prasiverždavo garsios pagyros, bet jas skatindavo dalyko didingumas, o ne sklandžios ir malonios kalbos skambesys. Tegul bus koks nors skirtumas tarp teatro ir mokyklos plojimų, pagaliau turi būti kažkoks padorumas ir giriant. Atidžiai įsižiūrėdami, pamatysime, jog kiekvienas daiktas yra kito daikto požymis. Pagal smulkmenas galima spręsti apie žmogaus būdą: begėdį išduoda eisena ir rankos judesiai, o kai kada — vienintelis atsakymas, piršto kėlimas prie galvos arba šaudymas akimis. Nedorėlį parodo juokas, beprotį — veido išraiška ir laikysena. Taigi žymės viską atskleidžia. Kas yra kas, sužinosi pamatęs, kaip jis giria ir kaip priima pagyras. Klausytojai iš visų pusių tiesia filosofui rankas, sužavėta minia tiesiog sustingsta virš jo galvos. Suprantama, tai — jau ne pagyrimai, o tiesiog liaupsinimai. Tegul šie liaupsinimai liks menams, turintiems tikslą patikti miniai; o filosofija tebus gerbiama. Kartais reikia jaunuoliams leisti pasiduoti sielos polėkiui, bet tik tada, kai tas polėkis iš tiesų juos pagaus, kai jie nebegalės prisiversti tylėti. Toks pagyrimas šiek tiek paragina pačius klausytojus ir pažadina jaunuolių sielas. Bet tegul juos jaudina pats dalykas, o ne sklandūs žodžiai. Priešingu atveju iškalba gali jiems ir pakenkti sukeldama troškimą ne veikti, o sakyti kalbas. Tuo sykiu aš atidėsiu šį klausimą, kuriam reikia ilgo tyrinėjimo: kaip kalbėti viešai, ką galima sau leisti atsidūrus prieš žmones ir ką žmonėms — prieš tave. Be abejo, filosofija, besisiūlanti visiems lyg gatvės merga, yra žalinga. Bet jai leidžiama pasirodyti savo šventovėje, jei čia ras ne prekiją, o žynį. Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Matyt, mane galima prikalbinti daryti viską, jeigu jau buvau prikalbintas plaukti jūra. Išplaukiant jūra buvo rami. Tiesa, dangų slėgė juodi debesys, žadantys lietų ar vėją, bet keletą mylių nuo tavosios Partenopėjos iki Puteolų tikėjausi prasmukti, nors ir esant neaiškiam bei grasiam orui. Taigi norėjau kuo greičiau nuvykti ir tiesiai per jūrą pasukau Nesidės link, ketindamas kirsti visas įlankas. Kai jau nukeliavau tiek, kad buvo tas pats, ar plaukti tolyn, ar grįžti atgal, beregint dingo ta mane apgavusi tyla. Audros dar nebuvo, bet vanduo pradėjo šiauštis ir smarkiau vilnyti. Ėmiau prašyti vairininką, kad mane kur nors išlaipintų. Tas atsakė, jog krantas esąs uolėtas, be uosto, o pats jis nieko taip nebijąs per audrą kaip žemės. Tačiau aš per daug kamavausi, kad kreipčiau dėmesį į pavojų: mane be perstojo kankino lėta jūros liga, tąsanti tulžį ir niekaip neįstengianti jos išvaryti. Užsipuoliau vairininką ir priverčiau jį norom nenorom pasukti į krantą. Kai priplaukėme prie jo, aš nelaukiau, kol pradėsime vykdyti Vergilijaus pamokymus: „priekiu į jūrą apgręžia laivus ir pririša lynais“[1], arba „inkarus jūron įmetę“[2], atsiminęs savo patirtį, aš, senas ledinių maudynių mėgėjas, šokau į jūrą, apsisupęs, kaip ir dera lipant į šaltą vandenį, pūkuotu drabužiu. Kaip manai, ką aš patyriau, kol broviausi pro uolas, ieškodamas kelio ir jį skindamasis? Supratau, jog ne be pagrindo jūrininkai bijo žemės. Neįtikima, kad tai iškenčiau aš, pirma negalėjęs iškęsti pats savęs. Tebūnie tau žinoma: jūra nebuvo įtūžusi ant Ulikso, nors be paliovos ir daužė jo laivus. Jis sirgo jūros liga! Ir aš, jeigu man reikėtų kur nors plaukti, nuvykčiau ten tik po dvidešimties metų. Kai tik skrandis atsigavo nuo pykinimo, kurio, išlipęs iš vandens, atsikračiau dar ne iš karto, kai atgaivinau kūną, išsitepdamas alyva, pradėjau mąstyti, kaip lengvai mes užmirštame savo ydas, net ir dažnai save primenančias kūno ydas ir, žinoma, visas tas, kurios sle-

piasi tuo giliau, kuo yra didesnės. Lengvas drebulys gali kai ką apgauti, bet kai jis sustiprėjęs suliepsnoja tikra karštine, jos negali nuslėpti ir stiprus bei kantrus žmogus. Kojas gelia, sąnariuose duria, o mes kažkiek laiko tai dar slepiame: sakomės ar kulną išsisukę, ar nuvargę nuo mankštos. Kol liga neaiški ir tik prasidėjusi, ieškome jai pavadinimo, o kai jau išsipučia pentinai ir abi kojos pasidaro dešinės, būtina pripažinti podagrą. Su ligomis, apimančiomis sielą, būna priešingai: kuo didesnis ligonis, tuo geriau jaučiasi. Nėra ko stebėtis, brangiausias Lucilijau. Kas nekietai miega, tas ir snausdamas mato vaizdus, tas kartais ir sapne supranta, jog miega, o kietas miegas išvaiko net sapnus, nugramzdindamas sielą į tokią gelmę, kad ji užmiršta pati save. Kodėl niekas neprisipažįsta savo ydų? Todėl, kad ir dabar jose skęsta. Sapną papasakos tik pabudęs žmogus, o ydas pripažins tik sveikstantis. Tad pabuskime, kad galėtume pasmerkti savo paklydimus! Tik filosofija mus pažadins, tik ji išblaškys sunkų sapną. Jai visas atsiduok. Tu jos vertas, o ji verta tavęs, pulkite vienas kitam į glėbį. Nuo visų kitų dalykų atsisakyk narsiai ir atvirai. Negalima studijuoti filosofijos prabėgomis. Jei susirgtum, nustotum rūpintis namų reikalais, apleistum teismo reikalus ir nemanytum, jog kas nors vertas, kad už jį laiduotum net palengvėjimo dienomis. Ne, visom dvasios galiom stengtumeis kuo greičiau išsivaduoti iš ligos. Kaipgi yra? Ar tu ir dabar ne tą patį turi daryti? Atsikratyk visko, kas tau trukdo, ir įgyk laiko kilniems apmąstymams: kas apsikrovęs reikalais, tas jo neturės. Filosofija yra karalienė: ji skiria laiką, o ne tu. Ji yra ne pagalbinis dalykas, o svarbiausias, ji — valdovė, ir ji liepia nuolatos būti šalia. Kažkokiai valstybei, pasiūliusiai dalį savo žemių ir pusę visų savo turtų, Aleksandras taip atsakė: „Aš atėjau į Aziją ne tam, kad imčiau, ką man duosite; jūs turėsite tai, ką aš paliksiu". Tą patį filosofija sako kitiems užsiėmimams. „Ne aš imsiu likusį nuo jūsų laiką, bet jūs turėsite jo tiek, kiek aš jums jo paliksiu." Į ją nukreipk visas savo mintis, nesiskirk su ja, garbink ją. Greitai padidės skirtumas tarp

5. 2035

tavęs ir kitų žmonių. Tu smarkiai pralenksi visus mirtinguosius, o dievai tave nedaug tepralenks. Tu klausi, kuo jie skirsis nuo tavęs? Jų amžius bus ilgesnis. Tačiau, garbės žodis, didelis menas viską sutalpinti laiko atkarpėlėje. Išminčiui jo gyvenimas toks pat ilgas, kaip dievui — visa amžinybė. Kai kuo išminčius ir pralenkia dievą: šis nepažįsta baimės dėl savo prigimties, o išminčius — dėl savęs paties. Dieviškas silpno žmogaus romumas — didelis dalykas. Net sunku patikėti, su kokia jėga filosofija atremia atsitiktinę prievartą. Jos kūno nesužeidžia joks ginklas, ji saugi ir tvirta. Kai kurias ietis ji atbukina nublokšdama tarsi lengvas strėles plačiu drabužiu, kai kurias atmuša ir paleidžia į tą, kuris buvo jas metęs. Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Ligos ilgam buvo palikusios mane ramybėje, bet staiga vėl užpuolė. „Kokia liga?“ — tu paklausi. Visai pagrįstai klausi, nes jos man visos pažįstamos, o viena tarytum užkeikė mane. Nesuprantu, kam vartoti graikišką jos vardą, jei pakankamai tiksliai ją galima vadinti dusuliu. Trumpi, tačiau stiprūs ir audringi jo priepuoliai tęsiasi apie valandą. Kas gi ilgiau ištvertų neatgavęs kvapo?! Mano kūną kamavo įvairūs sopuliai ir pavojingos ligos, bet už šitą, man rodos, sunkesnės nėra. Kodėl? Mat visais kitais atvejais, kad ir kaip būtų, žmogus serga, o šiuo — trūkinėja kvėpavimas. Ne veltui gydytojai šią ligą vadina „mirties pratybomis“. Juk vieną kartą alsavimas sustodamas padaro tai, ką nuolatos mėgina padaryti. Manai, kad, rašydamas tau, aš džiūgauju, nes išvengiau blogiausio? Juokingai daryčiau džiaugdamasis tokia pabaiga lyg išgijimu. Tai bū-

tų tas pats, kaip manyti, jog laimėjau bylą, kai atidėta tik teismo data. Aš ir labiausiai dusdamas nesilioviau guostis linksmomis ir tvirtomis mintimis. „Kas gi čia,— kalbėjau sau,— kodėl taip dažnai mirtis mane bando? Tegul, aš ją jau seniai esu išbandęs.“ „Kada?“ — tu paklausi. Prieš gimdamas. Mirtis yra nebūtis. Aš jau žinau, kokia ji yra. Po manęs bus tai, kas buvo prieš mane. Jei po mirties esama kiek nors skausmo, jis neišvengiamai turėjo būti ir prieš mums išvystant pasaulį. O tada nejutome jokios kančios. Sakyk, ar nepavadinsi kvailu to, kuris mano, kad žibintui būna blogiau po to, kai jį užgesina, negu prieš tai, kai jį uždega. Mes taip pat užsidegame ir užgęstame; šiek tiek kenčiame tuo laikotarpiu tarp mūsų užsidegimo ir užgesimo, o iki to ir po to viešpatauja ramybė. Mielas Lucilijau, jei neapsirinku, mes klystame manydami, jog mirtis laukia ateityje, nes juk mes jau esame buvę jos valdžioje ir dar būsime. Tai, kas buvo prieš mus, yra mirtis. Koks gi skirtumas, ar nepradėsi gyvenimo, ar jį užbaigsi, jeigu abiem atvejais išdava ta pati — nebūtis. Nesilioviau save įtikinėti tokiais ir panašiais padrąsinimais, aišku, tylomis, nes kalbėti negalėjau. Paskui pamažu dusulys, virtęs sunkiu kvėpavimu, užeidavo vis rečiau, retėjo ir pagaliau išnyko. Dabar, nors jis ir liovėsi, mano kvėpavimas dar nėra taisyklingas; iškvepiu su pertrūkiais, užspringdamas. Tegu jis sau žinosi, kad tik sieloje nedūsaučiau! Taigi įsidėmėk: nedrebėsiu paskutinę valandą, jau iš anksto esu jai pasiruošęs ir net negalvoju apie visą dieną. Tu šlovink ir mėgdžiok tą, kuriam neapmaudu mirti, nors gyventi dar miela. Argi vyriška išeiti varomam? Vyriškumas štai kas: nors mane ir išvaro, elgiuosi taip, tarsi išeičiau savo noru. Išminčiaus niekas niekada neišvaro, nes būti išvarytam — tai būti išvytam iš ten prieš tavo norą. Išminčius nieko nedaro prieš savo norą. Jis išvengia prievartos, trokšdamas to, kas neišvengiama. Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Dabar kaip tik grįžtu iš išvykos neštuvais. Sėdėdamas pavargau tiek pat, kiek būčiau pailsęs eidamas pėsčias. Mat ilgai būti nešamam — taip pat vargas, ir net didesnis, nes jis nenatūralus. Prigimtis mums davė kojas, kad patys vaikščiotume, ir akis, kad patys žiūrėtume. Išlepimas pasmerkė mus silpnumui: nebepajėgiame padaryti to, ko ilgai nenorėjome daryti. Tačiau man buvo būtina pakratyti kūną, kad išsikratytų gerklėje įstrigusi tulžis ar išretėtų nuo kratymo kažkodėl kvėpavimo takuose susigrūdęs oras. Pajutau, kad tai padeda. Todėl ilgai ir atkakliai keliavau tolyn. Be to, viliojo pakrantė, išsirietusi vingiu tarp Kumų ir Servilijaus Vatijos dvaro tarytum siauras kelias, kurį iš vienos pusės spaudžia jūra, o iš kitos — ežeras. Smėlis buvo suplaktas neseniai praūžusios audros. Juk žinai, be perstojo besiritančios įsibėgėjusios bangos suplūkia jį, o ilgesnė ramybė vėl padaro jį birų, nes išeina smiltis lipdanti drėgmė. Kaip esu įpratęs, pradėjau žvalgytis, ar nerasiu ko nors, kas man praverstų, ir nukreipiau akis į Vatijai kadaise priklausiusį dvarą. Jame nuseno tas turtingas pretorius, nepagarsėjęs niekuo kitu, tik neveiklumu, dėl kurio buvo laikomas laimingu. Kai kitus paskandindavo Azinijaus Galo draugystė arba Sejano neapykanta, o po to ir meilė (nes įžeisti jį buvo taip pat pavojinga, kaip ir mylėti), žmonės šaukdavo: „O Vatija! Tu vienas moki gyventi!“ Tačiau jis mokėjo slėptis, o ne gyventi. Juk didelis skirtumas, ar tu gyveni neapsikrovęs reikalais, ar nieko neveikdamas. Kai Vatija dar buvo gyvas, kiekvieną kartą, praeidamas pro šį dvarą, aš negalėdavau neištarti: „Čia palaidotas Vatija“. Bet, mielas Lucilijau, filosofija yra tokia šventa ir gerbiama, kad net tai, kas yra tik apgaulingai panašu į ją, traukia žmones. Nieko neveikiantį žmogų minia laiko ramiu, patenkintu savimi, tik dėl savęs gyvenančiu atsiskyrėliu, tuo tarpu visi šie dalykai neprieinami niekam, išskyrus išminčių. Šis, ir apimtas didelio neri-

mo, moka gyventi dėl savęs, ir apskritai, o tai — svarbiausia, jis moka gyventi. Tas, kuris vengia reikalų ir žmonių, kurį ištrėmė jo paties nesėkmingi troškimai, kuris negalėjo matyti kitų sėkmės, kuris lyg bailus ir tingus gyvulys iš baimės pasislėpė, tas gyvena ne dėl savęs, bet, ir tai — pati didžiausia gėda — dėl pilvo, miego ir geidulių. Tas, kuris negyvena dėl kitų, negyvena ir dėl savęs. Tačiau užsispyrimas ir ištvermė siekiant savo tikslo yra toks didelis dalykas, kad net ir nuolatinė tinginystė susilaukia pagarbos.

Apie patį dvarą aš negaliu tau parašyti nieko tikra. Mat ištyrinėjau tik priekinę jo pusę ir tai, kas matyti einant pro šalį. Ten yra dvi rankomis išraustos ir daug triūso pareikalavusios olos, abi plataus atriumo dydžio. Į vieną iš jų saulė visai neįsiskverbia, o kitoje šviečia ligi vakaro. Platanų giraitę kerta upelis, tarsi sąsiauris jungiantis jūrą ir Acherūzijos ežerą. Jo žuvies sočiai užtektų ir visą laiką ją gaudant, bet, kol galima plaukti į jūrą, ji taupoma, o kai audra duoda žvejams atostogų, gatavas laimikis — po ranka. Tačiau didžiausias dvaro pranašumas — tai, kad už jo tvoros — Bajai. Čia neprasiskverbia jų trūkumai, bet galima naudotis jų malonumais. Šias dvaro teigiamybes pats esu patyręs. Manau, kad jame galima gyventi ištisus metus. Mat jis yra atsisukęs į šiltus vakarų vėjus, net Bajams juos užstoja. Atrodo, Vatija buvo nekvailas, nes tingios savo senatvės dykinėjimui išsirinko tokią vietą. Bet ramybei ne taip jau svarbu vieta: viską lemia siela. Esu matęs liūdnų žmonių linksmuose ir jaukiuose dvaruose, esu matęs atsiskyrėlių, kurie niekuo nesiskiria nuo labiausiai užimtų žmonių. Tad nemanyk, jog tau nelabai ramu todėl, kad nesi Kampanijoje. Kodėl gi joje nesi? Nuolat kreipk savo mintis į ją. Galima bendrauti ir su šalia nesančiais draugais, be to, kada nori ir kiek nori. Būdami atskirti, mes dar labiau mėgaujamės šiuo malonumu, už kurį nėra didesnio. Mat, būdami kartu, mes išlempame: dažnai šnekamės, kartu vaikštinėjame ir sėdime, o išsiskyrę nebemąstome apie tuos, su kuriais ką tik matėmės. Išsiskyrimą turime ištverti ramiai, nes

kiekvienas dažnai esti toli netgi nuo tų, kurie yra šalia. Pirmiausia suskaičiuok naktis, praleidžiamas atskirai, po to — savus kiekvieno rūpesčius, mokslo studijas, išvykas į priemiesčio dvarus, ir tu pamatysi, kad, būdami svetur, prarandame visai nedaug. Draugas turi būti širdyje, o ji — visuomet su mumis ir kasdien mato tą, kurį nori matyti. Taigi su manimi mokykis, su manimi pietauk, su manimi vaikštinėk. Jeigu kas nors būtų nepasiekiama mūsų mintims, gyventume labai ankštai. Aš matau tave, mielasis Lucilijau, netgi girdžiu. Aš taip arti tavęs, kad net suabejoju: gal pradėti rašinėti tau ne laiškus, o raštelius? Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Galiu dėti galvą, kad mokslui atsidėjusiam žmogui tyla iš tikrųjų nėra tokia būtina, kaip atrodo. Štai apie mane iš visų pusių gaudžia įvairiabalsis ūžesys. Mat gyvenu visai prie pirties. Įsivaizduok įvairiausią erzelynę, nuo kurios pats gali pradėti nekęsti savo ausų; kai stipruoliai mankštinasi kilnodami rankomis svorius, kai jie pluša ar vaizduoja plušančius, girdžiu juos stenant, o kai iškvepia sulaikytą orą — aštrių atodūsių švilpesį. Kai pasitaiko koks nors dykūnas, pasitenkinantis paprastu įtrynimu, aš girdžiu plekšint alyvuotas rankas per nugarą, o garsas keičiasi pagal tai, ar daužoma skiaučiu delnu, ar plaštaka. O kai ateina žaidėjai su sviediniu ir pradeda skaičiuoti metimus — tada baigta. Pridėk dar barnius, vagies gaudymą ir tą, kuriam malonu klausytis savo balso pirtyje. Pridėk dar ir tuos, kurie šoka į baseiną triukšmingai taškydami vandenį. Be šių, šiaip ar taip, įprastų balsų, turėk galvoje ploną ir čaižų pažastų plaukų pešiotojo spiegimą; jis, norėdamas atkreipti dėmesį, be paliovos žviegia, nutildamas nebent tik tada, kai pešioja pažastis ir vietoj savęs priverčia rėkti kitą. Plyšauja dešrininkas, pyragų pardavėjas ir kiti krautuvėlių prekiautojai, kiekvienas savaip

šaukdamas apie savo prekę. Tu pasakysi: „Tai tu geležinis arba kurčias, jei tarp daugybės tokių įvairių ir nedarnių garsų neišeini iš proto. O juk mūsų Chrisipą nuolatiniai sveikinimo šūksniai atvestų beveik prie mirties!“ Bet, garbės žodis, man tas triukšmas rūpi ne daugiau, kaip tekančio ar krintančio vandens pliuškenimas, nors ir esu girdėjęs apie kažkokią gentį, kuri savo miestą perkėlė į kitą vietą vien todėl, kad negalėjo pakęsti Nilo krioklio ūžesio. Man atrodo, jog žodis labiau išblaško negu triukšmas. Mat jis atitraukia dėmesį, o triukšmas tik užgula ir plėšo ausis. Man netrukdo susikaupti važiuojantys pro šalį vežimai ir mano namuose gyvenantis kalvis, ir kaimynystėje esanti lentpjūvė arba dūdelių bei švilpynių bandytojas prie Prakaituojančio stulpo[1]. Jis ne dainuoja, bet rėkauja. Be to, mane labiau vargina staiga nutrūkstantis, o ne pastovus garsas. Tačiau esu jau taip užsigrūdinęs, kad galėčiau klausytis ir irkluotojų viršininko, palaida gerkle skaičiuojančio taktą yrėjams. Prisiverčiu sukaupti dėmesį ir nesiblaškyti. Tegu išorėje viskas žvanga, kad tik viduje nebūtų sąmyšio: kad nesirietų tarpusavy noras ir baimė, kad nesipyktų ir vienas kito nekankintų šykštumas ir išlaidumas. Kokia nauda, kai aplink tylu, o aistros šėlsta?!

Viską nutildė naktis, malonųjį atilsį davus[2].

Netiesa. Nėra jokio kito malonaus atilsio, išskyrus tą, kurį duoda protas. Naktis nepašalina mūsų vargų, o iškelia juos į paviršių, ir vieną nerimą tik pakeičia kitas. Juk miegant sapnai esti tokie pat neramūs, kaip ir dienos rūpesčiai. Tikra yra tik ta ramybė, kuri remiasi tobula dvasia. Pažvelk į žmogų, kurį stengiasi užmigdyti erdvių namų tyla, kurio klausos nedrumsčia joks garsas, nes nutilusi vergų minia vaikšto ant pirštų galų: jis vartosi nuo šono ant šono ir, būdamas susikrimtęs, nori bent truputį užsnūsti, skundžiasi girdėjęs tai, ko iš tikrųjų negirdėjo. Kaip manai, kodėl taip yra? Triukšmas — jo sieloje. Reikia ją raminti ir malšinti jos maištą. Nemanyk, kad ji nurimo, jei kūnas

ilsisi. Kartais ir ramybė esti nerami. Todėl, kai mus pradeda valdyti pati savęs nekenčianti tinginystė, turime pabusti ir imtis reikalų arba užsiimti kilniaisiais mokslais. Didieji karvedžiai, matydami, jog kariai prastai klauso, nualina juos kokiu nors darbu ir sutramdo žygiais. Užimti žmonės neturi kada išdykauti. Tikrų tikriausia tiesa, jog darbas išrauna ydas, kurias gimdo dykinėjimas. Mums dažnai atrodo, jog, įkyrėjus visuomeniniams reikalams ar pajutus apmaudą dėl svarbios padėties, kuri neša vien nesėkmes ir nemalonumus, mes pasitraukiame į šalį. Tačiau slėptuvėje, į kurią mus nusviedžia likimas, kartais vėl pabunda garbės troškimas. Mat jo nebuvo matyti ne todėl, kad buvome jį išrovę, bet todėl, kad jis buvo nuvargęs ar supykęs dėl prastų galimybių pasireikšti. Tą patį pasakysiu apie prabangą. Kartais atrodo, kad ji mus apleido, o po to vėl neduoda ramybės saikingumo skelbėjams: prasidėjus pačiam taupumo įkarščiui, ji siekia ne pasmerktų, bet tik trumpam paliktų malonumų, ir tuo karščiau, kuo slapčiau. Mat visos viešos ydos yra ne tokios pavojingos. Net galima tikėtis, kad liga pasitrauks tada, kai ji iš gelmės išsiveržia į paviršių ir parodo savo jėgą. Žinok, jog ir godumas, ir garbės troškimas, ir kitos žmogaus dvasios negalios pražūtingesnės tada, kai slepiasi po sveikatos kauke. Mes tik atrodome ramūs. Jei būsime sąžiningi, jei trimituosime, kad traukiamės iš blogo kelio, jei išmoksime niekinti tai, kas spindi iš išorės, tai, kaip jau sakiau, mūsų niekas neišblaškys, joks žmonių balsas ar paukščių giedojimas nepertrauks mūsų dorų, sustiprėjusių ir nebesikeičiančių minčių. Lengvabūdė ir dar nepasiekusi savo gelmių yra ta prigimtis, kurią bet koks balsas ar atsitiktinis garsas išmuša iš vėžių, vadinasi, joje slypi nerimas ir kažkokia seniau atsiradusi baimė, kurie daro ją juokingą. Kaip sako mūsų Vergilijus:

Ir nors zvimbiančių iečių baisu man niekad nebuvo,
Nei surikiuoti danajų pulkai nekeldavo siaubo,—
Šiandien krūpčioju, vėjui padvelkus, ir garsas kiekvienas
Šiurpuliu krečia: drebu dėl naštos ir savų palydovų[3].

Pirmasis — tai išminčius, kurio nebaugina nei virpančios ietys, nei glaudaus didelio būrio ginklų žvangėjimas, nei griaunamo miesto dundesys. Antrasis — nepatyręs ir dreba dėl savo turto bei krūpčioja nuo kiekvieno krebždesio. Jį išmuša iš pusiausvyros kiekvienas triukšmu palaikytas garsas, jam kvapą užgniaužia mažiausias judėjimas — turtai daro jį bailų. Išsirink bet kurį iš tų tariamai turtingų, tiek daug su savimi tempiančių, tiek daug nešančių, ir tu pamatysi žmogų, kuris dreba „dėl naštos ir savų palydovų". Kai joks garsas tavęs nepasieks, kai tavęs neblaškys joks balsas — nei meilus, nei grasinantis, nei tuščiai skambantis, tada žinok, jog esi susikaupęs. „Kaipgi yra? Argi kartais ne geriau negirdėti triukšmo?" Tu teisus. Todėl aš ir išsikelsiu iš šios vietos. Aš tik norėjau išbandyti ir užgrūdinti save. Ar būtina toliau kankintis, jei Uliksas savo bendrakeleiviams surado tokį paprastą vaistą net nuo sirenų?! Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliju

Kai man reikėjo iš Bajų grįžti į Neapolį, lengvai patikėjau, jog jūroje — audra, kad tik nebereikėtų vėl plaukti laivu. Tačiau visą kelią buvo tiek purvo, kad vis tiek atrodė, jog plaukiu. Tą dieną patyriau visa, kas lemta atletui[1]: išsitepusius mus nugulė dulkės Neapolio požemyje[2]. Nieko nėra ilgesnio už tą kalėjimą ir nieko juodesnio už jo deglus, kurie neleidžia tamsoje įžvelgti nieko kito, išskyrus pačią tamsą. Net jeigu ši vieta ir būtų apšviesta, dulkės viską užtemdytų. Ir atvirame lauke jos sunkiai pakeliamos, o ką kalbėti apie tą vietą, kur jos kyla sūkuriais, yra uždarytos, ir nėra jokio vėdinimo. Jos sėda ant to, kuris jas sukėlė. Taigi vienu kartu teko iškentėti du priešingus nemalonumus: tame pačiame kelyje ir tą pačią dieną vargino ir purvas, ir dulkės. Tačiau šiokių tokių minčių ši tamsa man su-

kėlė. Mat pajutau tam tikrą permainą sieloje: ne baimę jutau, o buvau prislėgtas dėl neįprastos vietos naujumo ir bjaurumo. Aš nekalbu apie save, man dar labai toli iki kantraus, o tuo labiau tobulo žmogaus. Bet siela bus prislėgta, o veidas pabals net ir to, kuriam likimas prarado savo valdžią. Mat kai ko, mielas Lucilijau, negali išvengti jokia narsa; pati žmogaus prigimtis primena apie savo mirtingumą. Kiekvieną nuliūdins niūrus vaizdas, kiekvieną išgąsdins netikėtumas ir kiekvienam aptems akys pažvelgus nuo bedugnės krašto į jos gelmę. Tai — ne baimė, bet natūralus ir proto nevaldomas jausmas. Kai kurie drąsuoliai, pasiryžę pralieti savąjį kraują, negali žiūrėti į svetimą, kai kurie praranda sąmonę, pažvelgę į naują ar seną supūliavusią žaizdą ar pačiupinėję ją. Kitiems lengviau patirti kardo kirtį negu matyti jį. Tad, kaip sakiau, pajutau ne sumišimą, o permainą sieloje. Bet vos tik vėl pasirodė šviesa, žvalumas nelauktai grįžo savaime. Tuomet pradėjau svarstyti, kaip kvaila vieno bijoti labiau negu kito, kai viskas baigiasi vienodai. Koks skirtumas, ar ant tavęs užgrius sargybos būdelė, ar kalnas? Jokio! Tačiau yra tokių, kurie labiau bijo kalno užgriūvimo, nors abu atvejai tiek pat mirtini. Baimė tokia akla, kad žiūri ne padarinių, o tik padarinius sukeliančių priežasčių. Tu manai, kad aš kalbu kaip stoikai, kurie mano, jog didelio svorio sutraiškyta žmogaus siela negali išlikti, nes, neturėdama laisvo išėjimo, beregint išsisklaido? Ne! Man atrodo, klysta tie, kurie šitaip sako. Kaip negalima užspausti liepsnos, nes ji išsiveržia ir apsupa ją slegiantį daiktą, kaip neįmanoma perkirsti rykšte ar pradurti durklu oro, nes, šiek tiek pasitraukęs, jis vėl susilieja, taip ir sielos, susidedančios iš subtiliausios medžiagos, negalima nei sučiupti, nei sunaikinti kūne, nes ji dėl savo subtilumo prasiskverbia pro viską, kas ją slegia. Kaip žaibas, kuris trenkia ir plačiai aplink viską nušviečia, praeina pro patį siauriausią plyšį, taip ir siela, būdama dar subtilesnė už ugnį, gali pabėgti pro bet kurią kūno vietą. Tad klausimas kyla tik dėl to, ar ji yra nemirtinga. Šituo gali neabejoti: jei ji per-

gyvena kūną, tai jokiu būdu negali žūti dėl tos pačios priežasties, dėl kurios nežūva: nemirtingumas neturi išimčių. Tam, kas amžina, pakenkti neįmanoma. Lik sveikas.

PENKIASDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tik šiandien supratau, kokia neturtinga, tiesiog skurdi mūsų kalba. Atsitiktinai pradėję šnekėti apie Platoną, užkliuvome dėl šimtų daiktų, kuriems reikia vardų, o jų nėra. Kai kurie iš tų daiktų turėjo vardus, bet jų neteko dėl mūsų pasipūtimo. Tačiau ar galima pakęsti skurdžiaus pasipūtimą? Vabzdį, vaikantį gyvulius ir gainiojantį juos po visus slėnius, graikai vadina estru, o mūsų protėviai vadindavo sparva. Gal patikėsi Vergilijum:

Ir Silaro šiluos, ir Alburno žaliuos ąžuolynuos.
Skraido galybė sparvų, kurias romėnai iš seno
Šaukia „azilų" vardu, o grajai vadina jas „estrais";
Skvarbiai zvimbia sparva, ir, jos nusigandę, galvijai
Slėptis išlaksto miškuos; sudrebintas karvių mūkimo[1], ..

Tikiuosi, kad supratai, jog tas žodis dingo. Kad nereikėtų ilgai laukti, pateiksiu dar vieną pavyzdį: senovėje buvo vartojami nesudėtingi pasakymai, pavyzdžiui, „susiremti". Vergilijus ir tai tau įrodys:

Lotynas pats stebis,
Kaip du galingi kariai milžinai, užaugę pasaulio
Priešinguos šonuos, nūn susirėmę sprendžia kivirčą[2].

O dabar sakome: „spręsti ginčą kardu". Nesudėtingi pasakymai nebevartojami. Senoliai sakydavo „jei liepsiu", užuot sakę „jei paliepsiu". Tikėk ne manimi, bet tuo pačiu Vergilijumi:

O dalis tai bus prie manęs ir puls, kur tik liepsiu[3].

Šitaip uoliai stengiuosi ne trokšdamas parodyti, kiek laiko esu praradęs pas gramatikos mokytoją, bet tam,

kad tu suprastum, kiek Enijaus ar Akcijaus žodžių aptraukė rūdys, jei pamiršome net pasakymus poeto, kurio veikalus kasdien naršome. Tu paklausi, kam man tokia įžanga ir kur aš suku. Neslėpsiu: trokštu, jeigu tai įmanoma, kad tu palankiai išklausytum žodį „būtis“, o jeigu tai nelabai įmanoma, ištarsiu jį ir tau rūstaujant. Mane apgins šio žodžio kūrėjas Ciceronas. Aš manau, jis jau patikimas gynėjas. Jei tu reikalausi ko nors naujesnio, aš pasiūlysiu iškalbingą ir grakštų, net mūsų, pasipūtėlių, dailiu laikomą Fabianą. Ką gi daryti, mielas Lucilijau? Kaip kitaip išreikšti tokią reikalingą sąvoką ουσια, kuri savo prigimtimi apima visų dalykų pagrindą? Prašau tavęs leisti vartoti šį žodį, aš stengsiuos man duotąja teise naudotis kuo saikingiausiai, gal net pasitenkinsiu tik ją turėdamas. Tačiau kas man iš tavo atlaidumo, jei niekaip negaliu lotyniškai išreikšti to, dėl ko ir peikiau mūsų kalbą?! Tu dar labiau smerktum romėnų kalbos skurdumą, jeigu žinotum, jog yra vienas skiemuo, kurio aš apskritai negaliu išversti. „Kokio?“ — tu paklausi. To ον. Tikriausiai atrodau bukaprotis: aišku, kad jį galima išversti „tai, kas yra“. Bet, man regis, čia toli gražu ne tas pats: vietoj daiktavardžio esu priverstas vartoti veiksmažodį. Tačiau, jeigu jau taip reikia, vartosiu „tai, kas yra“. Vienas iš mano draugų, nepaprastai išsilavinęs žmogus, šiandien sakė, kad Platonas šį žodį vartoja šešiomis prasmėmis. Visas jas aš išdėstysiu tau, bet pirma išaiškinsiu, jog egzistuoja giminės ir rūšies sąvokos. Dabar ieškosime pirmosios giminės, nuo kurios priklauso visos rūšys, nuo kurios prasideda bet koks dalijimas ir kuri apima viską. Rasime ją, jeigu pradėsime nagrinėti kiekvieną rūšį iš eilės, grįždami prie pirmosios. Kaip sako Aristotelis, žmogus yra rūšis, arklys — rūšis, šuo — rūšis. Vadinasi, reikia ieškoti kažko bendresnio, kas jas sieja ir apima. Kas tai yra? Gyvūnas. Vadinasi, visų tų, kuriuos aš ką tik išvardijau: žmogaus, arklio, šuns giminė bus gyvūnas. Tačiau kai kas turi gyvybę, bet nėra gyvūnai. Juk mes pripažįstame, kad medžiai turi gyvybę: sakome, jog jie ir gyvena, ir miršta.

Vadinasi, aukštesnę vietą užims „gyviai“, nes į šią klasę įeis ir gyvūnai, ir augalai. Bet yra ir gyvybės neturinčių daiktų, pavyzdžiui, akmenys. Vadinasi, bus kažkas dar ankstesnio už „gyvį“, tai yra „kūnas“. Šią giminę padalysiu į rūšis, sakydamas, kad visi kūnai yra gyvi arba negyvi. Bet ir tuomet lieka kažkas aukščiau už kūną. Juk sakome, jog vienos būtybės yra kūniškos, o kitos — bekūnės. O kokia gi giminė, iš kurios jas kildiname? Ji bus tai, kam davėme nelabai kokį vardą — „tai, kas yra“. Ją skirstome į rūšis, sakydami: „tai, kas yra“ yra arba kūniškas daiktas, arba bekūnis. Taigi ši giminė yra pirmoji ir pati seniausia, sakyčiau, bendroji giminė. Visos kitos giminės nors ir yra giminės, bet turi rūšies požymių. Pavyzdžiui, „žmogus“ yra tokia giminė. Juk ji apima rūšies sąvokas — tautų: graikai, romėnai, partai; odos spalvos: baltieji, juodieji, geltonieji; ji apima atskirų žmonių sąvokas: Katonas, Ciceronas, Lukrecijus. Vadinasi, tai, kas apima daugybę įvairiausių daiktų, yra giminė, o visa, kas pajungta kažkam kitam, priklauso rūšiai. Bendroji giminė „tai, kas yra“ neturi nieko aukščiau savęs. Ji yra visų daiktų pradžia, viskas priklauso nuo jos. Stoikai nori virš jos iškelti kitą, dar pirmesnę giminę. Apie ją tuoj pasakysiu, bet pirma parodysiu, jog mano minėta giminė pagrįstai laikoma pirmąja, nes ji aprėpia visus daiktus. „Tai, kas yra“ aš skirstau į dvi rūšis: kūniškas ir bekūnes būtybes. Trečios rūšies čia nėra. Kaip skirstyti kūnus? Sakau: jie esti arba gyvi, arba negyvi. Kaip skirstyti gyvus kūnus? Aš sakau: vieni turi dvasią, o kiti — tik gyvybę. Arba taip: vieni gali judėti, vaikščioti, keisti vietą, kiti auga prisitvirtinę prie žemės ir maitindamiesi šaknimis. Toliau kyla klausimas, į kokias rūšis skirstyti gyvūnus? Jie yra arba mirtingi, arba nemirtingi.

Kai kurie stoikai pirmąja gimine laiko „kažką“. Pridursiu, kodėl jiems taip atrodo. Jie tvirtina: „Pasaulyje yra daiktai, kurie yra, ir yra daiktai, kurių nėra. Pasauliui priklauso ir tie, kurių nėra, kurie tik įsivaizduojami, pavyzdžiui, kentaurai, gigantai ir visa

kita, kas yra sukurta tuščioje žmogaus vaizduotėje ir joje įgavo tam tikrą pavidalą, kuris realiai neegzistuoja".

Dabar grįžtu prie to, ką esu tau žadėjęs išdėstyti: kaip visa „tai, kas yra" Platonas suskirsto į šešias grupes. Pirmosios „to, kas yra" grupės negalima pažinti nei regėjimu, nei lytėjimu, nei jokia kita jusle. Ji suvokiama tik mąstant. Bendrybė, pavyzdžiui, žmogaus apskritai sąvoka, nepagaunama akimis, bet atskiri žmonės, pavyzdžiui, Ciceronas ar Katonas — pagaunami. Negalima pamatyti gyvūno apskritai: apie jį galima tik mąstyti. Matoma tam tikra jo rūšis: arklys ar šuo. Antrajai „to, kas yra" grupei Platonas priskiria tai, kas iškyla virš visko ir viską pranoksta. Jis sako, jog tai egzistuoja ypatingu būdu. Poetas yra bendras vardas, duodamas visiems, kurie rašo eiles. Bet jau graikų krašte jis įgavo tokią prasmę, jog reiškia vieną žmogų: išgirdęs sakant „poetas", supranti, jog kalbama apie Homerą. Kas gi yra ši antroji grupė? Aišku, tai yra dievas, už visus didesnis ir galingesnis. Trečiajai grupei priklauso tie, kurie iš tikrųjų egzistuoja ir kurių yra be galo daug, bet mūsų regėjimui jie neprieinami. Tu paklausi, kas tai? Tai — Platono rakandai. Jis juos vadina idėjomis. Iš jų atsiranda visa, ką tik matome, ir pagal jų pavyzdį viskas įgauna pavidalą. Jos yra nemirtingos, nekintamos, nepažeidžiamos. Tu paklausyk, kas yra idėja, arba, tiksliau, kas ji atrodo esanti Platonui: idėja yra amžinas pavyzdys visko, kas atsiranda gamtoje. Kad tau pasidarytų aiškiau, prie šio apibrėžimo pridėsiu paaiškinimą. Noriu nupiešti tavo atvaizdą. Tu būsi mano paveikslo pavyzdys, iš tavęs mano dvasia perims tam tikrus bruožus ir perkels juos į savo kūrinį. Tavo vaizdas, kuris mane nukreipia ir man vadovauja, kurį aš stengiuos pamėgdžioti, ir bus idėja. Pasaulyje yra be galo daug tokių žmonių, žuvų, medžių pavyzdžių, pagal kuriuos atgaminama tai, ką turi sukurti gamta. Ketvirtoje grupėje yra eidos. Atidžiai klausyk, kas yra tos eidos, o jeigu bus sunku suprasti, kaltink ne mane, o Platoną. Apskritai bet koks subtilumas

nėra lengvai įkandamas. Ką tik aš pasinaudojau tapytojo pavyzdžiu. Norėdamas nupiešti spalvotą Vergilijaus atvaizdą, jis žiūrėtų į patį Vergilijų. Vergilijaus išvaizda — būsimo kūrinio pavyzdys — būtų idėja. O tai, ką menininkas iš jos perima ir perkelia į savo kūrinį, yra eidos. Tu paklausi, kuo jos skiriasi? Idėja yra pavyzdys, eidos — perimtas iš pavyzdžio ir perkeltas į kūrinį pavidalas. Idėją menininkas mėgdžioja, eidos sukuria. Statula turi tam tikrą vaizdą, tai ir yra eidos. Tam tikrą vaizdą turi ir pats pavyzdys, kurį stebėdamas skulptorius iškalė statulą: tai yra idėja. O jeigu reikalauji dar vieno skyrimo, tai eidos yra kūrinyje, o idėja — už kūrinio, ir ne tiek už kūrinio, kiek prieš kūrinį. Penktajai grupei priklauso tai, kas apskritai egzistuoja. Tai jau — ir apie mus, ir apie viską: žmones, galvijus, įvairius daiktus. Šeštoji grupė — tai, kas lyg ir egzistuoja, pavyzdžiui, tuštuma ir laikas. Viso to, ką mes matome ir liečiame, iš tikrųjų Platonas nepripažįsta egzistuojančiais daiktais. Juk jie kinta ir nuolatos mažėja arba didėja. Nė vienas iš mūsų senatvėje nesame toks pat, koks buvome jaunystėje, nė vienas iš mūsų rytą nesame toks pat, koks buvome vakar vakare. Mūsų kūnai tarsi upe garma pirmyn. Visa, ką tik regime, laikui bėgant, praeina, nė vienas matomas daiktas nestovi vietoje. Besvarstydamas, jog viskas kinta, aš pats pasikeičiau. Apie tai ir kalba Heraklitas, sakydamas: „Į tą pačią upę dukart įbrendame ir neįbrendame“. Mat lieka upės vardas, o vanduo jau nutekėjo. Upė yra aiškesnis pavyzdys negu žmogus. Tačiau ir mus išneša ne mažiau greita tėkmė, todėl aš ir stebiuosi mūsų kvailumu, kad taip mylime savo kūną — patį nepastoviausią iš daiktų ir bijome mirti, nors kiekviena akimirka yra prieš buvusios mūsų būklės mirtis. Ko tau bijoti, kad vieną kartą neatsitiktų tai, kas įvyksta kasdien. Aš čia kalbėjau apie žmogų, sudarytą iš netvirtos, menkos, visoms aplinkybėms paklūstančios medžiagos. Bet ir pasaulis, amžinas ir nesunaikinamas, keičiasi ir nepasilieka toks pat. Nors jis turi viską, ką turėjo anksčiau, bet turi kitaip, negu turėjo: keičiasi

daiktų tvarka. Tu sakai: „Kokia man nauda iš šių subtilumų?“ Jei tu klausi manęs, aš atsakysiu: „Jokios“. Bet kaip tas raižytojas, kuris užmerkia pavargusias nuo įtempto žiūrėjimo akis arba nukreipia jas kitur, kaip sakoma, pagano, taip ir mes kartais turime leisti atsipalaiduoti sielai ir atgaivinti ją kokiomis nors pramogomis. Tačiau tos pramogos tegul kartu bus ir darbas. Tuomet, gerai įsižiūrėjęs, galėsi iš jų paimti ką nors sveiko. Aš, Lucilijau, taip paprastai ir darau: iš kiekvieno, net ir labai filosofijai tolimo žinojimo, bandau šį tą išgauti ir padaryti naudingą. Kas bendra yra tarp papročių pertvarkymo ir dabar mūsų nagrinėtų klausimų? Kaip Platono idėjos gali padaryti mane geresnį? Ar galima iš jų gauti ką nors, kas pažabotų mano norus? O kad ir štai kas: Platonas neigia, kad iš tikrųjų egzistuoja visi daiktai, kurie kaip vergai tarnauja mūsų pojūčiams, kurie uždega ir skatina mus. Vadinasi, jie yra laikinai kokį nors pavidalą įgavę atvaizdai, ir nė vienas iš jų nėra pastovus ar tvirtas. O mes jų trokštame taip, tarsi jie visados bus arba mes visados juos turėsime. Silpni ir neištvermingi mes stovime tarp tuštybių. Nukreipkime sielą į tai, kas amžina. Stebėkimės aukštybėse skrajojančiais visų daiktų pavyzdžiais ir tarp jų esančiu dievu, mąstančiu apie tai, kaip apginti nuo mirties visa, ko jis dėl materijos pasipriešinimo neįstengė padaryti nemirtingų, ir apie tai, kaip protu nugalėti kūno ydas. Mat viskas lieka ne todėl, kad yra amžina, bet todėl, kad viską apgina pasaulio valdovo rūpestis. Tam, kas nemirtinga, nereikia sergėtojo, o visa kita saugo kūrėjas, savo jėga įveikdamas medžiagos laikinumą. Niekinkime visa, kas neturi vertės tiek, kad neaišku, ar apskritai egzistuoja. Kartu mąstykime štai apie ką: jei apvaizda gelbsti nuo pavojų pasaulį, kuris ne mažiau mirtingas už mus, tai mūsų pačių įžvalgumas gali šiek tiek pratęsti mūsų apgailėtino kūno gyvavimą, jei sugebėsime valdyti ir pažaboti malonumus — pagrindinę mūsų žūties priežastį. Pats Platonas per savo pastangas sulaukė gilios senatvės. Jis buvo apdovanotas sveiku ir stipriu kūnu, net savo vardą gavo dėl plačios krūti-

nės[4], tačiau kelionės per jūras bei pavojai atėmė iš jo daug jėgų. Ir vis dėlto, nepaisant daugybės vargų, santūriai gyvendamas, vengdamas godumą žadinančių dalykų, uoliai rūpindamasis savimi, jis sulaukė senatvės. Manau, tu žinai, jog Platonas per savo pastangas pasiekė tai, kad mirė savo gimimo dieną, pragyvenęs lygiai aštuoniasdešimt vienerius metus. Todėl atsitiktinai tuo metu Atėnuose buvę magai paaukojo mirusiam auką, nutarę, jog velioniui buvo tekęs aukštesnis negu žmogaus likimas, nes jis nugyveno tobulą metų skaičių: devyniskart po devynis. Neabejoju, jog jis <...> būtų sutikęs atiduoti iš šio skaičiaus keletą dienų, kad išlaisvintų juos nuo šios aukos. Saikingumas gali pratęsti senatvę, kurios, mano nuomone, nereikia nei geisti, nei kratytis. Malonu kuo ilgiau pabūti su savimi, jei padarai save vertą draugijos. Tad turime nutarti, ar reikia niekinti tai, kas dar liko senatvėje, ir, nelaukiant galo, savo rankomis jį pasidaryti. Tas, kuris laukia savo likimo, nedaug kuo skiriasi nuo bailio, kaip be saiko mėgstančiu vyną laikomas tas, kuris ištuština amforą, išsiurbdamas ir nuosėdas. Tačiau pažiūrėkime, ar paskutinioji gyvenimo atkarpa yra nuosėdos, ar kažkas skaidriausio ir švariausio: gal protas blaivus ir neatbukę jausmai padeda sielai, o kūnas nenusilpęs ir per anksti nemiręs. Didelis skirtumas, ką žmogus nori pratęsti: gyvenimą ar mirtį. Jei kūnas nebetarnauja, ar neverta iš jo išleisti kenčiančią sielą? Ir galbūt tai reikia padaryti truputį anksčiau negu ateis laikas, nes, kai jis ateis, tu gali nebeįstengti to padaryti. Kai nedorai gyventi yra pavojingiau negu greitai mirti, tik kvailys nepaaukoja trumpos laiko atkarpos, kad išsipirktų iš didelio pavojaus. Tik nedaugelį labai ilga senatvė atveda prie mirties nenuskriaudusi, o daugumos neveiklus gyvenimas kėpso nenaudojamas. Ar, tavo nuomone, gyvenime esti žiauresnių praradimų negu teisės jį užbaigti praradimas?! Neklausyk manęs, jei nenori, nemanyk, kad mano sprendimai skirti tau, bet apsvarstyk mano žodžius. Aš nepaliksiu senatvės, jei ji man išsaugos mane visą, aišku, visa tai, kas many

geriausia. O jei ji pradės silpninti mano protą, atiminėdama jį dalimis, jei paliks man ne gyvenimą, o tik gyvybę, iššoksiu iš šio sukiužusio, griūvančio pastato. Nebėgsiu į mirtį nuo ligos, jei ji išgydoma ir negadina sielos. Nekelsiu rankos prieš save dėl skausmo: tokia mirtis būtų pralaimėjimas. Tačiau, jei žinosiu, kad man jį reikės kęsti nuolatos, išeisiu ne dėl jo paties, bet todėl, kad jis trukdys viskam, dėl ko gyvena žmogus. Silpnas ir bailus yra tas, kuris miršta dėl skausmo, kvailas — tas, kuris gyvena tam, kad kęstų skausmą.

Bet jau smarkiai užsišnekėjau. Be to, ir pats dalykas toks, kad jį būtų galima svarstyti visą dieną.. Kaip galės laiku užbaigti gyvenimą tas, kuris negali užbaigti laiško?! Taigi lik sveikas: Šiuos žodžius skaitysi mieliau negu svarstymus apie mirtį.

PENKIASDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tavo laiškas suteikė man daug malonumo. Leisk man vartoti įprastus žodžius ir nepriskirk jiems stoikų teikiamos reikšmės. Mes manome, jog malonumas yra yda. Tegul bus taip. Tačiau šį žodį vartojame ir tam, kad išreikštume sielos linksmumą. Žinau, kad, rikiuojant žodžius pagal mūsų liniuotę, malonumas yra gėdingas dalykas, o džiaugsmas — pasitikinčios savaisiais ir tikraisiais turtais sielos pakilimas — tenka tik išminčiui. Bet paprastai kalbėdami, sakome, jog mums daug džiaugsmo suteikė ano žmogaus išrinkimas konsulu, vestuvės ar žmonos gimdymas, nors visa tai visai nėra tikras džiaugsmas, o dažnai — net būsimo liūdesio pradžia. Tikrajam džiaugsmui būdinga tai, kad jis niekada nesibaigia ir nevirsta savo priešybe. Taigi, anot mūsų Vergilijaus, „širdies džiaugsmai nelabieji“[1]. Pasakyta vaizdžiai, bet nelabai tiksliai. Mat joks džiaugsmas nėra nelabas; jis šitaip pavadino malonumus ir taip išreiškė viską, ką norėjo. Jis turėjo galvoje žmones, patenkintus savo nelaime.

Ir vis dėlto aš ne be pagrindo tvirtinau, kad tavo laiškas man suteikė didelį malonumą. Nors neišmanantis džiaugiasi ir dėl rimtos priežasties, tačiau jo nevaldomą ir akimirksniu galintį virsti savo priešybe jausmą aš vadinu ne džiaugsmu, o malonumu. Jį kelia klaidingas gėrio supratimas, jis yra nesuvaldomas ir besaikis.

Bet grįžtu prie pradžios. Paklausyk, kas mane pradžiugino tavo laiške: tu valdai žodžius. Kalba tavęs nekelia į aukštybes, neneša toliau negu buvai ketinęs. Daugelį koks nors patikęs gražus žodis suvilioja parašyti tai, ko nebuvo ketinę rašyti. Tau taip neatsitinka, rašai glaustai ir dalykiškai. Kalbi tiek, kiek nori, o išreiški daugiau negu pasakai. Yra kažko dar svarbesnio požymis, kuris rodo, jog tavo sieloje nėra nieko nereikalingo, nieko išpūsto. Randu ir perkeltinės reikšmės žodžių, bet ne tiek neapgalvotų, kad jie būtų pavojingi. Randu vaizdingų pasakymų, kuriuos kai kas draudžia mums vartoti ir tvirtina, kad jie leistini tik poetams. Man regis, tokie žmonės nėra skaitę senųjų rašytojų, kurie dar nesivaikė visų liaupsinamo iškalbingumo. Jie šnekėjo paprastai, norėdami tik įrodyti dalyką, tačiau jų kalba pilna perkeltinės reikšmės posakių. Mano nuomone, mums jie reikalingi ne dėl to, dėl ko jie reikalingi poetams: jie paremia mus atskleisdami kalbėtojui ir klausytojui dalyko esmę. Štai labai atidžiai skaitau Sekstijų, aštraus proto vyrą, graikiškai rašiusį, bet romėniškai mąsčiusį filosofą. Mane sujaudino vienas jo pateiktas vaizdas: ten, kur galima tikėtis priešą pulsiant iš visų pusių, mūšiui pasiruošusi kariuomenė žygiuoja keturkampiu. „Tą patį,— sako jis,— turi daryti išminčius: tegul visas savo dorybes jis išdėsto aplinkui, kad ten, kur iškils koks nors pavojus, būtų paruošta apsauga, be sąmyšio paklūstanti vado mostui." Matome, jog garsių karvedžių vadovaujamos kariuomenės yra taip surikiuotos, kad iš karto visos pajėgos galėtų sužinoti vado įsakymą, kad vieno trimitininko duotas signalas iš karto nuskrietų ir per pėstininkus, ir per raitelius. Mums to dar labiau reikia,— tvirtina jis. Mat kariai dažnai be priežasties bijo priešo, ir labiausiai

įtartinas jiems atrodęs kelias pasirodo esąs saugiausias, nes kvailybė niekada neturi ramybės. Baimė ją gaubia ir iš viršaus, ir iš apačios, kelia jai nerimą iš visų pusių. Pavojai ir paskui ją seka, ir užbėga jai už akių. Viskas ją baugina, niekam ji nepasiruošusi, krūpčioja net nuo pagalbos. O išminčius apsiginklavęs prieš bet kokį puolimą ir visada pasirengęs pavojui. Jis nesitrauks užgiuvus skurdui, sielvartui ar nešlovei, o drąsiai žengs per juos ir kiaurai juos pereis. Daug kas mus varžo, daug kas silpnina. Ilgai buvome nugrimzdę į ydas, ir mums sunku jų atsikratyti. Mes ne tik išsitepėme, bet ir užsikrėtėme jomis. Kad nešokinėtume nuo vienos minties prie kitos, iškelsiu dažnai mano svarstomą klausimą: kodėl kvailumas taip atkakliai mus apgulęs? Pirmiausia todėl, kad nedrąsiai jį atremiame ir prie sveiko proto veržiamės ne iš visų jėgų. Antra, mes per mažai tikime išmintingų vyrų atradimais, nepriimame jų atvira širdimi, ir, esant tokiam svarbiam reikalui, mums trūksta užsispyrimo. Kaip gali išmokti kovoti su ydomis žmogus, kuris šito mokosi tik tada, kai neatsiduoda ydoms? Nė vienas nepasinėrėme į gelmę, nuskynėme tik pačias viršūnes ir, būdami užsiėmę reikalais, manėme, jog filosofijai užtenka, ir net per daug, skirti truputį laiko. Ypač mums kliudo tai, kad per greitai pradedame gėrėtis savimi. Radę tokių, kurie vadina mus dorais, protingais, tyrais žmonėmis, tuojau pat jiems pritariame. Nesitenkiname saikingais pagyrimais, o lyg privalomą dalyką priimame visa, kad ir ką mums duotų begėdiškas padlaižiavimas. Mes sutinkame su tais, kurie tvirtina, jog mes geriausi ir išmintingiausi, nors žinome, kad jie dažnai meluoja. Esame tokie atlaidūs sau, kad norime būti giriami net už dorybes, kurioms ypač prieštarauja visi mūsų poelgiai. Kankintojas noriai klausosi apie savo švelnumą, plėšikas — apie savo dosnumą, girtuoklis ir paleistuvis — apie savo santūrumą. Vadinasi, mes nenorime pasitaisyti todėl, kad tikime esą patys geriausi. Kai Aleksandras jau klaidžiojo Indijoje, puolimais niokodamas net savo kaimynams ne visai
 žinomas gentis, jis apsupo kažkokį miestą. Apjodamas

jo sienas ir ieškodamas silpniausios įtvirtinimų vietos, jis buvo sužeistas strėlės, tačiau išsilaikė balne ir tęsė ką pradėjęs. Po to, nustojus bėgti kraujui, sausą žaizdą ėmė smarkiau skaudėti ir nuo arklio nukarusi blauzda pamažu nutirpo. Priverstas sustoti, jis tarė: „Visi prisiekinėja, jog aš — Jupiterio sūnus, bet ši žaizda sako, kad aš esu žmogus". Ir mes darykime tą patį. Pataikavimas kiekvieną savaip sukvailina. Sakykime: „Jūs tvirtinate, kad aš esu protingas. Tačiau aš pats matau, jog trokštu daugelio nenaudingų ir geidžiu daugelio kenksmingų dalykų. Juk aš net nesuvokiu to, ką gyvuliams parodo sotumas — koks turi būti valgymo ir gėrimo saikas. Ligi šiol nežinau, kiek man galima". Pamokysiu tave, kaip suvokti, jog dar nesi išminčius. Išminčius yra kupinas džiaugsmo, linksmas, patenkintas, nesugniuždomas, jis gyvena taip, kaip dievai. Dabar pasižiūrėk į save: jeigu niekuomet nebūni liūdnas, jeigu jokia viltis nejaudina tavo sielos ateities laukimu, jeigu ir dieną, ir naktį tavo kilnios, savimi patenkintos dvasios būsena yra pastovi ir vienoda, tu pasiekei žmogui prieinamo gėrio viršūnę. Bet jeigu tu visur ieškai įvairių malonumų, tebūnie tau žinoma, jog išminties tau trūksta tiek pat, kiek ir tikro džiaugsmo. Tu nori juos pasiekti, bet klysti tikėdamasis surasti juos pasinėręs į turtus, svarbias pareigas, žodžiu, ieškodamas džiaugsmo jų sukeltuose rūpesčiuose. Tu trokšti jų, vildamasis linksmybės ir malonumo, o jie yra skausmų priežastis. Kartoju: visi veržiasi prie džiaugsmo, bet nežino, iš kur jis, pastovus ir didelis, kyla. Vienas jo ieško puotose ir lėbavimuose, antras — trokšdamas garbės ir klientų minioje, trečias — meilužėje, ketvirtas — tuščiai girdamasis laisvajam pritinkančiais mokslais ir žinojimu nieko negelbstinčių kūrinių. Visi šios melagingos ir trumpalaikės paguodos dalykai apgauna kaip girtumas, už linksmą vienos valandos beprotybę reikalaujantis mokėti ilgomis pagiriomis, kaip sužavėtos minios plojimai ir palankūs pritarimo šūksniai, įgyjami ir perkami didelių rūpesčių kaina. Tad nepamiršk, jog pastovus džiaugsmas yra išminties dovana. Išminčiaus

siela yra tarsi pasaulis mėnesienoje — ten visados giedra. Vadinasi, yra dėl ko siekti išminties: išminčių visuomet lydi džiaugsmas. Toks džiaugsmas gimsta tik iš dorybių įsisąmoninimo. Džiaugtis gali tiktai drąsus, tiktai teisingas, tiktai santūrus. „Kaipgi yra, — tu paklausi.— Argi kvaili ir nedori nesidžiaugia?“ Ne daugiau už grobį sučiupusį liūtą. Kai jie pavargsta nuo vyno ir paleistuvysčių, kai jiems pritrūksta naktų patenkinti savo ydoms, kada nuo priverstinių malonumų, kurie netelpa ankštame kūne, atsiranda vočių, tada nelaimingieji sušunka šiuos Vergilijaus žodžius:

Kaip, apsigavę džiaugsmu, paskutinę naktį mes leidom,
Nors tu visa žinai, bet reikia darsyk pakartoti[2].

Lėbautojai visas naktis praleidžia tarp apgaulingų džiaugsmų, tarytum kiekviena iš jų būtų paskutinė. O tikrasis džiaugsmas, lydintis dievus ir su jais besivaržančius žmones, niekuomet nenutrūksta ir nesibaigia. Jis baigtųsi, jei būtų iš ko nors gautas. Tačiau kadangi jis nėra svetima dovana, tai nepavaldus svetimai galiai. Likimas negali išplėšti to, ko nebuvo davęs. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Aš skundžiuos, ginčijuos ir širstu. Ar ir dabar tebenori to, ko tau troško tavo žindyvė, auklėtojas ar motina? Ar tu suvoki, kiek bloga jie tau linkėjo? Kokios priešiškos mums esti mūsų artimųjų maldos! Ir tuo pavojingesnės, kuo laimingiau išsipildo. Jau nebesistebiu, kad nuo pat vaikystės mus persekioja visokeriopas blogis: išaugome tarp tėvų prakeikimų. Tegu dievai išgirsta ir nesavanaudišką mūsų maldą! Ar ilgai dar prašysime ko nors dievų, tarsi patys negalėtume prasimaitinti? Ar ilgai dar mūsų pasėliai užims tokį plotą, kuris galėtų išmaitinti visą miestą? Kaip ilgai dar mums

javus pjaus visa tauta? Ar ilgai dar patiekalus vieneriems pietums gabens daugybė laivų, ir net ne iš vienos jūros?! Jaučiui užtenka keleto margų ganyklos, vienas miškas išmaitina daug dramblių, o žmogus ieško maisto ir sausumoje, ir jūroje. Kaipgi yra? Ar prigimtis, dovanojusi mums tokį nedidelį kūną, davė tokį nepasotinamą pilvą, kad rajumu pralenkiame didžiausius ir ėdriausius žvėris? Visai ne. Ar ne trupinėlį skiriame prigimčiai? Ji tenkinasi mažu! Ne pilvo alkis mums daug kainuoja, bet išpuikimas. Tuos, kurie, pasak Salustijaus[1], „paklusnūs pilvui“, turime priskirti prie žvėrių, o ne prie žmonių. O kai kuriuos net ne prie žvėrių, bet prie numirėlių. Gyvena tas, kuris daug kam reikalingas, gyvena tas, kuris reikalingas pats sau. O tas, kuris slepiasi ir stingsta nejudėdamas, lieka savo namuose kaip kape. Gali prie slenksčio marmure įrašyti jo vardą: jis pralenkė savo mirtį. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Nustokime norėti to, ko norėjome kadaise. Aš iš tiesų stengiuos senatvėje nebenorėti to, ko norėjau vaikystėje. Mano dienos ir naktys, mano darbas ir mano mintys skirti vienam dalykui — aš stengiuos padaryti galą senoms blogybėms. Aš elgiuosi taip, kad viena diena man būtų tarsi visas gyvenimas. Dievaži, aš negriebiu jos, lyg ji būtų paskutinė, bet žiūriu į ją taip, tarytum ji galėtų būti ir paskutinė. Ir šį laišką rašau taip nusiteikęs, tarsi įnikusį rašyti mane pašauks mirtis. Esu pasiruošęs išeiti, bet gyvenimu mėgaujuos todėl, kad nelabai rūpinuos, ar ilgai jis tęsis. Prieš pasendamas rūpinausi, kad dorai gyvenčiau, senatvėje rūpinuosi, kad gerai numirčiau. Mat gerai numirti — tai noriai numirti. Ir tu stenkis nieko nedaryti prieš savo valią. Kas besipriešinančiam yra prievarta, norinčiam — nėra prievarta. Aš taip pasakysiu: kas noriai

vykdo įsakymus, tas išvengia sunkiausios vergijos dalies — daryti tai, ko jis nenori. Ne tas vargšas, kuris atlieka ką nors lieptas, bet tas, kuris atlieka tai nenoromis. Tad nusiteikime norėti to, ko reikalauja aplinkybės, ir pirmiausia be liūdesio mąstyti apie savo galą. Mirčiai turime pasiruošti anksčiau negu gyvenimui. Gyvenimas visko duoda pakankamai, bet mes esame godūs jo reikmių: mums atrodo ir visada atrodys, jog kažko trūksta. Ar mes pakankamai nugyvenome — nustato ne metai, ne dienos, bet mūsų protas. Aš, brangiausias Lucilijau, gyvenau pakankamai ir sotus laukiu mirties. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Meluoja tie, kurie nori įrodyti, kad studijuoti laisvuosius menus jiems trukdo krūvos darbų. Apsimeta užsiėmę, susigalvoja rūpesčių patys save pralenkdami. Aš turiu laiko, Lucilijau, turiu laiko ir, kad ir kur būčiau, priklausau pats sau. Savo reikalams neatsiduodu visiškai, tik paskolinu save jiems ir neieškau progų tuščiai leisti laiką. Kad ir kur apsistočiau, nepalieku savo apmąstymų ir savo sieloje svarstau apie ką nors, kas jai išganinga. Paskirdamas save draugams, aš vis tiek nepalieku savęs ir negaištu su tais, su kuriais susitikau dėl kokios nors aplinkybės ar pilietinės pareigos, o tik su pačiais geriausiais. Jiems atiduodu širdį nepaisant, kokioje vietoje jie būtų, kokiame amžiuje gyventų. Prie savęs turiu puikų vyrą Demetriją ir, palikęs apsisiautusius purpuro rūbais žmones, šnekučiuojuos su juo, pusiau nuogu, ir žaviuosi juo. Ir kaipgi juo nesižavėti?! Pamačiau, kad jam nieko netrūksta. Ne vienas gali viską niekinti, bet niekas negali turėti visko. Trumpiausias kelias į turtą — niekinti turtą. O mūsų Demetrijas gyvena ne viską niekindamas, bet tarsi viską palikdamas kitiems. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Man labai liūdna dėl tavo draugo Flako mirties, tačiau nenorėčiau, kad tu sielvartautum daugiau negu dera. Vargu ar drįsčiau reikalauti, kad visai nesielvartautum, nors ir žinau, kad taip būtų geriau. Bet argi tokia dvasios stiprybė prieinama kam nors kitam, išskyrus aukštai virš likimo pakilusį žmogų?! Toks dalykas ir jį gnybtelėtų, bet tik gnybtelėtų. Mums puolus į ašaras, gali būti atleista, jeigu jų ne per daug ir jeigu mes patys jas sutramdome. Į mirusį draugą žvelk ne sausomis akimis, bet ir ne paplūdusiomis. Reikia ašaroti, bet ne verkti. Ar tau atrodo, kad aš tau siūlau per griežtą įstatymą. Bet juk ir didžiausias graikų poetas[1] leido verkti tik vieną dieną, sakydamas, jog net Niobė prisimindavo valgį. Ar žinai, kodėl aimanuojame ir be saiko raudame? Ašaromis siekiame įrodyti savo širdgėlą: nejaučiame skausmo, bet jį rodome. Niekas negedi pats sau. O nelaimingas kvailumas! Esama ir kažkokio puikavimosi sielvartu. Tu sakysi: „Kaipgi tad yra? Ar man pamiršti draugą?" Trumpą atminimą jam žadi, jeigu jis išnyks kartu su tavo sielvartu. Juk netrukus rūškanas tavo veidas dėl kokio nors atsitiktinio dalyko nušvis šypsena. Aš jau nekalbu apie ilgesnį laiko tarpą, sušvelninantį visus sielvartus, raminantį didžiausią skausmą. Vos tik tu liausies save stebėjęs, liūdesio išraiška veide dings. Dabar pats saugai savo sielvartą. Tačiau net ir saugant jis išnyksta, ir tuo greičiau, kuo buvo didesnis. Pasistenkime, kad būtų smagu prisiminti mirusius. Niekas noriai mintimis negrįžta prie to, ko neįmanoma prisiminti be skausmo. Taip ir turi būti, kad mirusių, kuriuos mylėjome, vardas keltų širdgėlą. Tačiau ir ši širdgėla yra savaip maloni. Kaip mėgdavo sakyti mūsų Atalas: „Iš gyvųjų tarpo pasitraukusius draugus miela prisiminti, kaip miela ragauti kai kuriuos maloniai aitrius vaisius ar džiaugtis seno vyno kartumu. Laiko toliai ištirpdo visa, kas mus kankino, ir mums lieka tikras malonumas". Jo nuomone, mąstyti apie gyvuo-

sius draugus yra tas pats, kaip smaguriauti medumi ir pyragaičiais, o prisiminti tuos, kurių jau nebėra — taip pat malonu, nors ir ne be kartėlio. Tačiau kas gi tvirtins, jog kartūs ar aštrūs valgiai nežadina skrandžio?! Mano jausmai kiek kitokie: man mirusius draugus prisiminti miela ir gera. Kol jie buvo šalia, žiūrėjau į juos tarytum greitai jų neteksiu, o kai netekau — taip, tarsi jie būtų šalia. Taigi, mielas Lucilijau, elkis taip, kaip reikalauja tavo susivaldymas, liaukis blogai aiškinęs likimo geradarybes: jis atėmė, bet ir davė. Godžiai mėgaukimės draugyste, nes neaišku, ar ilgai galėsim tai daryti. Pamąstykime, kaip dažnai palikdavome draugus išvykdami į kokią nors ilgą kelionę, kaip dažnai nesimatydavome su jais, gyvendami toje pačioje vietoje, ir suprasime, jog daugiau laiko praradome jiems dar esant gyviems. O ar galima nepriekaištauti tiems, kurie, numoję ranka į draugus, paskui gailiai rauda ir pradeda juos mylėti tik po to, kai jau prarado. Jie taip smarkiai gedi todėl, jog bijo, kad kas nors nesuabejotų, ar jie mylėjo, ieško pavėluotų savo jausmo įrodymų. Jeigu turime dar kitų draugų, tai mažai jais rūpinamės ir menkai juos vertiname, nes jie neįstengia mūsų paguosti pakeisdami vieną palaidotą. O jeigu neturime kitų draugų, tai mes patys save nuskriaudėme labiau, negu mus nuskriaudė likimas: jis atėmė vieną, o mes netekome visų, kurių neįsigijome. Be to, žmogus, negalėjęs mylėti daugiau kaip vieną, ir to vieno nemylėjo. Ar neatrodys tau paskutinis kvailys tas, kuris, plėšikui atėmus iš jo vienintelę tuniką, pradės apraudoti save, užuot žiūrėjęs, kaip apsisaugoti nuo šalčio, ir rūpinęsis, kuo pridengti pečius? Palaidojai mylimą žmogų? Ieškok, ką galėtum pamilti. Geriau vėl įsigyti draugą negu verkti. Žinau, jog pasakymas, kurį dabar pridursiu, yra jau nuvalkiotas, tačiau vis tiek pakartosiu jį vien todėl, kad taip visi sako: „Ko protas nenuramina, tą laikas numaldo". Tačiau protingam žmogui gėda gydytis nuo liūdesio pavargus liūdėti. Taigi palik sielvartą pirmiau, negu jis tave paliks, ir kuo greičiau liaukis daryti tai, ko ilgai negalėsi daryti net ir norėdamas. Senoliai

nustatė moterims metus gedulo ne tam, kad jos taip ilgai gedėtų, bet kad negedėtų ilgiau; vyrams nėra tokio termino, nes joks laiko tarpas nėra jiems garbingas. Tačiau ar galėtum ir tarp tų, sunkiai nuo laužo atitrauktų, vos vos nuo lavono atplėštų moterėlių parodyti man tokią, kuriai ašaros lietųsi visą mėnesį? Skausmo pradedame nekęsti greičiau negu bet ko kito. Jis, būdamas šviežias, randa guodėjų ir patraukia kai kuriuos žmones, o įsisenėjęs kelia pajuoką, ir ne be pagrindo. Mat toks skausmas esti arba veidmainingas, arba kvailas. Ir šitaip tau rašau aš, kuris savo brangiausią bičiulį Anėjų Sereną apraudojau taip smarkiai (to visai nenorėjau), kad galiu būti laikomas skausmo sugniuždyto žmogaus pavyzdžiu. Tačiau šiandien smerkiu savo poelgį, suprasdamas, jog svarbiausia mano sielvarto priežastis buvo tai, kad nemaniau jį galint numirti anksčiau už mane. Mąsčiau tik apie vieną dalyką: jis už mane jaunesnis, ir daug jaunesnis. Tarsi likimas žiūrėtų eilės! Taigi niekados nepamirškime, jog mirtingi esame ir mes patys, ir mūsų mylimi žmonės. Man tuomet reikėjo kartoti: „Mano mielasis Serenas jaunesnis už mane. Na ir kas? Turi mirti po manęs, bet gali mirti ir prieš mane“. Kadangi to nepadariau, likimas mane užklupo nepasiruošusį. Dabar žinok, kad viskas yra mirtinga, ir mirtinga pagal neaiškius dėsnius. Šiandien gali atsitikti visa tai, kas gali atsitikti bet kada. Tad atminkime, brangiausias Lucilijau, kad greitai išeisime ten, kur išėjo mūsų apraudotieji. Be to, galbūt, jeigu tik išminčių spėliojimai yra teisingi, mūsų laukia kokia nors bendra vieta, ir tuos, kuriuos laikome pražuvusiais, mes tik praleidome į priekį. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Vakar tu buvai su mumis. Gali paklausti, ar tik vakar. Todėl aš ir pridūriau: su mumis. Su manimi tu esi visados. Susirinko draugai, dėl kurių ėmė kilti smar-

kesni dūmai: ne tokie, kurie veržiasi iš lėbautojų virtuvių, gąsdindami gaisrininkus, bet saikingi, rodantieji, jog atėjo svečių. Kalbėjomės apie įvairius dalykus, kaip paprastai per puotą nė vieno dalyko neišnagrinėdami iki galo, šokinėdami nuo vieno prie kito. Vėliau buvo skaitoma Kvinto Sekstijaus tėvo — didžio, patikėk manimi, vyro ir stoiko (nors jis pats savęs juo nelaiko) — knyga. Gerieji dievai, kiek joje stiprybės, kiek dvasios! Tai rasi ne visų filosofų raštuose: kai kurių garsų vardą turinčių autorių kūriniai yra bekraujai. Jie moko, ginčijasi, išvedžioja, bet nestiprina dvasios, nes patys jos neturi. O perskaitęs Sekstijų, tu pasakysi: „Jis gyvas, stiprus, laisvas, jis — daugiau negu žmogus, jis palieka mane kupiną milžiniško pasitikėjimo". Prisipažinsiu tau, kad ir kaip būčiau nusiteikęs, jį skaitant, norisi mesti iššūkį bet kokiam įvykiui, norisi sušukti: „Likime, ko delsi? Pulk! Matai, aš pasiruošęs!" Savo drąsa tampu panašus į tą, kuris ieško, kur išmėginti save, kur parodyti savo narsumą, kuriam

O kaip būtų smagu, kad tarpan žvėrių pabaidytų
Sernas putotas nuo kalno ar liūtas rusvas nušoktų! [1]

Aš norėčiau, kad būtų ką nugalėti, lavinti ištvermę. Mat Sekstijus ypatingas dar tuo, kad jis tau ir parodo laimingo gyvenimo didybę, ir nežadina nusivylimo savimi, nes sužinai, jog šis gyvenimas aukštai, bet pasiryžusiam yra pasiekiamas. Tą patį daro ir dorybė: žaviesi ja vis tiek tikėdamasis ją įgyti. Aš paprastai daug laiko prarandu stebėdamas pačią išmintį. Žiūriu į ją apstulbęs, kaip ir į patį pasaulį, kurį dažnai išvystu tarsi iš naujo. Juk aš garbinu ir išminties kūrinius, ir jos kūrėjus — malonu ją priimti lyg daugelio žmonių paliktą paveldėjimą. Dėl manęs tai įgyta, dėl manęs vargta! Bet elkimės kaip gera šeimos galva: didinkime gautą turtą. Tegul mano palikuonys gaus didesnį paveldėjimą. Daug dar yra darbo ir daug jo bus visada, nė vienam po šimto tūkstančių metų gimusiam žmogui nebus atimta galimybė ką nors prie to pridėti. Net jeigu senolių viskas atrasta, kiti visados naujai pritaikys ir supras jų atradimus, kitaip juos tvar-

kys. Įsivaizduokime, kad protėviai paliko mums vaistų akims gydyti. Man nereikia išradinėti naujų, tačiau turimus privalau pritaikyti ligoms ir įvairioms aplinkybėms. Vieni iš jų gelbsti nuo akių graužimo, kiti neleidžia sudribti vokams, treti apsaugo nuo staigių uždegimų ir ašarojimų, ketvirti padidina regėjimo aštrumą. Reikia juos sutrinti, parinkti vartojimo laiką, kiekvienam vaistui nustatyti dozę. Senoliai išrado vaistų ir sielai gydyti, o kaip ir kada juos vartoti, turime išsiaiškinti mes patys. Mūsų pirmtakai padarė daug, bet dar ne viską. Tačiau juos vis tiek turime vertinti ir garbinti beveik taip pat, kaip dievus. Kodėl gi man namuose nelaikyti didžiųjų vyrų atvaizdų, kurie pakelia sielą? Kodėl man nešvęsti jų gimimo dienų? Kodėl gi iš pagarbos jiems neprisiekti jų vardu? Kaip privalau nusilenkti savo mokytojams, taip privalau nusilenkti ir žmonių giminės mokytojams, kuriuose slypi didžiulio gėrio šaltinis. Jeigu pamatysiu konsulą ar pretorių, padarysiu visa, kas dera pagerbiant svarbias jų pareigas: nulipsiu nuo arklio, nusiimsiu galvos apdangalą, užleisiu kelią. Tai ar ne su pačia didžiausia pagarba turiu priimti į savo širdį abu Markus Katonus, išmintingąjį Lelijų, Sokratą su Platonu, Zenoną ir Kleantą?! Lenkiuosi jiems, didūs jų vardai išaukština ir mane patį. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Vakar dieną pasidalijau su liga: pirmąją pusę dienos ji pasiėmė, o antrąją — užleido man. Taigi pirmiausia išbandžiau savo dvasią skaitydamas. Kai ji tai ištvėrė, išdrįsau jai įsakyti, tiksliau, jai daugiau leisti: šį tą parašiau ir dirbau net labiau įtempęs jėgas negu paprastai, nes grūmiausi su sunkiu dalyku nenorėdamas jam nusileisti. Taip tęsėsi, kol atskubėjo draugai ir jėga pažabojo nesantūrų ligonį. Rašiklį pakeitė pašnekesys. Tai, dėl ko kilo ginčas, aš papasakosiu tau,

nes tave išsirinkome teisėju. Vargo bus daugiau, negu tu tikiesi, nes byloje dalyvauja trys šalys. Kaip žinai, mūsų stoikai tvirtina, jog gamtoje yra du pradai, iš kurių viskas atsiranda: priežastis ir materija. Materija yra neveikli, pasiruošusi virsti bet kuo, bet tokia ji būtų, jei niekas jos neišjudintų. O priežastis, tai yra protas, formuoja materiją ir, pakreipdama ją, kur nori, padaro iš jos įvairių daiktų. Vadinasi, pirmiausia turi būti tai, iš ko daiktas atsiranda, paskui — tai, dėl ko jis atsiranda. Šis dalykas yra priežastis, o pirmasis — materija. Kiekvienas menas yra gamtos mėgdžiojimas. Ką apskritai pasakiau, galima pritaikyti ir žmogaus veiklai. Norint sukurti statulą, reikia ir menininkui paklusnios medžiagos, ir menininko, suteikiančio materijai pavidalą. Vadinasi, statulos materija yra bronza, o priežastis — skulptorius. Taip atsiranda visi kiti daiktai. Juos sudaro tai, iš ko jie kuriami, ir tai, kas juos kuria. Stoikai mano, kad egzistuoja viena priežastis, arba tai, kas kuria. Aristotelis mano, jog priežastis nusakoma trim būdais[1]. Jis tvirtina: „Pirmoji priežastis yra pati materija, be kurios negali būti sukurtas joks daiktas. Antroji — kūrėjas. Trečioji — forma, kuri tarsi statulai suteikiama kiekvienam kūriniui“. Ją Aristotelis vadina eidos. „Prie šių,— sako jis,— prisideda dar ketvirtoji — tai kūrimo tikslas.“ Paaiškinsiu, kas tai yra. Bronza — pirmoji statulos priežastis. Statula niekuomet nebūtų sukurta, jei nebūtų to, iš ko ji išliejama ar iškalama. Antroji priežastis — kūrėjas, nes toji bronza neįgautų statulos išvaizdos, jei prie to neprisidėtų įgudusios rankos. Trečioji priežastis — forma. Juk statula negalėtų būti vadinama „Ietininku“ ar „Kaspinuotuoju“[2], jeigu jai nebūtų suteikta tokia išvaizda. Ketvirtoji priežastis yra kūrimo tikslas. Jeigu jo nebūtų, statula nebūtų padaryta. Kas yra tikslas? Tai — kas skatino menininką, kuo vadovaudamasis, jis dirbo. Tai gali būti pinigai, jeigu jis ką nors gamino ketindamas parduoti, arba garbė, jeigu triūsė dėl šlovės, arba tikėjimas, jeigu ruošė dovaną šventyklai. Vadinasi, tai ir yra priežastis, padedanti atsirasti daiktui. Ar, tavo nuomone, nereikia

viena iš kūrinio priežasčių laikyti to, ką atėmus nebūtų daikto? Prie visų šių priežasčių Platonas[3] priskiria ir penktąją, kurią pats vadina idėja. Tai — pavyzdys, į kurį žvelgdamas kūrėjas padarė, ką buvo sumanęs. Nesvarbu, ar tas pavyzdys, į kurį jis kreipia akis, yra išorėje, ar jis pradėtas ir išnešiotas sieloje. Šie visų daiktų pavyzdžiai slypi dievuje. Jo prote yra visa, kas turi būti sukurta, kiek ir kaip. Jis kupinas tų nemirtingų, nekintamų ir nesunaikinamų pavidalų, kuriuos Platonas vadina idėjomis. Taigi žmonės miršta, bet pati žmogaus idėja, pagal kurią kuriamas žmogus, lieka, ir, nors žmonės kenčia ir žūva, ji niekada nesikeičia. Vadinasi, Platono žodžiais tariant, esama penkių priežasčių: tai, iš ko; tai, kas; tai, kame; tai, pagal ką; tai, kam. Ir pagaliau tai, kas iš viso šito sukuriama. Statuloje, kadangi apie ją pradėjome kalbėti, „tai, iš ko" yra bronza, „tai, kas" — menininkas, „tai, kame" — jai suteikta forma, „tai, pagal ką" yra meistro mėgdžiojamas pavyzdys, „tai, kam" — kūrėjo tikslas, „tai, kas iš jų visų" — statula. Tą patį, anot Platono, turi ir pasaulis. Kūrėjas čia yra dievas; tai, iš ko pasaulis sukurtas — materija; forma — tai mūsų matomo pasaulio vaizdas ir tvarka; pavyzdys, aišku,— tai, pagal ką dievas sukūrė šį nepaprastai gražų ir didingą kūrinį; ir tikslas — kam sukūrė. Tu klausi, koks dievo tikslas? Gerumas. Platonas aiškiai sako: „Dėl kokios priežasties dievas sukūrė pasaulį? Jis yra geras. O geras nepavydi jokio gėrio. Todėl jis ir padarė tai, ką galėjo geriausia padaryti". Tad štai, teisėjau, padaryk nuosprendį ir paskelbk, kuris tvirtinimas tau atrodo arčiausiai tiesos. Aš neklausiu, kas tvirtina teisingiausiai, nes tai nustatyti yra virš mūsų galimybių, kaip ir nustatyti pačią tiesą.

Aristotelis ir Platonas pateikia arba per daug priežasčių, arba per mažai. Mat jei jie vadina kūrimo priežastimi tai, be ko daiktas negali būti padarytas, tai suminėjo jų per mažai. Tegu jie prie priežasčių priskiria laiką, nes be laiko niekas negali būti padaryta. Tegul priskiria ir vietą, nes kai nėra kur daryti, tai ne-

įmanoma ką nors daryti. Tegul priskiria judėjimą nes be jo nieko neatsiranda ir nežūva, be judėjimo nėra nei meno, nei kitimo. Tačiau mes dabar ieškome pirmosios ir bendrosios priežasties. Ji turi būti paprasta, nes ir materija yra paprasta. Kas yra ta priežastis? Aišku, ji yra kuriantis protas, tai yra dievas. Mat tai, ką jūs pateikėte, nėra skirtingos ir savarankiškos priežastys, jos visos priklauso nuo vienos — tos, kuri iš tikrųjų kuria. Tu sakai, kad forma yra priežastis? Bet kūriniui formą suteikia tas, kas jį kuria. Taigi tai yra dalinė, o ne svarbiausia priežastis. Pavyzdys taip pat nėra priežastis, o būtinas priežasties įrankis. Pavyzdys menininkui būtinas taip pat, kaip kaltas ar dildė, nes be jų menas negali išsiversti, tačiau jie nėra nei sudedamosios meno dalys, nei jo priežastys. „Priežastis yra menininko tikslas, dėl kurio jis imasi ką nors daryti." Tegul bus priežastis, bet tai — ne pagrindinė, kuriančioji, o antrinė priežastis. Tokių neįmanoma suskaičiuoti, o mes juk ieškome bendrosios priežasties. Be įprasto subtilumo jie sako, jog priežastis yra visas pasaulis kaip sukurtas kūrinys. Bet juk kūrinys ir kūrinio priežastis labai skiriasi.

Arba padaryk nuosprendį, arba (tai tokiose bylose yra lengviau) pasakyk, kad tau neaišku, ir liepk mums grįžti prie pradžios. Tačiau tu tarsi: „Koks tau malonumas švaistyti laiką dalykams, kurie tavęs nevaduoja iš jokių aistrų, neužgniaužia jokio geismo?" Aš taip pat pripažįstu šiuos dalykus menkesniais ir tyrinėju tai, kas nuramino dvasią: pirmiausia stengiuos pažinti save, o po to — pasaulį. Bet ir dabar aš neprarandu laiko, nors tau taip atrodo. Juk kai visi šie samprotavimai nėra pernelyg smulkmeniški ir neišskaidomi iki nenaudingų subtilumų, jie pakelia ir stiprina sielą, kuri, prispausta sunkios naštos, nori atsitiesti ir grįžti į tą pasaulį, kuriame ji kažkada buvo. Mat kūnas dvasiai yra našta ir bausmė: jis ją slegia ir laiko supančiojęs, kol pasirodo filosofija ir leidžia jai atsikvėpti tyrinėjant daiktų esmę ir atgręžia nuo žemiškųjų dalykų prie dieviškųjų. Tai — jos išlaisvinimas, tai — jos išeitis. Ap-

gavusi ją sergstinčią sargybą, dvasia danguje atsigauna. Kaip menininkai su pavargusiomis nuo įtampos, kuriant kokį nors sunkiai įžiūrimą daiktą, akimis išeina iš silpnai ir netinkamai apšviestų dirbtuvių į viešumą ir kokioje nors žmonių poilsiui skirtoje vietoje džiaugiasi laisvai sklindančia šviesa, taip ir liūdname bei tamsiame būste uždaryta siela kiek galėdama veržiasi į laisvę ir ilsisi tyrinėdama visų daiktų esmę. Išminčius ar siekiantis išminties žmogus, nors ir turi savo kūną, geriausia savo dalimi yra labai nutolęs nuo jo ir savo mintis nukreipęs aukštyn. Lyg karys, susaistytas priesaikos, gyvenimą jis laiko privaloma tarnyba. Jis taip nusistatęs, kad gyvenimą priima be meilės ir be neapykantos bei kantriai kenčia mirtingųjų dalią, žinodamas, kad jo laukia geresnė dalia. Tu draudi man tyrinėti daiktų esmę, atitrauki nuo visumos ir palieki tik dalį? Ar man negalima ieškoti visko pradžios? Ir kas yra visų daiktų kūrėjas? Kas išskirstė visa, kas buvo kadaise sulydyta į visumą ir paslėpta neveiklioje materijoje? Kodėl man nepaklausti, kas yra šio pasaulio statytojas? Ir kaip toks didelis kūrinys yra dėsningas ir tvarkingas? Kas surinko tai, kas buvo išblaškyta, išskyrė tai, kas buvo sumaišyta, kas sutvarkė beformę masę? Iš kur sklinda tokia ryški šviesa? Ar tai ugnis, ar kažkas šviesesnio už ugnį? Man šito netyrinėti? Nesužinoti, iš kur esu nužengęs? Ar man skirta tai pamatyti vieną kartą, ar lemta gimti daug kartų? Kur aš iš čia išeisiu? Kokia buveinė laukia sielos, išsivadavusios iš žmogaus vergiškos būsenos? Jeigu draudi man susilieti su dangumi, vadinasi, liepi gyventi nuleidus galvą. Aš esu didesnis ir gimęs dėl kilnesnių dalykų negu vergauti kūnui, į kurį žiūriu kaip į savo laisvės pančius. Jį atstatau likimui, kad šis neitų toliau, ir neleidžiu per mano kūną praėjusiems likimo smūgiams sužeisti manęs. Jei manyje gali būti kas nors nuskriausta, tai tik kūnas. Bet tokiame nuolankiame būste gyvena laisva siela. Niekuomet šis kūnas neprivers manęs bijoti, neprivers imtis negarbingo doram žmogui apsimetinėjimo. Niekuomet nemeluosiu dėl šito niekingo kūno gerovės!

6. 2035

Kai man atrodys, kad reikia, nutrauksiu su juo ryšius. Tačiau ir dabar, kol esame susiję vienas su kitu, nebūsime lygiateisiai sąjungininkai: visos teisės atiteks sielai. Tikroji laisvė yra savo kūno paniekinimas. Grįždamas prie mūsų temos, pasakysiu, jog šiai laisvei daug padės ir tie tyrinėjimai, apie kuriuos ką tik kalbėjome: juk viskas susideda iš materijos ir dievo. Dievas sutvarko sumaištį, ir viskas jam, valdovui, paklūsta. Tas, kuris veikia, tai yra dievas, yra galingesnis ir vertingesnis už tai, kas jam paklūsta. Kokia dievo vieta pasaulyje, tokia sielos vieta žmoguje. Tai, kas pasaulyje yra materija, mumyse — kūnas. Vadinasi, tegul blogesnieji tarnauja geresniesiems. Narsiai sutikime atsitiktinius dalykus. Nedrebėkime prieš skriaudas, žaizdas, pančius, skurdą. Kas yra mirtis? Arba buvimo galas, arba persikėlimas kažkur kitur. Nebijau baigti gyventi, nes tai yra tas pats, kaip visai nepradėti būti ar persikelti kitur, nes niekur nebūsiu taip suvaržytas kaip čia. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Po daugelio metų sutikau savo mokslo draugą Klaraną. Tikiuosi, tu nelauki, kad pridurčiau: „senį“. Ne, dievaži, jo dvasia vis dar yra jauna, žydi ir grumiasi su niekingu kūnu. Neteisingai pasielgė gamta, tokią didelę dvasią įkurdindama prastame būste. Gal ji norėjo mums parodyti, kad stipriausia ir puikiausia prigimtis gali slėptis po bet kokia oda? Tačiau ji nugali visas kliūtis ir, paniekindama save, paniekina visa kita. Man regis, klysta tas, kuris „gyrė jį už šaunumą ir grožį“[1]. Dorybei nereikia jokio papuošalo. Ji pati save puošia papuošdama ir savo kūną. Į mūsų Klaraną aš pradėjau žiūrėti iš tiesų kitaip: jis man atrodo gražus ir tiesus tiek kūnu, tiek ir dvasia. Ir lūšnelėje gali gimti žymus vyras, o nedailiame ir menkame kūne — graži ir kilni siela. Man atrodo, kai kuriuos žmones gamta

tyčia pagimdė tokius, siekdama įrodyti, jog dorybė gali gimti bet kur. Jeigu ji galėtų paleisti į pasaulį nuogas sielas, tikrai taip ir padarytų. O dabar daro dar daugiau: kai kurioms sieloms sukuria tokias kliūtis kaip kūnai, bet jos vis tiek pro jas prasiveržia. Mano nuomone, Klaranas yra sukurtas kaip pavyzdys, kad žinotume, jog kūno nedailumas nesubjauroja sielos, o sielos grožis papuošia kūną. Kartu mes praleidome vos keletą dienų, tačiau daug kalbėjomės. Papasakosiu ir tau, apie ką visą laiką šnekėjome. Pirmąją dieną mes samprotavome, kaip gali būti lygus gėris, jei jis esti trijų rūšių. Vienas iš jų, mūsiškių nuomone, yra pirmos rūšies gėris. Tai — džiaugsmas, taika, tėvynės gerovė. Kitas — antros rūšies gėris, jis atsiskleidžia tik nelaimėje. Tai — tvirtybė kankinant ar valdymasis sunkiai sergant. Pirmos rūšies gėrio visi trokštame besąlygiškai, o antros rūšies — tik esant būtinybei. Be to, yra ir trečios rūšies gėris. Tai — paprasta eisena, ramus ir doras veidas bei protingam vyrui tinkantys judesiai. Kaip šios gėrio rūšys gali būti lygios, jeigu vienos reikia trokšti, o kitų — vengti? Jeigu norime suvokti, kuo jos skiriasi, grįžkime prie pirmojo gėrio ir aptarkime, kas jis yra. Tai — siela, įžvelgianti tiesą, suvokianti, ko vengti ir ko siekti, vertinanti daiktus ne pagal žmonių nuomonę, bet pagal jų prigimtį, įsiskverbianti į visą pasaulį ir stebinti visa, kas jame vyksta, dėmesingai apmąstanti ir veikianti, kiek galinga ir kilni, tiek ir neįveikiama nei sunkumų, nei sėkmės, nepasiduodanti jokiems likimo smūgiams, iškilusi virš visko, kas su ja įvyksta ar jai atsitinka, labai graži, turinti tiek grožio, tiek ir galių, sveika ir blaivi, nesujaudinama ir bebaimė siela, kurios nepalaužia jokia jėga, kurios nei iškelia, nei prislegia nenumatyti įvykiai. Tokia siela yra dorybė. Bet dorybė taip atrodytų, jeigu įstengtume ją aprėpti vienu žvilgsniu, jeigu ji pasirodytų visa iš karto. Tačiau jos esama daug pavidalų, atsiskleidžiančių gyvenimo ir poelgių įvairovėje. Pati dorybė dėl to nei sumažėja, nei padidėja. Mano nuomone, aukščiausiasis gėris negali augti, o dorybė negali trauk-

tis atgal, ji tik įgauna vis kitų bruožų, keisdama pavidalą pagal tai, ką reikės daryti. Visa, ką ji paliečia, padaro panašų į save, nudažo savo spalva: poelgius, draugystę; ji nuspalvina net namus, į kuriuos įžengusi viską surikiuoja. Kad ir kuo ji užsiimtų, tą padaro mielą, išvaizdų, nuostabų. Taigi jos jėga ir didybė nebegali augti, nes pats didžiausias dalykas nebeauga, nėra nieko tiesesnio už tiesumą, teisingesnio už teisingumą, saikingesnio už saikingumą. Kiekviena dorybė nėra beribė, o jos riba — tam tikras saikas. Ištvermė, kaip ir ištikimybė, teisingumas ar pasitikėjimas, nebeturi kur daugiau plėstis. Ką galima pridėti prie tobulybės? Nieko, arba tai — ne tobulybė, jei įmanoma ką nors pridėti. Taip pat kažko trūksta ir dorybei, prie kurios kas nors gali būti pridėta. Garbingumas taip pat nepakenčia jokio priedo. Visa, ką minėjau aukščiau, ir daro jį garbingumu. Kas toliau? Ar grožis, teisingumas, įstatymų laikymasis taip pat turi ribas? Galimybė augti — netobulumo požymis. Bet kokį gėrį valdo tie patys dėsniai: asmeninė ir visuomeninė nauda yra susijusios taip, dievaži, kaip neatskiriama yra tai, ką reikia girti, ir tai, ko reikia siekti. Vadinasi, kad ir kokia būtų dorybė, ji yra lygi, ir lygūs dorybės darbai, ir visi žmonės, kuriems ji atitenka. Augalai ir gyvūnai turi gerų savybių, bet kadangi jos yra mirtingos, tai silpnos, laikinos ir netikros. Jos tai padidėja, tai sumažėja ir todėl yra nevienodai vertinamos. Tik žmonių dorybėms — viena vertė. Mat kilnus ir paprastas protas yra vienas. Nėra nieko dieviškesnio už tai, kas dieviška, ir dangiškesnio už tai, kas dangiška. Visa, kas mirtinga, mažėja, krinta, nyksta, auga, senka ir vėl prisipildo. Daiktų nelygybę sąlygoja skirtinga jų lemtis, o dieviškumo prigimtis — viena. Protas yra ne kas kita, kaip žmogaus kūne įkurdinta dieviškos sielos dalis. Jei protas yra kažkas dieviška, o jokio gėrio nebūna be proto, tai bet koks gėris yra dieviškas. Tarp dieviškų dalykų nėra jokio skirtumo, tad nėra jo ir tarp įvairių gėrio formų. Vadinasi, lygiaverčiai yra ir džiaugsmas, ir narsus, atkaklus elgesys kankinant. Čia reiškiasi ta pati sielos didybė:

esant džiaugsmui, ji rami ir linksma, o esant narsumui kankinant — kovinga ir įsitempusi. Ar tu manai, jog nevienodai narsūs kariai, kurių vienas drąsiai puola priešo sienas, o kitas nepaprastai ištvermingai pakelia apsupimą? Didis yra Scipionas, apsupęs ir užėmęs Numanciją, priversdamas apgultuosius pakelti prieš save nepavergtas rankas, bet didžiadvasiai ir apsiaustieji, supratę, jog nėra apsuptas tas, kuriam atviras kelias į mirtį, ir paskutinį atodūsį išleidę laisvės glėbyje. Taip pat tarpusavy lygios ir kitos dorybės: ramumas, kuklumas, dosnumas, ištvermingumas, susitvardymas, kantrumas. Visų jų pagrindas — viena dorybė, kuri sielą padaro kilnią ir nepalenkiamą. „Kaipgi yra? Ar nėra skirtumo tarp džiaugsmo ir nepalaužiamos kantrybės kenčiant skausmą?" Dorybės požiūriu — jokio, o pagal tai, kur ji reiškiasi — labai didelis. Pirmuoju atveju sielos ramumas ir atsipalaidavimas yra natūralus, antruoju — skausmas prieštarauja prigimčiai. Šitie vienas kitam labai tolimi dalykai nėra nei gėris, nei blogis, o dorybė abiem atvejais vienoda. Aplinkybės nepakeičia dorybės: sunkios ir vargingos aplinkybės jos nepablogina, o linksmos ir džiaugsmingos — nepagerina. Vadinasi, dorybė visuomet bus vienoda. Kad ir kas atsitiktų, abiem atvejais viskas vyksta taip pat teisingai, taip pat protingai, taip pat garbingai. Taigi gėris yra tas pats, jeigu neįmanoma pasielgti dar geriau nei džiaugsme, nei kančiose. Du dalykai, už kuriuos nebegali būti nieko geriau, yra lygūs. Jei būtų kas nors aukščiau už dorybę ir galėtų ją sumažinti ar padidinti, tai garbingumas nebebūtų vienintelis gėris. Jeigu su tuo sutinki, tai apskritai nebėra garbingumo. Kodėl? Pasakysiu tau: mat nėra garbinga tai, kas atsiranda nenorom ar per prievartą. Garbingumas yra savanoriškas. Įmaišyk į jį tingėjimo, aimanų, traukimąsi atgal, baimės, ir jis praras geriausią savo savybę — pasitenkinimą savimi. Negali būti garbingumo ten, kur nėra laisvės. Kas bijo, tas vergauja. Garbingumas tikras dėl savęs ir ramus. Jeigu jis ką nors atmeta, jeigu skundžiasi kuo nors, jeigu laiko ką nors blogiu, tai į jį įsiskverbia nerimas ir drasko dideli vidaus

prieštaravimai. Teisingumo reginys jį šaukia ten, o nelaimės baimė traukia atgal. O jeigu kas nors ketina kažką daryti garbingai, tegul visas sutiktas kliūtis laiko ne nelaime, bet nepatogumu ir tegul daro tai noriai ir džiaugsmingai. Kiekvienas garbingas veiksmas būna neįsakytas ir laisvas, jis yra tikras ir nesumišęs su jokiu blogiu. Žinau, kad šioje vietoje man gali būti atsakyta: „Tai tu nori mus įtikinti, jog nėra jokio skirtumo, ar žmogus džiaugiasi, ar guli ant kankinimų suolo, vargindamas savo budelį?" Aš galėčiau atsakyti taip: „Epikūras taip pat tvirtina, jog išminčius ir Falarido jautyje[2] kepdamas sušuks: „Tai malonu, ir manęs visai neliečia!" Kodėl tu stebies, kai aš sakau, jog gėris yra tas pats, [kai vienas protauja], o kitas nepaprastai narsiai ištveria kančias, jeigu Epikūras teigia (o tai dar neįtikinamiau), kad kepti malonu. Tačiau aš atsakysiu šitaip: tarp džiaugsmo ir skausmo yra didžiulis skirtumas. Jeigu manęs klaustų, ką aš renkuosi, vieno geisčiau, o kito vengčiau. Pirmasis gėris atitinka prigimtį, antrasis — jai prieštarauja. Taip vertinant, nuotolis tarp jų milžiniškas, o perėjus prie dorybės, abi jos rūšys bus lygios: ta, kuri atsiskleidžia džiaugsme, ir ta, kuri — skausme. Kančia, skausmas ir visi kiti nemalonumai neturi jokios reikšmės. Juos gaubia dorybė. Kaip mažesnius šviesulius aptemdo saulės šviesa, taip skausmus, nesėkmes ir skriaudas savo didingumu sutriuškina bei prispaudžia dorybė, ir kur tik ji sužėri, ten dingsta visa, kas su ja nesusiję. Dorybę užgriuvusiam nemalonumui tenka tokia pat dalia, kaip į jūrą lyjančiam lietui. Štai kaip yra: doras vyras nedvejodamas veršis prie visko, kas gražu, nors jo ir lauks kailialupys budelis ir kankinimas ugnimi. Jis nesitrauks atgal ir žiūrės ne į tai, ką turės iškęsti, bet į tai, ką nuveiks, ir pasitikės garbingu reikalu lyg doru žmogumi, ir laikys jį naudingu, saugiu, laimingu. Šis garbingas, bet nelinksmas ir varginantis reikalas jo širdyje užims tokią pat vietą, kaip ir doras, tačiau skurdo ar tremties išsekintas vyras. Nagi doram ir turtų pertekusiam žmogui priešpriešink žmogų, nieko neturintį, išsky-

rus dvasinį pasaulį — abu jie bus tiek pat dori, nors ir nevienodo likimo. Poelgiai vertinami taip pat, kaip ir žmonės: stipraus ir laisvo kūno dorybė nusipelno tokios pat pagarbos, kaip ir ligoto ar negalinčio pajudėti kūno dorybė. Tu nepradėsi labiau girti savo dorybės už tai, kad likimas tau dovanojo sveiką, o ne suluošintą kūną. Priešingu atveju tai būtų tas pats, kaip vertinti šeimininką pagal jo vergų išvaizdą. Mat visa, ką valdo atsitiktinumas, turi vergiškumo atspalvį: ir pinigai, ir kūnas, ir svarbios pareigos yra silpni, nepastovūs, pasikeičiantys ir nepatikimai valdomi dalykai. O dorybės darbai laisvi ir nenugalimi, jų nereikia karščiau siekti, kai likimas žiūri į juos maloniai, ir negalima mažiau siekti, kai juos sunkina nepalankios aplinkybės. Šių dalykų siekimas yra panašus į žmonių draugystę. Nemanau, jog tu stipriau mylėtum dorą turtingą vyrą negu skurdžių, o plačiapetį galiūną — labiau negu išsekusį sudžiūvėlį. Vadinasi, smagaus ir ramaus dalyko nesieksi ir nemylėsi labiau negu neramaus ir sunkaus. Priešingu atveju iš dviejų vienodai dorų vyrų tu pasirinksi švarutėlį ir įtrintą tepalais, o ne apskretusį purvais ir atstumiantį. Ir galų gale sveiką ir nesužeistą pradėsi vertinti labiau už luošą ar vienaakį. Pamažu tavo išrankumas nueis taip toli, kad iš dviejų vienodai teisingų ir protingų žmonių mieliau rinksies sugarbanotą ir ilgaplaukį. Kai dorybės abiejuose yra tiek pat, nereikia žiūrėti, kiek skiriasi kiti dalykai. Mat visa kita yra ne asmenybės sudedamosios dalys, bet jos priedai. Kas gi tarp savųjų bus toks neteisingas cenzorius, kad sveiką sūnų mylės stipriau už sergantį, tiesų ir aukštą — stipriau už žemo ar vidutinio ūgio? Žvėrys neskirsto savo vaikų ir išsitiesia taip, kad visus lygiai žindo, o paukščiai dalija maistą iš eilės. Uliksas skubėjo prie Itakės uolų taip pat, kaip Agamemnonas prie aukštųjų Mikėnų sienų. Tėvynę mylime ne todėl, kad ji didelė, bet todėl, kad ji — tėvynė. Kur aš suku? Žinok, jog dorybė į visus savo darbus žiūri vienodai, tarsi į savo vaikus, visais lygiai rūpinasi, o vargingais — net labiau, nes juk ir tėvai stipriau myli tuos vaikus, kurių gaili. Dorybė

ne labiau myli tuos savo darbus, kuriuos ji mato esant kančioje ir varge, bet, kaip geras tėvas, labiau juos glaudžia ir globoja. Kodėl vienas gėris nėra didesnis už kitą? Todėl, kad nebūna tinkamesnio už tinkamą, lygesnio už lygų. Tu negali pasakyti, kad šitas ir tas vienodi, bet anas vienodesnis. Vadinasi, nėra garbingesnio už garbingą. Jei visų dorybių prigimtis vienoda, tai ir visos trys gėrio rūšys yra lygios. Tad aš pasakysiu taip: saikingas džiaugsmas ir saikingas skausmas yra tas pats. Linksmumas niekuo nepralenkia dvasios tvirtybės, praryjančios savo dejonę kankinant budeliui. Pirmasis gėris yra geistinas, antrasis — kelia susižavėjimą, ir vis tiek abu jie yra lygūs, nes visus nemalonumus gaubia tuo didesnio gėrio jėga. Kam atrodo, jog tai nėra lygu, tas nusuka akis nuo pačios dorybės ir žiūri tik į išorės aplinkybes. Tikrasis gėris yra vienodo svorio ir dydžio. O tariamasis gėris turi daug tuštybės. Iš šalies žvelgiant, tariamas gėris įspūdingas ir didžiulis, o įvertinant pasirodo jis esąs apgaulingas. Taip yra, mielas Lucilijau. Tai, ką patvirtina tikrasis mąstymas, yra tvirta ir amžina, stiprina dvasią ir pakelia ją visam laikui į aukštybes. O tai, kas yra beprotiškai giriama, ką minia laiko gėriu, teikia sielai tuščio džiaugsmo. Antra vertus, tai, ko žmonės bijo kaip blogio, sukausto jų sielas baime ir gainioja juos kaip žvėris gainioja tariamas pavojus. Taigi abu dalykai vargina ir kankina sielą be priežasties: pirmasis yra nevertas džiaugsmo, o antrojo — neverta bijoti. Tik protas nekeičia savo sprendimų. Mat jis ne vergauja jausmams, o įsakinėja jiems. Protas yra lygus protui, kaip teisingumas — teisingumui, tad ir dorybė — dorybei. Dorybė yra ne kas kita, kaip tikras protas. Kiekviena dorybė yra proto pasireiškimas. Ji yra proto pasireiškimas, jei ji tikra. O jei tikra, tai lygi kitoms. Koks protas, tokie ir poelgiai. Vadinasi, ir jie visi yra lygūs, nes, atitikdami protą, yra panašūs vienas į kitą. Aš turiu galvoje, kad poelgiai yra lygūs savo garbingumu ir teisingumu. Kiti jų skirtumai bus dideli.
 Jie priklausys nuo aplinkybių, kurios esti dosnesnės ar

šykštesnės, reikšmingos ar nereikšmingos, liečiančios daugelį žmonių ar tik keletą. Bet visais atvejais geriausias dalykas yra tas pats: tai — garbingumas. Taip, kaip dori žmonės visi yra lygūs, nes visi dori. Esti amžiaus skirtumų — vienas senesnis, kitas jaunesnis, esti kūno skirtumų — vienas gražus, kitas bjaurus, esti likimo skirtumų — anas turtingas, šis vargšas, anas mylimas, galingas, žinomas įvairiems miestams ir tautoms, o šis beveik niekam nežinomas ir nepastebimas. Bet jie lygūs dorybe. Jausmai nesugeba spręsti apie gėrį ir blogį, jie nežino, kas naudinga, o kas žalinga. Jie negali skelbti nuosprendžio, jei tiesiogiai nesusiduria su byla. Ateities jie nenumato, praeities neatsimena, nesupranta, kas iš ko plaukia. O juk tik taip daiktų tvarka ir grandinė susipina į teisingu keliu einančią gyvenimo vienybę. Taigi protas yra gėrio ir blogio teisėjas. Visa, kas svetima ir išoriška, jis laiko nieku, o tai, kas nei gera, nei bloga — mažai reikšmingais ir nesvarbiais priedais. Mat jam visas gėris slypi sieloje. Toliau. Tokį gėrį, kurio žmogus siekia sąmoningai, jis vertina labiausiai. Tai — pergalė, geri vaikai, tėvynės gerovė. Tokį gėrį, kuris pasireiškia tik esant nelaimei, jis vertina kaip nelabai svarbų. Tai — ramus sunkios ligos ar ištrėmimo pakėlimas. Yra gėris, kuris, lyg tarpinis, nei prieštarauja prigimčiai, nei atitinka ją. Tai — kukli eisena ar padorus sėdėjimas. Juk sėdėjimas taip pat atitinka prigimtį, kaip stovėjimas ar vaikščiojimas. Pirmas gėris skiriasi nuo antro. Mat džiaugsmas dėl vaikų meilės ar tėvynės klestėjimo atitinka prigimtį. Narsus elgesys per kankinimus ar kantrus troškulio kentimas karščiui deginant paširdžius prieštarauja jai. „Kaipgi yra? Ar gėris gali prieštarauti prigimčiai?“ Ne. Tačiau kartais prigimčiai prieštarauja aplinkybės, kuriomis tas gėris reiškiasi. Žaizdos, ugnies liežuvių kandžiojimas, slegianti nesveikata prieštarauja prigimčiai, bet prigimtį atitinka nepalaužiamos dvasios išsaugojimas per šias nelaimes. Trumpai tariant, aplinkybės, kuriomis reiškiasi gėris, kartais prieštarauja prigimčiai, bet pats gėris — niekados, nes gėrio nėra be proto, o protas ati-

tinka prigimtį. „Tai kas gi yra protas?“ Vadovavimasis prigimtimi. „Kas yra didžiausias žmogaus gėris?“ Elgesys pagal prigimties įstatymą. „Tačiau, be abejo,— pasakys kas nors,— laimingesnė būtų niekad netrikdoma negu krauju iškovota taika. Be abejo, geriau yra tvirta negu ypatingomis priemonėmis ir kantrybe išplėšta iš sunkių, mirtimi gresiančių ligų sveikata. Taip pat, be abejo, didesnis gėris yra džiaugsmas negu siela, priversta iškęsti žaizdų ir ugnies kančias.“ Visai ne. Labausiai skiriasi atsitiktiniai dalykai: mat jie vertinami pagal naudą, kurią gauna jais besinaudojantys. Apskritai gėrio tikslas yra vienas — atitikti prigimtį. Tas atitikimas visada vienodas. Kai senate pritariame kieno nors nuomonei, negalime pasakyti, kad šitas pritaria labiau negu anas — juk visi yra tos pačios nuomonės šalininkai. Tą patį sakau apie dorybę: visos jos rūšys vienodai atitinka prigimtį. Tą patį sakau apie gėrį: visos jo rūšys pritaria prigimčiai. Vienas miršta jaunuolis, kitas senis, trečias vos spėjęs gyvenimą išvysti kūdikis — visi vienodai mirtingi, tik mirtis leido vieno gyvenimui paėjėti toliau, kito — nukirto pačiame žydėjime, trečio — nutraukė vos užsimezgusį. Vienas mirė pietaudamas, kitą mirtis aplankė miegant, trečias užgeso meilužės glėbyje. Palygink juos su persmeigtais durklu, žuvusiais nuo gyvatės įkandimo, sutraiškytais tarp griuvėsių ar tais, kuriuos pamažu užkamavo lėtas gyslų stingimas. Vienų galą galima pavadinti geresniu, kitų — blogesniu, tačiau mirtis visiems vienoda. Žmonės baigia skirtingais būdais, bet pabaiga yra viena. Mirtis nebūna nei didesnė, nei mažesnė. Visiems ji — gyvenimo baigtis. Tą patį tau sakau apie gėrį: vienas paskendęs tikruose malonumuose, kitas — liūdesy ir sunkumuose, šis tvarko likimo malones, o anas tramdo jo įtūžį. Bet ir vienas, ir kitas yra gėris, nors pirmasis žengia lygiu ir minkštu, o antrasis — gruoblėtu keliu. Jų tikslas tas pats, jie yra gėris, girtinas, susijęs su dorybe ir protu. Dorybė sulygina visa, ką tik ji pripažįsta esant savo. Nėra ko stebėtis tokia mūsų nuomone. Ir Epikūras nurodo dvi gėrio rūšis, kurios suku-

ria didžiausią palaimą: nekenčiantį skausmo kūną ir nejaučiančią nerimo sielą. Šis gėris yra didžiausias, todėl jis neauga. Kaip gali augti tai, kas pasiekė savo tobulumą?! Kūno neskauda. Ką dar galima pridurti prie šio skausmo nebuvimo? Siela harmoninga ir rami. Ką galima pridėti prie šios ramybės? Kaip skaisčiai spindinti dangaus žydrynė nebegali spindėti labiau, taip būsena žmogaus, kuris rūpinasi kūnu ir siela ir juose mato savo gėrio šaltinį, yra tobula. Jis pasiekia savo norų viršūnę, jeigu nejaučia sielos nerimo ir kūno skausmų. Jei pasitaiko koks nors malonumas iš šalies, jis nepadidina aukščiausiojo gėrio, bet, sakyčiau, pagardina ir pasaldina jį. Mat šis didžiausias žmogaus prigimties gėris patenkintas kūno ir sielos ramybe. Aš tau dar paaiškinsiu, kaip Epikūras skirsto gėrį, beje, daro tai panašiai kaip mes. Kai ką jis pats norėtų turėti, pavyzdžiui, jokių nepatogumų netrikdomą poilsį ir savojo gėrio stebėjimu besidžiaugiančios sielos ramybę. Kai ko jis pats nenorėtų turėti, bet vis tiek giria ir šlovina, pavyzdžiui, mano šiek tiek anksčiau minėtą kantrumą kenčiant ligą bei stiprių skausmų pakėlimą, kurį pats Epikūras parodė savo paskutinę ir laimingiausią dieną. Nors jis sakosi kentėjęs pūslės ir pūliuojančio kūno skausmus, už kuriuos nebegali būti didesnių, vis tiek ta diena jam buvusi laiminga. O laimingai pragyventi dieną gali tik tas, kuris pasiekė aukščiausiąjį gėrį. Taigi ir Epikūras pripažįsta gėrį, kurio geriau nepatirti, bet jeigu taip susiklostytų aplinkybės, reikėtų sutikti jį, girti jį ir prilyginti aukščiausiajam gėriui. Juk negalima pasakyti, kad neprilygsta aukščiausiajam tas gėris, kuris užbaigė laimingą gyvenimą ir kurį Epikūras šlovina paskutiniuosiuose savo žodžiuose. Leisk man, Lucilijau, puikiausias vyre, šį tą ir drąsiau pasakyti: jei koks nors gėris galėtų būti didesnis už kitą, tai tokį, kuris atrodo nemalonus, aš labiau vertinčiau už malonų ir žavingą ir pavadinčiau jį didesniu. Įveikti sunkumus yra didesnis dalykas negu pažaboti linksmybę. Žinau, kad tas pats protas suteikia jėgų laimę sutikti gerai, o negandą — narsiai. Vienodai narsūs ga-

li būti ir tas, kuris ramiai eina sargybą anapus pylimo priešams nepuolant stovyklos, ir tas, kuris sužeistais pakinkliais kaunasi atsiklaupęs ant kelių, nepaleisdamas ginklo. „Garbė tavo šaunumui!“ — šaukiama tiems, kurie, paplūdę krauju, grįžta iš mūšio. Aš labiau linkęs šlovinti tokį užgrūdintą, narsų, su likimu besigrumiantį gėrį. Ar aš galiu suabejoti, jog labiau turiu šlovinti sužalotą ir sudegintą Mucijaus, o ne kurio nors kito narsaus žmogaus sveiką ranką?! Jis stovėjo paniekinęs priešus ir ugnį ir žiūrėjo į savo varvančią priešų lauže ranką, kol Porsena pradėjo pavydėti garbės tam, kurio bausme mėgavosi, ir paliepė prieš jo norą nunešti ugnį! Kodėl gi šio gėrio man nepriskirti prie pirmojo ir nemanyti, kad jis už ramų ir likimo neišbandytą gėrį yra didesnis tiek, kiek retesnis dalykas yra nugalėti priešą nukirsta, o ne ginkluota ranka. „Kaip čia yra? — tu paklausi.— Ar tu sau trokšti šitokio gėrio?“ O kodėl gi ne? Juk tai padaryti sugeba tik tas, kas sugeba to trokšti. Ar geriau man trokšti, kad mano sąnarius masažuotų ištvirkę berniukai? Ar kad kokia nors moterėlė, ar koks nors vyras, paverstas moterėle, glostytų mano pirštelius? Kodėl gi man nemanyti, jog Mucijus laimingesnis, nes į ugnį žiūrėjo taip, tarsi būtų savo ranką ištiesęs įtrynėjui? Jis ištaisė klaidą: beginklis ir luošas padarė galą karui nugalėdamas su ta sužalota ranka du karalius. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Pradėsiu nuo bendresnių dalykų. Pavasaris buvo įpusėjęs ir jau krypo į vasarą, tačiau tuo metu, kai turėjo prasidėti karščiai, vėl atšalo, ir ligi šiol dar negalima juo pasitikėti: per dažnai grįžta atgal į žiemą. Žinai, orai kol kas tokie nepastovūs, kad nedrįstu maudytis šaltame vandenyje jo nepašildęs. „Vadinasi,— pasakysi tu,— nepakeli nei karščio, nei šalčio.“ Taip, mielas Lucilijau, mano amžiuje užtenka ir savojo šalčio. Vos ne vos sušylu vidurvasarį. Taigi didesniąją

laiko dalį praleidžiu lovoje. Dėkoju senatvei, kad ji prikaustė mane prie lovos. Kodėl gi jai už tai nepadėkojus? Nebepajėgiu to, ko ir privalėčiau nenorėti. Daugiausia bendrauju su knygomis. Kai ateina tavo laiškai, man atrodo, jog tu šalia, ir mano nuotaika būna tokia, lyg aš ne rašau tau, bet atsakinėju balsu. Taigi ir šį tavo klausimą patyrinėsime kartu, tarytum šnekučiuodamiesi. Tu klausi, ar reikia trokšti kiekvieno gėrio. Tu sakai: „Jei gėris yra narsa per kankinimus, drąsa degant ir kantrybė sergant, vadinasi, tų dalykų reikia trokšti. Tačiau aš nematau, ko čia verta melsti! Iki šiol nepažinojau nė vieno, kuris dėkotų dievams už išplakimą rimbais ar podagros iškraipytus sąnarius, ar už ištempimą ant kankinimų suolo". Mielas Lucilijau, nesuplak visko į viena ir tu suprasi, jog ir čia esama ko trokšti. Pageidaučiau, kad kančios mane aplenktų, bet, jei reikės, norėčiau ištverti jas kantriai, garbingai ir didžiadvasiškai. Kodėl gi turėčiau trokšti, kad kiltų karas? Tačiau, jei jis kils, norėčiau garbingai pakelti žaizdas, badą ir visa, kas ateina su juo. Nesu tiek kvailas, kad geisčiau sirgti, bet jei teks sirgti, nenorėsiu pasirodyti nekantrus ar išlepęs. Reikia trokšti ne vargų, bet dorybės, kuri padeda juos įveikti. Kai kurie mūsų šalininkai mano, jog nereikia trokšti narsiai iškęsti visas šias nelaimes, bet taip pat nedera dėl jų drebėti, reikia siekti tikro ir ramaus, laisvo nuo visų sunkumų gėrio. Aš nesutinku su šia pažiūra. Kodėl? Pirmiausia todėl, kad negali būti, jog koks nors geras daiktas būtų negeistinas. Antra, jei dorybė yra geistina, o be dorybės nėra jokio gėrio, tai kiekvienas gėris yra geistinas. Trečia, jei reikia norėti narsiai kęsti kankinimus, aš dar kartą klausiu: ar reikia geisti narsumo? Jis niekina pavojus mesdamas jiems iššūkį. Gražiausiai ir nuostabiausiai jis reiškiasi nesitraukdamas nuo ugnies, pasitikdamas žaizdas ir ne vengdamas smūgių, bet atstatydamas jiems krūtinę. Jei narsumas yra geistinas, tai reikia geisti narsiai pakelti kankinimus. Jų pakėlimas yra narsumo dalis. Kaip jau sakiau, nepainiok nieko, ir nebus, kas tave priverstų suklysti. Reikia norėti ne

kankinimų, bet narsumo juos kęsti. Šito narsumo aš ir noriu, nes jis ir yra dorybė. „Tačiau kas gi šito kada nors troško?“ Kai kurie norai ir maldos yra išsakomi atvirai, ir, vardijant kiekvieną iš jų, kai kurie slypi vienoje, daugybę dalykų apimančioje maldoje. Aš trokštų gyventi garbingai. O juk garbingą gyvenimą sudaro įvairūs poelgiai: čia ir Regulo dėžė[1], ir Katono savo paties ranka perplėšta žaizda, ir Rutilijaus ištrėmimas, ir nuodų taurė, perkėlusi Sokratą iš kalėjimo į dangų. Taigi, trokšdamas garbingo gyvenimo, trokštu ir viso to, be ko jis negali būti garbingas.

Laimė tų vyrų, kurie prie mūrų aukštų Iliono
Mirė tėvų akyse! [2]

Tas pats, ar kam nors šito linki, ar pripažįsti, jog šito verta linkėti. Decijus pasiaukojo valstybei: paraginęs arklį, įsiveržė į patį priešo vidurį, pasiruošęs padėti galvą. Kitas Decijus, varžydamasis narsa su tėvu, sušuko iškilmingus, jau šeimos nuosavybe tapusius žodžius ir puolė glaudžiomis gretomis sustojusią rikiuotę, rūpindamasis tik tuo, kad jo auka užtikrintų sėkmę, ir manydamas, jog graži mirtis yra trokštamas dalykas. Ar tau dar kyla abejonių, kad yra gražu numirti pagarsėjus drąsiu žygiu? Kas narsiai ištveria kankinimus, tam padeda visos dorybės. Viena iš jų galbūt atsiskleidžia akivaizdžiausiai: tai — kantrybė. Bet ten pasirodo ir narsumas. Kantrybė, tvirtumas ir ištvermė yra tarytum jo šakos. Ten pasirodo ir protingumas, be kurio neįmanoma apsispręsti, kuris pataria kuo narsiausiai sutikti tai, kas neišvengiama. Ten — ir tvirtybė, kurios negalima išmušti iš vėžių ir kurios jokia jėga nepriverčia atsisakyti savo nusistatymo. Žodžiu, ten yra visa nedaloma dorybių sankaupa. Kiekvieną garbingą darbą atlieka kuri nors viena dorybė, bet tik visoms kartu nutarus. O ką visos dorybės giria, to reikia trokšti, net jei atrodo, jog tai yra tik vienos iš jų reikalas. Nejaugi tu manai, kad reikia norėti tik to, ką mums atneša malonumai ir dykinėjimas, ką mes sutinkame pravėrę duris? Yra gėris, turintis liūdną veidą, yra norų, kurių išsipildymą šlovina ne sveikintojų būrys,

bet žemai besilenkiančių pagarba. Ar tu manai, jog Regulas nenorėjo sugrįžti pas pūnus? Persiimk didžio vyro dvasia ir trumpam nutolk nuo minios prietarų, kaip dera įsijausk į gražią ir didingą dorybę, kurią turime garbinti ne smilkalais bei vainikais, o prakaitu ir krauju. Pažvelk į Marką Katoną, keliantį švariausias rankas prie šventos krūtinės ir plėšiantį žaizdą! Ar tuomet jam sakytum: „Linkiu, kad išsipildytų tavo norai!" arba „Sunku žiūrėti..." Ar sakytum: „Sėkmės tavo žygiui"? Čia prisimenu mūsų Demetriją, kuris ramų, jokių likimo smūgių nepatyrusį gyvenimą vadina mirusia jūra. Neturėti dėl ko sunerimti ar dėl ko jaudintis, nepatirti grasinimų ir užpuolimų, išbandančių dvasios tvirtybę, nieko neveikti netrikdomai tinginiaujant — tai nėra jūros ramybė, o tik bevėjė tyla. Stoikas Atalas mėgdavo sakyti: „Norėčiau, kad likimas man skirtų ne pramogas, o karo stovyklą. Ten aš kankinsiuos, bet kankinsiuos narsiai. Tai puiku! Ten žūsiu, bet žūsiu narsiai. Tai puiku!" Paklausyk Epikūro, jis tau pasakys: „Tai saldu!" Aš niekada tokio garbingo ir rimto reikalo neapibūdinčiau taip švelniai. Degu, bet lieku nenugalėtas! Kodėl gi to nereikėtų trokšti?! Ne to, kad ugnis mane degintų, bet to, kad likčiau nenugalėtas. Nieko nėra vertingesnio ir gražesnio už dorybę. Visa, kas vyksta jai įsakius, yra ir gėris, ir trokštamas dalykas. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Pritariu tavo sprendimui: slėpkis nuo veiklos. Tačiau slėpk ir neveiklumą. Žinok, taip pasielgsi jeigu ne pagal stoikų pamokymus, tai bent pagal jų pavyzdį. Beje, ir pagal jų pamokymus: tu tai įrodysi ir sau, ir tam, kuriam norėsi įrodyti. Mes liepiame užsiimti ne bet kokiais valstybės reikalais, ne visada ir ne be pabaigos. Be to, kadangi išminčiui davėme jo paties vertą valstybę, tai yra pasaulį, jis nepasitrauks iš vals-

tybės, net jei atsistatydintų. Priešingai, palikęs savo kampą, jis gabūt pereis į aukštesnes ir platesnes erdves ir, pakilęs ligi dangaus, supras, jog labai žemai sėdėjo užimdamas krėslą senate ar teisme. Atsimink štai ką: išminčius labiausiai veiklus tada, kai tyrinėja dieviškus ir žmogiškus dalykus. Dabar grįžtu prie to, ką tau patariau iš pradžių: apie tavo neveiklumą niekas neturi žinoti. Nėra ko sau priskirti filosofijos ar ramybės troškimo. Savo sumanymui duok kitą vardą: vadink jį liga, negalia, gali vadinti net tingėjimu. Gyrimasis neveiklumu yra tuščias pasipūtimas. Kai kurie žvėrys, kad jų negalima būtų rasti, paslepia savo pėdsakus prie pat guolio. Tu privalai daryti tą patį. Kitaip neatsiginsi persekiotojų. Daugelis praeina pro tai, kas ant akių padėta, o rausiasi tame, kas uždengta ir gerai paslėpta; vagį vilioja tai, kas užrakinta. Visa, kas atvira, atrodo be vertės; įsilaužėlis praeina pro atidarytas duris. Taip pat elgiasi ir minia, ir kiekvienas neišmanėlis, nes kiekvienas trokšta įsibrauti į slėptuves. Taigi geriausia nesigirti laisvu laiku. Bet per didelis slaptumas, žmonių akių vengimas taip pat yra gyrimasis: vienas slepiasi Tarente, kitas užsidaro Neapolyje, trečias daugelį metų neperžengia savo namų slenksčio. Minios dėmesį traukia tas, apie kurio neveiklumą sklinda legendos. Pasitraukus iš veiklos, nereikia elgtis taip, kad apie tave kalbėtų žmonės. Reikia elgtis taip, lyg pats su savimi kalbėtumeis. Apie ką? Apie tai, ką žmonės su didžiausiu noru kalba apie kitus — stenkis save vertinti blogai. Taip priprasi ir sakyti tiesą, ir išgirsti ją. Daugiausia tyrinėk silpniausias savo vietas. Kiekvienas pažįsta savo kūno trūkumus, todėl vienas lengvina savo skrandį išsivemdamas, kitas jį stiprina dažnai valgydamas, trečias džiovina ir išvalo savo kūną sotaus valgymo dienas kaitaliodamas su badavimu. Kam skauda kojas, tas susilaiko nuo vyno ir vonių. Dėl visų kitų dalykų elgdamiesi lengvabūdiškai, žmonės rūpinasi tuo, kas dažnai jiems neduoda ramybės. Panašiai yra ligotos ir kai kurios mūsų
 sielos dalys, kurias reikia gydyti. Ką aš veikiu atsisakęs

veiklos? Gydau savo opą. Jei tau parodyčiau ištinusią koją, pamėlynavusią ranką ar sutrauktas blauzdos sausgysles, leistum man gulėti vienoje vietoje ir rūpintis savo liga. Dabar nelaimė didesnė, bet negaliu jos tau parodyti: pačioje širdyje votis ir susikaupę pūliai. Nenoriu, netrokštu pagyrimų, nenoriu, kad tu sakytum: „Koks didis vyras! Viską paniekinęs, bėga nuo pašėlusio gyvenimo, kurį smerkia!“ Aš nieko nesmerkiu, išskyrus patį save! Nėra ko tau eiti pas mane tikintis naudos. Klysti vildamasis surasti pagalbą: čia gyvena ne gydytojas, o ligonis. Labai norėčiau, kad išeidamas tu tartum: „Aš maniau, jog tai — laimingas ir išsilavinęs žmogus. Jau buvau beištempiąs ausis, tačiau esu nuviltas. Nieko nemačiau, nieko negirdėjau iš to, ko geidžiau ir dėl ko norėčiau sugrįžti“. Jei tai pajusi, jei taip pasakysi, vadinasi, šiek tiek naudos buvo: noriu, kad verčiau atleistum man dėl neveiklumo, o ne pavydėtum jo. „Seneka,— priekaištausi man,— piršdamas neveiklumą, tu nusileidi iki Epikūro.“ Aš peršu tau laisvalaikį, kurio metu nuveiksi didesnių ir gražesnių darbų už paliktuosius. Belstis į išdidžių galiūnų duris, sudarinėti bevaikių senių sąrašus, turėti įtakos forume — tai visų nekenčiama, trumpalaikė ir, tiesą pasakius, niekšiška veikla. Vienas tegul toli mane pralenks forumo lankytojų meile, antras — karo tarnybos ilgumu ir gautomis pareigomis, trečias — klientų minia. Verta būti tiek kartų įveiktam visų, jeigu tik aš įveikiu likimą. <...> Minioje negalėčiau su juo net susilyginti, nes jis ten labiau gerbiamas. O, kad tu kur kas seniau būtum nutaręs įvykdyti šį ketinimą! O, kad laimingu gyvenimu pradėtume rūpintis ne mirties akivaizdoje! Bet nors dabar negaiškime! Jeigu nenorėjome tikėti protu, jog daug kas mums nereikalinga ir žalinga, tai dabar patikėkime patyrimu. Paspauskime pentinais kaip tie vėliau išjojusieji, kurie skubėdami nori atgauti prarastą laiką. Mūsų amžius geriausiai tinka tokiems užsiėmimams: kraujas jau perdegė, ydos, nesutramdomos jaunystės įkarštyje, pavargo, ir nedaug bereikia, kad jos visai užgestų. „O kada ir kam,— tu pa-

klausi,— tau pravers gyvenimo pabaigoje įgytos žinios?“ Tam, kad iškeliaučiau geresnis. Nemanyk, jog yra koks nors kitas labiau tinkantis dorai sąžinei amžius už tą, kuris sutramdė save įvairiapuse patirtimi, ilga ir dažna atgaila, kuris, nuraminęs aistras, atėjo prie išganingų minčių. Dabar pats laikas šiam gėriui: kas pasiekė išmintį senatvėje, pasiekė ją savo amžiaus dėka. Lik sveikas.

ŠEŠIASDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Nenorėčiau, kad tu keliautum ir bastytumeis iš vienos vietos į kitą. Pirma, dažnas persikėlinėjimas yra nepastovios sielos požymis. Kai reikia nuolatos dairytis į šonus ir klaidžioti, ji neįstengia priprasti prie savo ramybės. Kad galėtum suvaldyti sielą, pirmiausia sustabdyk kūną. Antra, labiausiai padeda be pertraukos vartojami vaistai. Nereikia drumsti ramybės, teikiančios ankstesnio gyvenimo užmarštį. Leisk savo akims atprasti žvalgytis, pripratink savo ausis prie išganingų žodžių. Kai tik pajudėsi į priekį, kelyje susitiksi ką nors, kas atnaujins tavo geismus. Kaip bandančiam užgniaužti meilę žmogui reikia vengti bet kokių mylimo kūno prisiminimų, nes niekas neatsinaujina lengviau už meilę, taip ir norintis atsisakyti visų ankstesnių troškimų turi nusukti akis ir ausis nuo to, kas palikta. Aistros kaipmat pradeda maištauti. Kad ir kur jos pasisuktų, tuoj pastebi kokį nors masalą išsikeroti. Blogis kupinas pažadų: godumas siūlo pinigų, ištvirkimas — daug įvairių malonumų, garbės troškimas — purpurą, plojimų, galybę ir visa, ką gali duoti galybė. Ydos vilioja tave užmokesčiu, o čia teks gyventi be atlyginimo. Vargu ar ir per šimtą metų įmanoma pasiekti, kad taip ilgai vešėjusios ydos paklustų ir būtų sutramdomos, jau nekalbant apie tai, kad tokį trumpą laiką dar suskaldome į tarpus. Kiekvieną dalyką tobulą padaro tik nuolatinė priežiūra ir atkaklios pastangos.

Jei tau rūpi mano nuomonė, pasakysiu: mąstyk apie mirtį ir ruoškis ją sutikti, o jeigu reikės, tai ir paspartinti ją. Nesvarbu, ar ji pas mus ateis, ar mes pas ją. Įtikink save, kad neišmanėliai klysta sakydami: „Gražu mirti savo mirtimi". Niekas nemiršta svetima mirtimi! Be to, pamąstyk vienas ir apie tai, kad visi miršta savo laiku. Savo laiko tu neprarandi. O tai, ką palieki — svetima. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Po ilgos pertraukos vėl išvydau tavąją Pompėją. Atmintyje iškilo jaunystės vaizdai. Man rodėsi, kad ir dabar galiu grįžti prie tų užsiėmimų, kuriuos, atrodo, taip neseniai apleidau. Praplaukėme, Lucilijau, gyvenimu lyg jūra ir, kaip sako Vergilijus, „tolsta pakrantės ir miestai"[1]. Taip per keletą akimirkų praleidžiame vaikystę, po to — jaunystę, dar vėliau — brandos amžių, esantį tarp jaunystės ir senatvės ir besišliejantį prie jų, ir pagaliau — geriausius senatvės metus. Tada jau gali matyti žmogaus gyvenimo galą. Klystame laikydami jį povandenine uola. Tai — uostas. Kartais verta jo trokšti, tačiau niekados neverta niekinti. Per anksti į jį atvykęs žmogus turi skųstis ne daugiau už sparčiai plaukiantį keliautoją. Juk vienus jūrininkus apgaudinėja ir sulaiko silpni vėjeliai, vargindami nuobodžia ir tingia ramybe, o kitus be atvangos pučiantis vėjas beregint nuneša į vietą. Žinok, jog ir mums tas pats skirta: vienus gyvenimas žaibiškai nuveda ten, kur reikia ateiti net ir labai delsiant, o kitus ilgai kankina ir vargina. Ne visada reikia atidėlioti. Ne pati gyvybė, bet doras gyvenimas yra gėris. Taigi išminčius gyvena tiek, kiek privalo, o ne kiek gali gyventi. Jis supras, kur gyventi, su kuo, kaip ir ką daryti. Jis visą laiką svarsto, kaip privalo gyventi, o ne kiek gyventi. Kai užgriūva daugybė vargų ir nerimą keliančių aplinkybių, jis pasitraukia. Jis taip elgiasi ne tik bevil-

tišku atveju, bet, kai tik likimas jam pasirodo įtartinas, jis tuoj pat įdėmiai dairosi, ar ne verta baigti gyventi. Jam nesvarbu, ar pats galą pasidarys, ar kitas padarys, ar jis ateis vėliau, ar anksčiau. Jis nebijo, jog gali turėti didelių nuostolių: elgetos lazda — nedidelis turtas. Anksčiau ar vėliau mirsi — nesvarbu; svarbu — kaip mirsi: gerai ar blogai. Gerai mirti — tai išvengti pavojaus blogai gyventi. Man rodos, silpnadvasiškai skamba žodžiai rodiečio, kuris, kai jį tironas įmetė į narvą ir maitino lyg kokį žvėrį, į patarimą nevalgyti atsakė: „Kol žmogus gyvas, neturi prarasti vilties“. Jeigu tai ir būtų tiesa, negalima pirkti gyvenimo už bet kokią kainą. Tegul manęs laukia kažkas didaus, kažkas tikro, bet nesistengsiu tai prieiti gėdingai pripažindamas savo silpnumą. Kodėl turėčiau manyti, jog tam, kuris gyvena, likimas viską gali padaryti, užuot manęs, jog tam, kuris moka mirti, likimas nieko negali padaryti? Tačiau kartais išminčius, nors mirtis kybos virš jo galvos, nors jis žinos, jog pasmerktas mirti, nesmeigs durklo sau į širdį, kad nepasitarnautų budeliui. Jis stengsis padėti sau. Kvaila numirti iš mirties baimės. Štai ateina žudikas, kuris žudo. Lauk. Kodėl tu skubi? Kodėl prisiimi atlikti žiaurų kito darbą? Gal tu pavydi savo budeliui, o gal jo gailiesi? Sokratas galėjo baigti gyvenimą, atsisakydamas valgyti, ir mirti nuo bado, o ne nuo nuodų. Tačiau jis, laukdamas mirties, praleido kalėjime trisdešimt dienų, nemąstydamas apie tai, kad viskas dar gali pasikeisti, kad toks ilgas laiko tarpas leidžia viltis, bet norėdamas paklusti įstatymams, duoti draugams galimybę paskutinį kartą pasinaudoti Sokratu. Kas gali būti kvailiau kaip, niekinant mirtį, bijoti nuodų! Garbinga moteris Skribonija buvo Druzo Libono, kilmingo, bet silpno jaununolio, teta. Jis vylėsi daugiau, negu bet kas kitas galėjo viltis tais laikais, o pats jis negalėjo viltis bet kuriais kitais laikais. Kai jį, sergantį išgabeno neštuvais iš senato be gausios palydos, nes visi bičiuliai negarbingai jį apleido jau ne kaip kaltinamąjį, o kaip pasmerktąjį, jis pradėjo prašyti patarimo, ar jam nusižudyti, ar laukti

mirties. Skribonija atsakė: „Ar tau malonu atlikti svetimą darbą?“ Bet ji neįtikino: jis pasidarė galą, ir ne be priežasties. Juk jeigu tas, kurį nuteisė mirti, gyvena dar tris ar keturias dienas, tai, priešo nuomone, jis atlieka svetimą darbą. Apskritai sunku pasakyti, kaip reikia elgtis, kai svetima galia grasina mums mirtimi: reikia ją aplenkti ar laukti? Yra daug dalykų, galinčių patraukti tiek į vieną, tiek ir į kitą pusę. Jeigu viena mirtis yra kančia, o kita yra lengva ir paprasta, kodėl gi nepasirinkus šios antrosios? Kaip renkuosi laivą, ruošdamasis išplaukti į jūrą, arba išsirenku namą, norėdamas apsigyventi, taip, baigdamas gyvenimą, aš rinkčiausi, kaip numirti. Be to, kaip ilgas gyvenimas nebūtinai yra geresnis, taip ilga mirtis neišvengiamai yra blogesnė. Niekada neturime labiau pataikauti savo dvasiai kaip mirdami. Tegu ji palieka kūną tuo keliu, koks jai patiks: ar ji žus nuo kardo, ar kilpoje, ar nuo kokio nors kraują užkrėtusio nuodo — vis viena, tegul tik juda pirmyn ir sutrauko vergijos grandines. Gyvendami privalome taikytis prie kitų, mirdami — tik prie savęs. Geriausia ta mirtis, kuri tau labiau patinka. Kvaila taip manyti: „Gal kas nors pasakys, jog aš pasielgiau nevyriškai, kas nors kitas sakys, kad lengvabūdiškai, dar kas nors manys, kad galima buvo išsirinkti gražesnę mirtį“. Nejau tu nesupranti, jog yra nutarimų, prie kurių negali kibti jokios apkalbos? Rūpinkis tik tuo, kaip greičiau ištrūkti iš likimo valdžios. Antraip atsiras tokių, kurie pasmerks tavo poelgį. Tu sutiksi net žmonių, skelbiančių išminties mokslą, kurie neigia teisę savanoriškai baigti gyvenimą ir laiko savižudybę nusikaltimu. Jų nuomone, reikia laukti gamtos skirto galo. Kas taip kalba, nemato, jog pats sau užtveria kelią į laisvę. Amžinasis įstatymas nieko geresnio nesukūrė, išskyrus tai, kad davė mums vieną kelią į gyvenimą ir begalybę kelių iš jo. Nejaugi man laukti kančios dėl ligos ar dėl žmogaus, kai galiu išvengti skausmo ir negandų?! Yra vienas dalykas, dėl kurio negalime skųstis gyvenimu: gyvenimas nieko nelaiko. Puikiai sutvarkyti žmonių reikalai, jeigu kiekvienas nelaimingasis yra nelai-

mingas tik dėl savo kaltės. Tau malonu gyventi? Gyvenk! Nemalonu — gali grįžti ten, iš kur atėjai. Norėdamas atsikratyti galvos skausmų, tu dažnai nuleisdavai kraują. Norint atimti kūno jėgas, perpjaunamos gyslos. Nereikia giliai smeigti durklo krūtinėn; mažas peiliukas atveria kelią į didžiąją laisvę, o vienas įdūrimas išgelbsti nuo rūpesčių. Tai kodėl mes esame nerangūs ir nedrąsūs? Todėl, kad niekas iš mūsų nemąsto apie tai, jog kada nors reikės iškeliauti iš šio būsto. Taip seni įnamiai prisiriša ir pripranta prie namo, kad net skriaudžiami jie nepalieka jo. Tu nori ištrūkti į laisvę iš šito kūno? Gyvenk taip, lyg rengtumeis greitai jį apleisti. Atsimink, jog kada nors tau reikės palikti šį prieglobstį, o tada ryžtingiau priimsi būtinybę išeiti iš savo kūno. Bet kaip mąstyti apie gyvenimo pabaigą tiems, kurie nori visko be galo? Mirčiai būtina rengtis labiau negu bet kam kitam. Mat ruoštis kitiems dalykams ne visada reikia. Galima pripratinti dvasią prie skurdo, o būti turtuoliu. Galima apsiginkluoti kantrybe ir niekinti skausmą, o laimė turėti sveiką ir stiprų kūną niekada nepareikalauja iš mūsų parodyti šios dorybės. Galima išmokti tvirtai pakelti kitų mirtį, o likimas visiems, kuriuos mylime, lemia ilgesnį gyvenimą negu mums. Bet neišvengiamai ateis diena, kuri pareikalaus iš mūsų būti pasirengusiems tam vienam dalykui. Nemanyk, jog tik didvyriai turėjo jėgų sutraukyti žmonių vergijos grandines. Netikėk, jog tik Katonas sugebėjo rankomis išplėšti iš savo krūtinės gyvybę, kai kardui pritrūko galios. Žemiausių sluoksnių žmonės nepaprastai karštai ieškodavo išsigelbėjimo mirtyje, ir, kai jie negalėjo nei mirti taip, kaip norėjo, nei pasirinkti mirties įrankio savo nuožiūra, jie griebdavosi to, kas pasitaikydavo, ir daiktus, iš esmės nepavojingus, paversdavo ginklu. Neseniai prieš kovą su žvėrimis vienas iš germanų, kurį ruošė rytiniam spektakliui[2], nuėjo išsituštinti, nes niekur kitur be sargybos jis negalėjo eiti. Ten jis paėmė prie pagalio pririštą kempinę nešvarumams valyti ir įsikišo ją į burną. Taip užspaudęs gerklę, kad nekvėpuotų, jis uždusino save. Tai buvo

mirties įžeidimas! Taip, iš tiesų tai nelabai gražu ir padoru, bet ar gali būti kas nors kvailiau, kaip būti išrankiam mirštant? Koks narsus vyras! Jis buvo vertas, kad likimas jam duotų pasirinkti mirtį! Kaip tvirtai jis būtų pakėlęs kardą, kaip drąsiai jis būtų nušokęs nuo uolos viršūnės arba pasinėręs į jūros gelmes! Bet, viską praradęs, jis rado ir mirties būdą, ir ginklą. Žinok, kad, trokštant mirti, nėra kitos kliūties, išskyrus mūsų valią. Tegu kaip kas nori vertina šio nepaprastai ryžtingo žmogaus poelgį, bet kiekvienam turėtų būti aišku, kad pati šlykščiausia mirtis vertingesnė už skaisčiausią vergystę. Kadangi pradėjau teikti nešvarius pavyzdžius, teiksiu jų ir toliau. Juk kiekvienas daugiau pareikalaus iš savęs, kai pamatys, jog ir labiausiai paniekintieji gali paniekinti tą dalyką. Mes manome, jog mes nepajėgiame sekti Katonais, Scipionais ir kitais, kurių vardus įpratome tarti su pagarba. Aš įrodysiu, kad tarp kovotojų su žvėrimis galima rasti tiek pat narsumo pavyzdžių, kiek ir tarp pilietinio karo vadų. Neseniai, kai į rytines kautynes vežė sargybos saugomus gladiatorius, vienas iš jų, tarsi snausdamas pradėjo linguoti ir nuleido galvą taip žemai, kad įkišo ją tarp stipinų ir tol sėdėjo ant savo suolo, kol besisukantis ratas nusuko jam sprandą. Jis išsigelbėjo nuo kančios tame pačiame vežime, kuris vežė jį į kančią. Tam, kas nori išsiveržti ir išeiti, niekas nestoja skersai kelio. Gamta nelaiko mūsų uždarytų. Kuriam likimas leidžia, tegul tas dairosi lengvos mirties; kuris turi visus būdus išsilaisvinti po ranka, tegul tas renkasi ir sprendžia, kaip geriausia ištrūkti. Tačiau, kuriam sunku surasti progą, tegul griebiasi pirmos pasitaikiusios kaip geriausios, nors tai būtų negirdėta ir nauja proga. Kuriam užtenka drąsos, tam užteks ir išradingumo mirti. Ar nežinai, kad net prasčiausi vergai, kai juos smaugia kančia, skuba veikti ir apgauna budriausius sargus? Didis tas, kuris ne tik įsakė sau mirti, bet ir sugebėjo numirti. Aš pažadėjau tau keletą tokių pavyzdžių. Per antrąjį jūrų mūšio spektaklį[3] vienas iš barbarų persismeigė sau gerklę ietimi, kuri buvo duota kovoti su

priešu. „Kodėl,— pasakė jis,— kodėl iš karto neišvengti visų patyčių ir kančių? Kodėl, turėdamas ginklą, laukiu mirties?“ Šis reginys buvo tuo įspūdingas, kad pamokė žmones, jog garbingiau mirti, negu būti nužudytam. Kaipgi tada? Nejaugi to, ką turi didžiausių menkystų ir net nusikaltėlių sielos, neturės tie, kurie taip ilgai mąstydami ruošėsi tokiai lemčiai ir kuriuos išminties mokė protas? Juk protas moko mus, kad mirtis gali ateiti įvairiais keliais, bet galas visada tas pats. Tad, ar svarbu, kaip prasideda tai, kas artėja? Tas pats protas ragina, kad, jeigu galima, reikia mirti taip, kaip patinka, o jei negalima, reikia mirti taip, kaip sugebi— griebiant pirmą pasitaikiusį būdą numirti. Pasivogtas gyvenimas — negarbingas, pasivogta mirtis — graži.

SEPTYNIASDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tu nuolatos prašai mane patarti kiekvienu klausimu, užmiršdamas, jog mus skiria plati jūra. Kadangi patariant svarbiausia — patarti laiku, tai neišvengiamai bus taip, jog mano patarimas pasieks tave tada, kai geriausias bus jau priešingas jam sprendimas. Patarimai priklauso nuo reikalų, o mūsų reikalai juda ir net lekia. Vadinasi, kasdien reikia naujo patarimo. Bet ir tada jis gali vėluoti: patarimas, kaip sakoma, turi būti visada po ranka. Aš tuoj pasakysiu, kaip jį rasti. Kiekvieną kartą, kai norėsi žinoti, ko turi vengti ar ko siekti, žiūrėk į aukščiausiąjį gėrį, kuris yra viso tavo gyvenimo tikslas. Visa, ką mes darome, turime derinti su tuo gėriu. Tik tas, kuris turi didžiausią gyvenimo tikslą, įstengia tinkamai tvarkyti kiekvieną dalyką. Niekas, net turėdamas paruoštus dažus, nenutapys nieko, jei iš anksto nežinos, ką nori nupiešti. Klystame todėl, kad visi mąstome apie gyvenimo dalis, o apie visą gyvenimą niekas nemąsto. Šaulys, norintis paleisti strėlę, privalo žinoti, kur šauna, ir tik tada prisitaikyti ir nukreipti ją. O mūsų sumanymai klaidžioja neturėdami

taikinio. Negali būti palankaus vėjo jūrininkui, nežinančiam, į kurį uostą plaukia. Atsitiktinumas būtinai svarbus mūsų gyvenime, nes mes gyvename juo vadovaudamiesi. Kai kurie patys nežino, kad šiek tiek žino. Kaip dažnai mes ieškome tų, kurie yra greta mūsų, taip dar dažniau nesuprantame, kad mūsų tikslas — aukščiausiasis gėris yra visai netoli mūsų. Norint pasakyti, kas yra aukščiausiasis gėris, nereikia nei daugybės žodžių, nei ilgų išvedžiojimų: reikia, sakyčiau, tik pirštu bakstelėti jį neskaldant jo į daugybę dalių. Bet ir kam jį dalyti į gabalėlius, jeigu galima tiesiog pasakyti, kad aukščiausiasis gėris yra tai, kas garbinga. Tuojau dar labiau nustebsi: gėris yra tik tai, kas garbinga, bet koks kitas gėris yra melagingas ir netikras. Jeigu patikėsi tuo ir jeigu labai pamilsi dorybę (tiesiog ją mylėti — per maža), tada visa, prie ko ji prisilies, bus tavo laimė ir sėkmė, nepaisant to, kaip tai kitiems atrodys. Ir kankinimai, jei būsi ramesnis už patį kankintoją, ir liga, jei nekeiksi likimo ir nepasiduosi negalavimui, ir visa, kas kitiems atrodo bloga, sušvelnės ir virs gėriu, jei iškilsi aukščiau virš tų dalykų. Tegul tau bus aišku, kad niekas, išskyrus garbingumą, nėra gėris ir kad visos negandos, jeigu jas sutaurina dorybė, teisėtai vadinamos gėriu. Daugeliui atrodo, kad mes žadame daugiau negu leidžia žmogaus galimybės. Ne be pagrindo. Juk jie kreipia dėmesį tik į kūną. Tegu atsigręžia į žmogaus sielą, ir jie matuos žmogų dievo matu. Išsitiesk, Lucilijau, puikiausias vyre, ir mesk tą filosofų žaidimą žodžiais, nes jie patį didingiausią dalyką suskaido skiemenimis ir, mokydami sielą tokių smulkmenų, žemina ir vargina ją. Tada tu pats tapsi panašus į filosofijos kūrėjus, o ne į tuos, kurie jos moko ir kurie padarė taip, kad ji atrodo greičiau kažkas sunkaus negu didingo. Sokratas, kuris visą filosofiją suprato kaip papročius, o mokėjimą atskirti gėrį nuo blogio pripažino didžiausia išmintimi, sako: „Jeigu mano žodžiai tau svarbūs, tad, kad būtum laimingas, skubėk paskui anuos ir neprieštarauk, jeigu kam nors atrodysi kvailas. Tegul kas norės tave įžeidžia ir skriaudžia, tu vis tiek nekentėsi,

jeigu tik tave lydės dorybė. Jei trokšti būti laimingas, jeigu iš tiesų nori būti doras žmogus, leisk kitiems tave niekinti". Su tuo nesutiks niekas, išskyrus tą, kuriam kiekvienas gėris yra toks pat, nes nėra gėrio be garbingumo, o garbingumas kiekviename gėryje yra tas pats. „Kaipgi yra? Ar nėra jokio skirtumo, ar Katonas išrinktas pretoriumi, ar ne[1]? Nėra skirtumo, ar Farsalo kautynėse[2] Katonas nugalėjo ar buvo nugalėtas? Ar tas gėris, kad jis pralaimėjęs vis tiek nebuvo nugalėtas, prilygsta tam gėriui, kad jis būtų kaip nugalėtojas grįžęs į tėvynę ir pasiekęs taiką?" O argi neprilygsta? Juk ta pati dorybė ir piktą likimą nugali, ir palankų tvarko. Dorybė negali būti nei didesnė, nei mažesnė: ji visuomet to paties dydžio. „Bet Gnėjus Pompėjus praras kariuomenę, o puikiausias respublikos papuošalas — geriausieji piliečiai, pirmoji Pompėjaus šalininkų greta, ginklą pakėlęs senatas — bus sumušti viename mūšyje, ir tokios didžiulės valdžios nuolaužos išsisklaidys po visą pasaulį: dalis žus Egipte, dalis — Afrikoje, dalis — Ispanijoje. Vargšei respublikai nebus lemta net sugriūti iš karto[3]". Tegu būna viskas: tegu Jubai nepadeda nei vietovės pažinimas savo karalystėje, nei didžiausia narsa valdinių, kovojančių už savo karalių, tegu nelaimės palauš utikiečių ištikimybę, o Scipioną išduos Afrikoje jo vardą lydėjusi laimė: jau seniai padaryta viskas, kad Katonas nebūtų nuskriaustas. „Tačiau vis dėlto jis nugalėtas!" Tuomet prie Katono pralaimėjimo per rinkimus pridėk dar štai ką: jis vienodai didžiadvasiškai pasitiks kliūtis, trukdančias ir pergalei, ir pretūrai. Tą dieną, kai pralaimėjo per rinkimus, jis žaidė sviediniu, o tą naktį, kai turėjo žūti, jis skaitė knygą. Jam buvo tas pats: išeiti iš pretūros ar iš gyvenimo. Jis buvo įsitikinęs, jog viską, kad ir kas atsitiktų, reikia pakelti. Tai kodėl gi jis neturėjo ištverti valstybės perversmo drąsiai ir ramiai? Kas gi apsaugotas nuo pasikeitimo?! Nei žemė, nei dangus, nei visa ši tarpusavy susijusių daiktų visuma, nors ir valdoma bei tvarkoma dievo. Ne visados išsilaikys dabartinė jos tvarka, kokia nors diena išmuš ją iš šio kelio. Viskas

vyksta tam tikru laiku: viskas turi gimti, išaugti ir išnykti. Visa, ką tu matai, kas sukasi virš mūsų, kas supa mus ir ant ko stovime kaip ant tvirčiausių daiktų, išnyks ir baigsis. Kiekvienas daiktas turi savo senatvę: nors ir ne vienu laiku, tačiau gamta viską išsiunčia į tą pačią vietą. Tai, kas yra, to nebebus; nežus, bet išsisklaidys. Mums atrodo, kad išsisklaidyti reiškia žūti. Juk mes žiūrime labai netoli. Bukas mūsų protas, kuris pasidavė kūnui, neįžvelgia tolesnių dalykų. Jis narsiau pakeltų savo ir artimųjų mirtį, jei tikėtų, kad visa, taip pat gyvenimas ir mirtis, vyksta pakaitomis; kad tai, kas vientisa, išsisklaido, o tai, kas išsisklaidė, vėl sudaro visumą, kad šioje kaitoje ir glūdi amžinasis viską valdančio dievo menas. Kiekvienas, kai mintimis apžvelgs amžinybę kaip Markas Katonas, pasakys: „Visa žmonių giminė — ir esančioji, ir būsimoji — pasmerkta mirti. Apie visus galingus miestus, puošusius svetimas valstybes, kada nors bus klausinėjama, kur jie buvo, nes visi jie išnyks dėl įvairių priežasčių. Vienus iš jų sugriaus karai, kitus praris dykinėjimas ir ištižimu virtusi ramybė bei prabanga — pražūtingiausias didelių turtų padarinys. Visus derlingus laukus apsems staigus jūros potvynis ar palaidos netikėtai atsivėręs žemės plyšys. Tai ko man skųstis ar sielotis, jei truputį pralenksiu bendrą visų pražūtį?!“ Didelė dvasia paklūsta dievui ir nedelsdama priima tai, ką liepia visatos įstatymas. Arba ji išsilaisvina geresniam gyvenimui ir šviesesnei bei ramesnei būčiai tarp dievų, arba, nejausdama nieko nemalonaus, vėl susimaišo su gamta ir grįžta į visumą. Vadinasi, Markui Katonui garbingas gyvenimas nėra didesnis gėris negu garbinga mirtis, nes dorybė negali didėti. Sokratas sakydavo, jog dorybė ir tiesa yra tas pats. Kaip tiesa neauga, taip ir dorybė. Ji visada visa ir tobula. Taigi nėra ko stebėtis, jog lygūs yra ir gėris, kurio sąmoningai ieškome, ir gėris, kurį mums siūlo koks nors atsitiktinumas. Jeigu tu pripažinsi esant tarp jų nelygybę ir teigsi, kad narsumas kankinant yra mažesnis gėris, tai galėsi pripažinti jį blogiu, o įkalintą Sokratą pavadinti nelaimingu,

nelaimingu vadinti ir Katoną, draskantį savo žaizdą drąsiau negu ją padarė, o iš visų labiausiai pasigailėtinu galėsi vadinti Regulą, pelniusį mirtį už ištikimybę priesaikai, duotai priešams. Tačiau niekas, net iš labiausiai ištežusių, nedrįso taip pasakyti. Nors jie neigia, kad jis buvo laimingas, jie neteigia ir to, kad jis buvo nelaimingas. Senieji akademikai[4] pripažįsta, kad įmanoma būti laimingam ir esant kankinamam, bet ne visiškai ir ne visai. Su tuo jokiu būdu negalima sutikti. Kas nėra laimingas, tas nepasiekia aukščiausiojo gėrio. Aukščiausiasis gėris nebeturi dar aukštesnio lygio, jeigu tik jame slypi dorybė, jeigu negandos jos nemažina, jeigu ji išlieka nepasikeitusi net suluošinus kūną. O ji iš tikrųjų išlieka! Dorybė, mano supratimu, yra narsi ir kilni, o sunkumai ją dar smarkiau kursto. To narsumo, kuris dažnai būdingas taurios prigimties jaunuoliams, kuriuos taip paveikė kokio nors kilnaus poelgio grožis, kad jie niekina bet kokį atsitiktinumą, išmintis tikrai neatmes ir neišduos. Ji įtikins, jog gėris yra tik tai, kas garbinga, jog neįmanoma to nei sumažinti, nei padidinti — kaip neįmanoma sulenkti liniuotės, kuria tikrinamas tiesumas. Jei joje ką nors pakeisi, pažeisi tiesumą. Tą patį pasakysime apie dorybę: ir ji yra tiesi, ir negalima jos lenkti. Ji gali pasidaryti tvirtesnė, bet didesnė — ne. Ji skelbia nuosprendį viskam, bet jai — niekas. Jei ji pati negali būti tiesesnė, tai ir dalykai, kurie nuo jos priklauso, negali būti vieni už kitus tiesesni: viskas atitinka ją, todėl viskas yra lygu. „Kaipgi taip? — paklausi.— Gulėti prie stalo per puotą ir būti kankinamam — tas pats?“ Tai stebina tave? Tad stebėkis dar smarkiau: tysoti prie stalo per puotą — blogis, o būti ant kankinimo suolo — gėris, jeigu pirmuoju atveju elgiamės šlykščiai, o antruoju — garbingai. Tai — ne gėris ar blogis pats savaime, bet dorybė tai daro gerą arba blogą. Kur tik ji pasirodo, viskas yra to paties dydžio ir tos pačios vertės. Tegul tas, kuris visų narsumą vertina pagal savo, bado man akis, nes aš sakau, jog garbingai teisėjauti ir garbingai sutikti pavojų — tai toks pat gėris; sakau, jog lygūs yra gėris to, kuris pa-

siekė triumfą, ir gėris to, kuris supančiotą velka prieš vežimą, jeigu jis tebėra nepalaužtos dvasios. Žmonės, kurie patys to neįstengia padaryti, net nenumano, jog taip gali būti ir skelbia nuosprendį dorybei remdamiesi savo pačių silpnumu. Kas čia nuostabaus, kad malonu būti deginamam, sužeistam, žudomam ar supančiotam, o kartais net ir norisi? Lėbautojui susilaikymas yra bausmė, tinginiui darbas yra kankinimas, išlepėliui gaila darbštaus, o dykūnui triūsas yra kančia. Taip ir mes tai, ko nepajėgiame, laikome nemaloniu ir nepakeliamu, užmiršę, kad daugeliui yra kančia neturėti vyno arba keltis auštant. Ne tie dalykai patys savaime sunkūs, bet mes esame silpni ir bejėgiai. Norint spręsti apie didžius dalykus, reikia didžios dvasios, antraip mes jiems priskirsime ir savo ydas. Taip kai kurie labai tiesūs daiktai, panardinti į vandenį, atrodo kreivi ir įlūžę. Svarbu ne tik tai, ką matai, bet ir kaip matai: migloje skendintis mūsų protas neįstengia pamatyti tiesos. Parodyk man nepriekaištingo elgesio ir guvaus proto jaunuolį. Jis pasakys, jog jam atrodo laimingiausias tas, kuris pakelta galva išlaiko negandų naštą, kuris iškyla virš likimo. Nenuostabu, kad kas nors ramus, kai visiškai ramu, stebėkis tuo, kad kas nors pilnas vilties ten, kur visi prislėgti, ir rodo narsą ten, kur visi parblokšti. Kas bloga yra kančiose ir tame, ką vadiname negandomis? Mano nuomone, bloga yra tai, kad dėl jų naštos mūsų dvasia palūžta, sulinksta ir žlunga. Išminčiui taip negali atsitikti: slegiamas bet kokios naštos, jis nesulinksta, niekas jo nepadaro mažesnio ir visa, ką reikia iškęsti, nekelia jam nepasitenkinimo. Jis nesiskundžia, kad ant jo užgriūva tai, kas gali užgriūti ant kiekvieno žmogaus. Jis pažįsta savo jėgas, žino, jog jis yra tam, kad neštų sunkumus. Aš neišskiriu išminčiaus iš žmonių būrio, nesakau, jog jis nejunta skausmo, tarsi kokia bejausmė uola. Nepamirštu, jog jis sudėtas iš dviejų dalių: viena iš jų yra neprotinga, ji junta dūrį, ugnį, skausmą, kita — protinga, ji yra tvirtų įsitikinimų, be to, bebaimė ir nenugalima. Joje ir slypi tas didžiausias žmogaus gėris. Kol jis dar

netobulas, žmogaus mintys dvejoja, o kai jis pasidaro galutinai tobulas, minčių tvirtybė būna nepajudinama. Taigi, pradėjęs žengti viršūnės link, dorybės gerbėjas, net jei ir prisiartino prie tobulo gėrio, bet dar nepasiekė jo viršūnės, kartais gali pasitraukti atgal ir sumažinti dvasios įtampą. Mat jis dar neperėjo dvejonių ruožo, dar tebėra ant slidaus pagrindo. O laimingas žmogus, kuris pasiekė tobulą dorybę, labiausiai patenkintas savimi tada, kai narsiausiai ryžtasi išmėginimams. Ir kai reikia kuo nors sumokėti už kokią nors garbingą pareigą, ne tik pakelia tai, ko bijo kiti, bet mielai tai priima, labiau norėdamas išgirsti apie save, kad yra „daug geresnis už kitus", negu kad yra „daug laimingesnis". Dabar pereinu prie to, ko tu lauki. Nemanyk, jog mūsų dorybė peržengia prigimties galimybes; ne, ir išminčius drebės, ir skaudės jam, ir išbals. Mat visa tai yra kūno pojūčiai. Tad kurgi nelaimė, kur tikrasis blogis? Aišku ten, kur sunkumai palaužia dvasią, kur ji pripažįstama esant vergė, kur kyla nepasitenkinimas savimi. Išminčius nugali likimą savo dorybe, tačiau kiek išminties skelbėjų dažnai išsigąsta net mažiausios grėsmės! Tai irgi yra mūsų klaida, kad to paties reikalaujame ir iš išminčiaus, ir iš besiveržiančio prie išminties. Aš stengiuosi įtikinti save tuo, ką garbinu, bet dar neįtikinau. Net jei ir įtikinčiau, vis tiek dar nesu tiek pasiruošęs ir užsigrūdinęs, kad galėčiau sutikti visas permainas. Kaip vilna kai kuriomis spalvomis nusidažo iš karto, o kitomis — tik ilgai mirkoma ir virinama, taip ir protas kitus mokslus perima vos tik jų gavęs, o šis išminties mokslas, jei neįsmigo giliai ir ilgam ir nenudažė dvasios, o tik ištepė ją, neduoda nieko iš to, ką buvo žadėjęs. Jį galima išdėstyti greitai ir keliais žodžiais: vienintelis gėris yra dorybė, apskritai nėra gėrio be dorybės, o pati dorybė glūdi geresnėje, tai yra protingoje, mūsų dalyje. Kas yra toji dorybė? Tikras ir tvirtas sprendimas. Iš jo kyla minties polėkis, jis padaro aiškią tą polėkį skatinančią regimybę. Pagal šį sprendimą, visa, kas susiję su dorybe, yra gėris, ir jis
 lygus kitam gėriui. Kūno gėrybės yra gėris tik kūnui,

bet ne gėris apskritai. Jos turi šiokią tokią vertę, bet neturi taurumo ir gerokai skiriasi vienos nuo kitų: vienos iš jų didesnės, kitos mažesnės. Būtina pripažinti, jog didelių skirtumų esama ir tarp pačių išminties šalininkų. Vienas iš jų jau patobulėjo tiek, kad drįsta pakelti akis į likimą, bet neilgam, tuoj nuleidžia jas, apakintas per didelio blizgesio; kitas — tiek, kad gali keistis su juo žvilgsniais, jei jau pasiekė viršūnę ir yra kupinas pasitikėjimo. Visa, kas netobula, negali būti patvaru: tai arba juda pirmyn, arba smunka, arba griūva. Tegu sau svyruoja, kad tik nenustotų eiti ir veržtis į priekį, nes, kai tik sumažins pastangas ir nuolatinę įtampą, teks sukti atgal. Niekas, pasukęs atgal, neberanda to, ką buvo pasiekęs. Tad būkime uolesni ir atkaklesni. Lieka daugiau negu nuveikėme, bet pats noras judėti į priekį jau yra didelis žingsnis pirmyn. Tikrai žinau: noriu, visa širdimi noriu. Matau, kad ir tu įkvėptas ir skubi prie gražiausių dalykų. Skubėkime! Tik toks gyvenimas bus geradarybė, o priešingu atveju jis bus gaišatis ir bjauriai prabėgs. Stenkimės, kad visas laikas būtų mūsų. Nebus, jei nepradėsime priklausyti patys sau. Ar įstengsime kada nors niekinti palankų ir nepalankų likimą? Ar galėsime kada nors, užslopinę ir paėmę savo valdžion visas aistras, sušukti: „Nugalėjau!“? Tu paklausi, ką nugalėjau? Ne persus, ne tolimus medus, nei už Dakijos gyvenančią kokią nors karingą gentį, bet godumą, puikybę, mirties baimę, kuri nugalėdavo net tautų nugalėtojus. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tai, apie ką tu klausi, man buvo savaime aišku, kai tyrinėjau tą dalyką. Bet jau seniai lavinau savo atmintį, tad ji nelengvai manęs klauso. Jaučiu, jog man atsitiko tas pats, kas atsitinka nuo ilgo gulėjimo sulipusioms knygoms: dvasią reikia ištiesinti ir retkarčiais

išpurtyti tai, kas joje susikaupė, kad ji būtų pasiruošusi, kai tik prireiks. Taigi kol kas tai atidėkime, nes tam reikia daug darbo, daug pastangų. Imsiuos šio klausimo tada, kai tik atsiras vilčių ilgiau užtrukti toje pačioje vietoje. Mat apie kai kuriuos dalykus galima rašyti ir važiuojant ratais, o yra ir tokių, kuriems reikia gulto, laisvo laiko ir vienatvės. Bet reikia ką nors dirbti ir tomis dienomis, kai užsiėmę, ir dirbti kasdien. Naujų rūpesčių niekada nestigs, mes patys juos sėjame: iš vieno išdygsta daugybė. Po to patys leidžiame sau atidėlioti: „Kai tai baigsiu, visa širdimi atsidėsiu“ arba: „Kai sutvarkysiu šį nemalonų reikalą, pasinersiu į mokslą“. Ne! Filosofuoti reikia ne tik laisvalaikiu. Privalome atmesti visus kitus dalykus, kad prisėstume prie filosofijos, kuriai nebus per ilgas joks laikas, net jeigu mūsų gyvenimas nusitęstų iki toliausios žmogaus amžiaus ribos. Beveik tas pats, ar visai filosofijos atsisakysi, ar padarysi pertrauką: ji nepasiliks ten, kur ją nutraukei, nes, kaip išsitiesia tai, kas suspausta, taip grįžta į savo pradžią tai, kas neina pirmyn. Reikia atremti kitus reikalus, ne tvarkyti juos, bet atmesti. Nėra laiko, netinkamo išganingiems užsiėmimams, nors daugelis ir meta juos dėl tokių dalykų, prie kurių triūsiant labai praverstų tie užsiėmimai. „Bet būna, kad kas nors trukdo.“ Trukdo, bet ne tam, kurio siela, ir bet kokių rūpesčių prislėgta, yra linksma ir gyva. Netobulų žmonių linksmybę galima pertraukti, o išminčiaus džiaugsmas pastovus, jo nenutraukia jokia aplinkybė, joks atsitiktinumas. Išminčius visada ir visur ramus. Jis nepriklauso nuo nieko kito, nelaukia malonės nei iš likimo, nei iš žmonių. Jis turi savo laimę. Ji galėtų palikti jo sielą, jei būtų į ten įėjusi, bet ji ten gimė! Kartais iš išorės ją pasiekia kažkas, kas primena, jog mirtis neišvengiama, bet jai tai yra menkas dalykas, kuris tik lengvai įbrėžia odos paviršių. Koks nors nemalonumas, kartoju, gali ją paliesti, bet aukščiausias jos gėris yra tvirtas. Pasakysiu tau taip: nemalonumai lieka išorėje, ir atrodo tai taip, kaip kartais ant stiprapraus ir tvirto kūno atsiradę spuogai bei žaizdos, o kūno

viduje nėra nieko bloga. Pasiekęs brandžią išmintį vyras ir tas, kuris eina prie jos, skiriasi taip, kaip sveikas žmogus ir atsigaunantis po ilgos ir sunkios ligos, kuris dar nepasveiko, bet jau pasitaisė. Jeigu jis nebus atsargus ir nesisaugos, tuoj pablogės jo būklė, ir liga vėl atkris. O išminčius nebegali nei atkristi, nei susirgti dar smarkiau. Kūnas sveikas būna tik laikinai; jei gydytojas ir sugrąžina sveikatą, tai ne visam laikui, ir dažnai gydytoją šaukia tas pats ligonis, kuris jau buvo jį kvietęs; o dvasia pasveiksta kartą ir visam laikui. Pasakysiu, kaip suprantu sveikos dvasios žmogų. Jis patenkintas savimi, pasitiki savimi, supranta visus mirtingųjų norus. Visos daromos ir siekiamos geradarybės nėra svarbios laimingam gyvenimui. Tai, kam galima dar ką nors pridėti, yra dar netobula, o tai, iš ko galima ką nors atimti, nėra amžina. Kam reikia amžino džiaugsmo, tegu džiaugiasi savimi. Visa, ko taip godžiai laukia minia, atplaukia ir nuplaukia. Likimas nieko neatiduoda mūsų valdžion. Bet net ir atsitiktinės jo dovanos džiugina tik tuomet, kai protas jas sumažina ir paruošia. Tai jis paskanina net tas išorės gėrybes, kurias godžiai ryti taip nemalonu. Atalas dažnai pateikdavo tokį vaizdingą palyginimą: „Ar matei kada nors, kaip šuo, pražiojęs nasrus, gaudo šeimininko sviestą duonos ar mėsos gabalėlį? Pačiupęs akimoju praryja jį ir vėl žiojasi vildamasis dėl ateities. Taip būna ir su mumis: kai likimas ką nors numeta mums belaukiantiems, beregint tai praryjame be jokio malonumo ir vėl tykojame pasiruošę čiupti naują grobį“. Išminčiui taip nebūna: jis visada sotus. O jeigu ir jam kas nors pasitaiko, ramiai paima tai ir atideda į šalį. Jis mėgaujasi didžiule, amžina, sava linksmybe. O jeigu kas nors ir turi gerą valią, ir padarė pažangą, bet yra dar toli nuo viršūnės, pakaitomis tai sugniūžta, tai vėl išsitiesia, tai į dangų kyla, tai į žemę krinta. Neišmanėliai ir tamsuoliai blaškosi be galo, jie įpuola į tuščią ir beribį Epikūro chaosą. Be to, yra ir trečios rūšies žmonių, kurie artėja prie išminties. Jie dar nepasiekė jos, bet jau mato ją, ir, kaip sakoma, ji ranka pasiekiama.

7. 2035

Tokių neišmuši iš vėžių, tokie neplaukia pasroviui. Jie dar nestovi ant žemės, bet jau yra uoste. Taigi, kadangi tarp užkopusių į viršūnę ir stovinčių papėdėje yra tokių didelių skirtumų, kadangi esančius vidūry neša sava srovė ir jiems gresia didelis pavojus nusiristi žemyn, neturime nuolaidžiauti kasdieniams reikalams. Reikia juos atmesti: jei nors vienas įsibrauna, į savo vietą pritraukia šimtą kitų. Raukime jų daigus, geriau tegu visai neauga, užuot laukus, kol nuvys. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Mano nuomone, klysta tie, kurie mano, jog žmonės, ištikimai atsidavę filosofijai, yra užsispyrę ir maištingi, jog jie niekina valdininkus, karalius ir visus valstybės tvarkytojus. Priešingai, niekas nėra jiems toks dėkingas kaip filosofai. Ir pagrįstai: niekam jie nedovanoja nieko daugiau kaip tiems, kurie gauna iš jų tylią ramybę. Todėl tie, kuriems visuomenės ramybė yra ypač svarbus dalykas jų tikslui — laimingam gyvenimui, neišvengiamai turi garbinti kaip tėvą tą, kuris duoda šią gėrybę, be to, kur kas labiau negu reikalų tampomi žmonės, kurie smarkiai skolingi vadams, bet ir daug kuo juos kaltina, kurių apetitas auga valgant, kurių pasotinti neįstengia joks dosnumas. Kas galvoja apie tai, ką gauti, tas neprisimena, ką yra gavęs. Didžiausia godumo blogybė — nedėkingumas. Be to, niekas iš tų, kurie užsiima valstybės reikalais, nežiūri į tai, kiek jis pats yra pranašesnis, bet į tai, kas pranašesnis už jį. Jiems ne tiek malonu matyti, kad daugelis yra už jų, kiek sunku, kad dar kažkas yra prieš juos. Tai yra visų garbėtroškų yda — nesižvalgyti atgal. Ne tik garbės troškimas, bet ir bet koks godumas negali nustygti vietoje, nes galas jam visuomet tampa pradžia. O sąžiningas ir skaistus vyras, kuris paliko kuriją, forumą ir įvairių valstybės reikalų tvarkymą, norėdamas pasitraukti prie svarbesnių dalykų, myli

tuos, kurių dėka gali saugiai tai daryti; ir tik jis nesavanaudiškai įrodo savo dėkingumą jiems ir, šiems net neįtariant, jaučiasi esąs skolingas už tokį didelį dalyką. Kaip garbina ir vertina savo geradarius mokytojus, kurie padėjo išeiti iš šunkelių, taip ir tuos, kurių globojamas studijuoja kilniuosius mokslus. „Bet juk karalius savo jėga gina taip pat ir kitus!“ Kas tai neigia? Bet kaip iš visų, kuriems reikia ramios jūros, tas, kuris veža daugiau ar vertingesnių prekių, mano esąs labiausiai skolingas Neptūnui, kaip pirklys vykdo įžadus širdingiau negu keleivis, kaip ir iš pačių pirklių dosniau dėkingumą rodo tas, kuris gabena aukso vertės kvepalus bei purpurus, negu tas, kuris prisikrovė tik laivo balastui prilygstančių prekių, taip ir taikos geradarybė, nors ji ir visiems skirta, daugiau atitenka tiems, kurie ja tinkamai naudojasi. Mat tarp toga apsisiautusių vyrų daug tokių, kuriems taika vargingesnė už karą. Ar tu manai, jog už taiką jaučiasi esą skolingi tie, kurie naudoja ją girtuokliavimui, paleistuvystei ar kitoms nedorybėms, kurias reikėtų sutriuškinti karu? Nejaugi tu manai, jog išminčius toks niekšiškas, kad tiki nesąs skolingas už geradarybes, skirtas visiems. Aš skolingas saulei ir mėnuliui, nors jie ne man vienam pateka. Aš dėkingas metams ir metų laikus tvarkančiam dievui, nors visa tai sutvarkyta ir ne mano garbei. Tik kvailas mirtingųjų godumas skiria turėjimą ir nuosavybę ir nelaiko sava to, kas yra visų. O išminčius laiko sava tik tai, kuo dalijasi su visa žmonių gimine. Tos gėrybės nebūtų bendros, jei kiekvienas neturėtų savo dalies, ir nors ta dalis būtų labai maža, ji vis tiek visus daro bendrininkais. Be to, didelis ir tikras gėris ne taip skirstomas, kad kiekvienam žmogui tektų tik menka dalis: kiekvienam atitenka viskas. Iš maisto produktų davinio kiekvienas gauna tiek, kiek skirta vienam. Puotų valgiai, aukojamų gyvulių mėsa ir visa kita, ką galima paimti ranka, skirstoma dalimis. Nedalomos gėrybės — taika ir laisvė — priklauso tiek visiems, tiek kiekvienam žmogui. Išminčius nepamiršta, kieno dėka jis gali jomis naudotis, kieno dėka jis ne-

siima kardo, neina sargybon, nesaugo sienų, nekenčia įvairiausių kitų karo vargų, ir jis dėkoja savo vairininkui. Filosofija ir moko būti dėkingam už geradarybes ir atsimokėti už jas gėriu. Kartais tas atsimokėjimas yra ko nors pripažinimas geradarybe. Išminčius pripažins esąs smarkiai skolingas tam, dėl kurio valdymo ir įžvalgumo jis turi sotų poilsį, galimybę savo nuožiūra tvarkyti laiką ir ramybę, nedrumsčiamą visuomeninių reikalų.

O Melibėjau, ramiai čia tįsoti davė mums dievas.
Aš jį visad laikysiu dievu...[1]

Jeigu taip smarkiai dėkojama net už tokį poilsį, kurio didžiausia dovana yra tai, kad

Mano karvėms, antai, jis leido pievose klaidžiot,
O man pačiam piemens dūdele švilpiniuoti, ką noriu[2],

tai kaip mes turime įvertinti savo poilsį, leidžiamą tarp dievų ir mus pačius darantį dievais? Aš taip sakau, Lucilijau, ir kviečiu tave į dangų trumpiausiu keliu. Sekstijus dažnai tvirtindavo, jog Jupiteris gali ne daugiau už dorą žmogų. Jupiteris turi daug tokių dalykų, kurių galėtų duoti žmonėms, bet iš dviejų dorųjų nėra doresnis tas, kuris turtingesnis, kaip iš dviejų vienodai išmanančių vairavimo meną nepavadinsi geresniu to, kurio laivas didesnis ar puošnesnis. Kuo Jupiteris pranašesnis už gerą žmogų? Tuo, kad ilgiau yra dorybingas. Išminčius nelaiko savęs nė kiek menkesniu dėl to, kad jo dorybėms duotas trumpesnis laiko tarpas. Kaip iš dviejų išminčių tas, kuris mirė senesnis, nėra laimingesnis už tą, kurio dorybę ribojo mažesnis metų skaičius, taip dievas nepralenkia išminčiaus laime, nors ir pralenkia amžiumi. Ilgiau gyvenanti dorybė netampa didesnė. Jupiteris turi viską, bet viską atidavė, kad kiti tai turėtų. Jam rūpi tik viena nauda: duoti visa, kuo naudojasi žmonės. Išminčius su tokia pat ramia panieka, kaip ir Jupiteris, žiūri į viską, kas yra kitų rankose, ir vertina save labiau, nes Jupiteris negali naudotis visais tais dalykais, o išminčius nenori. Tikėkime Sekstijumi, kuris rodo mums patį gražiausią

kelią ir šaukia: „Taip pasiekia žvaigždynus..."[3] Čia kelias paskui nuosaikumą, čia kelias paskui saikingumą, čia kelias paskui narsumą. Dievai neišdidūs ir nepavydūs: jie leidžia priartėti prie jų ir ištiesia ranką besiartinantiems. Ar tu stebiesi, kad žmogus eina pas dievą? Tai dievas ateina pas žmones, teisingiau, į žmones. Jokia siela negali būti gera be dievo. Dieviškos sėklos subertos į žmonių kūnus, ir jei jų gauna geras žemdirbys, išdygsta daigai, panašūs į tuos, iš kurių prasidėjo, ir augantys taip, kaip tie, iš kurių gimė; jei blogas žemdirbys, jos sunaikinamos lyg prastoje pelkėtoje žemėje, kuri vietoj derliaus užaugina piktžoles. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tavo laiškas mane pradžiugino, išjudino iš suglebimo ir pažadino mano atmintį, jau apsiblaususią ir sulėtėjusią. Kodėl gi tu, mielas Lucilijau, abejoji, jog geriausias kelias į laimingą gyvenimą — tai įsitikinimas, kad gėris yra tik tai, kas garbinga? Tas, kuris kitus dalykus laiko gėriu, patenka likimo valdžion ir pradeda priklausyti nuo svetimos valios; o kas visą gėrį apribojo tik dorybe, tas laimingas pats savaime. Vienas liūdi praradęs vaikus, kitas jaudinasi dėl jų ligos, trečias kremtasi dėl jų gėdos ar skriaudų. Aną pamatysi kankinantis iš meilės svetimai žmonai, o šitą — iš meilės savajai. Nestinga tokių, kurie kamuojasi dėl pralaimėjimo per rinkimus, ir tokių, kuriems neteikia ramybės ir svarbios pareigos. Tačiau iš visos mirtingųjų minios didžiausią nelaimingųjų grupę sudaro tie, kurie neramiai laukia visur jiems grasinančios mirties. Mat nėra vietos, iš kur ji negalėtų ateiti. Vadinasi, lyg esant priešo žemėje, reikia žvalgytis į visas puses ir įsiklausyti į kiekvieną krepštelėjimą. Ir jeigu ši baimė neišvaikoma iš krūtinės, reikia gyventi su drebančia širdimi. Rasime tremtinių ir nuvarytų nuo turto. Rasime

ir sunkiausią skurdo rūšį — elgetystę pertekus gėrybių. Rasime sudužusio laivo keleivių arba patyrusių kažką panašaus į sudužimą. Liaudies neapykanta arba pavydas, didžiausia pražūtis geriausiems žmonėms, išblaško juos visus, nieko nelaukusius ir ramius tarytum audra, kuri paprastai užklumpa kaip tik tada, kai pasitikima giedra, arba smogia tarytum netikėtas žaibas, savo trenksmu sudrebinantis visa aplinkui. Kaip kiekvienas, stovėjęs arčiau žybsnio vietos, apstulbsta lyg nutrenktas, taip užgriuvus kieno nors galiai, vieną gniuždo pati neganda, o kitus — negandos baimė ir, be to, apima toks pat, kaip ir nedalios ištiktuosius, liūdesys. Visų širdis baugina staigios svetimos nelaimės. Kaip paukščius gąsdina net tuščios laidynės garsas, taip ir mes bėgame ne tik nuo smūgio, bet ir nuo brazdesio. Niekas, kas patikėjo tokiais manymais, negali būti laimingas. Nėra laimės be narsumo, ir bloga gyventi apsuptam nuogąstavimų. Kas labai pasidavęs atsitiktinumams, tas pats susikuria didžiausią prielaidą nerimui, iš kurio neįmanoma išsipančioti. Į saugią vietą veda tik vienas kelias: niekinti visa, kas yra išorėje, ir pasitenkinti tuo, kas garbinga. Kas mano, jog esama didesnio gėrio už dorybę ar kokio nors gėrio be jos, tas tarytum ištiesia sterblę likimo išmaldai ir neramus laukia, ką jis atsiųs. Nusipiešk sau tokį vaizdą: fortūna surengia mums šventę ir į susirinkusių mirtingųjų būrį paberia svarbių pareigų, turtų ir garbės; bet kai ką sudrasko besipešančios rankos, kai ką reikia dalytis su nesąžiningais bendrais, o kai kurie pasičiupti daiktai padaro didelių nuostolių tiems, kuriems atiteko. Šis tas pakliūva užsiimantiems visai ne tuo, šis tas prarandama todėl, kad per smarkiai griebiama arba, godžiai stveriant, nustumiama į šalį. Net tas, kuriam pavyko prisiplėšti sėkmingiau, nesidžiaugia prisiplėštu ilgai. Taigi kiekvienas protingesnis žmogus, vos tik pamatęs, kad pradeda dalyti dovanas, bėga iš teatro, žinodamas, jog jos labai mažai vertos. Niekas nesikauna su išeinančiu, niekas nemuša pasitraukiančio: visi pešasi dėl grobio. Tas pats atsitinka ir toms dovanoms, kurias

mums iš viršaus žeria likimas: mes, vargšai, šėlstame, blaškomės, gailimės turį tik dvi rankas, žvalgomės tai į vieną, tai į kitą pusę. Mums atrodo, kad per vėlai siunčiama tai, kas kursto mūsų norus, kad tai, ko laukia visi, gauna tik nedaugelis. Trokštame pulti prie to, kas krinta. Džiaugiamės, kai ką nors iškovojame patys ir kai viltis iškovoti apgauna kitus. Už menką grobį mokame kokiais nors dideliais nemalonumais, arba jis apgauna mus, palikęs be nieko. Taigi pasitraukime iš šios šventės ir užleiskime vietą plėšikams: tegu jie tykoja tų netikrų vertybių, tegu jų pačių gyvenimas pasidaro dar netikresnis. Tegu tas, kuris nutarė būti laimingas, mano, kad yra tik vienas gėris — garbingumas. O jei jis mano, jog gėris yra kas nors kita, tai pirmiausia jis blogai galvoja apie apvaizdą, nes ir teisingiems žmonėms atsitinka daug nemalonumų, o tai, ką ji mums duoda, yra trumpa ir menka, palyginti su pasaulio amžinybe. Tokie verkšlenimai ir padaro mus nedėkingais dievybės valios aiškintojais: skundžiamės, kad gauname ne visada, mažai, nepatikimai ir neilgam. Vadinasi, mes nenorime nei gyventi, nei mirti: gyvenimo nekenčiame, mirties bijome. Kiekvienas mūsų sumanymas plūduriuoja neįleisdamas šaknų, jokia sėkmė neįstengia mūsų pasotinti. Taip yra todėl, kad dar nepriėjome prie didžiulio ir neprilygstamo gėrio, prie kurio mūsų norai tikrai sustos, nes už viršūnę nieko nebėra aukštesnio. Tu klausi, kodėl dorybei nieko nestinga? Ji džiaugiasi tuo, ką turi, ir netrokšta, ko neturi. Jei yra tiek, kiek reikia, tai jai nėra maža. O atmesk tokį sprendimą — neliks nei pareigos, nei ištikimybės. Norintis jas išsaugoti turės iškęsti daug ką, kas vadinama blogiu, daug paaukoti iš to, kuo rūpinamės kaip gėrybėmis. Nebeliks drąsos, kurios pareiga ir yra pastūmėti mus į pavojų; nebeliks didžiadvasiškumo, išryškėjančio tik paniekinus kaip menką daiktą tai, ko minia trokšta kaip didžiausio; nebeliks paslaugumo ir dėkingumo, jei bijosime vargo, jei rasime ką nors vertingesnio už ištikimybę, jei nesiveršime prie paties geriausio. Tačiau atidėkime tai. Arba tai, kas vadinama gėriu, nėra gėris,

arba žmogus yra laimingesnis už dievą, nes dievas neturi to, kas duota mums. Jam svetima ir paleistuvystė, ir puotų prašmatnumas, ir turtai, ir visa, kas žmogų vilioja ir traukia pigiais malonumais. Tad arba reikia patikėti, jog dievui stinga gėrio, arba tai kaip tik ir įrodo, jog tai, ko neturi dievas, nėra gėris. Be to, daug dalykų, norinčių atrodyti gėriu, gyvūnams duota dosniau negu žmonėms. Jie ėdresni, mažiau nuvargsta nuo kūniškos meilės, turi daugiau jėgų ir patvaresnės stiprybės. Vadinasi, jie daug laimingesni už žmogų. Ir gyvena jie be niekšybių ir klastų, ir malonumų jie patiria daugiau ir lengviau, nebijodami nei gėdos, nei atgailos. Taigi tu pamąstyk, ar galima vadinti gėriu tai, kuo žmogus pralenkia dievą. Saugokime aukščiausiąjį gėrį sieloje: jis praranda vertę, jeigu iš geriausios mūsų dalies pereina į blogiausią ir persikelia į jutimus, kurie nebylių gyvūnų yra aštresni. Negalima manyti, kad didžiausia mūsų laimė glūdi kūne. Tikrasis gėris yra tas, kurį mums duoda protas. Jis tvirtas ir amžinas, negali nei išnykti, nei mažėti, nei siaurėti. Visos kitos gėrybės yra tik tariamos, nors jų vardas toks pat, kaip ir tikrųjų, bet jos neturi gėrio savybių. Jas reikėtų vadinti patogumais arba, kalbant mūsų kalba, antrinėmis gėrybėmis. Tačiau žinokime, jog jos — mūsų nuosavybė, o ne mūsų asmenybės dalys. Tegu jos priklauso mums, bet neužmirškime, jog jos yra už mūsų. Net jeigu jos — ir mūsų nuosavybė, priskirkime jas prie menkniekių ir mažmožių, dėl kurių niekas neturi riesti nosies. Kas gali būti kvailiau kaip didžiuotis tuo, ką ne pats padarei?! Tegu visi šie dalykai atitenka mums, bet tegu nesuauga su mumis, kad, jeigu juos kas nors atims iš mūsų, išsiskirtume su jais be skausmo. Naudokimės jais, bet nesigirkime; naudokimės jais taupiai, lyg laikinai patikėtu, bet kada nors mus paliksiančiu turtu. Kas naudojasi jais neprotingai, neilgai teturi. Mat besaikė laimė smaugia pati save. Kas patikėjo akimirkos gėrybėmis, tą jos pačios beregint palieka, o jei nepalieka, sutriuškina. Nedaugeliui pavyksta ramiai atsisakyti laimės; daugumas krinta kartu su tuo, kas juos

iškėlė, ir juos užgriūva tas pats, kas kažkada juos išaukštino. Todėl reikia akylumo, nurodančio saiką bei taupumą, nes lengvabūdiškumas pats griauna ir trypia savo gerovę. Nesaikingumas kaipmat išsisemia, jei į rankas jo nepaima tramdantis protas. Tai įrodo likimas daugelio miestų, kurių prabangi valdžia žlugo pačiame žydėjime ir nesaikingumas sugriovė visa, ką buvo pasiekusi dorybė. Turime apsidrausti nuo tokių nelaimių. Likimas įveikia bet kokias sienas; tad apsiginkluokime iš vidaus. Jei čia saugu, žmogui galima smogti, bet negalima jo paimti nelaisvėn. Nori žinoti, koks yra tas vidinis apsiginklavimas? Kad ir kas atsitiktų, nesipiktink ir suprask, jog visa, kas iš pirmo žvilgsnio mums atrodo žalinga, padeda išsaugoti visatą ir lemia būtiną pasaulio bėgsmą ratu. Tegul žmogui patinka tai, kas patinka dievui. Tegu stebisi savimi ir savo darbais tik todėl, kad negali būti nugalėtas, kad nelaimes pats valdo, kad nuo proto, už kurį nėra nieko galingesnio, priklauso atsitiktinumas, skausmas ir skriauda. Mylėk protą! Ši meilė apginkluos tave sunkiausiems išmėginimams. Meilė jaunikliams varo laukinius žvėris ant medžiotojų iečių, o beprotiškas noras pulti daro juos žiaurius ir nesutramdomus. Garbės troškimas kartais jaunuoliams įkvepia panieką kankinimams geležimi bei ugnimi, dorybės vaizdinys ar šešėlis pastūmėja kai kuriuos savanoriškai mirti. Tačiau kuo protas stipresnis ir ištvermingesnis už visa tai, tuo ryžtingiau jis peržengs visas baimes ir pavojus. „Nieko nelaimėsite,— pasakys kas nors,— tvirtindami, jog nėra kito gėrio, išskyrus garbingumą: tokia tvirtovė neapsaugos ir neapgins nuo likimo. Juk jūs pripažįstate, kad gėris yra ir vaikų pareiga tėvams, ir geri darbai tėvynės labui, ir savo priedermes atliekantys tėvai. Negalėsite ramiai žiūrėti, kai visam tam iškils pavojus: jus jaudins ir tautiečių apgulimas, ir vaikų mirtis, ir tėvų vergija.“ Iš pradžių išdėstysiu tai, ką mes paprastai atsakome gindami savo pažiūras, o paskui pridursiu, ką, mano nuomone, reikia atsakyti. Vienas dalykas, kai tai, ko netenkame, mainais palieka

ką nors nemalonaus: sugadinta sveikata virsta paliegimu, nusilpus akims, ateina aklumas, dėl pakirstų pakinklių ne tik vikrumą prarandame, bet ir tampame luoši. Kitas dalykas — tai, ką minėjome anksčiau. Čia toks pavojus negresia. Kodėl? Jeigu neteksiu gero draugo, man nereikės kęsti jo išdavystės, jeigu palaidosiu vaikus, jie negalės pasidaryti nedori. Prarandame ne draugus ar vaikus, o tik jų kūnus. Gėris gali žūti tik virsdamas blogiu. Bet prigimtis to neleidžia, nes dorybė ir kiekvienas dorybės darbas yra nepažeidžiami. Toliau. Net jeigu žuvo draugai arba verti pagyrimo ir pagal tėvų norą išaugę vaikai, vis tiek yra kam užimti jų vietą. Kam? Ogi tam, kas juos padarė gerus — dorybei. Ji nepakenčia tuštumos, apima visą dvasią, neleidžia jai liūdėti. Jos vienos mums užtenka, nes ji — visų gėrių esmė ir pradžia. Nesvarbu, ar bėgantis vanduo užtvenkiamas, ar jis nuteka, jei šaltinis, iš kurio jis plaukia, tebėra. Nepasakysi, kad, esant vaikams gyviems, gyvenimas teisingesnis, tvarkingesnis, protingesnis ar garbingesnis, taigi geresnis, negu tada, kai jų nebėra. Jei atsiras naujų draugų, nepasidarysi išmintingesnis, o jų netekęs — kvailesnis; taigi netapsi nei laimingesnis, nei nelaimingesnis. Kol dorybė gyva, nesijausi ką nors praradęs. „Kaipgi yra? Argi žmogus, apsuptas draugų ir vaikų būrio, nėra laimingesnis?" O kodėl gi taip turėtų būti? Aukščiausiasis gėris nei mažėja, nei didėja. Kad ir kaip elgtųsi likimas, jis visada lieka toks pat. Ar kam nors duota ilga senatvė, ar galas jo laukia dar nepasenus, aukščiausiasis gėris — toks pat, nors amžius ir bus skirtingas. Ar nubrėši apskritimą didesnį, ar mažesnį, skirsis tik jų dydis, bet ne forma. Jeigu vienas iš jų išliks ilgai, o kitą tuoj pat ištrinsi sulygindamas smėlį, kuriame buvai jį nubrėžęs, vis tiek abiejų pavidalas yra tas pats. Kas yra teisinga, vertinama ne pagal dydį, ne pagal skaičių, ne pagal laiką. Tai, kas teisinga, negalima nei ištempti, nei suspausti. Garbingą šimto metų gyvenimą trumpink kiek tik nori, suspausk net į vieną dieną: jis vis tiek bus toks pat garbingas. Kartais dorybė išsiplečia dau-

giau, ji valdo karalystes, miestus, provincijas, leidžia įstatymus, brangina draugystę, vykdo pareigas artimiesiems ir vaikams, o kartais ją varžo ankštos skurdo, ištrėmimo, vienatvės ribos. Tačiau, nusileidusi iš aukštos vietos į asmeninį gyvenimą, iš karališko rūmo į lūšnelę, netekusi plačių valstybinių teisių ir uždaryta menkame name ar kampelyje, ji netampa mažesnė. Ji nepraranda didybės net iš visur išvyta ir grįžusi į save. Ji vis tiek išsaugo didžiulę, nepalaužiamą dvasią, tobulą protingumą, nuolatinį teisingumą. Vadinasi, ji tebėra tokia pat laiminga. Laimė slypi tik vienoje vietoje — pačioje sieloje. Ji yra kilni, pastovi ir rami, jos negalima pasiekti nepažįstant dieviškų ir žmogiškų dalykų.

Toliau bus mano atsakymas, apie kurį buvau užsiminęs. Išminčius nesugniūžta praradęs vaikus ar draugus. Jų mirtį pakelia taip pat ramiai, kaip ramiai laukia savosios. Šios jis nebijo, o dėl anų nesielvartauja. Dorybės stiprybė — nuoseklumas, visi jos darbai derinasi su ja ir ją atitinka. Ši darna suyra, kai siela, kuri turi būti pakili, pasiduoda sielvartui ir liūdesiui. Bet koks drebėjimas ir nerimas, tinginystė ką nors dirbant nesuderinami su garbingumu. Garbingumas yra ramus, pastovus, bebaimis, visada pasiruošęs kovai. „Kaipgi yra? Argi išminčius nepatiria net nerimo šešėlio? Ar jis neišbąla, ar jo veidas nesuvirpa, ar nepašiurpsta jo kūnas? Argi jis nejaučia ir viso kito, kas vyksta ne pagal sielos įsakymą, bet nesąmoningai, dėl kažkokio pačios prigimties poveikio? Žinoma, jaučia. Tačiau jis būna įsitikinęs, kad tai — ne blogis, dėl kurio reikėtų pamesti sveiką protą. Visa, ką reikės daryti, jis darys drąsiai ir ryžtingai. Kas nesutiks, jog kvaila viską daryti vangiai ir užsispyrus, kūną stumti vienur, o sielą — kitur, plėšytis į visas puses? Kvailys niekinamas kaip tik už tai, kuo jis pats giriasi ir žavisi, nenoriai daro net tai, kuo didžiuojasi. O jeigu jis bijo kokios nors nelaimės, tai, belaukdamas jos, kankinasi, lyg ši jau būtų atėjusi, o kai jis jaučia kokios nors kančios baimę, tą kančią patiria jau vien dėl šios baimės. Kaip kūne iš anksto

reiškiasi negalavimo požymiai: bejausmis ištižimas, nuovargis net ir nedirbant, žiovulys, kūno drebulys, taip silpna siela ima drebėti kur kas anksčiau, negu ją prislegia nelaimė. Ji iš anksto sutinka ją ir prieš laiką palūžta. Bet ar yra kas nors beprotiškesnio kaip kankintis iš baimės dėl ateities ir, užuot kaupus jėgas prieš kančią, raginti ir artinti nelaimes? Jeigu negalima jų išvengti, tai bent jau reikia jas tolinti. Ar tu nori įsitikinti, kad niekas neturi kankintis dėl ateities? Įsivaizduok, jog kas nors, turėdamas penkiasdešimt metų, sužinojo, kad po penkiasdešimties metų jo laukia mirties bausmė. Jis nesijaudins, jeigu tik peršoks per tą laiko tarpą ir pats nepasiners į kančią, kuri bus taip negreit. Panašiai atsitinka ir tada, kai seni ir užmiršti dalykai liūdina savanoriškai sergančias bei ieškančias priežasčių sielvartauti sielas. Dabar nėra nei praeities, nei ateities. Nejaučiame nei vienos, nei kitos. O skauda tik tuomet, kai jauti. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Tu skundiesi, kad aš siunčiu nelabai gražiai surašytus laiškus. Bet kas gi kalba gražiai, jeigu ne tas, kuris nori gražbyliauti?! Kaip natūraliai ir paprastai aš šnekėčiau tada, kai mes kartu sėdėtume ar vaikščiotume, tokie tebus ir mano laiškai, neturintys jokių įmantrybių ar netikrumo. Jei tai būtų įmanoma, aš labiau norėčiau tau parodyti, ką jaučiu, negu kalbėti. Net ir ginčydamasis su tavimi netrypčiau kojomis, nemojuočiau rankomis, nekelčiau balso palikdamas visa tai oratoriams ir būčiau patenkintas perteikęs tau savo nei papuoštus, nei pažemintus jausmus. Norėčiau tau aiškiai įrodyti, jog iš tikrųjų sakau tai, ką jaučiu, ir ne tik jaučiu, bet visa tai ir myliu. Vienaip bučiuojama meilužė, kitaip — vaikai, tačiau ir šitaip šventai ir kukliai apkabinant taip pat atsiskleidžia meilė. Dievaži, nenoriu, kad kalba apie tokius didžius dalykus būtų

skurdi ir sausa. Filosofija neatmeta talento, tik nereikia per daug vargti su žodžiais. Svarbiausias mūsų tikslas tebus toks: kalbėkime, ką jaučiame, ir jauskime, ką kalbame. Tegul mūsų kalbos atitiks gyvenimo būdą. Išpildė savo pažadą tas, kuris yra toks pat ir žiūrint į jį, ir klausant jo. Tegul žmogus visada būna toks pat, ir tada mes suprasime, koks jis ir kiek jis didis. Tegul mūsų žodžiai ne linksmins, bet duos naudos. O jeigu gražbylystė lengvai pasiekiama, jeigu ji yra čia pat ir mažai kainuoja, tegul ji būna šalia, bet tegul lydi gražesnius dalykus. Tegul ji atskleis juos, o ne save. Kiti menai ugdo gabumus, o čia reikia darbuotis dėl sielos. Ligonis neieško iškalbingo gydytojo, bet, jei atsitinka taip, kad sugebantis gydyti gražiai pašneka apie tai, ką reikia daryti, jis būna patenkintas. Tačiau nėra ko ypatingai džiaugtis, kad gydytojas iškalbingas. Tai būtų tas pats, kai patyręs vairininkas kartu yra ir gražuolis. Kodėl glostai mano ausis? Kodėl mane linksmini? Ne apie tai reikia kalbėti. Degink, kapok, neduok maisto! Tam esi pašauktas. Turi gydyti seną, sunkią ir visuotinę ligą. Turi tiek darbo, kiek gydytojas jo turi maro metu. Tau rūpi žodžiai? Džiaukis, jeigu įveiki savo darbus. Kada mokysies ko nors daugiau? Kada įsikalsi tai, ką išmokai, kad tai nedingtų? Kada visa tai išbandysi? Neužtenka įsidėti tai į galvą kaip kitus dalykus. Filosofiją reikia patikrinti darbais. Laimingas ne tas, kuris ją išmano, bet tas, kuris veikia pagal jos nurodymus. „Kaipgi yra? Argi nėra žemesnių išminties laiptelių? Nejaugi anapus išminties iš karto — kritimas į bedugnę?“ Man atrodo, ne. Juk tobulėjantis žmogus nors ir tebėra tarp kvailių, bet jau gerokai juos pralenkęs. Tarp pačių tobulėjančių taip pat esama didelių skirtumų. Kai kas tuos, kurie siekia išminties, skirsto į tris grupes: pirmieji — tai tie, kurie dar nepasiekė išminties, bet jau stovi šalia jos. Ji, būdama greta, dar nėra juose. Tu klausi, kas jie. Tai — tie, kurie atsikratė aistrų ir ydų, kurie suprato tai, ką reikia suprasti. Antra vertus, jie dar nepatikrinti, jie dar nesinaudoja savo gėriu, bet nebegali nuslysti ten, iš kur

pabėgo. Jie jau tokioje vietoje, nuo kurios nebegali nukristi, tačiau jie patys šito dar nesupranta; kaip kažkuriame laiške, atsimenu, rašiau: „jie nežino šį tą žiną". Kartais jie pasinaudoja savo gėriu, bet dar nepasikliauja juo. Kai kas šią mano minėtą tobulėjančių žmonių grupę apibūdina taip: jie jau atsikratė sielos ligų, bet dar ne aistrų, ir iki šiol tebestovi slidžioje vietoje, nes blogis nebegresia tik tam, kuris visai jo atsikratė. Niekas jo neišguja, išskyrus tą, kuris vietoj blogio įgyja išminties. Jau keletą kartų esu sakęs, kuo sielos ligos skiriasi nuo aistrų. Dabar tik priminsiu tai. Ligos — tai įsisenėjusios ir sunkios ydos; pavyzdžiui, godumas ir besaikis garbės troškimas. Jos apraizgo sielą ir pasidaro nuolatiniu jos blogiu. Trumpiau tariant, liga yra klaidingas, bet nuolatinis sprendimas, pavyzdžiui, kad reikia iš visų jėgų siekti to, kuo iš tikrųjų neverta domėtis. Arba, jei nori, apibrėšime taip: per didelis veržimasis prie to, ko verta siekti nelabai arba apskritai neverta siekti; arba didžiai vertinti tai, ką turime vertinti menkai arba apskritai nevertinti. O aistros — tai netikę, staigūs ir veržlūs sielos protrūkiai. Jeigu jie yra dažni ir negydomi, pereina į ligą taip, kaip nuolatinė sloga sukelia kosulį, o lėtinė ir įsisenėjusi — džiovą. Taigi toliausiai pažengusiems nebegresia ligos, o aistras junta ir beveik tobuli žmonės. Antroji grupė — tie, kurie atsikratė didžiausių sielos negalių bei aistrų, bet jų ramybė dar neužtikrinta. Mat jie gali vėl ten pat nuslysti. Trečioji grupė — tai įveikusieji daugelį didžiųjų savo ydų, bet dar ne visas. Jie išvengia godumo, bet pyktį dar jaučia. Jų nebedegina gašlumas, bet dar jaudina garbės troškimas. Jie nieko netrokšta, bet dar bijo. Ir pati jų baimė nevienoda, nes kai ką jie tvirtai pasitinka, nuo kai ko traukiasi: niekina mirtį, bet dar baidosi skausmo. Truputį pasvarstykime apie tai. Mums būtų neblogai, jeigu patektume į šią trečią grupę. Antrąjį laiptelį užkariauja tik labai laimingos prigimtys didelių ir nuolatinių pastangų kaina. Bet nereikia niekinti ir trečiosios grupės. Pagalvok, kiek blogio

matai aplink save, atkreipk dėmesį į tai, kad nėra piktadarybės be pavyzdžio, pažvelk, kaip kasdien žengia pirmyn ištižimas, kiek nusidedama viešai ir asmeniškai, ir tu suprasi, jog pakanka pasiekti tiek, kad neatsidurtume tarp blogiausiųjų. „O aš,— tu pasakysi,— viliuosi turįs jėgų prasibrauti ir į geresnę eilę.“ Norėčiau, bet negaliu mums šito pažadėti: mes jau apimti blogio. Skubame prie dorybės plėšomi ydų. Gėda sakyti, bet garbingumu rūpinamės tik tiek, kiek esame laisvi nuo kitų užsiėmimų. O koks didelis atlyginimas laukia mūsų, kai išsilaisvinsime iš savo reikalų ir išsiveršime iš šio klampaus ydų liūno! Mūsų negainios nei norai, nei baimė. Nekamuojami nerimo, nesugadinti malonumų, mes nebijosime nei mirties, nei dievų. Žinosime, jog mirtis nėra blogis, jog dievai nedaro blogio, jog tai, kas kenkia, yra taip pat silpna, kaip ir tas, kam kenkia. Kas labai gera, tas nežalinga. Jei kada nors iš šio purvo išeisime ir pasieksime aukštą viršūnę, ten mūsų lauks dvasios ramybė ir, atsikračius klaidžiojimų, visiška laisvė. Tu klausi, kas ji yra? — Tai yra nebijoti nei žmonių, nei dievų, nenorėti nieko gėdingo ar nereikalingo, visiškai valdyti patiems save. Valdyti save — neįkainojamas gėris. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Grasini atsisakyti mano draugystės, jeigu nežinosi, ką aš kasdien veikiu. Žiūrėk, kaip nuoširdžiai mes su tavimi sugyvename: pranešu tau ir apie tai. Klausau filosofo. Jau penkta diena einu į mokyklą ir nuo aštuntos klausau jo samprotavimų. Tu pasakysi: „Nieko sau, tinkamo amžiaus esi“. O kodėl gi netinkamo? Kas gali būti kvailiau kaip nutarti nesimokyti todėl, kad ilgai nesimokei?! „Kaipgi yra? Ar ir man daryti tą patį, ką daro puošeivos ir jaunikliai?“ Ne tokie prasti mūsų reikalai, jei senatvei nedera tik tas vienas dalykas. Ši mokykla priima bet kokio amžiaus žmones. „Tai

mes tam nusenome, kad sekiotume paskui jaunuolius?“ Į teatrą eisiu ir pasenęs, į cirką būsiu nešamas neštuvais, ir be manęs nesikaus nė viena gladiatorių pora, o pas filosofą gėda eiti? Mokytis reikia tol, kol ko nors neišmanai, o jei patikėsime patarle — tol, kol gyveni. Čia labiausiai tinka priežodis: reikia mokytis gyventi tol, kol gyveni. O aš tenai šio to ir pamokau. Ko? — tu paklausi. Ogi to, kad ir seniui reikia mokytis. Kai tik einu į mokyklą, mane visada apima gėda dėl žmonių giminės. Kaip žinai, traukiant į Metronakto namus, reikia praeiti pro Neapolio teatrą. Ten — grūstis, visi užsidegę svarsto, kas yra geras pūtikas. Fleitistas ar šauklys taip pat sutraukia didžiausius spiečius, o ten, kur tyrinėjama, kas yra doras žmogus, kur mokoma pasidaryti doram žmogui, sėdi vos keletas, o ir tie daugeliui atrodo neturį jokio geresnio užsiėmimo, ir todėl jie vadinami žioplais bei tingiais. Tegul sau iš manęs juokiasi, neišmanančių priekaištus reikia išklausyti ramiai ir, siekiant to, kas garbinga, niekinti pačią panieką. Plušėk, Lucilijau, skubėk, kad tau netektų senatvėje mokytis kaip man. Dar labiau skubėk todėl, kad tik dabar ėmeisi to, ką pasenęs vargu ar išmoksi. Tu klausi: „Kiek aš patobulėsiu?“ Tiek, kiek stengsies. Ko lauki? Išminties niekas neįgyja atsitiktinai. Pinigai ateis savaime, svarbias pareigas pasiūlys kiti, galbūt tau bus suteikta malonė ir garbė. Bet dorybė nenukris iš dangaus. Lengvai padirbėjęs ar mažai vargęs, jos neįgysi. Tačiau verta ir smarkiai pavargti, jeigu iš karto užkariausi visas gėrybes. Mat gėris yra tik tai, kas garbinga. Nieko tikra, nieko teisinga nerasi tame, kuo žavisi minia. Pasakysiu, kodėl gėris yra tik tai, kas garbinga, nes tu priekaištausi, jog per mažai pasakiau ankstesniame laiške daugiau tą dalyką išgirdamas negu jį įrodydamas. Glaustai pakartosiu, kas buvo sakyta. Viskam savas gėris. Vynuogė vertinama pagal derlumą ir vyno skonį, elnias — pagal eiklumą. Tu teiraujies, ar stiprios nešulinių jaučių nugaros. Kai šuns darbas yra aptikti žvėrių pėdsakus, tada svarbiausia — uoslė, kai persekioti juos — kojos, o kai kąsti ir pulti —

piktumas. Kiekviename daikte geriausia yra tai, dėl ko jis atsirado, dėl ko branginamas. O kas yra geriausia žmoguje? Protas! Juo jis pralenkia gyvūnus ir prilygsta dievams. Tobulas protas yra tik jo gėris, o visa kita būdinga ir gyvūnams. Jis stiprus. Liūtai taip pat! Jis gražus. Povai taip pat! Jis eiklus. Arkliai taip pat! Jau nekalbu apie tai, kad čia visi gyvūnai jį pralenkia. Aš neklausiu, ką jis turi didžiausia, bet klausiu, ką jis turi sava. Turi kūną. Ir medžiai turi. Gali judėti pasiekdamas, ką nori. Ir gyvūnai, ir kirmėlės tai gali. Turi balsą. Bet šunų balsas skardesnis, erelių — aiškesnis, jaučių — žemesnis, lakštingalų — švelnesnis ir platesnis. Ką ypatingo turi žmogus? Protą. Būdamas teisingas ir tobulas, jis sukuria žmogaus laimę. Taigi kiekvienas nepriekaištingai geras daiktas vertas pagyrimo tada, kai priartėja prie savo prigimties tikslo. Žmogaus gėris yra protas. Jei jis tobulas, tai yra vertas pagyrimo, ir jis pasieka savo prigimties tikslą. Šis tobulas protas vadinamas dorybe, jis ir yra garbingumas. Tai — vienintelis žmogaus gėris, nes tik jis vienas priklauso žmogui. Mes dabar tyrinėjame ne tai, kas yra gėris, bet apskritai, kas yra žmogaus gėris. Jeigu, išskyrus protą, nėra nieko kito žmogiška, tai jis bus vienintelis žmogaus gėris, tačiau prilygs visiems kitiems dalykams. Jei žmogus bus blogas, manau, jis bus papeiktas, jei geras — manau, jis bus pagirtas. Taigi svarbiausias ir vienintelis žmogaus požymis yra tai, už ką jis giriamas ar peikiamas. Tu neabejoji, jog tai — gėris, bet abejoji, ar tai — vienintelis gėris. Tarkime, kas nors turi viską: sveikatos, turtų, daugybę protėvių atvaizdų, minią lankytojų, tačiau, jeigu jis pripažintas blogu žmogumi, peiksi jį. O jei kas nors neturi nieko iš minėtų dalykų: nei pinigų, nei klientų būrio, nei kilmingumo, nei senelių bei prosenelių virtinės, bet pripažintas doru žmogumi, girsi jį. Vadinasi, tai — vienintelis žmogaus gėris. Kas turi jį, tas, net kitų daiktų stokodamas, yra giriamas; o kas neturi, tas, ir būdamas visko pertekęs, yra smerkiamas ir atstumiamas. Žmonių padėtis tokia kaip daiktų: geru vadinamas ne brangiais

dažais nudažytas laivas, ne tas, kurio priekis iš sidabro ar aukso, ne tas, kurio dievo globėjo statula išpjaustyta iš dramblio kaulo, ne laivas, prikrautas pinigų ar karališkų turtų, bet patvarus, stiprus, su vandens nepraleidžiančiomis siūlėmis, tvirtas, pasiruošęs atremti bangų antpuolius, lengvai vairuojamas, greitas, nenešamas vėjo laivas. Geru pavadinsi ne ant paauksuoto diržo kabantį su brangakmeniais nusagstytomis makštimis kardą, bet tokį, kurio ašmenys ploni ir patogūs kirsti, o smaigalys sutrupina bet kurį šarvą. Apie liniuotę neklausiama, ar ji graži, bet klausiama, ar ji tiesi. Visi daiktai giriami pagal tai, dėl ko įgyjami, kas jiems būdinga. Taigi žmogui nesvarbu, kiek jis turi žemės, pelno, sveikintojų[1], ar prabangus jo guolis, ar jis geria iš krištolo taurės, bet svarbu, ar jis doras. O doras jis tuomet, kai jo protas šviesus, teisingas, atitinka prigimties valią. Jis vadinamas dorybe arba garbingumu ir yra vienintelis žmogaus gėris. Vien tik protas tobulina žmogų, vien tik tobulas protas daro jį laimingą. Vadinasi, vienintelis gėris yra tai, kas padaro žmogų laimingą. Sakome, jog gėris yra dorybės pasiekimai bei sankaupos, tai yra jos darbai. Bet kaip tik ji ir yra vienintelis gėris todėl, kad be jos nėra nieko. Jei visas gėris sieloje, tai visa, kas ją stiprina, iškelia, turtina, yra gėris. Juk dorybė daro sielą stipresnę, kilnesnę, turtingesnę. Visi kiti dalykai, kurstantys mūsų geismus, sielą prislegia, skurdina, iš pažiūros pakelia, o iš tiesų ją tik išpučia apgaudami įvairiomis tuštybėmis. Vadinasi, gėris yra tik tai, kas daro sielą geresnę. Visi mūsų gyvenimo veiksmai vertinami pagal jų garbingumą ir niekšiškumą. Pagal tai protas sprendžia, ką daryti ar ko nedaryti. Pasakysiu, kaip yra: sumanęs nuveikti ką nors garbinga, doras vyras darys tai, net jeigu grės skurdas ar vargas; darys, net jeigu grės bausmė; darys, net jeigu tai bus pavojinga. Antra vertus, jis nepadarys niekšybės, net jeigu ji žadėtų pigiau, net jeigu teiktų malonumo, net jeigu duotą valdžią. Niekas neatbaidys jo nuo garbingumo, niekas nepavilios prie niekšybės. Vadinasi, bet kokia

kaina jis eis paskui garbingumą, bet kokia kaina vengs niekšybės ir, kad ir ką veiktų, žiūrės tik šių dviejų dalykų: gėris yra ne kas kita, kaip garbingumas, o blogis — ne kas kita, kaip niekšybė. Jei neįmanoma dorybės išvesti iš kelio, jei ji viena išlaiko jai derantį pastovumą, tai dorybė yra vienintelis gėris, ir negali atsitikti, kad ji nustotų buvusi gėris. Jai negresia joks pavojus pasikeisti. Kvailumas gali užsiropšti iki išminties, bet išmintis niekada nenusirita iki kvailumo. Gal kartais atsimeni, aš esu sakęs, jog daugelis nesąmoningo polėkio apimtų vyrų pamynė miniai būdingus troškimus ar nuogąstavimus: atsirado toks, kuris įkišo savo ranką į laužą, ir toks, kurio juoko nenuslopino budelis, ir toks, kuris neliejo ašarų savo vaikų laidotuvėse, ir toks, kuris nedrebėdamas sutiko mirtį. To reikalavo meilė, pyktis, troškimas, pavojai. Jeigu tai įstengia kažkokio akstino skatinamas trumpalaikis sielos užsispyrimas, tai tuo labiau įstengs dorybė, besisemianti jėgų ne iš staigaus polėkio, bet būdama vienodai galinga ir amžinai stipri. Vadinasi, tie kai kurių žmonių nesąmoningai, o išminčių visados niekinami dalykai nėra nei gėris, nei blogis. Vienintelis gėris yra pati dorybė, išdidžiai žengianti tarp palankaus ir pikto likimo ir smarkiai abu niekinanti. Sutikus su nuomone, kad, be garbingumo, yra koks nors kitas gėris, nukentės dorybė. Neįmanoma jos pasiekti žvalgantis į šonus. Kas taip daro, prieštarauja protui, iš kurio kyla dorybė, ir tiesai, kurios nebūna be proto. O tiesai prieštaraujanti nuomonė yra klaidinga. Tu sutiksi, jog doras vyras būtinai turi būti labai pamaldus. Vadinasi, visa, kad ir kas atsitiktų jis atlaikys ramiai, nes žinos, jog tai atsitiko pagal dieviška dėsnį, iš kurio viskas kyla pasaulyje. Jei taip yra, garbingumas jam bus vienintelis gėris. Jame glūdi ir klusnumas dievams, ir sugebėjimas neliepsnoti pykčiu dėl netikėtumų, neapverkti savo dalios, bet kantriai sutikti lemtį ir vykdyti jos įsakymus. Jei esama kokio nors kito gėrio, išskyrus garbingumą, tai mes neatsikratysime gyvenimo geismo ir nepakeliamo, amžino, nepastovaus gyvenimo patogumų troškimo. Vadinasi, garbin-

gumas yra vienintelis gėris, nes jis turi saiką. Jau sakėme, kad jeigu gėris būtų tai, kuo nesinaudoja dievai: pinigai, svarbios pareigos, tai žmonių gyvenimas būtų laimingesnis už dievų. Be to, pridėk, kad jeigu išsilaisvinusios iš kūnų sielos nežūva, tai jų laukia laimingesnė būklė, negu kol jos kūne. O jei gėris yra visa, kuo naudojasi kūnas, tai, to netekus, išlaisvintoms sieloms bus blogiau. Tačiau neįtikima, kad uždarytos bei atitvertos sielos būtų laimingesnės už laisvas, gavusias visatos erdves. Esu ir taip sakęs: jei gėriu laikytumei visa, kas lemta tiek žmogui, tiek nebyliems gyvūnams, tai ir nebylūs gyvūnai gyvena laimingai, o tai jokiu būdu negali būti. Dėl garbingumo reikia iškęsti viską. To nereikėtų daryti, jei būtų koks nors kitas gėris, išskyrus garbingumą.

Plačiau tai esu išdėstęs ankstesniame laiške, o čia, trumpai peržvelgdamas, visa tai sutraukiau. Tačiau tau ši nuomonė niekados neatrodys teisinga, kol pakilsi visa dvasia ir pats save paklausi: jei aplinkybės pareikalautų mirti už tėvynę išperkant visų piliečių gyvybes savosios kaina, ar nepadėtum galvos ne tik narsiai, bet ir noriai? O jei taip pasielgsi, vadinasi, nėra jokio kito gėrio, išskyrus garbingumą. Viską palieki norėdamas jį turėti. Matai, kokia garbingumo jėga: už valstybę mirtum akimirksniu, vos tik sužinojęs, kad tau reikia taip pasielgti. Nepaprastai gražus žygis kartais teikia didelio džiaugsmo ir neilgai, ir trumpam; nors atlikto darbo vaisius nebeatitenka mirusiam, palikusiam gyvuosius žmogui, tačiau džiugina pati galimybė numatyti žygio išdavas, ir drąsų bei teisingą vyrą, įžvelgiantį visa, už ką jis moka gyvybe — tėvynės laisvę, piliečių išgelbėjimą,— apima nepaprastas pasitenkinimas, jis mėgaujasi net savo pražūtimi. Bet ir anas, iš kurio atimtas toks apmąstymų apie milžinišką paskutinį žygį teikiamas džiaugsmas, nedelsdamas veržiasi į mirtį, patenkintas, kad elgiasi teisingai ir dorai. Pateik jam daugybę nuo narsumo atbaidančių teiginių. Sakyk: „Tavo žygį lydės užmarštis ir prasta piliečių nuomonė“. Jis tau tars: „Tai neliečia mano darbo. Aš žiūriu tik

į jį. Žinau, kad jis garbingas. Taigi einu, kur jis veda ir šaukia“. Vadinasi, tai ir yra vienintelis gėris, kurį jaučia ne tik tobula siela, bet ir kiekvienas garbingos bei doros prigimties vyras. Visa kita — nepastovu ir keičiasi. Jų ramiai nevaldysi. Net jei palankus likimas suneša kam nors viską, tos dovanos spaudžia, slegia, o kartais ir pragaišina savo šeimininką. Nė vienas iš vilkinčiųjų purpuro drabužius nėra laimingesnis už tuos, kuriems karaliaus lazdą ir apsiaustą scenoje duoda vaidinimo turinys: žiūrovų minios akivaizdoje jie žengia orūs ir koturnuoti, o pasišalinę tuoj nusiauna ir vėl pasidaro tokio ūgio, kokio yra. Nė vienas iš tų, kuriuos į aukštas viršūnes užkėlė turtai ar pareigos, nėra didis. O kodėl gi atrodo didis? Tu jį matuoji kartu su pakyla. Neūžauga nepasidaro didis net ir atsistojęs ant kalno, o milžinas nepraranda savo didybės ir stovėdamas duobėje. Vargstame dėl šios klaidos, nė vieno nevertindami pagal tai, kas jis yra, bet pridėdami visus jo pagražinimus. Jei nori įžvelgti tikrąją žmogaus vertę ir pažinti, koks jis, apžiūrėk jį nuogą: tegu nusiima paveldėtą turtą, svarbias pareigas, kitokias apgaulingas likimo dovanas, tegu nusivelka patį kūną. Žvelk į jo dvasią: kokia ji ir kokio dydžio, ar didi dėl kokio nors priedo, ar pati savaime. Jei, regėdamas kardo žvilgesį, žmogus nenudelbia akių, jei jis supranta, kad nesvarbu, ar siela išlėks pro lūpas ar pro perkirstą gerklę, vadink jį laimingu. Arba jei pranešimą apie kūno kankinimus, užgriuvusius atsitiktinai arba dėl valdovo neteisingumo, apie pančius, ištrėmimą ir kita, ko žmonės tuščiai bijo, jis išklauso ramiai tardamas:

„Nelaimės tokios aš, mergele,
Įsivaizduot negaliu, kad būtų nauja, netikėta.
Viską numatęs esu ir širdy apsvarstęs iš anksto[2].

Tu praneši tai man šiandien, o aš seniai jau esu tai sau pranešęs ir parengęs žmogų žmogaus daliai“. Iš anksto numatytos nelaimės smūgis esti švelnesnis. O likimu pasikliaujantiems kvailiams kiekviena naujovė atrodo netikėta ir nematyta. Neišmanėliams naujumas

yra pusė nelaimės. Žinok, jog iš anksto apmąstytas negandas žmonės pakelia narsiau, nes spėjo priprasti. Todėl išminčius įpranta prie būsimų nelaimių ir, ką kiti palengvina ilgai tverdami, jis sušvelnina ilgai mąstydamas. Kartais girdime neišmanėlius sakant: „Žinojau, kad tik šitai manęs laukia!“ Išminčius žino, kad jo laukia viskas. Kad ir kas įvyktų, jis sako: „Aš žinojau“. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Šiandien netikėtai pas mus pasirodė Aleksandrijos laivai, kurie paprastai siunčiami pirma ir paskelbia apie iš paskos plaukiančio laivyno artėjimą[1]. Jie vadinami laiškavežiais. Kampanija džiūgauja juos išvydusi: ant Puteolų krantinės sustojusios minios pagal bures, nors ir dideliame laivų būryje, atpažįsta Aleksandrijos pasiuntinius. Mat jiems vieniems leista įtempti viršutinę burę, kiti laivai ją išskleidžia tik jūroje. Niekas neprideda tiek greičio, kaip aukštutinė burių dalis; ji labiausiai stumia laivą. Todėl, kai vėjas įsisiautėja ir darosi stipresnis negu reikia, pratiesinė nuleidžiama: žemiau jis silpniau pučia. Praplaukus Kaprį ir įlanką, iš kurios

Žvelgia Paladė didi nuo uolos ant vėjų pagairės[2],

kitiems laivams įsakyta tenkintis viena bure, todėl pagal viršutinę burę lengva atskirti atvykėlius iš Aleksandrijos.

Visiems galvotrūkčiais lekiant prie kranto, pajutau didelį malonumą dėl savo tingėjimo: žinodamas, jog gausiu artimųjų laiškų, neskubėjau patirti, kaip ten mano reikalai, kokių naujienų jie neša. Jau seniai man nei kas pražūva, nei prisideda. Taip reikėtų manyti, net jei nebūčiau sukriošęs, o dabar — tuo labiau. Kad ir kiek skatikų teturėčiau, man vis tiek daugiau liktų kelionpinigių negu kelio, ypač kai pradėjau tokį kelią, kurį pabaigti nebūtina. Kelionė bus nebaigta, jei sustosi

viduryje arba nepasiekęs numatytos vietos, o gyvenimas negali būti nebaigtas, jei jis garbingas. Kad ir kur jį nutrauktum, jei tik nutrauksi deramai, jis bus praėjęs visas. O drąsiai nutraukti jį dažnai reikia ir ne dėl pačių svarbiausių priežasčių. Tos, kurios sulaiko mus, nėra svarbiausios. Tavo geras pažįstamas Tulijus Marcelinas buvo ramus vaikinas, tačiau greitai paseno ir, užpultas pagydomos, bet ilgos, sunkios, daug pastangų reikalaujančios ligos, pradėjo mąstyti apie mirtį. Susišaukė jis būrį draugų. Vieni, gal todėl, kad buvo bailiai, jam patarė tą patį, ką būtų patarę sau, kiti, gal todėl, kad buvo šunuodegiautojai ir palaižūnai, siūlė tai, ką manė jam būsiant maloniau, tik mūsų draugas stoikas, neeilinis žmogus (pagirsiu jį tokiais žodžiais, kokių vertas), narsus ir ryžtingas vyras, man regis, padrąsino jį geriausiai. Jis pradėjo taip: „Nesikankink, mielasis Marcelinai, tarsi mąstydamas apie labai svarbų dalyką. Gyvenimas — nedidelis dalykas. Gyvena tavo vergai, gyvena visi gyvūnai. Garbinga, protinga, narsi mirtis — štai kas didu. Pamąstyk, kaip seniai tu darai vieną ir tą patį: valgai, miegi, myliesi. Šiame rate viskas ir sukasi. Norėti numirti gali ne tik išminčius, narsuolis ar vargšas, bet ir viskuo besibodintis žmogus“. Vis dėlto Marcelinui reikėjo ne tik patarėjo, bet ir padėjėjo: vergai nenorėjo jo klausyti. Pirmiausia jis padrąsino juos, pareikšdamas, jog bausmė šeimynai gresia tik tada, kai neaišku, ar šeimininko mirtis savanoriška, o priešingu atveju šeimininko nužudyme slypi tiek pat kaltės, kiek ir atkalbinėjant jį nuo mirties. Paskui pačiam Marcelinui priminė, jog kaip, pasibaigus puotai, tauru yra išdalyti likučius aplink stovintiems patarnautojams, taip, baigus gyvenimą, yra gražu šį tą duoti tiems, kurie tarnavo visą gyvenimą. Tvarkydamas savo turtą, Marcelinas buvo nešykštus ir dosnios širdies, po nedidelę saują pinigų jis atžėrė verkiantiems savo vergams ir dar juos paguodė. Nereikėjo jam nei kardo, nei kraujo. Tris dienas nevalgė liepęs prie lovos pakabinti užuolaidą. Paskui buvo įnešta vonia, kurioje ilgai gulėjo ir, pilant šiltą

vandenį, pamažu silpo, kaip jis pats sakėsi, ne be tam tikro malonumo, kurį paprastai teikia lėtas atsipalaidavimas, gerai pažįstamas mums, kai kartais netenkame sąmonės. Šis nukrypimas turėtų tau būti malonus, nes sužinojai, jog tavo bičiulio mirtis nebuvo nei sunki, nei apgailėtina. Nors jis ir pats ją susirado, bet gyvuosius paliko labai lengvai, tarytum slyste išslydo. Be to, šis pasakojimas tau ir naudingas. Mat aplinkybės dažnai reikalauja tokių pavyzdžių. Dažnai būna taip, kad turime mirti, o nenorime; mirštame nenorėdami. Kiekvienas neišmanėlis žino, jog kada nors mirs, tačiau, kai ateina laikas, jis bėga, dreba, verkia. Ar tau neatrodo, jog tik didžiausias avigalvis rauda, kad negyveno prieš tūkstantį metų? Toks pat kvailys yra tas, kuris rauda, kad negyvens po tūkstančio metų. Juk viena ir tas pats: nebūsi ar nebuvai. Ir vienas, ir kitas laikas — ne mūsų. Tu esi apribotas tik šia akimirka. Nors ir tempdamas, kiek gi ją ištempsi? Ko verki? Ko trokšti? Veltui eikvoji jėgas,

Nesitikėki maldom dievų lėmimą palenksiąs[3].

Yra nuspręsta ir nepakeičiama: ir didelius, ir amžinus dalykus valdo būtinumas. Ir tu eisi ten, kur viskas eina. Kas čia tau naujo? Pagal šį dėsnį esi gimęs tu, taip buvo tavo tėvui, motinai, tavo protėviams, taip buvo visiems prieš tave ir bus visiems po tavęs. Nenutraukiama ir jokios jėgos nepakeičiama virtinė tempia viską surišusi. Be galo daug būsimųjų numirėlių eis paskui tave, ir be galo daug tave lydės. Manau, pasidarytum drąsesnis, jeigu drauge su tavimi mirtų šimtai. O juk šimtai žmonių ir gyvūnų tą pačią akimirką, kai tu nesiryžti mirti, išleidžia sielą įvairiais būdais. Ar tu nemanai, jog kada nors pasieksi tai, prie ko visada ėjai? Visi keliai turi pabaigą. Manai, kaip pavyzdį pateiksiu didžiuosius vyrus? Ne, vaikus. Žmonių atmintyje išliko tas paauglys spartietis, kuris, paimtas į nelaisvę, savo dorietiška tarme šaukė: „Aš nevergausiu!“ ir savo žodžius įrodė darbais: kai tik jam buvo liepta vykdyti žeminančias vergo pareigas — atnešti naktinį puodą, persiskėlė galvą į sieną. Laisvė taip ar-

ti! Tačiau kai kas vergauja. Ar labiau norėtum, kad tavo sūnus taip žūtų, ar kad iš baimės pasidarytų ištižęs senis? Kas yra, ko jaudintis, jei narsiai mirti įmanoma net vaikui? Tarkim, kad tu nepanorėsi nusilenkti mirčiai. Būsi priverstas! Padaryk, kad tavo valioje būtų tai, kas yra svetimose rankose. Ar tu neįgysi to berniuko drąsos, kad ištartum: „Aš nevergausiu!"? O, nelaimingasai! Tu vergauji žmonėms, vergauji daiktams, vergauji gyvenimui. Kai stinga drąsos numirti, gyvenimas — vergija. Ar turi ko nors laukti? Malonumais, kurie tave gaišina ir sulaiko, jau prisimėgavai. Nė vienas iš jų tau nėra naujas, visi jie iki soties įkyrėjo. Žinai, koks vyno ir koks midaus skonis. Nesvarbu, ar per tavo šlapimo pūslę praplauks šimtas, ar tūkstantis amforų: tu tik koštuvas. Puikiai žinai, kokio skonio austrė, kokio — raudonbarzdė. Tavo pomėgis lėbauti nepaliko nieko, kas neragauta, ateinantiems metams. O juk nuo viso šito tu ir nenori atsiplėšti. Su kuo gi dar išsiskirdamas kentėtum? Su draugais? Bet kas gi gali būti tavo draugas? Su tėvyne? Ar tu ją vertini tik tiek, kad sutinki vėliau papietauti? Su saule? Jei galėtum, ją užgesintum. Kokį darbą, vertą parodyti šviesoje, esi kada nors padaręs? Prisipažink, jog delsi numirti ilgėdamasis ne kurijos, ne forumo, ne paties pasaulio: tu nenori palikti mėsos turgavietės, kurioje nieko nepalikai. Tu bijai mirties. Kaipgi įstengsi ją paniekinti lėbaudamas? Tu nori gyventi, bet ar žinai, kaip gyventi? Bijai numirti. Tačiau kodėl? Argi toks gyvenimas — ne mirtis? Kai Gajų Cezarį, einantį Lotynų gatve[4], vienas iš sargybinių būrio, su nukarusia ligi krūtinės žila barzda, paprašė mirties, tas atsakė: „O argi tu dabar gyveni?" Taip reikia atsakyti tiems, kuriems mirtis bus palengvėjimas. „Bijai mirti. Bet argi dabar gyveni?" „Tačiau aš,— pasakys kas nors,— noriu gyventi. Aš, kuris daug ką darau garbingai. Nenoromis palieku gyvenimo pareigas, nes vykdau jas ištikimai ir stropiai." Kaip? Ar tu nežinai, jog mirtis yra viena iš gyvenimo pareigų? Tu nepalieki jokios pareigos. Nėra nustatyto privalomo jų skaičiaus. Kiekvienas gyvenimas yra trum-

pas. Palyginti su pasauliu, trumpas gyvenimas net Nestoro ir Satijos, kuri liepė užrašyti ant paminklo, jog išgyvenusi devyniasdešimt devynerius metus. Matai, senutė giriasi ilga senatve. O jeigu jai būtų pasisekę nugyventi šimtą metų, kas būtų galėjęs ją pakęsti? Gyvenimas — kaip spektaklis: nesvarbu, kad jis neilgas, svarbu, kad būtų gerai vaidinamas. Vis tiek, kur nutrauksi jį. Pabaik, kur nori, tik surask gerą atomazgą. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Man liūdna žinant, jog tave vargina dažnos slogos ir karštinės, kurias sukelia ilgalaikės bei nuolatinės slogos, nes aš pats esu patyręs tokią nesveikatą, į kurią iš pradžių nekreipiau dėmesio, kol jaunystė galėjo pakelti jos daromą žalą ir grūmėsi su liga. Paskui pasidaviau ir taip nusibaigiau, kad pats vos neišvarvėjau tarsi sloga, ir nepaprastai sulysau. Dažnai švystelėdavo galvoje mintis baigti gyvenimą, o sulaikydavo nuo to tik labai mane mylinčio tėvo senatvė. Mat aš mąsčiau ne apie tai, kaip narsiai galėčiau numirti, bet apie tai, kaip jis negalėtų narsiai gedėti. Tad liepiau sau gyventi. Kartais reikia drąsos ir pasiryžtant gyventi. Pasakysiu, kas tada mane paguodė, bet pirmiausia turiu pasakyti, kad tai, kas nuramino, turėjo ir gydomosios galios. Kilni paguoda — vaistai. Kas pakelia dvasią, naudinga ir kūnui. Man sveikatą grąžino užsiėmimai. Filosofijai esu dėkingas, kad atsikėliau, kad pasveikau, jai esu skolingas už gyvybę. O tai — pati mažiausia mano skola jai. Daug stiprybės pridėjo ir drąsinę, lankę, kalbėjęsi su manim draugai. Niekas taip, Lucilijau, puikiausias vyre, negydo ligonio ir nepadeda, kaip draugų jausmai, niekas taip nenugena mirties laukimo ir baimės. Nemaniau, jog aš galiu numirti, jeigu jie liks gyvi. Kartoju: tikėjausi ne su jais, o juose gyventi. Man rodėsi, kad aš ne iškvėpsiu dvasią, bet jiems per-

duosiu ją. Tai suteikė man valios padėti sau ir iškęsti visas kančias. Juk netekus ryžto numirti, niekingiausias dalykas yra neturėti ryžto gyventi. Išmėgink ir tu šituos vaistus. Gydytojas tau nurodys, kiek vaikštinėti, kiek mankštintis, primins, kad ištisai nepoilsiautum, nors prasta sveikata ir linkusi į tai, kad skaitytum aiškiai[1] ir lavintum kvėpavimą, kurio takai ir talpykla pasiligoję, kad plaukiotum laiveliu ir, švelniai supamas, išjudintum savo vidurius; jis patars, ką valgyti, kada išgerti vyno, kad sustiprėtų jėgos, ir kada jo atsisakyti, kad neskatintų ir neaštrintų kosulio. O aš tau pasakau vaistą ne tik nuo šios ligos, bet ir nuo visų gyvenimo ligų: niekink mirtį. Atsikračius jos baimės, nebėra kada liūdėti. Kiekvienai ligai būdingi trys sunkumai: mirties baimė, kūno skausmas ir malonumų netekimas. Apie mirtį pakankamai prišnekėta, tad priminsiu tik viena: jos baimė ne iš ligos kyla, bet iš prigimties. Daugelį žmonių liga net išgelbsti nuo mirties: išgelbėjo juos tai, kad jautėsi jau mirštą[2]. Mirsi ne todėl, kad sergi, bet todėl, kad gyveni. Šis dalykas nepaliks tavęs ir pasveikusio: išgydamas išvengsi ne mirties, bet negalios. Dabar pereikim prie kito nemalonaus ligos dalyko — didelių kančių. Bet pertraukos ir jas padaro pakeliamas, nes ir didžiausia skausmo įtampa prieina galą. Niekas neįstengia ilgai kęsti stiprų skausmą, taip sutvarkė nepaprastai mus mylinti prigimtis. Ji padarė skausmą arba pakeliamą, arba trumpą. Stipriausi skausmai susitelkia laibiausiose kūno dalyse: smarkiausiai siautėja gyslose, sąnariuose ir visur, kur ankšta ir siaura susikaupusiems kūne negalavimams. Bet šios dalys greitai apmiršta, iš skausmo prarasdamos sugebėjimą justi skausmą, galbūt todėl, kad, sutrikdžius ir suardžius natūralią dvasios apytaką, ji netenka jėgos, kuri mus daro žvalesnius ir ragina, o gal todėl, kad pūvantis skystis, nebeturėdamas kur sutekėti, telkiasi, ir ten, kur jo per daug prisirenka, užgniaužia pojūčius. Podagra, cheragra, klubų ir sausgyslių skausmai nurimsta, kai tik nusilpnina kankinamą kūno dalį: iš pradžių vargina geliantis niežulys, po

to karštis atlėgsta ir apmirštant skausmas baigiasi. Dantų, akių, ausų skausmas esti labai aštrus todėl, kad kyla ankštose vietose: taip pat, dievaži, kaip ir galvos skausmas, kuris, pasidaręs per daug stiprus, virsta proto netekimu ir apkvaišimu. Taigi, kai sopuliai yra baisūs, gali pasiguosti, jog nustosi juos jausti, kai šie ims per daug šėlti. Neišmanančius kūno negalavimai labai slegia, nes jie nepripratę tenkintis siela. Jie labai rūpinasi kūnu. O didis ir protingas vyras sielą atskiria nuo kūno daugiau bendraudamas su geresne, dieviškąja savo dalimi, o su ana — pasigailėtina ir laikina — jis bendrauja tik tiek, kiek yra būtina. „Tačiau sunku,— tvirtins kas nors,— neturėti įprastų malonumų, atsisakyti valgio, trokšti, alkti." Sunkiausia susilaikyti iš pradžių. Paskui geismai nurimsta, kai pavargsta ir nusilpsta tai, kas juos skatina: pamažu skrandis pradeda atrodyti esąs aikštingas, pamažu imame šlykštėtis maistu, kurį ryte rydavome. Troškimai numiršta patys. Nesunku neturėti to, ko nebenori. Be to, kiekvienas skausmas baigiasi arba bent jau sumažėja. Antra vertus, galima išvengti skausmų atremiant juos vaistais. Juk paprastai esti tam tikrų būsimo skausmo požymių, ypač tada, kai jis nuolat sugrįžta. Ligą pakelti lengviau tada, kai įstengi paniekinti mirties grasinimą. Nesunkink pats savo nelaimių, nepasinerk į aimanas. Skausmas bus nesunkus, jeigu jo nedidins įsitikinimas, kad skauda. Priešingai, jeigu pradėsi save drąsinti ir kalbėti, kad neskauda, arba kad nelabai skauda, kad pakentėsime, ir praeis. Taip manydamas padarysi jį lengvą. Viskas — ne tik garbės troškimas, prabanga, godumas, bet ir skausmas — priklauso nuo įsitikinimo. Kiekvienas yra nelaimingas tiek, kiek tiki toks esąs. Mano nuomone, nereikia nei skundų dėl ankstesnių skausmų, nei tokių žodžių: „Niekam niekados nebuvo blogiau. Kokias kančias, kokias baisias nelaimes ištvėriau! Niekas nemanė, jog pasitaisysiu. Kiek kartų artimieji apverkė mane, kiek kartų paliko gydytojai! Ant kankinimų suolo taip nelaužo". Net jeigu tai
 būtų tiesa, visa tai jau praėjo. Koks tau malonumas vėl

mąstyti apie buvusius skausmus ir vėl jaustis nelaimingam todėl, kad esi kažkada toks buvęs? Kas gi yra, kad visi labai padidiną savo nelaimes meluodami patys sau? Malonu jausti pakėlus sunkiai ištveriamas negandas, natūralu džiaugtis pasibaigus nelaimei. Vadinasi, reikia mažinti ir ateities baimę, ir buvusių nelaimių atsiminimus. Jų jau nebėra, o ateitis dar neatėjo. Tegul didžiausios nelemties ištiktas žmogus sakys:

Paniurusią baimę
Vykit šalin: smagu gal kada bus tai prisiminti[3].

Tegul kausis su jomis iš visų jėgų, nes atsitraukdamas pralaimės, o jeigu puls savo skausmą — nugalės jį. O dabar daugelis patys užsitraukia griūtį, kuriai reikia priešintis. Jeigu mėginsi pasprukti nuo tave slegiančios ir spaudžiančios naštos, ji pasivys tave ir dar stipriau užguls, o jeigu jai priešinsies, iš visų jėgų stengdamasis ją atremti — nusimesi ją. Kumštininkai gauna daugybę smūgių į veidą ir į visą kūną. Trokšdami šlovės, jie ištveria visas kančias ne tik todėl, kad kovoja, bet ir todėl, kad galėtų kovoti. Pati jų mankšta yra kančia. Mes taip pat turime viską nugalėti. O atlyginimas mums bus ne vainikas, ne palmės šakelė, ne visa nutildantis fleitos garsas prieš iškilmingai paskelbiant mūsų vardą, bet dorybė, sielos tvirtybė ir ramybė visiems laikams, jei vienąkart nugalėsime savo likimą. „Kokie smarkūs skausmai!“ Kaipgi yra? Kai aimanuoji lyg moteriškė, nejauti jų? Kaip priešas yra pavojingesnis bėgančiam, taip kiekviena nelaimė labiau gresia atsitraukiančiam, nugarą atsukusiam žmogui. „Bet man juk sunku.“ Kaip? Argi mes stiprūs tik tam, kad nešiotume lengvas naštas? Ar tu nori, kad liga būtų ilga, ar kad sunki, bet trumpa? Jeigu ji ilga, tai turi pertrauką, leidžia šiek tiek atsigauti dovanodama daug laiko, kol pakyla ir baigiasi. Trumpa ir aštri liga padarys viena iš dviejų: arba numarins, arba pati numirs. Nesvarbu, ar nebus jos, ar manęs. Abiem atvejais aš nekentėsiu. Naudinga nukreipti dėmesį nuo skausmo prie kitų minčių. Galvok, ką tu padarytum garbingai ar narsiai, vienas sau mąstyk apie tai, kas tavo gyvenime

buvo gera. Prisimink, kuo labiausiai žavėjaisi. Tuomet tau padės kiekvienas narsus ar skausmą nugalėjęs vyras: ir tas, kuris skaitė knygą, kai jam pjaustė išsiplėtusius gyslų mazgus, ir tas, kuris nenustojo šypsotis, kai įtūžę budeliai su juo išbandė visus savo žiaurumo įrankius. Nejaugi protas neįstengs nugalėti skausmo, jei jį nugali juokas? Kad ir ką tu sakytum apie slogas ir nepaliaujamą, krūtinę draskantį kosulį, paširdžius deginantį karštį ir troškulį bei į visas puses išklaipytus sąnarius, vis tiek baisiau yra ugnis, kankinimų suolas ir įkaitintos metalo plokštelės, spaudžiamos prie ištinusių žaizdų, kad jos vėl atsivertų ir pagilėtų. Tačiau kai kurie ir dėl šių kančių nedejavo. Maža to, jie neprašė pasigailėti. Maža to, jie neatsakinėjo į klausimus. Maža to, jie juokėsi iš visos širdies! Ar tu po viso šito negali pasijuokti iš skausmo? „Bet liga neleidžia nieko daryti, atitraukia nuo visų pareigų." Liga užkariavo tavo kūną, bet ne sielą. Bėgikas ne taip lengvai kilnos geliančias kojas, batsiuvio ar kalvio rankos pasidarys negrabios, o jei tu esi įpratęs dirbti galva, tai patarsi ir pamokysi, išklausysi ir mokysies pats, tyrinėsi ir prisiminsi. Kaip, nejaugi tu manai, jog nesunkus ligonis turi nieko neveikti? Tu įrodysi, kad ligą įmanoma nugalėti ar bent ištverti ją. Patikėk manimi, dorybei yra vietos ir ligonio lovoje. Ne tik karo žygiai parodo sparnuotą, baimės nepalaužiamą sielą. Narsus gali būti ir apklotais apmūturiuotas vyras. Tavo darbas — narsi kova su liga. Jeigu ji tavęs nepalauš, jeigu nieko iš tavęs negaus, tu rodysi puikų pavyzdį. „O ar daug bus šlovės, jei pelnysime ją sirgdami?" Pats į save žiūrėk, pats save girk! Be to, malonumai būna dviejų rūšių. Kūno malonumus liga suvaržo, tačiau nepašalina jų. Teisybę sakant, net skatina juos: ištroškus maloniau gerti, išalkus skaniau valgyti, po susilaikymo viskas godžiau čiumpama. O sielos malonumų, kurie didesni ir tikresni, joks gydytojas ligoniui nedraudžia. Tas, kuris jiems atsidavęs ir gerai juos supranta, niekina visas juslių viliones. „Vargšas ligonis!" Kodėl gi? Ar todėl, kad netirpina sniego

vyne? Kad, atlaužęs ledo gabalėlį, nešaldo plačiame inde atskiesto gėrimo? Kad ant jo stalo nededamos Lukrino austrės[4]? Kad, jam pietaujant, aplink nešoka virėjai, atitempiantys į valgomąjį net krosneles su žuvies kepiniais? Ko tik neprasimano prabanga: kad valgis neatauštų, kad įkaitusiam gomuriui jis neatrodytų drungnas, virtuvė eina paskui patiekalą! „Vargšas ligonis!" Jis valgo tiek, kiek įstengia suvirškinti. Neguli priešais jį šernas, kurį dėl prastos mėsos reikėtų siųsti atgal, nėra nė ant daugiaaukščio padėklo sukrautos krūvos paukščių krūtinėlių, nes jį pykina žiūrint į visą paukštį. Kas čia blogo? Pietausi kaip ligonis, tai yra kaip sveikas. Lengvai ištversime nuovirus, šiltą vandenį ir visa, kas atrodo nepakeliama prabangoje paskendusiems lepūnams, negaluojantiems daugiau dvasia negu kūnu. Tik liaukimės bijoję mirties. Liausimės, jei suvoksime, kokios yra gėrio ir blogio ribos. Tuomet nebereikės nei mirtinai nuobodžiauti gyvenant, nei drebėti mirštant. Įvairiausius, didžius, dieviškus dalykus nagrinėjantis žmogus negali persisotinti gyvenimu; paprastai pradeda jo nekęsti tik ištižę dykinėtojai. Gamtos tyrinėtojui niekada neateis į galvą bjaurėtis tiesa. Persisotinama tik melu. Antra vertus, jei artėja ir šaukia mirtis, jei ji pirmalaikė, jeigu ji pakerta vidutiniame amžiuje, vis tiek žmogus paragavo paties ilgiausio gyvenimo vaisiaus. Didžioji pasaulio dalis jau pažinta: jis žino, jog laikas garbingumo neprideda. Bet koks gyvenimas atrodys trumpas tam, kuris jį matuoja be galo tuščiais malonumais. Stiprinkis tokiomis mintimis, o kartkartėmis skirk laisvalaikį mano laiškams. Kada nors vėl ateis laikas, kuris mus sujungs ir suartins. Tegu tai bus tik akimirka: mokėdami ja naudotis, padarysime ją ilgą. Juk, Poseidonijo žodžiais tariant, viena išsimokslinusio vyro diena duoda daugiau negu pats ilgiausias neišmanėlio amžius. Įsidėk į širdį ir nepamiršk štai ko: nenusileisk negandoms, nepasitikėk džiugiomis žiniomis, visada turėk galvoje likimo savivaliavimus, tarsi jis tikrai padarys tai, ką gali padaryti. Nelaimė, kurios laukiame, puola švelniau. Lik sveikas.

SEPTYNIASDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Laukiu tavo laiškų su žiniomis, ką nauja atskleidė kelionė po visą Siciliją, ir pirmiausia tikresnių dalykų apie Charibdę. Puikiausiai žinau, kad Scilė yra uola, visai nebaisi jūrininkams, bet labai prašyčiau tave smulkiai aprašyti, ar atitinka tikrovę pasakojimai apie Charibdę. Jeigu kartais būsi ją matęs,— o pamatyti verta,— pranešk, ar sūkurius sukelia vienos krypties vėjas, ar audra visaip urduliuoja marių paviršių ir ar teisybė, kad visa, ką tik jūros verpetas pačiumpa, nutempia po vandeniu tūkstančius mylių ir išmeta ant kranto prie Tauromenijaus. Jei tai smulkiai aprašysi, tada išdrįsiu tau pavesti mano garbei užkopti ir į Etną. Kai kas sako, jog ji žemėja ir tarytum sėda, nes seniau, plaukiant jūra, ją buvo galima matyti iš toliau. Taip gali būti ne todėl, kad sumažėjo kalno aukštis, bet todėl, kad prigeso ugnis ir kyla nebe tokia karšta ir plati liepsna; taigi ir dūmai kasdien darosi skystesni. Abu reiškiniai tikėtini: ir kad diena iš dienos ryjamas kalnas mažėja, ir kad jis tebėra toks pat, nes ugnis ne ėda jį, bet liepsnoja kažkur požemių kiaurymėse, gaudama ten peno, ir kad pats kalnas — ne ėdesys jai, o tik kelias išsiveržti. Likijoje yra labai garsi, vietos gyventojų Hefaistionu vadinama vietovė. Ten žemėje yra daug plyšių, pro kuriuos skverbiasi nekenksminga, jokiam daiktui nedaranti žalos ugnis. Toji vietovė naši bei derlinga, liepsnos ten ne degina, o tik šaltai ir abejingai švyti. Tačiau šiuos samprotavimus atidėsime, kol tu parašysi, ar toli nuo kalno žiočių guli sniegas, kurio karštis neįstengia ištirpdyti; guli jis sau ramus, nors šalia liepsnoja ugnis. Dėl šių rūpesčių manęs nekaltink. Tu būtum tai padaręs ir savo aistros kurstomas, net jei niekas nelieptų. Ką tau davus, kad neaprašinėtum Etnos savo eilėse, kad nebeliestum šios visų poetų minimos vietos? Ovidijaus nesulaikė tai, kad jau Vergilijus užtektinai buvo prirašęs. Nei vienas, nei kitas neatbaidė Severo Kornelijaus[1].

Be to, visiems poetams šią vietą pavyko puikiai aprašyti, ir pirmtakai, man atrodo, ne pasiglemžė, o tik atskleidė tai, ką galima pasakyti. Ne tas pats, ar imiesi išsemtos, ar tik pradėtos temos: ji kasdien auga, platėja, o atradimai netrukdo būsimiems atradėjams. Be to, paskutiniojo padėtis yra geriausia: jis randa paruoštus žodžius, kurie, kitaip surikiuoti, sukuria naują vaizdą. Ranka į juos tiesiasi, kaip į savus, nes žodžiai — visų turtas. Tačiau teisės žinovai sako, jog naudojimasis visuomeniniu daiktu neduoda teisės jį pasisavinti. Arba aš tavęs nepažįstu, arba, pamačius Etną, tau ima varvėti seilė: trokšti sukurti didį, pirmtakų darbams prilygstantį veikalą. Daugiau tikėtis tau neleidžia kuklumas. Jis toks didelis, kad, man rodosi, tu pats sumažintum savo talento jėgas, jei iškiltų pavojus nugalėti pirmtakus. Tokia didelė yra tavo pagarba. Be kitų, išmintis turi ir tokį pranašumą: kiekvieną gali nugalėti kitas, kol dar kopiama, o užlipus į viršūnę — viskas yra lygu, viskas stovi vietoje, nebėra kur stiebtis. Argi saulė kada nors didėja? Ar mėnulis kada nors pateka pilnesnis negu paprastai? Jūros nesiplečia. Pasaulis išlaiko tą pačią formą ir dydį. Kas pasiekė sau deramą dydį, tas nebedidėja. Kad ir kiek būtų išminčių, visi jie yra lygūs ir vienodi. Kiekvienas turės tik jam būdingų savybių: vienas bus lipšnesnis, kitas — veiklesnis, trečias neieškos žodžio kišenėje, ketvirtas — gražbylys, tačiau tai, apie ką dabar kalbame, kas daro žmogų laimingą,— visiems vienoda. Aš nežinau, ar gali tavoji Etna žemėti ir suslūgti, ar šią iškilnią, toli iš plačiosios jūros matomą viršūnę glemžia nesiliaujanti ugnis. O dorybės nepažemins nei liepsna, nei griūtis. Tik šis vienas didis dalykas negali sumažėti: nei jai ką nors pridėsi, nei ką nors iš jos atimsi. Kaip ir dangaus būtybių, jos didumas pastovus. Pabandykime pakilti iki jos. Jau daug darbo padaryta. Nors, teisybę pasakius, nelabai daug. Mat jei tu ir doresnis už bloguosius, tai dar nereiškia, kad tu doras. Nėra ko girtis akimis tam, kuris šiek tiek nutuokia, kad yra diena. Tas, kuriam saulė spindi lyg per miglą,

8. 2035

kartais būna patenkintas, kad išvengė visiško aklumo, bet jis nesinaudoja regėjimo gėriu. Mus galima bus sveikinti tuomet, kai siela, išsiveržusi iš ją supančios tamsos, ne vos vos įžvelgs žydrynę, bet regės visą dienos vaiskumą, sugrįš į dangų ir užims tą pačią vietą, kurią turėjo prieš gimdama. Pati jos kilmė šaukia ją aukštyn. Dar neišsilaisvinusi iš šio kalėjimo, ji jau bus ten, jeigu įveiks savo ydas ir skaisti bei lengva pasiners į dieviškuosius apmąstymus. Brangiausias Lucilijau, mums malonu taip darbuotis ir dėl to kautis, nors mažai kas apie mus težinotų arba ir niekas nežinotų. Šlovė — tik dorybės šešėlis. Ji lydi dorybę net prieš jos valią. Bet kaip šešėlis kartais žengia priekyje, kartais — už nugaros, taip ir garbė kartais esti priešaky ir mums pasirodo, o kartais slenka užpakaly ir būna tuo didesnė, kuo vėlesnė, nes tada jau nebekliudo pavydas. Kaip ilgai Demokritas buvo laikomas bepročiu![2] Vargais negalais viešoji nuomonė susitaikė su Sokratu. Kaip ilgai piliečiai nevertino Katono! Atstūmė ir nesuprato jo, kol neteko. Rutilijaus nepaperkamumas ir dorybė nebūtų išryškėję, jei jis nebūtų buvęs nuskriaustas: jis sušvytėjo dėl įžeidimo. Argi jis nedėkojo savo likimui, ar nesidžiaugė ištrėmimu? Vardiju tuos, kuriuos likimas išgarsino kankindamas. O ar maža tokių, kurių tobulumas tapo žinomas tik po mirties?! O ar maža tokių, kuriuos šlovė ne pripažino, bet atkasė?! Žiūrėk, juk ne tik mokytesni, bet ir neišmanėlių minia žavisi Epikūru. O juk jis buvo nežinomas net pačiuose Atėnuose, nors glaudėsi prie jų. Daug metų ilgiau gyvenęs už Metrodorą, viename laiške maloniais atsiminimais garbstydamas draugystę su juo, pabaigoje jis pridūrė, jog, turint tokių vertybių, jam ir Metrodorui visai nepakenkė, kad kilnioji Graikija ne tik jų nepripažino, bet net beveik nebuvo apie juos girdėjusi. Tai argi jis buvo atrastas ne po to, kai atsisveikino su gyvenimu? Ar nesužėrėjo jo pažiūros? Metrodoras viename laiške taip pat prisipažino, jog jis ir Epikūras nepakankamai garsūs, bet vėliau ir jo, ir Epikūro didį vardą kartos tie, kurie norės eiti jų pėdomis. Dorybė

negali neišryškėti, o jeigu ji ilgai nematoma, tai jai nekenkia. Ateis diena, kuri išgarsins ją, palaidotą ir prislėgtą jos amžiaus blogybių. Nedaug kam gimęs tas, kuris turi galvoje tik savo laikų žmones. Daug tūkstančių metų, daug kartų dar atkeliaus,— žiūrėk į juos. Net jei amžininkams pavydas įsakys tylėti, ateis tie, kurie vertins be neapykantos ir šališkumo. Jei dorybei šlovė yra kažkoks atlyginimas, tai jis nežūva. Nors ainių kalbos mūsų nepasieks, tačiau mus garbins ir minės tada, kai nieko nebejausime. Nėra tokio, kuriam gyvam ar mirusiam dorybė nepadovanotų šlovės, jei tik jis ėjo paskui ją pasitikėdamas, jei ja nesipuošė ir nesidažė, bet visados atrodė toks pat, ar įspėtas iš anksto, ar užkluptas nelauktai. Apsimetinėjimas nieko nepadeda. Užsidėta dorybės kaukė apgauna tik nedaugelį — tiesa visur ta pati. Apgavystė neturi jokios tvirtybės. Melas — plonasienis daiktas: gerai įsižiūrėjus, jis persišviečia. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Tai, kad šiandien turiu laiko, yra ne tik mano paties, bet ir reginio nuopelnas. Visus gaišintojus sušaukė rutulių varžybos[1]. Niekas neįsiverš, niekas nesutrukdys mano mintims, ir jos, pasitikėdamos ramybe, bus drąsesnės. Nesubildės staiga durys, nepakils užuolaida, tad galima saugiai žengti, o tai labai svarbu einant vienam, žygiuojant savo keliu. Ar aš neinu pirmtakų pėdomis? Taip, bet leidžiu sau ir kai ką atrasti, ir pakeisti, ir palikti. Aš — ne jų vergas, o bendramintis. Tačiau per daug pasakiau žadėdamas sau tylą bei netrikdomą vienatvę. Štai iš stadiono atsklinda milžiniškas gausmas. Jis neišmuša manęs iš vėžių, bet verčia samprotauti apie šį reiškinį. Mąstau sau vienas, kiek daug žmonių lavina kūną, o sielą — vos keletas. Kokia didelė minia subėga į nepatikimą akimirkos reginį ir kokia dykuma plyti aplink mokslus ir dailiuosius me-

nus! Kokie silpnadvasiai yra tie, kurių rankomis ir pečiais mes žavimės! Daugiausia ir mąstau vienas: jei kūno mankšta gali padaryti žmogų tokį ištvermingą, kad jis pakelia smūgius ir daugybę spyrių, kad, savo krauju permirkęs, visą dieną, kepinant saulei, išbūna tarp įkaitusių dulkių, tai daug lengviau užgrūdinti dvasią, kad ji nenugalėta sutiktų ir likimo smūgius, ir jo dovanas, kad parblokšta ir sutrypta vėl pakiltų. Mat kūno stiprybei reikia daugelio dalykų, o dvasia auga pati iš savęs, pati save maitina, pati save mankština. Kūnui reikia daug maisto, daug gėrimo, daug aliejaus, pagaliau daug darbo, o dorybė tau teks be jokių priemonių ir be išlaidų. Su tavimi — tai, kas gali padaryti tave dorą. Ko reikia, kad būtum doras? — Noro. O ko labiau begalėtum norėti negu išsiveržti iš šios visus slegiančios vergijos, kurios atsikratyti įvairiausiais būdais bando net paskutiniai purve gimę vergai?! Visus savo pinigus, sutaupytus apvagiant pilvą, jie atiduoda už laisvę. Tai nejaugi tu, kuris tariesi gimęs laisvas, netrokšti bet kokia kaina išsivaduoti? Ko tu žvalgaisi į savo piniginę? Laisvės nenusipirksi. Į išlaisvintų asmenų sąrašus patenka tik laisvės vardas[2]. Iš tikrųjų jos neturi nei tie, kurie ją pirko, nei tie, kurie ją pardavė. Tu pats sau turi duoti šį gėrį, iš savęs jį pasiimti. Pirmiausia išsilaisvink iš mirties baimės — ji mums uždeda jungą. Paskui išsilaisvink iš skurdo baimės. Jei nori įsitikinti, kad jis neturi nieko bloga, palygink skurdžių ir turtingųjų veidus. Neturtingas šypsosi dažniau ir nuoširdžiau, jo širdies gelmėje nėra jokio nerimo, o atsiradęs koks nors rūpestis praplaukia lyg lengvas debesėlis. O laimingais vadinamų žmonių linksmumas yra apsimestinis, liūdesys — slegiantis tarsi votis ir tuo sunkesnis, kad jiems negalima viešai rodytis vargšais, bet būtina vaidinti laimingus tarp širdį graužiančių sielvartų. Man dažniau reikės naudotis mimo, kuris paskirsto mums vaidmenis, bet kuriuos mes blogai vaidiname, pavyzdžiu (niekas įtaigiau nevaizduoja žmogaus gyvenimo). Tas, kuris pasipūtęs įžengia į sceną ir, užrietęs sprandą, taria:

Ėsu valdovas Argo. Jį Pelopas man
Paliko ten, kur Helės jūros suspausta
Ir marių Jonijos Korinto sąsmauka[3],—

tėra vergas, gaunantis penkis saikus grūdų ir penkis denarus. O anas, kuris nepaprastai išdidžiai, puikuodamasis savo jėgomis, sako:

Nutilki, Menelajau, nes nuo dešinės
Manosios žūsi[4]—,

tėra skarmaluose miegantis padienininkas. Tą patį galima pasakyti apie visus virš žmonių galvų, virš minios neštuvuose iškeliamus išlepėlius: jų laimė — tik kaukė. Nuplėšk ją ir tu imsi juos niekinti. Ketindamas pirkti arklį, prašai nuo jo nutraukti gūnią, parduodamiems vergams liepi nusirengti, kad nebūtų paslėpta kokia nors jų kūno yda, o žmogų vertini apsitūlojusį. Visa, kas gali nepatikti, vergų pirkliai dangsto kokia nors gudrybe. Todėl papuošimai pirkėjams būna įtartini: pastebėję raištį ant rankos ar kojos, liepia nusirišti jį ir parodyti patį kūną. Matai tą Skitijos ar Sarmatijos karalių su puikiu galvos papuošalu? Jei nori jį įvertinti, pažinti, koks jis yra, atrišk raištį: po juo slypi daug blogio. Bet kam šnekėti apie kitus? Perkainok pats save: atmesk pinigus, namus, garbę, apžiūrėk savo vidų. O dabar apie save sprendi remdamasis kitų žodžiais. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tu skundiesi, jog sutikai nedėkingą žmogų. Jeigu tai — tik pirmas kartas, dėkok likimui arba savo apdairumui. Beje, apdairumas šiuo atveju nieko nepajėgia, nebent jis tik gali padaryti tave piktą, o tokio pavojaus vengdamas, geradarys nebūsi. Taigi bijodamas, kad geradarybė nežūtų kitame žmoguje, tu pražudysi ją savyje. Geriau jau nesulaukti padėkos negu visai nedaryti geradarybės. Ir neužderėjus javams,

vis tiek reikia sėti: nuolatinius nenašios žemės nuostolius dažnai atlygina vienerių metų derlius. Norint rasti dėkingą, verta išmėginti ir nedėkinguosius. Joks geradarys neturi taiklios, niekad neapgaunančios rankos. Prašaukime ir pro šalį, kad tik retkarčiais pataikytume. Ir laivui sudužus, jūrininkai vėl leidžiasi į jūrą. Išlaidūnas neatbaido palūkininko nuo sandėrio. Dykinėjant gyvenimas greitai sustings, jei trauksimės nuo kliūčių. Tegul šis atsitikimas padaro tave dar dosnesnį. Mat jeigu kokios nors veiklos rezultatas nėra aiškus, reikia jos imtis dažniau tam, kad kada nors ji pasisektų. Bet apie tai pakankamai esame kalbėję knygoje, pavadintoje „Apie geradarybes". Atrodo, dabar reikia patyrinėti tai, kas, man regis, dar ne visai išaiškinta: ar iš pradžių mums padėjęs, o vėliau pakenkęs žmogus atliko lygiaverčius darbus ir atpalaidavo mus nuo dėkingumo skolos? Jei nori, pridurk ir tai, jog vėliau jis daugiau pakenkė negu anksčiau buvo padėjęs. Jei tu paprašysi griežtą teisėją teisingai nuspręsti, tai jis, atskyręs viena nuo kito, tars: „Nors skriauda ir nusveria, tačiau skriaudos likutį reikia priskirti geradarybei". Pakenkė daugiau, bet anksčiau padėjo. Taigi reikia turėti galvoje ir laiką. Aišku, tau galima ir nepriminti, jog reikia atsižvelgti ir į tai, ar noriai tau padėjo, ar pakenkė nenoromis, nes ir geradarybės, ir skriaudos vertinamos pagal nusistatymą. „Nenorėjau daryti gera; tai daryti mane privertė gėdos jausmas, nuolatiniai prašymai ir viltis." Už viską reikia atlyginti ne pagal tai, kiek buvo duota, o pagal tai, kaip noriai tai buvo mums duota. Dabar atidėkime šiuos samprotavimus, ir tegul tai bus geradarybė, o šitai — skriauda, didesnė už ankstesnę geradarybę. Doras žmogus abu akmenėlius sudės ant svarstyklių taip lyg pats save apgautų: geradarybei kažkiek pridės, o nuo skriaudos kažkiek nuims. Kitas, gailestingesnis teisėjas, kuriuo aš labiau norėčiau būti, lieps užmiršti skriaudą ir atsiminti tik gerą darbą. „Tačiau iš tiesų,— sakai tu,— teisingumas privalo kiekvienam atiduoti tai, kas jam priklauso: geradary-

bei — padėką, skriaudai — kerštą arba bent jau nedėkingumą." Tai bus teisinga, jei vienas mus nuskriaudė, o kitas padarė mums gera, o jei tai — vienas ir tas pats žmogus, tai geradarybė sunkina skriaudos galią. Tam, kuriam vis tiek reikės atleisti, net jeigu jis neturėtų nuopelnų, dar labiau reikia dovanoti dėl gero jo darbo. Šių dviejų dalykų aš nevertinu vienodai: geradarybę vertinu labiau už skriaudą. Ne visi dėkingieji moka būti skolingi už geradarybę. Atsilyginti gali net žioplys, stuobrys ir prastuolis, ypač jeigu tuoj po geradarybės praėjo nedaug laiko, bet jie nenumano, kiek yra skolingi. Tik išminčius žino, kas yra kiek verta. Mat minėtas kvailys, net ir gerų norų kupinas, atlygina arba mažiau negu yra skolingas, arba <...> ne laiku ir ne vietoje: tai, ką reikia grąžinti, jis nešdamas išbarsto ir išmėto. Kartais žodžiai nuostabiai tiksliai išreiškia dalyką, kalba senu papratimu nurodo veiksmingais bei pamokančiais ženklais, ką daryti. Mes paprastai sakome: „Jis jam padėkojo". Padėka — tai savanoriškas skolos atidavimas. Nesakome: „Jis užmokėjo padėka", nes mokama tuomet, kai šito reikalaujama, mokama nenoromis, mokama bet kur, mokama per tarpininką. Nesakome: „Jis atsiteisė geradarybe" arba: „Atsiskaitė". Mūsų nepatenkina nė vienas žodis, apibūdinantis piniginę skolą. Padėka yra dėkingumas tam, iš kurio esi ką nors gavęs. Šis žodis reiškia grąžinti be prievartos. Grąžintojas pats save šaukia. Išminčius vienas įvertins viską: kiek yra gavęs, iš ko, kada, kur, kaip. Todėl mes tvirtiname, jog niekas, išskyrus išminčių, nemoka dėkoti. Taip pat niekas kitas nemokės padaryti gero darbo, tik išminčius, tai yra tas, kuris labiau džiaugiasi duodamas negu gaudamas. Kas nors tai priskirs prie pasakymų, kurie atrodo prieštaraują visuotinei nuomonei ir kuriuos graikai vadina παράδοξα, ir paklaus: „Nejaugi niekas, išskyrus išminčių, nemoka padėkoti? Nejaugi niekas kitas nemoka atiduoti skolos savo skolintojui, o pirkdamas daiktą — sumokėti pardavėjui?" Kad neužsitrauktume neapykantos tik mes, tebūnie tau žinoma, kad ir Epikūras sakė

tą patį. Metrodoras tiesiai tvirtina, jog tik išminčius sugeba dėkoti. O paskui tas pats rašytojas stebisi, kai sakome: „Tik išminčius moka mylėti. Tik išminčius sugeba būti draugas“. Bet juk padėka yra meilės ir draugystės dalis, ji net prieinamesnė ir tenka didesniam būriui žmonių negu draugystė. Jis stebisi, kai mes sakome, jog ištikimybė būdinga tik išminčiui, tarytum jis pats kitaip kalbėtų. Ar tau atrodo, jog gali būti ištikimas žmogus, nemokantis padėkoti? Taigi tegu jie nustoja mus šmeižti, kad mes nuolatos keliame neįtikimus teiginius, ir tegu žino, jog dorybė būdinga išminčiui, o miniai — tik dorybės atvaizdas ir šešėlis. Niekas nemoka dėkoti, išskyrus išminčių. Kvailys taip pat dėkoja kaip mokėdamas ir galėdamas: jam daugiau trūksta mokėjimo negu noro. Nereikia noro mokytis. Išminčius viską palygins: mat ta pati geradarybė dėl laiko, aplinkybių, priežasčių pasidaro tai didesnė, tai mažesnė. Dažnai į namus plaukiantys turtai neįstengia padaryti tiek, kiek laiku duotas tūkstantis denarų[1]. Mat toli gražu ne tas pats, ar tu dovanoji, ar padedi; ar tavo dosnumas išgelbės žmogų, ar praturtins jį. Dažnai dovanotas niekniekis pasidaro svarbus daiktas. Kaip tu manai, ar labai didelis skirtumas, kai žmogus atima iš savęs tai, ką duoda kitam, ir kai jis priima labdarybę, kad galėtų duoti? Bet nebegrįžkime prie to, ką esame pakankamai išnagrinėję. Lygindamas geradarybę su skriauda, doras žmogus padarys patį teisingiausią sprendimą, tačiau labiau pagerbs geradarybę ir labiau links į ją. Čia labai svarbu ir požiūris į asmenybę: „Tu padarei man gera padėdamas mano vergui, bet įžeidei tėvą. Tu išgelbėjai mano sūnų, bet pražudei tėvą!“ Taip lygindamas, jis peržvelgs ir kitas aplinkybes ir, jei skirtumas bus menkas, nekreips į jį dėmesio. O jei šis skirtumas bus didelis, jis nusileis tiek, kiek tai galima padaryti nenusidedant pareigai ar ištikimybei, tai yra jei skriauda bus tik jam pačiam. Išvada tokia: vykstant mainams, jis bus nuolaidus, sutiks, kad iš jo būtų atskaičiuojama daugiau, ir nenoriai priims geradarybę kaip atlygini-

mą už skriaudą. Jis links į štai ką ir sieks štai ko: jaustis skolingam ir norėti atsidėkoti. Klysta tas, kuris mieliau priima geradarybę negu atsilygina už ją. Kaip yra smagiau tam, kuris grąžina pinigus, negu tam, kuris skolinasi jų, taip turi būti linksmiau tam, kuris nusimeta didžiausią skolos — gautos geradarybės — naštą, negu tam, kurį tokia skola prislegia. Nedėkingieji taip pat apsirinka priskaičiuodami skolintojui daugiau negu pridera, tačiau manydami, jog geradarybė teikiama veltui. O juk ji auga bėgant laikui, ir kuo vėliau, tuo daugiau reikia mokėti. Nedėkingas tas, kuris be palūkanų atsilygina už geradarybę. Taigi tai reikės turėti galvoje skaičiuojant pajamas ir išlaidas. Reikia daryti viską, kad mūsų dėkingumas būtų kuo didžiausias. Šis dėkingumas yra mūsų gėris, kuris, kaip ir teisingumas, nepriklauso niekam kitam: didesnė jo dalis sugrįžta. Kiekvienas, kuris padeda kitam, padeda ir sau. Turiu omeny ne tai, kad patyręs pagalbą žmogus mielai pagelbės, o apgintas — užstos; kad doras darbas, apėjęs ratą, grįžta pas tą, kuris jį padarė, kaip ir blogas darbas atsigręžia prieš patį kaltininką; kad niekas nesigaili nuskriaustųjų, kurie savo darbais mokė skriausti. Noriu pasakyti, kad visų dorybių vertė glūdi jose pačiose. Čia siekiama ne pelno: atlyginimas už gerą poelgį — jis pats. Aš dėkingas ne todėl, kad kitas man mieliau patarnautų paskatintas mano pavyzdžio, bet todėl, kad darau labai malonų ir gražų darbą. Aš esu dėkingas ne todėl, kad tai naudinga, bet todėl, kad tai malonu. Kad taip yra, spręsk štai iš ko: jei padėkoti įstengsiu tik atrodydamas nedėkingas, jei už geradarybę galėsiu atsilyginti tik prisidengdamas skriaudos skraiste, tai visai ramia širdimi veršiuos prie garbingo sumanymo, nors kelias vestų per nešlovę. Man regis, jog niekas labiau nevertina dorybės, niekas nėra labiau jai atsidavęs už tą, kuris praranda doro vyro vardą siekdamas neprarasti sąžinės. Taigi, kaip sakiau, atsidėkojimas yra didesnis gėris tau negu kitam. Jam tenka tai, kas įprasta, kasdieniška — priimti tai, kas duota, o tau — tai, kas didu, kas plaukia iš

laimingiausios sielos būklės — atsidėkojimas. Jei blogis daro mus nelaimingus, o dorybė — laimingus, jei atsidėkojimas yra dorybė, vadinasi, tu atidavei paprastą daiktą, o gavai tai, ko negalima įkainoti — atsidėkojimo suvokimą, kuris įsiskverbia tik į kilnią ir laimingą sielą. O kieno jausmai kitokie, tą slegia baisiausia nesėkmė; kiekvienas nedėkingas žmogus bus nelaimingas, ką ten bus,— jis yra nelaimingas. Tad ne dėl kitų, o dėl savęs venkime būti nedėkingi. Kitiems atitenka tik mažiausia ir lengviausia mūsų niekšiškumo dalis, o blogiausia, didžiausia jo dalis lieka mumyse ir slegia mus pačius. Anot mūsų Atalo: „Blogis pats išgeria didžiąją savo nuodų dalį“. Nuodai, kuriuos gyvatės, nekenkdamos sau, gamina kitiems pražudyti, yra kitokie. O šie labiausiai kenksmingi tiems, kurie juos turi. Nedėkingasis kankinasi ir kamuojasi, jis nekenčia ir stengiasi sumenkinti tai, ką gavo, nes turės grąžinti, o patirtas skriaudas išpučia ir padidina. Vargšas tas, kuriam iš galvos iškrenta geradarybės, bet stipriai į širdį įstringa skriaudos. Išmintis, priešingai, šlovina geradarybę, pati sau ją priskiria ir nuolatos džiūgauja ją prisiminusi. Blogas žmogus turi vieną, vos akimirką trunkantį malonumą — priimti geradarybę, o išminčiui tai teikia ilgą, net amžiną džiaugsmą. Jį džiugina ne tai, kad kažką gavo, bet tai, kad įgijo kažką nemirtingo ir tvirto. Jis nekreipia dėmesio į įžeidimus ir pamiršta skriaudas ne dėl savo nerūpestingumo, o sąmoningai. Jis neaiškina visko esant blogai, neieško, ką apkaltinti dėl savo nelaimių, o žmonių nuodėmes yra linkęs verčiau suversti atsitiktinumui. Jis nekimba nei prie žodžių, nei prie žvilgsnių. Kad ir kas jam atsitiktų, jis viską palengvina priimdamas tai maloniai. Jis labiau linkęs prisiminti ne įžeidimus, bet paslaugas. Kiek galėdamas, stengiasi gyventi ankstesniais ir geresniais atsiminimais ir savo požiūrį į jam padėjusius žmones pakeičia tik tuomet, kai labai blogi jų poelgiai užgožia geruosius ir tai tampa akivaizdu. Tačiau net ir tuomet jis pasikeičia tik tiek, kad po didžiausios skriaudos pasidaro toks pat, koks buvo iki

geradarybės. O jei skriauda prilygsta geradarybei, sieloje lieka šiek tiek buvusio palankumo. Kaip kaltinamąjį išteisina, kai teisėjų balsai pasiskirsto po lygiai, kaip žmogiškumas abejotinus dalykus visuomet linksta laikyti gerais, taip išminčiaus siela, kai piktadarybės prilygsta geriems poelgiams, nebesijaučia esanti skolinga dėkingumo, bet nenustoja norėti būti skolinga ir elgiasi lyg asmuo, kuris užmoka, nors jo skola ir panaikinta. Tačiau niekas negali būti dėkingas, jei neniekina to, dėl ko minia eina iš proto. Jei nori išreikšti padėką, reikės keliauti į ištrėmimą, lieti kraują, kęsti neturtą, suteršti savo gerą vardą atiduodant jį bjaurioms apkalboms. Dėkingumas žmogui kainuoja nemažai. Kol laukiame geradarybės, laikome ją brangiausiu dalyku, o kai gauname ją — pačiu pigiausiu. Klausi, kas atsitinka, kad užmirštame gautą paslaugą? — Trokštame gauti jų dar. Mąstome ne apie tai, ką jau gavome, bet apie tai, ką dar norime gauti. Turtai, svarbios pareigos, valdžia ir visa kita, kas, mūsų nuomone, yra vertinga, iš tikrųjų yra beverčiai dalykai, kurie veda mus iš kelio. Nemokame vertinti daiktų, kurių kainos reikia klausti ne minią, bet jų pačių prigimtį. Jie neturi nieko puikaus, kad patrauktų mūsų mintis, neturi nieko didaus, tik mes pripratome jais žavėtis. Tie dalykai giriami ne todėl, kad jų reikėtų geisti, bet jie geidžiami todėl, kad giriami; kai klystama pavieniui, pradedama klysti visuotinai, o kai klystama visuotinai, pradedama klysti pavieniui. Jei tikime tuo, tikėkime ir žmonėmis, ir štai kodėl: nieko nėra garbingiau už dėkingą sielą. Tai pasakys visi miestai, visos, net barbarų kraštų, tautos. Dėl to nesiginčys nei dorieji, nei blogieji. Kai kurie girs malonumus, bet bus ir tokių, kurie rinksis vargą, kai kurie didžiausiu blogiu laikys skausmą, bet bus ir tokių, kurie apskritai nepripažins skausmą esant blogiu. Vienas turtus priskirs prie aukščiausiojo gėrio, o kitas tvirtins, jog jie buvo išrasti tam, kad žmonių gyvenimą padarytų nelaimingą ir kad turtingiausias yra tas, kuriam likimas nežino, ką dovanoti. Nepaisant tokių nuomonių skirtu-

mų, visi vienu balsu tvirtins, jog darantiems gera reikia atsidėkoti. Dėl to sutars ir tokia įvairi minia, nors mes tuo tarpu už geradarybes mokame skriaudomis. Pagrindinė nedėkingumo priežastis yra tai, kad nesugebame deramai atsidėkoti. Pamišimas tapo toks didelis, jog kam nors teikti didelę geradarybę pasidarė nepaprastai pavojinga. Tas, kuris mano, jog gėda nepadėkoti, nenori, kad reikėtų kam nors dėkoti. Turėk sau, ką esi gavęs! Aš to neprimenu ir nereikalauju grąžinti. Tegul mano pagalba tau bus man bent nepavojinga. Pati pražūtingiausia neapykanta yra ta, kuri kyla iš gėdos dėl neatlygintos geradarybės. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Nustojau nerimauti dėl tavęs. Kurį dievą, tu paklausi, išsirinkau savo laiduotoju? Žinoma, tą, kuris nieko neapgauna: teisingumą ir gėrį mylinčią tavo sielą. Geresnė tavo esybės dalis yra visiškai saugi. Likimas gali tave nuskriausti, tačiau — ir tai yra svarbiausia — aš nebebijau, kad tu pats save nuskriausi. Eik tuo keliu, kuriuo pradėjai eiti, ir gyvenk kaip esi pasiryžęs: ramiai, bet ne lengvai. Geriau tegu man bus bloga negu lengva. Šį „bloga" suprask taip, kaip paprastai jį vadina žmonės: nemalonu, sunku, varginga. Apie tuos, kurių gyvenimas giriamas, kuriems pavydima, paprastai girdime: „Lengvai gyvena". Iš tikrųjų tai reiškia: „Jis — lepūnas". Mat siela pamažu išpaiksta ir suskysta įgaudama ją supančio dykinėjimo ir tinginystės bruožų. Ar ne verčiau vyrui sukietėti į titnagą? Išlepėliai bijo mirties, bet savo gyvenimą padaro panašų į ją. Tačiau poilsiauti ir ilsėtis kape — toli gražu ne tas pats. „Kaipgi yra? — paklausi tu.— Ar ne geriau šitaip tysoti negu suktis įvairių pareigų sūkuriuose?" Bjaurūs yra abu dalykai: ir traukuliai, ir sustingimas. Mano nuomone, lavonas yra ir tas, kuris guli iškvėpintas kvepalais, ir tas, kurį išvelka su kab-

llu[1]. Laisvalaikis neužsiimant mokslais yra mirtis ir gyvo žmogaus palaidojimas. Kuo tada padės atsiskyrėliškumas?! Ir už marių mus pasivys nerimo priežastys. Kur yra toji slėptuvė, į kurią neįžengia mirties baimė? Kur toji aukšta ramaus gyvenimo tvirtovė, kurios negąsdina skausmas? Kad ir kur pasislėptum, aplinkui siautės žmogaus blogybės. Daug jų išorėje, jos supa mus norėdamos arba apgauti, arba prislėgti; daug jų viduje, jos šėlsta ir esant visiškai vienatvei. Reikia apsistatyti nesugriaunama filosofijos siena, kurios neįstengia likimas pramušti ir daužydamas daugeliu savo mašinų. Siela, palikusi išorę ir užsidariusi savo pilyje, yra nenugalima: visos ietys pralekia žemiau jos. Likimas ne toks ilgarankis, kaip mes manome, jis čiumpa tik tuos, kurie linksta prie jo. Taigi, kiek galėdami, traukimės šalin, o tai padaryti padės savęs ir savo prigimties pažinimas. Tegu kiekvienas žino, kur ketina eiti, iš kur kilęs, kas jam yra gera, o kas — bloga, ko reikia siekti, o ko — vengti, kas yra tas protas, atskiriantis tai, kas siektina, nuo to, kas vengtina, tramdantis geismų beprotybę, numalšinantis baimės šėlimą. Kai kurie mano, jog jie ir be filosofijos tai užgniaužė. Tačiau, kai ramiai begyvenančius ištinka kokia nors nelaimė, tuomet išsiveržia pavėluotas prisipažinimas. Kai budelis tiesia ranką, kai artinasi mirtis, didingi žodžiai išlekia iš galvos. Dabar tokiam galima pasakyti: „Lengva tau buvo mesti iššūkį tolimoms nelaimėms. Štai skausmas, apie kurį sakei, kad jis iškenčiamas; štai mirtis, apie priešinimąsi jai esi kalbėjęs daug ir su įkvėpimu; pliaukši botagai ir blykčioja kalavijas.

Reikia dabar drąsos ir širdies tvirtumo, Enėjau[2]“.

O narsi ji pasidarys nuolat mąstant, kai mankštinsi ne liežuvį, o sielą, kai iš anksto pasiruoši mirčiai, prieš kurią neišdrįs sukilti tas, kuris išvedžiojimais bandys įrodyti, jog mirtis nėra blogybė. Juk malonu, Lucilijau, puikiausias vyre, pasijuokti iš graikų kvailysčių, kurių dar (pats tuo stebiuosi) nesu išmetęs iš savo galvos. Mūsų Zenonas taip protauja: „Joks blogis nėra šlovin-

gas. Mirtis yra šlovinga. Vadinasi, mirtis nėra blogis". Tu pasiekei savo: aš išsilaisvinau iš baimės ir nesvyruodamas ištiesiu kaklą budeliui. Tačiau ar nenorėtum kalbėti rimčiau, nejuokindamas einančio mirti? Dievaži, nelengva pasakyti, katras kvailesnis: ar tas, kuris mano, jog šitokie samprotavimai ištirpdo mirties baimę, ar tas, kuris bando juos išpainioti, tarytum tai būtų svarbu. Juk ir pats Zenonas pateikė priešingų samprotavimų, besiremiančių tuo, kad mirtį laikome vienu iš beskirčių dalykų, kuriuos graikai vadina αδιαφορα[3]. „Beskirtiškumas,— tvirtina jis,— nėra šlovingas. Mirtis yra šlovinga. Vadinasi, mirtis nėra beskirtis dalykas." Matai, kur suka toks samprotavimas. Juk ne bet kokia mirtis yra šlovinga, o tik narsi mirtis. Kai tu tvirtini: „Beskirtiškumas nėra šlovė", sutinku su tavim ta prasme, kad jokios šlovės negalima įgyti kitaip, kaip per beskirčius dalykus. Beskirčiais, tai yra nei gerais, nei blogais, aš vadinu tokius dalykus kaip liga, skausmas, skurdas, ištremtis, mirtis. Nė vienas iš šių dalykų pats savaime nėra šlovingas, tačiau be šių dalykų nebūna šlovės. Giriame ne skurdą, o žmogų, kurio skurdas nepalaužia ir nepalenkia. Giriame ne ištremtį, [o tą, kuris pats noriau išėjo tremtin], negu kad būtų jon išsiuntęs kitą. Giriame ne skausmą, bet tą, kurio skausmas neįveikė. Niekas negiria mirties, bet tą, kurio sielą mirtis išplėšė anksčiau negu ją sujaudino. Visi šie dalykai patys savaime nėra nei garbingi, nei šlovingi, tačiau visa, prie ko prisiartina ir ką paliečia dorybė, tampa garbinga ir šlovinga. Tie dalykai tarytum vidury, svarbu tik tai, kas prie jų pridės ranką: blogis ar dorybė. Ta pati mirtis, bet Katono mirtis šlovinga, o Bruto — šlykšti ir gėdinga. Juk žinodamas, kad žus, Brutas ieškojo progų uždelsti žūties akimirką, nuėjo nusilengvinti, o kai jį pašaukė mirti ir liepė padėti galvą, tarė: „Padėsiu, prisiekiu gyvybe". Kokia beprotybė trauktis, kai atgal eiti nebeįmanoma! „Padėsiu,— tarė jis,— prisiekiu gyvybe", vos nepridurdamas: „Net ir gyvybe Antonijaus rankose". Iš tiesų vertėjo jį pasmerkti gyventi. Tačiau, kaip esu sakęs iš

pradžių, pati mirtis nėra nei gėris, nei blogis. Katonas ja pasinaudojo labai garbingai, Brutas — labai gėdingai. Kiekvienas, nors ir negražus, daiktas pagražėja pridėjus prie jo dorybės. Sakome, jog miegamasis šviesus, o naktį jame labai tamsu. Diena įlieja į jį šviesos, o naktis ją pasiglemžia. Taip ir mūsų vadinamiesiems beskirčiams, arba viduriniams, dalykams: turtams, jėgoms, grožiui, svarbioms pareigoms, karaliavimui, ir jų priešybėms: mirčiai, ištremčiai, ligai, skausmams ir kitiems, kurių daugiau ar mažiau bijomės, gėrio ar blogio vardą suteikia arba piktadarybė, arba dorybė. Geležies gabalas nėra nei karštas, nei šaltas, įmestas į krosnį, jis įkaista, o įmestas į vandenį — ataušta. Mirtį padaro garbingą tai, kas garbinga, o tai yra dorybė ir išorinį gėrį niekinanti siela. Esama, Lucilijau, didelių skirtumų ir tarp mūsų vadinamųjų vidurinių dalykų. Mirtis nėra tokia beskirtė kaip tai, lyginis ar nelyginis skaičius plaukų auga ant galvos. Mirtis priklauso tiems dalykams, kurie nėra blogi, bet turi blogio regimybę. Mumyse glūdi meilė sau, troškimas išlikti, nenoras išsiskirti su kūnu. Mums atrodo, jog mirtis atima daug gėrybių, išplėšia iš mūsų gausybę daiktų, prie kurių esame pripratę. Mirtis mus baido ir todėl, kad jau žinome, kas yra čia, bet nežinome, prie ko pereisime, kaip visa tai atrodo, ir bijome nežinomybės. Be to, natūralu, kad bijome ir tamsos, į kurią, kaip manoma, veda mirtis. Vadinasi, net jei mirtis yra beskirtė, ji vis tiek nėra daiktas, į kurį lengva nekreipti dėmesio. Reikia stipriai užgrūdinti sielą, kad ištvertų jos vaizdą arba artėjimą. Mirtį reikia labiau niekinti, negu esame įpratę tai daryti. Mat ją supa daugybė prietarų, daugelis talentų varžėsi didindami jos nešlovę. Aprašytas ir požemių kalėjimas, ir amžinos nakties apgaubta šalis, kurioje

> Neneša smurto tau ginklai, tegu per amžius baisusis
> Vartsargis loja oloj ir gąsdina šmėklas bekūnes...[4]

> Vandenys Stikso tavęs nusigando ir vartsargis Orko,
> Urzgiąs urve kruvinam ant kaulų krūvos apgraužtųjų[5].

Net jeigu manysi, jog tai — tik pasakos ir mirusių nelaukia niekas, dėl ko reikėtų nuogąstauti, atsiranda

kitokia baimė. Mat žmonės vienodai bijo atsidurti požemio karalystėje ir neatsidurti niekur. Tai argi ne šlovė, ne vienas iš didžiausių žmogaus dvasios žygių yra narsi mirtis, besipriešinanti tam, ką mums įdiegė seni įsitikinimai?! Niekada nepakils iki dorybės siela, kuri mirtį laiko blogiu. Ji pakils tada, kai manys, jog mirtis nėra beskirtė. Prigimtis neleidžia žmogui didžiadvasiškai eiti prie to, ką jis laiko blogiu: jis artinsis gaišdamas ir delsdamas. Visa, kas daroma nenoromis ar vengiant, nėra šlovinga. Dorybė nieko nedaro prievarta. Nebus garbingo poelgio, jei neatsiduosime jam visa širdimi, jei nors truputėlį jam priešinsimės. O kai daroma kas nors bloga bijant kažko dar blogesnio ar viliantis įsigyti kokį nors gėrį, dėl kurio verta vieną kartą priimti ir iškęsti kokį nors blogį, tada žmoguje kovoja priešingos mintys: vienos ragina įvykdyti sumanymus, kitos stabdo ir liepia vengti įtartinų bei pavojingų dalykų. Žmogus plėšosi į skirtingas puses. Kai taip atsitinka, šlovė žūva. Mat dorybė savo sprendimus vykdo esant visiškai vidinei harmonijai ir nebijo to, ką daro.

Tu nesilenk vargų, bet eik, pasitiki juos drąsiai[6]...

Tu nežengsi narsiau, jei manysi, kad tai — blogis. Išmesk šią mintį iš galvos, nes priešingu atveju joje įstrigs mūsų įkarštį gesinantis įtarimas. Vilkte vilksies prie to, ką reikia pulti. Mūsų šalininkai nori, kad Zenono samprotavimai atrodytų teisingi, o kiti, jiems prieštaraujantys,— apgaulingi bei klaidingi. Aš viso to neapriboju dialektikų dėsniu nei sukriošusių gudragalviavimų painiava, bet manau, jog reikia atmesti viską, dėl ko paklaustasis yra įsitikinęs esąs suklaidintas, tačiau, priverstas sutikti, jis viena sako, o kita mano. Dėl tiesos reikia veikti paprasčiau, o kovoti su baime — narsiau. Man labiau patiktų išpainioti jų nagrinėjamus dalykus ir ne priversti kitus pritarti, bet įtikinti juos. Kaip ragina vadas savo karius, einančius mirti už žmonas ir vaikus? Štai Fabijai[7] — giminė, ant savo pečių užsikrovusi visos valstybės karą. Antai siaurame Termopilų tarpeklyje išsidėstę

spartiečiai. Jie nesitiki nei nugalėti, nei sugrįžti. Čia bus jų kapas. Kaip tu juos paraginsi, kad, atstatę krūtines, žūtų už visą tautą, nusprendę verčiau pasitraukti iš gyvenimo, negu iš tos vietos? Gal taip kalbėsi: „Blogis nėra šlovė. Mirtis yra šlovė. Vadinasi, mirtis nėra blogis"? Labai veiksminga kalba! Po jos iš tiesų visi nedelsdami mesis ant priešų durklų ir mirs stovėdami. O kaip tvirtai kreipėsi į juos Leonidas! Jis tarė: „Papusryčiaukime, bendražygiai, nes pietausime požemio karalystėje". Niekam nesustojo kąsnis burnoje, neįstrigo gerklėje, nekrito iš rankų, visi žvaliai pažadėjo ateiti ir pusryčių, ir pietų. O romėnų vadas[8], siųsdamas karius užimti vietovės, prie kurios reikėjo veržtis per priešų gretas, kreipėsi į juos šitaip: „Bendražygiai! Būtina ten prasiskverbti, grįžti — nebūtina!" Matai, koks paprastas ir koks garbingas yra narsumas! O kurį jūsų išprotavimai padaro drąsesnį ar tiesesnį? Jie palaužia dvasią, kurios jokiu būdu negalima menkinti, silpninti bei versti nagrinėti šios painiavos tada, kai ruošiamas didis žygis. Ne tris šimtus[9], o visus mirtinguosius reikia išlaisvinti nuo mirties baimės. Kaip tu įrodysi, kad mirtis nėra blogis? Kaip nugalėsi nuo kūdikystės įsišaknijusią ir visą amžių kerojusią pažiūrą? Kur rasi pagalbą silpniems žmonėms? Ką pasakysi, kad jie užsidegę pultų į patį pavojų? Kokia kalba pašalinsi bendrą baimę, kokiomis proto jėgomis išrausi tau prieštaraujantį žmonių giminės prietarą? Dėliosi painius žodžius ir regsi klastingus klausimus? Meškos smilga nenudursi. Baisią, siaubingesnę už patį karą Afrikos gyvatę romėnų legionieriai veltui bandė užmušti strėlėmis ir laidyklėmis[10]. Net pitijumi[11] neįmanoma buvo jos sužeisti, nes dėl nepaprastai didelio bei plataus ir tvirto kūno ji nublokšdavo geležį ir visus sviedinius, ir tik girnapusės dydžio akmenys pagaliau ją suknežino. O tu tokias plonas strėles svaidai į mirtį? Yla nori įveikti liūtą? Tavo žodžiai aštrūs. Akuotas taip pat aštrus, tačiau kai kada trapumas daro daiktą nenaudingą ir neveiksmingą. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Liepi man aprašyti kiekvieną dieną nuo pradžios iki galo. Gerai galvoji apie mane, jei manai, kad ištisomis dienomis neatsitinka nieko, ką norėčiau nuslėpti. Iš tiesų taip ir reikia gyventi, lyg gyventume kitų akivaizdoje, taip mąstyti, lyg kas nors galėtų kuo giliausiai pažvelgti į mūsų širdį. Ir gali! Kas iš to, kad šį tą nuslėpsi nuo žmonių? Nuo dievo nieko neužrakinsi. Jis mūsų sielose, jis įsiskverbia į mūsų mintis. Pasakiau „įsiskverbia", tarsi jis kada nors iš ten išeitų. Gerai, padarysiu tai, ko reikalauji, ir mielai tau parašysiu, ką ir kada veikiu. Dabar stebėsiu save (tai bus nepaprastai naudinga) ir prisiminsiu savo prabėgusią dieną. Nedori pasidarome todėl, kad niekas neatsigręžia atgal ir neapžvelgia savo praėjusio gyvenimo. Vis mąstome apie tai, ką veiksime. O juk ateities sumanymai kyla iš praeities. Ši diena priklauso tik man: niekas nieko iš jos neišplėšė. Visą ją praleidau gulėdamas ir skaitydamas. Kūno mankštai skyriau keletą akimirkų, ir už tai dėkoju senatvei: nelabai man jau tai svarbu, nes vos tik pajudu — ir tuojau pavargstu. O nuovargis — net ir didžiausių stipruolių pratybų tikslas. Tu klausi, kas mano progimnastas[1]. Man užtenka vieno Farijaus, mielo, kaip žinai, berniuko, bet ir jį aš pakeisiu. Ieškau kokio nors jaunesnio. Tiesa, Farijus sako, jog mes abu pereinamo amžiaus: ir vienam, ir kitam krinta dantys, tačiau bėgdamas aš vos bepaveju jį, o veikiai ir nebeįstengsiu to padaryti. Matai, kokia naudinga kasdienė mankšta! Beregint smarkiai vienas nuo kito nutolsta į skirtingas puses einantys keleiviai. Jis kopia, o aš leidžiuosi žemyn. Pats supranti, kad aš leidžiuosi greičiau. Netiesą sakau: mano gyvenimas ne leidžiasi žemyn, o krinta. Tu paklausi, kaip vis dėlto baigėsi šiandieninės mūsų varžybos? Taip, kaip bėgikams retai atsitinka: lygiosiomis. Labiau nuvargęs negu pasimankštinęs įlipau į šaltą vandenį (vadinu jį drungnu). Aš, šitoks šalto vandens mėgėjas,

sausio pirmąją sveikindavęs Euripą[2], naujuosius metus pradėdavęs ne tik skaitydamas, rašydamas ar ką nors pasakydamas, bet ir pasinerdamas į Mergelės šaltinį[3], iš pradžių persikėliau prie Tibro[4], o paskui į šią vonią, kurią, net kai esu sveikas ir kai viskas daroma sąžiningai, dar turi sušildyti saulė. Nedaug betrūksta, kad pradėčiau vaikščioti į pirtį. Paskui — sausa duona pusryčiams (aš neinu net prie stalo), po kurių ir rankų plautis nereika. Miegu labai mažai. Žinai mano įprotį: numingu šiek tiek lyg išsikinkęs iš vežimo. Man užtenka tik užsnūsti. Kartais tikrai žinau, jog miegojau, o kartais tik numanau. Štai sugaudė cirko varžybos[5], ausys plyšta nuo įvairiausių stiprių šūksnių, tačiau jie neatitraukia manęs nuo mano apmąstymų, netgi nepertraukia jų. Triukšmą pakeliu nepaprastai lengvai. Daug susiliejusių garsų — man lyg upės čiurlenimas, vėjo ūžimas miške ar kiti jokių minčių nežadinantys garsai. Kam skiriu savo mintis dabar? Pasakysiu. Nuo vakar dienos man iš galvos neišeina tokia mintis: ko siekė protingiausi vyrai, pagražindami svarbiausius dalykus tuščiais ir painiais įrodymais, kurie, net teisingi būdami, panašūs į melą? Didis vyras, šitos labai stiprios bei garbingos filosofijos mokyklos įkūrėjas Zenonas nori atbaidyti mus nuo girtuokliavimo. Paklausyk, kaip jis išvedžioja, kad doras vyras nebus girtas: „Girtam niekas nepatiki paslapties, o doram vyrui — patiki. Vadinasi, doras vyras nebus girtas". Žiūrėk, kaip galima pasijuokti iš tokio įrodymo, panašiai išrikiavus kitus išprotavimus. Užtenka parinkti vieną iš daugelio: „Miegančiam niekas nepatiki paslapčių, o doram vyrui — patiki. Vadinasi, doras vyras nemiega". Poseidonijas gina mūsų Zenoną vieninteliu galimu būdu, tačiau ir taip, mano nuomone, jo neįmanoma apginti. Jis tvirtina, jog žodis „girtas" turi dvi reikšmes. Viena jo reikšmė yra ta, kad žmogus yra prisigėręs vyno ir jau nebesivaldo, kita reikšmė — kad žmogus nuolatos esti girtas, jis yra pasidavęs šiai ydai. Pasak Poseidonijo, Zenonas turįs galvoje tą, kuris nuolatos esti girtas, o ne tą, kuris prisigėrė. Pir-

majam niekas nepatikės paslapčių, kurias vynas gali priversti išplepėti. Bet tai juk — netiesa. Pirmasis išprotavimas kalba apie tą, kuris jau yra girtas, o ne apie tą, kuris bus girtas. Tu, aišku, sutiksi, kad girtas labai skiriasi nuo girtuoklio. Žmogus girtas gali būti pirmą kartą ir neturėti šios ydos, o girtuoklis gali dažnai ir nebūti girtas. Aš žodį „girtas" vartoju ta jo reikšme, kuria jis paprastai vartojamas, ypač kai jį pateikia žmogus, skelbiąs tikslumą ir pasveriantis savo žodžius. Dabar pridurk, kad, jeigu Zenonas iš tikrųjų šitaip jį suprato ir norėjo, jog ir mes taip suprastume, pati žodžio dviprasmybė vis tiek paliko vietos apgaulei, o ieškant tiesos, taip elgtis negalima. Tačiau net jei jis ir turėjo galvoje tokią reikšmę, vis tiek išvada, jog tam, kuris nuolatos girtas, nepatikimos paslaptys — klaidinga. Prisimink, kaip daugeliui ne visada blaivių karių ir imperatorius, ir tribūnas, ir centurionas yra pavedę tokius reikalus, apie kuriuos neleistina prasitarti nė puse žodžio. Ruošiantis nužudyti Gajų Cezarį (turiu omeny tą, kuris užėmė valdžią nugalėjęs Pompėjų), Tilijui Kimbrui buvo patikėta tiek pat, kiek Gajui Kasijui. Kasijus visą gyvenimą gėrė tik vandenį, o Tilijus Kimbras buvo į vyną įjunkęs priešgina. Net ir pats jis juokaudavo: „Kaip aš galėčiau išbūti ko nors neįveikęs, jei negaliu išbūti neįveikęs net vyno". Tegul dabar kiekvienas sau išvardys tuos, kuriems vyno negalima patikėti, o paslaptį — galima. Tačiau vieną į galvą atėjusį pavyzdį aš pateiksiu, kad jis nebūtų užmirštas. Gyvenime reikia turėti ryškių pavyzdžių ir ne visuomet kreiptis į senovę. Lucijus Pizonas, miesto sargybos viršininkas, vieną kartą nusigėręs, apskritai nebenustojo gerti. Didesnę dalį nakties jis praleisdavo puotaudamas, miegodavo beveik ligi šeštos valandos, nes tada jam buvo rytas. Bet miesto apsaugos reikalus jis tvarkydavo kuo uoliausiai. Slaptų pavedimų jam buvo davęs ir dieviškasis Augustas, paskyręs jį valdyti Trakiją, kurią šis sutramdė, ir Tiberijus, kuris, išvykdamas į Kampaniją, paliko Romoje daug įtartinų dalykų ir daug neapykantos. Vėliau, manyčiau, todėl,

kad gerai klojosi su girtuokliu Pizonu, miesto prefektu jis padarė Kosą, rimtą ir kuklų vyrą, bet mirkstantį ir skęstantį vyne tiek, kad kartais iš senato, į kurį ateidavo iš puotos, jį išnešdavo giliai įmigusį. Tačiau Tiberijus savo ranka jam parašydavo daug dalykų, kurių nepatikėdavo net savo patarėjams. Kosui neišsprūdo jokia, nei privati, nei valstybinė paslaptis. Vadinasi, meskite tokius šūkaliojimus: „Girtumo supančiota siela nebegali susivaldyti! Kaip vyno statinės sprogsta pačios, šilumos jėga išmesdamos į viršų visa, kas guli ant dugno, taip, kaitinant vynui, atsiskleidžia ir pasirodo giliai širdyje padėtos paslaptys. Vynui pučiant, girtuokliai išvaro atgal ir maistą, ir paslaptis, vienodai išlieja ir tai, kas sava, ir tai, kas svetima". Būna ir šitaip, tačiau būna ir taip, kad su tais, kuriuos žinome mielai geriant, svarstome net svarbius reikalus. Vadinasi, Zenonui apginti pateikiamas tvirtinimas, jog girtuoklis nenulaiko liežuvio už dantų, yra klaidingas. Geriau atvirai kovoti su girtuokliavimu ir parodyti jo ydas, kurių turėtų vengti kiekvienas vidutinis, ne tik tobulas bei išmintingas žmogus. Išmintingam užtenka tik numalšinti troškulį, net kai kitų suruoštos linksmybės užsitęsia ilgiau, jis kaušteléja, bet nenusigeria. Vėliau pažiūrėsime, ar nuo per didelio vyno kiekio išminčiaus protas apsvaigsta ir apgirsta. O dabar kyla klausimas, kam reikia išprotavimo norint įrodyti, kad doras vyras neturi girtuokliauti? Sakyk paprastai, jog bjauru prisipampti daugiau negu telpa ir nežinoti savo skrandžio talpumo; sakyk, jog girti žmonės padaro daug ką, dėl ko išsiblaivę rausta; išaiškink, jog girtumas yra ne kas kita, kaip savanoriška beprotybė. Pratęsk girto būseną kelioms dienoms: nebus jokių abejonių, kad jis pamišo. Ir dabar jis ne mažesnis, tik trumpesnis. Primink kaip pavyzdį Aleksandrą Makedonietį, kuris savo brangiausią ir ištikimiausią bičiulį Klitą[6] užmušė puotoje, o supratęs, ką padarė, norėjo mirti. Ir iš tiesų privalėjo mirti. Girtumas uždega ir atskleidžia kiekvieną ydą, pašalina nedoriems sumanymams besipriešinančią gėdą. Daugelis susilaiko nenusidėję daugiau iš

gėdos negu iš geros valios. O kai protą užvaldo per didelė vyno jėga, visi anksčiau slėpti blogi polinkiai išplaukia į paviršių. Girtuokliavimas ne gimdo ydas, o tik išvelka jas į šviesą: gašlūnas net nenueina į miegamąjį ir neatidėliodamas leidžia savo geismams tiek, kiek šie nori; ištvirkėlis prisipažįsta bei pasiskelbia sergąs; akiplėša nesulaiko nei liežuvio, nei rankų. Pasipūtėliui auga išdidumas, žiaurios širdies žmogui — nuožmumas, pavyduoliui — piktumas, žodžiu, kiekviena yda išauga ir iškyla į paviršių. Pridurk, kad girtas neatsimena savęs, kalba neaiškiai ir nerišliai, jo akys apsiblaususios, žingsnis netvirtas, galva sukasi, jam atrodo, kad lubos juda tarsi koks viesulas vartytų visą namą, skauda skrandį, kai vynas įkaista ir drasko vidurius. Visa tai dar galima pakęsti, kol nusigėręs dar turi jėgų. O kaip tada, kai mieguistumas atima jas ir girtumas virsta blogu virškinimu? Prisimink, kiek nelaimių pagimdė visuotinis girtavimas: negailestingiausias ir karingiausias tautas atidavė į priešų rankas, atvėrė daugelio metų ryžtingoje kovoje gintas tvirtoves, atkakliausiems ir nenuolankiausiems primetė svetimą jungą, vynu parblokšdamas nenugalėtuosius kautynėse. Aleksandro, apie kurį ką tik užsiminiau, nepražudė daugybė kelionių, daugybė mūšių, daugybė šaltų žiemų, kurias įveikė nugalėjęs vietovių ir klimato sunkumus, daugybė nežinia iš kur tekančių upių, daugybė jūrų, o pribaigė nesaikingas lėbavimas ir toji lemtinga Herkulio taurė[7]. Kokia čia garbė daug išgerti?! Kai tu jau būsi beveik pralenkęs visus ir tavo raginimus dar išgerti kiti atmes miegodami ar vemdami, kai iš visų puotautojų tik vienas laikysies ant kojų, kai šia savo šlovinga savybe būsi nugalėjęs visus ir niekas neįstengs prisisiurbti tiek vyno, kiek tu, tave vis tiek nugalės statinė. Kas pražudė ir prie svetimų papročių bei romėnams nežinomų ydų pripratino Marką Antonijų, didį, kilnios prigimties vyrą, jei ne girtuokliavimas ir aistra vynui, ne mažesnė už aistrą Kleopatrai?! Ji padarė jį valstybės priešu, ji padarė jį
 silpnesnį už savo priešus, ji padarė jį kraugerį, kai

per pietus prieš jį buvo sudėtos pirmųjų valstybės vyrų galvos, kai šalia prašmatniausių valgių ir tiesiog karališkos prabangos jis bandė atpažinti užmuštųjų pagal sąrašus veidus ir rankas[8], kai, prisprogęs vyno, troško kraujo. Bjauru buvo, kad, taip darydamas, jis nusigerdavo, bet daug bjauriau, kad šitai darė būdamas girtas. Potraukis prie vyno gimdo žiaurumą. Mat dėl girtavimo sveikas protas sutrinka ir siautėja. Kaip ilgos ligos padaro žmones kietus, šėlstančius dėl menkiausio prieštaravimo, taip ir nesibaigiantis girtavimas šiurkština protą. Net kai dažnai negirtaujama, pamišimo įprotis vis tiek įsitvirtina, ir per vyną įgytos ydos keroja net ir negeriant. Taigi aiškink, kodėl išmintingas neturi nusigerti. Ne žodžiais, bet tiesiog pavyzdžiais parodyk, kaip tai negražu ir žalinga. Tai labai nesunku: įrodyk, jog, praradę saiką, vadinamieji malonumai virsta kančia. O jei įrodinėsi, kad ir daug vyno išgėręs išmintingas neapsvaigsta ir net girtas elgiasi gerai, tai panašiai galėsi padaryti išvadą, jog nuo nuodų jis nemirs, nuo migdomųjų neužmigs, nuo čemerio neišvems ir neišleis visko, kas yra viduriuose. O jei jam pinasi kojos ir atsipalaidavo liežuvis, kaip galima nemanyti, jog jis pusiau blaivus, pusiau girtas?! Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Manau, kad šitos tinginystę iškratančios kelionės naudingos ir sveikatai, ir užsiėmimams. Pats matai, kaip jos padeda sveikatai: kai meilė mokslams padaro mane nepaslankų ir abejingą savo kūnui, tada mane išjudina kiti. Paaiškinsiu, kokia iš to nauda užsiėmimams: nė akimirką nenustoju skaitęs. Laikau tai būtinu dalyku pirmiausia todėl, kad nebūčiau patenkintas vien savimi, o antra, kad, sužinojęs, kas ištirta kitų, galėčiau pats įvertinti atradimus ir pamąstyti, ką dar reikėtų atrasti. Skaitymas maitina ir atgaivina mąstymo nuvargintą protą, o kartu verčia ir mąstyti. Negalima tik rašyti

arba tik skaityti. Pirmoji veikla sekina ir čiulpia jėgas (turiu galvoje rašiklį), o antroji— atpalaiduoja ir ištežina. Pakaitomis reikia imtis tai vieno, tai kito, vieną kitu žabojant, kad rašiklis paverstų veikalu visa, kas surinkta beskaitant. Kaip sakoma, turime elgtis kaip skraidančios ir medingus žiedus skabančios bitės, kurios visa, ką turi susinešusios, išdėlioja ir išskirsto po korius,— pasak mūsų Vergilijaus:

...arba kai varvantį medų
Krauna ir korio akis saldaus nektaro pripildo[1]...

Tikrai nežinoma, ar jos iš gėlių iščiulpia sultis, kurios ir yra medus, ar, jas surinkusios, paverčia skanėstu, naudodamos kažkokį mišinį bei savo kvėpavimo savybes. Kai kas mano, jog jos sugeba ne gaminti medų, bet tik rinkti jį. Sakoma, kad indų kraštuose medus randamas nendrių lapuose, jis esąs arba tenykštė rasa, arba tirštas ir saldus pačios nendrės gaminamas skystis. Mūsų žolynuose jo taip pat esą, tik jis ne toks ryškus ir pastebimas, todėl tam sukurtas gyvūnėlis ieško jo ir čiulpia. O kai kurie mano, kad jos tai, ko prirenka iš švelnutėlių žaliuojančių bei žydinčių augalų, maišo su priedais ir, veikiant tam tikram raugui, jungiančiam skirtingas žaliavas, paverčia medumi. Tačiau, nenorėdamas nutolti nuo temos, kurią svarstome, pasakysiu, kad ir mes turime elgtis kaip bitės ir išskirstyti visa, ką esame surinkę iš įvairių knygų, nes atskyrus geriau saugoti. Paskui, pasitelkus proto sugebėjimus, reikia uoliai sulieti tuos įvairius mėginius ir suteikti jiems vieną skonį. Net jei bus aišku, iš kur kas nors paimta, tai turi atrodyti kitaip negu ten, iš kur paimta. Tą patį, mums visai nesikišant, prigimtis daro mūsų kūne: prarytas maistas būna apkrovęs skrandį tol, kol tebėra toks, koks buvo, ir plaukioja kąsniais, ir tik pakitęs virsta jėgomis ar krauju. Tą patį darykime ir su dvasios maistu: ką nors iščiulpę, neleiskime, kad tai liktų nepaliesta, nes tai bus mums svetima. Viską suvirškinkime, nes priešingu atveju tai eis į atmintį, bet nepraturtins proto. Būkime ištikimi ir perimkime tai, kam pritariame, kad iš daugelio dalykų

pasidarytų vienas, kaip vienas skaičius pasidaro iš kelių atskirų, kai vienas veiksmas surenka mažesnius ir tarpusavy skirtingus kiekius. Tegul mūsų dvasia daro taip pat. Tegul ji paslepia viską, kas jai padėjo, o rodo tik tai, ką padarė pati. O jei tavyje išryškės panašumas į tą, kurį žavėdamasis būsi iškėlęs aukščiau, norėčiau, kad tu būtum panašus į jį kaip sūnus, o ne kaip atvaizdas, nes atvaizdas — negyvas daiktas. „Kaipgi yra? Ar nebus galima suprasti, kieno kalbą mėgdžioji? Kieno įrodymus? Kieno mintis?“ Manau, jog kartais ir nebus galima suprasti, jei dideli vyrai <...> nes ne viskam, ką pasiskolino lyg iš pavyzdžio, suteikė savo pavidalą, ir atsirado darni visuma. Matai, chorą sudaro daug balsų, tačiau jie visi susilieja į vieną. Yra ten aukštų, yra žemų ir vidutinių balsų, vyrams pritaria moterys, įsiterpia fleitos. Bet atskirų balsų negirdime, girdime visus juos iš karto. Turiu galvoje chorą, kuris buvo žinomas seniesiems filosofams. Mūsų laikų varžybose dainininkų yra daugiau, negu kadaise teatruose buvo žiūrovų. Kai jie užima visus praėjimus, o žiūrovų vietas supa trimitininkai, nuo pakylos gaudžia įvairių rūšių fleitos ir vargonai, visi šie skirtingi garsai darniai susilieja. Norėčiau, kad tokia pat būtų ir mūsų dvasia: tegul joje bus daug menų, daug pamokymų, daug pavyzdžių iš įvairių amžių, tačiau tegul visi jie susijungs į visumą. Kaip to pasiekti? Nuolatos stengiantis. Darykime tik tai, ką pataria protas. Jei jo klausysi, jis tau pasakys: „Išsižadėk viso, ko vaikomasi. Išsižadėk turtų, kurie arba pavojingi savo šeimininkui, arba slegia jį. Išsižadėk kūno ir sielos malonumų, kurie silpnina ir lepina. Išsižadėk svarbių pareigų troškimo, nes jos — tuščias, nepastovus, neturintis galo dalykas, keliantis nerimą, kad ko nors nepamatytum prieky savęs ar ko nors užpakaly savęs, kenčiantis net nuo dvigubo pavydo. Matai, koks nelaimingas yra tas, kuriam pavydima, jeigu jis pats pavydi. Ar regi tuos galiūnų namus, tą susirinkusių sveikinti keliamą sąmyšį prie slenksčio? Daug įžeidimų sulauki, kol įeini, o dar daugiau — kai įeini. Apeik šiuos turtingųjų laip-

tus bei paaukštinimų pakeltus prieškambarius: ten ne tik statu, bet ir slidu. Geriau pasuk prie išminties, siekdamas jos teikiamos ramybės ir galios. O veržiantis prie kilniau atrodančių žmogiškų dalykų, kad ir menkų, kurie pastebimi tik lyginant juos su mažiausiais, kopiama sunkiais ir stačiais takais. Į garbės viršūnes veda nelygus kelias. Jei tau maga užlipti į tokią viršukalnę, kurios nepasiekia likimas, kopdamas pamatysi, jog labiausiai vertinami dalykai lieka apačioje, nors į aukštybes keliausi lyguma. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Lig šiol aš gailėjausi tavęs apeidamas visa, kas yra supainiota, ir tenkindamasis tuo, kad duodu mėgautis mūsiškių skelbiamais teiginiais, įrodančiais, jog dorybė — vienintelis pakankamai veiksmingas dalykas, galintis padaryti gyvenimą laimingą. O tu man liepi išdėstyti visus, kokių tik esama, išprotavimus — ar mūsiškių sukurtus, ar sugalvotus kitų mums pajuokti. Užsimojus tai padaryti, reikėtų rašyti ne laišką, o knygą. Daug kartų kartojau, kad šie įrodymai manęs nedžiugina. Gėda apsiginklavus yla kautis dėl dievų ir žmonių.

„Protingas žmogus yra santūrus. Kas yra santūrus, tas yra ištvermingas. Kas yra ištvermingas, tas yra ramus. Kas yra ramus, tas neliūdi. Kas neliūdi, tas yra laimingas. Vadinasi, protingas žmogus yra laimingas, ir laimingam gyvenimui užtenka vien proto."

Prieštaraudami šiam išprotavimui, kai kurie peripatetikai sąvokas „ramus", „ištvermingas, „neliūdi" aiškina šitaip: ramiu vadinamas tas, kuris retai sunerimsta ir saikingai jaudinasi, o ne tas, kuris niekada nesijaudina. „Neliūdi", pasak jų, reiškia nepasiduoda liūdesiui, nei dažnai, nei per daug linksta į šią ydą, o visiškai išvengti liūdesio žmonių prigimtis neleidžia niekam. Liūdesys išminčiaus nenugali, o tik aplanko

jį. Ir kiti šios mokyklos teiginiai yra panašūs į minėtuosius. Jie neatmeta aistrų, tik reikalauja jas tramdyti. Tačiau kaip menkai vertinamas išminčius, jeigu jis stipresnis tik už pačius silpniausius, linksmesnis tik už pačius liūdniausius, santūresnis tik už pačius palaidžiausius ir didesnis už pačius mažiausius! Kas būtų, jei Ladas girtųsi greitumu, lygindamas save su raišais ir luošais?!

Ir per lauką javų nepiautų praskristi galėtų,
Neprisilietus nė šiaudo, nė varpos vienos nenumynus;
Ji per marių bangas putotas rastų sau kelią,
Ir nė lašas ant kojų greitų užtikšt nesuspėtų[1].

Štai koks yra greitumas, kuris vertinamas pats savaime, o ne giriamas lyginant jį su kuo nors lėtesniu. Kas būtų, jei tu šiek tiek karščiuojantį vadintum sveiku? Ne per daug sunki liga — dar ne sveikata! Jie sako: „Išminčius vadinamas ramiu taip pat, kaip bekauliais vadinami vaisiai, kurių kauliukai ne kieti, bet apyminkščiai". Tai nėra teisinga. Mano supratimu, doras vyras ne mažiau blogybių turi, bet apskritai jų neturi, jos privalo visiškai išnykti, o ne mažėti. Jei tik kokia nors pasiliks, ji išaugs ir apipins žmogų. Didelis akių valkius apakina, o nedidelis — trukdo matyti. Jei leisi išminčiui turėti kai kurių aistrų, protas su jomis nesusitvarkys, jos nuneš jį kaip srautas, ypač kai duosi išminčiui ne vieną aistrą, su kuria jis grumtųsi, bet visas. Daug ramių aistrų padaro daugiau negu viena didelė, nors ir labai galinga. Žmogus godus pinigų, bet ne taip jau smarkiai, jį traukia svarbios pareigos, bet ne taip jau stipriai, jis piktas, bet ir atlaidus, jis nepastovus, bet ne toks jau ir vėjo pučiamas ar besikeičiantis, gašlus, bet ne beprotiškai. Geriau tam, kuris apimtas vienos didelės ydos, negu tam, kurį valdo mažesnės, bet visos. Be to, nesvarbu, ar aistra didelė: kad ir maža būdama, ji nenori paklusti ir nepriima patarimo. Kaip įrodinėjimai neveikia nei laukinių, nei naminių ar prijaukintų gyvulių, nes jų prigimtis kurčia patarimams, taip ir aistros, kad ir visai mažos, prie nieko nesitaiko ir niekam nepaklūsta. Tigrai ar liūtai niekada nepra-

randa žvėriškumo; kartą juos sutramdžius, pažabotas jų nuožmumas pasišiaušia tada, kai mažiausiai šito tikimasi. Ir ydų neįmanoma patikimai prijaukinti. Jei protas ir įstengia kuo nors pagelbėti, tai tik tiek, kad stengiasi, jog yda neišdygtų, o jei ji, neklausydama proto, atsiras, tai neklausydama ir keros. Lengviau užgniaužti jos gimimą negu valdyti puolimą. Taigi šitas saikingumas yra melagingas ir nenaudingas. Jį reikia vertinti kaip kvietimą saikingai eiti iš proto ar saikingai sirgti. Tik dorybei įmanoma vadovauti, bet ne sielos negalavimams. Šiuos lengviau išrauti negu valdyti. Argi galima abejoti, kad neįmanoma sutramdyti įsisenėjusių ir sustabarėjusių žmonių giminės ydų — vadinamųjų mūsų sielos ligų: šykštumo, žiaurumo, palaidumo, nepareigingumo? Vadinasi, neįmanoma sutramdyti ir aistrų, nuo kurių žmonės pereina prie ydų. Be to, jei liūdesiui, baimei, geismui bei kitiems netikusiems polinkiams duosi nors kiek teisių, nebevaldysi jų. Kodėl? Todėl, kad aplinkybės, kurios juos skatina, glūdi ne mumyse. Jie augs priklausomai nuo to, ar juos skatinančios priežastys bus didelės, ar menkesnės. Baimė bus tuo didesnė, kuo daugiau bus ją keliančių dalykų arba kuo arčiau jie bus. Geismas bus stipresnis viliantis gauti reikšmingesnį dalyką. Jei ne mūsų galioje yra išvengti aistrų, tai ne nuo mūsų priklauso ir jų dydis. Leidus išdygti, jos augs kartu augant jų priežastims ir bus tokios, kokias jas padarys šios priežastys. Pridėk dar, kad, ir menkos būdamos, jos visada auga. Niekada pražūtingi dalykai neišlaiko pradinio saiko. Pradžia ligos, kol ji sėlina, esti lengva, o kai serga visas kūnas, žmogų pražudo ir mažiausias jos paūmėjimas. Koks beprotiškas yra tikėjimas, jog įstengsime valdyti baigtį tų dalykų, kurių pradžios neįstengiame valdyti! Kaip aš pajėgsiu užkirsti kelią tam, ko nepajėgiau sulaikyti?! O juk lengviau ko nors neleisti negu leidus užgniaužti. Kai kurie sako, jog taip skirstoma: „Nors santūrus bei išmintingas žmogus savo dvasios būkle ir savybėmis atrodo yra ramus, tačiau iš tikrųjų jis nėra ramus. Jo dvasios būklė tokia, kad jis ne-

sijaudina, neliūdi, nebijo, tačiau atsiranda daugybė priežasčių iš išorės, kurios jį sujaudina". Jie nori pasakyti: jis ne piktas, tačiau retkarčiais supyksta, jis ne bailus, tačiau retkarčiais bijo, tai yra jis neturi baimės ydos, bet turi baimės jausmą. Vadinasi, jei su tuo sutiksime, nuolatinė baimė pereina į ydą, o į sielą įleistas pyktis pakeičia ją, nors anksčiau pyktis jai buvo svetimas. Be to, tas, kuris nemenkina išorės priežasčių ir ko nors bijo, dels, kai reikės narsiai stoti prieš ginklą ir ugnį už tėvynę, įstatymus, laisvę, o jeigu ir eis, tai nepritariant širdžiai. Išminčiaus siela negali taip suskilti. Be to, aš manau, jog būtina nesupainioti dviejų dalykų, kuriuos reikia nagrinėti atskirai. Viena, reikia įrodyti, kad garbingumas — vienintelis gėris, antra, kad dorybės užtenka norint pasiekti gyvenimo laimę. Jei garbingumas yra vienintelis gėris, tai visi sutiks, jog laimingam gyvenimui pakanka dorybės. Tačiau prieštaraujama dėl atvirkštinio teiginio: jei žmogų laimingą padaro tik dorybė, tai garbingumas — vienintelis gėris. Ksenokratas ir Speusipas mano, jog tik dėl dorybės žmogus tampa laimingas, tačiau jie nesutinka, jog gėris yra tik tai, kas garbinga. Epikūras taip pat tvirtina, jog nors dorybę turįs žmogus yra laimingas, tačiau pačios dorybės dar nepakanka laimingam gyvenimui, nes laimę užtikrina ne pati dorybė, o iš dorybės kylantis malonumas. Kvailas skirstymas! Juk jis pats teigia, kad dorybės nebūna be malonumo. Jei ji visada su juo susijusi ir neatskiriama nuo jo, tai jos vienos ir pakanka. Juk ji kartu teikia malonumą, ir be jo nebūna dorybės net tada, kai ji yra pati sau. Beprasmiška tvirtinti, jog žmogus tik dėl dorybės bus laimingas, bet nepasieks tobulos laimės. Nesuprantu, kaip tai galėtų būti. Juk laimingas gyvenimas turi savyje tobulą, nenugalimą gėrį. Jeigu jis yra, tai gyvenimas — tobulai laimingas. Jei nėra nieko didesnio ir geresnio už dievų gyvenimą, o dieviškas gyvenimas yra laimingas, tai nebėra kur jam kilti. Be to, jei laimingam gyvenimui nieko nestinga, tai laimingas gyvenimas yra tobulas: jis yra ir laimingas, ir laimingiausias. Nejaugi tu abejoji, kad

laimingas gyvenimas yra aukščiausiasis gėris? O jeigu jame glūdi aukščiausiasis gėris, vadinasi, jis laimingiausias. Kaip neįmanoma nieko pridėti prie aukščiausiojo gėrio (kas dar gali pakilti virš to, kas aukščiausia?), taip neįmanoma ko nors pridėti ir prie laimingo gyvenimo, kurio nebūna be aukščiausiojo gėrio. Jei tu surasi ką nors dar laimingesnio, reikės surasti ir ką nors dar aukštesnio. Mano įsitikinimu, virš aukščiausiojo gėrio nebėra jokios pakopos. Jei vienas yra ne toks laimingas kaip kitas, tai jis labiau trokš laimingesnio kito gyvenimo negu savo. O laimingas žmogus nieko labiau nevertina už savąjį gyvenimą. Nė vienas iš dviejų teiginių neįtikina: nei tas, kad laimingam žmogui yra dar kas nors, ko jis labiau norėtų; nei tas, kad jis nenori turėti nieko geresnio už tai, ką turi. Kuo žmogus protingesnis, tuo labiau jis siekia to, kas geriausia, ir geidžia tai įsigyti įvairiais būdais. Kaip gali būti laimingas tas, kuris dar gali ir net privalo ko nors geisti?! Pasakysiu, iš kur kyla ši klaida: žmonės nežino, jog laimingas gyvenimas yra tik vienas. Ant aukščiausios pakopos jį užkelia kokybė, o ne dydis. Tad ilgas gyvenimas prilygsta trumpam, tekantis plačiai — skurdesniam, išsklaidytas į visas puses ir padalytas į daugelį dalių — sutelktam į visumą. Kas vertina jį pagal skaičius, matus ir dalis, tas atima iš jo tai, kas jame yra nuostabiausia. O kas gi laimingame gyvenime nuostabiausia? — Tai, kad jis yra tobulas. Valgymo ir gėrimo tikslas — pasisotinti. Vienas valgo daugiau, kitas — mažiau. Argi tai svarbu? Abu sotūs. Vienas geria daugiau, kitas — mažiau, bet argi tai svarbu? Abu jau nebeištroškę. Vienas gyvena ilgiau, kitas — trumpiau, bet tai nesvarbu, jeigu daugelis metų pirmąjį padarė tokį pat laimingą, kokį laimingą antrąjį padarė keleri metai. Tas, kurį tu vadini mažiau laimingu, apskritai nėra laimingas: šio žodžio negalima laipsniuoti.

„Kas yra drąsus, tas nepažįsta baimės. Kas nepažįsta baimės, tas neliūdi. Kas neliūdi, tas yra laimingas."

Tai — mūsiškių išprotavimas. Jam prieštarauti mėginama taip: esą mes laikome pripažintu klaidingą ir ginčytiną teiginį, jog drąsus nepažįsta baimės. „Kaipgi yra? Argi drąsuolis nebijo gresiančių nelaimių? Tai būtų pamišėlio ar bepročio, o ne drąsuolio savybė! Šis bijo nestipriai, tačiau visiškai nuo baimės nėra apsaugotas." Tie, kurie taip sako, grįžta prie tos pačios klaidos — dorybę pakeičia nedidele yda. Juk tas, kuris bijo, kad ir rečiau ar mažiau, vis tiek nėra atsikratęs blogybės, tik ji mažiau jam kenkia. „Mano nuomone, beprotis yra tas, kuris neišsigąsta gresiančių nelaimių." Tiesa, jei tai iš tiesų yra nelaimės. Tačiau jeigu jis supranta, jog tai nėra nelaimės, o nelaime laiko tik gėdą, jis privalės ramiai žvelgti į pavojus ir niekinti tai, ko kiti bijo. Jei nebijoti nelaimių — kvailio ir bepročio savybė, vadinasi, kuo žmogus protingesnis, tuo labiau jis turi bijoti. „Jūsų žodžiais tariant, drąsuolis pats puola į pavojus." Visai ne. Jis nebijo jų, bet vengia. Saugotis jam dera, bijoti — ne. „Kaipgi yra? Argi jis nebijos mirties, pančių, ugnies ir kitų likimo smūgių?" Nebijos. Mat jis žino, jog tai nėra nelaimės, o tik atrodo, jog tai — nelaimės. Jis mano, jog visa tai yra žmogaus gyvenimo baubai. Nupiešk jam nelaisvę, rykštes, grandines, neturtą, ligas ar prievartos draskomą kūną ir visa kita, kas tau šaus į galvą: jam tai bus tuščia baimė. Tegul šito bijo bailiai. Ar tu laikai nelaime tai, prie ko mums reikia eiti savo noru? Tu klausi, kas gi yra nelaimė? Nelaimė — tai pasiduoti vadinamosioms nelaimėms ir paaukoti joms savo laisvę, dėl kurios reikia viską iškęsti. Laisvė žūva, jei neniekiname to, kas mus pavergia. Jie nesvarstytų, kas tinka drąsiam vyrui, jeigu suprastų, kas yra drąsa. Ji nėra nei skubotas nutrūktgalviškumas, nei pavojingų nuotykių ieškojimas, nei stiprių išgyvenimų potraukis. Ji yra sugebėjimas atskirti, kas yra blogis, o kas — ne. Drąsos esmė — uoliausiai saugoti save ir ištvermingiausiai iškęsti visa, ką duoda apgaulinga nelaimių regimybė. „Kaipgi yra? Kai virš drąsaus vyro galvos pakimba kardas, kai viena po kitos subadomos jo kūno dalys, kai jis ant

savo kelių išvysta išvirtusius savo vidurius, kai po kurio laiko kankinimai kartojami, kad jis stipriau juos justų, o iš apdžiūvusių žaizdų vėl bėga šviežias kraujas, tai ar tada jis nebijo? Ar tu sakai, kad jam neskauda?" Aišku, skauda. Narsumas negali atimti iš žmogaus jutimų. Bet jis nebijos ir nepalaužtas iš aukšto žvelgs į savo kančias. Tu klausi, apie ką jis tuomet mąsto? Apie tą patį kaip ir tie, kurie drąsina sergantį draugą.

„Nelaimė kenkia. Kas kenkia, tas daro žmogų blogesnį. Skausmas ir skurdas nedaro žmogaus blogesnio. Vadinasi, skausmas ir skurdas nėra nelaimės."

„Šis teiginys yra klaidingas. Ne visa, kas kenkia, daro žmogų blogesnį. Dargana ir audra kenkia vairininkui, tačiau nedaro jo blogesnio." Kai kurie stoikai tam prieštarauja taip: nuo darganos ir audros vairininkas pasidaro blogesnis, nes neįstengia padaryti to, ką buvo numatęs, ir negali vairuoti laivo reikiama kryptimi. Jis nėra pamiršęs savo amato, bet tą kartą blogiau atlieka savo darbą. Peripatetikai taip jiems atsako: „Vadinasi, ir išminčių padarys blogesnį skurdas, skausmas ir panašūs dalykai. Dorybės iš jo neišplėš, bet jo darbui kliudys". Tai būtų teisinga, jei vairininko ir išminčiaus padėtis būtų vienoda. Išminčiaus gyvenimo tikslas yra ne užbaigti tai, kas pradėta, bet viską daryti teisingai. Vairininko tikslas yra būtinai nuplukdyti laivą į uostą. Sugebėjimai yra tarnai, ir jie turi vykdyti tai, ką yra žadėję. Išmintis — valdovė ir karalienė. Sugebėjimai tarnauja gyvenimui, o išmintis jį valdo. Aš manau, jog reikia atsakyti kitaip: nei vairininko meno, nei jo meno pasireiškimo audra nepadaro blogesnio. Vairininkas tau pažadėjo ne sėkmingai plaukioti, bet naudingai dirbti ir mokėti valdyti laivą, o jo išmanymas atsiskleidžia tuo ryškiau, kuo labiau jam priešinasi kokia nors atsitiktinė jėga. Kas galėjo tarti: „Neptūne, šį laivą tu tik neapvirtusį..."[2], tas pakankamai padarė savo menui. Audra kliudo ne vairininko darbui, bet jo sėkmei. „Kaipgi yra? Argi vairininkui nekenkia ta aplinkybė, kuri neleidžia jam pasiekti uos-

to, kuri jo pastangas padaro bergždžias, kuri arba padeda jam, arba sulaiko ir nuginkluoja?" Kenkia, bet ne kaip vairininkui, o tik kaip jūrininkui. Antraip jis nebūtų vairininkas. Vairininko menui audra nekliudo, tik parodo jo sugebėjimus: ramiu oru, kaip sakoma, kiekvienas gali būti vairininku. Ji trukdo laivui, o ne vadui, kai šis eina vado pareigas. Vairininkas turi du vaidmenis: vienas iš jų yra tas pats visiems, įsėdusiems į šį laivą — būti keleiviu, o kitas vaidmuo yra tik jo — būti vairininku. Audra kenkia jam kaip keleiviui, o ne kaip vairininkui. Be to, vairininko menas nėra jo gėris: jis priklauso tiems, kuriuos jis veža, kaip gydytojo menas priklauso tiems, kuriuos šis gydo. Išminčiaus gėris priklauso visiems: ir tiems, su kuriais šis gyvena, ir jam pačiam. Galbūt pakenkti vairininkui gali tai, kad audra sutrukdė padaryti kitiems žadėtą paslaugą, tačiau išminčiui negali pakenkti nei skurdas, nei skausmas, nei kitos gyvenimo audros. Įmanoma sutrukdyti tik tuos jo darbus, kurie susiję su kitais žmonėmis. Pats jis visuomet yra veiklus, o labiausiai tada, kai likimas jam priešinasi. Tuomet jis daro išminties darbą, o ji, kaip sakėme, yra ir kitų, ir jo paties gėris. Be to, niekas netrukdo jam būti naudingam kitiems ir tada, kai jį prislegia kokia nors nedalia. Skurdas gali jam sutrukdyti parodyti, kaip reikia tvarkyti valstybę, tačiau jis leis mokyti, kaip reikia iškęsti neturtą. Išminties darbai trunka visą gyvenimą. Jokie atsitiktinumai, jokios aplinkybės neatima iš išminčiaus galimybės veikti. Jis tą patį daro ten, kur ką nors kita daryti uždrausta. Jis prisitaikęs prie visko: gėriui vadovauja, o blogį nugali. Kartoju, jis yra taip užsigrūdinęs, kad, ir esant sėkmei, ir nesėkmei, išsaugo dorybę žvelgdamas į ją pačią, o ne į tai, ką ji pasiekė. Vadinasi, jam netrukdo nei skurdas, nei skausmas, nei visa kita, kas atbaido ir nuveja neišmanėlius. Tu manai, jog nelaimės jį slegia? Ne, jos tarnauja jam. Fidijas mokėjo daryti statulas ne tik iš dramblio kaulo, jis darė jas ir iš bronzos. O jei tu būtum jam davęs marmuro ar net dar prastesnės medžiagos, jis būtų padaręs tai, kas

9. 2035

tik geriausia gali būti padaryta iš jos. Taip ir išminčius: jei galės, rodys dorybę turtuose, jeigu ne — skurde; jei galės — tėvynėje, jei ne — ištrėmime; jei galės — būdamas karvedys, jei ne — kareivis; jei galės — sveikas, jei ne — luošas. Kad ir koks jo likimas būtų, padarys ką nors įsimintina. Yra tramdytojų, kurie pačius nuožmiausius ir didžiausią baimę keliančius žvėris prijaukina prie žmogaus; be to, nesitenkindami išmušę jų žiaurumą, prijaukina juos tiek, kad jie tampa žmogaus draugais. Liūtui prižiūrėtojas kiša ranką į nasrus, sargas bučiuoja tigrą, neūžauga etiopas liepia drambliui atsiklaupti ir vaikščioti virve. Panašiai išminčius meniškai tramdo blogį. Kai prie jo prisiartina skausmas, elgetystė, nešlovė, kalėjimas, ištremtis, kurie kitiems kelia siaubą, jis juos prisijaukina. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Rašau tau, poilsiaudamas paties Scipiono Afrikiečio sodyboje. Pagerbiau jo vėlę ir altorių, kuris, kaip man atrodo, yra šio garsaus vyro kapas. Esu įsitikinęs, kad jo siela grįžo į dangų, iš kurio buvo atėjusi. Jis grįžo ten ne todėl, kad vadovavo didžiulei kariuomenei (ją turėjo ir pašėlęs bei tuo pašėlimu sėkmingai naudojęsis Kambizas), bet todėl, kad buvo nepaprastai kuklus ir pareigingas; mano nuomone, šie jo bruožai dar nuostabiau atsiskleidė jam paliekant tėvynę negu tada, kai jis ją gynė. Arba Scipionas gyvens Romoje, arba Roma bus laisva. Jis pasakė: „Aš nenoriu pakeisti nė vieno įstatymo ar nuostato. Tegul lieka tos pačios teisės visiems piliečiams. Tėvyne, naudokis mano geradarybėmis be manęs. Aš suteikiau tau laisvę, aš ir įrodysiu, kad ji yra. Išeinu, jeigu išaugau didesnis negu tau naudinga“. Kaip aš galėčiau nesižavėti tuo didžiadvasiškumu, dėl kurio jis savanoriškai pasitraukė į tremtį nenorėdamas apsunkinti valstybės?! Aplinkybės taip susiklostė, kad arba laisvė galėjo pakenkti Scipionui, arba Scipionas — laisvei. Ir viena, ir kita būtų buvę

nedora, ir jis užleido vietą įstatymams pasitraukdamas į Literną, nes manė, jog jo nusišalinimas valstybei yra toks pat naudingas, kaip ir Hanibalo pasitraukimas. Mačiau iš keturkampių akmenų pastatytą dvarą, mišką juosiančią sieną, iš abiejų dvaro pusių iškilusius gynybinius bokštus, pastatų bei žalumynų apsuptą vandens saugyklą, kurios atsargų užtektų visai kariuomenei, ankštą ir, pagal senolių papročius, tamsią pirtelę. Mūsų protėviams atrodė, kad tai, kas šviesu, nėra šilta. Taigi, mąstydamas apie Scipiono įpročius ir mūsų papročius, jutau didelį malonumą: šioje skylėje kaimo darbų nuvargintą kūną prausė Kartaginos siaubas, karvedys, kuriam Roma skolinga už tai, kad buvo užimta tik vieną kartą[1]! Jis grūdinosi darbu ir, kaip buvo senovėje įprasta, pats įdirbdavo savo žemę. Jis stovėjo po šiuo apšiurusiu stogu, tenkinosi tokiomis pigiomis grindimis! O kaip dabar, kas šitaip prausiasi? Žmogus pats sau atrodo skurdus ir menkas, jei sienos nežėri didžiuliais brangiais skrituliais, jei Aleksandrijos marmuro nerėmina Numidijos plytelių raštai, jei viso to nedengia kruopščiai užlietas bei tarsi paveikslas išmargintas dažų sluoksnis, jei stogas ne stiklinis, jei kadaise retai matomu kokioje nors šventykloje Taso akmeniu neiškloti tvenkiniai, į kuriuos pasineriame išsisunkę nuo smarkaus prakaitavimo, jei vanduo liejasi ne iš sidabrinio čiaupo. Kalbu apie plebėjų vamzdžius, o ką reikės pasakyti, kai pereisiu prie atleistinių pirčių? Kiek ten statulų, kiek kolonų, kurios nieko nelaiko ir pastatytos tik dėl grožio, kad viskas atrodytų brangiau! Kiek laiptuotais latakais čiurlena vandens srovių! Pasidarėme tokie prabangos mėgėjai, kad pageidaujame vaikščioti tik ant brangakmenių. Toje Scipiono pirtyje mažučiai, greičiau sakytum plyšiai, o ne langeliai, iškirsti akmenų sienoje, kad įleistų šviesos negadindami pastato. O dabar tarakonų landynėmis vadinamos pirtys, jeigu jos pastatytos ne taip, kad visą dieną pro langus šviestų saulė, jei negalima jose ir maudytis, ir degintis, jei iš vonios nematyti laukų ar jūros. Tačiau net tų pirčių, į kurias visi bėgo ir jomis

žavėjosi, kai buvo pastatytos, dabar jau pradedama vengti, jos laikomos pasenusiomis, vos tik pati save pralenkianti prabanga išgalvoja ką nors nauja. O kadaise pirčių buvo nedaug, ir niekas jų nepuošdavo. Kam puošti skatiko vertą daiktą, kuris buvo išrastas naudai, o ne malonumui?! Nesiliedavo, nebėgdavo be perstojo šviežias lyg iš karšto šaltinio vanduo. Buvo manoma, jog visai nesvarbu, ar jis skaidrutėlis, jei tik jis nuplauna purvą. Bet, dievaži, malonu įžengti į tas tamsias, prastu stogu dengtas pirtis, kai žinai, kad jose patys savo rankomis darė tvarką arba edilas Katonas, arba Fabijus Maksimas, arba kuris nors iš Kornelijų! Mat, būdami edilai, šie labai kilmingi vyrai eidavo į tas vietas, kur renkasi žmonės, reikalaudami švaros, naudingos bei sveikatai išganingos šilumos — ne tokios, kokia dabar išrasta, kuri kaitina tiek, kad maudytis būtų galima liepti kokiam nors vergui baudžiant jį už nusikaltimą. Man atrodo, šiais laikais nebėra skirtumo, ar pirtis dega, ar tik kūrenama. O kai kas Scipioną vadina prasčioku už tai, kad siauri langai neįleisdavo saulės ant jo plautų, kad jis nesikaitindavo ryškioje šviesoje ir nesišutindavo pirtyje. Nelaimingas žmogus! Jis nemokėjo gyventi. Prausėsi ne per karštu vandeniu, dažnai — drumzlinu, o kai stipriau lydavo — beveik purvinu. Jam nebuvo svarbu, kaip praustis, jis juk eidavo ten nusiplauti prakaito, o ne tepalų. Kaip manai, kokie žodžiai pasigirstų dabar iš kai kurių lūpų? „Nepavydžiu Scipionui, jis iš tiesų buvo tremtinys, jei taip prausėsi." O ką jie pasakytų, jei žinotų, kad jis ir prausdavosi ne kasdien! Kaip tvirtina senųjų Romos papročių pasakotojai, kasdien buvo mazgojamos rankos ir kojos, kurios, aišku, bedirbant išsipurvindavo, o visas kūnas — kartą per savaitę. Kas nors pasakys: „Aišku, kad jie buvo baisiai nešvarūs". Kaip manai, kuo jie atsiduodavo? — Karo tarnyba, darbu, vyru. Kai buvo išrastos švarios pirtys, daugelis pasidarė nešvaresni. Ką sako Horacijus Flakas norėdamas aprašyti šlykštų ir per daug išlepusį žmogų?

O paimk Bukilą šiais laikais, jis iš tolo dvoks ožiu ir atsistos į vietą Gargonijaus, kurį Horacijus priešpriešino tam Bukilui. Dabar per maža išsitrinti tepalais, reikia tai kartoti du ar tris kartus per dieną, kad jie nespėtų išgaruoti nuo kūno. Kas yra, kad jie tuo kvapu giriasi kaip savo pačių? Jei visa, ką parašysiu toliau, tau pasirodys labai nuobodu, kaltink dvarą, kuriame iš Egialo, valdančio dabar šią žemę ir nepaprastai darbštaus šeimynos tėvo, sužinojau, jog galima persodinti ir senus medžius. Šito reikia mokytis mums, seniams, sodinantiems alyvas kitiems. Mačiau, kad sodas, kuriame auga persodinti trejų ar ketverių metų medžiai, duoda gausybę vaisių. Ir tave pridengs tas medis, kuris

Auga lėtai, ir jo atvašoms nesulaukti šešėlio[4],

kaip rašo mūsų Vergilijus, žiūrėjęs ne kaip teisingiau, bet kaip gražiau pasakyti, norėdamas ne pamokyti žemdirbius, o suteikti jiems malonumo skaitant. Praleisdamas visa kita, nurašysiu tai, už ką man šiandien reikia jį peikti:

Pupą pavasarį sėk; tuomet ir tave, o Liucerna,
Vagos ištręšę priglaus, o sorą atminti bus laikas[5]...

Ar reikia juos sodinti kartu ir ar šie augalai sėjami pavasarį, galima nuspręsti štai pagal ką: dabar, kai tau rašau, birželis jau baigiasi, artinasi liepa, o aš tą pačią dieną regėjau žmones pjaunant pupas ir sėjant soras. Bet grįžtu prie alyvų, nes mačiau jas persodinant dviem būdais: nugenėjęs ir sutrumpinęs šakas iki vienos pėdos, jis perkėlė didelių medžių kamienus kartu su šakniamazgiais, prieš tai apipjaustęs šaknis ir palikdamas tik patį gumburį, nuo kurio šios buvo nusvirusios. Aptepęs tokį kamieną mėšlu, nuleidžia į duobę, o po to ne tik žemėmis užpila, bet ir apmindo, prispaudžia. Jis sako, jog suplūkti žemę labai naudinga, nes prie šaknų neprasiskverbia šaltis ir vėjas. Be to, medis ne taip svyruoja ir dėl to leidžia išaugti ir į žemę įsirausti naujoms šaknims, nes priešingu atveju jos, peršviečiamos kaip vaškas ir silp-

nai besilaikančios, trūkinėja net ir menkai linguojant. Žemutinę liemens dalį prieš sodindamas jis apskuta. Ten, kur žievės nėra, pasak jo, išaugančios naujos šaknys. Kamienas neturi kyšoti iš žemės daugiau kaip per tris ar keturias pėdas. Tuomet nuo pat apačios išauga šakos, ir didesnė kamieno dalis nebus tokia sausa bei susisukusi kaip senų alyvų. Medžius galima sodinti dar ir taip: Egialas ėmė stiprius ūglius su dar jauna ir minkšta žieve ir sodino juos tokiu pat būdu. Jie auga šiek tiek lėčiau, bet kadangi kyla iš daigų, nėra šiurkštūs ar išstypę. Taip pat mačiau, kaip prie kito medžio persodinama daugiametė vynuogė: reikia pašalinti kiek galima visas mažas jos šakneles, o po to laisvai paguldyti, kad šaknis leistų iš kamieno. Mačiau persodinant vynuogę ne tik vasarį, bet ir besibaigiant kovui: jos jau pradeda vyniotis apie naujas atramas. Tačiau visus vadinamuosius storakamienius medžius, jo nuomone, reikia laistyti vandeniu iš saugyklos. Jei jis duoda naudos, tai lietūs — mūsų valdžioje. Daugiau neketinu tavęs mokyti, kad nepasidarytum mano varžovas, kaip aš pasidariau Egialo varžovas. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Dar neįlipęs į laivą, patyriau laivo sudužimą. Kaip viskas atsitiko, nerašau, kad nemanytum, jog ir tai reikia priskirti prie stoikų paradoksų. Nė vienas iš jų nėra klaidingas ar toks keistas kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Aš tai įrodysiu, jeigu šito norėsi ir net jeigu nenorėsi. O kol kas ši kelionė atskleidė man, kiek daug dalykų mums nereikia ir kaip lengvai savo noru galėtume atsisakyti daiktų, kurių netekimo net nejaučiame, kai juos atima būtinybė. Su keliais viename vežime tilpusiais vergais ir be jokių daiktų, išskyrus tuos, kurie ant mūsų kūno, aš ir manasis Maksimas leidžiame jau antrą nepaprastai laimingą dieną. Čiužinys guli ant žolės, o aš — ant jo. Vieną apsiaustą pasikloju, kitu—

apsiklojù. Pusryčiai tokie, kad nieko iš jų neatimsi: paruošiami per valandėlę, ir visada yra džiovintų figų, be kurių negali išsiversti kaip ir be užrašų lentelių. Kai turiu duonos, figos atstoja užkandą, o kai neturiu, jos atstoja duoną. Kiekvieną dieną jos man padaro naujametine švente[1], o sėkmingą ir laimingą ją padarau aš pats savo geromis mintimis, didybe sielos, kuri labiausiai išauga, kai, atmetusi visa, kas yra ne jos, ir atsikračiusi baimės, susikuria ramybę, o pažabojusi troškimus — turtus. Mano kelionės vežimas yra prastas. Mulai tik lėtai žengdami parodo, kad dar gyvi. Vežėjas basas, bet ne dėl karščio. Sunkiai prisiverčiu norėti, kad šis vežimas atrodytų priklausąs man. Dar tebesu linkęs nepagrįstai gėdintis to, kas teisinga: vos tik sutinkame keleivį su prašmatnesne palyda, aš nenorom raustu. Tai rodo, jog principai, kuriuos giriu ir kuriems pritariu, dar manyje neturi tvirtos ir pastovios buveinės. Kas rausta dėl kuklaus vežimo, tas girsis brangesniu. Kol kas nedaug esu pažengęs į priekį. Dar nedrįstu visų akivaizdoje tenkintis mažu. Man teberūpi prašalaičių nuomonė. O juk reikėtų tarti prieštaraujant visos žmonių giminės nuomonei: „Jūs einate iš proto, klystate stulbdami dėl nereikalingų dalykų, nieko nevertinate pagal tikrąją vertę! Vos tik iškeliami turto reikalai tų žmonių, kuriems ketinate paskolinti pinigų ar padaryti paslaugą (jūs ir paslaugas įrašote į išlaidų knygas), pradedate uoliausiai viską skaičiuoti: „Jis turtingas, bet turi daug skolų, jo namai gražūs, bet įrengti už svetimus pinigus, niekas greičiau už jį nesurinks išvaizdesnio vergų būrio, bet jis negrąžina skolų; jei užmokės kreditoriams, jam nieko nebeliks". Taip pat turite elgtis ir spręsdami kitus klausimus: ištyrinėti, kiek kiekvienas yra vertas. Tu manai, kad anas yra turtingas, nes jis net į kelionę vežasi auksinius indus, nes visose provincijose turi ariamos žemės, nes jo skolininkų knyga stora, nes jo priemiesčio sklypas toks didelis, jog ir Apulijos dykynėse jam pavydėtų. Viską suminėsi, o juk jis — skurdžius. Kodėl? Todėl, kad turi skolų. Kiek? Viską. Ar tu manai, jog yra

skirtumas, ar jis pasiskolino iš žmogaus, ar iš likimo? Argi svarbu, kad visi mulai nupenėti ir vienspalviai? Kad vežimas išpuoštas raižiniais?

Teukrams liepia visiems po žvengiantį žirgą nuvesti,
Purpuro gūnią užtiesus, šilkais ir auksu išsiūtą.
Aukso šorai gražiai ant krūtinių žėrėdami karo,
Auksu dengti, ir dantim jie kremta auksą geltoną[2].

Nei šeimininkas nuo to nepasidaro geresnis, nei mulas. Buvęs cenzorius Markas Katonas, kurio gyvenimas valstybei buvo toks pat reikšmingas kaip Scipiono (mat vienas kariavo su priešais, o kitas — su blogais papročiais), važinėdavo kuinu, atsisėdęs ant dėžių, kuriose veždavosi mantą. Oi, kaip norėčiau, kad jis susitiktų kurį nors iš dabartinių turtingų dabitų, genančių prieky savęs pasiuntinius numidus ir keliančių milžinišką dulkių debesį! Be abejonės, jis dailesnis už Marką Katoną ir turi daugiau palydovų, tačiau tas, kuris skęsta tokioje prabangoje, negali spręsti, ar parsiduoti kardui, ar peiliui[3].

Kokie puikūs buvo laikai, kai triumfuojantis[4] karvedys, cenzorius, dar daugiau — pats Katonas tenkinosi vienu kuinu, kuris net ne visas jam priklausė, nes dar tempė prie abiejų šonų kabančias dėžes! Ar už visus tuos atšertus žviginius, bėgūnus, ristūnus tu nevertintum labiau to vienintelio, paties Katono botagu čaižyto arklio?! Matau, jog šiai temai nebus galo, jei aš pats jos nebaigsiu. Taigi nebekalbėsiu, kad jis numatė, jog ateitis ir bus tokia, kokia yra mūsų laikais, ir pirmas pavadino ją „nešuline“. Dabar noriu tau pateikti trumpų mūsiškių samprotavimų apie dorybę, kurios, mūsų tvirtinimu, užtenka laimingam gyvenimui.

„Tai, kas yra gera, daro žmones gerus. Tai, kas gera muzikos mene, daro žmogų muzikantu. Atsitiktiniai dalykai nedaro žmogaus gero. Vadinasi, jie nėra gėris.“

Peripatetikai prieštaraudami tvirtina, kad pirmoji prielaida yra klaidinga. „Tai, kas gera, ne visuomet padaro žmogų gerą. Muzikoje kažkas gero yra fleita arba styginis, arba koks nors kitas tinkamas groti instrumen-

tas, tačiau nė vienas iš jų nepadaro žmogaus muzikantu." Mes atsakysime taip: „Jūs nesuprantate, kuria prasme mes sakome „tai, kas gera muzikoje". Mes turime galvoje ne muzikanto instrumentus, bet tai, kas jį padaro muzikantu. Tu pereini prie muzikos reikmenų, o ne prie paties meno. Jei pačiame muzikos mene yra kažkas gero, tai žmogų padarys muzikantu". Paaiškinsiu išsamiau. Gėris muzikos mene yra dviejų rūšių: vienas yra tai, kas padeda tapti muzikantu, o antras — tai, kas padeda atsirasti pačiam menui. Tapti muzikantu padeda instrumentai: fleitos, vargonai, styginiai, bet jie neturi nieko bendra su pačiu menu. Menininku galima būti ir be jų, tik, aišku, tada negalima naudotis menu. O žmogaus gėris nėra dvilypis. Ir žmogaus, ir jo gyvenimo gėris yra tas pats.

„Kas tenka niekingiausiam ir šlykščiausiam, tas nėra gėris. Turtai tenka ir sąvadautojui, ir lanistai[5]. Vadinasi, turtai nėra gėris."

„Jūsų teiginys neteisingas,— tvirtina anie.— Juk matome, kad gėris tenka ir menkiausiam gramatikui, gydytojui ar vairininkui." Bet šitie menai ir nesiūlo dvasios didybės, nepakyla į aukštybes, neniekina atsitiktinumų. O dorybė žmogų iškelia virš visko, ką vertina mirtingieji. Ji nei per daug trokšta to, kas vadinama gėriu, nei per daug baidosi to, kas vadinama blogiu. Vienas iš Kleopatros numylėtinių — Chelidonas valdė didelį turtą. Neseniai Natalis, tokio pat nedoro, kaip ir nešvaraus liežuvio žmogus (moterys apsivalydavo į jo burną), buvo daugelio turtuolių turto paveldėtojas, ir pats paliko daug paveldėtojų. Kaipgi yra? Ar pinigai padarė jį nešvarų, ar jis pats suteršė pinigus? Į kai kurių žmonių rankas denarai patenka tarsi į pamazgų duobę. Dorybė yra aukščiau už visa tai, ji vertinama pagal jos pačios vertę. Nieko, kas atitenka pirmam geresniam žmogui, ji nelaiko gėriu. O gydymas arba laivo vairavimas nedraudžia žavėtis tokiais dalykais. Ir nesant doram žmogui, galima būti gydytoju, galima būti vairininku, galima būti gramatiku — taip pat, dievaži, kaip ir virėju. Kam pavyksta įsigyti ne bet kokį

daiktą, to nepavadinsi bet kuo. Kiekvienas yra toks, kas ką turi. Pinigų dėžė verta tiek, kiek joje yra pinigų, nes pati ji yra tik priedas. Kas gi pilną maišą vertins kitaip, ne pagal tai, kiek jame pinigų? Taip būna ir dideliems turtų valdytojams; jie yra tik turtų perviršis ar priedas. Kodėl gi išminčius yra didis? Todėl, kad didi jo dvasia. Vadinasi, yra tiesa tai, kad niekingiausiam žmogui tekęs dalykas nėra gėris. Aš niekada nepasakysiu, jog skausmo nejautimas yra gėris: jo nepažįsta cikada, nepažįsta blakė. Nepasakysiu, jog ramybė ir gyvenimas be vargų yra gėris. Kur rasi nerūpestingesnį padarą už kirminą?! Tu klausi, kas žmogų daro išminčiumi? Tai, kas daro ir dievą. Išminčiui reikia pripažinti kažką dieviško, dangiško, didingo. Ne visiems gėris tenka, ne bet ką pakenčia kaip savo skelbėją. Žiūrėk,

Kas kur gali derėt ir kas kur nežada augti.
Čia vešlesni javai, ten vynuogės bus sultingesnės,
Vaismedžiai našūs kitur ir draug žaliuoja nesėtos
Piktžolės. Ar nematai, kad kroko kvepalus Tmolas,
Indai drambliakaulį duoda, smilkalą lepūs sabiečiai,
Plieną chalibai nuogi, beprótaukius dvokiančius Pontas[6].

Visa tai paskirstyta tarp kraštų, kad mirtingieji privalėtų tarp savęs prekiauti, kad jie pradėtų vieni iš kitų ko nors norėti. Ir aukščiausiasis gėris turi savo buveinę. Jis atsiranda ne ten, kur daug dramblio kaulo ar geležies. Tu klausi, kas yra aukščiausiojo gėrio buveinė? Siela. Tik ji, skaisti ir tyra, priima dievą.

„Gėris neatsiranda iš blogio. Turtai atsiranda. Jie atsiranda iš godumo. Vadinasi, turtai nėra gėris." Kitas prieštarauja: „Netiesa, gėris gimsta ir iš blogio. Dėl šventvagysčių ir vagysčių atsiranda pinigai. Vadinasi, nors šventvagystė ir vagystė — blogis, bet tik todėl, kad daro daugiau žalos negu naudos. Jos duoda pelno, bet kartu su baime, nerimu, sielos ir kūno kančiomis". Kas taip kalba, būtinai prieis išvadą, kad šventvagystė, būdama blogis, nes daro daug bloga, šiek tiek yra ir gėris, nes padaro šį tą gera. Kas gali
 būti siaubingiau už tai?! Tiesa, mes jau įsitikinome, kad

ir šventvagystė, ir vagystė, ir paleistuvystė laikomos gėriu. Daugelis nerausta pavogę, daugelis giriasi paleistuvaudami. Už mažas šventvagystes baudžiama, o didelės — triumfuoja[7]. Dar pridėk, kad šventvagystė, jei apskritai ji šiek tiek būtų gėris, turėtų būti pavadinta ir garbinga, ir teisinga <...>, nes tai yra mūsų veiksmas. Su tuo niekas iš mirtingųjų nesutinka net mintimis. Vadinasi, gėris negali gimti iš blogio. Jeigu, kaip jūs sakote, šventvagystė yra blogis vien todėl, kad daro daug žalos, tai, išlaisvinus ją nuo bausmės, pažadėjus jai ramybę, ji taps visiškai gera. O juk didžiausia bausmė už nusikaltimus slypi juose pačiuose. Sakau tau, klysti, jei bausmę suvoki kaip budelio sukeltas kančias ar kalėjimą: nusikaltėliai baudžiami vos tik padarę nusikaltimą. Ne! Jau darant nusikaltimą. Taigi iš blogio gėris negimsta, kaip figa neišauga iš alyvos. Kokios sėklos — tokie ir vaisiai. Gėris negali išsigimti. Kaip iš gėdingo dalyko negimsta garbingas, taip iš blogio negimsta gėris. Juk garbingumas ir gėris yra tas pats. Kai kurie mūsiškiai prieštaraus: „Tarkime, kad iš bet kur paimti pinigai yra gėris. Tačiau juk pinigai atsiranda ne iš šventvagystės, net jeigu įgyjami per šventvagystę. Tai suprask taip: tame pačiame inde yra aukso ir gyvatė. Jei auksą iš indo išimsi, tai todėl, kad ten yra ir gyvatė, aš nepasakysiu, jog indas auksą duoda todėl, kad turi ir gyvatę, bet pasakysiu, jog auksą duoda, nors turi ir gyvatę. Taip ir iš šventvagystės nauda būna ne todėl, kad šventvagystė yra gėda ir nusikaltimas, bet todėl, kad ji duoda ir pelno. Kaip tame inde blogis yra gyvatė, o ne auksas, kuris guli šalia gyvatės, taip šventvagystėje blogis yra nusikaltimas, o ne pelnas". [Nesutinku su jais], nes šie du dalykai skiriasi iš esmės: ten aš galiu auksą pasiimti be gyvatės, o čia negaliu gauti pelno be nusikaltimo. Tas pelnas nėra nusikaltimo priedas, jis ištirpęs jame.

„Jei, norėdami ką nors įgyti, patiriame didelių nelaimių, vadinasi, tai nėra gėris. Norėdami įgyti turtų, kaip tik patiriame didelių nelaimių. Vadinasi, turtai nėra gėris."

Jis sako: „Jūsų teiginys turi dvi reikšmes. Norėdami įgyti turtų, patiriame didelių nelaimių. Bet didelių nelaimių patiriame ir tada, kai norime įgyti dorybę. Kai kas plaukdamas mokytis patiria laivo sudužimą, kai kas patenka į nelaisvę. Antroji teiginio reikšmė yra ši: tai, dėl ko patiriame nelaimių, nėra gėris. Iš šios prielaidos neišplaukia išvada, kad per turtus arba malonumus mus ištinka nelaimė; arba kad, jei per turtus patiriame didelių nelaimių, turtai ne tik nėra gėris, bet yra blogis. O jūs sakote, jog jie tik nėra gėris. Be to,— tęsia jis,— jūs sutinkate, kad turtai duoda šiek tiek naudos. Jūs juos priskiriate prie malonių dalykų, bet, samprotaujant tuo pačiu būdu, jie nebus malonūs, nes per juos mums atsitinka daug blogo". Į tai kai kurie atsako: „Jūs klystate priskirdami prie turtų nemalonumus. Jie niekam nedaro bloga: kiekvienam kenkia arba savas kvailumas, arba svetimas niekšiškumas. Juk kardas nieko nežudo, jis — žudiko ginklas. Jei dėl turtų patiri kokių nors nelaimių, tai dar nereiškia, kad jie tau jas neša". Mano nuomone, Poseidonijas atsako geriau tvirtindamas, jog turtai yra blogio priežastis ne todėl, kad patys daro ką nors bloga, bet todėl, kad skatina tai daryti. Mat vienas dalykas yra veikianti priežastis, kuri tiesiogiai kenkia, ir kitas dalykas — pirminė priežastis. Tokia pirminė priežastis yra turtai. Jie įkvepia pasipūtimą, gimdo išdidumą, žadina pavydą ir verčia pamesti protą tiek, kad net ir mums kenkianti turtuolio šlovė džiugina mus. O gėriui pridera būti laisvam nuo bet kokios kaltės. Jis yra tyras, negadina sielos, nekelia nerimo. Nors jis pakelia ją ir išaukština, bet neskatina jos pasipūtimo. Gėris padeda įgyti pasitikėjimo, o turtai yra įžūlumo priežastis. Gėris teikia sielai dvasios didybės, o turtai žadina puikybę. Puikybė yra ne kas kita, kaip iškreiptas didybės šešėlis. „Taigi,— sako jis,— turtai ne tik nėra gėris, bet netgi yra blogis." Jie būtų blogis, jei patys savaime kenktų, jei, kaip esu sakęs, savyje turėtų veikiančią priežastį. Dabar gi jie turi pirminę priežastį, kuri ne tiek kursto, kiek traukia sielą. Jie skleidžia panašią į tiesą ir daugeliui įtikimą

gėrio regimybę. Dorybė taip pat turi pirminę blogio priežastį: ji kelia pavydą, nes juk daug kam pavydima išminties ar teisingumo. Bet dorybė savaime nėra pirminė priežastis ir nepanaši į ją. Priešingai, įtikimesnis yra tas vaizdas, kurį dorybė duoda žmonių sieloms, skatindama mylėti ją ir žavėtis ja.

Poseidonijas sako, jog reikia taip protauti: „Tai, kas neteikia sielai nei didybės, nei pasitikėjimo, nei ramybės, nėra gėris. Turtai, gera sveikata ir panašūs dalykai neteikia to. Vadinasi, jie nėra gėris". Šį išprotavimą jis dar sustiprina šitaip: „Kas neteikia sielai nei didybės, nei pasitikėjimo, nei ramybės, o priešingai, gimdo įžūlumą, pasipūtimą, išdidumą, yra blogis. Į tai mus stumia atsitiktinai gauti dalykai. Vadinasi, jie nėra gėris".

„Bet,— tvirtina kitas,— šitaip mąstant, jie nebus ir nauda." Vienas dalykas yra nauda, o kitas — gėris. Nauda yra tai, kas duoda daugiau pelno negu sunkumų. Gėris turi būti grynas ir visiškai nekenksmingas. Gėris yra ne tai, kas duoda daugiau naudos negu žalos, bet tai, kas yra tik naudinga. Be to, naudingais dalykais naudojasi ir gyvūnai, ir netobuli žmonės, ir kvailiai. Taigi juose gali slypėti dalis žalos, bet vadiname juos naudingais, nes vertiname pagal tai, kas juose vyrauja. Gėris yra tik išminčiaus dalia, jis turi būti be trūkumų.

Gerai sutelk dvasią. Tau liko vienas mazgas, bet — Herkulio mazgas: „Iš blogio gėris neatsiranda. Turtai atsiranda iš daugelio žmonių skurdo. Vadinasi, turtai nėra gėris". Šio išprotavimo mūsiškiai nepripažįsta, jį ir sugalvojo, ir aiškina peripatetikai. Poseidonijas sako, jog šį, visų dialektikų mokyklų nuvalkiotą sofizmą Antipatras atremia taip: „Neturtas reiškia ne turėti, bet trūkti, arba, kaip seniau sakydavo, ko nors netekti. Graikai sako: *κατα στερησιν*. Tai reiškia ne tai, kad žmogus turi, bet tai, kad neturi. Juk daugeliu tuščių kibirų nieko nepripildysi. Turtus sudaro daugybė daiktų, o ne daug nepriteklių. Tu ne taip supranti skurdą, kaip reikia. Juk neturtas reiškia ne tai, kad žmogus mažai

turi, bet tai, kad jis neturi daug. Jo vardas kilęs ne iš to, kad turime, bet iš to, kad stinga". Jei būtų lotyniškas atitikmuo, lengviausiai savo mintį pasakyčiau žodžiu ανυπαρξια. Juo Antipatras išreiškia neturtą, o aš nesuprantu, kas kita yra neturtas, jeigu ne mažai ko nors turėjimas. Jei kada nors turėsime daug laisvo laiko, išnagrinėsime, kokia turto ir kokia skurdo esmė. Bet tada taip pat pamąstysime, ar ne geriau skurdą sušvelninti, o turtams atimti išdidumą negu ginčytis dėl žodžių, tarsi dėl daiktų viskas būtų jau išspręsta. Įsivaizduokime, jog esame pašaukti į liaudies susirinkimą, kuriame priimamas įstatymas dėl turtų panaikinimo. Ar mes įtikinėsime ir atkalbinėsime žmones tokiais silogizmais? Ar, naudodamiesi jais, pasieksime, kad romėnų tauta vėl grįžtų prie neturto ir šlovintų jį kaip savo viešpatavimo pagrindą bei priežastį, o savo turtų baimintųsi? Kad prisimintų, jog pasiėmė juos iš nugalėtųjų, kad iš ten į mūsų nepaprastai skaistų ir santūrų miestą įsiveržė garbės troškimas, papirkinėjimas ir sąmyšis? Kad pamąstytų, jog nugalėtų genčių plėšimas atvedė prie besaikės prabangos, jog tai, ką viena tauta atėmė iš visų kitų, gali būti dar lengviau visų kitų atimta iš jos vienos? Malšinant aistras, geriau įtikinėti pavyzdžiais, o ne žodžiais. Jei galime, kalbėkime drąsiau, jei negalime — atviriau. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Nori žinoti, ką aš manau apie mokslus ir laisvuosius menus[1]? Nė vieno negerbiu, nė vieno nelaikau gėriu, nes jie duoda pinigų. Tai — parsiduodantys menai, naudingi tol, kol puošia protą ir netrukdo jam veržtis į priekį. Jais reikia domėtis tol, kol protas negali nuveikti nieko didesnio; jie — mūsų mokymosi priemonė, bet dar ne pats darbas. Pats matai, kodėl jie pavadinti laisvaisiais — todėl, kad verti laisvo žmogaus. Tačiau tik vienas mokslas yra iš tiesų laisvas, nes daro žmo-

gų laisvą. Tai — išminties mokslas, kilnus, narsus, didžiadvasiškas. Visa kita yra menka ir vaikiška. Ar tu tiki, kad tuose moksluose ir menuose esama gėrio, juk matai, jog juos skelbia begėdiškiausi ir šlykščiausi žmonės? Ne mokytis jų turime, bet suprasti juos. Kai kas manė, jog reikia tyrinėti, ar laisvieji menai daro žmogų dorą. Jie šito net nežada ir net neapsimeta, jog sugeba tai daryti. Gramatikui rūpi kalba, o jeigu jis nori plačiau nuklysti —istorija. Paskutinioji jo riba yra eilės. Kas iš jų nutiesťa kelią į dorybę? Skiemenų aiškinimas, žodžių parinkimas, dramų įsiminimas, eilėdaros ir jos normų išmokimas? Kas iš jų pašalina baimę, išveja godumą, pažaboja gašlumą? Pereikime prie geometrijos ir muzikos: čia nerasi nieko, kas draustų bijoti, draustų geisti. O kas nežino šito, tam visa kita yra nereikalinga. [Dabar reikia aptarti], ar šių menų mokytojai moko dorybės, ar ne. Jei nemoko, tai jos ir neperduoda; o jei moko, tai jie — filosofai. Ar nori žinoti, kad jie net neketina mokyti dorybės? Pažvelk, kokie skirtingi yra jų mokymai. Jie mokytų panašiai, jei mokytų to paties. Jie netgi įtikintų tave, kad Homeras buvo filosofas, jei šito nepaneigtų savo pačių įrodinėjimais. Vieni jį padaro stoiku, pripažįstančiu tik dorybę, vengiančiu malonumų ir neišsižadančiu garbingumo net dėl nemirtingumo. Kiti skelbia esant jį epikūrininką, giriantį ramią valstybės tvarką ir gyvenantį tarp puotų ir dainų. Treti jį mato peripatetiką, pripažįstantį tris gėrio rūšis[2]. Dar kiti laiko jį akademiku, kuriam viskas yra netikra. Aišku, jeigu pripažintume, kad jis atstovauja visoms šioms mokykloms, tai, vadinasi, jis neatstovauja nė vienai iš jų. O juk šie mokymai skiriasi. Nusileiskime šiems žmonėms ir sutikime, kad Homeras buvo filosofas, bet išminčiumi jis tapo tikriausiai dar prieš susipažindamas su eilėmis. Tad mokykimės to, kas Homerą padarė išminčiumi. O jei tu manęs klausi, kuris iš dviejų poetų buvo vyresnis — Homeras ar Heziodas, tai čia — toks pat niekniekis, kaip ir klausimas, kodėl Hekuba, būdama jaunesnė už Eleną, taip senai atrodė. Kartoju, ar tu nemanai, jog Patroklo

ir Achilo amžiaus nustatinėjimas yra niekniekis? Tu klausi, kur klaidžiojo Uliksas, užuot mėginęs padaryti galą mūsų pačių klaidžiojimams? Nėra laiko klausytis ginčų, ar jis buvo vėjų blaškomas tarp Italijos ir Sicilijos, ar už mums žinomo pasaulio, nes negalėjo taip ilgai klaidžioti tokiame nedideliame plote. Sielos audros blaško mus kasdien, lengvabūdiškumas stumia į visas Ulikso nelaimes. Netrūksta grožio, traukiančio akis, netrūksta ir priešų; čia mūsų tyko pabaisos ir žmogėdros, ten grasina ausis viliojantys, pavojingi balsai, o dar kitur — laivo sudužimas ir daugybė negandų. Išmokyk mane mylėti tėvynę, žmoną, tėvą, nuplaukti prie šių garbingų dalykų ir laivui sudužus. Ko knaisiojies, ar Penelopė buvo skaisti, ar apgavo savo amžininkus, ar ji numanė, kas yra Uliksas, prieš sužinodama apie tai? Geriau išmokyk mane, kas yra skaistybė ir kiek joje gėrio, ar ji yra kūno, ar sielos savybė. Pereinu prie muzikos. Tu mokai, kaip dera tarpusavy aukšti ir žemi tonai, kaip išgauti skirtingus garsus skleidžiančių stygų sąskambį. Geriau padaryk, kad sąskambis atsirastų mano sieloje, kad mano sumanymai neprieštarautų vieni kitiems. Tu aiškini, kokie garsai yra liūdni. Geriau parodyk, kaip nepravirkti liūdnu balsu užklupus nelaimėms. Geometras mane moko matuoti dvarus, užuot mokęs, kaip išmatuoti, kiek pakanka žmogui. Jis moko mane skaičiuoti pratindamas pirštus prie godumo, užuot mokęs, kad tokie skaičiavimai nėra svarbūs, kad nėra laimingesnis žmogus, kurio turtus skaičiuodami sąskaitininkai pavargsta, kuris valdo nereikalingus daiktus ir būtų labai nelaimingas, jei būtų priverstas pats suskaičiuoti, kiek jų turi. Ką man duos žinojimas, kaip padalyti lauką į dalis, jei aš nemoku pasidalyti su broliu? Ką man duos smulkus visų margų suskaičavimas neprarandant net dešimties pėdų mano lauko, jei mane nuliūdina nesivaržantis kaimynas, kuris šį tą atsirėžia nuo mano nuosavybės. Geometras moko, kaip neprarasti savo ežių, o aš noriu žinoti, kaip jų atsisakyti nesielvartaujant. „Bet esu varomas nuo savo tėvo ir senelio žemės.“ Štai kaip! O kas valdė šią

žemę prieš tavo senelį? Aš net neklausiu, kuriam žmogui ji priklausė, o tik — kuriai tautai. Ar gali pasakyti? Tu esi ne šeimininkas jos, bet nuomininkas. Nuomininkas kam? Jei tau gerai klosis, tai savo paveldėtojui. Teisės žinovai sako, jog, ilgai naudojantis visuomeniniu turtu, jis nepasidaro savas; o tai, ką tu turi, apie ką tu kalbi, yra visuomeninis, netgi visos žmonių giminės turtas. Nuostabus menas! Tu moki matuoti apvalius kūnus, bet kokią figūrą paversti kvadratu, nustatyti atstumą tarp žvaigždžių. Nėra nieko, ko tu negalėtum išmatuoti. Jei esi toks menininkas, išmatuok žmogaus sielą. Pasakyk, kokia ji yra didelė, pasakyk, kokia ji menka. Tu žinai, kas yra tiesė. Kokia tau iš to nauda, jei neįžvelgi tiesos gyvenime? Dabar einu prie to, kuris giriasi išmanąs dangaus reiškinius.

Kur Saturno žvaigždė šaltoji kelią pakreipia,
Kur padangių skliautu Kileniečio rieda žibintas[3].

Ką duoda toks žinojimas? Kad aš nerimaučiau, kai Saturnas su Marsu sustos priešpriešiais ar kai Merkurijus vakare leisis šviečiant Saturnui? Verčiau aš žinočiau, kad žvaigždės, nepaisant, kur jos yra, mums palankios ir šiuo požiūriu negali keistis. Nenukrypstamu keliu jas veda nesibaigianti likimų grandinė. Jos grįžta nustatyta tvarka arba paveikdamos visus įvykius, arba išpranašaudamos jų baigtį. Tačiau jei nuo jų priklauso visa, kas vyksta, ką mums padės žinojimas dalyko, kurio negalima pakeisti? Jeigu jos ir parodo ką nors iš anksto, tai ar svarbu pirma laiko matyti tai, ko negali išvengti? Ar tu žinai, ar nežinai, vis tiek tai įvyks,

Jeigu į saulę danguj ir mėnesio kintantį veidą
Tu netingėsi pažvelgt, tavęs nei diena būsimoji
Nesuklaidins, nei giedros nakties neapgaus klastingumas[4].

Tačiau ir taip pakankamai iš anksto numatyta, kad būčiau apsaugotas nuo spąstų. „Argi niekuomet manęs neapgauna rytdienos valanda? Juk apgauna visa, kas užgriūva nesitikint.“ Aš iš tikrųjų nežinau, kas bus, bet žinau, kas gali būti. Todėl niekada nenusivilsiu;

aš laukiu visko: jei nieko neįvyks, būsiu patenkintas. Rytdiena mane nustebins, jei pasigailės, bet ir tuo nenustebins, nes, žinodamas, jog viskas gali įvykti, taip pat žinau, kad ne viskas būtinai įvyks. Nors laukiu geros kloties, esu pasiruošęs nelaimėms. Čia leisk man nukrypti nuo tavo nurodyto kelio. Tu gi neversi manęs prie laisvųjų menų atstovų priskirti tapytojų, skulptorių, marmuro apdirbėjų ar kitų prabangos tarnų. Taip pat iš laisvųjų menų atstovų aš pašalinu imtynininkus, kurių visi sugebėjimai — tai įsitrinimas aliejumi ir raičiojimasis dulkėse. Antraip man reikėtų priimti ir tepalų gamintojus, ir virėjus, ir kitus žmones, savo gabumais tarnaujančius mūsų malonumams.

Ką, meldžiu pasakyti, turi bendra su laisve tie išalkę vėmikai, kurių kūnai nutukę, o sielos išdžiūvusios ir suvytusios? Ar manysime, jog laisvieji menai yra tai, ko mūsų protėviai mokė jaunimą: mėtyti ietį, smogti basliu, jodinėti, kautis kardu? Jie savo vaikų nemokė nieko, ko reikia mokytis nejudant. Bet nei šie, nei kiti menai nemoko ir nemaitina dorybės. Kokia nauda iš sugebėjimo valdyti arklį pažabojus jį vadelėmis, jei esi pagautas nepažabotų aistrų?! Kokia nauda iš pergalės imtynėse arba kumštynėse, jei tave nugali pyktis? „Kaipgi yra? Argi laisvieji menai nieko mums neduoda?“ Kitkam duoda daug, bet dorybei — nieko. Ir vadinamieji žemieji amatai, pagrįsti rankų darbu, duoda daug mūsų gyvenimui būtinų reikmenų, tačiau jie visiškai neveikia dorybės. „Tai kodėl mokome laisvųjų menų vaikus?“ Ne todėl, kad šie menai gali duoti dorybę, bet todėl, kad paruošia sielą priimti dorybę. Kaip pradmenys, kuriuos seniau žmonės vadino raštu, berniukus supažindina su žinių pagrindais, bet neišmoko laisvųjų menų, o tik duoda pagrindą, kad šie juos priimtų, taip laisvieji menai neatveda sielos į dorybę, bet palengvina į ją kelią. Poseidonijas sako, jog yra keturios menų rūšys: kasdieniniai, arba žemesnieji, pramogų, vaikų ir laisvieji. Kasdieniniai menai — tai amatai, kuriuos sudaro rankų darbas ir kurių tikslas — tenkinti gyvenimo reikmes. Jie neapsimeta kilniais ar

garbingais. Pramogų menų tikslas — teikti malonumą mūsų akims ir ausims. Prie tokių priskirk mechanikų sukurtus savaime pasikeliančius tiltus, tyliai aukštyn kylančias dekoracijas ir kitokias netikėtas įvairoves teatre, kai tai, kas buvo vientisa, išsiskiria arba tai, kas buvo toli vienas nuo kito, savaime suartėja arba iškilę pamažu nusileidžia[5]. Tokie dalykai pribloškia neišmanėlius, kurie, nesuprasdami priežasčių, stebisi viskuo, kas netikėta. Vaikiški menai (jie šiek tiek primena laisvuosius) yra tie, kuriuos graikai vadina ενκυκλιουσ, o mes — laisvaisiais. Tačiau iš tikrųjų laisvieji, aš juos vadinčiau išlaisvinančiais, yra tie, kuriems rūpi dorybė. „Kaip,— tęsia Poseidonijas,— viena filosofijos dalis skirta gamtos, kita — dorovės, trečia — mąstymo taisyklių tyrinėjimui, taip ir ši laisvųjų menų grupė reikalauja sau vietos filosofijoje. Kai pereiname prie gamtos klausimų, remiamės geometrija. Vadinasi, ji yra dalis to, kam padeda.“ Daug kas mums padeda, bet nėra mūsų dalis. Dar daugiau, jei iš tikrųjų būtų mūsų dalis, nepadėtų: maistas padeda kūnui, bet nėra jo dalis. Šiek tiek mums tarnauja geometrija, bet ji tiek reikalinga filosofijai, kiek jai pačiai — kalvio patarnavimai[6]. Bet nei šie yra geometrijos dalis, nei geometrija yra filosofijos dalis. Be to, abi turi savo tikslus. Išminčius nori pažinti ir tyrinėja gamtos reiškinių priežastis, geometras suranda ir apskaičiuoja jų kiekį ir dydį. Išminčius žino, pagal kokius principus juda dangaus kūnai, kokia jų jėga ir prigimtis, o matematikas surenka stebėjimų duomenis apie jų nutolimą bei grįžimą, stengiasi išaiškinti, kodėl jie leidžiasi ir teka ir kaip sukuria stovėjimo vietoje regimybę, nors dangaus kūnai sustoti negali. Išminčius stengiasi suprasti, kodėl veidrodis atspindi daiktą, o geometras gali tau pasakyti, kiek turi būti nutolęs daiktas nuo savo vaizdo ir kaip atspindi įvairių formų veidrodžiai. Filosofas įrodys, kad saulė yra didelė, o kokio ji dydžio, tau pasakys matematikas, remdamasis tam tikrais įgūdžiais bei patyrimu. Bet, norėdamas tai atrasti, jis turi remtis tam tikrais pamatiniais principais. Mokslas, kuris savo pa-

grindus ima iš kitur, nėra savarankiškas mokslas. Filosofija nieko neprašo iš šalies, visą savo pastatą ji stato nuo pat pamatų. Matematika, sakyčiau, yra įsikūrusi paviršiuje, ji stato svetimoje žemėje. Savo pradus ji gauna iš šalies ir stato savo pastatą toliau. Jei ji pati savaime siektų tiesos, jei pati galėtų suprasti viso pasaulio prigimtį, aš pripažinčiau, kad ji daug duos mūsų protams, kurie auga mąstydami apie dieviškus dalykus ir šį bei tą pasiima iš aukštybių. Bet sielą tobulina tik vienas dalykas — pastovus gėrio ir blogio pažinimas, kurį gali pasiekti tik filosofija. Joks kitas mokslas netyrinėja gėrio ir blogio. Dabar aptarkime kiekvieną dorybę. Drąsa yra baimės niekinimas. Į tai, kas mus baugina, kas uždeda jungą mūsų laisvei, ji žiūri iš aukšto, meta tam iššūkį ir parbloškia. Argi laisvieji menai ir mokslai stiprina šią dorybę? Ištikimybė yra švenčiausias žmogaus širdies gėris, jokia būtinybė nepriverčia jos meluoti, joks atlyginimas nepaperka. Ji sako: „Degink, smok, žudyk! Aš neišduosiu! Kuo labiau skausmas brausis prie paslapties, tuo giliau ją slėpsiu". Argi laisvieji mokslai gali sielą padaryti tokią? Saikingumas valdo malonumus: vienų neapkenčia ir išveja, kitus sutramdo ir nurodo jiems sveikas ribas, niekuomet su niekuo nesutikdamas tik dėl jų pačių. Jis žino, kad geriausias troškimų saikas yra imti ne tiek, kiek nori, bet tiek, kiek privalai. Žmogiškumas draudžia būti išdidžiam su draugais, draudžia būti šykščiam. Jis liepia būti visiems maloniam ir žodžiais, ir darbais, ir jausmais, jokios nelaimės nelaiko svetima, o savo sėkme labiausiai džiaugiasi tada, kai ji gali būti naudinga kam nors kitam. Ar laisvieji mokslai moko tokių įpročių? Ne, kaip nemoko paprastumo, kuklumo, susilaikymo; kaip nemoko tenkintis mažu ir taupumo; kaip nemoko gailestingumo, saugančio svetimą kraują taip pat, kaip ir savo, ir suvokiančio, kad žmogus neturi išlaidžiai naudotis kito žmogaus jėgomis. Kas nors pasakys: „Kadangi tvirtinate, jog be laisvųjų mokslų neįmanoma pasiekti dorybės, tai kodėl teigiate, kad jie dorybei nieko neduoda?" Tvirtiname todėl, kad ir be

maisto dorybės nepasieksi, tačiau maistas neturi nieko bendra su dorybe. Medis nieko neduoda laivui, nors laivai būna tik mediniai. Kartoju: nemanyk, jog daiktą padaro pagalbinė priemonė, be kurios jis apskritai negali atsirasti. Galima ir taip pasakyti: išmintį įmanoma pasiekti ir be laisvųjų menų. Nors dorybės reikia mokytis, tačiau jos mokomės be šių menų pagalbos. Kodėl aš turėčiau manyti, kad nemokąs rašto žmogus nebus išminčius, jei išmintis glūdi ne raštuose? Ją atskleidžia darbai, o ne žodžiai, ir aš nežinau, ar ne tikresnis tas žinojimas, kuris neturi jokios paspirties iš išorės. Išmintis — didis ir platus dalykas. Jai reikia daug erdvės. Reikia mokytis dieviškų ir žmogiškų, praėjusių ir būsimų, laikinų ir amžinų dalykų. Reikia visko mokytis apie laiką, kiek daug klausimų kyla vien dėl jo. Pirmiausia, ar jis yra kažkas savaime? Antra, ar kas nors buvo prieš atsirandant laikui ir ar gali kas nors egzistuoti be laiko? Ar jis prasidėjo kartu su pasauliu, ar jau prieš atsirandant pasauliui, nes jeigu kažkas buvo, tai buvo ir laikas? Nesuskaičiuojama daugybė klausimų kyla vien dėl sielos: iš kur ji ir kokia ji, kada atsirado ir kaip ilgai būna? Ar ji iš vienur pereina kitur keisdama savo buveinę, įsikūnydama vis kitose būtybėse, ar vergauja ne daugiau kaip vieną kartą ir, išsilaisvinusi iš kūno, klaidžioja visatoje? Ar ji yra kūniška, ar ne? Ką ji darys, kai mes nustosime būti jos įrankiai? Kaip ji naudosis savo laisve, kai ištrūks iš šio kalėjimo? Ar ji pamirš, kas buvo, ar pažins save tuomet, kai, palikusi kūną, pakils į aukštybes? Kad ir kurią žmogiškų ar dieviškų dalykų sritį aptartum, nuvargsi nuo daugybės klausimų, kuriuos reikia ištirti ir pažinti. Kad tiek daug tokių plačių klausimų rastų mumyse laisvą prieglobstį, privalome iš proto pašalinti visa, kas nereikalinga. Dorybė neis ten, kur ankšta: dideliam dalykui reikia didelės erdvės. Viską išvaryk, tegul visa širdis atsivers tik jai. „O juk malonu studijuoti daugelį mokslų ir menų.“ Tebūna jų atmintyje tiek, kiek būtina. Ar tu manai, kad reikia smerkti tik tą, kuris įsigyja nereikalingų bei nenaudojamų daiktų ir namuose išdės-

to brangenybių parodą, ir nesmerkti to, kuris prisikimšęs visiškai nereikalingų mokslų rakandų? Noras žinoti daugiau negu reikia yra viena iš nesaikingumo atmainų. Kodėl? Mat šis laisvųjų menų vaikymasis daro žmones įkyriais plepiais ir savimi patenkintais išsišokėliais. Jie nesimoko būtinų dalykų todėl, kad prisimokė nereikalingų. Gramatikas Didimas parašė keturis tūkstančius knygų. Aš gailėčiau net to, kuris būtų šitiek perskaitęs. Vienose knygose jis tyrinėja, kur Homero tėvynė, kitose — sprendžia, kas buvo tikroji Enėjo motina, trečiose — svarsto, ar Anakreontas buvo didesnis gašlūnas ar girtuoklis, ketvirtose — stengiasi išaiškinti, ar Sapfo buvo gatvės merga, nagrinėja ir kitus dalykus, kuriuos reikėtų užmiršti, jei ir žinotum juos. Dabar pamėgink man sakyti, kad mūsų gyvenimas trumpas! Bet jeigu tu remsies mūsiškių mokymu, aš parodysiu, jog ir čia daug ką reikia apkapoti kirviu. Nemaža laiko kainuoja ir didžiai įgrysta kitų ausims toks pagyrimas: „Tai — apsiskaitęs žmogus!“ Todėl pasitenkinkime paprastesniu vardu: „Tai — doras žmogus!“ Ar ne taip yra? Ar privalau išvynioti visų tautų metraščius ir ieškoti, kas pirmasis pradėjo rašyti eiles? Ar privalau skaičiuoti, koks laiko tarpas skiria Orfėją nuo Homero, neturėdamas net tos epochos kalendoriaus? O gal turiu atpažinti visas kvailystes, kurių Aristarchas prikimšo į svetimus eilėraščius, ir žudyti laiką skaičiuodamas skiemenis? Ar taip pat turiu būti prirakintas prie geometrinių figūrų dėliodamas jas smėlyje? Ar jau man iškrito iš galvos išganingas pamokymas: „Taupyk laiką!“ Ar visa tai aš privalau žinoti? O ko tada nežinosiu? Gramatikas Apionas Gajaus Cezario laikais išvažinėjo visą Graikiją ir visuose miestuose buvo priimtas dėl Homero vardo. Jis sakydavo, jog Homeras, užbaigęs „Odisėją“ ir „Iliadą“, vėliau prie savo kūrinio pridėjo pradžią, kurioje aprašė visą Trojos karą[7]. Jis pateikdavo tokį įrodymą: pirmoje eilutėje Homeras parašė dvi raides, reiškiančias jo parašytų knygų skaičių[8]. Reikia, kad tokius dalykus žinotų tas, kuris nori per daug žinoti ir

negalvoja, kiek laiko iš jo pagrobia ligos, kiek visuomeniniai ir asmeniniai reikalai, kiek kasdieniniai darbai ir kiek miegas. Pažvelk į savo amžių: tiek daug užsiėmimų jame netilps! Ką ten kalbėti apie laisvuosius menus, jei net filosofai turi daug ko nereikalinga, daug ko nenaudinga. Pavydėdami gramatikams, pavydėdami geometrams, jie patys taip pat nusileido iki skiemenų, jungtukų ir prielinksnių savybių aiškinimo. Tai, kas šiuose menuose buvo nereikalinga, perkėlė į savąjį. Taip ir įvyko, jog jie moka uoliau kalbėti negu gyventi. Tik paklausyk, kiek blogo padaro per didelis gilinimasis į smulkmenas ir koks jis pavojingas tiesai. Protagoras tvirtina, jog apie kiekvieną dalyką galima samprotauti ir vienaip, ir kitaip, kartu galima samprotauti ir apie tai, ar apie kiekvieną dalyką galima samprotauti ir vienaip, ir kitaip. Nausifanas įrodinėja, jog visa, kas egzistuoja, egzistuoja ne tikriau negu neegzistuoja. Parmenidas sako, jog iš viso to, ką matome, neegzistuoja nieko, išskyrus būtį. Zenonas Elėjietis pašalino visą šio sunkaus klausimo keblumą, sakydamas, kad nieko nėra. Beveik prie tos pačios išvados prieina ir Pirono sekėjai, ir megariečiai[9], ir eretrijiečiai[10], ir akademikai papildydami ją nauju žinojimu — kad nieko nežino. Visa tai mesk į tą pačią nereikalingų laisvųjų menų krūvą: vieni skelbia man nenaudingas žinias, kiti atima viltį ką nors žinoti. Geriau jau žinoti nereikalingus dalykus, negu nieko nežinoti. Pirmieji neneša deglo, kuris nukreiptų mano žvilgsnį į tiesą, antrieji išduria man akis. Jei tikėsiu Protagoru, žinosiu, kad pasaulyje nėra nieko tikra; jei Nausifanu — kad vienintelis tikras dalykas yra tai, jog nėra nieko tikra; jei Parmenidu — kad nėra nieko, išskyrus vienį, jei Zenonu — kad ir to vienio nėra. Tai kas gi esame mes patys ir visa, kas mus supa, maitina, palaiko? Visas pasaulis — arba tuščias, arba apgaulingas šešėlis! Nelengva pasakyti, ant kurių aš labiau širstu: ar ant tų, kurie skelbia, kad mes nieko nežinome, ar ant tų, kurie nepalieka mums net galimybės nieko nežinoti. Lik sveikas.

AŠTUONIASDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Tu trokšti naudingo ir išminties siekiančiam žmogui būtino dalyko, norėdamas, kad aš parašyčiau apie filosofijos skirstymą ir parodyčiau milžiniško jos kūno dalis. Juk pažįstant dalis, lengviau suvokti visumą. O kad visa filosofija galėtų prieš mus iškilti taip, kaip pasaulis, iškylantis visas prieš mus! Kokie panašūs būtų šie du reginiai! Tuomet iš tiesų visi mirtingieji pultų ja žavėtis ir paliktų tai, ką mes dabar laikome didžiu, nes nepažįstame to, kas iš tikrųjų yra didu. Bet kadangi šitaip įvykti negali, turime į ją žvelgti taip, kaip žiūrime į pasaulio paslaptis. Tik išminčiaus siela apima visą jos didumą, aprėpdama ją taip pat žaibiškai, kaip mūsų žvilgsnis aprėpia dangų. O mums, kuriems reikia prasibrauti pro tamsą ir kurių regėjimas klaidina net žiūrint iš arti, lengviau apžiūrėti viską atskirai, nes dar nesugebame suvokti visumos. Taigi įvykdysiu tavo prašymą ir suskirstysiu filosofiją į dalis, bet ne į gabalus. Naudinga ją suskirstyti, o ne sutrupinti: labai mažus dalykus taip pat sunku suvokti, kaip ir labai didelius. Tauta skaidoma į tribas[1], o kariuomenė — į centurijas[2]. Didesnis daiktas lengviau suprantamas tada, kai skaidomas į tam tikras dalis, kurios, kaip sakiau, neturi būti nesuskaičiuojamos ir mažytės. Per smulkus skaidymas turi tų pačių trūkumų kaip ir visiškas neskaidymas. Tai, kas sutrinta į miltus, vėl panašu į painiavą. Tad pirmiausia, jei šito nori, pasakysiu tau, kuo skiriasi išmintis nuo filosofijos. Išmintis yra tobulas žmogaus sielos gėris, o filosofija yra išminties meilė bei veržimasis į ją: ji skuba ten, kur išmintis jau yra nukeliavusi. Aišku, iš kur kilęs filosofijos vardas. Pačiu savo vardu ji parodo, ką myli[3]. Kai kurie išmintį apibūdina kaip dieviškųjų ir žmogiškųjų dalykų pažinimą, o kai kas — ir šitaip: išmintis — tai dieviškųjų ir žmogiškųjų dalykų bei jų priežasčių pažinimas. Man atrodo, kad to pridurti nereikia, nes žmogiškųjų ir dieviškųjų dalykų priežastys taip pat

yra sudedamoji dieviškųjų dalykų dalis. Įvairūs rašytojai apibūdindavo filosofiją vis kitaip. Vieni ją vadino dorybingumo mokslu, kiti — sielos tobulinimo mokslu, o kai kurie ją vadino teisingo mąstymo troškimu. Lyg ir aišku buvo viena: filosofija skiriasi nuo išminties. Juk negali būti, kad tai, ko siekiama, ir tai, kas siekia, yra tas pats dalykas. Kaip skiriasi godumas nuo pinigų, nes godumas trokšta, o pinigai yra trokštamas dalykas, taip ir filosofija skiriasi nuo išminties. Mat antroji yra pirmosios išdava ir atlyginimas. Filosofija ateina, o prie išminties ateinama. Išmintis yra tai, ką graikai vadina σοφια. Romėnai taip pat vartodavo šį žodį, kaip iki šiol vartoja graikišką žodį „filosofija". Tai gali tau įrodyti ir senosios togatos, ir užrašas ant Doseno paminklo:

Keleivi, stok! Skaityk Doseno tu sofiją.

Kai kurie mūsiškiai, nepaisydami to, kad filosofija yra dorybės siekimas ir kad dorybė yra filosofijos tikslas, buvo tos nuomonės, jog negalima jų atskirti, nes filosofijos nėra be dorybės nei dorybės — be filosofijos. Filosofija yra rūpinimasis dorybe, bet rūpinamasi per pačią dorybę. Negali būti nei dorybės be dorybės mokslo, nei dorybės mokslo be jos pačios. Čia yra ne taip, kaip būna tada, kai žmogus iš tolo taiko į kokį nors daiktą: besitaikantis yra vienur, o taikinys — kitur. Keliai, vedantys į dorybę — ne vieškeliai, vedantys į miestą, jie veda į dorybę tik pačios dorybės keliu. Tad filosofija ir dorybė viena nuo kitos priklauso. Daugumas didžiųjų autorių sako, jog filosofija skirstoma į tris dalis: dorovės filosofiją, gamtos filosofiją ir logiką. Pirmoji tobulina sielą; antroji tyrinėja visų daiktų esmę; trečioji atskleidžia teiginių savybes, jų struktūrą, įrodymų rūšis, kad vietoj tiesos slapta neįsėlintų melas. Be to, buvo ir tokių, kurie filosofiją skaidė į mažiau dalių, ir tokių, kurie išskyrė daugiau jos dalių. Kai kurie peripatetikai prideda dar ir ketvirtą jos dalį — mokymą apie valstybę, nes šis mokslas remiasi ypatingu tyrimo būdu ir turi savarankišką tyrimo objektą.

Kai kurie pridėjo dar vieną dalį, pavadinę ją οικονομικη — mokslu, kaip tvarkyti savo turtą. Kai kurie dar išskyrė mokslą apie įvairius gyvenimo būdus. Tačiau visa tai telpa į tą filosofijos dalį, kuri aiškina dorovę. Epikūrininkai skyrė dvi filosofijos dalis: gamtos ir dorovės filosofiją, o logiką jie atmetė. Po to, kai pačios aplinkybės vertė juos atskirti neteisingus sprendimus ir išaiškinti tiesos skraiste prisidengusį melą, jie patys pripažino dar ir trečią filosofijos dalį, pavadinę ją filosofijos skyriumi „Apie samprotavimo sprendimus ir taisykles"; taigi jie kitaip pavadino logiką, nors ją laiko gamtos filosofijos priedėliu. Kirėniečiai[4] atmetė logiką ir gamtos filosofiją, palikdami tik dorovės filosofiją; bet ir jie taip pat kitu pavidalu grąžina tai, ką buvo pašalinę. Mat jie dorovės filosofiją skirsto į penkias dalis: viena — apie tai, ko reikia vengti ir ko reikia siekti, kita — apie aistras, trečia — apie veiklą, ketvirta — apie priežastis, penkta — apie įrodymus. Betgi daiktų priežastis nagrinėja gamtos filosofija, o įrodymus — logika. Aristonas Chijietis tvirtino, jog gamtos filosofija ir logika ne tik nereikalingos, bet ir žalingos. O pripažindamas tik dorovės filosofiją, jis apkarpė ją atmesdamas raginimų skyrių, nes, anot jo, tai— auklėtojo, o ne filosofo dalykas. Lyg filosofas neauklėtų žmonių giminės!

Taigi, kadangi filosofiją sudaro trys dalys, pirmiausia pradėsime dėstyti tą jos dalį, kurioje kalbama apie dorovę. Ji taip pat skirstoma į tris skyrius. Pirmasis iš jų — apie svarstymą — yra naudingiausias, nes svarstymas kiekvienam pripažįsta tai, kas jam priklauso, ir viską įvertina. Kas gali būti reikalingiau kaip nustatyti daiktų vertę?! Antrasis skyrius aiškina apie troškimą, o trečiasis — apie veikimą. Pirmiausia reikia nuspręsti, kiek kas yra verta; antra — pajusti deramą ir protingą troškimą; trečia — siekti, kad tavo troškimas atitiktų veiksmą, kad visur būtum ištikimas pats sau. Jei trūksta vieno iš šių trijų dalykų, griūva ir kiti. Kas iš to, kad tu savyje viską įvertinai, jei tavo troškimai per dideli? Kas iš to, kad pažaboji savo troškimus ir

valdai savo aistras, jei savo veikimui nerandi tinkamo laiko, jei neišmanai, kada, ką, kur ir kaip reikia veikti? Mat viena yra žinoti gerąsias daiktų savybes ir jų vertę, kita — mokėti parinkti akimirką, trečia — pažaboti troškimus ir veikti protingai, o ne aklai veržtis prie veiklos. Gyvenimas harmoningas tada, kai veiksmas neapgauna troškimo, o šį skatina gerosios kiekvieno daikto savybės, kurios jį pristabdo arba sustiprina priklausomai nuo to, kiek verta šio daikto siekti. Gamtos filosofija skirstoma į du skyrius: viename nagrinėjami materialūs, kitame — nematerialūs dalykai. Savo ruožtu abu jie dalomi į, sakyčiau, pakopas. Materialūs daiktai skirstomi į tuos, kurie kuria, ir tuos, kurie iš jų atsiranda; o atsiranda pradai. Vienų nuomone, skyrius apie pradus yra nedalomas, tačiau kai kurie jame nori išskirti dalį, skirtą materijai, ir kitą dalį, kurioje aptariama priežastis, išjudinanti viską, taip pat ir pradus. Dar mums reikia suskirstyti logiką. Kiekviena kalba yra arba ištisinė, arba išskaidyta tarp klausiančiojo ir atsakančiojo. Šią nutarta vadinti διαλεκτικη, o pirmąją — ρητορικη; ρητορικη rūpinasi parinkti žodžius, jų reikšmes ir teisingai juos surikiuoti. Διαλεκτικη yra ir mokslas apie žodžius, ir mokslas apie sąvokas, tai yra mokslas apie išsakomų dalykų turinį ir mokslas apie šio turinio išsakymą. Visa tai galima dar daug kartų skirstyti. Daugiau aš nebeaptarinėsiu to ir

Minėsiu svarbiausia[5].

Priešingu atveju, pradėjus dalis skaidyti į vis naujas dalis, bus visas mokslinis veikalas.

Lucilijau, puikiausias vyre, nesiruošiu atbaidyti tavęs nuo tokių veikalų skaitymo, jei visa, ką perskaitysi, tuoj pritaikysi papročiams. Pažabok juos, išjudink iš suglebimo, sustabdyk jų irimą, sutramdyk išdidumą, kiek galėdamas apribok savo ir kitų aistras, o tiems, kurie tau sakys: „Ar ilgai dar kartosi tą patį?“, atsakyk: tai aš turėčiau jus klausti: „Ar ilgai vis taip pat nusidėsite?“ Norite, kad vaistai baigtųsi anksčiau negu liga? Aš dar smarkiau ir atkakliau jums tai kartosiu, nes jūs nenorite šito girdėti. Gydymas tada pra-

deda būti naudingas, kai apmiręs kūnas dėl jo poveikio ima jausti skausmą. Net jums ir nenorint, teigsiu tiesą, galinčią jums padėti. Tegul retkarčiais jus pasieks mano nemeilikaujantis balsas, o kadangi tiesos nenorite klausytis po vieną, klausykitės visi kartu. Ar ilgai dar plėsite savo valdas? Užkariavęs visą tautą, vienas šeimininkas neišsitenka jos laukuose. Kiek dar plėsite savo dirvas, jei jums neužtenka provincijos dydžio sklypų?

Garsios upės plaukia tik vienam žmogui priklausančioje žemėje, didelės upės, kuriomis eina didelių tautų sienos, nuo ištakų iki žiočių yra jūsų nuosavybė. Bet ir šito per maža, jūs norite savo dvarais apjuosti marias, norite, kad jūsų prievaizdas viešpatautų anapus Adrijos, Jonijos ir Egėjo jūrų, kad salos, kažkada didelių valdovų buveinės, tarp jūsų valdų būtų laikomos menkniekiu. Valdykite kokias tik norite platybes, tegul jūsų žemės sklypu bus laikomas seniau valstybe vadintas plotas, savinkitės, ką galite, bet vis tiek visko nepasiglemšite. Dabar kreipiuos į tuos, kurių prabangos pomėgis išsikerojo taip plačiai, kaip anų godumas. Jums sakau! Ar ilgai bebus ežerų, virš kurių nestūksotų jūsų vilų stogai? Ar ilgai bebus upių, kurių krantų neužstoja jūsų vilos? Kad ir kur išsiveržtų šiltųjų vandenų šaltinis, ten iškyla naujas prabangos prieglobstis. Kad ir kur išsilenktų lanku jūros krantas, ten jūs tuojau klojate pagrindą ir, padarę dirbtinį dugną, varote marias į užtvarą. Bet, nors visur spindi jūsų namai, vienur užkelti ant kalnų ir atveriantys platų žemės ir jūros vaizdą, kitur lygumoje pastatyti aukštumo sulig kalnu, nors ir daug, nors milžiniškų statinių dar suręsite, vis tiek turite tik vieną, be to, mažą kūną. Kas iš daugybės miegamųjų? Juk gulite viename. O kur jūsų nėra, tas — ne jūsų. Dabar pereinu prie tų, kurių bedugnės ir nepasotinamos gerklės įgeidžiai išnaršo jūras ir žemes. Čia užmetami kabliukai, ten spendžiami spąstai, o ten įvairiausiais tinklais ir be galo vargstant gaudomi įvairiausi gyvūnai. Ramybėje paliekami tik tie, kuriais esate persisotinę. Ar ne trupinėlį iš tų daugybės rankų ruoštų valgių teparagaujate pa-

ilsusiomis nuo malonumų lūpomis? Ar ne trupinėlį tos, rizikuojant gyvybe, pagautos žvėrienos tepaskanauja vemiąs ir žagsintis šeimininkas? Ar ne trupinėlis iš taip toli atgabentų austrių nukrenta į tą nepasotinamą skrandį? Nelaimingieji, nejaugi nesuprantate, kad jūsų alkis didesnis už pilvą?! Lucilijau, kartok tai kitiems ir kartodamas pats klausyk. Rašyk kitiems ir berašydamas pats skaityk, tokiu būdu stenkis tobulinti įpročius ir pažaboti aistrų siautėjimą. Tad stenkis žinoti ne daugiau, bet geriau. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Kas, mielas Lucilijau, gali abejoti, jog gyvenimas yra dievų dovana, o geras gyvenimas — filosofijos dovana?! Taigi filosofijai esame skolingi daugiau negu dievams: tiek daugiau, kiek dorybingas gyvenimas yra didesnė geradarybė už gyvenimą apskritai. Tai būtų tiesa, jei filosofija nebūtų mums siųsta dievų. Jie niekam nedavė filosofijos žinojimo, nors visiems davė galimybę pažinti. Jeigu jie filosofijos žinojimą būtų padarę visuotiniu gėriu, jeigu mes gimtume žinodami, išmintis prarastų tai, kas joje gražiausia — tai, kad ji nėra atsitiktinumo dovana. Juk dabar joje vertinga ir didu yra tai, kad ji mums tenka neatsitiktinai, kad kiekvienas ją įgyja pats, kad iš ko nors kito jos gauti neįmanoma. Ką tu darytum, ko tikėtumeis iš filosofijos, jei ji būtų dalijama iš malonės? Vienintelis jos uždavinys — pažinti dieviškųjų ir žmogiškųjų dalykų tiesą. Nuo jos niekuomet nenutolsta sąžiningumas, pareigingumas, teisingumas ir kitos susipynusios ir viena nuo kitos priklausomos dorybės. Tai ji išmokė mus gerbti visa, kas dieviška, mylėti visa, kas žmogiška; ji išmokė, jog dievų pareiga — valdyti, o žmonių — gyventi santarvėje. Toji santarvė gana ilgai buvo nepažeista, kol godumas suardė vienybę ir tapo skurdo priežastimi net tų,

kuriuos buvo padaręs pačius turtingiausius. Užsigeidę nuosavybės, jie prarado galimybę valdyti viską. Tačiau pirmieji mirtingieji bei jų vaikai, būdami nesugadinti, klausė prigimties ir, paklusę geresniam, pripažino jį savo vadu ir įstatymų leidėju. Mat blogesniųjų paklusimas geresniems atitinka tai, ko reikalauja prigimtis. Net gyvulių bandoms vadovauja arba didesni, arba stipresni vadai. Galvijų bandos priekyje stovi ne išsigimęs jautis, bet toks, kuris didumu ir raumenimis pralenkia kitus patinus, dramblių bandą veda didžiausias dramblys. Tarp žmonių aukščiausias tas, kuris doriausias. Taigi vadas būdavo renkamas pagal dvasios savybes, ir laimingiausios buvo tos tautos, kuriose galingiausiu galėjo tapti tik dorybingiausias. Nebijodamas gali daryti tai, ką nori, žmogus, kuris nemano, jog gali daugiau negu privalo. Taigi vadinamajame aukso amžiuje. Poseidonijo nuomone, karaliavo išminčiai. Jie sulaikydavo pakeltą ranką saugodami silpnesnį nuo stipresnio, patardavo ir atkalbinėdavo, parodydavo, kas naudinga, o kas žalinga. Jų įžvalgus protas žiūrėdavo, kad saviesiems ko nors netrūktų, jų narsa atremdavo pavojus, jų dosnumas turtindavo ir puošdavo valdinius. Pareiga buvo valdyti, o ne viešpatauti. Niekas nebandė išmėginti savo galios prieš tuos, kurių dėka pasidarė galingas; skriausti nebuvo nei noro, nei priežasties, nes žmonės buvo paklusnūs gerai valdžiai, o pats didžiausias karaliaus grasinimas valdiniams būdavo jo pažadas pasitraukti. Bet vėliau, suvešėjus ydoms, karalystės virto tironijomis ir prireikė įstatymų, kuriuos iš pradžių taip pat sudarinėjo išminčiai. Lygias teises Atėnams padovanojęs Solonas buvo vienas iš septynių garsių išminčių[1]. Likurgas, jei būtų gyvenęs tais laikais, būtų buvęs aštuntasis šio švento skaičiaus narys. Šlovinami ir Zaleuko, ir Charondo įstatymai. Ne forume, ne teisės žinovo menėje, bet kaip tylūs ir skaistūs atsiskyrėliai pitagorininkai jie mokėsi teisės principų, kuriuos perdavė tuomet klestėjusiai Sicilijai ir Italijos graikams. Apskritai aš pritariu Poseidonijui, tačiau nesutinku, kad filosofija išrado menus, kuriais naudojamasi kasdieniniame gyveni-

me. Nepripažinčiau, kad ji išrado ir amatus. „Ji,— sako Poseidonijas,— išmokė išsibarsčiusius ir besislapstančius arba urvuose, arba duobėse po uolomis, arba medžių drevėse žmones statytis būstus." O aš tvirtinu, jog ne filosofija išgalvojo šias stogų raizgalynes, iškylančias virš kitų stogų, ir ant miestų stūksančius miestus, nuo jūros atitvertus žuvų tvenkinius, kad besotei gerklei negrėstų audrų pavojai ir, net smarkiausiai šėlstant jūrai, prabanga turėtų savo užutėkį, kuriame galėtų penėti įvairias žuvų bandas. Ką tu sakai? Argi filosofija išmokė žmones pasidaryti raktus ir velkes? Koks gi dar galėjo būti godumo požymis? Argi filosofija uždėjo šituos didžiausią pavojų gyventojams keliančius stogus? Žmogui pasidarė per maža atsitiktinės pastogės ar natūralaus prieglobsčio, susirasto nestatant ir nevargstant. Patikėk, laimingi buvo laikai, neturėję architektų ir nepažinoję stogdengių. Atsiradus prabangos troškimui, atsirado įprotis skaldyti rąstus į stačiakampius ir, įgudusia ranka traukiant pjūklą per pažymėtą brūkšnį, supjaustyti sienoją.

Skalų rąstą pleištu senovėj skeldavo žmonės[2],

nes tada nebuvo statomi rūmai valgomiesiems, kuriuose būtų puotaujama, ir ilga, gatves drebinanti vežimų eilė nevežbeing pušų ar eglių, kad jas supjaustytų pagražinimais išpuoštoms ir paauksuotoms luboms paramstyti. Dvišakiai ramsčiai iš abiejų pusių laikė pirkelę, per nuolaidžiai sudėtus tankius žagarus bei šakas nubėgdavo žemyn net labai smarkus lietus. Nors ir gyveno po tokiu stogu, žmonės buvo saugūs. Tada šiaudinės pastogės glaudė laisvuosius, o šiandien po marmuro ar aukso stogais gyvena vergai. Nesutinku su Poseidoniju ir dėl to, kad geležies dirbinius sukūrė išminčiai. Šitaip mąstant, galima būtų tvirtinti, jog išminčiai buvo tie, kurie

Tuosyk spęst žabangus žvėrims ir amalu masint,
Ir su šunim apsupt kalnagūbrius žmonės pramanė[3].

Visa tai išrado žmonių apsukrumas, o ne išmintis. Nesutinku taip pat ir su tuo, kad išminčiai buvo tie,

kurie atrado geležį ir varį, kai nuo miškų gaisrų išdegusi žemė išliejo negiliai glūdėjusias ir ištirpusias rūdų gyslas. Tokius dalykus paprastai atranda tie, kurie juos vertina. Ir ne toks jau sunkus kaip Poseidonijui man atrodo klausimas, ar pirma buvo pradėtas naudoti kūjis, ar replės. Ir viena, ir kita, ir viską, ko ieškoma susilenkus ir mintimis atsigręžus į žemę, išrado kažkoks miklaus, aštraus, tačiau nedidelio ir nekilnaus proto žmogus. Išminčiui buvo lengva prasimaitinti, ar ne? Juk jis net šiais laikais kratosi rūpesčių. Meldžiu pasakyti, kaip tu gali žavėtis ir Diogenu, ir Dedalu? Kuris iš jų tau atrodo išminčius? Ar tas, kuris sumanė pjūklą, ar anas, kuris, pamatęs rieškučiomis geriantį vandenį berniuką, tučtuojau išsitraukė iš maišelio puoduką ir sudaužė jį taip sau priekaištaudamas: „O, kaip ilgai aš, kvailys, tampiausi nereikalingą naštą!“; kuris miegojo susirietęs statinėje? Kurį šiandien tu laikai išmintingesniu: ar tą, kuris išrado, kaip, paslėpus vamzdžius, labai aukštai išpurkšti šafranu kvepiantį skystį[4], kaip, akimoju plūstant vandeniui, pripildyti arba ištuštinti kanalus, kaip sujungti sukamas, pjaustytais pagražinimais išpuoštas valgomojo lubas, kad atsivertų vis kitoks vaizdas, kad jis pasikeistų kiekvieną kartą, kai atnešami nauji valgiai; ar tą, kuris ir kitiems, ir sau rodo, kad prigimtis nereikalauja iš mūsų nieko vargingo ir sunkaus, kad galime gyventi be marmuro meistro ir kalvio, kad galime apsirengti nepirkdami šilkų, galime turėti visa, kas reikalinga, naudodamiesi tuo, ko žemė nepaslėpė savo gelmėse?! Jei žmonių giminė išgirstų tokį žmogų, ji suprastų, jog virėjas jai taip pat nereikalingas kaip ir kareivis. Išminčiai arba panašūs į juos buvo tie, kurie mažai rūpinosi savo kūnu. Būtiniems dalykams tereikia prasčiausio rūpesčio, vargstame tik dėl malonumų. Nepasigesi jokių amatininkų, tik gyvenk pagal prigimtį. Ji nenorėjo, kad mes kankintumės, ir išmokė visko, ką verčia mus daryti. „Bet nuogas kūnas nepakelia šalčio.“ Kaip, ar žvėrių ir kitų gyvūnų kailiai negali pakankamai ir visiškai apginti mūsų nuo šalčio? Argi daugelis tautų nepridengia kūno medžių žieve? Argi supintos paukš-

čių plunksnos nenešiojamos kaip drabužis? Argi ir šiandien daugumas skitų nesirengia lapių bei pelių kailiais, švelniais pačiupinėti ir neperpučiamais vėjo? „Bet nuo vasaros saulės karščio reikia ūksmingesnio šešėlio.“ Kaip? Argi senovė nepaliko daugybės nuošalių vietų, kurios dėl laiko ar kokios nors kitos priežasties virto olomis? Kaip? Argi žmonės nepynė rankomis rezginio iš šakelių, neaptepdavo jo paprasčiausiu moliu, po to iš sausos žolės ar kitokių miško augalų nedengė stogo ir, juo lietui nutekant žemyn, nepraleisdavo ramiai žiemos? Kaip? Argi nesislepia žeminėse ties Sirtėmis gyvenančios tautos, kurioms nėra kitos tokios patikimos priedangos nuo per daug kaitrios saulės, kaip pati išdžiūvusi žemė? Gamta, dovanojusi visiems gyviams lengvą gyvenimą, nebuvo priešiška žmogui ir nenustatė, kad jis vienintelis negalėtų gyventi be daugybės amatų. Ji neliepia mums jais užsiimti, dėl nieko nereikia vargti, kad būtų galima pragyventi. Gimę randame visa paruošta, tik paniekinę, kas lengva, patys sau prikuriame sunkumų. Stogai, pastogės, kūno dangalai, maistas ir visa, kas dabar virto didžiuliu vargu, tuomet buvo čia pat, veltui ir lengvai pasiekiama, nes viskam saiką rodydavo būtinybė. O mes padarėme tai brangiais, stebėtinais, daugelio sudėtingų amatų pagaminamais dalykais. Juk pati prigimtis pakankamai duoda to, ko reikalauja. Prabangos pomėgis, kuris kasdien pats save skatina ir per daugelį amžių vis didėja savo išradingumu padėdamas mūsų ydoms, yra nutolimas nuo prigimties. Iš pradžių jis ėmė trokšti to, kas nereikalinga, vėliau — to, kas žalinga, ir pagaliau sielą padarė kūno verge įsakydamas jai tarnauti kūno geiduliams. Visi tie amatai, kurie mieste kelia tiek daug šurmulio ir triukšmo, tarnauja kūnui. Kadaise jam visa buvo duodama kaip vergui, o dabar tiekiama kaip šeimininkui. Todėl atsirado audyklos ir kalvės, kvepalų virėjų dirbtuvės, lanksčių kūno judesių ir tęsiamo bei nepertraukiamo dainavimo mokyklos. Išnyko natūralus saikas patenkinant būtinus poreikius. Kas nori tiek, kiek jam užtenka, dabar suprantamas kaip netašytas stuobrys arba elgeta. Net neįtikima, mielas

10. 2035

Lucilijau, kaip lengvai saldūs žodžiai net didžiausius vyrus išveda iš tiesos kelio. Štai Poseidonijas, mano nuomone, vienas iš tų, kurių indėlis į filosofiją yra didžiausias, pirmiausia nori aprašyti, kaip iš minkštos ir purios vilnos sukami ir verpiami siūlai, kaip, prikabinus svarsčius, staklėse išsitempia tiesūs metmenys, kaip perkišti ataudai, iš abiejų pusių atpalaiduojantieji juos spaudžiančių apmatų standumą, muštuvo verčiami prisišlieti ir priglusti vienas prie kito. Poseidonijas sako, jog ir audimo meną išrado išminčiai. Jis pamiršo, jog vėliau buvo išrastas dar subtilesnis jo būdas, kai:

Velenas riša stakles, o metmenis praskiria nendrė,
Ataudus šauna šeiva, pritrinta ant virbalo smailo,
Pirštai pataiso vikriai ir, į metmenis dailiai įleidę,
Primuša juos dantimis, tvirtai įstatytais į skietą[5].

O jeigu jis būtų matęs mūsų laikų audinius, iš kurių siuvami nieko nepridengiantys drabužiai, kurie, sakyčiau, ne tik kūno, bet ir gėdos nepaslepia?! Po to Poseidonijas aptaria žemdirbius ir ne mažiau iškalbingai aprašo arklo išvagotą ir atkartotą dirvą, kad į puresnę žemę lengviau skverbtųsi šaknys. Jis pasakoja, kaip po to sėjama sėkla ir rankomis ravimos piktžolės, kad kartais neišaugtų pasėliams kenkiantys laukiniai augalai. Ir vėl jis tvirtina, jog tai — išminčių nuopelnas, tarytum dabar valstiečiai neišrastų daug žemdirbystės naujovių, duodančių gausų derlių. Pagaliau, nesitenkindamas šiais amatais, jis nusiunčia išminčių į malūną ir pasakoja, kaip šis, mėgdžiodamas gamtą, pradėjo kepti duoną: „Įdėtus į burną grūdus sutrupina kąsdami kieti dantys, o kas lieka nesusmulkinta, liežuvis vėl stumia prie dantų. Po to košė susimaišo, kad lengviau praslystų pro ryklę. Kai ji pasiekia pilvą, vienoda jo šiluma suvirškina ją, ir tik tada pagaliau pereina į kūną. Kažkas, remdamasis šiuo pavyzdžiu, uždėjo vieną ant kito du šiurkščius akmenis. Jis nusižiūrėjo į dantis, kurių viena eilė nejudėdama laukia antrajai judant. Po to, trindamas vieną akmenį į kitą, grūdus susmulkino ir vėl atgal supylė, kol, keletą kar-

tų permalti, jie visai susitrynė. Tuomet, pašlakstęs miltus vandeniu, ilgai juos minkė, kol pasidarė tąsi tešla. Iš jos padarė kepalą, kurį iš pradžių kepė karštuose pelenuose ar ant įkaitusios plytos, o paskui pamažu buvo išrastos krosnys ir kiti įrengimai, leidžiantys pasiekti reikiamą karštį". To betrūksta, kad ir batsiuvystės amatą sakytų esant išrastą išminčiaus. Visa tai, žinoma, sumanė protas, bet ne tobulas protas. Tai — žmogaus, o ne išminčiaus išradimai. Taip pat, dievaži, ir laivai, kuriais persikeliame per upes ir jūras, pritaikę vėjų gūsius gaudančias bures ir pastatę į vieną ar kitą pusę laivą sukančius vairus. Tai padaryta pamėgdžiojant žuvis, kurios vairuoja uodega ir, lengvai ją kreipdamos, akimoju šen ar ten pasisuka. „Visa tai,— tvirtina Poseidonijas,— išrado išminčius, bet kadangi tuo užsiimti jam buvo per menka, viską perdavė paprastiems vykdytojams!" Betgi tai ir sumanyta ne kieno nors kito, o tų, kurie ir šiandien tuo užsiima! Kai kuriuos išradimus mes net atsimename, pavyzdžiui, stiklo plokštes, persišviečiančias ir praleidžiančias ryškią šviesą, pirčių skliautus ir sienose įstatytus vamzdžius, kuriais plūsta šiluma, įkaitinanti ir pastato viršų, ir apačią. Ar man minėti šventyklose ir namuose spindintį marmurą? Ką pasakyti apie portikus remiančius apvaliai nugludintus didžiulius akmenis bei rūmus, kuriuose telpa daugybė žmonių? Ar kalbėti apie ženklus, pakeičiančius žodžius ir užrašančius net pačią greičiausią kalbą, kai ranka spėja judėti paskui liežuvį[6]? Tai sugalvojo patys paprasčiausi vergai! Išmintis glūdi aukščiau; ji nemoko darbuotis rankomis, bet yra dvasios mokytoja. Nori žinoti, ką ji išrado, ką nuveikė? Ji nekuria negražių kūno judesių, trimito ar fleitos giesmių, kai, veržiantis orui į vidų ar pučiant jį lauk, atsiranda garsas. Ji nekuria ir ginklų, ir gynybinių sienų nestato, ir kitų karo reikmenų nedaro, bet globoja taiką ir šaukia žmonių giminę gyventi santarvėje. Ji, kartoju, nėra būtiniausių įrankių kūrėja. Kodėl ją vertini taip menkai? Juk matai prieš save gyvenimo mokytoją. Visi kiti menai yra pavaldūs jai. Juk kam priklauso gyvenimas, tam priklauso ir visos jo puošmenos. Išmintis

siekia laimės, į ją eina, į ją skina kelius. Ji atskleidžia, kas yra blogis, o kas tik atrodo blogis. Ji veja iš žmonių galvų tuštybę; ji duoda tikrą didybę ir gniuždo puikybę bei nepagrįstą išdidumą; ji neleidžia, kad būtų nesuvokiama, kuo skiriasi didybė nuo puikybės; ji leidžia pažinti visą gamtą ir save. Ji aiškina, kas yra dievai ir kokie jie, kas yra požemio dievybės ir larai, kas yra genijai ir kas — antrosios rūšies dievybėmis virtusios sielos; ji aiškina, kur jos būna, ką veikia, ką gali ir ko trokšta. Tokie yra išminties įšventinimai, atveriantys mums ne miesto šventyklą, bet milžinišką visų dievų šventovę — patį pasaulį, kurio tikrąjį paveikslą ir tikruosius pavidalus gali įžvelgti tik dvasios, nes žmonių akys nepajėgia aprėpti tokių didingų reginių. Po to ji grįžta prie daiktų pradžios ir visur glūdinčio amžinojo proto, prie jėgos, slypinčios visose sėklose ir kiekvienai iš jų suteikiančios tikrąjį pavidalą. Tada pradeda tyrinėti sielą: iš kur ji atsirado, kur būna, kaip ilgai egzistuoja, į kokias dalis skirstoma. Dar vėliau nuo kūniškųjų dalykų ji pereina prie nekūniškųjų, nagrinėja tiesą ir jos įrodymus, kad po to mokytų atskirti gyvenimo ir kalbų dviprasmybes, nes ir vienur, ir kitur tiesa yra sumišusi su apgaule. Aš kartoju, išminčius ne pasitraukė, kaip atrodo Poseidonijui, nuo anų mokslų, bet apskritai nebuvo su jais susidūręs. Jis nemanė, jog verta išradinėti tai, kuo amžinai naudotis neverta, jis nesiėmė to, ką reikėtų palikti. „Anacharsis,— sako Poseidonijas,— išrado puodžiaus ratą, kuris sukdamasis suteikia indui pavidalą." Kadangi apie puodžiaus ratą užsimenama Homero poemoje, kai kas nori įtikinti, jog ne šis teiginys, o tos eilės yra melagingos. Aš nesiginčiju, kad ratą sukūrė Anacharsis. Nors jį išrado išminčius, bet išrado ne kaip išminčius. Daug ką išminčiai daro kaip paprasti žmonės, o ne kaip išminčiai. Įsivaizduok, kad išminčius yra labai greitas. Jis visus pralenks bėgdamas todėl, kad yra greitas, o ne todėl, kad yra išminčius. Norėčiau parodyti Poseidonijui kokį nors stiklo pūtiką, kuris pūsdamas suteikia stiklui daugybę pavidalų, vargu ar nulipdomų ir patyrusia ranka. O juk tai atrasta tada,

kai jau nebesutinkame išminčių. „Sakoma, jog Demokritas išrado skliautą,— tvirtina Poseidonijas,— kuriame vidurinis akmuo sujungia pasvirusį akmenų lanką.“ Sakyčiau, jog tai netiesa. Juk ir prieš Demokritą būtinai turėjo būti ir tiltų, ir vartų, kurių viršūnė išlenkta. Be to, jums išėjo iš galvos tai, kad tas pats Demokritas išrado būdą, kaip suminkštinti dramblio kaulą ir kaip lydytus akmenukus paversti smaragdu. Dar ir šiandien taip lydant gražinami rieduliai, kurie tinka šiam dalykui. Tarkim, jog tai iš tikrųjų išrado išminčius; bet tai jis padarė ne kaip išminčius. Juk jis daro daug dalykų, kuriuos taip pat, o kartais net sumaniau bei vikriau darant matome ir neišmintingus žmones. Tu klausi, ką išminčius ištyrė, ką iškėlė į dienos šviesą? Pirmiausia — tiesą ir visų daiktų esmę, į kurią žvelgė ne taip, kaip kitos gyvos būtybės, bet sugebančiomis dievybę aprėpti akimis. Antra — gyvenimo dėsnį, kurį suderino su visatos įstatymais, išmokydamas ne tik pažinti dievus, bet ir sekti jais, o į visa, kas mus ištinka, žiūrėti kaip į jų įsakymus. Jis uždraudė paklusti klaidingai nuomonei ir, vadovaudamasis teisingu sprendimu, įvertino, kas kiek yra vertas. Jis pasmerkė su atgaila sumišusius malonumus ir pagyrė visada pasitenkinimą keliantį gėrį. Jis visiems parodė, jog laimingiausias yra tas, kuriam nereikia laimės, o galingiausias — tas, kuris valdo pats save. Aš kalbu ne apie tokią filosofiją, kuri atskiria pilietį nuo tėvynės, o dievus — nuo pasaulio ir kuri dovanoja dorybę malonumui, bet apie tokią, kuri tik dorybę pripažįsta gėriu, kurios negali patraukti nei žmonių, nei likimo dovanos, kurios vertė yra tai, kad jos negalima įsigyti už jokią kainą.

Aš netikiu, kad tokia filosofija egzistavo tais tamsiais laikais, kai dar nebuvo jokių amatų ir žmonės dirbdami mokėsi to, kas jiems buvo naudinga. Jos neturėjo ir laimingieji laikai, kada gamtos gėrybės buvo prieinamos visiems, kai mirtingieji dar nebuvo susvetimėję dėl godumo ir prabangos ir išsibėgioję iš bendruomenės prisiplėšti. Jie dar nebuvo išmintingi vyrai, net jeigu ir elgėsi kaip išminčiai. Visi labiausiai ža-

visi šia žmonių giminės raidos pakopa, ir jeigu dievai kam nors pavestų tvarkyti žemės reikalus ir sudaryti tautų įstatymus, niekas neišsirinktų geresnių už tuos, kurie, kaip mename, klestėjo, kai

...niekad artojai dirvų nespaudė,
Ežios ženklą statyt ir lauką sklypais raižyti
Buvo užginta: drauge jie dirbo, o žemė savaime
Viską davė mieliau, kai niekas nereikalavo[7].

Ar buvo žmonių giminė, laimingesnė už šitą?! Jie visi kartu naudojosi gamtos gėrybėmis, kurių ji, visų motina ir globėja, duodavo pakankamai, leisdama ramiai valdyti bendrus turtus.

Kodėl gi aš negalėčiau pavadinti turtingiausia tą žmonių giminę, kurioje neįmanoma rasti vargšo? Bet į tą puikią tvarką įsiveržė godumas ir, trokšdamas šį bei tą atskirti sau ir pasisavinti, padarė taip, kad viskas tapo svetima, o milžiniškas gėrybių perteklius virto jų trūkumu. Godumas atnešė skurdą ir, daug ko trokšdamas, prarado viską. Tegul dabar jis mėgina susigrąžinti, ką prarado, tegul prie laukų prijungia laukus, išstumdamas kaimyną pinigais ar skriaudomis, tegul žemės tęsiasi kaip provincijos ir tegul ilga kelionė per jas bus vadinama „valdymu“, vis tiek joks ežių plėtimas nenuves mūsų ten, iš kur esame išėję. Kai visa tai padarysime, turėsime daug; tačiau kažkada turėjome visą pasaulį. Pati žemė, nors ir neįdirbta, buvo derlingesnė ir dosni neplėšikaujančioms tautoms, gamtos duodamas gėrybes žmonės atrasdavo ir su didžiausiu malonumu rodydavo jas kitiems. Sutartinai viską tarpusavy dalydamiesi, jie nepatyrė nei pertekliaus, nei nepritekliaus. Stipresnis dar nekėlė rankos prieš silpnesnį, šykštuolis nekaupė atsargų atimdamas iš kitų būtiniausius dalykus, kiekvienas rūpinosi kitu taip, kaip savimi. Ginklai gulėjo nenaudojami, žmogaus krauju nesuteptos rankos visą neapykantą buvo nukreipusios į žvėris. Tie, kuriuos nuo saulės dengė kokia nors tanki giraitė, kurie žiemos ar lietaus rūstybę saugiai praleisdavo nieko nekainuojančioje lapų pastogėje, ramiai ir nedūsaudami praleisdavo naktį. Nerimas ver-

čia mus vartytis nuo šono ant šono savo purpuruose, badydamas skaudžiausiais dygliais. O kokius saldžius sapnus jie sapnuodavo ant kietos žemės! Ne raižytos lubos kybojo virš jų, bet plaukė virš jų, gulinčių lauke, žvaigždynai ir nuostabus nakties reginys, o pasaulis tykiai sukosi atlikdamas tokį didelį darbą. Ir dieną, ir naktį jiems buvo atvertas šio puikiausio rūmo vaizdas. Gera jiems buvo žiūrėti į žvaigždes matant, kaip vienos pradeda leistis nuo dangaus vidurio, o kitos dar tik pateka iš savo slėptuvių. Ar jiems nebuvo malonu klajoti tarp šių taip plačiai išsibarsčiusių stebuklų? O jus gąsdina kiekvienas stogo ar išpieštų sienų girgžtelėjimas; vos tik kas nors barkšteli — ir bėgate persigandę[8]. Anie neturėjo į miestą panašių rūmų. Bet jie turėjo orą ir laisvą erdvių vėją, lengvą uolos arba medžio šešėlį, skaidrių šaltinių bei upelių, nedrumsčiamų nei darbų, nei vamzdžių, neverčiamų tekėti kitu, priverstiniu keliu, bet laisvai tekančių, gražių natūralių pievų, o tarp jų — kaimiečio rankų dailiai pastatytų lauko pirkelių. Toks namas atitiko prigimtį, jame buvo malonu gyventi nebijant nei jo, nei dėl jo. Dabar gi daugiausia baimės kelia mūsų būstai. Tačiau, nors jų gyvenimas buvo ir nuostabus, ir be apgaulės, jie nebuvo išminčiai, nes šis vardas reiškia galimybę nepaprastai tobulėti. Aš neneigiu, kad jie buvo kilnios dvasios vyrai ir, sakyčiau, gimę iš dievų. Nėra abejonės, jog pasaulis, dar nepavargęs nuo kūrimo, davė geresnių vaisių. Tačiau kiek jų prigimtis buvo stipresnė ir labiau linkusi į darbą, tiek jų išmintis dar nebuvo subrendusi. Mat gamta nedovanoja dorybės, tapti dorybingam — sunkus menas. Jie neieškojo žemės gelmėse nei aukso, nei sidabro, nei skaidrių akmenų ir gailėjosi net laukinių gyvūnų. Dar labai toli buvo laikai, kai žmogus žmogų užmuš ne iš pykčio, ne iš baimės, bet dėl reginio. Jie dar nenešiojo margų drabužių, neausdavo auksu, net nekasė jo. Kaipgi yra? Jie buvo nekalti, nes nežinojo blogio. Juk didelis skirtumas, ar kas nors nenori nusidėti, ar nemoka. Jiems trūko teisingumo, trūko proto, trūko susivaldymo ir drąsos. Jų atšiaurus gyvenimas turėjo tam tikrų šių dorybių bruožų, ta-

čiau dorybė būdinga tik apšviestai, mokytai, nuolatiniu lavinimu aukštybes pasiekusiai sielai. Mes ir gimstame tam, tačiau be šito. Net patys doriausieji prieš lavindamiesi turi polinkį į dorybę, bet ne dorybę. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Manasis Liberalis nuliūdo atėjus žiniai apie gaisrą, sudeginusį Lugdūno koloniją. Tokia nelaimė sujaudins kiekvieną, o ką jau kalbėti apie labai savo gimtąjį miestą mylintį žmogų. Šis atsitikimas privertė jį pasiremti dvasios stiprybe, kurią ugdė, kad įstengtų iškęsti visa, ko, jo nuomone, galima bijoti. Nesistebiu, kad jis net nenuogąstavo dėl šitos nelauktos ir beveik negirdėtos nelaimės, nes dar nebuvo atsitikę tokio įvykio. Daugelį miestų siaubė gaisrai, bet nė vieno nesunaikino. Net namus padegusi priešo ugnis daug kur užgęsta ir, net nuolatos kurstoma, retai kada praryja viską, nieko nepalikdama kardui. Ir žemės drebėjimas vargu ar kada nors buvo toks smarkus ir pražūtingas, kad sugriautų ištisus miestus. Niekuomet pagaliau neliepsnojo toks nelemtas gaisras, po kurio kitas gaisras būtų nebeįmanomas. Viena naktis nušlavė daugybę puikiausių pastatų, kurių kiekvienas galėjo išgarsinti bet kokį miestą. Taikos metu atsitiko tai, ko žmonės nebijo net per karą. Kas galėtų tuo patikėti?! Nurimus ginklams, dabar, kai visame pasaulyje viešpatauja ramybė, paklauskite, kur yra Lugdūnas, Galijos puošmena.

Prislėgdamas visą bendruomenę, likimas visada duodavo laiko pasibaiminti dėl gresiančių įvykių. Bet koks didelis daiktas paprastai sunaikinamas ne iš karto, o čia per vieną naktį dingo didžiausias miestas. Pagaliau aš ilgiau tau pasakoju apie jo pražūtį, negu iš tikrųjų ji truko. Visa tai pakirto mūsų Liberalio dvasią, tokią tvirtą ir nepalaužiamą nelaimių. Kodėl jis sugniužo — aišku: netikėtos nelaimės la-

biau slegia. Staigi neganda visuomet atrodo didesnė, ir, ja besistebėdami, žmonės dar smarkiau kenčia. Todėl nieko mums neturi būti nelaukta. Viską reikia numatyti ir visko tikėtis: ne tik to, kas paprastai įvyksta, bet ir to, kas gali įvykti. Ar yra kas nors, kurio panorėjęs likimas nepalaužia pačiame žydėjime, kurio nepuola ir kuriam nesmogia tuo stipriau, kuo puikiau tas žėri? Ar likimui yra kas nors per sunku ir neįmanoma? Jis užgriūva ne visados tuo pačiu keliu, kartais sustoja pusiaukelėje; kartais jis mūsų pačių rankas pasitelkia prieš mus pačius; kartais savo jėgomis randa pavojų be kaltininko. Neganda tyko visada. Malonumų įkarštyje gimsta skausmų priežastys, karas kyla klestint taikai, o saugumo ramsčiai virsta baimės šaltiniu, draugas tampa nedraugu, o sąjungininkas — priešu. Vasaros giedra staiga virsta audra, baisesne negu žiemą. Priešiškumą patiriame ir nesusidūrę su priešu, per didelė sėkmė pražudo pati save. Saikingiausius užpuola liga, stipriausius — džiova, nekalčiausius — bausmė, o didžiausius atsiskyrėlius įtraukia sumaištis. Likimas renkasi vis naujus kelius tarsi rodydamas savo jėgą primiršusiems jį žmonėms. Viena diena išbarsto ir išsklaido tai, kas su dideliu vargu buvo statoma ilgus metus laiminant didžiai palankiems dievams. Tas, kuris ištaria „viena diena“, skiria daug laiko nelaimės kelionei: valstybei sunaikinti užtenka valandos ir net akimirkos. Būtų šiokia tokia paguoda dėl mūsų silpnumo bei aplinkybių, jei viskas žūtų taip pat pamažu, kaip ir atsiranda. O dabar augama lėtai, bet žlungama greitai. Nei asmeniniame, nei viešajame gyvenime nėra nieko tikra, apsiverčia ir žmonių, ir miestų likimas. Esant ramybės palaimai, atsiranda baimė, be jokių išankstinių priežasčių nelaimės įsiveržia iš ten, iš kur jų mažiausiai laukiama. Per vidaus ir išorės karus išsilaikiusios karalystės žlunga be jokio smūgio. Kiek valstybių sėkmingai pragyvena laiminguosius savo metus?! Taigi reikia viską numatyti ruošiant dvasią tam, kas gali atsitikti. Ruoškis ištrėmimui, ligos kančioms, karams, laivo sudužimui. Neganda gali tave išplėšti iš tėvynės arba gali tėvynę išplėšti iš tavęs; gali nuvaryti

tave į dykumą, gali sukurti dykumą žmonių minioje. Tegul tau prieš akis visada bus žmogaus dalia, iš anksto nuteikime dvasią ruoštis ne tik tam, kas įvyksta dažnai, bet ir tam, kas gali įvykti blogiausia, jei nenorime sugniužti ir apstulbti dėl nematytų dalykų kaip dėl nebūtų. Reikia turėti galvoje visas likimo jėgas. Kiek Azijos ir Achajos miestų žuvo nuo vieno žemės drebėjimo smūgio! Kiek Sirijos ir Makedonijos tvirtovių prarijo žemė! Kiek kartų ši nelaimė niokojo Kiprą! Kiek kartų virto dulkėmis Pafas! Dažnai sužinome apie ištisų miestų žuvimą, tačiau kuri pasaulio dalis esame mes, kuriuos pasiekia tokios žinios?! Tad pakilkime sutikti atsitiktinumo ir, kad ir kas įvyktų, žinokime, jog nelaimė nėra tokia didelė, kaip skelbia gandai. Štai sudegė turtingas miestas, kelių provincijų puošmena, panašus į daugelį kitų ir kartu — išimtis, nes buvo pastatytas tik ant vieno nelabai plataus kalno. Bet laikas nutrins visų miestų, kuriuos dabar girdi vadinant didingais bei garsiais, pėdsakus. Tu gi matai: išnyko net pamatai pačių garsiausių Achajos pilių, nebeliko nė žymės, jog jos kadaise yra buvusios. Griūva ne tik žmonių kūriniai, laikas nusineša ne tik žmogaus meno bei darbštumo vaisius: išsiskiria kalnagūbriai, prasmenga ištisos sritys, bangos užplūsta smarkiai nutolusias nuo jūros vietas. Baisi ugnies jėga išgraužia švytėjusias liepsnomis kalvas ir labai aukštas viršūnes — jūreivių paguodą bei kelrodžius — ir sulygina jas su žeme. Žūva net pačios gamtos kūriniai, todėl turime ramiai iškęsti miestų pražūtį. Viskas atsiranda tam, kad išnyktų. Pražus viskas: ar uždarytų dujų vidinė jėga bei pašėlęs spaudimas susprogdins jas spaudžiantį svorį, ar gelmėje sustiprėjęs įkaitusių požeminių srovių išsiveržimas sulaužys jų kelyje esančias kliūtis, ar liepsnų išsiveržimas praplėš žemės paviršių, ar ką nors pamažu sunaikins senatvė, nuo kurios niekas negali apsisaugoti, ar pasikeitęs klimatas išvarys žmones, paversdamas gyvenvietes dykynėmis. Ilgai reikėtų vardyti visus likimo kelius. Žinau viena: visi mirtingųjų darbai yra pasmerkti mirčiai, gyvename tarp laikinų dalykų. Tokius ir panašius paguodos žodžius aš sakau

Liberaliui, liepsnojančiam neįtikima meile savo gimtam miestui, kuris žuvo galbūt todėl, kad vėl išaugtų dar gražesnis. Dažnai nelaimė paruošia vietą didesnei nei buvusiai laimei. Daug kas krito tam, kad pakiltų dar aukščiau. Timagenas, nekentęs klestinčios Romos, sakydavo, kad jos gaisrai liūdina jį tik dėl vienos priežasties: jis žino, jog ji pakils dar gražesnė negu buvo prieš sudegdama. Ir aname mieste tikriausiai visi varžysis stengdamiesi atstatyti jį dar didingesnį ir tvirtesnį. Tegu jis bus neramus, tegu palankūs būrimo iš paukščių ženklai lems jam ilgaamžiškumą! Juk šiai kolonijai — šimtieji metai nuo įkūrimo, o toks amžius ir žmogui — ne riba! Planko įsteigta dėl patogios vietos, ji sutraukė daug gyventojų ir išaugo. Tačiau kiek sunkiausių nelaimių patyrė ji per tokį laiko tarpą, kurio užtenka susenti žmogui! Tad tegul mūsų dvasia mokysis suprasti ir iškęsti savo dalią! Tegul ji žino, jog likimas išdrįsta viską, jog jis tiek pat valdo valstybes, kiek ir valdovus, tiek pat — miestus, kiek ir kiekvieną žmogų. Nereikia tuo piktintis. Mes atėjome į pasaulį, kuriame gyvenama pagal tokius įstatymus. Jei jie tau patinka, paklusk, jei nepatinka — išeik, kur nori. Piktinkis, jei kokia nors neteisybė padaryta tik tau, bet jeigu neišvengiama būtinybė taip pat varžo ir aukščiausiai iškilusius, ir žemiausiai nusileidusius, tada susitaikyk su likimu, kuris visa sunaikina ir visa valdo. Nereikia mūsų vertinti pagal nevienodą pakelėse iškilusių kapų ir antkapių aukštį: pelenai visų vienodi. Gimstame nelygūs, o mirštame lygūs. Apie miestus galiu pasakyti tą patį, ką ir apie miestų gyventojus. Ardėja buvo paimta taip, kaip ir Roma. Žmonių teisės kūrėjas leido mums skirtis kilmingumu ir vardo garsumu tik tol, kol gyvename. O kai mirtingajam ateina galas, jis taria: „Išeik, pasipūtime! Visiems, ką tik nešioja žemė, tebus vienas įstatymas!“ Kentėdami esame lygūs: nė vienas nėra silpnesnis už kitus, nė vienas nėra labiau tikras dėl rytojaus. Makedonijos karalius Aleksandras pradėjo mokytis geometrijos. Vargšas!

Mokėsi, kad sužinotų, kokia maža žemė, kurios tik menką dalį tebuvo užkariavęs. Aš pasakiau „vargšas", nes jis buvo priverstas suvokti, koks klaidingas jo vardas. Kas gi gali būti didis turėdamas tokią menką dalį?! Jam buvo dėstomi tikslūs ir pernelyg didelio dėmesio reikalaujantys dalykai, kurių negalėjo suprasti pakvaišęs, mintimis net per okeaną persikėlęs žmogus. Jis kalbėdavo: „Mokyk mane ko nors lengvesnio". Mokytojas atsakydavo: „Tai visiems vienodai sunku". Įsivaizduok, jog ir prigimtis tau sako: „Tai, dėl ko skundies, yra visiems vienoda. Niekam negaliu duoti nieko lengvesnio, bet kiekvienas, kuris nori, pats gali tai sau palengvinti". Kaip? Pasitelkęs sielos ramybę. Reikia, kad patirtum ir sielvartą, ir alkį, ir troškulį, ir senatvę, o jeigu tu ilgiau užsibūsi tarp žmonių, privalai ir sirgti, ir ko nors netekti, ir mirti. Tačiau netikėk tais, kurie ūžia apie tave; visa tai nėra nei nelaimė, nei nepakeliama našta ar sunkenybė. Šito bijoma todėl, kad tokia visų nuomonė. Mirties tu bijai taip pat, kaip ir gandų. Tačiau argi ne kvaila bijoti žodžių?! Sąmojingai apie tai kalba mūsų Demetrijas: neišmanėlių kalbos jam esą tas pats, kaip pilvo skleidžiami garsai. „Kas man darbo, ar jie eina iš priekio ar iš užpakalio",— sako jis. Kokia beprotybė yra nuogąstauti, kad tavo garbę suterš tie, kurie patys neturi garbės! Kaip be priežasties baiminatės gandų, taip be priežasties baiminatės ir to, ko niekuomet nebijotumėte, jei šito bijoti neverstų visų nuomonė. Ar doras žmogus patirs kokią nors žalą, jei apie jį plis apkalbos? Tegul mūsų akyse jos nepakenkia net mirčiai, nors ir prastas apie ją sklinda garsas. Nė vienas iš tų, kurie ją kaltina, nėra jos išbandęs. Kvaila pasmerkti tai, ko nežinai. Bet tu puikiai supranti, kad daugeliui mirtis būna naudinga, kad daugelį ji išvaduoja iš kančių, skurdo, aimanų, mirties bausmės ir nuobodulio. Kol mirtis yra mums pavaldi, tol mes nepavaldūs niekam. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Manau, mes abu tos pačios nuomonės, jog visi išorės dalykai yra įgyjami kūnui, o kūnu rūpinamasi dėl sielos, jog sieloje esama pagalbinių dalių, kurios padeda mums judėti ir maitintis ir kurios yra mums duotos dėl paties pagrindo, o šį pagrindą sudaro neprotinga ir protinga dalys. Tai, kas neprotinga, tarnauja protingajai daliai, o ši nesitaiko prie nieko, bet viską verčia taikytis prie jos. Dieviškasis protas valdo viską, o pats nėra niekam pavaldus. Iš jo kilęs mūsų protas yra toks pat. Jeigu dėl to sutariame, vadinasi, sutariame ir dėl to, jog vienintelė laimingo gyvenimo sąlyga yra tobulas mūsų protas. Tik jis nesumenkina sielos ir sukyla prieš likimą, bet kokiomis aplinkybėmis padėdamas mums išlikti ramiems. Tai vienintelis ir niekada nepalaužiamas gėris. Aš kartoju: laimingas tas, kurio niekas negali pažeminti. Jis stovi pačioje viršūnėje ir remiasi ne kuo kitu, o tik savimi. Tas, kurį ramsto svetimi ramsčiai, gali nukristi. Priešingu atveju mus pradeda valdyti tai, kas — ne mūsų. O kas gi nori priklausyti nuo likimo, koks protingas žmogus žavisi savimi, kai viskas jame yra svetima? Kas yra laimingas gyvenimas? Rūpesčių neturėjimas ir amžina ramybė. Ją suteiks dvasios didybė, suteiks nepalaužiama teisingo apsisprendimo tvirtybė. Kaipgi tai pasiekiama? Pažįstant visą tiesą, visuose veiksmuose žiūrint deramos tvarkos, saiko, padorumo ir geros valios: dosnios, visada paklūstančios protui ir niekada su juo nesiskiriančios, vertos meilės bei susižavėjimo. Pagaliau, trumpai tariant, taisyklė yra tokia: išmintingo žmogaus siela turi būti tokia pat, kaip dievo. Ko dar gali trokšti tas, kuriam jau atiteko visa, kas garbinga? Jeigu, be garbingumo, dar kas nors galėtų iškelti žmogų iki palaimos, tada laimingas gyvenimas priklausytų nuo kitų dalykų, be kurių garbingumas apsieina. Kas gali būti bjauresnio ir kvailesnio už nuomonę, jog protingosios sielos gėrį sudaro neprotingi dalykai?!

Tačiau kai kurie mano, kad didžiausias gėris gali augti, nes jis yra nevisiškas, jeigu jam gali pakenkti atsitiktinumas. Vienas iš didžiųjų šios filosofijos krypties kūrėjų Antipatras sakosi, jog išorės aplinkybės turinčios šiek tiek reikšmės, tačiau visai nedaug. Betgi tu pats matai, jog tai yra tas pats, kaip nepasitenkinimas diena, kai papildomai nešviečia kokia nors liepsnelė. Ar ką nors reiškia kibirkštėlė skaisčioje saulės šviesoje? Jei tu nepasitenkinsi vien garbingumu, tai būtinai norėsi prie jos pridėti arba ramybę, kurią graikai vadina αοχλησιαν, arba malonumą. Ramybę dar galima šiaip taip priimti: neprislėgta siela gali laisvai atsidėti pasaulio pažinimui, ir niekas jos neatitrauks nuo daiktų esmės tyrinėjimo. O malonumas yra gyvulių gėris. Prie proto pridedame neprotingumą, prie garbingumo — negarbingumą. Kūno kasymas taip pat teikia malonumo. Kodėl gi jūs nesiryžtate pasakyti, jog žmogui gera tada, kai gera jo gomuriui? Ir tu priskiri prie žmonių, nesakau jau — prie vyrų, tokį, kuriam aukščiausiasis gėris susideda iš gardumynų, spalvų, garsų. Tegul jis nešdinasi iš puikių, užimančių antrąją vietą po dievų būtybių tarpo, tegul jis prisijungs prie gyvulių pats būdamas pašaru patenkintas galvijas. Neprotingąją sielos dalį sudaro dar dvi kitos dalys: viena yra drąsi, garbėtroškiška, nesuvaldoma, atsidavusi aistroms, kita — baili, ištižusi, atsidavusi malonumams. Kai kas nekalba apie pirmąją — nepažabotą, tačiau geresnę ir stipresnę, vertesnę vyro dalį, o laimingam gyvenimui laiko būtina antrąją dalį — silpną ir niekingą. Jie liepia protui tarnauti jai, o aukščiausiąjį tauriausios būtybės gėrį pažemino ir paniekino, padarė jį kažkuo nevienalyčiu ir keistu, sudarytu iš įvairių, viena prie kitos nederančių dalių. Taip mūsų Vergilijus kalba apie Scilę:

Veidas ir pusė žmogaus, gražiausia merga iš krūtinės
Ir iš juosmens, o žemiau vandenynų pabaisa siaubinga,
Pilvas vilko stambaus, uodega jai seno delfino[1].

Prie šios Scilės priaugę žiaurūs, baisūs, greiti gyvūnai. O iš kokių pabaisų anie sukūrė išmintį?! „Pa-

grindinis žmogaus menas yra dorybė. Jai patikėtas nenaudingas ir laikinas kūnas, tinkantis tiktai priimti maistą",— sako Poseidonijas. Toji dieviškoji dorybė pereina į kažką netikra, kai prie viršutinių, garbinamų ir dangiškų jos dalių prijungiamas tingus, bejėgis gyvulys. Tuoj po dorybės minima ramybė nieko sielai neduoda, bet pašalina prieš ją esančias kliūtis, o malonumas išlepina ją ir susilpnina visą jos tvirtybę. Kur rasi tokių skirtingų kūnų sąjungą? Prie stipriausios dalies prijungiama labiausiai ištižusi, prie griežčiausios — visai negriežta, prie skaisčiausios — nesivaldanti tiek, kad nesipriešina net kraujomaišai. „Kaipgi čia yra? Jei dorybei netrukdo gera sveikata, ramybė, kančių neturėjimas, nejaugi tu jų netrokši?" Kodėl gi netrokšiu? Tačiau trokšiu ne todėl, kad jie — gėris, bet todėl, kad atitinka prigimtį, ir aš renkuosi juos gerai pamąstęs. O kas tuomet juose yra gera? Tik vienas dalykas — teisingas jų pasirinkimas. Kai velkuosi sau deramą drabužį, kai vaikščioju kiek reikia, kai pietauju kaip privalau, tada ne pietūs, ne vaikščiojimas, ne drabužis yra gėris, bet mano nusiteikimas jų atžvilgiu, mokėjimas visur išsaugoti protingą saiką. Dar pridursiu, kad žmogus turi siekti išsirinkti švarų drabužį, nes iš prigimties žmogus yra švari ir tvarkinga būtybė. Vadinasi, švarus drabužis savaime nėra gėris, gėris — švaraus drabužio pasirinkimas, nes gėris glūdi ne daikte, bet mūsų pasirinkime. Garbingi yra mūsų veiksmai, o ne daiktai, kuriuos vartojame ką nors darydami. Tai, ką pasakiau apie drabužį, tinka ir kūnui. Juk juo tarsi kokiu drabužiu gamta apsupo sielą, jis yra jos apdangalas. Bet kas gi vertina drabužį pagal rūbų skrynią? Makštis nei pagerina, nei pablogina kardą. Taigi tą patį aš tau pasakysiu ir apie kūną: jei bus leista pasirinkti, aš imsiu ir sveikatą, ir jėgų, bet jos bus gėris dėl mano nuomonės apie jas, o ne pačios savaime. Kai kas sako: „Išminčius yra laimingas. Tačiau aukščiausiojo gėrio, neturėdamas atitinkamų natūralių priemonių, jis nepasieks. Tas, kuris įgijo dorybę, negali būti nelaimingas, bet jis nėra ir labai laimingas, jeigu jam trūksta natūralių gėrybių: sveikatos, nesužaloto kū-

no“. Tu sutinki (nors tai atrodo visiškai neįtikinama), kad žmogus, be perstojo kamuojamas didžiausių skausmų, nėra nelaimingas, jis netgi jaučiasi laimingas; tačiau tu neigi tai, su kuo sutikti lengviau: kad jis gali būti labai laimingas. Jeigu dorybė gali padaryti taip, kad kas nors nebūtų nelaimingas, tai jai nieko nereiškia padaryti taip, kad jis būtų labai laimingas. Juk nuo laimingo iki paties laimingiausio mažesnis atstumas negu nuo nelaimingo iki laimingo. Jei yra toks galingas dalykas, pajėgiantis nunešti iš nelaimių išplėštą žmogų į laimingųjų tarpą, tai ar jis negali pridėti tiek, kiek trūksta, kad padarytų šį žmogų labai laimingą? Negi jis pristinga jėgų prie pat viršūnės? Gyvenime būna malonių ir nemalonių dalykų, bet ir vieni, ir kiti yra už mūsų. Jei doras vyras nesijaučia nelaimingas tada, kai jį slegia įvairiausios nesėkmės, tai ar jis galėtų nesijausti labai laimingas, kai jam nesisektų tik kai kurie reikalai? Kaip nesėkmių našta jo nesugniuždo, nepadaro nelaimingo, taip ir sėkmės trūkumas neatima didelės laimės jausmo. Toks žmogus yra labai laimingas be sėkmės, kaip kad jis nebūna nelaimingas slegiamas nesėkmių. Priešingu atveju, jeigu galima sumažinti jo gėrį, tai galima ir visai jį išplėšti. Šiek tiek anksčiau kalbėjau, jog liepsnelė nieko neprideda prie saulės šviesos, paskandinančios visa, kas žėruoja be jos pagalbos. „Bet,— kas nors prieštaraus,— kai kas užtemdo ir saulę.“ Tačiau saulė lieka nepaliesta, net jei atsiranda užtvara ar nusileidžia uždanga, trukdanti mums ją matyti, ji dirba savo darbą ir eina savo keliu. Šviesdama pro debesis, ji nepasidaro mažesnė ar silpnesnė negu šviesdama giedrame danguje. Mat yra labai didelis skirtumas, ar jai tik kliudo, ar apskritai ją uždengia. Taip užtvaros nieko neatima ir iš dorybės: ji nepasidaro mažesnė, tik mažiau spindi. Galbūt mums ji nėra tokia matoma ir aiški, bet pati sau ji lieka tokia pati ir nematoma, tarsi miglų uždengta saulė, rodo savo jėgą. Taigi nelaimės, nuostoliai, skriaudos tiek tegali pakenkti dorybei, kiek debesys — saulei. Atsiranda tokių, kurie sako, jog nelabai žydinčios sveikatos išminčius esąs nei nelaimingas, nei lai-

mingas. Jie taip pat klysta prilygindami atsitiktinai žmogui tenkantį daiktą dorybėms ir garbingiems vyrams priskirdami tą patį, ką priskiria ir negarbingiems. Kas gali būti begėdiškiau negu pagarbos vertų dalykų prilyginimas tiems, kurie nusipelno paniekos! Teisingumas, pareigos vykdymas, ištikimybė, narsumas, protas — pagarbos verti dalykai. Priešingai, nieko neverta yra tai, kas dažniausiai tenka pagarbos nevertiems žmonėms: stiprios, sveikos ir tvirtos blauzdos, rankos bei dantys. Be to, jei išminčius, turintis paliegusį kūną, nebus laikomas nei nelaimingu, nei laimingu, o tik vidutiniškai laimingu ar nelaimingu, tai ir tokio gyvenimo nebus verta nei siekti, nei vengti. Rask didesnę nesąmonę už teiginį, kad išminčiaus gyvenimo nereikia siekti! Kas patikės, jog esama tokio gyvenimo, kurio nereikia nei siekti, nei vengti? Pagaliau, jei kūno trūkumai nedaro žmogaus nelaimingo, tai leidžia būti laimingam. Kas neturi galios pabloginti mūsų būklę, tas neturi galios sunaikinti ir geriausią būklę. „Pripažįstame,— sakoma,— esant šaltį ir karštį, o tarp jų esant šilumą. Panašiai, jei vienas yra laimingas, o kitas nelaimingas, tai trečiasis — nei laimingas, nei nelaimingas.“ Norėčiau sugriauti šį prieš mus nukreiptą palyginimą. Jei prie šilumos pridėsiu daugiau šalčio, viskas pasidarys šalta. Jei įmaišysiu daugiau karščio, galų gale bus karšta. O jei šitam nei nelaimingam, nei laimingam pridėsiu daugybę nelaimių, jis nepasidarys nelaimingas, kaip jūs sakote. Taigi jūs lyginate skirtingus dalykus. Antra, štai tau žmogus, kuris nėra nei nelaimingas, nei laimingas. Pridedu jam aklumą — jis nepasidaro nelaimingas. Pridedu raišumą — nepasidaro nelaimingas. Pridedu pastovius stiprius skausmus — nepasidaro nelaimingas. Jeigu daugybė negandų nepriverte jo pripažinti savo gyvenimo nelaimingu, tai jos neatims iš jo ir visiškos laimės jausmo. Jeigu, kaip patys sakote, išminčius negali iš laimingo pasidaryti nelaimingas, tai jis negali tapti ir mažiau laimingas. Ar krintantis žemyn kur nors sustos? Tai, kas neleidžia nusiristi žemyn, išlaikys jį ir viršūnėje. Taigi, ar apskritai negalima sudaužyti laimės? Jos negalima net su-

mažinti, todėl jai pasiekti užtenka vien dorybės. „Kaipgi čia yra? — klausiama.— Ar išminčius, kuris ilgai gyveno, kurio nevargino joks skausmas, nėra laimingesnis už tą, kuris nuolatos grūmėsi su pavydžiu likimu?“ Atsakyk man: ar jis doresnis, ar garbingesnis? Jei ne, vadinasi, jis nėra ir laimingesnis. Jis turi teisingiau gyventi, kad laimingiau gyventų, o jei teisingiau gyventi negali, tai negali ir laimingiau gyventi. Dorybė nedidėja, vadinasi, ir iš jos kilusi gyvenimo laimė taip pat nedidėja. Dorybė yra toks didelis gėris, kad net nejunta tų menkų priedų: amžiaus trumpumo, skausmo, įvairių kūno negalavimų. Malonumas nevertas to, kad dorybė rūpintųsi juo. Kas dorybėje ypatinga? Tai, kad ji nesitiki ateities ir neskaičiuoja savo dienų: ir per akimirką ji gali pasinaudoti amžinuoju gėriu. Tai mums atrodo neįtikima ir esant aukščiau žmogaus prigimties. Mat jos didybę matuojame savo silpnumu ir dorybe vadiname savo ydas. Bet argi neatrodo neįtikimi ir tokie žodžiai: „Aš esu laimingas!“, kai juos ištaria baisiausiai kankinamas žmogus? O juk šie žodžiai pasigirdo iš pačios malonumų kalyklos. „Man ši diena nepaprastai laiminga“,— tarė Epikūras, kamuojamas pūslės nepraeinamumo ir negyjančių pilvo žaizdų skausmo. Tai kodėl gi tokie žodžiai turėtų būti neįtikimi dorybės garbintojų lūpose, jei juos sutinkame ir ten, kur viešpatauja malonumas? O šie niekingi išgamos tvirtina, jog didžiausiuose skausmuose, didžiausiose nelaimėse išminčius nebus nei nelaimingas, nei laimingas. Juk šis tvirtinimas iš tiesų yra neįtikimas, dar daugiau, jis yra neįtikinamesnis už aną. Nesuprantu, kaip negali nusiristi žemyn nuo viršūnės nustumta dorybė. Ji turi arba teikti visišką laimę, arba, jeigu bus nuo jos atstumta, netrukdyti pasidaryti nelaimingam. Kol ji stovi vietoje, jos negalima išvaryti. Ji arba pralaimi, arba mus nugali. Sakoma: „Vien nemirtingiesiems dievams tenka dorybė ir laimingas gyvenimas, o mums — tik tų gėrybių šešėlis ir atspindys. Mes tik priartėjame prie jų, bet nepasiekiame jų“. Bet juk dievų ir žmonių protas yra tas pats.
 Jų protas yra tobulas, o mes galime savąjį tobulinti.

Bet mūsų ydos neša nusivylimą. Juk žmonių protas nelabai ištvermingai saugo aukščiausius dalykus, ką nors spręsdamas, jis dar svyruoja bei dvejoja. Toks norėtų šviesių akių, gerų ausų, stiprios sveikatos, nebjauraus pažiūrėti ir nesilpstančio kūno, pagaliau ilgesnio amžiaus. Šitaip galima leisti gyvenimą nieko nesigailint, bet netobulame žmoguje glūdi kažkokia blogio jėga, nes jo siela linkusi pasiduoti blogio įtakai. Šis išryškėjantis ir išjudintas piktumas yra tolimas gėriui. Toks žmogus dar nėra doras, bet darosi doras, o tas, kuriam dar ko nors trūksta iki gėrio, yra blogas. Bet,

...kas turi jėgų ir drąsos širdy nestokoja[2],

tas prilygsta dievams ir, atsimindamas savo kilmę, prie jų veržiasi. Niekam nėra gėda bandyti kopti ten, iš kur nusileido. Kaipgi yra, kodėl tu manai, jog neturi dieviškumo tas, kuris yra dievo dalelė? Visa, kas mus supa, yra vienybė ir dievas. Mes — dievo bendrininkai ir jo kūno dalys. Mūsų siela sugeba jį aprėpti ir, jeigu jos neslėgtų ydos, kiltų prie dievybės. Kaip mūsų kūno laikysena yra nukreipta tiesiai į dangų, taip ir siela, galinti pakilti kiek tik nori, yra gamtos sukurta taip, kad trokšta prilygti dievams. Ir jei ji savo jėgomis pakyla į erdvę, tai veržiasi į aukštybes jai pažįstamu keliu. Sunku kopti į dangų, todėl siela ne kartą grįžta. Bet kai ji atranda šį kelią, žengia drąsiai niekindama viską, nesižvalgydama į pinigus, auksą ir sidabrą laikydama vertais tamsos, kurioje jie gulėjo, įkainodama juos ne pagal neišmanančių žmonių akis akinantį blizgesį, bet pagal ankstesnįjį purvą, iš kurio mūsų godumas juos susirinko ar iškasė. Sakau, ji žino, jog turtai slypi ne ten, kur jie kaupiami: reikia pripildyti sielą, o ne piniginę. Tegu siela viešpataus visur, tegu valdys visą pasaulį nubrėždama savo sienas nuo rytų ligi vakarų, kaip dievai viską tvarkydama, savo turtais išdidžiai niekindama turtuolius, kurie paprastai nesidžiaugia savo geru, bet pavydi svetimo. Pakilusi į tokią aukštybę, ji rūpinasi kūnu nemylėdama jo, tik iš pareigos globodama jį ir never-

gauja apvalkalui, kuriame buvo įkurdinta. Kūno vergas nėra laisvas žmogus. Nekalbant jau apie kitus šeimininkus, kuriuos prisišaukia per didelė kūno globa, paties kūno valdžia yra užgaidi ir išlepinta. Siela arba ramiai nuo jos pasitraukia, arba staiga išsiveržia neklausdama, kas bus su paliekamu būstu. Kaip nevertiname barzdos bei nukirptų plaukų, taip ir toji dieviška siela, išeidama iš žmogaus, nesirūpina, kur atsidurs jos buvęs prieglobstis: ar ugnis jį praris, ar žemė paslėps, ar žvėrys sudraskys. Jai tai rūpi ne daugiau negu naujagimiui rūpi placentos likimas. Kas darbo tam, kurio jau nėra. Nejaugi sielai svarbu, ar išmestą kūną išnešios paukščiai, ar jis bus suėstas, „kad draskytų šunys lotynų ir paukščiai“[3], jei ji jame nebegyvena? Bet, dar tebebūdamas tarp žmonių, išminčius nebijo jokių pomirtinių grasinimų tų, kuriems maža, kad jų bijo iki pat mirties. Jis taria: „Manęs neįbaugins nei kankinimų kablys, nei baisus išniekinto lavono vaizdas jį draskant. Nieko neprašau atlikti man paskutinę pareigą, niekam nepavedu savo palaikų. Gamta įžvalgiai pasirūpino, kad niekas neliktų nepalaidotas. Laikas palaidos tą, kurį žiaurumas išmetė lauk“. Mecenatas yra puikiai pasakęs:

Kapas nerūpi man, gamta palaidoja viską.

Galėtum pamanyti, jog tai aukštajuosčio žodžiai. Jo prigimtis buvo galinga ir narsi, tik sėkmė nurišo visas juostas[4]. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Laiške, kuriame dejavai dėl filosofo Metronakto mirties, tarytum jis galėjo ir turėjo ilgiau gyventi, ieškojau teisingumo, kuris niekuomet tavęs neapleidžia kad ir ką tu veiktum ir kurio tau trūksta ten, kur ir visiems. Daug esu sutikęs vyrų, teisingų žmonėms, bet nesutikau nė vieno — teisingo dievams. Kasdien prie-

kaištaujame lemčiai: kodėl pasigrobė šitą gyvenimo kelio vidury? Kodėl nepagrobia ano? Kodėl ilgina ir pačiam sau, ir kitiems nemalonią senatvę? Meldžiu tave teisingiau spręsti: ar tu turi paklusti prigimčiai, ar ji — tau? Juk nesvarbu, ar greitai išeisi, ar ne, jeigu vis tiek reikės išeiti. Reikia rūpintis ne tuo, kad ilgai gyventum, bet tuo, kad pakankamai gyventum. Ilgas gyvenimas — likimo reikalas, pakankamas gyvenimas — tavo sielos reikalas. Gyvenimas ilgas tada, kai jis turiningas. O turinio jis prisipildo tada, kai siela pati tampa savo gėriu ir pradeda save valdyti. Ar ją džiugins aštuoniasdešimt metų neveiklumo? Toks žmogus ne gyvena, bet gaišta žemėje, jis ne per vėlai miršta, bet per ilgai. Jis nugyveno aštuoniasdešimt metų! Svarbu, nuo kurios dienos laikysi jį mirusiu. O anas mirė žydinčio amžiaus. Tačiau jis atliko doro piliečio, doro draugo, doro sūnaus pareigas niekur nieko neapleisdamas. Gal jo amžius ir nebaigtas, bet gyvenimas — baigtas. Nugyveno aštuoniasdešimt metų! Iš tiesų jis prabuvo aštuoniasdešimt metų, nebent žodį „gyventi" vartotume ta prasme, kaip kad sakome „medis gyvena". Meldžiu tave, Lucilijau, elkimės taip, kad mūsų gyvenimas, kaip brangenybės, ne daug vietos užimtų, bet daug svertų. Matuokime jį darbais, o ne laiku. Nori žinoti, kuo skiriasi žvalus likimo niekintojas, įvykdęs visas žmogaus gyvenimo pareigas ir pasiekęs aukščiausiąjį jo gėrį, nuo to, kuris tik praleido daugelį metų? Pirmasis gyvena ir po mirties, antrasis išnyko dar prieš mirdamas. Todėl šlovinkime ir priskirkime prie laimingųjų tą, kuris gerai išnaudojo laiką, nors ir nedaug jam jo teko. Jis matė tikrąją šviesą. Jis nebuvo vienas iš daugelio. Jis gyveno ir parodė savo jėgą. Kartais dangus jam buvo giedras, kartais, kaip paprastai būna, galingos žvaigždės šviesa mirkčiojo jam pro debesis. Kodėl tu klausi, kiek gyveno? Jis tebegyvena, jis pasiekė ainius palikdamas apie save atminimą. Aš neatsisakyčiau pridėti sau ir daugiau metų, bet netvirtinčiau, jei mano laikas baigtųsi, kad man ko nors trūksta iki laimės. Aš neprisirišau prie tos dienos, kurią godi viltis buvo man žadėjusi kaip paskutinę, o į kiekvieną

dieną žiūriu kaip į paskutinę. Kam klausinėji, kada esu gimęs, ar dar priklausau prie jaunesnių. Aš jau turiu, kas man priklauso. Kaip ir mažesnio kūno žmogus gali būti tobulas, taip ir trumpesnį laiko tarpą besitęsiantis gyvenimas gali būti užbaigtas. Amžius — išorinis dalykas. Kiek aš gyvensiu — priklauso ne nuo manęs, o kaip gyvensiu — priklauso nuo manęs. Reikalauk iš manęs, kad neskaičiuočiau savo metų paskendęs tamsioje nežinomybėje, reikalauk, kad gyvenčiau, o ne leisčiau gyvenimą pro šalį. Tu klausi, koks yra pats ilgiausias gyvenimas? — Gyventi tol, kol pasieksi išmintį. Prie jos priartėjęs žmogus pasiekia ne toliausią, bet svarbiausią tikslą. Tuomet jis jau gali drąsiai girtis bei dėkoti dievams, o būdamas tarp jų, gali sau ir gamtai priskirti nuopelną, kad jis gyveno. Ir pagrįstai priskirs: jis grąžino jai geresnį gyvenimą negu gavo. Jis pateikė doro žmogaus pavyzdį, parodė, koks jis yra ir koks jis yra didis. O jeigu jam būtų pridėta daugiau laiko, jis būtų praleidęs jį panašiai kaip ir ankstesnį. Ir vis dėlto, kiek mums gyventi? Mes jau paragavome visokio pažinimo. Žinome, koks yra gamtos pradas, kaip ji tvarko pasaulį, kaip tuo pačiu ratu sugrąžina metus, kaip užbaigia visa, kas buvo, ir kaip ji grįžta į save. Žinome, jog žvaigždės juda pačios savaime, jog niekas, išskyrus žemę, nestovi vietoje, jog visa lekia nepaprastu greičiu. Žinome, kaip mėnulis praeina pro saulę, kodėl lėtesnis šviesulys pralenkia greitesnį, kaip gauna iš jo šviesą ir kaip jos netenka, kodėl ateina naktis ir sugrįžta diena. Reikia eiti ten, kad iš arčiau šitai pamatytum. Išminčius sako: „Aš drąsiai išeinu ne todėl, kad manau, jog šis kelias veda pas dievus. Aš nusipelniau, kad jie mane priimtų, aš jau esu buvęs tarp jų, aš pasiunčiau jiems savo sielą, o jie man atsiuntė savąją. Tarkime, kad aš išnyksiu, kad po mirties iš žmogaus nieko nelieka: aš ramus, net jeigu išeinu į nebūtį. Kažkas gyveno trumpiau negu galėjo gyventi. Ir nedidelė eilėraščių knygelė gali susilaukti šlovės ir teikti naudos. O Tanuzijaus metraščiai,—tu gerai žinai, kokie jie sunkūs ir kaip vadinami. Kai kurių žmonių gyvenimas yra ilgas, nes pana-

šus į Tanuzijaus metraščius. Tu laikai laimingesniu tą, kuris per žaidynes užmušamas vakare, o ne vidurdienį? Ar manai, jog yra taip kvailai trokštančių gyventi gladiatorių, labiau norinčių būti užmuštiems drabužinėje, o ne arenoje? Ne taip jau daug mes aplenkiame vienas kitą. Mirtis neaplenkia nieko, žudikas skuba paskui nužudytąjį. Tu nerimauji dėl smulkmenos. Kas iš to, jei ilgai vengsi to, kas neišvengiama?! Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Kai kas pripažįsta tik tą filosofijos dalį, kuri neugdo žmogaus apskritai ir duoda patarimus tam tikrais atvejais. Ji vyrui pataria, kaip elgtis su žmona, tėvui — kaip auklėti vaikus, šeimininkui — kaip valdyti vergus. Kitus jos skyrius jie atmetė kaip nenaudingus, tarsi būtų įmanoma duoti naudingų patarimų kai kuriais gyvenimo atvejais, pirma neaprėpus viso gyvenimo esmės. O stoikas Aristonas, priešingai, šią dalį laiko nesvarbia, neįkrentančia giliai į sielą. Jis teigia, jog daugiausia naudos duoda pagrindiniai filosofijos principai ir aukščiausiojo gėrio apibūdinimas. Kas gerai juos suprato ir išmoko, tas pats sau nurodys, ką ir kada reikia daryti. Kaip besimokantis svaidyti ietį taiko į tam tikrą vietą ir mankština ranką, kad toji nukreiptų ginklą kur reikia, o po to šiuo sugebėjimu, įgytu lavinantis ir įgundant, naudojasi, nes jis išmoko smogti ne tik į tą ar kitą daiktą, bet ir į ką tik nori, taip ir pasiruošusiam visiems gyvenimo atvejams nereikia kiekvienąkart priminti. Jis žinos, ne kaip sugyventi su žmona ar sūnumi, bet kaip gyventi dorai. Čia slypi ir tai, kaip jis turi gyventi su žmona ir vaikais. Kleantas pripažįsta esant naudingą ir šią filosofijos dalį, bet laiko ją bejėge, jei ji neišplaukia iš visumos, jei nepažįsta pačių filosofijos pagrindų bei esmės. Taigi ši tema skyla į du klausimus: ar ši dalis yra naudinga, ar nenaudinga ir ar gali ji viena pada-

ryti žmogų dorą, tai yra ar ji pati nereikalinga, ar visas kitas dalis daro nereikalingas. Norintieji, kad ši dalis atrodytų nereikalinga, sako šitaip: kai kokia nors kliūtis prieš akis trukdo žiūrėti, reikia ją pašalinti. Ir veltui gaišta laiką tas, kuris, esant tai kliūčiai, moko: eik taip, ten tiesk ranką. Panašiai, kai kas nors užtemdo sielą ir trukdo įžvelgti pareigas, nieko nepasieks tas, kuris tokį žmogų moko: taip gyvenk su tėvu, o taip — su žmona. Nieko negelbės pamokymai, kol siela skęsta paklydimuose. Tik jų atsikratę, pamatysime, ko reikalauja kiekviena pareiga. Priešingu atveju tu mokysi, kaip turi elgtis sveikas, bet sveiko jo nepadarysi. Skurdžiui liepi, kad elgtųsi kaip turtingas. O kaip jis tai padarys, jei tebėra skurdžius? Išalkusiam nurodinėji, ką jis turėtų daryti būdamas sotus. Geriau numalšink jį graužiantį badą. Tą patį sakau tau apie visas ydas: reikia jas pašalinti, o ne mokyti to, kas yra neįmanoma, kol jos tebėra. Jeigu neišguisi labai mums žalingo visuotinio įsitikinimo, tai ir šykštuolis neklausys, kaip naudotis pinigais, ir bailys — kaip niekinti pavojų. Tu turi pasiekti, kad jis suprastų, jog pinigai nėra nei gėris, nei blogis. Parodyk jam, kokie nelaimingi turtuoliai. Padaryk, kad jis suprastų, jog tai, kas kelia visuotinę baimę,— taip pat mirtis ir skausmas nėra taip baisu, kaip skelbia gandai. Didelė paguoda dėl mirties, nors ji — būtinas dėsnis, gali būti tai, kad pas nieką ji nesugrįžta; o nuo skausmo vaistai bus tvirtybė sielos, kuri, narsiai kentėdama, viską sau pasilengvina. Skausmo prigimtyje geriausa yra tai, kad ilgas skausmas nebūna stiprus, o stiprus skausmas nebūna ilgas. Reikia drąsiai sutikti visa, ką mums įsako pasaulio būtinybė. Kai šitaip teigdamas tu priversi jį matyti savo padėtį, ir jis supras, jog laimingas yra ne malonumų ieškantis, bet prigimtį atitinkantis gyvenimas, kai pamils dorybę — vienintelį žmogaus gėrį, kai vengs gėdos kaip vienintelio blogio ir žinos, jog visa kita — turtai, garbingos pareigos, gera sveikata, jėga, valdžia yra vidury ir jų negalima priskirti nei prie gėrio, nei prie blogio, tuomet jam nereikės to, kuris tam tikrais atvejais ragintų

ir sakytų: taip vaikščiok, o taip pietauk; šitai tinka vyrui, o tai — moteriai; tai — vedusiam, o tai — viengungiui. Kas labai uoliai ragina kitus, tas dažnai pats negali to padaryti. Taigi auklėtojas nurodinėja vaikui, senelė — anūkei, o pikčiausias mokytojas įtikinėja, kad nereikia pykti. Atėjęs į mokyklą, kurioje moko gramatikos, sužinosi, jog filosofų išdidžiai teigiamos tiesos yra jau vaikų užrašuose. Toliau. Ar tu privalai patarti dėl aiškių ar abejotinų dalykų? Bet, kai aišku, nereikia ir patarimo, o kai abejotina, tai ir patarimais niekas netiki. Vadinasi, pamokymai nereikalingi. Todėl įsidėmėk štai ką. Jeigu duodi neaiškius ir abejotinus nurodymus, reikia juos pagrįsti įrodymais. Jeigu imsies įrodinėti, pavyzdžiai bus stipresni už tavo aiškinimus ir vien jų užteks. Taip elkis su draugu, taip — su piliečiu, o taip — su sąjungininku. Kodėl? Todėl, kad taip teisinga. Betgi viso to mane moko svarstymai apie teisingumą. Iš jų aš sužinau, jog teisingumo reikia siekti dėl jo paties, jog ne baimė priverčia mus jo ieškoti, ne užmokestis veda prie jo, jog nėra teisingas tas, kuriam šioje dorybėje patinka kas nors, išskyrus ją pačią. Kai tuo įsitikinsiu ir perimsiu, ką man duos patarimai, mokantieji mokytą?! Išminčiui patarimų nereikia, o neišmanėliui jų per maža. Juk jis turi girdėti ne tik tai, kas jam liepiama, bet ir tai, kodėl liepiama. Kuriam, kartoju, reikia pamokymų: ar susidariusiam teisingą nuomonę apie gėrį ir blogį, ar nesusidariusiam jos? Kas jos nesusidarė, tam tu niekuo nepadėsi, nes jo ausys užkimštos kalbų, priešingų tavo pamokymams. Tas, kuris yra tvirtai nusprendęs, ko vengti ir ko siekti, ir be tavo žodžių žino, ką jam daryti. Taigi visą šitą filosofijos dalį galima panaikinti. Yra dvi mūsų nusižengimų priežastys: arba sieloje glūdi klaidingų nuomonių išugdytas piktumas, arba, net jeigu klaidingi teiginiai jos dar neužkariavo, ji yra linkusi klysti ir greitai susivilioja kokia nors regimybe, kuri traukia ją ten, kur nedera. Vadinasi, turime arba išgydyti sergančią sielą ir išlaisvinti ją iš ydų, arba laiku ją užvaldyti, kol ji dar laisva, bet jau linksta į blogį. Ir viena, ir kita daro filosofijos teiginiai, tad kitoks mokymas

nieko neduoda. Be to, jeigu mokysime kiekvieną, tai tas darbas bus neaprėpiamas. Vienokių patarimų reikės duoti palūkininkui, kitokių — žemdirbiui, trečių — pirkliui, ketvirtų — ieškančiam valdovų draugystės, penktų — mylintiems sau lygius žmones, šeštų — mylintiems žemesnius už save. Esant santuokos reikalams, tau reikės mokyti, kaip elgtis su žmona tam, kuris vedė merginą, ir kaip elgtis tam, kuris vedė jau gyvenusią su vyru, kaip elgtis su turtinga, o kaip — su bekraite. Ar tu manai, jog nėra skirtumo tarp nevaisingos ir vaisingos, tarp pagyvenusios ir jaunutės, tarp motinos ir pamotės? Visų atvejų apimti negalime, kiekvienas iš jų reikalauja savo nurodymo. O filosofijos pamokymai trumpi ir viską susieja. Pridėk, kad išminties pamokymai turi būti apibrėžti ir tvirti, o jei ko nors negalima apibrėžti, vadinasi, tai nepriklauso išminčiai. Išmintis žino daiktų ribas. Taigi šią pamokymų dalį reikia atmesti, nes ji negali duoti visiems tai, ką žada tik nedaugeliui; o išmintis aprėpia visus. Tarp visuotinės beprotybės ir tos, kurią patiki gydyti gydytojams, tėra tik toks skirtumas, kad antroji susijusi su kūno liga, o pirmoji — su klaidingais įsitikinimais. Vienos siautėjimo priežastis — kūno negalavimai, kitos — sielos negalia. Jei kas nors pataria pamišėliui, kaip šis turi kalbėti, kaip vaikščioti, kaip elgtis viešumoje, kaip — namie, jis yra dar didesnis kvailys už tą, kurį moko. Tada reikia gydyti tulžies juodavimą ir pašalinti pačią pamišimo priežastį. Tą patį reikia daryti prasidėjus sielos pamišimui. Reikia išvyti patį pamišimą, antraip ragintojo žodžiai plauks tuščiai. Šitaip kalba Aristonas. Atsakysime į kiekvieną jo teiginį. Pirmiausia — į tą, kuris sako, jog reikia pašalinti kliūtį, trukdančią akims matyti. Pripažįstu, jog tokiam žmogui reikia ne pamokymų, kaip žiūrėti, bet vaistų, pravalančių akis ir pašalinančių regėjimo kliūtį. Tačiau mes juk matome dėl prigimties, tad, pašalinus kliūtį, grąžinami tikrieji jos sugebėjimai. Bet prigimtis nemoko, ko iš mūsų reikalauja kiekviena pareiga. Be to, tas, kuriam išgydytas valkius, negali, vos tik atgavęs regėjimą, grąžinti jo kitiems. Bet tas, kuris išlaisvintas iš

blogio, gali išlaisvinti nuo jo ir kitus. Nereikia raginti, netgi ir patarti, kad akis suvoktų įvairias spalvas: baltą nuo juodos atskirs be jokio pamokymo. O sielai, priešingai, reikia daugybės pamokymų, kad ji žinotų, ką privalo veikti gyvenime. Net ir sergančius akimis gydytojas ne tik gydo, bet ir paragina. „Negalima,— sako jis,— silpno regėjimo varginti pernelyg ryškia šviesa: nuo tamsos pirma pereik prie prieblandos, paskui įsidrąsink ir pamažu pratinkis prie ryškios šviesos. Neskaityk ir nerašyk pavalgęs, nevargink ištinusių ar karščiuojančių akių, venk tiesiai į veidą pučiančio vėjo bei šalčio." Tokie ir panašūs raginimai veikia ne blogiau už vaistus. Prie vaistų medicina prideda ir patarimą. „Paklydimas,— sako jis,— yra nuodėmės priežastis. Patarimai neišgelbsti mūsų nuo jo, nesutriuškina klaidingų įsitikinimų apie blogį ir gėrį." Sutinku, jog pamokymai patys savaime nėra veiksminga priemonė norint įveikti sieloje įsišaknijusias klaidingas pažiūras, bet kartu su kitais dalykais jie šiek tiek padeda. Pirmiausia jie gaivina atmintį. Be to, tai, kas apskritai atrodo sumaišyta, gali būti tiksliai ištyrinėta dalimis. Juk taip pat galėtum nereikalingais vadinti ir padrąsinimus, ir užuojautas. Jie nėra nereikalingi, tad nėra nereikalingi ir raginimai. „Kvaila,— sako jis,—mokyti ligonį, ką jis turi daryti būdamas sveikas. Reikia jam grąžinti sveikatą, be kurios tokie pamokymai yra beprasmiški." Bet ar ligoniai ir sveikieji neturi kai kurių bendrų polinkių, dėl kurių verta juos įspėti? Pavyzdžiui, reikia priminti, kad ne taip godžiai valgytų, kad vengtų nuovargio. Kai kurie pamokymai yra bendri ir vargšams, ir turtingiems. „Gydyk šykštumą,— sako jis,— ir nebeturėsi ko mokyti nei vargšą, nei turtingą, jei sumažės jų godumas." Betgi viena yra trokšti pinigų, kita — mokėti jais naudotis. Godūs neturi saiko dėl pinigų, tačiau dažnai jais naudotis nemoka ir negodūs. Jis sako: „Pašalink ydas, ir pamokymų nebereikės". Tai netiesa. Įsivaizduok, jog godumas nurimo, prabangos troškimas suvaržytas, ūmumas pažabotas, ištižimas virtęs veiklumu: tačiau net ir atsikratę ydų, mes privalėsime mokytis, ką ir

kaip daryti. Jis sako: „Raginimai bejėgiai, kai ydos sunkios". Ir medicina nieko nepadaro ligoms, kurios neišgydomos; jos griebiamasi kartais gydyti vienus, o kartais palengvinti kitus negalavimus. Taip ir net visas savo galias sutelkusi filosofijos jėga neištrauks įsisenujusios bei sukietėjusios sielos rakšties, tačiau ne todėl, kad ji nieko neišgydo, bet todėl, kad išgydo ne viską. „Ar daug padės,— klausia jis,— akivaizdžių dalykų nurodinėjimas?" Labai daug. Kartais mes kažką žinome, bet nekreipiame į tai dėmesio. Perspėjimas ne moko mus, bet suteikia į ką nors mūsų dėmesį, išjudina ir įtempia mūsų atmintį ir niekam neleidžia iš jos išslysti. Abejingai praeiname pro daugelį aiškiai matomų dalykų; perspėjimas yra savotiškas priminimas. Dažnai siela apsimeta nematanti net akivaizdžių dalykų. Vadinasi, reikia priversti ją atpažinti net žinomiausius dalykus. Šioje vietoje turiu pakartoti Kalvo pasakytą mintį kalboje prieš Vatinijų: „Jūs žinote, jog buvo papirkta, ir visi žino, jog jūs tai žinote". Tu žinai, kad draugystę reikia šventai saugoti, bet nedarai šito. Žinai, jog svetimų žmonų suvedžiotojui nedera reikalauti skaistumo iš savo žmonos. Žinai, jog jai nedera turėti meilužio kaip ir tau — sugulovės, bet nedarai šito. Todėl retkarčiais reikia priversti tave įtempti atmintį. Tai turi būti ne atsargų sandėlyje, bet visada — po ranka. Visa, kas yra išganinga, turi būti dažnai perkratoma ir vartoma, kad tai ne tik žinotume, bet ir pasiruoštume tam. Be to, ir aiškūs dalykai tuomet pasidaro dar aiškesni. „Tačiau,— sakoma,— jei mokai ne visuotinai priimtų tiesų, turi jas papildyti įrodymais; vadinasi, tuomet jie, o ne patys pamokymai teiks naudos." O jei net be įrodymų įtikina pats ragintojo autoritetas — taip, kaip tikima teisininkų atsakymais net nereikalaujant jų pagrindimo? Be to, pamokymai patys savaime yra labai svarūs, ypač kai jie įpinami į eilėraštį arba pasakojant paverčiami posakiu. Pavyzdžiui, Katono mintis: „Pirk ne tai, ko reikia, bet tai, kas būtina. Už nebūtiną prekę ir asą mokėti per brangu". O kokie puikūs yra orakulo ištarti arba kiti panašūs pasakymai! „Taupyk laiką!" „Pažink pats save!"

Argi tu reikalausi pagrindimo, kai kas nors ištars tau šias eilutes: „Geriausiai skriaudą gydo užmiršimas“[1] arba „Laimė lydi drąsius“[2]; „Tinginys — pats sau yra kliūtis“[3]? Tokiems žodžiams nereikia gynėjo. Jie patys veikia mūsų jausmus, padedant prigimčiai, kuri tada parodo savo jėgą, ir pasidaro naudingi. Sielose glūdi visų garbingų dalykų sėklos. Jas sudaigina priminimai — kaip kad lengvai papūsta kibirkštis blyksteli ryškia liepsna. Dorybė tiesiasi paliesta arba pažadinta. Be to, kai kurios dorybės tikrai yra mūsų sieloje, bet jos menkai išryškėja ir tik nurodytos išsilaisvina. Kai kurios kitos glūdi visur išbarstytos, o neišlavintas protas neįstengia jų surinkti į visumą. Taigi reikia jas surinkti ir sujungti į visumą, kad būtų stipresnės ir keltų sielą aukštyn. O jei pamokymai nieko nepadeda, turime atmesti visus mokslus apskritai ir pasitenkinti pačia prigimtimi. Tie, kurie šito reikalauja, nemato, jog vienas yra judrios ir veiklios prigimties, kitas — lėtos ir tingios, pagaliau jie nesupranta, jog vienas gali būti gabesnis už kitą. Proto jėga stiprėja ir auga dėl pamokymų, prie įgimtų polinkių jis prideda naujų, o klaidingus įsitikinimus taiso. „Jei kas nors,— sakoma,— neturi teisingų principų, kuo jam, susipainiojusiam tarp klaidingų pažiūrų, padės priminimai?!“ Žinoma, padės tiek, kad jis išsilaisvins iš jų. Juk natūralus ir įgimtas jo kilnumas nenuvyto, jis tik pritemdytas ir prislėgtas. Jis ir pats mėgina prasiveržti ir priešinasi negerovėms, o padėjus ir pastiprinus įspėjimams, sutvirtėja, jei tik ilgalaikis užsikrėtimas nenumarino ir neužmušė jo. Priešingu atveju net labai sustiprintas filosofijos mokymas jo neatgaivins. Ar kuo nors skiriasi filosofijos teiginiai nuo pamokymų, išskyrus tuo, jog pirmieji yra bendrieji pamokymai, o antrieji skirti tam tikriems atvejams? Ir vieni, ir kiti moko, tik vieni moko apskritai, kiti — iš dalies. Yra sakoma: „Kas įsisąmoninęs teisingus ir kilnius principus, to nereikia raginti“. Visai ne. Nors jis žino, ką turi daryti, bet nepakankamai tai supranta. Juk ne tik aistros kliudo mums dorai elgtis, bet ir nemokėjimas rasti to, ko iš mūsų reikia esant vienam ar kitam dalykui. Kartais mūsų siela yra darni,

bet neveikli ir nepritynisi ieškoti savo pareigos kelio. Jį nurodo paraginimas. Yra sakoma: „Atsikratyk klaidingų įsitikinimų apie gėrį ir blogį, pakeisk juos teisingais, ir tada paraginimas neturės ko veikti". Nėra abejonės, kad siela tokiu būdu gali būti nukreipiama į teisingą kelią, bet ne tik tokiu būdu. Nors tai, kas yra gėris ir blogis, nustatoma įrodymais, pamokymai vis tiek turi prasmės. Juk ir išmintis, ir teisingumas atsiskleidžia vykdant pareigas, o pareigas nurodo pamokymai. Be to, patį blogio ir gėrio supratimą patvirtina pareigų atlikimas, prie kurio mus veda pamokymai. Taigi ir pagrindiniai principai, ir pamokymai susiję: pirmieji negali išsiveržti į priekį tiek, kad paskui juos neitų antrieji, o šie eina paskui juos parodydami, jog pirmieji eina priekyje. Yra sakoma: „Pamokymų be galo daug". Netiesa. Pamokymų dėl didžiausių ir būtiniausių dalykų nėra be galo daug. Jie ne per daug skiriasi priklausomai nuo laiko, vietos ar asmens; be to, ir šiuo atveju galima pateikti bendrų pamokymų. „Niekas,— sakoma,— pamokymais negydo beprotybės, vadinasi, blogio — taip pat!" Tai — skirtingi dalykai. Jeigu įveiksi beprotybę, grįš sveikata, o atsikratęs klaidingų įsitikinimų, žmogus ne iš karto mato, ką reikia daryti. Jeigu jis ir mato, priminimas vis tiek sutvirtins teisingą jo nuomonę apie gėrį ir blogį. Netiesa ir tai, kad pamokymai nepagelbsti bepročiams. Nors jie ir neišgydo, bet palengvina gydymą. Ir perspėjimas, ir papeikimas tramdo bepročius. Aš kalbu apie bepročius, kurių protas sutrikęs, bet ne visiškai prarastas. „Įstatymai,— sakoma,— negali pasiekti to, kad elgtumės taip, kaip dera, o juk įstatymai yra ne kas kita, kaip su grasinimais sumišę pamokymai." Pirmiausia jie todėl ir neįtikina, kad grasina. O pamokymai ne verčia, bet prašo. Antra, įstatymai atbaido nuo nusikaltimo, o pamokymai ragina atlikti pareigą. Prie to pridėk dar tai, kad įstatymai taip pat naudingi dorovei, jei jie ne tik įsakinėja, bet ir moko. Čia aš nesutinku su Poseidoniju, kuris dėsto: „Man nepatinka, kad prie Platono įstatymų pridėti jų pagrindai. Juk įstatymas turi būti trumpas, kad neišmanantys lengviau jį perprastų. Te-

gul jis bus dievo žodis iš aukštybių, tegul jis liepia, o ne įrodinėja. Mano nuomone, nėra nieko šaltesnio ir paikesnio kaip įstatymas su įžanga. Ragink, sakyk, ką aš turėčiau padaryti: aš — ne mokinys, bet vykdytojas". Įstatymai iš tiesų naudingi: blogus įstatymus turinčiose valstybėse ir papročiai yra sugedę. „Tačiau įstatymai visų nepataiso." Taip pat yra ir dėl filosofijos, bet dėl to jos vis tiek negalima pripažinti nenaudinga ar nesugebančia formuoti sielų. Kaipgi yra? Argi filosofija nėra gyvenimo įstatymas? Tarkime, jog įstatymai nenaudingi; iš to dar neišplaukia, kad paraginimai taip pat nenaudingi. Priešingu atveju sakyk, jog nenaudinga ir užjausti, ir atkalbinėti nuo ko nors, ir raginti, ir priekaištauti, ir girti. Juk tai — savotiški raginimai, per juos pasiekiamas sielos tobulumas. Niekas taip nekilnina abejojančių ir į blogį krypstančių sielų, niekas jų taip nešaukia atgal į teisingumo kelią kaip bendravimas su dorais žmonėmis. Tai, kas dažnai matoma ir dažnai girdima, pamažu įsiskverbia į širdį ir įgauna pamokymų jėgą. Dievaži, padeda net susitikimas su išminčiais: iš didžio vyro sklinda kažkas dorinančio net tada, kai jis tyli. Man nelengva paaiškinti, kaip tai padeda, bet aš jaučiu, kad padeda. Pasak Fedono, neįmanoma pajusti, kaip mums įkanda kai kurie smulkūs gyviai: tokia apgaulinga ir silpna, bet pavojinga yra jų jėga. Pagal patinimą gali spręsti apie įkandimą, bet net ir patinus nematyti žaizdos. Panašiai atsitinka ir bendraujant su išmintingais vyrais: nė nepastebėsi, kaip ir kada jie tau padeda, bet pastebėsi, kad padėjo. Klausi, kam visa tai? Ogi geri pamokymai, jei jie dažnai tave lydės, padės tau taip pat, kaip ir geri pavyzdžiai. Pitagoras sako, jog įeinančių į šventyklą, iš arti žvelgiančių į dievų atvaizdus ir laukiančių kokio nors orakulo kalbos žmonių siela pasidaro kitokia. Kas neigs, kad kai kurie pamokymai labai paveikia net ir didžiausius neišmanėlius? Pavyzdžiui, šie labai trumpi, bet tokie svarūs pasakymai: „Nieko per daug"[4], „Gobšuolio maišas kiauras — niekad neprikrausi"[5], „Kaip šauksi, taip ir atsilieps"[6]. Šie žodžiai tiesiog smogia mums, juos girdint, neįmanoma nei abejoti,

nei klausti „kodėl?“ Štai kaip pati tiesa traukia mus net be jokio įrodinėjimo. Jeigu pagarba jai pažaboja sielas ir švelnina ydas, kodėl gi to paties negalėtų įstengti paraginimas? Jei peikimas sugėdina, kodėl gi to nepadarys paraginimas, net jeigu jis remiasi tik pavyzdžiais? Aišku, veiksmingesnis ir geriau suprantamas toks pamokymas, kuris remiasi įrodinėjimais, paaiškinančiais, kodėl ir ką reikia daryti, taip pat — koks atpildas laukia tai darančiojo bei paklūstančiojo pamokymams. Jei duoda naudos įsakymas, tai jos duoda ir raginimas. Įsakymas duoda naudos daug, vadinasi, daug jos duoda ir raginimas. Dorybė skirstoma į dvi dalis: į tiesos ieškojimą ir veiksmą. Ieškoti tiesos pratina mokymas, veikti — raginimas. Teisingas veikimas ugdo dorybę ir atskleidžia ją. Jei besiruošiančiam veikti padeda patarėjas, tai jam padės ir ragintojas. Vadinasi, jei dorybei reikia teisingo veikimo, o teisingą veikimą nurodo priminimas, vadinasi, yra būtinas ir priminimas. Du dalykai teikia sielai daugiausia stiprybės: ištikimybė tiesai ir pasitikėjimas savimi. Viena ir kita mums duoda paraginimas, nes juo tikime, o tikint siela įgauna didžiadvasiškumo ir prisipildo pasitikėjimo. Taigi paraginimas nėra nereikalingas. Markas Agripa, didžios sielos žmogus, vienintelis iš visų, kuriuos pilietiniai karai padarė garsius ir galingus, paskyręs savo sėkmę žmonių gerovei, mėgdavo sakyti, jog esąs labai skolingas šiam posakiui: „Santaikoje ir mažos valstybės klesti, nesantaikoje ir didžiausios žlunga“. Jis kalbėjo, jog dėl šių žodžių jis pasidarė ir geras brolis, ir draugas. Jei tokie posakiai, stipriai įstrigę į sielą, atitinkamai ją formuoja, kodėl to paties negalėtų padaryti ir ta filosofijos dalis, kuri remiasi tokiais posakiais? Dorybę ugdo iš dalies mokslas, iš dalies — pratybos. Taigi tu turi mokytis ir veiksmu sutvirtinti tai, ką esi išmokęs. O jei taip yra, tai išminčiai yra naudingas ne tik įgytas žinojimas, bet ir pamokymai, kurie tarsi kokie ediktas sutramdo bei pažaboja mūsų aistras. „Filosofija,— sakoma,— skirstoma į šias dalis: žinias ir atitinkamą dvasios būseną. Tas, kuris išmoko ir suprato, ką reikia daryti ir ko reikia vengti, dar nėra išminčius, jeigu jo

siela nepasikeitė pagal visa tai, ko išmoko. Trečioji filosofijos dalis — pamokymai išplaukia iš dviejų pirmųjų: ir iš mokslinių teiginių, ir iš atitinkamos dvasios būsenos. Taigi šios trečiosios nebereikia siekiant tobulos dorybės, nes užtenka pirmųjų dviejų." Taip mąstant, nereikalinga ir užuojauta, nes ir ją sudaro pirmosios dvi, taip pat nereikalingas ir paraginimas, ir patarimas, ir pats įrodinėjimas, nes visa tai išplaukia iš darnios ir stiprios dvasios būsenos. Tačiau nors jie ir išauga iš geriausios dvasios būsenos, geriausioji dvasios būsena kyla iš jų kartu sukurdama juos ir pati atsirasdama iš jų. Pagaliau tai, apie ką tu kalbi, yra tobulo, žmogaus laimės viršūnę pasiekusio vyro dalia. Prie to prieinama ne iš karto; o ir netobulam, bet į priekį žengiančiam žmogui reikia parodyti tikrąjį jo veiksmų kelią. Galbūt išmintis jį susiras ir be paraginimų, ji jau nuvedė sielą ten, kur ši gali judėti tik teisingu keliu. O silpnesnės prigimties žmonėms reikia, kad kas nors jiems vadovautų: to venk, o tai daryk. Jei lauksime, kol jie patys sužinos, ką geriausia daryti, tai jie ilgą laiką klaidžios, ir šis klaidžiojimas trukdys jiems pasiekti tai, kas jiems leistų pasitenkinti savimi. Vadinasi, toks žmogus turi būti valdomas, kol pradės valdyti pats save. Berniukai mokosi rašyti pagal pavyzdžius. Kito ranka, apglėbusi jų pirštus, vedžioja juos per raidžių pavyzdžius, ir tik po to jiems liepiama mėgdžioti šiuos pavyzdžius ir pagal juos kurti savo rašyseną. Panašiai ir mūsų siela ugdoma pagal pavyzdžius. Tai įrodo, jog ši filosofijos dalis nėra nereikalinga. Toliau kyla klausimas, ar užtenka jos vienos norint ką nors padaryti išminčiumi. Šiam klausimui skirsime kitą dieną, o tuo tarpu argi ir be įrodinėjimų nėra aišku, jog mums reikia kažkokio patarėjo, kuris mokytų prieštaraudamas minios pamokymams? Kiekvienas mūsų ausis pasiekęs balsas — žalingas: kenkia tie, kurie mums linki gero, ir tie, kurie mus keikia. Šių prakeikimai pasėja mumyse nepagrįstą baimę, o linkinčių mums gero meilė moko blogio. Ji liepia mums ieškoti tolimo, neaiškaus, klaidingo gėrio, nors laimę galime rasti ir namie. Sunku, kartoju, eiti teisingu

keliu. Į šunkelį traukia tėvai, traukia ir vergai. Niekas neklysta pats sau vienas. Kiekvienas užkrečia beprotybe artimuosius, kartu užsikrečia ja ir nuo jų. Taigi kiekvienam būdingos minios ydos, nes jas įdiegė minia. Kas daro blogesnį kitą, tas tampa blogesnis ir pats. Išmokęs niekšybių moko jų ir kitus; pagaliau gaunasi nepaprasta šlykštynė, kai į vieną vietą sunešama visa, ką kiekvienas žino blogiausia. Tad tegul bus koks nors sargas, kartais nusukantis mums ausis, išvejantis gandus ir peršaukiantis minios pagyras. Klysti, jei manai, kad ydos gimsta kartu su mumis: jos atėjo vėliau, buvo mums atneštos iš šalies. Tad tegul dažni raginimai apgins mus nuo aplink skambančių visuotinių įsitikinimų. Gamta nepasmerkia mūsų nė vienai ydai: ji pagimdė mus tyrus ir laisvus. Ji nepadėjo atviroje vietoje nieko, kas skatintų mūsų godumą. Ji numetė mums po kojomis auksą bei sidabrą ir liepė trypti ir mindžioti tai, dėl ko patys esame trypiami ir mindomi. Ji pakėlė mūsų veidą į dangų ir norėjo, kad, žvelgdami aukštyn, pamatytume visa, ką ji sukūrė didingo ir nuostabaus: saulėtekius ir saulėlydžius, sklandų skubančio pasaulio bėgimą, dieną parodantį mums žemės, o naktį — dangaus vaizdus, ir žvaigždynų žingsnį — lėtą, palyginti su visuma, bet labai spartų turint galvoje, kokias erdves jie pralekia nenutrūkstamu greičiu, ir vienas kitą pakaitomis užstojančių saulės ir mėnulio užtemimus. Tai ji leidžia mums matyti ir visus kitus nuostabos vertus dalykus, kurie arba iš eilės pasirodo, arba atsiranda staiga dėl netikėtų priežasčių, pavyzdžiui, nakties ugnių keliai, be jokio smūgio ir garso danguje atsiveriantys žaibai ir liepsnos, panašios į stulpus, ruožus ir dar į daug ką. Visa tai gamta išdėliojo virš mūsų, o auksą bei sidabrą ir geležį, niekada neturinčią dėl jų ramybės, paslėpė kaip nešančius nelaimę. Mes patys iškėlėme į dienos šviesą visa, dėl ko kovojame. Mes patys, išrausę žemių krūvas, iškasėme savo pavojaus priežastis ir įrankius. Mes patys įteikėme likimui savo nelaimes ir neraustame, kad labiausiai vertiname tai, kas gulėjo žemiausiai. Ar nori žinoti, kaip apgaulingas blizgesys

apakino tave? Kol tie metalai tūno giliai paslėpti ir aplipę purvu, nieko nėra už juos šlykštesnio ir blankesnio, argi ne? Jie tempiami per ilgiausių požeminių urvų tamsybes. Kol jie apdirbami, kol atskiriami nuo nuosėdų, nieko nėra bjauresnio už juos. Pagaliau pažvelk į pačius meistrus, kurių rankos nuvalo gryną gelmių žemę: pamatysi, kokios jos dulkėtos ir pajuodusios. O juk sielą tie metalai purvina labiau nei kūną, ir juos valdantis yra dar nešvaresnis negu anas amatininkas. Vadinasi, raginimai yra būtini. Reikia turėti kokį nors sveiku protu pasižymintį patarėją ir, smarkiai gaudžiant bei maišantis klaidinantiems žodžiams, įsiklausyti tik į vieną balsą. Koks tai bus balsas? Aišku toks, kuris tau, apkurtintam smarkių garbės troškimo šauksmų, pašnibždės išganingus žodžius, kuris tau pasakys: „Nereikia pavydėti tiems, kuriuos minia vadina didžiais ir laimingais. Nereikia leisti, kad dėl plojimų prarastum dvasios susikaupimą ir sveiką protą. Nereikia pradėti niekinti savo ramybės todėl, kad štai aną, lydimą rykščių ryšulių, dengia purpuro drabužis. Nereikia laikyti laimingesniu to, kuriam skinamas kelias, o tave liktorius varo į šalį“[7]. Jei nori naudingos sau ir kitų neslegiančios valdžios, atsikratyk savo ydų. Daug atsiranda tokių, kurie padega miestus, kurie parbloškia tai, ko nenugalėjo laikas ir ilgi amžiai, kurie supila bokštams prilygstantį pylimą, kurie nepaprasto aukščio sienas daužo taranais bei kitokiais įrengimais. Daug yra tokių, kurie atremia didžiausias kariuomenes, nuolatos smarkiai grasina priešui iš užnugario ir, susitepę žmonių krauju, ateina prie didžiosios jūros; bet ir juos — nugalėtojus — nugali godumas. Niekas neapsigynė nuo jų puolimo, bet ir jie patys neatsispyrė garbės troškimui ir žiaurumui: jiems atrodė, kad jie veja kitus, o iš tikro patys buvo vejami. Nelaimingąjį Aleksandrą vijo ir siuntė į nežinomybę svetimų kraštų grobimo kvaitulys. Ar tu manai, jog sveiko proto buvo tas, kuris pradėjo pirmiausia sutriuškindamas Graikiją, kurioje išsimokslino? Ar tu manai, buvo sveiko proto tas, kuris iš kiekvieno miesto išplėšė tai, kas ten buvo geriausia, priversdamas Lakedemoną

vergauti, o Atėnus tylėti; tas, kuris, nesitenkindamas daugybės arba Pilypo nupirktų, arba nugalėtų valstybių nuniokojimu, pradėjo triuškinti kitas, esančias kituose kraštuose, nešdamas savo ginklą per visą pasaulį; tas, kurio žiaurumas niekuomet nepailso,— tarsi didžiulio laukinio žvėries, griebiančio daugiau negu reikia numalšinti alkiui? Jau daugelį valstybių jis sujungė į vieną; jau ir graikai, ir persai jo bijo, jau pavergtos net nuo Darėjo valdžios laisvos tautos. O jis eina už okeano, už saulės, jis nepatenkintas, kad reikia pasukti į šalį nuo Herkulio ir Liberio[8] kelių, jis pasiruošęs išprievartauti pačią gamtą. Toliau eiti nenori, bet stovėti negali — kaip į bedugnę mestas sunkus daiktas, kurio kritimo galas — dugnas. Ir Gnėjui Pompėjui tęsti išorės ir pilietinius karus patarė ne dorybė ar protas, bet beprotiškas apgaulingos didybės troškimas. Jis žygiavo tai į Ispaniją prieš Sertorijaus kariuomenę, tai tramdyti piratų ir išvyti jų iš jūrų. Šios priežastys buvo sugalvojamos įtvirtinti jo galybei. Kas jį traukė į Afriką, į šiaurę, prieš Mitridatą, į Armėniją ir į visus Azijos kampelius? Aišku, begalinis didybės troškimas, nors tik pats sau jis atrodė nepakankamai didis. Kas siuntė Gajų Cezarį į savo, kartu ir į valstybės pražūtį? Šlovės ir garbės troškimas, noras bet kokiais būdais iškilti virš kitų. Jis negalėjo pakęsti net vieno, aukščiau jo stovinčio, nors respublika pakentė du. Ar, tavo nuomone, Gajus Marijus, konsulavęs vieną kartą (tik vieną konsulatą jis gavo per rinkimus, o kitus — išplėšė prievarta), kai sumušė teutonus ir kimbrus, kai Afrikos dykumose persekiojo Jugurtą, tiek pavojų užsitraukė skatinamas dorybės? Marijus vedė kariuomenę, o Marijų vedė garbės troškimas. Šie žmonės, kurie viską sumaišė ir patys maišėsi lyg vėjo sūkuriai, kurie susuka tai, ką yra pagrobę, bet pirmiau patys susisuka ir todėl taip smarkiai puola, kad patys savęs nebevaldo. Daugeliui atnešę nelaimę, jie patys pajunta tą žudančią jėgą, kuria kenkė kitiems. Netikėk, jog galima pasidaryti laimingam svetimos nelaimės kaina. Reikia sugriauti visus šiuos mūsų ausims ir akims pateikiamus pavyzdžius, reikia iki galo ištuštinti pilną nelabų sumanymų

širdį, o į laisvą vietą įvesti dorybę, kuri išraus apgaulę ir neteisybės pamėgimą, kuri atskirs mus nuo minios, nes per daug ja tikime, ir grąžins mus į teisingų nuomonių glėbį. Išmintis yra atsigręžimas į prigimtį ir grįžimas ten, iš kur buvo išstūmęs visuotinis paklydimas. Nemažas žingsnis sveikstant — palikti beprotybės skatintojus, pasišalinti iš to visiems kenksmingo sambūrio. Jei nori įsitikinti, jog tai — tiesa, žiūrėk, kaip skirtingai gyvenama dėl žmonių akių ir dėl savęs. Atsiskyrėliškumas pats savaime dar nėra nekaltybės mokytojas, o kaimas neugdo mūsų santūrumo, bet ten, kur nėra nei liudininko, nei žiūrovo, silpnėja ydos, mėgstančios pašalinių dėmesį bei žvilgsnius. Kas vilksis purpuro drabužį, kurio nėra kam rodyti? Kas, vakarieniaudamas vienas, naudosis aukso indais? Kas, išsitiesęs vienas kokio nors kaimo medžio pavėsyje, išdėlios savo prabangą rodyti? Niekas nesigražina tik dėl savęs arba dėl nedaugelio, netgi dėl artimųjų, bet kiekvienas išryškina savo ydų puošmenas priklausomai nuo stebėtojų minios didumo. Taip jau yra: mūsų garbintojas ir bendramintis skatina visa, dėl ko mes einame iš proto. Pasiek, kad negalėtume pasirodyti, ir tu pasieksi, kad mes šito ir negeistume. Garbės troškimas, prabanga, nesivaldymas ilgisi scenos. Tu išsigydysi nuo jų, jeigu pasislėpsi. Todėl, jei gyvename apsupti miesto gaudesio, tegul prie mūsų stovės patarėjas, kuris, prieštaraudamas didžiulių dvarų gyrėjams, girs tą, kuris jaučiasi esąs turtuolis mažai turėdamas ir matuoja išteklius poreikiais. Tegul jis, priešingai tiems, kurie aukština stipriųjų malonę ir galybę, garbins mokslams atiduotą ramybę ir sielą, pasukusią nuo išorinių jai dalykų prie savų reikalų. Tegu jis parodys, kaip tie, minios laikomi laimingaisiais, dreba ir stingsta iš baimės toje savo pavydėtinoje viršūnėje ir apie save toli gražu yra ne tokios nuomonės, kokios apie juos yra kiti. Visa, kas kitiems atrodo aukštybės, jiems patiems yra skardis. Tad jie netenka kvapo ir dreba pažvelgę į tą savo didybės bedugnę. Jie galvoja apie įvairius atsitiktinumus, kurie padaro viršūnę tokią slidžią, nuogąstauja dėl to, ką pasiekė, o sėkmė, dėl ku-

rios jie slegia kitus, dar sunkiau užgula juos pačius. Tuomet jie pradeda girti ramų ir nepriklausomą poilsį, nekenčia blizgesio, stengiasi pabėgti nuo susiklosčiusių aplinkybių. Tada tu pamatysi filosofus iš baimės ir išgirsi sveikų liūdnos dalios žmonių patarimų. Atrodo, tarsi sėkmė ir sveikas protas yra nesuderinami dalykai, nes, ištikus nelaimei, mes protaujame daug teisingiau, o sėkmė pasigrobia iš mūsų tiesą. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Prašai, jog dabar atsiskaityčiau su tavim ir parašyčiau apie tai, apie ką sakiau, kad turi būti atidėta kitai dienai, ir būtent: ar užtenka įgyti išminčiai tos filosofijos dalies, kurią graikai vadina „parenetiken“, o mes — pamokomąja. Žinau, jog būsi patenkintas, jei ir atsisakysiu tęsėti pažadą. Bet aš pažadu tai padaryti, nes noriu, kad būtų patvirtinta patarlė: „Neprašyk to, ko nenori gauti“. Juk kartais primygtinai siekiame to, ko atsisakytume, jei mums kas nors tai pasiūlytų. Ar tai yra lengvabūdiškumas, ar pataikavimas, reikia jį nubausti greitai sutinkant. Mes dažnai norime parodyti, jog trokštame to, ko iš tikrųjų visai netrokštame. Kas nors atsineša paskaityti ilgiausią, smulkiomis raidėmis surašytą, kietai suvyniotą istoriją ir, perskaitęs didesnę dalį, sako: „Jei norite, galiu baigti skaitęs“. Visi šaukia: „Skaityk, skaityk!“ O juk trokšta, kad jis nutiltų. Dažnai norime vieno, o meldžiame kito, net dievams nepasakome teisybės; bet dievai arba mūsų neišklauso, arba pasigaili. O aš, atmetęs gailestingumą, atkeršysiu surašydamas tau ilgiausią laišką. Jei jį skaitysi nenoromis, sakyk: „Aš pats tai užsitraukiau“. Priskirk save prie tų, kuriuos kankina po ilgų prašymų ištekėjusi žmona, prie tų, kuriems įgriso marias prakaito išliejus sukrauti turtai, prie tų, kuriuos kamuoja įvairiomis pastangomis ir būdais gautos svarbios pareigos, bei prie kitų savo nelaimės bendrininkų. Praleidęs įžangą, pereisiu prie paties dalyko. Sakoma:

„Laimingas gyvenimas susideda iš teisingų poelgių. Prie gerų poelgių veda pamokymai. Vadinasi, laimingam gyvenimui užtenka pamokymų“. Ne visuomet pamokymai nuveda prie teisingų poelgių, tik tada, kai protas jų klauso. Kartais, kai sielą apgulę neteisingi įsitikinimai, pamokymai yra bergždi. Be to, net ir teisingai elgdamiesi, žmonės nežino, kad elgiasi teisingai. Tiktai tas, kuris nuo pat pradžios lavinosi, pasiekė mokslo esmę, gali laikytis visų straipsnių, kad žinotų, ką reikia daryti, kada, kiek, su kuo, kaip ir kodėl. O kitas negalės visa širdimi siekti garbingų dalykų, net jei ir nuolatos, ir mielai tai darys; jis vis tiek gręžiosis atgal ir svyruos. Sakoma: „Jei garbingas poelgis gimsta iš pamokymų, tai laimingam gyvenimui užtenka pamokymų! Kadangi pirmas teiginys teisingas, tai ir antrasis — teisingas“. Mes atsakysime, jog garbingi poelgiai atsiranda dėl pamokymų, bet ne vien dėl pamokymų. Sakoma: „Jei kiti menai tenkinasi pamokymais, tai ir išmintis tenkinasi jais, nes ji yra gyvenimo menas. Vairininku žmogų daro tas, kuris jį moko: taip suk vairą, taip nuleisk bures, taip išnaudok palankų vėją, taip priešinkis priešpriešiniam, taip pasitelk savo naudai nei piktą, nei gerą šoninį vėją. Panašiai pamokymai lavina ir kitus amatininkus, vadinasi, taip pat jie gali mokyti gyvenimo meno“. Bet visiems tiems menams rūpi gyvenimo priemonės, o ne pats gyvenimas. Todėl daug kas juos sulaiko ir trukdo jiems iš išorės: viltis, noras, baimė. O tam sugebėjimui, kuris laikomas gyvenimo menu, niekas negali trukdyti veikti. Jis įveikia kliūtis ir prasiveržia pro užtvaras. Ar nori žinoti, kuo skiriasi šitas menas nuo kitų? Aniems labiau atleistinos sąmoningos klaidos negu atsitiktinės, o šio didžiausia nuodėmė yra suklysti savo valia. Turiu galvoje štai ką: gramatikas neparaus tyčia pavartojęs netinkamą pasakymą, bet jis paraus, kai šis išsprus netyčia. Gydytojas labiau nusideda savo mokslui, kai nesupranta, kad ligonis silpsta, negu kai apsimeta, jog šito nesupranta. O šiame gyvenimo mene pati šlykščiausia yra sąmoninga kaltė. Pridėk dar tai, kad visi mokslai ir menai, net patys laisviausi, turi ne tik pa-

mokymų, bet ir pagrindinių savo principų, pavyzdžiui, medicina. Hipokratas turi savo mokyklą, Asklepiadas — savo ir Temisonas — savo. Be to, kiekvienas teorinis mokslas turi savo principus, kuriuos graikai vadina „dogmata“, o mes —„pagrindais“ arba „pirminiais teiginiais“, arba „bendromis taisyklėmis“, kurių galima rasti ir geometrijoje, ir astronomijoje. O filosofija yra ir teorinis, ir taikomasis mokslas: ji ir stebi, ir veikia. Klysti, jei manai, jog ji tau žada padėti vien žemiškuose reikaluose: jos siekimai aukštesni. Ji tvirtina: aš tyrinėju visą pasaulį ir nepasilieku tarp mirtingųjų siekdama juos įtikinti ar atkalbėti. Mane vilioja tai, kas didu, tai, kas virš jūsų.

Aš ketinu ir dangaus, ir dievų aukščiausiąją esmę
dėstyti tau ir daiktų pirmykščius pradus atidengti:
viską iš jų sudaro gamta, augina, maitina,
juos ir išskaido gamta, kai daiktas koksai susibaigia[1],—

kaip sako Lukrecijus. Vadinasi, kaip teorinis mokslas ji turi savo principus. Kaipgi yra? Niekas teisingai nesupras, ką turi daryti, išskyrus tą, kuris turės pagrindą, nurodantį, kaip ir kur reikia atlikti visas pareigas. Jų neįstengs įvykdyti tas, kuris gavo pamokymų tik tam tikram atvejui, o ne apskritai. Silpni, sakyčiau, be šaknų yra tie atskirai duodami nurodymai. Principai yra tai, kas mus stiprina, kas užtikrina mūsų saugumą ir ramybę, kas sudaro viso gyvenimo prasmę ir visų daiktų esmę. Filosofijos principai nuo pamokymų skiriasi tiek, kiek pirminiai pradai — nuo daiktų: pastarieji priklauso nuo jų, o jie yra ir pastarųjų, ir visa ko priežastys. Sakomai „Senoji išmintis nemokė nieko kito, o tik to, ką reikia daryti ir ko reikia vengti, ir tada žmonės buvo daug geresni. O kai atsirado daug mokytų, pradėjo stigti dorų, nes ana paprasta ir akivaizdi dorybė virto neaiškiu ir išgudrautu žinojimu. Mes esame mokomi ginčytis, o ne gyventi“. Be abejo, kaip jūs sakote, senoji išmintis pradiniu laikotarpiu buvo nesudėtinga, kaip ir kiti menai, kurių subtilumai atsirado jiems besirutuliojant. Bet tada ir nereikėjo kruopštaus gydymo. Sugedimas dar nebuvo nei taip

išaugęs, nei taip paplitęs. Paprastas ydas galėjo išgydyti paprasti vaistai. O dabar tuo rūpestingiau reikia statyti įtvirtinimus, kuo smarkiau esame puolami. Kadaise gydymo menas buvo pažinimas keleto žolelių, nuo kurių nustodavo bėgti kraujas ir užsitraukdavo žaizdos, bet paskui jis pamažu išsiplėtė iki plačios dabartinių vaistų įvairovės. Nenuostabu, kad tada turėta mažiau rūpesčių: žmonės buvo stipraus ir tvirto kūno, jų maistas buvo lengvas ir dirbtinai nesugadintas siekiant malonumo. Tik vėliau jis buvo pradėtas vartoti ne tam, kad numalšintų alkį, bet tam, kad jį sukeltų, buvo ieškoma ir surasta tūkstančiai rajumą žadinančių prieskonių, ir tai, kas išbadėjusiems buvo valgis, persisotinusiems pasidarė našta. Dėl to atsiranda blyškumas, vynu persisunkusių raumenų drebulys ir apgailėtinas, labiau vidurių laisvumo negu bado sąlygotas liesumas. Dėl to atsiranda ir kojų silpnumas, svyrinėjimas lyg eitų girtas, dėl to — išpurtusi oda ir išsipūtęs pilvas, sunkiai priprantantis priimti daugiau negu gali, dėl to — tulžies išsiliejimas, nuo kurio pagelsta veidas, dėl to — puvimas viduje, išdžiūvę pirštai su sukaulėjusiais sąnariais, nieko nejaučiančių gyslų sustingimas arba nuolatinis purtomo kūno drebėjimas. Ką ten kalbėti apie galvos sukimąsi, apie akių ar ausų skausmus, įkaitusių smegenų dilgčiojimą ir pilnas vidinių žaizdų tas kūno dalis, per kurias nusilengviname. O dar nesuskaičiuojama daugybė karštligės rūšių: vienos užgriūva žiauriais priepuoliais, kitos prisėlina tyliai suimdamos, o trečios ateina siaubingai purtydamos visus sąnarius. Ar minėti nesuskaičiuojamą daugybę už prabangą baudžiančių ligų? Šios nelaimės nelankė tų, kurie neatsiduodavo malonumams, kurie ir save valdydavo, ir sau tarnaudavo. Jų kūnas užsigrūdindavo nuo darbo ir vargo, nualsintas bėgimo, medžioklės ar arimo. Jų laukdavo tik išalkusiems galintis patikti maistas. Todėl ir nereikėjo tiek daug gydymo priemonių, tiek daug geležėlių bei dėželių. Dėl paprastų priežasčių atsirandančios ligos buvo paprastos, o ligų gausybę pagimdė gausybė patiekalų. Žiūrėk, kiek per vieną gerklę pereinančių daiktų sumaišė prabanga, sausumos

ir jūros niokotoja. Būdami tokie skirtingi, tie daiktai negali susijungti ir prarijus blogai virškinami, nes vienas trukdo kitam. Nenuostabu, kad dėl visokiausio maisto atsirandančios ligos yra besikeičiančios ir įvairios ir kad sumaišyti skirtingos rūšies valgiai išeina atgal. Todėl mes ir sergame taip įvairiai, kaip ir gyvename. Pats didžiausias gydytojas, šio mokslo kūrėjas[2] sakė, kad moterims neslenka plaukai ir jos neserga podagra. O štai dabar jos ir plinka, ir podagra serga. Moterų prigimtis nepasikeitė, bet buvo tarytum perdirbta. Susilyginusios su vyrais ištvirkimu, jos pradėjo negaluoti taip pat, kaip ir jie. Jos taip pat nemiega naktimis, tiek pat geria, aliejaus[3] ir vyno kiekiu varžosi su vyrais, taip pat išvemia nenoromis suvartotą maistą, o visą išgertą vyną dar kartą išmatuoja vėmalais, taip pat graužia ledą norėdamos numalšinti įkaitusį skrandį. Ir geiduliais jos, gimusios kentėti, nenusileidžia patinams, tegu jas dievai ir deivės nutrenkia! Sugalvojusios atvirkščią begėdystės rūšį, pačios gula su vyrais kaip vyrai. Kas gi nuostabaus, kad didžiausias, labiausiai pažįstantis žmogaus prigimtį gydytojas sugaunamas meluojant, kai tiek moterų serga podagra ir plinka?! Dėl ydų jos neteko savo lyties pranašumų ir, išsižadėjusios moteriškumo, tapo pasmerktos vyrų ligoms. Senovės gydytojai nemokėjo dažninti mitybos ir vynu stiprinti silpno širdies mušimo, nemokėjo nuleisti kraujo ar palengvinti ilgo negalavimo voniomis bei prakaitavimu, nemokėjo, surišę kojas ir rankas, nuleisti į galūnes žmogaus kūno vidury pasislėpusią negerą jėgą. Jiems nereikėjo dairytis daugybės pagalbos būdų, nes buvo labai mažai pavojų. Kaip toli dabar pažengė sveikatos gadinimas! Juo mes mokame už besaikius, neleistinus, aistringai trokštamus malonumus. Suskaičiuok virėjus ir nebesistebėsi, kad tiek daug ligų. Nebesidomim mokslais, laisvųjų menų mokytojai sėdi niekieno nelankomi, tuščiuose kampuose; retorių ir filosofų mokyklose — tuščia, užtat kaip tiršta virtuvėse! Kiek jaunimėlio apgulę smagurių krosnis! Nekalbu jau apie būrius nelaimingų berniukų, kurių po puotos lau-

kia nauji barniai miegamajame. Nekalbu apie virtines jauniklių meilužių, suskirstytų pagal tautybę ir spalvą, kad visi būtų nuglaistyti, visi su pirmaisiais pūkeliais, su vienodais plaukais, kad tik tiesiaplaukis neįsimaišytų tarp garbanių. Nekalbu apie minias kepėjų, patarnautojų, kurie, davus ženklą, išbėgioja atnešti valgių. Gerieji dievai, kiek žmonių varinėja vienas pilvas! Nejaugi tu manai, jog grybai, tas gardus nuodas, neveikia paslapčia, net jei šiuo metu ir nieko nejauti? Nejaugi tu manai, jog nuo vasaros ledų nesukietėja kepenys? Nejaugi tu tvirtini, jog taip riebiai purve nutukusios austrės nepalieka sunkių nuosėdų? Nejaugi tu tikiesi, kad šis sąjungininkų padažas, brangios padvėsusių žuvų sultys[4] nedegina mūsų vidurių sūriomis srutomis? Nejaugi tu manai, kad tie pūdyti patiekalai, tiesiog nuo ugnies pakliuvę į burną, aušta nekenkdami viduriams? Kaip šlykščiai ir nesveikai paskui raugėjam! Kaip bjaurimės patys savimi, atsiduodami dvokiančiu vynu! Žinok, prarytas maistas nėra virškinamas, jis pūva. Atsimenu, kadaise visi kalbėjo apie prašmatnų patiekalą, į kurį smaližiai savo pražūčiai paskubėjo įmaišyti visa, prie ko paprastai leidžia dienas: tarp venerinių ir dygliuotųjų moliuskų bei austrių valgomųjų dalių pridėliota jūros ežių, ant viršaus — sluoksnis raudžių be ašakų. Jau gėda valgyti viską atskirai: gardėsiai sumetami krūvon. Valgant vyksta tai, kas turi pasidaryti pačiame pilve. Laukiu, kada jiems neš jau sukramtytus patiekalus. Kiek čia trūksta: kiautai ir kaulai išimti, vietoj dantų padirbėjo virėjas. „Vargas mėgautis kiekvienu valgiu. Tegu viską patiekia iš karto, kad tik skonis būtų tas pats. Kam man tiesti ranką prie ko nors vieno? Tegu iš karto paduoda visus valgius, kurių užtektų papuošti daugelį nešimų, tegu jie būna kartu ir susimaišo. Tegu tie, kurie kalba, jog taip siekiu pasigirti ir išgarsėti, žino: tai darau ne pasirodyti norėdamas, o leisdamas išmėginti. Tegu visa, kas paprastai patiekiama atskirai, bus kartu ir užpilta vienu padažu. Tegu austrės, jūrų ežiai, dygliuotieji moliuskai, raudės bus sumaišyti ir išvirti bei patiekiami neatskiriant jų." Maistas susimaišęs dar

labiau negu vėmaluose. Kadangi tie patiekalai yra sudėtingi, dėl jų ir ligos atsiranda ne paprastos, o nesuprantamos, skirtingos, įvairių rūšių; ir gydymo menas pradėjo ginkluotis prieš jas daugybe gydymo būdų ir daugybe stebėjimų. Tą patį tau pasakysiu ir apie filosofiją. Kadaise ji tarp mažesnių nusidėjėlių, išgydomų be didelio slaugymo, buvo daug paprastesnė. Bet prieš šitokį papročių apvirtimą aukštyn kojomis reikia išbandyti visas priemones. Kad nors tokiais būdais būtų galima įveikti šį marą! Einame iš proto ne po vieną, bet visa visuomenė. Tramdome žmogžudystes ir atskirus nužudymus; o kaipgi su karais ir šlovę teikiančiu nusikaltimu —ištisų tautų išpjovimu? Nei godumas, nei žiaurumas nežino saiko. Kol tai paslapčiomis daro kai kurie asmenys, žalos ir siaubo mažiau. Betgi žiauriausius veiksmus skelbia senato nutarimai ir tautos sprendimai, valstybė įsako atlikti tai, kas draudžiama atskiriems asmenims. Jei nusikaltimas įvykdomas slapta, už jį mokama galva, o jei apsirengus kareivio apsiaustu — visi giriame jį. Žmonės, švelniausioji gyvų būtybių giminė, nesigėdija džiaugdamiesi kito krauju, vykdydami karus ir palikdami juos tęsti vaikams, o tuo tarpu tarp gyvulių ir žvėrių viešpatauja taika. Prieš tokį galingą ir plačiai paplitusį pamišimą filosofija pasidarė veiklesnė įgydama tiek jėgų, kiek jų įgavo priešininkas. Lengva buvo priekaištauti vyno gerbėjams bei išrankesnio maisto mėgėjams: nereikėjo daug jėgų sugrąžinti tokių žmonių sielą į saiko kelią, iš kurio ji buvo tik šiek tiek iškrypusi.

Rankom duokite valią, mokslą parodykit savo[5].

Malonumo ieškoma visur. Kiekviena yda neišsitenka savyje: prabangos troškimas nusirita iki godumo; garbingumas užmirštas; nesigėdijama nieko, kas žada malonų užmokestį. Žmogus — žmogui šventas daiktas — dabar yra žudomas pasilinksminimui ir pramogai. Tas, kurio negalima buvo išmokyti kirsti smūgių ar jų primti, įvedamas į areną nuogas ir beginklis; miniai užtenka tik žmogaus mirties reginio. Šitaip pairus papro-
 čiams, reikia kažko stipresnio nei įprasta, kažko, kas

įstengtų išrauti įsišaknijusį blogį. Reikia pagrindinių principų, kad jie įveiktų plačiai paplitusius klaidingus įsitikinimus. Kartu su pamokymais, užuojautomis, paraginimais jie įgaus galios, o patys savaime jie nėra veiksmingi. Jeigu norime, kad žmonės įsipareigotų, jeigu norime ištraukti juos iš nelaimių, kuriose jie skęsta, tegul jie mokosi, kas yra blogis ir kas — gėris. Tegu sužino, jog visa, išskyrus dorybę, keičia savo vardą ir vieną kartą gali būti laikoma blogiu, o kitą — gėriu. Svarbiausias karo tarnybos dalykas yra pareigos šventumas, pagarba vėliavoms, įsitikinimas, kad bėgti — gėdinga, o paskui jau iš priesaiką davusių kareivių lengva reikalauti, jog šie vykdytų ir kitus įsakymus bei paliepimus. Taip ir tiems, kuriuos tu nori vesti į laimingą gyvenimą, reikia padėti pirmuosius pamatus ir įdiegti jiems dorybę. Tegu ja vadovaujasi net šiek tiek prietaringai; tegu ją myli; tegu nori tik su ja gyventi, o be jos — ne. „Kaipgi yra? Argi kai kurie žmonės ir be tokių subtilybių mokymo neprasiveržė pro ydas ir nenuveikė didelių darbų, paklusdami tik pamokymams?“ Sutinku, bet juose glūdėjo teigiamos įgimtos savybės, kurios jiems leido prabėgomis perimti visa, kas yra išganinga. Kaip nemirtingieji dievai nėra mokęsi dorybės, nes gimė su ja, ir viena iš jų prigimties savybių yra dorumas, taip kai kurie ypatingais gabumais apdovanoti žmonės be ilgo mokymo suvokia tai, kas paprastai dėstoma, ir įsimena garbingus dalykus vos tik apie juos išgirdę. Tokie godūs dorybei ar savaime vaisingi jų protai. O kitų — silpnų ir atbukusių arba apaugusių blogais įpročiais ilgai reikia šveisti sielos rūdis. Beje, ir anuos, linkusius į gėrį, greičiau nuves į viršūnę, ir šiems, silpniems, padės ir ištrauks juos iš klaidingų įsitikinimų rato tas, kuris jiems išdėstys filosofijos principus. Kokie jie reikalingi, gali spręsti štai pagal ką: mumyse glūdi kažkas, kas vienur mus daro tingius, kitur — karštagalvius. Negalima nei veržlumo sutramdyti, nei nerangumo išjudinti, jeigu nebus pašalintos jų priežastys — klaidingas žavėjimasis ir klaidinga baimė. Kol jie mus valdo, kartok kiek nori: „Tai turi padaryti tėvui, tai — vaikams, tai —

draugams, tai — svečiams". Godumas vis tiek sulaikys mėginantį veikti pagal tavo nurodymus. Nors jis žinos, kad reikia kautis už tėvynę, bet baimė jį atkalbės. Nors žinos, jog reikia iki paskutinio prakaito plūktis dėl draugų, jį sulaikys malonumai. Nors žinos, kad meilužė — didžiausia skriauda žmonai, bet geiduliai privers jį elgtis priešingai. Taigi patarimai nieko nepadės, jeigu prieš tai nepašalinsi visko, kas jiems priešinasi, kaip kad beprasmiška yra pasidėti šalia ginklus ar traukti juos vis arčiau savęs, jeigu rankos užimtos. Sielą reikia išlaisvinti tam, kad ji galėtų eiti prie mūsų duodamų pamokymų. Įsivaizduokime, jog kas nors daro tai, ką reikia daryti. Bet jis nedarys to nuolatos, nedarys to vienodai, nes nežinos, kodėl jis turi taip daryti. Ar atsitiktinai, ar iš įpratimo jam išeis teisingai, bet jis neturės mato, kuriuo galėtų vadovautis, kuris įtikintų jį, jog jo poelgiai teisingi. Atsitiktinai doras žmogus nežadės būti toks amžinai. Be to, galbūt pamokymai tau pasakys, ką reikia daryti, bet jie nepasakys, kaip reikia daryti. Jei šito nepasakys, tai nenuves į dorybę. Sutinku, kad paragintas žmogus padarys, ką reikia, bet to maža, nes šlovę juk pelno ne pats darbas, o tai, kaip jis yra atliekamas. Kas gali būti gėdingiau už prašmatnius pietus, kurių vertė — raitelio turtas[6]?! Kas labiau nusipelno cenzoriaus pastabos, ypač jeigu pietūs, kaip sako ūžautojai, ruošiami savo ir savo genijaus garbei? Tačiau įstojamieji pietūs[7] net ir labai saikingiems vyrams yra kainavę dešimteriopai daugiau. Tas pats dalykas yra gėdingas, jei pataikaujama gerklei, ir išvengia priekaišto, jei jis skirtas garbei. Juk jau ne prabanga, o švaistymas tapo įprastu reiškiniu. Tiberijus Cezaris jam atsiųstą didžiulę raudę (kodėl gi man nepridurti, koks jos svoris, kad paerzinčiau kai kuriuos rajūnus? Sako, ji svėrusi keturis su puse svaro) liepė nunešti į turgų, sakydamas: „Jei aš, draugai, neklystu, šią raudę nupirks Apicijus arba Publijus Oktavijus". Jo spėliojimai pranoko visas viltis: tiedu susiginčijo, ir nugalėjo Oktavijus, pelnydamas tarp savo draugų didžiulę šlovę; nes už Cezario parduotą žuvį sumokėjo penkias sestercijas,

kad tik jos nenupirktų Apicijus. Tiek mokėti buvo gėda Oktavijui, o ne tam, kuris prieš tai pirko šią žuvį norėdamas ją nusiųsti Tiberijui (nors jam aš taip pat papriekaištaučiau): jis susižavėjo daiktu, kurį pripažino esant vertą tik Cezario. O štai kas nors sėdi prie sergančio draugo. Giriame jį. O šis taip elgiasi dėl palikimo. Jis — kranklys, laukiąs lavono. Tie patys poelgiai gali būti ir gėdingi, ir kilnūs: viskas priklauso nuo to, kodėl ir kaip jie padaromi. Viskas bus garbinga, jei atsiduosime ir dorybei ir visa, kas iš jos išplaukia, laikysime vieninteliu žmogaus gėriu. Bet koks kitas gėris yra trumpalaikis. Toks įsitikinimas turi stipriai įsitvirtinti visam gyvenimui. Aš jį vadinu pagrindiniu filosofijos principu. Koks bus šis įsitikinimas, tokie bus ir veiksmai bei mintys. O kokie bus pastarieji, toks bus ir gyvenimas. Norint sutvarkyti visumą, neužtenka duoti patarimų dėl kai kurių dalių. Markas Brutas knygoje Περι καθηκοντος[8] duoda daugybę patarimų ir tėvams, ir vaikams, ir broliams. Bet niekas šių patarimų nevykdys taip, kaip reikia, jei neturės su kuo palyginti savo poelgių. Savo tikslu pasirinkime aukščiausiąjį gėrį, prie kurio veržtumės, į kurį žvelgtume atlikdami kiekvieną savo darbą — kaip jūrininkai, kurie nusistato kryptį pagal kokią nors žvaigždę. Gyvenimas be tikslo yra klaidžiojimas. O jeigu reikia tikslo, pasidarys būtini ir filosofijos principai. Manau, pritarsi, jog nieko nėra šlykštesnio už svyravimą, abejojimą, bailumą. Šie dalykai ištiks mus visur, jei neatsikratysime to, kas stabdo ir sulaiko sielą, neleidžia jai reikštis.

Paprastai mokoma, kaip garbinti dievus. Šeštadieniais drauskime uždegti žibintus, nes ir dievams nereikia šviesos, ir žmonių nedžiugina suodžiai. Uždrauskime rytinius dievų sveikinimus ir sėdėjimą prie šventyklų durų: šitaip įtinkama tik žmogaus garbės troškimui, o dievą garbina tas, kas jį pažįsta. Drauskime nešti Jupiteriui drobes bei gremžtukus ir laikyti prieš Junoną veidrodį — dievams nereikia tarnų. Kodėl? Todėl, kad jie patys tarnauja žmonių giminei ir yra pasiruošę visur ir visiems padėti. Tačiau ir girdė-

damas, kiek reikia turėti aukojant, kaip atsikratyti sunkių prietarų, žmogus niekuomet toli nenužengs, jeigu kaip reikiant protu nesuvoks, koks yra viską turintis, visa duodantis, veltui darantis gera dievas. Kodėl dievai daro gera? Tokia jų prigimtis. Klysta tas, kas mano, kad dievai nenori kenkti žmonėms,— jie šito neįstengia. Neįmanoma jų nuskriausti, ir jie negali ko nors nuskriausti. Įžeisti ir būti įžeistam — susiję dalykai. Iš visų aukščiausioji ir tobuliausioji jų prigimtis juos ir nuo pavojaus apsaugo, ir daro nepavojingus kitiems. Pirmoji dievų garbinimo sąlyga — tikėjimas. Po to — jų didybės, taip pat gerumo, be kurio nebūna didybės, pripažinimas; supratimas, kad jie yra pasaulio valdovai, savo jėga tvarkantieji visatą, kad jie — žmonių giminės globėjai, kartais nesirūpinantys kai kuriais asmenimis. Dievai nelemia blogio ir neturi jo. Tačiau kai kuriuos jie peikia, tramdo, baudžia retkarčiais bausmei suteikdami kokio nors gėrio regimybę. Trokšti dievų palankumo? Būk doras. Kas jais seka, tas pakankamai juos gerbia. Bet štai kitas klausimas: kaip elgtis su žmonėmis? Ką veikti? Ką patarti? Kad turime gailėtis žmogaus kraujo? Kaip tai paprasta: nekenk tam, kam gali padėti! Aišku, gailestingumas kitam žmogui — girtinas dalykas. Taigi, ar mokysime, kad reikia ištiesti ranką skęstančiam, parodyti kelią paklydusiam, dalytis duona su išalkusiu? Užuot viską išsakęs, ką jis privalo daryti ir ko turi vengti, aš galiu trumpai jam išdėstyti šitokią žmogaus pareigų taisyklę: visa, ką matai ir kame glūdi dieviškų ir žmogiškų dalykų visuma, yra vieninga; mes esame didelio kūno nariai. Gamta sukūrė mus brolius, pagimdydama iš to paties ir tam pačiam tikslui. Ji įskiepijo mums abipusę meilę ir polinkį bendrauti. Ji nustatė, kas yra teisinga ir leistina. Pagal jos įstatymus blogiau yra kam nors kenkti negu pačiam patirti skriaudą. Tegu, jai įsakius, bus ištiesta ranka žmogui, kuriam reikia pagalbos. Tegu ir širdyje, ir lūpose bus žodžiai:

Kadangi aš esu žmogus, tai ir manau,
Jog visa žmogiška nesvetima ir man[9].

Laikykimės kartu, nes tam esame gimę. Mūsų bendruomenė labai panaši į akmenų skliautą, kuris subyrėtų, jei akmenys vienas kito nelaikytų ir neremtų. Pakalbėję apie dievus ir žmones, aptarkime, kaip reikia elgtis su daiktais. Tuščiai švaistysimės pamokymais, jeigu iš anksto nenurodysime, ką turime manyti apie kiekvieną daiktą, ką turime manyti apie skurdą ir turtus, apie garbę ir nešlovę, apie tėvynę ir ištrėmimą. Įvertinkime viską atskirai ir, atmetę paplitusią apie juos nuomonę, ištirkime, kas tai iš tikro yra, o ne kaip yra vadinama. Pereikime prie dorybių. Kas nors mus mokys didžiai vertinti išmintį, mylėti narsumą, kiek galima stropiau diegti sau teisingumą. Bet jis nieko nepasieks, jei mes nežinosime, kas yra dorybė, ar ji yra viena, ar dorybių yra daugiau, ar jos yra po vieną, ar susipynusios, ar, turėdamas vieną iš jų, žmogus turi ir kitas, kuo jos skiriasi. Kalviui nebūtina teirautis apie kalvės išradimą ar jos naudą, taip pat ir mimui nebūtina teirautis apie šokio meną. Jei šių menų atstovai išmano savo sritis, tai nieko netrūksta. Jie neapima viso gyvenimo. O dorybė yra ir kitų, ir savęs pažinimas. Norint jos išmokti, reikia mokytis visko, kas su ja susiję. Be teisingų ketinimų nebus teisingų poelgių. Juk poelgiai išplaukia iš ketinimų. Antra vertus, be teisingo sielos nusistatymo nebus teisingų ketinimų. Juk ketinimai išplaukia iš teisingo sielos nusistatymo. O sielos nusistatymas nebus puikus, jeigu nebus suprasti visą gyvenimą tvarkantys dėsniai ir nebus nurodyta, kaip reikia įvertinti kiekvieną dalyką, ir nebus išaiškinta, kas jis yra iš tikrųjų. Dvasios ramybė tenka tik tiems, kurie sugeba spręsti nepalenkiamai ir tvirtai. Kiti daug kartų išsižada ir vėl sugrįžta ir taip paeiliui plaukioja tarp to, ko išsižadėjo, ir to, ko siekia. Kokia tokio blaškymosi priežastis? — Ta, kad besivadovaujantiems nepatikimu vadovu — gandais viskas yra labai neaišku. Jeigu nori visada trokšti to paties, reikia, kad trokštum tik tiesos. O tiesos be filosofijos principų nepasieksi: jie apima visą gyvenimą. Gėris ir blogis, kilnumas ir niekšybė, teisingumas ir neteisingumas, sąžiningumas ir nesąžiningumas, dorybė ir jos įgyven-

dinimas, patogių daiktų turėjimas, geras vardas ir savigarba, sveikata, jėga, grožis, jausmų aštrumas — visam tam reikia žinovo, kuris juos įvertintų. Tegu bus mums leista žinoti, kokią vertę reikia priskirti kiekvienam daiktui. Juk tu klysti: kai kuriems dalykams priskiri didesnę vertę, negu jie iš tikrųjų verti. Ir labai klysti: turtai, garbė, galia ir visa, ką mes labiausiai vertiname, iš tikrųjų neverta nė sestercijaus. Šito nesuprasi, jei neperprasi paties principo, pagal kurį visa tai palyginama ir įvertinama. Kaip lapai negali gyventi be šakų, ant kurių jie kybo ir iš kurių čiulpia sultis, taip ir tie pamokymai, jeigu bus vieni, nuvys: jie turi būti suaugę su žinių visuma. Be to, atmetantieji pagrindinius principus nesupranta, kad, juos atmesdami, iš tikrųjų juos sustiprina. Juk ką jie sako? Tvirtina, jog, norint sutvarkyti gyvenimą, užtenka pamokymų, todėl išminties principai, tai yra dogmos, yra nebūtini. Bet ir tai, ką jie sako, jau yra principas, taip pat, dievaži, jei aš sakyčiau, jog reikia atsisakyti pamokymų kaip nebūtinų ir naudotis tik pagrindiniais principais ir tik jais užsiimti. Teigdamas, jog nereikia rūpintis pamokymais, aš kaip tik mokyčiau. Kai kuriems dalykams filosofijoje reikia priminimo, kai kuriems — įrodymų, be to, daug, nes neakivaizdūs dalykai yra vos atrandami net ieškant uoliausiai ir atsargiausiai. Jei yra būtini įrodymai, tai būtini ir įrodymais tiesą grindžiantys principai. Kai kurie dalykai yra akivaizdūs, kai kurie — neaiškūs. Akivaizdūs — tie, kuriuos pažįstame juslėmis ir aprėpiame atmintimi, neaiškūs — tie, kurių juslės ir atmintis neaprėpia. Protas nepasitenkina vien akivaizdžiais dalykais: didesnioji ir gražesnioji jo dalis užsiima neaiškiais dalykais. O šiems reikia įrodymų, o jų negali būti be pagrindinių principų. Taigi principai yra būtini. Kas įgalina suprasti apskritai, tas taip pat įgalina suprasti tiksliai: tai — tvirtas įsitikinimas. Jeigu be jo sieloje viskas plaukioja, tai yra būtini principai, kurie užtikrina sielos sprendimų tvirtumą. Pagaliau, ką nors ragindami, kad draugą vertintų taip pat, kaip ir save, kad manytų, jog priešas taip pat gali tapti draugu, kad pirmąjį

stengtųsi pamilti, o antrojo nustotų nekęsti, priduriame: „Tai yra teisinga ir garbinga". O juk teisingumas ir garbingumas ir yra mūsų filosofinių principų esmė. Vadinasi, jie būtini, jei be jų negali būti anų. Susiekime viena ir kita. Juk šakos be šaknų yra niekam vertos, tačiau ir šaknys gauna stiprybės iš išaugusio medžio. Visi žino, kokia nauda iš rankų, nes jos padeda akivaizdžiai. Užtat širdis, kurios dėka rankos yra gyvos, veikia ir juda, lieka pasislėpusi. Tą patį galiu pasakyti apie pamokymus: jie — čia pat, o išminties principų nematyti. Kaip pačias didžiausias šventenybių paslaptis žino tik išrinktieji, taip ir filosofijos paslaptys atskleidžiamos tik išrinktiesiems ir prileistiesiems prie šventų dalykų, o pamokymai ir kiti panašūs dalykai yra žinomi ir neišrinktiesiems. Poseidonijas ne tik pamokymą (niekas nedraudžia ir mums vartoti šį žodį) mano esant būtiną, bet ir patarimą, ir užuojautą, ir paraginimą. Prie to jis dar prideda priežasčių tyrinėjimą, kurio nežinau kodėl mes nedrįstame vadinti etiologija, nors gramatikai, lotynų kalbos sargai, laisvai vartoja šį pavadinimą. Tvirtindamas, jog bus naudingas ir kiekvienos darybės aprašymas, Poseidonijas vadina jį etiologija, o kiti — charakteristika, nes nurodo kiekvienos dorybės ir ydos bruožus bei požymius, pagal kuriuos atskiriami panašūs reiškiniai. Toks nurodymas turi tiek pat reikšmės, kaip ir pamokymai. Mokytojas sako: „Taip daryk, jei nori būti susivaldantis", o aprašinėtojas: „Susivaldantis yra tas, kuris daro tai, o šito vengia". Klausi, kuo jie skiriasi? Vienas duoda dorybės pamokymus, kitas pateikia pavyzdį. Pripažįstu, kad šitie aprašymai ir (pasinaudosiu verteivų žodžiu) pavyzdėliai yra naudingi: išdėsčius girtiną dalyką, atsiras ir sekėjų. Ar tu manai, jog beprasmiška nurodyti žymes, pagal kurias galima atskirti grynaveislį arklį, kad neapsiriktum pirkdamas ir nevargtum su rambiu? Kur kas naudingiau yra pažinti kilnios sielos požymius, kuriuos galime perimti iš kito.

Kur grynakraujis, tuojau pamatysi: jis laksto po lauką,
Keldamas koją aukščiau ir dailiai dėdamas žemėn,
Pirmas bėga keliu, grėsmingos upės nelenkia.

Drąsiai žengia per tiltą, kurio dar niekad nematė,
Ir šlamesių tuščių nesibaido. Galva išraiškinga,
Sprandas iškeltas, pilvas trumputis, aptukusio kryžiaus,
O krūtinėj drąsioj vos raumenys telpa. Brangiausi
Juodbėriai ir obuolainiai širmi, pigesni gi sartieji
Ir kur šviesiai širmi. Jei ginklai iš tolo sužvango —
Vietoj nerimsta, tik karpo ausim ir visas net dreba, ...[10]

Kalbėdamas apie ką kita, mūsų Vergilijus aprašė narsų vyrą. Aš iš tiesų pateikčiau kaip tik tokį didaus vyro paveikslą. Jei man reikėtų aprašyti Marką Katoną, nesibijantį pilietinių karų žvangesio, užpuolantį jau prie Alpių priartėjusią kariuomenę ir kylantį prieš pilietinį karą, suteikčiau jam kaip tik tokį veidą ir tokią laikyseną. Iš tiesų niekas negalėjo iškilti aukščiau už jį. Jis pakilo iš karto ir prieš Cezarį, ir prieš Pompėjų, ir, vieniems šliejantis prie Cezario, o kitiems — prie Pompėjaus, jis metė iššūkį ir vienam, ir kitam įrodydamas, kad dar liko respublikos šalininkų. Tik per maža apie Katoną pasakyti: „Ir šlamesių tuščių nesibaido“. Kodėl? Todėl, kad jis nesibaidė ir tikro arti jo esančio gausmo, sviesdamas laisvės šūkį prieš dešimt legionų ir pagalbinę galų kariuomenę bei barbarų ir romėnų jėgas, ragindamas respubliką neatiduoti laisvės, viskam ryžtis dėl jos, nes garbingiau žūti negu patekti į vergiją. Kokia gyvybinga dvasia, koks pasitikėjimas savimi visiems drebant! Jis supranta esąs vienintelis, kuriam nesvarbi jo paties padėtis. Neįmanomas klausimas: ar bus laisvas Katonas? Svarbu kas kita: ar jis gyvens tarp laisvų? Iš čia jo panieka pavojui ir kalavijui. Žavintis šio nenugalimo, nesuklupusio viskam griūvant vyro tvirtybe, norisi pasakyti: „O krūtinėj drąsioj vos raumenys telpa“. Naudinga ne tik kalbėti apie tai, kokie turi būti dori vyrai, aptariant jų laikyseną ir veido bruožus, bet ir papasakoti, kokie jie buvo iš tikrųjų: parodyti tą paskutinę narsiausią Katono žaizdą, atėmusią gyvybę laisvei; parodyti Lelijaus išmintį ir sutarimą su Scipionu, puikius kito Katono žygius namie ir svetur; parodyti medinius Tuberono gultus, kai jis davė viešus pietus, o vietoj užtiesalų — ožkos kailius, taip pat prieš paties Jupiterio statulą sudėtus

svečiams skirtus molinius indus. Tuberonas pašventino Kapitolijuje skurdą. Net jei nežinočiau apie kitus jo darbus, argi maža šito, kad jis atsidurtų tarp Katonų? Tai buvo papročių teismas, o ne puota. O, kaip garbės ištroškusieji neišmano, kas ta garbė ir kaip jos reikia siekti! Tą dieną romėnų tauta matė daugelio indus, bet žavėjosi tik vieno indais. Visų kitų auksas ir sidabras buvo sulaužytas, tūkstantį kartų perlydomas, o Tuberono molis gyvens amžinai. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tu vis kuo nors piktinies arba skundies ir nesupranti, jog pati didžiausia blogybė ir yra tai, kad tu piktinies ir skundies. Mano nuomone, pasaulyje vyrui nėra jokios nelaimės, jei tik jis kokios nors nesėkmės nevadina nelaime. Pajutęs, kad nebeįstengiu ko nors pakęsti, aš pradėsiu nekęsti pats savęs. Sergu — tokia mano dalia. Šeimyna atsigulė ligos patalan, užgriuvo skolų našta, sukiužo troba, užklupo nuostoliai, žaizdos, kančios, baimė — tai įprasti įvykiai. Maža to: taip turi būti. Tai — būtinybė, o ne atsitiktinumas. Patikėk manimi, aš tau atskleidžiu visas savo sielos paslaptis. Visa, kas atrodo nelaimė ar nesėkmė, aš išmokau sutikti šitaip: ne paklūstu dievui, bet sutinku su juo. Einu paskui jį nuoširdžiai, o ne todėl, kad tai būtina. Nėra nemalonumo, kuriam užgriuvus priimčiau jį liūdnas ir prislėgtas. Noriai moku kiekvieną duoklę. O juk visa, dėl ko vaitojame, dėl ko būgštaujame, yra duoklė gyvenimui. Nuo jos mokėjimo, mielas Lucilijau, nesitikėk būti atleistas ir neprašyk. Akmenligės skausmai nedavė tau ramybės, atėjo ne visai malonūs laiškai, persekioja kasdieniniai nuostoliai; dar daugiau pasakysiu: drebi dėl savo galvos. Bet argi tu nežinojai, jog trokšti šito trokšdamas senatvės? Visa tai reikia iškęsti ilgai gyvenant, kaip ilgai keliaujant — dulkes, purvą, lietų. „O

aš norėčiau gyventi nepatirdamas jokių nelaimių." Tai moters žodžiai. Jie nedera vyrui. Pamąstyk pats, kaip priimsi tokį mano linkėjimą (jis plaukia ne tiek iš geros, kiek iš kietos širdies): tegu tavęs dievai ir deivės nepadaro likimo numylėtiniu. Pats save paklausk: jei koks nors dievas duotų galimybę pasirinkti, kur labiau norėtum praleisti gyvenimą — tarp apsirijėlių ar karo stovykloje? O juk gyvenimas, Lucilijau, yra kova. Tik tie, kuriuos blaško likimas, kurie kopia į stačiausias ir aukščiausias viršūnes ir leidžiasi į bedugnes, kurie atstato krūtinę pavojingiausiems išpuoliams, vadinami narsuoliais ir geriausiais kariais. O tie, kuriuos švelniai gaubia gėdinga ramybė, kai kiti vargsta, panašūs į turkliukus, kurių niekas neliečia, nes visi jais bjaurisi. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Klysti, mielas Lucilijau, jei manai, jog prabanga, dorų papročių nepaisymas ir visa, dėl ko kiekvienas priekaištauja savo laikams, yra mūsų šimtmečio ydos. Tai — žmonių, o ne laiko trūkumai. Visi amžiai turėjo nuodėmių. Jei pradėsi matuoti kiekvieno šimtmečio pasileidimą, tai — gėda sakyti — niekada nebuvo nusidedama taip atvirai, kaip Katono akivaizdoje. Kai kas mano, jog tik pinigai buvo įmaišyti tame teisme, kuriame Publijus Klodijus buvo kaltinamas slaptu paleistuvavimu su Cezario žmona ir išniekinimu apeigų, kurios, kaip sakoma, atliekamos tautos vardu ir kuriose visiems vyrams taip griežtai draudžiama dalyvauti, kad net nupiešti gyvulių patinai pridengiami[1]. Žinoma, teisėjams buvo duota ir pinigų, bet dar pridėta (o tai niekšiškiau už aną sandėrį) galimybė paištvirkauti su matronomis ir kilmingais jaunikaičiais. Nusikaltimas buvo mažiau nuodėmingas negu išteisinimas: kaltinamas ištvirkavimu žmogus platino ištvirkimą ir nenurimo dėl savo saugumo tol, kol savo teisėjus pa-

darė panašius į save. Ir tai įvyko teisme, kuriame Katonas jei nieko kito nedarė, tai bent davė parodymus! Kadangi sunku tuo patikėti, pateiksiu Cicerono žodžius: „Jis šaukė juos pas save, žadėjo, tarpininkavo, davė. Čia jau, gerieji dievai, iš tiesų niekšybė! Kaip priedas prie užmokesčio kai kuriems teisėjams buvo naktys su jiems skirtomis moterimis ir pasimatymai su kilmingais paaugliais“[2]. Ne laikas sielotis dėl pinigų, kur kas svarbiau — priedas. „Nori ano griežto vyro žmonos? Duosiu tau ją. O gal nori šio turtuolio žmonos? Pristatysiu ją į lovą. Jei nenori ištvirkauti, pats kaltas. Ateis ir ta gražuolė, kurios trokšti. Naktį su šituo tau pažadu ir neapgausiu. Ištesėsiu pažadus dar prieš nuosprendį.“ Toks ištvirkavimų dalijimas yra blogiau negu pats ištvirkavimas: juk ne iš geros valios ten eidavo šeimų motinos. Klodijaus teisėjai prašė senatą apsaugos, kuri jiems būtų buvusi reikalinga tik tuo atveju, jeigu būtų jį nuteisę. Ir išprašė. Gražiai jiems pasakė Katulas, išteisinus kaltinamąjį: „Kam jūs prašėte iš mūsų apsaugos? Ar tam, kad iš jūsų neatimtų pinigų?“ Tačiau kas iš tų juokų, jei liko nenubaustas žmogus, kuris iki teismo paleistuvavo, per teismą sąvadavo, o nuosprendžio išvengė dar niekšiškesniais būdais, negu kad užsitraukė jį. Ar tu manai, kad gali būti labiau pašliję papročiai, jei gašlumo nepažaboja nei šventenybės, nei teismas, o per ypatingu senato nutarimu sušauktą tardymą padaromi didesni nusikaltimai negu tie, dėl kurių tardoma. Buvo aiškinamasi, ar gali kas nors po paleistuvavimo likti saugus; paaiškėjo, kad niekas negali likti saugus. Ir tai įvyko prie Pompėjaus ir Cezario, prie Cicerono ir Katono. Prie to Katono, kuriam sėdint šalia žmonės nedrįsdavo reikalauti įprasto Floralijų[3] reginio — nuogų paleistuvių. O gal manai, kad linksmindamiesi žmonės buvo griežtesni negu teisdami? Taip būdavo ir taip bus, o palaidumas miestuose kartais sumažėdavo dėl bausmių ir baimės, bet niekuomet — pats savaime. Todėl nemanyk, jog dabar mes daugiausia esame leidę goslumui ir mažiausia — įstatymams. Dabar jaunimas yra daug tyresnis negu tais laikais, kai kaltinamasis

neigė savo paleistuvystę per teismą, o teisėjai kaltinamajam prisipažindavo paleistuvaują, kai ištvirkaujama buvo dėl būsimo teismo, kai Klodijus, pataikaudamas toms ydoms, dėl kurių buvo kaltas, sąvadavo vykstant teismui. Kas tuo galėtų patikėti?! Žmogus, kaltinamas dėl vienos paleistuvystės, atsipirko jų daugeliu. Visi laikai turi Klodijų, bet ne visi gimdo Katonus. Mes lengviau pasiduodame blogiui, nes mums netrūksta nei vadų, nei palydovų, ir viskas gerai sekasi net ir be vadų ar palydovų: prie ydų kelias veda ne nuokalne, bet skardžiu. Daugelį žmonių nepataisomus padaro štai kas: visos kitos klaidos lemia kaltininkui gėdą ir kenkia klystančiam, o gyvenimo nuodėmės yra malonios. Vairininkas nesidžiaugia apvirtus laivui; gydytojas nesidžiaugia dėl ligonio mirties; oratorius nesidžiaugia, jei dėl jo, gynėjo, kaltės kaltinamasis pralaimi bylą; o štai sava nuodėmė kiekvienam teikia džiaugsmo. Anas patenkintas paleistuvyste, kurios siekti jį kurstė pergalės sunkumas. Šitas patenkintas apgaule ir vagyste: tik nusivylęs sėkme, jis nusivils kalte. Visa tai atsiranda dėl blogų įpročių. Antra vertus, žinok, jog ir labiausiai į blogį linkusiose sielose išlieka gėrio supratimas: jos suvokia niekšybę, tiktai nepaiso jos. Tad kiekvienas nutyli savo nuodėmes ir, net viskam klostantis sėkmingai, naudojasi jų vaisiais, o pačias jas slepia. Tik švari sąžinė nori būti priekyje ir visų matoma. Blogis bijo net tamsos. Man atrodo, Epikūras yra gražiai pasakęs: „Gali būti, kad nusikaltėlis pasislėps, bet kad jis pasitikėtų slėptuve — šito negali būti". Arba, jeigu tu manai, jog šitaip galima aiškiau išsakyti šią mintį, tarsime: nusikaltėliams neverta slėptis, nes, net jeigu jiems ir pavyksta pasislėpti, jie vis tiek nėra tuo tikri. Taip jau yra, kad piktadaris gali būti saugus, bet negali būti ramus. Manau, kad, taip išaiškinus šį teiginį, jis neprieštaraus mūsų mokymui. Kodėl? Todėl, kad pirmoji ir pati didžiausia bausmė nusidėjėliui yra pats jo nusidėjimas. Taigi jokia piktadarybė, nors likimas papuoštų ją savo dovanomis, nors jis globotų ir saugotų nusikaltėlį, neliks nenubausta, nes bausmė už nusikaltimą glūdi pačiame nusikaltime. Be to, sle-

gla bei persekioja ir kitos bausmės: nuolatinė baimė, nuogąstavimas, nepasitikėjimas savo saugumu. Kodėl aš turėčiau išvaduoti niekšybę iš šios bausmės? Kodėl nepalikti jos amžinai neramios? Su Epikūru nesutinkame tada, kai jis sako, jog teisingo nieko nėra iš prigimties, o nusikaltimų reikia vengti todėl, kad, juos padarius, neįmanoma išvengti baimės. Bet ir jam pritariame dėl to, kad blogi darbai graužia sąžinę ir didžiausia jos kančia yra tai, jog ją slegia ir plaka nuolatinis nerimas, jog nusikaltėlis negali patikėti savo ramybės laiduotuojais. Tačiau, jei kiekvienas bijo ir būdamas saugus, tad, Epikūrai, šitai įrodo tai, kad pati prigimtis mus baido nuo nusikaltimų. Likimas daugelį išvaduoja iš bausmės, o iš baimės — nė vieno. Galbūt taip yra todėl, kad mumyse glūdi priešiškumas viskam, ką smerkia prigimtis? Besislapstantis niekada nepasitiki slėptuve, nes jį smerkia ir pačiam sau išduoda jo sąžinė.

Nerimas yra nusikaltėlių dalia. Prasti būtų mūsų popieriai, jei daugybė nusikaltėlių, išvengusių įstatymų keršto ir jų skiriamos bausmės, tuoj pat neužmokėtų sunkia prigimties uždėta bausme, jei tardymo kankinimų nepakeistų baimė. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Niekada nelaikyk laimingu to, kuris priklauso nuo sėkmės. Jei toks pasitenkinimas yra kilęs iš šalies, tai jo pagrindas trapus: džiaugsmas išeis kaip atėjęs. Tik pats iš savęs atsiradęs džiaugsmas yra patikimas ir tvirtas, jis auga ir lydi mus iki pat galo. O bet koks kitas minios garbinamas gėris yra vienadienis. „Kaipgi yra? Ar negalima juo naudotis ir džiaugtis?“ Kas sako, kad negalima? Galima, tačiau taip, kad jis nuo mūsų priklausytų, o ne mes nuo jo. Visos likimo dovanos yra naudingos ir malonios, kai jas turintis žmogus valdo save nepakliūdamas savo turto valdžion.

Klysta, Lucilijau, tie, kurie mano, jog likimas gali mums duoti kažką gero ar kažką blogo. Jis duoda tik dingstį gėriui ar blogiui, tik užuomazgas dalykų, mumyse virstančių blogiu ar gėriu. Mūsų siela yra stipresnė už likimą. Ji pati nukreipia savo reikalus vienur ar kitur, ji pati padaro savo gyvenimą laimingą arba nelaimingą. Bloga siela viską paverčia blogiu, net tai, kas jai atiteko kaip pats geriausias dalykas. Teisinga ir tyra siela ištaiso likimo piktadarybes, vargus ir nemalonumus sušvelnindama tuo, kad moka juos iškęsti, sėkmę sutikdama maloniai ir kukliai, o nelaimes — ištvermingai ir narsiai. Nors žmogus būtų ir protingas, nors viską darytų pirma apmąstęs, nors nesiimtų nieko, kas ne pagal jo jėgas — jis nepasieks to tobulo, aukščiau už visus pavojus esančio gėrio, jei nebus tikras, kad nugalės tai, kas netikra. Įsižiūrėk į kitus (apie svetimus reikalus mes sprendžiame laisviau) arba į patį save, nesigėrėdamas savimi, ir tu pamatysi bei pripažinsi, kad nė vienas iš tų trokštamų ir vertinamų dalykų nėra naudingas, jei tu neapsiginklavęs prieš atsitiktinumo nepastovumą ir padarinių atsitiktinumą, jei, įvykus nelaimei, nedejuoji ir nuolatos nekartoji: „Bet dievai pažiūrėjo kitaip"[1]. Dievaži, kad ši eilutė būtų dar stipresnė ir teisingesnė, kad tu galėtum labiau sutvirtinti savo dvasią, kiekvieną kartą, kai kas nors įvyks kitaip negu tu tikėjaisi, sakyk: „Dievai nusprendė, kad taip geriau". Taip nusiteikusiam žmogui nieko neatsitiks. O taip nusiteikti jis gali tik mąstydamas apie žmogiškų dalykų nepastovumo jėgą ir, dar jos nepatyręs, žiūrėdamas į vaikus, žmoną, turtą taip, tartum ne visada juos turės ir nebus nelaimingesnis, jeigu visa tai prarastų. Nuskriausta yra nerimaujanti dėl ateities siela. Dar nepatyręs nelaimės, žmogus jau yra nelaimingas, nes jaudinasi, kad dabartinis džiaugsmas netruks visą laiką. Jis nenurims nė akimirkai ir, laukdamas ateities, praras dabartį, kuria galėtų mėgautis. Juk gailėtis prarasto daikto ir bijoti jį prarasti yra tas pats. Tačiau aš, žinoma, nemokau tavęs nerūpestingumo. Tu tik venk visko, ko reikia bijoti. Numatyk tai,

ką galima numatyti protu. Iš anksto žiūrėk, kas gali tau kirsti, ir nukreipk tai į šalį. Daugiausia tau padės pasitikėjimas savimi ir pasiruošusi viską ištverti stipri dvasia. Kas sugeba pakelti likimo smūgius, tas gali juos ir atremti. Jo ramybė yra nesutrikdoma. Nieko nėra labiau apgailėtino, nieko nėra kvailesnio už išankstinę baimę. Kokia beprotybė yra stengtis pralenkti savo nelaimę! Trumpai išdėstydamas tai, ką manau, aprašysiu tau žmones, kurie patys sau neduoda ramybės, patys sau tampa nepakeliami, kurie, ištkius nelaimei, taip pat nesivaldo kaip ir prieš ją. Tas, kuris sielvartauja anksčiau negu reikia, tas sielvartauja daugiau negu reikia. Juk tas pats silpnumas, kuris neleido jam laukti skausmo, taip pat neleidžia teisingai jo įvertinti. Tas pats nesaikingumas verčia jį įsivaizduoti, kad jo laimė amžina, verčia jį manyti, kad visa, kas tik jam teko, turi ne tik tęstis, bet ir didėti, ir jį, pamiršusį apie žmonių gyvenimus perverčiantį smagratį, verčia tikėti, kad jo atsitiktinė laimė bus pastovi. Man atrodo, puikiai pasakė Metrodoras tame laiške, kuriame jis guodė seserį, praradusią daug žadantį sūnų: „Kiekvienas mirtingųjų gėris yra mirtingas". Jis kalba apie tą gėrį, prie kurio visi veržiasi. Juk tikrasis gėris — išmintis ir dorybė — nemiršta, jis yra tvirtas ir amžinas. Tik jis yra vienintelis mirtingiesiems tenkantis nemirtingas dalykas. Tačiau žmonės yra tokie nedori ir lengvai užmiršta, kur jie eina, prie ko juos artina kiekviena diena, kad stebisi ko nors netekę, nors vieną dieną neteks visko. Turtas, kurio šeimininku esi vadinamas, yra tavo namuose, bet jis tau nepriklauso: silpnas negali tvarkyti nieko stipraus, trapus negali turėti nieko amžino ir nenugalimo. Žūti yra tokia pat būtinybė, kaip ir ko nors netekti. Jei tai suprasime, turėsime paguodą. Ramiai iškęsk praradimą: vis tiek viskas pražus. Iš kur mums laukti pagalbos, kad ištvertume šituos praradimus? — Stengiantis nepamiršti prarastų dalykų ir neleisti, kad su jais prarastume ir iš jų gautą naudą. Tai, ką turime, galima iš mūsų išplėšti, o to, ką turėjome,— ne. Labai

nedėkingas yra tas, kuris, ko nors netekęs, nesijaučia esąs skolingas už tai, ką turėjo. Neganda išplėšia iš mūsų patį daiktą, bet palieka naudojimosi juo vaisius, kuriuos mes patys pražudome gailėdamiesi prarasto daikto. Sakyk sau, kad visa, kas atrodo siaubinga, nėra neįveikiama. Daugelis nugalėjo ką nors viena: Mucijus — ugnį, Regulas — kryžių, Sokratas — nuodus, Rutilijus — ištrėmimą, Katonas — mirtį nuo kardo. Ir mes ką nors nugalėkime. Antra vertus, daugelis paniekino tai, kas minią apakina savo išvaizda ir traukia ją kaip laimė. Būdamas vyriausiuoju kariuomenės vadu, Fabricijus atsisakė turtų, o būdamas cenzoriumi, juos pasmerkė. Tuberonas manė, jog skurdas vertas ir jo, ir Kapitolijaus: viešoje puotoje jis, išdėliodamas molinius indus, parodė, kad žmogus turi būti patenkintas tuo, kuo naudojasi dievai. Sekstijus, tėvas, atsisakė garbingų pareigų. Gimęs tam, kad valdytų valstybę, jis nepriėmė dieviškojo Julijaus siūlomo plataus antsiuvo[2] suprasdamas, jog visa, kas duota, gali būti ir atimta. Padarykime ir mes ką nors didžiadvasiško! Ir mes tapkime pavyzdžiais! Kodėl nusilpstame dvasia? Kodėl nusiviliame? Kas galėjo įvykti seniau, gali — ir dabar. Tik apvalykime sielą ir elkimės pagal prigimtį, nuo kurios nuklydusieji trokšta, bijo ir vergauja atsitiktinumams. Dar galima grįžti į teisingą kelią, dar galima susigrąžinti buvusį tyrumą. Susigrąžinkime jį, kad įstengtume iškęsti visus kūną užpuolusius skausmus, kad galėtume likimui pasakyti: „Tu susidūrei su vyru. Jei nori nugalėti, pasiieškok kito. <...> Tokie ir panašūs žodžiai malšina žaizdos skausmą. Dievaži, aš linkiu jam, kad ji trauktųsi ir arba išgytų, arba bent nedidėtų ir sentų kartu su juo[3]. Bet dėl jo aš ramus; kalbu apie nuostolį mums, nes netenkame nuostabaus senio. Jis pats pasisotino gyvenimu ir nori jį kaip nors pratęsti, bet ne dėl savęs, o dėl tų, kuriems yra naudingas. Dosniai elgiasi, kad gyvena. Kitas jau būtų ir baigęs šias kančias, o jis mano, jog gėda ir bėgti nuo mirties, ir pabėgti į mirtį. „Kaip, ar jis neišeis, jei šito reikalaus aplinkybės?“ O kodėl jam ne-

išeiti, kai jau niekam nebebus naudingas, kai nebevargs dėl nieko, išskyrus savo skausmą? Tai yra, mielas Lucilijau, filosofijos mokymasis iš gyvenimo ir lavinimasis pagal teisingą pavyzdį matant, kiek protingas žmogus turi dvasios sutikdamas artėjančią mirtį ir slegiantį skausmą. Darbo reikia mokytis iš dirbančio. Iki šiol mes aiškinomės teiginius, ar galima priešintis skausmui, ar atėjusi mirtis palaužia didžiadvasius. Bet kam šie žodžiai? Pažvelkime į tikrovę: ne mirtis daro jį stipresnį, kai reikia ištverti skausmą, ir ne skausmas stiprina dvasią, kai reikia sutikti mirtį. Ir vienam, ir kitam jis priešinasi, pasitikėdamas savimi. Ne mirties vildamasis kantriai kenčia ir ne skausmui įkyrėjus noriai miršta. Skausmą jis ištveria, mirties laukia. Lik sveikas.

DEVYNIASDEŠIMT DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Siunčiu tau laišką, kurį parašiau netekusiam mažo sūnelio ir, anot gandų, prastai pakeliančiam nelaimę Marului. Laiške nesilaikiau įprastų taisyklių manydamas, jog neverta švelniai elgtis su tuo, kuris labiau nusipelno priekaišto negu užuojautos. Reikia truputį nusileisti parblokštam ir sunkiai pakeliančiam didelį smūgį žmogui: tegu nusiramina, bent jau pirmąjį skausmą išlieja. O tie, kurie tyčia sumanė liūdėti, turi būti nubausti nedelsiant. Tegu žino, kad būna ir kvailų ašarų. Lauki užuojautos? Sulauksi priekaištų. Tu prastai pakeli sūnaus mirtį, o ką darytum netekęs draugo? Tave sūnus paliko dar kūdikis, jo ateitis neaiški. Pražuvo labai nedaug laiko. Mes ieškome priežasties sielvartauti ir neteisingai skundžiamės likimu, tarsi jis neduotų pagrįstų priežasčių skųstis juo. O man, dievaži, atrodė, jog tau užtektų dvasios susiremti ir su didelėmis nelaimėmis, ne tik su šiais jų šešėliais, dėl kurių žmonės vaitoja iš įpratimo. Jei nustotum draugo (tai

pats didžiausias praradimas), ir tada privalėtum stengtis labiau džiaugtis, kad jį turėjai, negu liūdėti, kad jo netekai. Bet dauguma žmonių neskaičiuoja, kiek jie buvo gavę, kiek patyrė džiaugsmo. Jų liūdesys, be viso kito, turi ir tą trūkumą, kad jis yra ne tik nereikalingas, bet ir nedėkingas. Negi todėl, kad praradai draugą, dingo ir šios draugystės vaisiai? Nejaugi nieko nepadarė šitiek metų trukęs bendras gyvenimas ir toks didelis bendrų pomėgių artumas? Nejaugi kartu su draugu palaidoji ir draugystę? Ko tu sielvartauji netekęs jo, jei tau nebuvo jokios naudos iš prarasto daikto? Patikėk, kai mirtis pasigrobia mūsų mylimus žmones, didelė jų dalis lieka su mumis. Praėjęs laikas — mūsų, ir niekas nėra mums taip saugu, kaip tai, kas praėjo. Ateities viltys daro mus nedėkingus už tai, ką esame gavę, tarytum ateitis, jei tik ji bus, akimoju nevirs praeitimi. Labai siaurai supranta daiktų naudą tas, kuris džiaugiasi tik dabartimi. Juk mus džiugina ir ateitis, ir praeitis: viena — laukimu, kita — prisiminimais. Tačiau ateitis yra neaiški ir gali neišsipildyti, o praeitis tikrai buvo. Argi ne beprotybė nepamatyti to, kas labiausiai tikra?! Pasitenkinkime tuo, kuo jau pasinaudojome, jeigu tik tai semdama mūsų dvasia nebuvo panaši į rėtį, pro kurį išbėga visa, kas į jį įpilama. Nesuskaičiuojama daugybė pavyzdžių, kaip žmonės be ašarų atsisveikino su pačioje jaunystėje mirusiais vaikais, kaip nuo laidotuvių laužo grįžo tiesiai į senatą bei prie kitų visuomeninių pareigų arba tuoj pat ėmėsi kitų darbų. Ir visai teisingai. Juk, pirma, yra beprasmiška sielvartauti, jei sielvartaudamas niekuo nepadėsi. Antra, neteisinga vaitoti dėl to, kas atsitiko vienam, bet laukia visų. Be to, kvaila dejuoti iš liūdesio, kai tarp mirusiojo ir liūdinčiojo tėra visai mažytis laiko tarpelis: turime būti ramesni vien todėl, kad einame paskui tą, kurio netekome. Pažvelk, kaip be galo greitai bėga laikas, pamąstyk, kokia trumpa atkarpa, per kurią taip greitai pralekiame, pažiūrėk į ten pat keliaujančią žmonių giminės vilkstinę, suskaidytą labai mažais atstumais, nors jie ir at-

rodo didžiuliai, ir tu suprasi, jog tas, kurio manai netekęs, tik pralenkė tave. Kas gi yra paikiau negu apverkti žmogų, pirma tavęs nuėjusį tuo keliu, kurį ir tau reikės išmatuoti?! Kas gi verkia dėl to, kas, kaip žinoma iš anksto, įvyks? O jei kas nors nepagalvojo apie žmogaus laukiančią mirtį, tai pats yra kaltas. Kas gi verkia dėl to, kas, kaip buvo kalbama, negali neįvykti? Jei kas vaitoja, jog kas nors numirė, tas vaitoja, kad mirusysis buvo žmogus. Visus mus riša tas pats likimas: kas gimė, tas ir mirs. Tik laikas skirtingas, o baigtis — ta pati. Atstumas tarp pirmos ir paskutinės dienos yra kintantis ir nežinomas. Jei skaičiuosi sunkumus, tai ir vaikui atstumas atrodys ilgas, o jei vertinsi jį pagal greitį, tai ir seniui jis atrodys trumpas. Viskas netikra ir apgaulinga, viskas nepastovu kaip ir oras. Likimui įsakius, viskas blaškosi ir virsta priešybėmis, ir šitokioje žmogiškų dalykų maišalynėje tik mirtis yra tikras dalykas. Tačiau visi skundžiasi ja, vienintele, dar nieko neapgavusia. „Bet mirė dar vaikas." Nekalbėsiu apie tai, kad greitai užbaigiančiam savo gyvenimą yra geriau. Iš karto pereisime prie pasenusio. Ar daug jis pralenkė kūdikį? Pamėgink įsivaizduoti laiko gelmę ir mintimis aprėpti visatą, o po to su šia begalybe palygink tai, ką vadiname žmogaus amžiumi: tu suprasi, koks lašelis tėra tai, ko trokštame ir ką siekiame pratęsti. O kiek daug vietos čia užima ašaros bei nerimas! Kiek vietos užima mirtis, kurios kartais pageidaujame anksčiau, negu ji ateina? Kiek užima ligos, kiek baimė! Kiek daug atima ankstyvos kūdikystės arba nenaudingos senatvės metai! Pusę laiko pramiegame! Pridėk dar vargus, liūdesį, pavojus, ir tu suprasi, jog, ir labai ilgai gyvenant, gyvenimui lieka tik trumputė akimirka. Tačiau kas gi sutiks su tavimi, kad nėra geriau tam, kuriam leista greitai sugrįžti ir užbaigti kelionę dar nenuvargus? Gyvenimas yra nei gėris, nei blogis, o tiktai gėrio ir blogio buveinė. Taigi jis nieko neprarado, išskyrus galbūt blogą burtą. Jis galėjo tapti protingu ir santūriu žmogumi, jis, tavo globojamas, galėjo pasi-

daryti geresnis, bet jis galėjo tapti ir panašus į daugelį, ir būgštauti dėl to yra didesnis pagrindas. Pažvelk į tuos jaunuolius, kuriuos pasileidimas iš kilmingiausių namų nusviedė į areną, pažvelk į tuos, kurie tapo dvigubi ištvirkėliai, nes tenkina ir savo, ir kitų geidulius, kurie kasdien girtuokliauja, kasdien padaro kokią nors didelę niekšybę; ir tu suprasi, kad buvo galima daugiau būgštauti negu kažko tikėtis. Tu neprivalai ieškoti priežasčių sielvartauti ar savo apmaudu išpūsti nedidelę nesėkmę. Aš neraginu tavęs išsitiesti ir pakilti. Ne taip blogai apie tave galvoju, kad manyčiau, jog, priešindamasis šiam skausmui, turėtum pasitelkti visą savo narsumą. Tai — ne sielvartas, o dūris. Sielvartą tu susikūrei pats. Be abejo, filosofija daug padarė, jei taip smarkiai liūdi dėl berniuko, kurį žindyvė pažinojo geriau už tėvą! Ar aš patariu tau virsti geležimi, liepiu, kad tavo veidas nė nevirptelėtų per laidotuves, neleidžiu, kad tau širdį suspaustų? Visai ne. Tai būtų ne dorybė, o nežmoniškumas, jeigu žmogus į artimųjų laidotuves žvelgtų tokiomis pat akimis, kokiomis žvelgė į juos pačius, jeigu nesijaudintų, kad artimieji pirmąkart atplėšiami nuo jo. Tačiau tarkime, kad aš iš tikrųjų tai draudžiu; kai kurie iš šių dalykų nepriklauso nuo mūsų. Ašaros bėga net tramdomos, o kai jos išsilieja, palengvėja širdžiai. Tai kaipgi yra? Leisime joms bėgti, bet neverksime. Tegu jų srūva tiek, kiek jų reikia jausmui, o ne kiek — apsimetinėjimui. Nieko nepridėkime prie savo širdgėlos, nedidinkime jos remdamiesi kitų pavyzdžiu. Parodomajam skausmui reikia daugiau negu paprastam skausmui. Ar daug tokių, kurie liūdi patys sau?! Kai kas nors girdi, žmonės vaitoja garsiau. Būdami vieni, jie — tylūs ir ramūs, o ką nors pamatę, vėl puola raudoti. Tuomet jie raunasi plaukus, nors laisviau galėjo tai daryti niekam netrukdant, tuomet šaukiasi mirties, raičiojasi ant žemės. Kai nėra žiūrovo, skausmas nurimsta. Tada, kaip ir visada, darome tą pačią klaidą: elgiamės remdamiesi daugumos pavyzdžiu, nepaisome to, ką reikia daryti, bet žiūrime, kaip įprasta

daryti. Nutolstame nuo prigimties ir pasiduodame miniai, iš kurios nebūna nieko gero, kuri visur, ir čia, yra labai nepastovi. Pamačiusi tvirtai kenčiantį savo sielvartą žmogų, apšaukia jį bedieviu ir žvėrimi. Pamačiusi sukniubusį, apsikabinusį mirusį žmogų, vadina jį silpna moteriške. Todėl viską reikia daryti protingai. Nėra nieko kvailesnio kaip siekti šlovės liūdint ir liejant ašaras. Manau, jog išmintingam vyrui vienaip jos byra tada, kai jis joms tai leidžia, ir kitaip tada, kai jos pačios liejasi. Pasakysiu, kuo skiriasi šie dalykai. Kai mus pritrenkia žinia apie žiaurią mirtį, kai rankose laikome kūną, kuris iš mūsų glėbio pateks į ugnį, tada ašaras išspaudžia natūrali būtinybė, o skausmo smūgio pritrenkta širdis suvirpina visą kūną ir verčia akis išlieti susitvenkusias ašaras. Šios išsiveržusios ašaros byra mums nenorint. Bet esti ir tokių ašarų, kurioms mes patys duodame pradžią, prisimindami tuos, kurių netekome. Apima kažkoks saldus liūdesys, kai atminty iškyla malonios jų kalbos, smagūs pašnekesiai, sąžiningas prisirišimas prie mūsų; tuomet akys sudrėksta tarsi iš džiaugsmo. Šioms ašaroms duodame valią, o anos nugali mus. Tad nereikia nei sulaikyti, nei išspausti ašarų dėl stovinčių ar sėdinčių aplink. Gėda ne nustoti ar pradėti verkti, bet apsimesti verkiančiam. Tegu jos plūsta savaime. O jas gali lieti ir ramūs, ir santūrūs žmonės. Dažnai jos teka nemažindamos pagarbos išminčiui. Tada nenukenčia nei žmogiškumas, nei savigarba. Kartoju, galima paklusti prigimčiai ir išsaugant orumą. Esu matęs garbingų žmonių per artimųjų laidotuves. Jų veiduose švietė meilė be jokios liūdesio kaukės: juose nebuvo nieko, išskyrus tikruosius jausmus. Yra tam tikras padorumas ir sielvartaujant. Išminčius turi jo laikytis. Kaip ir kitur, taip ir ašarojant esama tam tikro saikingumo. Neprotingų žmonių ir džiaugsmas, ir skausmas yra bekraštis. Ramiai sutik būtinybę. Ar kas nors atsitiko netikėtino ar naujo? Kiek daug žmonių dabar samdo laidotuvių ruošėjus, kiek daug žmonių perka mirties rūbus, kiek daug žmonių nešios gedulą po tavęs. Kai

12. 2035

pagalvoji, kad jis buvo vaikas, pamąstyk, kad jis buvo žmogus, kuriam nieko tikro nežadama ir kurį likimas nebūtinai veda iki jo senatvės: jis pasitraukia nuo jo bet kada. Tačiau dažnai kalbėk apie jį, kiek galėdamas gerbk jo atminimą, kuris dažniau aplankys tave, jei neteiks skausmo. Niekas nenori bendrauti su gedinčiu, tuo labiau su. pačiu gedulu. Jei tave džiugino kokie nors jo pasakymai, tegul ir vaikiški jo juokai, kartok juos dažniau, drąsiai tvirtink, kad jis būtų pateisinęs tavo viltis, sudygusias tėvo širdyje. Nežmoniška yra užmiršti, palaidoti savo artimųjų atminimą kartu su jais pačiais ir, baisiausiai apverkus, jų beveik neprisiminti. Taip myli savo jauniklius paukščiai ir žvėrys, kurių meilė yra pašėlusi, beveik pasiutusi, tačiau tuojau išblėstanti, kai jų netenka. Protingam vyrui tai nedera, jis privalo visada prisiminti mirusiuosius, bet turi liautis liūdėjęs. Jokiu būdu nesutinku su Metrodoru, jog esama liūdesiui giminiško malonumo, kurį ir reikia gaudyti tokiomis akimirkomis. Aš išrašiau paties Metrodoro žodžius: Μητϱοδωϱου επιστολων πϱος την αδελφην. εστιν γαϱ τις ηδονη λυπη συγγενης, ην χϱηθηϱευειν κατα τουτον τον καιϱον. Neabejoju, ką tu pamanysi apie juos. Ar gali būti didesnė gėda, negu gaudyti malonumą net liūdint, netgi siekti gauti jį iš liūdesio ir ieškoti tarp ašarų džiaugsmo? Štai kokie tie, kurie priekaištauja mums dėl per didelio griežtumo ir šmeižia mūsų pamokymus vadindami juos žiauriais todėl, kad mes liepiame arba neįsileisti skausmo į širdį, arba greitai išvaryti jį. Tačiau kas yra labiau neįtikima ir nežmoniška: ar nepasiduoti skausmui netekus draugo, ar pačiame skausme ieškoti malonumo? Mūsų pamokymai garbingi: kai jausmas išsilies su ašaromis, sakyčiau, išsisklaidys, nedera atsiduoti skausmui. O tu sakai, kad ir į skausmą reikia įmaišyti malonumo! Taip sausainiu paguodžiame vaiką, taip pienu numaldome kūdikio verksmą. Tu neleidi pasitraukti malonumui net tada, kai dega ant laužo sūnus ar paskutinį kartą atsidūsta draugas, tu nori, kad net pats sielvartas tave ramintų? Kas garbingiau — ar pašalinti iš širdies

skausmą, ar malonumą susieti su skausmu? Ką ten susieti — gaudyti malonumą pačiame skausme. Jis sako: „Esama tam tikro malonumo, gimininško liūdesiui". Tai mums galima taip sakyti, o jums — ne. Jūs pripažįstate vienintelį gėrį — malonumą ir vienintelį blogį — skausmą. Kokia gali būti giminystė tarp gėrio ir blogio?! Tačiau tarkime, kad ji gali būti. Tad, ar dabar geriausia ją atskleisti tyrinėjant skausmą tam, kad sužinotume, ką jis turi malonaus ir mėgstamo? Kai kurie vaistai gydo vienas kūno dalis, bet netinka kitoms dėl bjaurumo ir šlykštumo. Jei vienoje vietoje jie teikia naudos nepažeisdami padorumo, tai nekuklu juos dėti prie žaizdos kitoje vietoje. O tau ar negėda liūdesį gydyti malonumu? Šiai opai reikia griežtesnių priemonių. Geriau prisimink, kad miręs nieko blogo jau nejaučia, nes jeigu jaustų, tai, vadinasi, jis dar nemiręs. Kartoju: niekas neužgauna to, kuris yra niekas, o jei užgauna, tai šis yra gyvas. Ar tu manai, jog jam gali būti blogai todėl, kad jis yra niekas, ar todėl, kad jis vis dar tebėra kažkas? Bet nebūtis negali jam teikti kančios, nes tas, kurio nėra, neturi pojūčių. Bet būti taip pat nėra kančia: juk jis išvengė nebūties— didžiausio mirtį lydinčio nemalonumo. Tam, kuris rauda ir liūdi dėl per anksti pagrobto žmogaus, pasakysime dar štai ką: jei amžiaus trumpumą lyginsime su visata, tai visi — ir jaunuoliai, ir seniai — esame lygūs. Negalima net sakyti, kad iš viso pasaulio laiko mes gauname mažiausią dalelę, nes net mažiausia dalelė vis dėlto yra tam tikra dalis, o mūsų gyvenimo laikas yra beveik niekas. Ir, nepaisant šito — tokia mūsų beprotybė! — mūsų siekimai yra kuo plačiausi. Šitai parašiau tau ne todėl, kad lauktum iš manęs tokios vėlyvos paguodos (man juk aišku, kad tu pats sau kartojai visa, ką perskaitysi šiame laiške), bet norėdamas tave nubausti už tą trumpą akimirką, kai buvai nutolęs pats nuo savęs, taip pat norėdamas padrąsinti, kad sutelktum dvasią kovai su likimu ir numatytum visus jo smūgius, kurie ne tik gali tau tekti, bet ir tikrai teks. Lik sveikas.

ŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Rašai, jog godžiai perskaitei Fabiano Papiro knygas „Apie piliečių reikalus", bet jos nepateisino tavo lūkesčių; o po to, užmiršęs, kad kalbi apie filosofą, peiki jo stilių. Tarkim, yra taip, kaip tu sakai, tarkim, jo žodžiai liejasi, o ne sminga. Pirmiausia čia taip pat yra lėtai plaukiančią kalbą puošiančio grožio. Mano nuomone, kapota kalba labai skiriasi nuo sklandžios. Be to, jos labai skiriasi ir dėl to, ką tuojau pasakysiu. Man atrodo, kad Fabiano žodžiai liejasi ne audringai, bet gausiai: tokia plati, niekur neužkliūvanti jo kalba. Ji smagi, bet ne šuoliuojanti. Ji pati atvirai prisipažįsta ir parodo, kad nebuvo daug vartyta ar ilgai dailinta. Patikėkime, jog yra taip, kaip tu nori. Juk jis, beje, stengėsi tobulinti papročius, o ne žodžius ir rašė širdims, o ne ausims. Be to, jei jis sakytų kalbą, tu neturėtum laiko kreipti dėmesį į kai kurias dalis, tave patrauktų visuma. O tai, kas patinka kalboje, paimta į rankas atrodo ne taip patraukliai. Bet ir tai yra daug, jei iš pirmo žvilgsnio prikausto dėmesį, nors, kruopščiau patyrinėję, rasime ką papeikti. Jei tu paklaustum manęs, aš atsakyčiau, jog didesnis yra tas, kuris iš karto išsikovoja pripažinimą neleisdamas mums net jo įvertinti, negu tas, kuris ilgai stengėsi jį įsigyti. Žinau, jog antrasis jaučiasi saugiau, jog jis drąsiau gali pasikliauti ateitimi. Filosofui netinka pernelyg rūpestinga kalba. Kaip galės būti drąsus ir ištvermingas, kaip žais su ugnimi tas, kuris bijo žodžių? Fabianas kalbėdamas buvo ne aplaidus, bet ramus. Jo kalboje nerasi šiukšlių: žodžiai parinkti, o ne atsitiktinai sugauti, nėra vartojami ne pagal jų reikšmę ir neiškraipyti pagal šių laikų papročius, jie spindi, nors ir paimti iš viduriniojo stiliaus. Mintys kilnios ir didingos, ne glaustais posakiais, bet plačiais paaiškinimais išreikštos. Pažymėsime, jog, pagal dabartinius stiliaus reikalavimus, kai kas per mažai apgenėta, kai kas per mažai sutrumpinta, bet, apžiūrėjęs viską, nerasi

nereikalingo glaustumo. Nors čia ir nėra įvairaus marmuro, per miegamąjį tekančių vandens srovių, skurdžiaus kambarėlio ir viso kito, ko įterpia paprastais papuošalais nesitenkinanti prabanga, bet namas, sakytume, yra toks, kokio reikia. Be to, dėl stiliaus nėra bendros nuomonės. Vieni nori, kad jis būtų kuklus ir neišpuoštas, kitiems taip patinka nelygumai, kad net ten, kur jis pasidaro glotnesnis, stropiai pribarsto daug žodžių ir nukapoja pabaigą, kad būtų netikėta. Paskaityk Ciceroną: jo stilius sklandus, be staigių posūkių ir švelnus ne blogąja šio žodžio prasme. O Azinijaus Poliono kalba, priešingai — užsikertanti ir šokinėjanti, nutrūkstanti ten, kur mažiausiai to lauki. Ciceronas viską užbaigia, o Polionas staiga nukerta, išskyrus kelias tam tikru būdu ir pagal vieną pavyzdį sujungtas vietas. Be to, tu sakai, jog tau viskas atrodo pernelyg prasta, per maža išaukštinimo. Aš tvirtinu, jog jis neturi šios ydos. Jo išvados ne prastos, bet malonios, sukurtos ramiai ir susikaupusiai sielai; jos ne lėkštos, bet lygios. Trūksta iškalbingo gyvumo, aštrumo, kurių tu pasigendi, ir netikėtų sentencijų kirčių. Tačiau visa sąranga (pažiūrėk, kaip ji sutvarkyta!) — verta pagarbos. Jo kalba pati neturi orumo, bet pasiskolina jo iš paties dalyko. Išvardyk, ką tu galėtum labiau vertinti už Fabianą. Nurodyk Ciceroną, kurio filosofijos veikalų yra beveik tiek pat, kiek ir Fabiano. Sutinku, betgi mažesnis už patį didžiausią — dar ne menkysta. Nurodyk Aziniju Polioną. Sutiksiu ir atsakysiu: būti dėl tokio dalyko trečiam — vadinasi, būti neeiliniam. Paminėk dar Titą Liviją, juk ir jis yra parašęs dialogų, kurie gali būti priskirti ir filosofijai, ir istorijai, ir tikrai filosofijos knygų. Ir šiam skirsiu pirmenybę. Tačiau žiūrėk, kiek daug pralenkė tas, kurį nugalėjo tik trys, ir tai — trys patys iškalbingiausi vyrai. Jis turi trūkumų: jo kalba, nors ir išaukštinta, neturi pakankamai jėgos; ji, nors ir plačiai išsiliejanti, nėra veržli ir audringa; ji, nors ir švari, nėra skaidri. Tu kartoji: „Pageidautina, kad apie ydas būtų kalbama rūsčiai, apie pavojus —

drąsiai, apie likimą — išdidžiai, o apie garbės troškimą — paniekinamai. Aš noriu, kad prabanga būtų peikiama, geiduliai išjuokiami, nesivaldymas pažabojamas. Tegul kalba turės oratoriaus aštrumo, tragedijos didingumo, komedijos menkumo".

Tu nori, kad jis sėdėtų prie tokio niekingo dalyko — prie žodžių. Jis atsidavė dideliems dalykams, o gražbylystė tarsi šešėlis eina jam iš paskos nevaroma. Pripažįstu, jog kai ko, be abejonės, jis neapžvelgs ar neužbaigs, ne kiekvienas jo žodis ragins ar durs. Daugelis žodžių nepataikys į tikslą, ir kartais kalba, nieko nenuveikdama, plauks pro šalį; bet visur bus daug šviesos ir didžiulės nenuobodžios erdvės. Pagaliau jis duos tau galimybę išsiaiškinti, kad jis manė taip, kaip rašė. Tu suprasi, jog jis siekė ne tau patikti, bet kad tu suvoktum, kas jam patinka. Apskritai jo tikslas buvo tobulinti svarstymų mintį, o plojimų jis visai neieškojo. Neabejoju, kad jo raštai kaip tik tokie, nors daugiau juos prisimenu negu gerai žinau: mano atminty išliko jų stiliaus spalva, nors ne tokia ryški kaip po tiesioginio susitikimo, išliko bendri bruožai, kaip seniai sužinotas dalykas. Kai aš jo klausydavausi, man atrodė, jog jo mintys nėra per daug tvirtos, bet turtingos, galinčios patraukti gabų jaunuolį, kviečiančios mėgdžioti, teikiančios vilties nugalėti. O toks raginimas, man atrodo, pats veiksmingiausias. Atbaido tas mąstytojas, kuris žadina norą mėgdžioti, bet atima viltį pralenkti jį. Pagaliau Fabianui nestinga žodžių, ir, nors atskiros veikalo dalys turi trūkumų, apskritai jis yra puikus. Lik sveikas.

ŠIMTAS PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Kiekviena diena, kiekviena valanda skelbia, kad esame niekas, kokiu nors įrodymu mums, užuomaršoms, primindama mūsų būties trapumą ir versdama mus, užuot svajojus apie amžinybę, pažvelgti į mirtį. Kam

tokia įžanga? — paklausi. Tu pažinojai Kornelijų Senecioną, puikų ir paslaugų romėnų raitelį. Labai kukliai pradėjęs, jis pats savo jėgomis prasibrovė aukštyn, o po to jau nuolaidus kelias vedė jį prie viso kito. Mat visuomeninis žmogaus svoris auga greičiau negu atsiranda. Didžiausia kliūtis norint įsigyti pinigų yra skurdas, ir, tik išlipus iš jo, jie įgyjami pastoviai. Senecionas jau buvo priartėjęs prie turtų, kuriuos jam žadėjo du sėkmę užtikrinantys dalykai: mokėjimas įgyti pinigų ir mokėjimas saugoti juos. Ir vienas iš šių požymių gali padaryti kiekvieną turtingą. Šis labai santūrus ir besirūpinantis savo kūnu ne mažiau negu turtu žmogus kaip paprastai rytą aplankė mane, po to visą dieną iki vėlyvo vakaro prasėdėjo prie sunkiai sergančio ir be vilties pagyti gulinčio draugo, linksmai pavakarieniavo ir tada staiga buvo užkluptas netikėto negalavimo — anginos, kuri užspaudė jam gerklę taip, kad šis kvėpavo tik iki aušros. Taigi, praėjus vos kelioms valandoms po to, kai atliko visas sveiko ir stipraus žmogaus pareigas, jis mirė. Jis, vaikęsis pinigų jūroje ir sausumoje, pasidaręs net valstybinių pajamų nuomotoju ir nepalikęs neišmėgintos nė vienos pelno rūšies, puikiai besiklostant reikalams, buvo pagrobtas iš paties vis didėjančio pinigų srauto vidurio.

Kriaušes dabar, Melibėjau, sodink tu, vynuoges veiski! [1]

Kaip kvaila numatyti veiklos metmenis visam savo amžiui, kai nesi net rytdienos šeimininkas! Kokia beprotybė puoselėti tolimas viltis: pirksiu, statysiu, paskolinsiu, išreikalausiu, eisiu svarbias pareigas, o po to, nuvargęs ir pasisotinęs, ilsėsiuos senatvėje. Tikėk manimi, net ir laimingųjų ateitis netikra. Niekas neprivalo ko nors žadėti sau ateityje. Netgi tai, ką laikome rankose, išsprūsta, ir mūsų jau sugautą valandą nusineša atsitiktinumas. Laikas rieda pagal nustatytą, tačiau mums nesuprantamą dėsnį. Kas man darbo, ar gamtai aišku, jei man pačiam tai nėra aišku. Mes tikimės toli nukeliauti mariomis ir, paklaidžioję po svetimus krantus, kada nors grįžti į tėvynę, tikimės

vėlesnio atlyginimo už karo tarnybą ir stovyklos vargus, tikimės valdyti provinciją, nuo vienų pareigų pereiti prie kitų, o tuo tarpu mirtis — jau visai šalia. Kadangi mąstome tik apie kitų mirtį, tai, nors pavyzdžiai nuolatos mums primena, kad esame mirtingi, apie tai mes mąstome tik tol, kol stebimės. Ar gali būti kas nors kvailiau kaip stebėtis, kad vieną dieną įvyksta tai, kas gali vykti kasdien?! Mūsų laukia nepermaldaujamos lemties užbrėžta riba, bet niekas nežino, ar toli ta riba. Tad nuteikime sielą taip, lyg būtume jau baigę savo kelionę. Nieko neatidėliokime. Kasdien atsiskaitykime su gyvenimu. Didžiausia gyvenimo klaida yra tai, kad jis visuomet laikomas nebaigtu, kad vis kas nors atidėliojama. Kasdien užbaigiančiam savo gyvenimą žmogui nestinga laiko. O juk kaip tik trūkstant laiko, gimsta baimė ir sielą graužiantis ateities troškimas. Labiausiai apgailėtinas dalykas — tai ateinančių nežinojimas, kur išeiti. Sunerimusį protą kankina suprantama baimė dėl to, kiek ir kokio gyvenimo yra likę. Kaip išvengti tokio nerimo? Yra tik vienas būdas: nesistengti skubinti savo gyvenimo, jis privalo tarytum susikaupti, nes nuo ateities priklauso tik tas, kuris tuščiai leidžia dabartį. O kai aš pasiimu tai, kas mano, kai nurimusi dvasia suvokia, jog tarp dienos ir šimtmečio nėra jokio skirtumo, tada ji iš aukšto žvelgia į ateities dienas bei darbus ir, smagiai juokdamasi, mąsto apie laiko pynę. Ar tave jaudins atstiktinumų įvairovė ir kaita, jei tu būsi tikras dėl netikrų dalykų? Todėl skubėk, mielas Lucilijau, gyventi ir tikėk, jog kiekviena diena yra visas gyvenimas. Kas pasirengė šitaip gyventi, kam gyvenimas užsibaigia kasdien, tas ramus, o viltimis gyvenantiems žmonėms laikas nuplaukia, atsiranda gyvenimo godulys ir pasigailėtina, visus daranti pasigailėtinus mirties baimė. Štai iš kur atsirado ta gėdingiausia Mecenato malda, kuroje jis nesipriešina nei bejėgiškumui, nei luošumui, nei net kančioms — kad tik tokių nelaimių kaina išprašytų gyvybę:

Galit kirsti abi rankas,
Galit kojas abi

Ir į kuprą surlest mane,
Ir dantis išdaužyt.
Jei gyvybė rusens — gerai,
Jos maldauju karštai
Net ant kryžiaus prikaltas aš.

Maldaudamas kančių pratęsimo lyg gyvybės, jis meldžia paties blogiausio, kas gali atsitikti. Mano nuomone, didžiausios paniekos yra vertas tas, kuris nori gyventi net nukryžiuotas. O jis sako: „Suluošink mane, bet kad tik sulaužytame ir nenaudingame kūne išliktų gyvastis. Sužalok mane, tik pridėk suklypusiai baidyklei laiko. Gali mane prikalti ant kryžiaus, pasodinti ant kuolo..." Ar verta užspausti žaizdą ir karoti nukryžiuotam atitolinant geriausią iš nelaimių — kančių pabaigą? Ar verta sulaikyti sielą, jei vis tiek su ja išsiskirsi? Ko tokiam palinkėti, jeigu ne to, kad dievai būtų jam palankūs? Ko trokšta šios bjauriai išglebusios eilės? Ar tai — sandėris su beprotiška baime? Ar tai — šlykštus gyvybės meldimas? Ar manai, Vergilijus jam kada nors skaitė:

Argi mirtis žmogaus nedalia? [2]

Jis trokšta pačių baisiausių nelaimių, nori pratęsti tai, ką sunkiausia iškęsti. Dėl ko? Aišku, dėl ilgesnio gyvenimo. Bet ar lėta mirtis yra gyvenimas? Nejaugi atsiras žmogus, norintis pamažu tirpti kančiose ir, netekdamas vieno sąnario po kito, atiduoti gyvybę po lašą, užuot iš karto ją iškvėpęs? Nejaugi atsiras toks, kuris, atvestas prie to nelaimingo stulpo jau luošas, paverstas šlykščia menčių ir krūtinės kupra, sutriuškintais kaulais, turėjęs daugybę priežasčių mirti dar iki kryžiaus, norės pratęsti gyvenimą pratęsiant kankinimus?! Štai ir prieštarauk dabar, kad neišvengiama mirties būtinybė — didelė gyvenimo geradarybė! Daugelis pasiruošę susitaikyti su dar blogesniais dalykais: išduoda net draugus, kad tik galėtų ilgiau gyventi, patys atveda išniekintojui savo vaikus, kad tik galėtų ilgiau žvelgti į šviesą — tokios daugybės nusikaltimų liudytoją. Reikia atsikratyti troškimo gyventi ir įsikalti,

jog neturi reikšmės, kada tave ištiks tai, kas vis tiek kada nors turės ištikti. Svarbu, kaip gyveni, o ne kiek gyveni. Dažnai net gerai, kad gyveni neilgai. Lik sveikas.

SIMTAS ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Kaip nemielas būna žmogus, pažadinęs mus iš saldaus sapno ir atėmęs tegul ir tariamą, tačiau pagal savo veikimą prilygstantį tikram malonumą, taip mane nuliūdino tavo laiškas. Jis atitraukė mane nuo išganingų apmąstymų, kuriems buvau atsidavęs ir ketinau eiti toliau, jei tik bus galima. Man buvo malonu mąstyti apie sielų nemirtingumą ir, dievaži, netgi tikėti juo. Mat aš lengvai pasiduodavau didžiųjų vyrų nuomonėms, veikiau žadančioms negu įrodančioms tą labai mielą dalyką. Jau buvau įtikėjęs tokia didele viltimi, jau nekenčiau pats savęs, jau niekinau tai, kas liko iš mano palūžusio gyvenimo, ruošdamasis pereiti į tą begalinį laiką ir valdyti amžinybę, kai staiga mane pažadino tavo laiškas ir aš netekau tokio gražaus sapno. Bet, sutriuškinęs tave, aš susigrąžinsiu jį, vėl jį atpirksiu. Laiško pradžioje tu tvirtini, kad aš neišaiškinau iki galo to samprotavimo, kai mėginau įrodyti, jog, kaip teigia mūsiškiai, pomirtinė šlovė yra gėris. Esą aš nepaneigiau šio mums pateikiamo prieštaravimo: „Gėrio negali sudaryti dalys, atskirtos nuo jo, o jį sudaro būtent tokios dalys“. Tavo klausimas, mielas Lucilijau, susijęs su kita to paties samprotavimo dalimi, todėl aš ir neaptariau ne tik šito, bet ir dar kai ko, susijusio taip pat su ta dalimi. Tu gi žinai, kad kai kurie dorovės dalykai susiję su tam tikromis logikos problemomis. Aš nagrinėju tą dalį, kuri tiesiogiai liečia dorovę, aiškindamasis, ar nėra kvaila ir ar reikalinga rūpintis tuo, kas bus po paskutinės mūsų valandos. Ar mūsų gėrybės žūva kartu su mumis, ar lieka kas nors iš to, kuris pats tapo nieku? Ar galima

iš anksto gauti ir siekti kokios nors naudos iš to, kas įvyks vėliau ir ko jau nebejausime? Visus šiuos klausimus nagrinėja mokslas apie dorovę, todėl jie buvo deramai keliami. Tai, ką, prieštaraudami mano nuomonei, sako dialektikai, reikėjo atskirti ir atidėti į šalį. Dabar, kadangi reikalauji iš manęs visko, pirmiausia pateiksiu tai, ką jie sako, o po to atsakysiu į kiekvieną jų priekaištą. Čia dar reikia tam tikros įžangos, nes antraip bus neįmanoma suprasti, kokia atmetamų priekaištų esmė. Ką aš noriu pasakyti įžangoje? Kai kurie kūnai yra vientisi, pavyzdžiui žmogus, kai kurie — sudėtiniai, pavyzdžiui laivas, namas, pagaliau visi kiti, kurių įvairios dalys sujungtos į visumą. Kai kurie kūnai sudaryti iš nuo jų atskirtų dalių, egzistuojančių tarytum atskirai. Tokie yra, pavyzdžiui, kariuomenė, tauta, senatas. Tie, kurie sudaro tokias visumas, tarpusavy siejami teisės ar pareigos, o iš prigimties jie yra atskiri ir nepriklausomi vienas nuo kito. Ką dar norėčiau tau pasakyti įžangoje? Mes manome, jog nėra gėrio, kurį sudarytų atskirtos dalys. Mat gėris turi būti palaikomas ir valdomas vienos dvasios: vienas gėris savy turi vieną pagrindinį pradą. Tu gali manyti, jog tai savaime aišku, bet dabar reikėjo tai išdėstyti, nes priešas čia prieš mus vartoja mūsų pačių ginklą. Jis sako: „Jūs tvirtinate, kad nėra gėrio, sudaryto iš atskirtų dalių. Bet juk pripažinimas yra palanki dorų žmonių nuomonė. Kaip negali būti šlovė vieno žmogaus atsiliepimas, kaip negali būti nešlovė blogas vieno žmogaus įvertinimas, taip ir pripažinimas nepriklauso nuo vieno doro žmogaus. Pripažinimas — bendra daugelio žymių ir garbingų vyrų nuomonė. Taigi jis susidaro iš daugelio žmonių sprendimų, tai yra iš atskirtų dalių. Vadinasi, jis nėra gėris." „Pripažinimas,— tęsia mūsų priešininkas,— yra dorų žmonių pagyrimas doram žmogui. Pagyrimas yra kalba, kalba yra kažką reiškiantis garsas, o garsas, nors ir plaukia iš dorų vyrų lūpų, nėra gėris. Juk ne visa, ką daro doras vyras, yra gėris. Jis ir ploja, ir švilpia, tačiau net labai juo besižavintis ir jį giriantis žmogus nepasakys, jog plojimas ar švil-

pimas yra gėris. Taip pat niekas nevadins čiaudulio ar kosulio gėriu. Vadinasi, pripažinimas nėra gėris. O svarbiausia, pasakykite mums, ar pripažinimas yra giriančiojo ar giriamojo gėris. Jeigu jūs sakote, jog jis yra giriamojo gėris, tai krečiate juokus — lyg tvirtintumėte, jog gera kito žmogaus sveikata yra mano sveikata. Tačiau girti pagyrimo vertus žmones — garbingas poelgis. Vadinasi,, tai — giriančiojo arba taip besielgiančiojo, gėris, o ne mūsų, kurie esame giriami. Šito mes ir ieškojome." Dabar trumpai atsakysiu į kiekvieną teiginį. Pirmiausia dar nėra išaiškinta, ar koks nors gėris gali susidėti iš atskirtų viena nuo kitos dalių; ir abi priešingos nuomonės turi šalininkų. Antra, ar pripažinimui tikrai reikia visuotinio balsavimo? Man atrodo, jam gali pakakti ir vieno doro vyro sprendimo. Užtenka, kad vienas doras nusprendžia, jog mes dori. „Kaipgi yra? — sako jis.— Ar šlovė taip pat remsis vieno žmogaus vertinimu, o nešlovė — nepalankia vieno žmogaus kalba? Šlovė, mano supratimu, taip pat yra plačiau sklindantis dalykas, kuriam reikia bendros daugelio nuomonės." Bet šlovė ar nešlovė ir pripažinimas — tai ne tas pats. Kodėl? Todėl, kad kai apie mane gerai mano doras vyras, tai yra tas pats, lyg apie mane tą patį manytų visi dorieji, nes jie visi manytų tą patį, jei tik mane pažinotų. Jų sprendimas turi būti vienodas, nes jis kyla iš tiesos. Jie negali būti skirtingų nuomonių, vadinasi, visi manytų tą patį, nes kitaip jie negalėtų manyti. O garbei arba šlovei neužtenka vieno žmogaus nuomonės. Pirmuoju atveju viena nuomonė reiškia tą patį, ką ir visų nuomonė, nes, jei paklaustume jų, visų nuomonė būtų vienoda, o antruoju atveju kiekvieno žmogaus sprendimas yra skirtingas, jausmai — sunkūs, viskas tampa abejotina, nepastovu, įtartina. Ar tu manai, kad tuomet gali būti vienoda visų nuomonė? Netgi ir vienas neturi vienos nuomonės! Doram žmogui patinka tiesa, o tiesos esmė ir pavidalas visada yra tas pats. Anie pritaria klaidingiems dalykams. Klaidingos pažiūros niekuomet nebūna pastovios, jos keičiasi ir prieštarauja viena kitai. „Bet pa-

gyrimas,— sako jis,— yra ne kas kita, kaip garsas, o garsas nėra gėris.“ Kai jie tvirtina, kad pripažinimas yra dorųjų pagyrimas doriesiems, jie turi galvoje ne garsą, bet nuomonę. Jei doras žmogus net tylėdamas nusprendžia, jog kas nors yra vertas pagyrimo, tas yra pagirtas. Be to, vienas dalykas yra šlovė, kitas — pagyrimas. Šiam ir reikia balso. Todėl niekas nesako „paskutinė šlovė“, bet sako „paskutinis pagyrimas“, kurį tariantysis turi sakyti kalbą. Teigdami, jog kas nors vertas šlovės, mes žadame jam ne malonių žodžių, bet sprendimų. Vadinasi, šlovė yra neišsakyta gerai apie dorą vyrą manančio ir tyliai savyje jį giriančio žmogaus nuomonė. Toliau. Kaip jau minėjau, kalbėdami apie šlovę, turime galvoje šlovinančių sprendimus, o ne žodžius, išreiškiančius tik sieloje subrandintą šlovę ir skelbiančius apie ją daugeliui. Giria tas, kuris mano, jog reikia pagirti. Tragikas, sakydamas, jog puiku yra būti pagirtam pagirto vyro, turi galvoje šlovės vertą vyrą[1]. Kai senovės poetas taria: „Šlovė maitina mus“[2], jis kalba ne apie pagyras, smukdančias menus. Mat niekas taip nesugadino iškalbos ir kitų žodžio menų, kaip minios pritarimas. Taigi šlovei reikia ištartų žodžių, o pripažinimas gali tenkintis ir nebyliu įvertinimu. Jis yra visiškas ne tik miniai tylint, bet ir nepalankiai šaukiant. Pasakysiu, kuo skiriasi pripažinimas nuo garbės: garbė yra daugelio žmonių sprendimai, pripažinimas — dorų žmonių sprendimai. Jis klausia: „Kieno gėris yra pripažinimas arba šlovė, tai yra dorų žmonių pagyrimas doram vyrui? Ar giriamojo, ar giriančiojo?“ — Abiejų. Mano, kuris esu giriamas, nes prigimtis sukūrė mane mylintį visus žmones, ir aš džiaugiuosi gerais savo darbais. Man smagu, kad atsirado dėkingų mano dorybių vertintojų. Tai yra daugelio žmonių gėris, nes jie dėkingi, bet kartu ir mano. Juk taip esu nusistatęs sieloje, kad kitų gėrį laikau savu, ypač tų, prie kurių gėrio aš pats esu prisidėjęs. Tačiau pripažinimas yra ir giriančiųjų gėris, nes jį veda dorybė, o kiekvienas dorybės darbas yra gėris. Bet šito jie nebūtų gavę, jeigu ir aš nebūčiau

toks. Vadinasi, pelnytas pagyrimas yra abiejų gėris, taip pat, dievaži, kaip palankus nuosprendis yra ir teisiančiojo, ir to, kurio naudai teisiama, gėris. Nejaugi tu abejoji, kad teisingumas yra gėris ir to, kuris jį turi, ir to, kuriam atiduodama tai, kas jam priklauso? Pelnytas gyrimas yra teisingas poelgis, vadinasi, tai — abiejų gėris. Su kaupu atsakėme į tuos išvedžiojimus. Bet mūsų tikslas neturi būti gudragalviški svarstymai ir filosofijos, nublokštos nuo didingos jos viršūnės, įspraudimas į tokius siaurus rėmus. Ar ne geriau eiti atviru ir tiesiu keliu, užuot darius vingius, kuriuos, labai vargdamas, pats turi įveikti?! Juk šie ginčai yra ne kas kita, kaip mikliai vienas kitą gaudančių žmonių žaidimas. Geriau sakyk, jog iš prigimties mūsų siela veržiasi į begalybę. Didelis ir kilnus dalykas — žmogaus siela! Ji nepakenčia, kad jai būtų statomos kitos, negu dievams, ribos. Pirmiausia ji atsisako tokios mažos tėvynės kaip Efesas ar Aleksandrija, ar kita dar tankiau apgyventa ir labiau apstatyta žemė. Jos tėvynė — visa, ką apjuosia paskutinis ir aukščiausias visatos ratas, visas tas lankas, kuriame tįso jūros ir žemės, kuriame oras atskiria dievus nuo žmonių ir kartu sujungia juos, kuriame išdėstyta tiek savo darbą atliekančių dangaus šviesulių. Antra, siela neleidžia apriboti jai amžiaus. Ji sako: „Man priklauso visi metai. Nė vienas amžius nėra uždarytas didžiam protui, mintis pasiekia visus laikus. Kai ateis toji diena, kuri atskirs tai, kas dabar sumaišyta — tai, kas dieviška ir kas žmogiška, aš paliksiu kūną ten, kur jį radau, o pati sugrįšiu pas dievus. Ir dabar aš su jais, tik man kliudo tas sunkus žemiškas būstas“. Tas mirtingo būvio tarpsnis — tik įžanga į geresnį ir ilgesnį gyvenimą. Kaip motinos įsčios slepia mus devynis mėnesius, ruošdamos gyventi ne jose, bet kitoje vietoje, į kurią ateiname jau sugebėdami kvėpuoti ir būti be apvalkalo, taip per laiką, trunkantį nuo kūdikystės iki senatvės, bręstame kitam gimimui. Mūsų laukia kita pradžia ir kita daiktų tvarka. Kol kas dangų galime patirti tik iš tolo. Todėl nedrebėdamas lauk tos žadėtosios valan-

dos: ji paskutinė ne sielai, bet kūnui. Kad ir kokie daiktai tave suptų, žiūrėk į juos kaip į užvažiuojamojo kiemo rakandus: reikia keliauti pro šalį. Išeinant gamta mus iškrato kaip ir ateinant. Neleidžiama išsinešti daugiau negu atsinešei; net daug ką iš to, ką atsinešei į gyvenimą, reikės palikti: nusivilksi tave dengiantį viršutinį apsiaustą — odą, neteksi raumenų ir po visą kūną tekančio kraujo, neteksi kaulų ir gyslų, sutvirtinančių tai, kas tąsu ir nestipru. Ta diena, kurios tu bijai kaip paskutinės, bus gimimo amžinajam gyvenimui diena. Nusimesk tą naštą! Ko delsi, tarsi jau anksčiau nebuvai palikęs kūno, kuriame tūnojai? Tu gaišti, priešiniesi, bet ir tada tave taip pat stumte išstūmė smarkiai įsirężusi motina. Vaitoji, raudi. Taip verkia naujagimiai. Tačiau tuomet tau buvo galima atleisti: atėjai neprotingas ir nepatyręs. Palikus šiltas, švelnias motinos įsčias, į tave padvelkė laisvas oras, o po to įskaudino kietų rankų prisilietimas, ir gležnas, dar nieko nesuprantantis, tu apstulbai prieš nežinomybę. Dabar tau ne naujiena atsiskirti nuo to, kieno dalimi buvai. Ramiai atsisveikink su nebereikalingais sąnariais, palik šį kūną, kuriame taip ilgai gyvenai. Jis gal bus sudraskytas ar užkastas, ar sudegintas. Ko tu liūdi? Taip visada būna. Juk naujagimių placenta paprastai yra sunaikinama. Kodėl taip prisirišęs prie jo, tarsi jis priklauso tau? Tu tik apvilktas juo. Ateis diena, kuri nurengs ir išves tave iš šių bjaurių ir dvokiančių įsčių. Ir dabar kiek galėdamas jai atsiduok, o malonumui — tik būtinam ir rimtam. Jausdamasis čia svetimas, mąstyk apie ką nors aukštesnio ir kilnesnio. Kada nors tau atsiskleis gamtos paslaptys, išsisklaidys migla ir iš visų pusių tave nutvieks ryški šviesa. Įsivaizduok, koks bus tas spindėjimas žibant begalinei daugybei žvaigždžių! Joks debesėlis netemdys giedros, vienodai spindės visos dangaus pusės. Dienos ir nakties kaitaliojimasis vyksta tik žemutiniuose oro sluoksniuose. Kai tu visa savo esybe suvoksi visą šią šviesą, kurią dabar neaiškiai regi per siaurą akių plyšį ir kuria vis tiek iš tolo žaviesi, tu sakysi, jog anksčiau gyvenai tamsy-

bėse. O kokia pasirodys tau dieviškoji šviesa, kai ją išvysi jos vietoje! Tokios mintys neleidžia pasilikti sieloje purvui, menkybei, žiaurumui. Ji teigia, kad dievai — visų mūsų reikalų liudytojai — liepia siekti jų pagyrimo, ruoštis būsimam susitikimui su jais, savo tikslu laikyti amžinybę. Jai užvaldžius mūsų protą, nebijosime nei kariuomenės, nei mūšį skelbiančio trimito garso, nedrebėsime kam nors grasinant. Ar ko nors bijo mirties laukiantis žmogus? Netgi tas, kuris tvirtina, jog siela egzistuoja tol, kol ją laiko kūno pančiai, o išsilaisvinusi tučtuojau suyra, netgi jis rūpinasi, kad po mirties galėtų būti naudingas. Nors jis pats išnyks iš žmonių akių, tačiau

Neina jai iš galvos to vyro didis narsumas[3].

Pamąstyk, kaip mums padeda geri pavyzdžiai, ir tu suprasi, kad didžių vyrų atminimas yra ne mažiau naudingas negu jų buvimas. Lik sveikas.

ŠIMTAS TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliju

Ko tu nerimauji dėl to, kas gali atsitikti, o gali ir neatsitikti? Turiu galvoje gaisrą, namo sugriuvimą ir visas kitas negandas, kurios kartais ištinka, bet nuolatos netykoja. Geriau saugokis tų, kurios jėga išplėšia mus iš gyvenimo, kurios mus persekioja ir stengiasi pagauti. Laivo sudužimas ar iškritimas iš vežimo — retesnės nelaimės, nors ir sunkios, o žmogus žmogui grasina kasdien. Šitam ruoškis, šito nepaleisk iš akių. Nėra dažnesnės, atkaklesnės, apgaulingesnės nelaimės. Audra prieš kildama grūmoja, pastatai prieš sugriūdami braška, apie gaisrą perspėja dūmai, o žmonių paruošta pražūtis būna visiškai netikėta ir kuo ji arčiau, tuo stropiau slepiama. Klysti, jei pasitiki veidų išraiškomis tų, kuriuos sutinki. Jie turi žmonių išvaizdą, tačiau žvėrių sielą. Nors ne, su žvėrimis pavojinga susitikti tik vieną kartą, nes, nuėjus tolyn, jie nebe-

seka iš paskos. Tik būtinybė prispiria juos daryti mums bloga: badas ar išgąstis verčia juos pulti. O žmogui pražudyti kitą žmogų malonu. Tačiau mąstydamas, jog žmogus pavojingas, nepamiršk ir žmogaus pareigos. Į vieną žiūrėk, kad jis tau nepakenktų, į kitą — kad tu jam nepakenktum. Džiaukis kitų sėkme, užjausk dėl nesėkmių ir atmink, ką turi daryti, o ko — saugotis. Ką pasieksi taip gyvendamas? — Kenkti tau nenustos, bet apgauti negalės. Kiek galėdamas pasinerk į filosofiją. Ji paslėps tave savo glėbyje, jos šventovėje būsi saugus ar bent saugesnis: susidura tik tie, kurie vaikštinėja vienu keliu. Tačiau ir pačia filosofija negalima per daug girtis: daugeliui pagyrūnų ir išdiduolių ji tapo pavojumi. Tegu ji išrauna tavo ydas, o ne svetimas peikia. Neatmesk visuotinių papročių, nesielk taip, kad atrodytum smerkiąs tai, ko pats nedarai. Galima būti išminčiumi ir viešai to nerodant bei nekurstant kitų neapykantos. Lik sveikas.

ŠIMTAS KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Kaip manai, nuo ko bėgau į savo dvarą prie Nomento? Nuo miesto? Ne, nuo atsėlinančio drugio. Jis jau tiesė į mane ranką. Gydytojas sakė, jog tai jo pradžia, nes pulsas neramus ir nelygus, sutrikęs natūralus ritmas. Nedelsdamas įsakiau paruošti vežimą. Nors manoji Paulina ir bandė mane sulaikyti, atkakliai veržiausi išvykti. Ant liežuvio galo sukosi žodžiai mano pono Galiono, kuris, būdamas Achajoje, pajutęs, kad prasideda drugys, tučtuojau sėdo į laivą šaukdamas, jog tai — ne kūno, o vietovės liga. Taip ir aš pasakiau mielajai Paulinai, dėl kurios man tenka rūpintis savo sveikata. Žinau, kad jos gyvenimas priklauso nuo manojo, tad, rūpindamasis ja, pradedu rūpintis savimi. Nors senatvė man suteikė daugiau drąsos, šiuo atveju nesinaudoju jos dovana. Mat ateina man į galvą min-

tis, jog, saugodamas save — senį, kartu saugau ir jos jaunystę. Taigi, kadangi aš nepriprašau jos, kad ji būtų narsesnė mane mylėdama, ji priprašo mane, kad aš labiau mylėčiau save. Kilniems jausmams reikia nusileisti, ir kartais, net priešinantis aplinkybėms, artimųjų labui reikia, kad ir su dideliu vargu, sugrįžti į gyvenimą ar tiesiog dantimis sulaikyti paskutinį atodūsį, nes doras žmogus turi gyventi ne tiek, kiek jam malonu, bet tiek, kiek reikia. Tas, kuris mano, jog nei žmona, nei draugas nėra verti, kad jam reikėtų užgaišti šiame pasaulyje, kuris vis tiek nori mirti, yra išlepėlis. Kai šito reikia artimųjų gerovei, siela privalo ne tik įsakyti sau nenorėti mirti, bet net sustabdyti prasidėjusią mirtį, kad tik galėtų pasitarnauti artimiesiems. Tvirtos dvasios požymis — grįžti į gyvenimą dėl kitų, ir dideli vyrai dažnai tai darė. Bet, mano nuomone, didžiausias žmogiškumas atsiskleidžia ir tada, kai kas nors smarkiau rūpinasi savo senatve, kurios didžiausias pranašumas yra tai, kad gali taip uoliai nebesisaugoti ir drąsiau naudotis gyvenimu, ir atidžiau ją prižiūri žinodamas, jog kam nors iš artimųjų ji yra miela, naudinga ir pageidautina. Už ją atlygina milžiniškas džiaugsmas, nes nėra nieko malonesnio už tokią žmonos meilę, dėl kurios pradedi labiau mylėti save. Taigi manoji Paulina gali sau priskirti ne tik savo būgštavimus dėl manęs, bet ir mano paties — dėl savęs. Klausi, kuo baigėsi mano nutarimas išvažiuoti? Vos ištrūkęs iš slegiančio miesto, iš dvoko rūkstančių virtuvių, kurios užkurtos kartu su dūmais išmeta visus ten susikaupusius nuodingus garus, iš karto pajutau, jog sveikata pasitaisė. O kaip tu manai, kiek jėgų prisidėjo, kai pasiekiau vynuogynus? Pasijutau lyg paleistas į ganyklą ir puoliau prie savo maisto. Vėl suradau pats save, neliko to netvirto, bloga sumaniusio kūno silpnumo. Visa dvasia vėl imuosi mokslų. Tačiau vieta šiam reikalui nedaug padės, jei žmogus nepriklausys pats sau. Norėdamas jis susikurs vienatvę ir būdamas prislėgtas rūpesčių, o tas, kuris keičia vietoves ir ieško laisvo laiko, visur ras ką nors, kas jį

blaškys. Pasakojama, jog Sokratas, kažkam skundžiantis, jog kelionės jam niekuo nepadėjo, atsakė: „Taip ir turėjo būti: juk tu keliavai su savimi". Oi, kaip gerai būtų kai kuriems atsiskirti nuo savęs! Dabar patys save slegia, jaudina, gąsdina. Kas iš to, kad perplauksi jūras ir aplankysi visus miestus?! Norint išvengti to, kas tave kamuoja, reikia ne kitur būti, bet tapti kitokiam. Tarkim, atvykai į Atėnus ar į Rodą. Išsirink kokią nori šalį. Argi svarbu, kokie ten papročiai, jei nusiveši savus? Turtus pripažinsi gėriu, tave kamuos skurdas, ir, liūdniausia — netikras skurdas. Nors ir daug turėtum, vis dėlto tau atrodytų, kad tau trūksta kaip tik tiek, kiek pralenkia tave turintis daugiau. Tu laikysi gėriu svarbias pareigas: krimsies dėl to, kad šis tapo konsulu, o anas juo išrinktas jau antrą kartą, pavydėsi kiekvienam, kurio vardas dažniau minimas metiniuose sąrašuose[1]. Tave apims tokia garbės troškimo beprotybė, kad, jei tik kas nors atsidurs pirma tavęs, tau atrodys, jog tu — paskutinis. Didžiausiu blogiu laikysi mirtį, nors joje nieko nėra bloga, kai nebijai jos iš anksto. Tave baugins ne tiek pavojai, kiek įtarimas, kad yra pavojus. Nuolatos tuščiai jaudinsies. Kas iš to, jog

smagu, kad miestus argoliečių
Praplaukėm nepastebėti ir viduriu priešų prabėgom[2].

Net ramybė kels tau baimę. Jei kartą tavo dvasia buvo sugniuždyta, nepasitikėsi net saugia vieta. Dvasia, įpratusi be atodairos bijoti, nesugeba net apsisaugoti: ji ne vengia nelaimės, bet aklai bėga. O pavojus dažniau ir užklumpa mus iš užpakalio. Didžiausias blogis tau — kurio nors mylimo asmens netekimas, o verkti dėl to taip pat kvaila, kaip ir dėl to, kad krinta lapai nuo puikių tavo namus puošiančių medžių. Į visa, kas džiugina, žiūrėk taip, kaip žiūri į žaliuojančius lapus. Ir juos, ir žmones likimas vieną dieną nupurtys. Kaip nesunku pakelti lapų kritimą, nes jie atauga, taip turi būti nesunku pakelti ir netekimą tų, kuriuos myli, kuriuos laikai savo gyvenimo paguoda,

nes jų vėl atsiras, nors anie ir neprisikels. „Bet nebebus tie patys." Tačiau ir tu nebūsi tas pats. Tave keičia kiekviena diena, kiekviena valanda. Visa, kas pagrobta iš kitų, matyti aiškiau, o kas iš tavęs — ne taip aiškiai, nes tai vyksta paslapčiomis. Kitus iš mūsų plėšte išplėšia, o mes patys save prarandam nejučiom. Apie tai tu nemąstysi ir nedėsi vaistų prie savo žaizdų, bet pats sėsi savo nerimo priežastis vieno tikėdamasis, o kitu nusivildamas. Jei esi išmintingas, prie vilties pridėk šiek tiek nusivylimo, o prie nusivylimo — šiek tiek vilties. Ar gali kuo nors padėti klaidžiojimas? Jis nesutramdo malonumų, nepažaboja norų, nenumalšina pykčio, nepalaužia nesuvaldomos meilės prasiveržimo, pagaliau neišlaisvina sielos iš jokio blogio. Jis nepaaiškina sprendimų, nepašalina suklydimų, bet tik trumpam laikui lyg vaiką, besižavintį nematytu daiktu, patraukia tam tikru naujumu. Klaidžiojimas tik sustiprina dvasios nepastovumą, daro ją, sunkiai sergančią, dar lengvabūdiškesnę ir neramesnę. Tie, kurie su didžiausiu noru veržiasi į kokią nors vietą, dar noriau ją palieka ir skrenda lyg paukščiai, išvykdami greičiau negu atvyko. Kelionės leidžia mums pažinti kitas tautas, pamatyti įvairių formų kalnų, neregėtų lygumų platybių, neišdžiūstančių vandenų drėkinamus slėnius. Tu galėsi stebėti kokios nors upės ypatumus; tokios, kuri išsilieja kaip Nilas per vasaros potvynius, ar tokios, kuri, kaip Tigras, dingsta iš akių, teka pasislėpusi po žeme ir išnyra tokio pat didumo, kokio buvo; ar tokios, kuri, kaip Meandras — visų poetų pratybų ir žaidimo įrankis, vingiuoja visaip raitydamasi, dažnai priartėdama prie pat savo vagos, tačiau, neįtikėjusi pati į save, vėl nuringuoja tolyn. Bet kelionės nepadarys tavęs nei geresnio, nei išmintingesnio. Reikia studijuoti mokslus, bendrauti su išminties kūrėjais, kad žinotume, kas ištirta, ir ieškotume, kas dar neatrasta. Tik taip dvasia, kuri turi būti išlaisvinta iš labiausiai apgailėtinos vergijos, įgyja laisvę. Kol nežinosi, nuo ko bėgti, o ko siekti, kas yra būtina, o kas — nereikalinga, kas yra teisinga, o kas — neteisinga, tai bus ne kelionė, bet klai-

džiojimas. Toks blaškymasis neduos tau jokios naudos, nes tu keliauji su savo aistromis ir tavo blogybės velkasi paskui tave. O kad jos tik vilktųsi! Tada jos būtų toliau nuo tavęs, nes dabar tu ne vedies jas su savimi, bet nešies. Vadinasi, jos visur tave vienodai vargins ir kankins. Ligoniui reikia ieškoti vaistų, o ne naujų vietovių. Kai žmogus susilaužo blauzdikaulį arba išsisuka sąnarį, tai jis ne į vežimą, ne į laivą sėdasi, bet šaukiasi gydytojo, kad tas sutvarkytų lūžusią dalį, o išnarintą — atstatytų į jos vietą. Kaipgi yra? Ar daugelyje vietų lūžusią ir išnarintą sielą tikiesi pagydyti pakeitęs buvimo vietą? Tai — per daug stipri liga, kad būtų įmanoma ją išgydyti keliaujant neštuvais. Kelionė nė vieno nepadarys gydytoju ar oratoriumi, nė viena vietovė nemoko jokio meno. Tai argi išminties, paties didžiausio meno iš visų menų, galima įgyti kelyje? Patikėk manimi, nėra tokio kelio, kuris vestų tolyn nuo geismų, pykčių, baimės. Jei toks kelias būtų, visa žmonių giminė išsirikiavusi juo žygiuotų. Šios blogybės tol slėgs ir kankins tave, klajojantį po sausumas ir jūras, kol su savimi tampysies jų priežastis. Stebiesi, kad nepadeda pabėgimas? Betgi tai, nuo ko tu sprunki, bėga su tavimi. Vadinasi, taisykis pats, nusimesk savo naštą ir apskritai troškimams, kurie turi būti pašalinti, suteik išganingą santūrumą. Išrauk iš sielos visa, kas sugedę. Jei nori, kad kelionės būtų malonios, pirmiausia gydyk savo bendrakeleivį. Kai gyvensi su šykščiu ir godžiu, tavęs nepaliks šykštumas, kai bendrausi su išpuikėliu, prie tavęs prilips pasipūtimas. Būdamas po vienu stogu su budeliu, niekaip neatsikratysi žiaurumo. Paleistuvis draugas kurstys ir tavo geidulius. Jeigu nori atsikratyti ydų, spruk šalin nuo ydų pavyzdžių. Šykštuolis, tvirkintojas, žiauruolis ar klastūnas kenktų tau ir būdami šalia, o juk jie — pačiame tavyje! Eik pas geresnius: gyvenk su Katonais, su Lelijumi, su Tuberonu. Jei tau smagu būti su graikais, bendrauk su Sokratu ir Zenonu: pirmasis tave išmokys mirti tada, kai šito reikės, antrasis — anksčiau negu reikės. Gyvenk su Chrisipu ar Poseidoniju. Jie

padės tau pažinti žmogiškus ir dieviškus dalykus, jie lieps iš tiesų veikti ir ne tik mokytai kalbėti beriant žodžius klausytojų malonumui, bet ir grūdinti dvasią, priešpriešinti ją pavojams. Mat yra tik vienas šio audringo ir banguojančio lyg jūra gyvenimo uostas: niekinti ateities įvykius, stovėti pasiruošus sutikti likimo smūgius, ryžtingai atstatyti krūtinę, nesislapstyti ir nesitraukti atgal. Gamta mus sukūrė didžiadvasius, ir kaip vienus gyvūnus apdovanojo žiaurumu, kitus — klastingumu, trečius — bailumu, taip mus — šlovinga ir kilnia siela, ieškančia, kur galėtų gyventi garbingiausiai, o ne kur — saugiausiai, ir panašia į visatą, paskui kurią eina kiek leidžia mirtingojo žingsnis ir su kuria varžosi. Ji veržiasi į priekį vildamasi pagyrimo ir dėmesio. Ji — visko viešpats ir virš visko iškilusi. Taigi ji niekam nenusileidžia, niekas jai neatrodo per sunku, niekas negali jos priversti nusilenkti.

Siurpūs pažvelgti veidai, Giltinė ir Vargas šalimais[8].

Visai ne, jei kas nors galėtų žiūrėti į juos tiesiai ir žvilgsniu perskrosti tamsą. Daug kas, kas naktį atrodo baisiai, dieną priverčia juoktis.

Siurpūs pažvelgti veidai, Giltinė ir Vargas šalimais.

Mūsų Vergilijus puikiai pasakė: iš tikro jie yra baisūs tik akims, tai yra atrodo baisūs, o iš tiesų tokie nėra. Kartoju: ar jie tokie baisūs, kaip skelbia gandai? Kaip čia yra? Maldauju, Lucilijau, sakyk, kodėl vyras turėtų bijoti vargo, o žmogus — mirties? Sutinku daugybę žmonių, kurie įsitikinę, jog apskritai yra neįmanoma tai, ko jie patys negali padaryti, ir kurie tvirtina, jog mes reikalaujame daugiau, negu įstengia pakelti žmogaus prigimtis. O aš apie juos manau daug geriau! Ir jie gali tai padaryti, tik nenori. O kam iš tų, kurie bandė, nepavyko? Ar dirbant viskas nepasirodo lengviau? Mums trūksta drąsos ne todėl, kad sunku, bet sunku todėl, kad mums trūksta drąsos. Jei jums reikia pavyzdžio, prisiminkite Sokratą, nepapras-

tai ištvermingą senį, kuris daug iškentėjo ir patyrė daug vargo, tačiau jo nenugalėjo nei skurdas, kurį dar labiau didino šeimyniniai nesklandumai, nei sunkumai, patirti kare. Kaip jis buvo ujamas namie! Prisiminkime atšiauraus būdo ir pikto liežuvio jo žmoną arba negabius vaikus, labiau panašius į motiną negu į tėvą. Dar turėk galvoje, kad visą jo gyvenimą lydėjo arba karas, arba tironija, arba laisvė, žiauresnė už karą ir tironų viešpatavimą. Mūšiai tęsėsi dvidešimt septynerius metus[4]. Pasibaigus karams, valstybė atsidūrė rankose trisdešimties tironų — kenkėjų, iš kurių daugelis buvo jo priešai. Ir pagaliau — patys sunkiausi kaltinamojo nuosprendžio straipsniai: jį apkaltino dėl tikėjimo įžeidimo, jaunuomenės, kurią jis esą nustatinėjęs prieš dievus, tėvus ir valstybę, tvirkinimo; po to — kalėjimas ir nuodai. Ir visa tai niekada nesudrumstė Sokrato sielos, nepakeitė net jo veido išraiškos. Tai — nuostabi ir reta savybė! Iki paskutinės akimirkos niekas nematė Sokrato nei linksmesnio, nei liūdnesnio. Taip neramiai siautėjant likimui, jis išliko ramus. Nori kito pavyzdžio? Prisimink Marką Katoną, jaunesnįjį, su kuriuo likimas elgėsi dar priešiškiau ir puolė dar atkakliau, visur statė jam užtvaras, galų gale net numirti neleido. Tačiau jis įrodė, kad narsus vyras gali ir gyventi, ir mirti prieš likimo valią. Visas jo gyvenimas praėjo arba siaučiant pilietiniams karams, arba jiems jau gresiant. Apie jį, kaip ir apie Sokratą, galima pasakyti, kad jis patyrė vergovę, jei tik tu kartais nemanai, jog Gnėjus Pompėjus, Cezaris ir Krasas buvo laisvės šalininkai. Niekas nematė Katono pasikeitusio, nors tiek daug kartų keitėsi valstybė. Jis visur pasirodydavo toks pat: ir būdamas pretoriumi, ir neišrinktas juo, ir būdamas apkaltintas, ir provincijoje, ir tautos susirinkime, kariuomenėje ir mirties akivaizdoje. Pagaliau, drebant visai valstybei, kai vienoje pusėje stovėjo neregėtai kovingų legionų remiamas ir daugybės svetimšalių padedamas Cezaris, o kitoje — Gnėjus Pompėjus, galintis vienas viskam pasipriešinti, kai vieni linko prie Cezario, kiti — prie Pompėjaus, Katonas vie-

nut vienutėlis sudarė respublikos šalininkų partiją. Mintimis aprėpęs tų laikų paveikslą, pamatysi vienoje pusėje plebėjus ir liaudį, pasirengusią bet kokiam perversmui, kitoje — optimatus, raitelių luomą ir visa, kas valstybėje buvo šventa ir rinktinio, o viduryje — pasilikusią porą — respubliką ir Katoną. Kartoju, nustebsi išvydęs

Brolius Atridus, Priamą ir rūstų abiem jiems Achilą[5].

O jis abu peikia, abu nuginkluoja, abiem paskelbia nuosprendį; jis sako, kad mirs, jei nugalės Cezaris, ir keliaus į ištrėmimą, jei nugalės Pompėjus. Ar jam buvo ko bijoti, jeigu jis pats sau — ir nugalėtam, ir nugalėjusiam — paskyrė tai, ką jam galėjo skirti pikčiausias priešas?! Taigi jis žuvo pagal savo paties nuosprendį. Matai, žmonės gali pakelti vargą: per patį Afrikos dykumų vidurį jis pėsčias vedė kariuomenę. Matai, galima iškęsti ir troškulį: vesdamas per išdegusias kalvas nugalėtos, jokių atsargų neturinčios kariuomenės likučius, jis šarvuotas ištvėrė vandens trūkumą, o kai pasitaikydavo proga, gerdavo paskutinis. Matai, galima niekinti ir garbę, ir nešlovę: tą dieną, kai buvo neišrinktas, jis žaidė sviediniu susirinkimų aikštėje. Matai, galima nebijoti aukštesniųjų: jis metė iššūkį iš karto ir Pompėjui, ir Cezariui, tuo tarpu kiti jei ir išdrįsdavo užsipulti vieną iš jų, tai tik tam, kad įtiktų antrajam. Matai, galima niekinti ir mirtį, ir ištrėmimą: jis pats pasiskyrė sau ir ištrėmimą, ir mirtį, o prieš tai — karą. Vadinasi, užteks didžiadvasiškumo, jei tik norėsime nusimesti jungą nuo kaklo. Pirmiausia spjaukime į malonumus: jie silpnina, išlepina ir daug ko reikalauja, o tada reikia daug ko reikalauti iš likimo. Po to paniekinkime turtus: jie — vergijos laidas. Atsisakykime aukso, sidabro ir visų pertekusius namus užgriozdinančių brangenybių. Laisvė negali nieko nekainuoti. Jeigu tu didžiai ją vertini, visa kita vertink kaip nieką. Lik sveikas.

ŠIMTAS PENKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Pasakysiu, ko reikia žiūrėti, kad gyventum saugiau. Tikiuosi, tu išklausysi mano pamokymų taip, lyg mokyčiau, kaip neprarasti geros sveikatos Ardėjos[1] krašte. Žiūrėk, kas verčia žmogų pražudyti kitą žmogų, ir tu pamatysi viltį, pavydą, neapykantą, baimę ir panieką. Panieka — lengviausias iš šių dalykas, daugelis, norėdami apsiginti, slepiasi už jos. Kas nors, niekindamas kitą, aišku, įgelia jam, bet prabėgomis. Niekinamam žmogui nekenkiama ilgai ir uoliai. Net ir mūšyje pro gulintį praeinama, o kaunamasi su tais, kurie — ant kojų. Nežadinsi nedorėlių vilties, jei neturėsi nieko, kas kursto kito nedorą geismą, jei nevaldysi nieko, kas krinta į akis. Mat geidžiama ir mažų dalykų, jeigu tik jie — žymūs ar reti. Išvengsi pavydo, jei nesimaišysi akyse ir nesigirsi turtais, jei mokėsi džiaugtis pats vienas. Neapykanta arba kyla dėl įžeidimo,— jos išvengsi, jei nieko neužgausi,— arba atsiranda be priežasties,— šiuo atveju tave nuo jos apsaugos sveikas protas. Neapykanta buvo daugeliui pavojinga; tačiau kai kurie užsitraukdavo ją ir neturėdami priešų. Kiti tavęs nebijos, jei tavo sėkmė bus vidutiniška, o būdas švelnus. Tegul žmonės žino, jog tu esi tas, kurį įžeisti yra nepavojinga, o susitaikyti — visada galima. Sunku, jei tavęs bijo ir namie, ir kitur, jei bijo tiek vergai, tiek ir laisvieji. Kiekvienam užteks jėgų pakenkti tau. Be to, pridėk dar tai, kad tas, kurio kiti bijo, bijo pats. Tas, kuris kelia siaubą kitiems, negali būti saugus. Dar lieka panieka, kurios dydis yra galioje to, kuris ją užsitraukia, kuris yra niekinamas todėl, kad šito norėjo, o ne todėl, kad turėjo toks būti. Atsikratyti šio nemalonumo padeda ir laisvieji menai, ir draugystė su žmonėmis, turinčiais galios kokiam nors galiūnui. Prie jų priartėk, bet ne suartėk, kad vaistai nekainuotų daugiau už ligą. Naudingiausia bus elgtis ramiai ir kuo mažiau kalbėtis su kitais, o daugiau su savimi. Pašnekesys turi tam tikro žavesio, kuris prisėlina ir suvilio-

ja mus, jis ir išduoda paslaptis tarsi girtumas arba meilė. Niekas nenutylės to, ką išgirdo. Niekas nepasakys tik tiek, kiek pats girdėjo. Kas nenutylės, tas nenutylės ir sakiusiojo vardo. Kiekvienas turi žmogų, kuriam patiki tiek, kiek jam pačiam patikėta. Tegu jis ir nebus plepus, tegu tenkinsis tik tuo, kad jį išklausys vienos ausys, vis tiek jų susirinks visa virtinė, ir tai, kas buvo paslaptis, virs gandu. Smarkiai mūsų saugumą užtikrina ir skubotų poelgių vengimas. Nesivaldančių žmonių gyvenimas yra sujauktas ir neramus. Kuo daugiau jie kenkia, tuo labiau bijo ir niekada nepatiria ramios akimirkos. Jie dreba padarę ką nors bloga ir nieko kito negali daryti, nes sąžinė neleidžia mąstyti apie ką nors kita, verčia tuojau atsiskaityti jai. Kas laukia bausmės, tas jau yra nubaustas, o laukia jos kiekvienas, kuris nusipelnė. Kai sąžinė nėra švari, galima rasti saugią vietą, bet negalima rasti ramybės. Mat jis mano, jog gali būti sugautas, net jeigu jo ir nesugauna, vartosi per miegus, ir, pradėjus kalbėti apie kieno nors nusikaltimą, tuoj prisimena savąjį, kuris jam atrodo vis dar blogai paslėptas, blogai pridengtas. Nusikaltėlis gali sėkmingai pasislėpti, bet pats niekuomet netiki savo sėkme. Lik sveikas.

ŠIMTAS ŠEŠTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Pavėluotai atsakau į tavo laišką ne todėl, kad būčiau apsivertęs darbais. Tokio pasiteisinimo tu neišgirsi: nesu užimtas nei aš, nei kiti, kai tik šito norime. Reikalai nė vieno nesmaugia. Jų susirandame patys ir manome, jog toks apsikrovimas darbais — laimės požymis. Tai kodėl aš ne iš karto tau parašiau? Mat tai, ko tu manęs teiravaisi, yra mano kūrinio dalis. Juk žinai, kad aš noriu parašyti dorovės filosofijos veikalą ir paaiškinti visus su ja susijusius klausimus. Taigi dvejojau, ar tavo bylą atidėti, kol ateis jos laikas, ar paskelbti nuosprendį be eilės. Man pasirodė, kad bus

žmoniškiau negaišinti atvykusio iš taip toli. Todėl nagrinėsiu šį klausimą, nesiedamas jo su kitais, su juo susijusiais dalykais, ir, jei vėliau atrasiu ką nors panašaus, pats neprašomas tau nusiųsiu. Ką turiu galvoje? Visa, apie ką žinoti yra maloniau negu naudinga, kaip ir tai, ko dabar klausi: ar gėris kūniškas? Gėris kažką veikia teikdamas naudos. O tai, kas veikia, yra kūnas. Gėris išjudina mūsų sielą, tam tikru būdu ją formuoja ir sulaiko, o tai — kūno požymiai. Kūno gėris pats yra kūniškas, vadinasi, ir dvasios gėris taip pat. Žmogaus gėris būtinai turi būti kūniškas, nes pats žmogus yra kūną turinti būtybė. Jeigu tai, kas žmogų maitina, kas jį saugo ar grąžina jo sveikatą, yra kūniški dalykai, tai ir žmogaus gėris yra kūniškas. Manau, jog tu neabejoji, kad jausmų — tokių kaip pyktis, meilė, liūdesys — pagrindas yra kūnas,— pridėsiu ir tai, apie ką tu nesiteirauji. Tu juk neabejoji, kad jie keičia mūsų veido išraišką, suraukia kaktą, iššiepia lūpas, priverčia parausti ar pabalti. Tai kaip? Ar manai, jog tokius akivaizdžius kūno pasikeitimus gali sukelti kas nors kita, išskyrus kūną? Jei jausmai yra kūniški, tokios pat yra dvasios ligos: šykštumas, žiaurumas bei kitos įsišaknijusios ir jau nepataisomos ydos. Vadinasi, ir niekšybė bei visos jos atmainos — pyktis, pavydas, puikybė — taip pat. Vadinasi, ir gėris taip pat; pirmiausia todėl, kad jis yra blogio priešingybė, o antra, todėl, kad turi tas pačias žymes. Ar nematai, kiek jėgų akims suteikia drąsa? Kiek susikaupimo — išmintis? Kiek santūrios ramybės — garbingumas? Kiek šviesos — džiaugsmas? Kiek šalčio — žiaurumas? Kiek palengvėjimo — švelnumas? Vadinasi, visa tai, kas keičia kūno spalvą ir išvaizdą, kas veikia jį, yra kūniški dalykai. Visos mano minėtos dorybės yra gėris, kaip ir visa, ką jos teikia. Nereikia abejoti, jog tai, kas gali ką nors paliesti, yra kūnas.

Juk paliest ar paliečiamas būt vien kūnas tegali[1].

Taip sako Lukrecijus. Visa, ką minėjau, nekeistų mūsų kūno, jeigu šis nebūtų paliečiamas. Vadinasi, visa tai yra kūniška. Be to, visa, kas turi galios skatinti,

versti, sulaikyti ir įsakyti, yra kūnas. O kaipgi? Argi baimė nesulaiko? Argi drąsa neskatina. Argi narsa neragina ir neįkvepia? Argi santūrumas nepažaboja ir nešaukia atgal? Argi džiaugsmas neiškelia? Argi liūdesys negniuždo? Pagaliau, kad ir ką darytume, mes veikiame įsakyti arba blogio, arba dorybės. Tai, kas įsakinėja kūnui, yra kūnas; tai, kas suteikia kūnui jėgų, yra kūnas. Kūno gėris yra kūniškas; žmogaus gėris yra ir kūno gėris, vadinasi, jis yra kūniškas.

Įvykdžiau tavo valią kaip tu norėjai; o dabar pats pasakysiu, ką, man regis, tu pats ištarsi: „Žaidžiame plėšikėlius“[2]. Tuščiai eikvojame laiką dėstymo grakštumui: tie dalykai nedaro mūsų geresnių, o tik mokytus. Išmintis yra prieinamesnis dalykas. Geroms mintims pakanka perskaityti nedaug. Bet mes ir filosofiją, kaip ir visa kita, perkrauname nereikalingais dalykais. Moksle, kaip ir visur, vargstame dėl nesantūrumo; ir mokomės ne gyvenimui, o mokyklai. Lik sveikas.

ŠIMTAS SEPTINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Kur tavo protas? Kur mokėjimas sumaniai perprasti visus dalykus? Kur didybė? Toks niekniekis tave sukrėtė? Vergai pasinaudojo tavo užimtumu ir pabėgo! Jei tave būtų apgavę draugai (tegu jie turi tą vardą, kurį jiems davė mūsų apakimas, ir būna taip vadinami, kad jiems nebūtų didesnė gėda), visiems tavo reikalams <...>; o dabar paliko tie, su kuriais tu bergždžiai vargai, kurie manė, jog tu ir kitiems esi našta. Nieko čia neįprasto, nieko netikėto. Pykti dėl to taip pat juokinga, kaip ir skųstis, kad gatvėje tave aptaškė ar kad išsitepei purvyne. Gyvenimo taisyklės tokios pat, kaip pirties, spūsties, kelionės: kas nors tyčia į tave metama, kas nors pataiko į tave atsitiktinai. Gyvenimas — nelengvas dalykas. Tu pradėjai ilgą kelionę: vadinasi, ir paslysi, ir kaktomušomis susitrenksi, ir parkrisi, ir pavargsi, ir šauksi: „Ateik, mirtie!“, tai yra meluosi. Vienoje vietoje

paliksi kelionės draugą, kitoje — palaidosi jį, trečioje — išsigąsi jo. Su tokiomis užtvaromis reikės susidurti matuojant žingsniais šį nelygų kelią. Kažkas nori mirti? Tegul siela ruošiasi pasipriešinti viskam, tegul žino, jog atėjo ten, kur trenkia žaibai. Tegul žino, jog atėjo ten, kur

Raudos guolius pasistatė ir Sielvartai, žmogui kerštingi,
Tįso ten Ligos išblyškę, liūdna, nusiminus Senatvė[1] ...

Tokioje draugijoje reikės praleisti gyvenimą po vienu stogu. Tu šito negali išvengti, gali tai tik niekinti. Paniekinsi tai, jeigu dažnai mintimis nuklysi į ateitį. Kiekvienas drąsiau žengia prie to, kam ilgai rengėsi, ir pasipriešina net žiauriausiems smūgiams, jeigu buvo juos numatęs. Nepasirengęs, priešingai, išsigąsta net mažmožių. Reikia elgtis taip, kad nieko nebūtų netikėto; ir kadangi bet kokia naujovė atrodo sunkesnė, tai nuolatiniai apmąstymai padarys taip, kad, esant bet kokiai nelaimei, nesijausi naujokas. „Vergai mane paliko!" O kitą jie apiplėšė, trečią apkaltino, ketvirtą užmušė, penktą išdavė, šeštą sutrypė, septintą pražudė nuodais, aštuntą įskųsdami. Tai, apie ką tu pasakoji, atsitinka daugeliui. Daugybė įvairiausių [strėlių] be paliovos svaidoma į mus. Vienos jau įsmigo, kitos skrieja ir tikrai pataikys, trečios, pataikydamos į kitus, užkliudo ir mus. Nesistebėkime tuo, kam esame gimę ir kuo niekam nedera skųstis, nes tai visiems vienoda. Taip ir pasakysiu: vienoda. Juk negandos išvengęs žmogus galėjo ir patirti ją. Teisių lygybė glūdi ne tame, kad visi jomis naudojasi, bet tame, kad jos visiems suteiktos. Taigi įsakykime sielai būti ramiai ir nesiskųsdami mokėkime mirtingųjų duoklę. Žiema atneša šalčius — teks stipti, vasara sugrąžina karščius — teks šusti, orų nepastovumas gresia sveikatai — teks sirgti. Ir laukiniai žvėrys kur nors mus užpuls, ir žmogus, pavojingesnis už kiekvieną žvėrį. Kai ką išplėš vanduo, kai ką — ugnis. Mes nepajėgūs pakeisti tokios daiktų tvarkos, bet pajėgūs įgyti dvasios didybę, doro vyro vertą gėrį, kad drąsiai pakeltume visus atsitiktinumus ir neprieštarautume gamtai. Mat

gamta įvairiais kaitaliojimais tvarko tą karalystę, kurią tu matai: debesis pakeičia giedra, drumsčiasi ramios marios, iš visų pusių pakaitomis pučia vėjai, po nakties ateina diena, viena dangaus dalis pateka, o kita nusileidža. Amžinybę sudaro priešybės. Mūsų dvasia ir turi prisitaikyti prie šio dėsnio, privalo jam paklusti ir juo vadovautis. Kad ir kas atsitiktų, tegul mano, jog taip turėjo įvykti, ir tegul nepriekaištauja prigimčiai. Tai, ko negali pakeisti, geriau ištverti ir nemurmant lydėti dievą, kurio valia viskas vyksta. Blogas karys, kuris eina paskui karvedį vaitodamas. Todėl vikriai ir žvaliai klausykime įsakymų ir nepalikime to puikaus kelio, į kurį supiname visa, ką patiriame. Į šį milžinišką luitą vairuojantį Jupiterį kreipkimės taip, kaip mūsų Kleantas kreipiasi savo nuostabiai iškalbingomis eilėmis, kurias išversti į mūsų kalbą man padeda iškalbingiausiojo vyro Cicerono pavyzdys. Jeigu jos tau patiks — pagirk, nepatiks — žinok, jog vadovaujuos Cicerono pavyzdžiu:

Kur nori, vesk, pasaulio tėve ir dangaus
Valdove, seksiu aš negaišdamas tuojau
Žvalus ir pasiryžęs. Jei staiga tačiau
Atsisakyčiau, teks vaitojant veikti man
Begėdžiui viską, ką teisus galėjau veikt:
Klusnius likimas veda, tempia — neklusnius[2].

Taip gyvenkime, taip kalbėkime! Tegul likimas ras mus pasiruošusius ir žvalius. Tokia yra didi, dievui atsidavusi dvasia. Ir priešingai, niekingas ir menkysta yra tas, kuris spyriojasi ir blogai mano apie pasaulio tvarką, kuris labiau norėtų pataisyti dievus negu save. Lik sveikas.

ŠIMTAS AŠTUNTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Tai, apie ką tu klausi, priklauso tai sričiai, kurią išmanydamas įgysi tik žinių. Kadangi jų įgysi, tai tu ir skubi nenorėdamas laukti visą dorovės filosofiją aiškinančių knygų, prie kurių kaip tik dabar dirbu. Todėl

nedelsdamas įvykdysiu tavo prašymą, tačiau pirma parašysiu, kaip elgtis su tave uždegusiu, kaip matau, noru mokytis, kad jis pats sau neirukdytų. Negalima padrikai pešioti ar godžiai pulti prie visko iš karto, reikia per dalis prieiti prie visumos, renkantis naštą pagal jėgas ir užsiimant tik tuo, ką pajėgi. Gerk ne kiek nori, bet kiek telpa. Tik būk doros sielos ir tu sutalpinsi tiek, kiek norėsi: kuo daugiau siela gauna, tuo ji darosi stipresnė. Atsimenu, taip mokė Atalas, kai buvome apgulę jo mokyklą: ateidavome į ją pirmieji, o išeidavome paskutiniai, kai net žingsniuojantį pasivaikščioti stengdavomės jį įtraukti į pokalbį, o jis buvo ne tik visuomet pasiruošęs, bet ir nusiteikęs bendrauti su mokiniais. „Ir mokytojas, ir mokinys,— sakydavo jis,— privalo turėti tą patį tikslą — naudą, kurią vienas nori teikti, o kitas — gauti." Tegul tas, kas vaikšto pas filosofą, kasdien išsineša su savim ką nors gero: tegul grįžta namo arba sveikesnės dvasios, arba lengviau pagydomas. Taip ir bus, nes filosofija stipri tuo, kad padeda ne tik ją studijuojantiems, bet ir turintiems su ja reikalų. Saulės atokaitoje atsidūręs žmogus įdega, net jeigu jis neketino degintis, o kiek ilgiau užsisėdėjęs tepalų parduotuvėje, išsineša su savimi jos kvapą. Tie, kurie pabuvojo pas filosofą, net ir nesistengdami būtinai pasiims ką nors naudingo. Atkreipk dėmesį, aš sakau „net nesistengdami", o ne „net priešindamiesi". „Kaipgi yra? Argi mes nepažįstame tokių, kurie ilgus metus prasėdėjo pas filosofus ir net nė kiek neįgijo filosofinio atspalvio?" Kur nepažinsime! Tokius amžinus kietasprandžius aš vadinu ne filosofų mokiniais, bet jų įnamiais. Kai kurie iš jų ateina tik pasiklausyti, o ne mokytis — panašiai kaip į teatrą traukiame dėl malonumo norėdami palinksminti savo ausis arba kalba, arba balsu, arba pasakojimu. Gali pamatyti, kad didelei klausytojų daliai filosofo mokykla yra prieglobstis poilsiauti. Jie nesistengia atsikratyti ydų, susikurti kokį nors gyvenimo principą, pagal kurį galėtų taisyti savo įpročius, bet mėgaujasi išgirstais teiginiais kaip kokia pramoga. Kai kurie atsineša net užrašų lenteles, tačiau pagauna

ne esmę, o žodžius, kuriuos po to be naudos sako kitam taip pat, kaip patys klausėsi jų be naudos sau. Kitus pakeri didingi posakiai, įkvėpta širdimi ir veidu jie perima kalbančiojo jausmus, panašiai kaip fleitos garsai jaudrina pagal įsakymą šėlstančius pusiau vyrus frigus[1]. Juos traukia ir kursto pats dalyko grožis, o ne tuščias žodžių skambėjimas. Jie norėtų tučtuojau įgyvendinti išgirstą narsų pasakymą apie mirtį ar ryžtingą atkirtį likimui, jie pasiduoda tokioms mintims ir tampa tokie, kokiems liepiama būti. Ak, jeigu jų siela išliktų tokia pat, jeigu minia, mokanti atkalbėti nuo viso, kas dora, beregint neatimtų iš jų puikaus polėkio! Nedaugelis sugeba parsinešti namo gautą dvasią. Klausytoją lengva paskatinti trokšti tiesos: juk prigimtis visiems davė gėrio pagrindą ir dorybės sėklų. Visi esame jai gimę, ir, kai pasirodo ragintojas, tada gėris, kuris tarsi snaudė mūsų sieloje, prabunda. Ar negirdėjai, kaip sugaudžia teatras, kai pasakoma tiesa, kurią visi pripažįsta, kuriai visi pritaria?

Netrūksta skurdžiui nieko, trūksta tik godžiam[2].
Šykštuolis niekam geras nėr, blogiausias — sau[3].

Šioms eilutėms ploja ir didžiausias šykštuolis, džiaugdamasis, kad kažkas peikia jo ydas. O kiek kartų, tavo nuomone, stipresnis poveikis būna tuomet, kai tai sako filosofas, kai į išganingus pamokymus įterpiamos eilės, kad jie veiksmingiau įstrigtų į nepatyrusio žmogaus sielą? „Kaip,— sakydavo Kleantas,— mūsų iškvepiamas oras, praėjęs pro ilgo trimito vamzdžio susiaurėjimą ir išstumtas pro platesnę angą, sukelia skardesnį garsą, taip ir mūsų jausmus stipresnius padaro glausta eilėraščio eilutė.“ Ta pati mintis, pasakyta laisva kalba, išklausoma ne taip atidžiai ir mažiau veikia negu tada, kai pridedamas metras, kai puiki prasmė įspraudžiama į tam tikras pėdas, tas pats teiginys įsminga tarsi plačiai užsimojus mesta ietis. Daug kalbama apie panieką pinigams, ilgiausiomis šnekomis mokoma, kad žmonės suprastų, jog vertybė yra dvasios turtas, o ne paveldėti daiktai, jog turtingas yra tas, kuris prisitaiko prie savo skurdo ir, mažai turėdamas, laiko save pasi-

turinčiu. Tačiau sielą labiau sukrečia eiliuotas pasakymas:

Mažiausiai visko trūksta trokštančiam mažai[4].
Turėsi viską, jei norėsi, kiek gana[5].

Girdėdami tokius ar panašius žodžius, esame priversti pripažinti jų tiesą. Ir net tie, kurie visada trokšta daugiau, žavisi, pritaria šūksniais ir prakeikia pinigus. Pamatęs tokią pakilią jų nuotaiką, spausk juos, užgulk, slėk atmetęs įvairias subtilybes, išprotavimus, išvedžiojimus ir kitus beprasmiško sąmojingumo pokštus. Kalbėk prieš godumą, prieš prabangą. Kai pamatysi, jog esi šį tą nuveikęs, jog prasiskverbei į klausytojų sielas, užsipulk dar karščiau. Sunku patikėti, kokia naudinga būna kalba, kurios tikslas — gydyti ir kuri skirta klausytojų gėriui. Neužkietėjusi širdis lengviau pamilsta garbingumą ir tiesą. Tačiau, radusi gabų gynėją, tiesa pasiekia netgi vidutiniškai supratingą ir jau šiek tiek sugadintą žmogų. Kai aš klausydavausi Atalo, smerkiančio ydas, paklydimus ir įvairias gyvenimo blogybes, dažnai imdavau gailėtis žmonių giminės ir tikėjau, kad jis pakilęs virš žmogui pasiekiamų viršūnių. Jis pats sakėsi esąs karalius, bet man atrodė esąs didesnis už karalius, nes teisė ir juos. Kai jis pradėdavo girti skurdą ir įrodinėti, kad visa, kas nėra būtina, yra tik nereikalingas ir sunkus svoris, dažnai norėdavau išeiti iš mokyklos, pasidaręs skurdžiumi. Kai pradėdavo juoktis iš mūsų malonumų, girti skaistų kūną, blaivų stalą, dvasią, laisvą ne tik nuo neleistinų, bet ir nuo nereikalingų malonumų, aš norėdavau sutramdyti gerklę ir pilvą. Šį tą iš tų laikų, Lucilijau, aš išsaugojau iki šiol. Buvau viskam labai užsidegęs, tačiau po to, priverstas grįžti prie visuomeninių pareigų, išsaugojau tik kai kuriuos iš tų puikių sumanymų. Vis dėlto nuo to laiko visam gyvenimui atsisakiau austrių ir grybų. Juk tai ne maistas, o skanumynas, verčiantis vėl valgyti jau pasisotinus, lengvai išvaromas atgal ir per apačią, ir per viršų, o tai ir yra maloniausia ėdrūnams, kemšantiems daugiau negu telpa. Nuo to laiko visą gyvenimą nenaudoju tepalų,

13. 2035

nes maloniausiai kvepia niekuo nekvepiantis kūnas. Nuo to laiko į mano skrandį nepatenka vyno. Nuo to laiko visą gyvenimą vengiu vonių, nes esu įsitikinęs, jog šutinti kūną ir sunkti iš savęs prakaitą yra nenaudingas išlepimas. Prie kitų dalykų, kuriuos aš tada atmečiau, grįžau, tačiau ir jų neatsisakydamas žiūriu saikingumo, kuris artimesnis atsisakymui ir galbūt net sunkesnis už jį, nes ko nors atsisakyti yra lengviau negu būti saikingam. Kadangi pradėjau pasakoti, kaip, būdamas jaunas, ėmiausi filosofijos su didesniu polėkiu, negu užsiimu ja senatvėje, tai nebus gėda prisipažinti, kaip smarkiai buvau įsimylėjęs Pitagorą. Sotionas mums pasakojo, kodėl tas atsisakydavo valgyti gyvūnų mėsą ir kodėl po to Sekstijus padarė tą patį. Abu taip elgėsi dėl skirtingų, bet didingų priežasčių. Vienas manė, jog ir be kraujo praliejimo užtenka žmogui maisto, o kai žudymas teikia malonumo, žiaurumas tampa įpročiu. Jis pridurdavo, kad reikia apriboti prabangą, teigdamas, jog įvairus ir mūsų kūnui svetimas maistas kenkia sveikatai. Pitagoras tvirtino, jog tarp visų gyvų būtybių yra giminystės ryšių, ir jos keičiasi sielomis, pereinant šioms į kitus pavidalus. Vadinasi, jeigu tikėtume jo mokymu, nė viena siela nežūva, tik trumpą laiką ji būna viena, kol pereina, persilieja į kitą kūną. Kada nors pamatysime, per kokią laikų kaitą ji pereis ir kada ji, pakeitusi daugybę būstų, sugrįš į žmogų. Tuo tarpu jis skatina žmonių nusikaltimo ar tėvažudystės baimę, nes nežinodami galime kame nors užpulti tėvo sielą ir peiliu ar dantimis sužeisti kokio nors giminaičio sielą. Šias mintis Sotionas papildydavo ir savo įrodymais klausdamas: „Tu netiki, kad sielos pereina vis į kitus ir kitus kūnus ir kad tai, ką mes vadiname mirtimi, yra kelionė? Netiki, kad šiuose gyvuliuose, žvėryse ar vandens gyvūnuose glūdi kokio nors žmogaus siela? Netiki, kad niekas šiame pasaulyje nežūva, o tik keičia vietą, kad ne tik dangaus kūnai sukasi tam tikrais ratais, bet ir gyvos būtybės išnyksta ir sugrįžta, ir sielos keliauja ratu? Didieji vyrai tuo tikėjo. Taigi kol kas susilaikyk nuo sprendimo ir neda-

ryk nieko, kas prieštarautų tam. Jei visa tai tiesa, nevalgydamas gyvūnų, išvengsi nuodėmės, o jei netiesa — būsi saikingas. Ar labai daug žalos padarys tavo patiklumas? Juk aš atimu iš tavęs tik liūtų ir kranklių maistą". Tokių jo žodžių paveiktas, aš pradėjau nevalgyti mėsos, ir po metų tai jau buvo ne tik lengva, bet ir malonu. Man atrodė, kad mano dvasia tapo gyvesnė, nors ir šiandien aš netvirtinu, jog iš tiesų taip buvo. Klausi, kodėl atsisakiau šio įpročio? Mano jaunystė prabėgo Tiberijaus Cezario principato metais. Tuomet buvo gujami įvairūs svetimi papročiai, o kai kurių gyvūnų mėsos nevalgymas buvo laikomas prietaru. Tad, prašomas ne tiek šmeižto bijančio, kiek filosofijos nemėgstančio savo tėvo, aš grįžau prie ankstesnių įpročių. Jis nesunkiai mane įtikino geriau maitintis.

Atalas paprastai girdavo tą čiužinį, kuris neįdubdavo nuo kūno svorio. Tad, ir senas būdamas, aš naudoju tokį, ant kurio nelieka gulėjimo pėdsakų. Visa tai papasakojau norėdamas tau įrodyti, kaip karštai iš pradžių naujokėliai veržiasi prie gėrio, kai kas nors juos paragina, kai kas nors juos uždega. Bet po to, iš dalies dėl mokytojų, mokančių mus samprotauti, o ne gyventi, iš dalies dėl mokinių, kurie kreipiasi į mokytojus, norėdami tobulinti ne dvasią, o protą, kaltės, šis veržimasis atlėgsta, ir filosofija virsta filologija. Labai svarbu, su kokia nuostata imiesi to ar kito dalyko. Kuris nors būsimas gramatikas knaisiojasi po Vergilijų, nesuprasdamas, jog žymioji eilutė:

> Bėga tuo tarpu skubiai ir bėga negrįžtantis laikas[6]

reiškia, kad reikia nesnausti. Kas neskuba, tas atsilieka. Skubančios dienos gena mus ir pačios lekia pagrobdamos mus nejučiom. O mes viską atidedame ateičiai, delsiame, kai reikia bėgti galvotrūkčiais. Ne, jis pastebi, jog Vergilijus, kalbėdamas apie laiko greitumą, vis vartoja žodį „pralekia".

> Amžiaus geroji diena mirtingiems vargšams šioj žemėj
> Pralekia greit, ateina liūdna senatvė ir ligos,
> Prislegia vargo našta ir mirtis be gailesčio rauna[7].

Tas, kurio žvilgsnis nukreiptas į filosofiją, šias eilutes supras kaip dera ir pasakys: „Vergilijus niekuomet nesako, kad dienos „eina“, bet kad jos visada „lekia“, nes tai — pats greičiausias bėgimas iš visų, o pačios geriausios pralekia pirmos. Tai kodėl gi mes neraginame savęs, kad pavytume šį greičiausią dalyką? Tai, kas geriausia, praskrenda pro šalį, o lieka tai, kas prasčiausia. Kaip iš ąsočio pirmiausia išteka skaidrus vynas, o tai, kas sunkesnio ir drumzlinesnio, nusėda ant dugno, taip ir mūsų gyvenime pirmiausia praeina visa, kas geriausia. O mes leidžiame tai išgerti kitiems, sau palikdami tik nuosėdas. Tegul įstringa sieloje ir lyg orakulo ištarti įtikina mus šie žodžiai:

Amžiaus geroji diena mirtingiems vargšams šioj žemėj
Pralekia greit ...

Kodėl geroji? Todėl, kad apie likusias mes nežinome. Kodėl geroji? Todėl, kad, būdami jauni, galime mokytis, galime nukreipti į gėrį dar nesurambėjusią ir lanksčią sielą. Todėl, kad šis laikas tinka vargams, tinka gabumų lavinimui mokantis, tinka kūno grūdinimui dirbant. Likusieji metai yra tingesni, ne tokie palankūs ir arčiau pabaigos. Taigi stenkimės iš visos širdies ir, palikę visa, kas mus blaško, siekime vieno dalyko: laiku supraskime, kaip nepaprastai greitai bėga laikas, o ne tada, kai jis jau praėjęs. Kiekvieną dieną laikykime geriausia ir išnaudokime ją mūsų tikslams. Reikia sučiupti tai, kas bėga“. Skaitantis Vergilijų gramatiko akimis apie tai nemąstys. Jis negalvos, kad kiekviena diena yra geriausa, nes vėliau atsėlina ligos ir prislegia senatvė, kuri jau kybo virš galvos iki šiol manantiems, jog jie jauni. Jis sakys, kad Vergilijus visuomet gretina ligas ir senatvę. Dievaži, ne be pagrindo: juk senatvė — tai nepagydoma liga. Be to, jis paaiškins, kad poetas duoda senatvei pravardę, visuomet vadina ją „liūdna“:

ateina liūdna senatvė ir ligos...

Kitoje vietoje jis sako:

Tįso ten Ligos išblyškę, liūdna, nusiminus Senatvė[8]...

Nereikia stebėtis, kad iš to paties kiekvienas renkasi tik tai, kas tinka jo tyrinėjimams. Toje pačioje pievoje jautis ieško žolės, šuo — kiškio, o gandras — driežo. Kai Cicerono knygą „Apie valstybę" paima į rankas koks nors filologas, po to gramatikas, o dar vėliau filosofijai atsidavęs žmogus, kiekvienam iš jų rūpi skirtingi dalykai. Filosofas stebisi, kad įmanoma tiek daug pasakyti smerkiant teisingumą. Filologas, skaitydamas tą patį, pažymi štai ką: buvo du tokie romėnų karaliai; vienas iš jų neturėjo tėvo, kitas —motinos. Mat yra neaišku dėl Servijaus motinos, o Ankas neturėjo tėvo, jį vadina Numos anūku. Be to, jis paaiškins, jog tas, kurį mes vadiname diktatoriumi ir kurio tokį vardą randame istorijos veikaluose, senovės žmonių buvo vadinamas „tautos vadu". Šiandien tai įrodo augurų knygos[9] ir iš to vardo padarytas pavadinimas „raitelių vadas". Taip pat jis pažymės, kad Romulas žuvo per saulės užtemimą ir kad teisę kreiptis į tautą turėjo jau karaliai. Kai kurie, taip pat ir Fenestela, mano, jog apie tai buvo rašoma jau pontifikų knygose[10]. Jei tą pačią knygą išsivynios[11] gramatikas, jis pirmiausia nusirašys vaizdingus žodžius: Ciceronas sako „išties", užuot sakęs „iš tiesų", taip pat „savim", užuot — „savimi". Be to, gramatikas užsiims tais pasakymais, kurie per šimtmetį pasikeitė. Mat Ciceronas rašo: „Dėl jo įsikišimo esame grąžinti nuo kalkių ruožo". Dabar tą ruožą mes vadiname kreida, o senovės žmonės vadino kalkėmis[12]. Tada jis išrinks Enijaus eilutes, pirmiausia tas, kuriose rašoma apie Scipioną Afrikietį:

Nei priešas, nei pilietis jam
Atlygint negalės už triūsą ir žygius.

Jis pasakys, kad iš to galima suprasti, jog senovėje „triūsas" reiškė ne tiek pagalbą, kiek darbą. Enijus turįs galvoje darbą tvirtindamas, kad niekas — nei pilietis, nei priešas — negalėjo atlyginti Scipionui už jo

darbus. O laimingu jis laikys save atradęs, iš kur, kaip atrodo, Vergilijus bus paėmęs žodžius:

...padangių vartai didingi
Dunda virš jo galvos...[13]

Jis pasakys, kad Enijus perėmė tai iš Homero, o Vergilijus — iš Enijaus. Juk tame pačiame Cicerono veikale „Apie valstybę" yra Enijaus epigrama:

Jei tik leista kam nors užkopti į dievišką aukštį,
Man vienam atsivers vartai didieji dangaus.

Bet tam, kad ir aš pats, užsiimdamas kitais dalykais, nenusirisčiau į filologo ar gramatiko kelią, raginu ir klausyti filosofų, ir skaityti juos, jei norime pasiekti laimingą gyvenimą, o ne gaudyti senus žodžius ar naujadarus, nevykusius perkeltinės reikšmės pasakymus ar iškalbos figūras. Reikia ieškoti naudingų pamokymų ir didingų, narsių žodžių, kuriuos tuoj būtų galima pritaikyti. Juos išmokime taip, kad žodžiai taptų darbais. Mano nuomone, niekas mirtingiesiems nepadarė tiek bloga, kaip tie, kurie išmoko filosofijos kaip kokio nors parsiduodančio amato, kurie gyvena kitaip, negu moko gyventi. Atsidavę visoms pačių peikiamoms ydoms, jie patys gali būti puikiais beprasmiško mokymosi pavyzdžiais. Toks patarėjas suteiks man ne daugiau naudos negu jūros liga susirgęs vairininkas. Siaučiant bangoms, reikia laikyti vairą, kautis su pačia jūra, išplėšti bures iš vėjo valdžios. O ką įstengia apkvaitęs ir vemiantis laivo vadas? Argi mūsų gyvenimą audros svaido ne smarkiau už bet kokį laivą? Reikia ne kalbėti, bet vairuoti. Visa, ką jie sako, kuo giriasi miniai, yra ne jų: tą pasakė jau Platonas, tą — Zenonas, tą — Chrisipas, Poseidonijas, tą — didelis būrys mūsiškių ir panašių į juos. Patarsiu, kaip įrodyti, kad tavo ištarti žodžiai yra tavo: daryk taip, kaip sakai. Pasakęs, ką norėjau tau perteikti, dabar nusileisiu tavo prašymui ir kitame laiške surašysiu visa, apie ką klausei. Tuomet nepavargęs galėsi imtis to painaus dalyko, kurio klausytis reikia atsukus ir ištempus ausis. Lik sveikas.

ŠIMTAS DEVINTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Nori sužinoti, ar išminčius gali padėti išminčiui. Mes sakome, kad išminčius yra kupinas įvairaus gėrio ir jau pasiekęs viršūnę. Kyla klausimas, kaip dar kas nors gali būti naudingas tam, kuris pasiekė aukščiausiąjį gėrį. Vis dėlto geri žmonės padeda vienas kitam. Jie neleidžia užsnūsti dorybėms ir stengiasi išsaugoti išmintį tokią, kokia ji yra. Kiekvienam žmogui reikalingas kas nors, su kuriuo galėtų bendrauti ar kartu ieškoti. Patyrę kovotojai mankštinasi vienas su kitu, muzikantą išjudina tiek pat mokąs draugas. Išminčius taip pat privalo neleisti poilsiauti savo dorybėms: kaip jis pats išjudina save, taip ir kitas išminčius gali jį išjudinti. Kuo išminčius pagelbės išminčiui? Padrąsins, nurodys, kada kilniai pasielgti. Be to, išdėstys jam kai kuriuos savo apmąstymus, išmokys to, ką pats atrado. Juk ir išminčiui visuomet bus ką atrasti, bus kur išsilieti sielai. Blogas kenkia blogam ir daro jį dar blogesnį kurstydamas jo pyktį, pritardamas liūdesiui, girdamas malonumus. Blogiesiems blogiausia tuomet, kai susipina daugumos ydos. kai jų sugedimas susikaupia vienoje vietoje. Vadinasi, kai yra priešingai, doras žmogus bus naudingas doram. Kuo? — tu klausi.— Jis teiks jam daug džiaugsmo, sustiprins jo pasitikėjimą, o matant vienam kito ramybę, didės abiejų pasitenkinimas. Be to, jis perduos kai kurių žinių. Juk išminčius žino ne viską. Net jei ir žinotų, kitas gali surasti trumpesnį kelią ir pasakyti, kaip lengviau išspręsti visą reikalą. Aišku, išminčius išminčiui padės ne tik savo jėgomis, bet ir jėgomis to, kuriam pagelbsti. Anas ir vienas įstengtų susitvarkyti, bet net bėgikui padeda paraginantis žiūrovas. „Išminčius padeda ne kitam išminčiui, o pats sau. Žinok tai. Atimk iš jo jėgą, ir jis nieko nepadarys.“ Pradėjus taip kalbėti, galima tvirtinti, kad ir medus neturi saldumo: ragaujančiojo liežuvis ir gomurys turi taip prisitaikyti prie tokio skonio, kad jis arba patiktų, arba keltų pasibjaurėjimą. Juk yra žmo-

nių, kuriems medus atrodo kartus. Stiprybės reikia abiem: vienas turi įstengti padėti, kitas — būti pasiruošęs priimti paramą. „Kaip yra beprasmiška kaitinti,— sakoma,— tą, kuris įkaitęs iki aukščiausio laipsnio, taip ir pasiekusiam aukščiausiąjį gėrį yra nereikalingas pagalbininkas. Ar savo darbą išmanantis žemdirbys ieško patarėjo? Ar karys, apsiginklavęs tiek, kad gali saugus stoti į rikiuotę, prašo daugiau ginklų? Vadinasi, taip pat yra ir su išminčiumi. Jis pakankamai mokytas ir pakankamai apsiginklavęs gyvenimui." Į tai atsakau taip: net ir labiausiai įkaitusį reikia nuolatos kaitinti, kad išsilaikytų tas pats įkaitimo laipsnis. Kas nors pasakys: „Jis turi karščio savyje!" Pirma, čia lyginami skirtingi dalykai. Karštis yra vienas, o pagalba būna įvairi. Antra, labai karšto kūno daugiau nebeįkaitinsime, o išminčius neišsaugo savo sielos, jei neprisileidžia panašių į save draugų, su kuriais dalijasi savo dorybėmis. Be to, dorybės tarpusavy draugauja. Vadinasi, tas, kuris myli kito jam lygaus žmogaus dorybes ir kartu leidžia jam mylėti savąsias, yra naudingas. Panašumas džiugina, ypač kai tai, kas panašu, yra garbinga, kai panašūs moka ir pagirti, ir priimti vienas kito pagyrimą. Be to, niekas kitas nesugeba deramai paveikti išminčiaus sielos, išskyrus išminčių. Žmogų protingai paveikti gali tiktai žmogus. Vadinasi, kaip, norint paveikti protą, reikia proto, taip, norint paveikti tobulą protą, reikia tobulo proto. Sakome, jog mums padeda ir tie, kurie dovanoja mums tai, kas nėra nei gėris, nei blogis: pinigus, malonę, saugumą ir kitus vertingus arba gyvenime būtinus dalykus. Šitaip ir apie kvailį galime pasakyti, neva jis tuo padeda išminčiui. Bet padėti — tai paveikti sielą pagal prigimties reikalavimus, paveikti per savo dorybę ir dorybę to, kuris turi būti paveiktas. Tai privalo tapti gėriu ir tam, kuris padeda. Mankštindamas kito dorybę, jis mankština ir savąją. Bet net ir nekalbant apie aukščiausiąjį gėrį bei kaip jį pasiekti, išminčiai vis tiek gali padėti vieni kitiems. Išminčius privalo stengtis jau vien atrasti kitą išminčių, nes geram žmogui iš prigim-

ties yra brangus bet koks gėris, ir prie gero žmogaus prisirišame taip, kaip patys prie savęs.

Kad tai įrodytume, turime nuo šio klausimo pereiti prie kito: ar išminčius vienas svarstys savo reikalus, ar kvies ką nors patarti. Aišku, tai yra jam būtina, kai tik iškyla pilietiniai ir asmeniniai, sakytume, mirtingi reikalai. Čia išminčiui reikia svetimo žmogaus patarimo taip, kaip jam reikia gydytojo, vairininko, gynėjo, ginčo tarpininko. Vadinasi, išminčius kartais ir čia pagelbės išminčiui, ko nors jį pamokydamas. Bet jis bus naudingas ir esant dideliems, dieviškiems dalykams, kaip sakėme, kartu siekiant dorybės, sujungiant sielas ir apmąstymus. Be to, draugų meilė ir džiaugsmas dėl jų gerovės kaip dėl savo paties atitinka prigimtį. Jei to nedarysime, dorybė paliks mus, nes tik nuolatinės pratybos daro ją stiprią. Dorybė pataria deramai išnaudoti dabartį, apmąstyti ateitį, apsvarstyti ir įtempti proto jėgas. Lengviau įtemps protą ir viską supras tas, kuris pasitelkia ką nors į pagalbą. Tegul jis ieško arba tobulo vyro, arba tobulumo siekiančio ir jau esančio arti jo. Tas tobulas vyras bus naudingas, nes kartu su jo protu bus lengviau rasti sprendimą. Sakoma, kad žmogus akylesnis svetimuose reikaluose negu savo. Šis dalykas blogai baigiasi tiems, kuriuos apakina savimeilė, kuriems baimė atima sugebėjimą įžvelgti savo naudą. Tokie žmonės, tik atsidūrę saugioje vietoje, pradės ramiau mąstyti. Vis tiek yra dalykų, kuriuos net išminčiai geriau mato kituose negu savyje. Be to, išminčius suteiks išminčiui tą saldžiausią ir kilniausią pagalbą — „to paties norėti, to paties nenorėti"[1], o kartu tempiant jungą galima sukurti nuostabiausią kūrinį.

Įvykdžiau tai, ko prašei, nors iš tiesų tai yra dalykas, kurį aš apžvelgsiu savo dorovės filosofijos knygose. Neužmiršk to, ką dažnai tau kartoju: tokiais svarstymais nieko nepasiekiame, nieko kito, tik aštriname savo sąmojį. Aš vis grįžtu prie to paties klausimo: kuo man tai padeda? Tegu padaro mane drąsesnį, teisingesnį, saikingesnį. Man ne pratybų trūksta: man gydytojo reikia. Kodėl prašai manęs nenaudingų žinių? Esi man

žadėjęs didžių dalykų. Reikalauk jų, išmėgink. Sakei, jog aš nedrebėsiu, net jei aplink žybčios kardai, net jei ašmenys lies mano gerklę. Sakei, jog būsiu ramus, net jei aplink mane liepsnos gaisrai, net jei pagrobęs mano laivą netikėtas sūkurys blaškys jį po jūrą. Suteik man tokią ramybę, kad niekinčiau malonumą ir garbę! Tiktai po to išmokysi išnarplioti supainiotus dalykus, suvokti dviprasmybes, įžvelgti tai, kas neaišku. O dabar mokyk to, kas yra būtina. Lik sveikas.

ŠIMTAS DEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Sveikinu tave iš savo dvaro palei Nomentą ir linkiu, kad būtum geranoriškas, tai yra palankių dievų, kurie atlaidūs ir maloningi tam, kuris pats sau yra palankus. Šiais laikais atsisakyk kai kam labai patinkančios minties, jog kiekvienam iš mūsų duotas globėjas — dievas, jei ne iš pirmųjų gretų, tai bent žemesnis, iš tų, kuriuos Ovidijus vadina „dievais iš prastuomenės"[1]. Tačiau noriu, kad, atsikratęs šios klaidos, tu prisimintum, jog tuo tikėjusieji mūsų protėviai buvo tikri stoikai[2]: jie kiekvienam priskyrė Genijų arba Junoną. Vėliau pamatysime, ar dievai turi laiko rūpintis kiekvieno žmogaus reikalais, tuo tarpu tebūnie tau žinoma, jog nesvarbu, ar esame išrinktieji, ar paniekinti ir palikti likimo valiai, tu negali prakeikti žmogaus baisiau negu prakeikdamas, kad jis susipyktų su savimi. Tu neprivalai trokšti, kad dievai nekęstų to, kurį tu laikai esant vertu bausmės. Jie jo nekenčia, nors ir atrodytų, jog jis klesti jų globojamas. Pasitelk visą savo stropumą ir įsižiūrėk, kokie iš tiesų yra mūsų reikalai, o ne kokiais jie laikomi. Tu pamatysi, kad daugiau blogio mums gresia negu jo atsitinka. Kaip dažnai sėkmės priežastis ir pradžia būna įvykis, vadinamas nelaime! Kaip dažnai visų sveikinamas dalykas pasirodo esąs laiptelis, vedantis prie be-

dugnės krašto, kiek kartų jis dar aukščiau iškėlė jau ir taip iškilusį žmogų, lyg iš ten, kur jis stovėjo iki šiol, būtų buvę smagu kristi! Tačiau pats kritimas nėra blogis, jei tik matai ribą, žemiau kurios prigimtis jau nieko neįstengia nublokšti. Visų dalykų pabaiga yra arti, kartoju, arti ir toji vieta, iš kurios išvaromas laimingasis, ir toji, iš kurios išvedamas nelaimingasis. Mes patys didiname atstumą iki šių vietų, ilginame kelią viltimi ir baime. Tačiau jei esi išmintingas, matuok viską pagal įprastą žmogaus padėtį: apribok ir tai, kuo džiaugiesi, ir tai, ko bijai. Verta ilgai nesidžiaugti, kad nereikėtų ilgai bijoti. Bet kodėl gi aš tik sumažinu šį blogį? — Nemanyk, kad reikia ko nors bijoti. Tuščias dalykas yra tai, kas mus jaudina ir gąsdina. Nė vienas neišsiaiškiname, kur yra tiesa, bet vienas kitą užkrečiame baime. Nė vienas neišdrįstame imtis to, kas kelia nerimą, ištirti savo baimės prigimtį ir pažiūrėti, ar ten esama gėrio. Ligi šiol tikime klaidinga ir tuščia pasaka, nes ji nėra atskleista. Supraskime, kaip svarbu įdėmiai įsižiūrėti: galų gale pamatysime, kad bijome to, kas taip trumpa, taip netvirta, taip nepavojinga. Mūsų protuose viešpatauja tokia pati painiava, kokią matė Lukrecijus:

> Juk kaip vaikai šiurpioj tamsybėje bijo ir dreba
> lygiai ir mes dažnai dienos metu išsigąstam[3]...

Kaipgi yra? Ar esame kvailesni už vaiką, jei drebame vidury dienos? Ne, Lukrecijau, mes drebame ne dienos vidury, mes patys paverčiame viską naktimi! Nematome, nei kas mums kenkia, nei kas padeda. Visą gyvenimą bėgiojame nesustodami ir nepasižiūrėdami, kur statome koją. Matai, kokia beprotybė — šitas veržimasis per tamsą. O mes, dievaži, tik ir stengiamės, kad mus pašauktų ten kuo vėliau; ir nors patys nežinome, kur veržiamės, vis dėlto nesustodami greitai veržiamės tuo pačiu keliu. Tačiau jei norėtume, gali ir pašvieseti. Tai įmanoma tik vienu būdu: jei žmogus stengsis pažinti dieviškus ir žmogiškus dalykus; jei ne tik pasiners į tą pažinimą, bet ir prisisotins jo; jei, net ir puikiai visa tai suvokdamas, vis grįš prie jo

ir dažnai pritaikys žinias sau; jei tyrinės, kas yra gėris ir kas — blogis ir kodėl šie vardai vartojami klaidingai; jei tyrinės, kas yra gėdinga, garbinga, lemtinga. Žmogaus proto smalsumas čia nesustoja. Jis nori pažvelgti ir už pačios visatos, sužinoti, kur ji veržiasi, iš kur atsirado, prie kokio tikslo skuba galvotrūkčiais lėkdami visi daiktai. Tačiau mes atplėšėme sielą nuo šio dieviško regėjimo, nusviedėme ją į purvą ir menkybę, kad ji taptų godumo verge, kad, palikusi pasaulį, jo ribas ir visa judinančius viešpačius, raustųsi žemėje ir ieškotų, kokį dar blogį iš jos iškasti, nepasitenkindama tuo, kas yra čia pat. Mūsų dievas ir tėvas arti mūsų padėjo tai, kas mums gera, nelaukdamas, kol ieškosime, ir davė jis viską pats, o tai, kas mums kenkia, kuo giliau paslėpė. Negalime niekuo skųstis, išskyrus pačius save: mes patys prieš gamtos valią iškėlėme į paviršių visa, kas mums pražūtinga, ką gamta buvo paslėpusi. Pasmerkėme sielą malonumui, kuriam atlaidumas yra visų nelaimių pradžia; atidavėme ją puikybei ir šlovės siekimui ir kitoms tiek pat beprasmiškoms ir tuščioms vilionėms. Ką daryti dabar raginu tave? Nieko nauja, juk ne nuo naujų ligų ieškome vaistų. Pirmiausia tu pats sau turi išaiškinti, kas yra būtina, o kas — nereikalinga. Tai, kas būtina, visada šalia tavęs, o to, kas nereikalinga, visuomet reikia ieškoti, ir labai stengiantis. Nėra ko per daug girtis, jeigu paniekinai auksinę lovą ar brangakmeniais išpuoštus indus. Argi niekinti tai, kas nereikalinga, yra dorybė? Žavėkis savimi tada, kai paniekinsi būtinus dalykus. Nedaug esi pasiekęs, jei gali gyventi be karališkos prabangos, jei netrokšti po tūkstantį svarų sveriančių šernų, užjūrio paukščių liežuvėlių ar kitokių išsigimėliškos, niekinančios visą gyvūną ir besirenkančios tik tam tikras jo dalis, prabangos dalykų. Žavėsiuosi tavimi tuomet, kai atsisakysi net prastos duonos, kai įtikinsi save, jog žolė želia ne tik gyvuliams, bet, kai reikia — ir žmonėms, kai patirsi, kad ir medžių ūgliai gali prikimšti pilvą, į kurį sudedame tiek brangaus maisto, tarsi jis jį saugotų. Jį galima pripildyti ir be įnorių. Argi svarbu, ką jis gaus, jeigu

viską, kad ir ką bus gavęs, vis tiek pavers nieku?! Tau džiugu, kai ant stalo išdėliojama visa, kas sugaunama sausumoje ir jūroje. Vieni tau malonesni, kai paduodami švieži, kiti — kai iki to buvo ilgai penimi bei tukinami, kad po to plauktų taukais. Tave džiugina išradingai išrūkyti valgiai. Tačiau, dievaži, patekęs į pilvą, šis taip rūpestingai ieškotas ir įvairiai paruoštas maistas virs tuo pačiu mėšlu. Nori išmokti niekinti gardėsius? Pažiūrėk, kuo jie virsta. Prisimenu, visiems labai žavintis, Atalas yra kalbėjęs šitaip: „Ilgai man darė įspūdį turtai. Apstulbdavau, kai vienur ar kitur kas nors sublizgėdavo, maniau, jog tai, kas paslėpta, yra panašu į tai, kas matoma. Bet per vienas iškilmes pamačiau visus sostinės aukso bei sidabro raižinius ir už auksą bei sidabrą vertingesnes brangenybes, pamačiau įvairiausių spalvų audinių, atvežtų iš kraštų, svetimų ne tik mums, bet ir mūsų priešams. Vienur mačiau žavingų, puikiai išpuoštų berniukų, kitur — moterų būrius ir visa kita, ką rodė visa valdanti laimė, apžvelgdama savo išteklius. Visa tai, tariau sau, yra ne kas kita, kaip jau ir taip neramių žmonių aistrų kurstymas. Ko nori šis lobių šėlsmas? Ar čia susirenkame mokytis godumo? O aš, dievaži, iš čia išsinešu mažiau norų negu atsinešiau. Niekinu turtus ne todėl, kad jie nereikalingi, bet todėl, kad jie — niekingi. Ar tu nematei, jog toji eisena, nors buvo lėta ir nesusigrūdusi, praėjo per keletą valandų? Nejaugi visą mūsų gyvenimą užima tai, kas neįstengė užimti visos dienos? Prisidėjo dar vienas dalykas: lobiai man pasirodė nereikalingi nei jų savininkams, nei žiūrovams. Dabar kiekvieną kartą, kai kas nors panašaus patraukia mano žvilgsnį — ar prašmatnus namas, ar išpuošta vergų minia, ar neštuvai ant galingų tarnų pečių, aš pats sakau sau: „Kuo tu žaviesi? Ko stulbsti? Juk tai — iškilmės. Tai yra paroda, o ne nuosavybė: bežavėdama ji ir išnyksta. Geriau pasuk prie tikrųjų turtų. Mokykis būti patenkintas mažu ir narsiai bei smarkiai sušuk: „Turime vandens, turime košės, vadinasi, mes su pačiu Jupiteriu varžysimės dėl laimės!" Bet, meldžiu tave, varžykimės ir ne-

turėdami šito. Gėda auksą ir sidabrą laikyti laimingu gyvenimu, bet taip pat gėda juo laikyti vandenį ir košę. Ką daryti, jei ir jų nebus? Klausi, koks yra vaistas nuo skurdo? — Badui galą padaro badas. Antra vertus, koks skirtumas, kupeta ar šiaudas verčia tave vergauti? Argi svarbu, kokio didumo yra tai, ko likimas gali tau neduoti? Net vanduo ir košė ne tik nuo tavo valios priklauso. O laisvas yra ne tas, į kurį likimas turi mažai teisių, bet tas, į kurį jis visai neturi teisių. Taip yra: jei trokšti varžytis su Jupiteriu, kuris nieko nenori, reikia pačiam nieko nenorėti". Atalas taip kalbėjo mums, o prigimtis tai pasako visiems. Dažnai apie tai mąstydamas, pasidarysi iš tikrųjų laimingas, o ne atrodysi esąs laimingas, tai yra atrodysi esąs laimingas pats sau, o ne kitiems. Lik sveikas.

ŠIMTAS VIENUOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Klausi, kaip lotyniškai pavadinti sofizmus. Daugelis bandė juos pavadinti, bet nė vienas iš pavadinimų neprilipo. Matyt, pavadinimo kratėmės todėl, kad neperėmėme ir nevartojome paties dalyko. Tačiau, mano regis, labiausiai tinka Cicerono vartotas žodis „išvedžiojimai". Jiems atsidavęs žmogus tik rezga painius klausimėlius, neduodamas naudos gyvenimui, nesidarydamas nei narsesnis, nei saikingesnis, nei kilnesnis. O tas, kuris filosofiją laiko savo vaistais, įgyja milžino širdį, pasitiki savimi, yra nenugalimas ir, priėjus arčiau, atrodo dar stambesnis. Kaip dideliuose kalnuose, kurių aukščio nematyti iš tolo, o tik priartėjus pasidaro aišku, kokios stačios jų viršūnės, taip, mielas Lucilijau, yra ir su tikru, o ne tariamu filosofu. Stovi jis aukštumoje, keldamas susižavėjimą, didžiadvasis tikrosios didybės žmogus. Ne storapadžiai batai jį kelia, jis nevaikšto pasistiebęs ant pirštų galų kaip tie, kurie apgaulingai didina savo ūgį, norėdami atrodyti esą aukštesni negu yra iš tikrųjų. Jis patenkintas savo

ūgiu. Kodėl gi turėtų būti nepatenkintas, jeigu užaugo ligi ten, kur nepasiekia likimo rankos? Jis iškilęs virš žmogiškų reikalų ir, esant bet kokioms aplinkybėms, lieka ištikimas sau — ar gyvenimas sėkmingai žengia, ar blaškosi eidamas per vargus ir sunkumus. Tokio pastovumo negali suteikti minėti išvedžiojimai. Jie linksmina sielą, bet neteikia naudos, nuveda filosofiją iš aukštumų į slėnį. Nedraudžiu retkarčiais tau jais užsiimti, tačiau tik tada, kai norėsi padykinėti. Didžiausia jų blogybė ir yra tai, kad jie turi tam tikro žavesio, apima ir gaišina skvarbumo regimybės suviliotą protą, kai jį šaukia daugybė reikalų, kai vargu ar viso gyvenimo užteks išmokti vienam dalykui — niekinti gyvenimą. „Kaip,— tu paklausi,— ne valdyti gyvenimą?“ Tai — šalutinis uždavinys, gyvenimą valdyti įmanoma tik jį paniekinus. Lik sveikas.

ŠIMTAS DVYLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Prisiekiu, noriu tavo draugą lavinti ir mokyti taip, kaip tu trokšti. Bet jis pasirodo esąs per daug kietas, tiksliau, per daug minkštas — o tai yra dar blogiau — ir palaužtas ilgalaikių blogų įpročių. Pateiksiu tau pavyzdį iš savo amato[1]. Ne kiekvieną vynuogę galima skiepyti: jeigu ji sena ar tuščiavidurė, jeigu ji netvirta ar menka, tai arba nepriims skiepo, arba jo nemaitins ir nepriaugins prie savęs, neperims jo savybių ir prigimties. Taigi paprastai tokią vynuogę nupjauname aukštai virš žemės, kad nepasisekus galėtume išmėginti laimę antrą kartą, pakartodami skiepijimą prie pat žemės. Tas, apie kurį rašai ir kurį pavedi man, neturi jėgų: jis pasidavė savo ydoms. Jis iš karto ir nuvyto, ir surambėjo. Neįstengia priimti proto daigų, neįstengia jų maitinti. „Bet jis pats to nori.“ Netikėk. Nesakau, kad jis tau meluoja: jis mano, kad iš tiesų nori. Prabanga jam įkyrėjo, bet greitai jis vėl susitaikys su ja. „Tačiau jis sakosi esąs nepatenkintas savo gyvenimu.“

Nesiginčiju. O kas gi juo patenkintas? Žmonės ir myli savo ydas, ir nekenčia jų. Apie jį spręsime tuomet, kai jis įrodys mums, jog iš tikrųjų negali pakęsti palaidumo. Dabar jis su juo tik nesutaria. Lik sveikas.

ŠIMTAS TRYLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Nori, kad parašyčiau tau, ką manau apie taip dažnai mūsų šalininkų keliamą klausimą: ar teisingumas, narsa, išmintis ir kitos dorybės yra gyvos būtybės. Tokiomis subtilybėmis, brangiausias Lucilijau, ir pasiekėme tai, kad žmonėms mes darome įspūdį, jog savo protus užimame tuščiais pratimais ir beprasmiškais svarstymais trumpiname savo dykinėjimą. Tačiau įvykdysiu tavo prašymą ir išdėstysiu, ką apie tai mano mūsų šalininkai. Bet pareiškiu, jog aš pats esu kitokios nuomonės: manau, kad yra dalykų tik baltus sandalus ir trumpą apsiaustą dėvintiems žmonėms[1]. Taigi pasakysiu, kas įkvėpdavo senovės žmones arba ką įkvėpdavo senovės žmonės. Aišku, kad siela yra gyva, nes ji daro mus gyvus, ir iš jos gyvos būtybės gavo savo vardą[2]. O dorybė yra ne kas kita, kaip tam tikra sielos būsena; vadinasi, ji yra gyva. Be to, dorybė ką nors veikia, o veikti įmanoma tik judant. Jeigu jai būdingas tik gyvoms būtybėms būdingas judėjimas, tai ji — gyva būtybė. „Jeigu dorybė yra gyva būtybė,— teigiama,— tai ir ji pati turi dorybę“. O kodėl jai neturėti pačios savęs? Kaip išminčius viską daro dorybės pagalba, taip dorybė — savo pačios pagalba. „Vadinasi, gyvos būtybės yra ir visi menai, ir visa, ką mes manome ir aprėpiame protu. Vadinasi, šiose ankštose krūtinėse knibžda daug tūkstančių gyvų būtybių, ir kiekvienas iš mūsų esame gyvų būtybių aibė, arba mumyse yra daugybė gyvų būtybių.“ Tu klausi, ką galima į tai atsakyti? Kiekvienas iš šių minėtų daiktų yra gyva būtybė; bet visi kartu jie nebus gyvų būtybių daugybė. Kodėl? Pasakysiu tau, jei labai įsigilinsi ir susikaupsi. Pavienė gyva

būtybė privalo turėti savo tam tikrą esmę. Bet visos jos turi tik vieną sielą. Vadinasi, jos gali egzistuoti po vieną, bet negali egzistuoti kaip daugybė. Aš esu ir gyva būtybė, ir žmogus; tačiau tu nepasakysi, kad mūsų yra du. Kodėl? Todėl, kad turėtume egzistuoti po vieną. Aš taip pasakysiu: kad būtų du, vienas turi būti atskirtas nuo kito. O tai, kas yra daugeriopa viename, turi vieną prigimtį, taigi egzistuoja kaip vienas. Ir mano siela yra gyva būtybė, ir aš esu gyva būtybė, tačiau mes nesame dvi būtybės. Kodėl? Todėl, kad siela yra dalis manęs. Bet koks dalykas yra skaičiuojamas atskirai tik tada, kai egzistuoja savarankiškai. O būdamas sudedamoji ko nors kito dalis, negali būti laikomas atskira būtimi. Kodėl? Pasakysiu tau: tai, kas yra pavienė būtis, turi priklausyti sau, būti tik savo nuosavybe ir būti kažkas užbaigta ir nepriklausoma savaime. Aš jau pareiškiau, jog pats esu kitokios nuomonės. Juk jeigu sutiksime su šiuo teiginiu, tai gyvos būtybės bus ne tik dorybės, bet ir priešingi joms dalykai — ydos bei aistros, pavyzdžiui, pyktis, baimė, liūdesys, įtarumas. Toliau šitaip mąstant, gyvomis būtybėmis reikės pripažinti visas mintis, visus sumanymus. Su šituo niekaip neįmanoma sutikti. Juk ne visa, kas kyla iš žmogaus, yra žmogus. Klausiama: „Kas yra teisingumas? Tam tikra sielos būsena. Vadinasi, jei siela yra gyva būtybė, tai teisingumas taip pat yra gyva būtybė". Jokiu būdu ne. Jis yra ir sielos būsena, ir tam tikra jėga. Ta pati siela įgauna įvairių pavidalų, bet kiekvieną kartą, darydama ką nors kita, ji nepasidaro kita gyva būtybė. Tai, kas kyla iš sielos, taip pat nėra gyva būtybė. Jei teisingumas yra gyva būtybė, jei tokia yra drąsa, jei tokios yra ir kitos dorybės, tai ar jos kartais nustoja būti gyvos būtybės, o po to vėl atsiranda, ar visuomet egzistuoja? Dorybės negali išnykti. Vadinasi, sieloje glūdi nesuskaičiuojama daugybė gyvų būtybių. „Daugybės nėra,— sakoma,— nes visa kyla iš vieno, visa yra to paties dalys ir nariai." Taigi sielą turime įsivaizduoti tarytum daugiagalvę hidrą, kurios kiekviena galva kaunasi pati ir pati gelia. Tačiau nė viena iš tų galvų nėra

gyva būtybė, bet visos jos — vienos būtybės galvos, jos visos sudaro vieną gyvūną. Niekas nesako, kad chimeroje[3] yra gyvas liūtas ar slibinas, nes jie yra tik jos dalys. O dalys nėra gyvūnai. Kuo remdamasis tu darai išvadą, kad teisingumas yra gyva būtybė? „Jis veikia,— sakoma,— ir teikia naudos. O kas veikia ir teikia naudos, tam būdingas judėjimas, o kam būdingas judėjimas, tas yra gyva būtybė.“ Tai būtų teisinga, jeigu jis turėtų savo judėjimą; tačiau teisingumas pats savaime nejuda, jis juda tik sielos dėka. Kiekviena gyva būtybė iki mirties yra tokia pati, kokia gimė: žmogus iki mirties būna žmogumi, arklys — arkliu, šuo — šunimi. Jie negali virsti kuo nors kitu. Teisingumas, tai yra tam tikra sielos būsena, yra gyva būtybė. Tarkime, kad tuo patikėjome. Tuomet ir drąsa, būdama tam tikra sielos būsena, yra gyva būtybė. Kokios sielos? Ar tos, kuri ką tik buvo teisingumas? Bet ji lieka pirmojoje gyvoje būtybėje ir negali pereiti į kitą gyvą būtybę, o privalo likti ten, kur pirmiausia pradėjo būti. Be to, viena siela negali priklausyti dviem gyvoms būtybėms, tuo labiau — daugeliui. Jei teisingumas, drąsa, susivaldymas ir kitos dorybės yra gyvos būtybės, kaip jos gali turėti vieną sielą? Reikia, kad kiekviena iš jų turėtų savo sielą, arba jos nėra gyvos būtybės. Vienas kūnas negali priklausyti daugeliui gyvūnų. Mūsų priešininkai ir patys tai pripažįsta. Kas tada yra teisingumo kūnas? Siela. Kaip? O kas yra drąsos kūnas? Ta pati siela. Bet juk negali vienas kūnas priklausyti dviem gyvoms būtybėms. „Tačiau ta pati siela,— sakoma,— įgyja ir teisingumo, ir drąsos, ir susivaldymo pavidalą.“ Taip galėtų būti, jei siela, tapusi teisingumu, nebebūtų drąsa, o tapusi drąsa, nebebūtų susivaldymas; betgi visos dorybės egzistuoja kartu. Tad kaip dorybės gali būti atskiros būtybės, jei yra tik viena siela, galinti sukurti tik vieną gyvą būtybę? Pagaliau jokia gyva būtybė nėra kitos gyvos būtybės dalis. Teisingumas yra sielos dalis, vadinasi, jis nėra gyva būtybė. Man regis, kad aš vargstu įrodinėdamas akivaizdų dalyką. Dėl to reikėtų labiau piktintis negu ginčytis. Jokia gyva būty-

bė nėra kitos gyvos būtybės dalis. Įsižiūrėk į jų kūnus: kiekvienas turi savo spalvą, savo pavidalą ir savo dydį. Prie kitų dalykų, verčiančių žavėtis dieviškojo kūrėjo protu, priskiriu ir tai, kad tokioje daiktų daugybėje jis niekada nepasikartojo: net iš pažiūros panašūs daiktai, palyginus juos, pasirodo esą skrtingi. Kiek rūšių lapų jis sukūrė! Ir kiekvienas išskirtas savu ženklu. Kiek gyvūnų! Ir nė vienas iš jų nesutampa su kitu, būtinai kuo nors skiriasi. Jis pats iš savęs pareikalavo, kad visa, kas yra kitos rūšies, būtų ir nepanašu, ir nevienoda. Visos dorybės, pasak jūsų, yra vienodos. Vadinasi, jos nėra gyvos būtybės. Kiekviena gyva būtybė veikia pati savaime, o dorybė savaime neveikia, tik kartu su žmogumi. Visos gyvos būtybės yra arba protingos, kaip žmonės ir dievai, arba neprotingos, kaip žvėrys ir gyvuliai. Dorybės tikrai yra protingos. Bet jos nėra nei žmonės, nei dievai. Vadinasi, jos nėra gyvos būtybės. Kiekviena protinga būtybė, kad veiktų, turi būti pirmiausia paskatinta veikti kokio nors daikto reginio, po to ji turi pajusti akstiną judėti, ir pagaliau jai reikia pritarimo, sustiprinančio tą akstiną. Pasakysiu, kas yra pritarimas. Man reikia pasivaikščioti. Vaikštinėsiu tik tada, kai būsiu sau įsakęs tai ir pats pritaręs šiai savo nuomonei. Man reikia sėdėti. Sėdėsiu tik po tokio paties pritarimo. Dorybėje tokio pritarimo nėra. Įsivaizduok, pavyzdžiui, įžvalgumą. Kaip jis gali pritarti minčiai „Man reikia pasivaikščioti"? Prigimtis šito nenumatė. Mat įžvalgumas rūpinasi tuo, kam jis priklauso, o ne pačiu savimi. Juk jis negali nei vaikščioti, nei sėdėti. Vadinasi, jis neturi galimybės pritarti, nėra protinga gyva būtybė. Jei dorybė yra gyva būtybė, tai ji yra protinga būtybė. Bet ji nėra protinga būtybė. Vadinasi, ji nėra gyva būtybė. Jei dorybė yra gyva būtybė, o dorybė yra gėris, tai ar gėris yra gyva būtybė? Taip, mūsų šalininkai tai pripažįsta. Gelbėti tėvą yra gėris, išmintingai pareikšti savo nuomonę senate yra gėris, teisingai spręsti yra gėris. Vadinasi, ir tėvo išgelbėjimas yra gyva būtybė, ir išmintingas nuomonės pareiškimas senate yra gyva būtybė. Nueiname taip

toli, kad negali susilaikyti nesijuokęs: išmintingai tylėti yra gera, pietauti yra gera, vadinasi, ir tyla, ir pietūs yra gyvos būtybės! Aš, dievaži, nenustosiu šaipytis ir juoktis iš šių įžvalgių kvailysčių. Jei teisingumas ir drąsa yra gyvos būtybės, tai jie — ir žemiškos būtybės. Kiekviena žemiška būtybė šąla, alksta, trokšta. Vadinasi, teisingumas šąla, drąsa alksta, atlaidumas trokšta. Kas toliau? Gal paklausti jų, kokia tų gyvų būtybių išvaizda? Žmogaus, arklio ar žvėries? Jei jie suteikė joms apvalų pavidalą kaip dievybės, tada aš paklausiu, ar godumas ir palaidumas, ir beprotybė taip pat yra apvalūs. Juk tai — taip pat gyvos būtybės. Jei jie ir jas suapvalins, pasiteirausiu, ar atsargus vaikščiojimas yra gyva būtybė. Jie būtinai turi tai pripažinti, o po to pasakyti, jog vaikščiojimas yra gyvas ir netgi apvalus. Nemanyk, kad aš pirmas iš mūsiškių kalbu ne taip, kaip parašyta, o remiuosi savo nuomone. Jau Kleantas ir jo mokinys Chrisipas nesutarė dėl to, kas yra vaikščiojimas. Kleantas sako, jog tai yra dvasios, kuri pereina iš pagrindo į kojas, reikalas, o Chrisipas mano, jog tai — paties pagrindo reikalas. Kodėl gi paties Chrisipo pavyzdžiu kiekvienas iš mūsų negali pripažinti savęs sau laisvu ir išjuokti tą daugybę gyvų būtybių, kurių ir visas pasaulis nesutalpintų? Sakoma: „Dorybės nėra gyvų būtybių daugybė, tačiau jos gyvos būtybės. Kaip koks nors žmogus yra ir poetas, ir oratorius, tačiau jis yra vienas asmuo, taip ir dorybės yra gyvos būtybės, bet jų nėra daugybė. Ta pati siela yra ir teisinga, ir išmintinga, ir drąsi siela, tik tam tikru būdu prisitaikanti prie kiekvienos dorybės“. Gerai, ginčas baigtas. Mat ir aš kol kas pripažįstu, jog siela yra gyva būtybė, nors vėliau pažiūrėsiu, ką galutinai dėl to nuspręsiu. Tačiau aš neigiu, kad jos veiksmai yra gyvos būtybės. Antraip ir visi žodžiai, ir visos eilės bus gyvos būtybės. Juk jeigu išmintinga kalba yra gėris, o kiekvienas gėris — gyva būtybė, tai ir kalba yra gyva būtybė. Išmintingos eilės yra gėris, o kiekvienas gėris yra gyva būtybė; vadinasi, eilės — gyva būtybė.

Taigi

Žygį apgiedu ir vyrą, kuris iš Trojos pakrančių[5]

yra gyva būtybė. Tačiau jie negalės pavadinti jos apvalia, nes ji turi šešias pėdas[6]. „Po šimts pypkių,— sakai tu.— Dabar labiausiai tinka užsiimti šiais raizgalais!“ Bet aš sprogstu iš juoko, kai įsivaizduoju, kad gyvos būtybės yra ir solecizmas, ir barbarizmas, ir silogizmas, ir kai lyg dailininkas pritaikau jiems deramą išvaizdą. O mes svarstome tai suraukę antakius, apniukusia kakta! Šiuo atveju negaliu nepakartoti Celiano žodžių: „O nuobodžios kvailystės!“ Juokinga visa tai!

Verčiau siekime to, kas mums naudinga ir išganinga. Klauskime, kaip įgyti dorybių ir kaip rasti į jas kelią. Mokyk mane ne to, kad drąsa yra gyva būtybė, bet to, kad jokia gyva būtybė nėra laiminga be drąsos, jei neįgijo stiprybės prieš atsitiktinius dalykus ir mintyse nenugalėjo visų nelaimių, dar jų nepatyrusi. Kas yra drąsa? Nenugalima žmogaus silpnumo apsauga. Kas ja apsitvėrė, tas saugus iškęs šio gyvenimo apgulimą, nes naudosis savo jėgomis ir savo ginklais. Čia noriu tau pateikti Poseidonijo nuomonę: „Nėra pagrindo manyti, jog nuo pavojų tave apsaugos likimo ginklai. Kaukis savais! Likimas neapginkluoja prieš save patį. Taigi net tie, kurie apsiginklavę sutinka priešus, prieš jį yra beginkliai“. Nors Aleksandras nuniokojo ir privertė trauktis ir persus, ir hirkanus[7], ir indus, ir visas tautas, esančias iki Rytų vandenyno, bet pats, vieną draugą užmušęs, o kitą praradęs[8], gulėjo tamsoje, vieną kartą sielvartaudamas dėl savo nusikaltimo, o kitą — liūdėdamas dėl praradimo. Nugalėjęs tiek karalių ir tautų, palinko po pykčio ir liūdesio našta. Juk jis stengėsi valdyti viską, išskyrus aistras. Kaip baisiai klysta žmonės, trokštantys už jūrų išplėsti savo viešpatavimo teisę ir laikantys save nepaprastai laimingais, jei valdo daug provincijų ir prie senų prijungia naujas! Jie nežino, kas yra beribis ir prilygstantis dieviškam karaliavimas. Juk didžiausia valdžia yra valdyti save. Tegu ji moko mane, koks šventas yra teisingumas, saugantis svetimą gėrį ir nesiekiantis sau nieko, išskyrus

galimybę reikštis. Tegul jam nerūpi nei tuščiagarbiškumas, nei šlovė; tegul jis būna patenkintas pats savimi. Tegul kiekvienas pirmiausia įtikina save štai kuo: „Aš turiu būti teisingas be atlyginimo". Maža to. Nuo šiol tegul įtikina save štai kuo: „Aš su džiaugsmu atiduodu viską šiai pačiai gražiausiai dorybei". Tegul visi tavo sumanymai kuo toliau nukryps nuo asmeninės naudos. Nežiūrėk, koks atlyginimas laukia už teisingą poelgį, didesnis atpildas slypi pačiame teisingume. Prie to pridurk ir neseniai mano pasakytą tau mintį: nesvarbu, ar daugelis žino apie tavo teisingumą. Kas nori paskelbti apie savo dorybę, tas rūpinasi ne dorybe, bet garbe. O ar tu nenorėtum būti teisingas be šlovės? Dievaži, dažnai už teisingumą pelnysi nešlovę. Ir tuomet, jeigu esi išmintingas, tegul tave džiugins blogos kalbos apie gerus tavo darbus. Lik sveikas.

ŠIMTAS KETURIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Klausi, kodėl kai kada atsiranda bloga iškalba ir kaip žmonių protuose išsirutulioja polinkis į tam tikras ydas, nes kartais klesti išpūstas, o kartais — iškleręs ar lyg daina ištęstas stilius. Kodėl vienais laikais patinka drąsios ir neįtikimos, kitais — nebaigtos ir paslaptingos, daugiau numanomos negu išgirstamos mintys? Kodėl vienu metu buvo piktnaudžiaujama perkeltinėmis prasmėmis? Apie tai tu daug kartų esi girdėjęs, o graikai turi net priežodį: koks žmonių gyvenimas, tokia ir kalba. Kaip kiekvieno žmogaus minčių reiškimo būdas yra panašus į jį patį, taip vyraujanti iškalbos rūšis atspindi visuomenės papročius. Kai valstybės tvarka pašlijusi ir piliečiai pasinėrę į pramogas, tada visuotinį prabangos troškimą rodo ne vienam ar kitam oratoriui būdingas, bet visų giriamas ir visiems priimtinas kalbos įmantrumas. Protas negali būti vienos spalvos, o dvasia — kitos. Kai dvasia sveika, rami, rimta ir santūri, tai ir protas aiškus ir blaivus; kai dvasia ydin-

ga, užsikrečia ir protas. Gal pastebėjai, kai siela būna ištižusi, tai ir žmogus vos velka savo kūną tingiai kilnodamas kojas; kai siela išlepusi — ir eisena minkšta; kai siela šiurkšti ir žiauri — žingsnis skubus; kai sielą apėmęs šėlimas arba panašus į šėlimą pyktis — judesiai padriki, žmogus ne eina, o blaškosi. Tai nejaugi manai, jog ne tas pats atsitinka protui, kuris susiliejęs su dvasia, yra jos formuojamas, jai paklūsta, iš jos gauna elgesio taisykles? Visiems puikiai žinoma, ir dabar nereikia pasakoti, kaip gyveno Mecenatas, kaip jis eidavo pasivaikščioti, koks buvo lepus, kaip troško pasirodyti, kaip nenorėjo slėpti savo ydų. Na ir kaip? Ar jo kalba nebuvo tokia pat nerišli, koks buvo palaidas jis pats? Ar jo žodžiai išsiskirdavo ne taip pat, kaip ir jo gyvenimo būdas, tarnų palyda, namai, žmona? Jis būtų pagarsėjęs kaip didelių gabumų vyras, jei būtų nukreipęs juos teisingesniu keliu, jei nebūtų vengęs būti suprastas, jei bent jo kalba nebūtų išskydusi. Žiūrėk, jo iškalba — tai girto žmogaus šneka: sujaukta, padrika ir netaisyklinga. [Mecenatas. „Apie savo gyvenimo būdą"] Kas gali būti šlykštesnio už eilutę: „Upė ir krantas miškais plaukuotas"?! Žvelk, kaip „jie vagoja srovę laiveliais ir, kapodami brastą, sodus siunčia atgal". Na kaip? „Kaip moters sruogas garbanodamas ir baksnodamasis su ja kaip balandis,— pradeda atsidusęs,— taip nuvarginę kaklą, dūksta girios valdovai." „Nepagydoma gauja šniukštinėja puotose ir ieško butelio po namus, ir jų viltis reikalauja mirties." „Genijų, kuris vargu ar atvyks į savo šventę... Plonas vaško siūlas ir girgždančios girnos... Židinį puošia motina ar žmona..." Argi vos perskaitęs beregint nesuprasi, jog čia tas, kuris mieste visuomet vaikščiodavo su palaida tunika (net tada, kai pavadavo išvykusį Cezarį, sargyba gaudavo slaptažodį iš nesusijuosusio vado), jog čia tas, kuris ir teisme, ir ant kalbėtojų pakylos, visuose viešuose susirinkimuose pasirodydavo apsimūturiavęs galvą apsiaustu, tik abi jo ausys kyšodavo, kaip mimuose pabėgėlių turtuolių?! Ar čia ne tas, kuris, baisiausiai sklindant pilietinių karų žvangesiui ir nerimaujant ap-

siginklavusiam miestui, išeidavo į gatvę lydimas dviejų kastratų — vyriškesnių negu jis pats?! Ar čia ne tas, kuris tūkstantį kartų vedė vis tą pačią žmoną?! Šie jo taip netaisyklingai sujungti, taip nerūpestingai numesti, taip neįprastai pavartoti žodžiai rodo, jog jo būdas buvo ne mažiau negirdėtas, iškrypęs ir keistas. Labiausiai jis šlovinamas už atlaidumą: jis nelietė kardo, neliejo kraujo ir ne kuo nors kitu, o tik įpročių laisve rodė savo galią. Bet ir šią savo šlovę jis sutepė tokios siaubingos kalbos pomėgiu! Iš jos aišku, kad jis buvo išlepęs, o ne atlaidus. Tai kiekvienam parodys jo sakinių sandaros vingiai, atvirkščiai vartojami žodžiai ir keistos mintys, dažnai didingos, bet prarandančios jėgą dar neišreiškus jų. Nuo per didelės laimės jam apsisuko galva. Kartais dėl to būna kaltas žmogus, kartais — laikas. Kai sėkmė sėja prabangos aistrą, pirmiausia pradedama uoliau rūpintis kūnu, po to vargstama dėl indų, po to užgriūva rūpesčiai dėl namų, kad šie būtų erdvūs kaip dvaras, kad sienos žvilgėtų iš už jūrų atvežtu marmuru, kad stogas žibėtų auksu, kad pjaustytais pagražinimais išpuoštos lubos atsispindėtų grindyse. Po to prašmatnumas persikelia į puotas; čia malonumą teikia nauji valgiai ir įprastos jų atnešimo tvarkos pakeitimas: tai, kuo puota paprastai užsibaigdavo, pateikiama pirmiausia, o tai, kas būdavo duodama atėjus, duodama išeinant. Kai siela pradeda bjaurėtis šiokiadieniais, kai įprasti dalykai pasidaro per menki, ji ir kalboje pradeda ieškoti naujovių: arba ištraukia ir vartoja senus ir užmirštus žodžius, arba kuria naujus, arba iškreipia žinomus, arba visai neseniai peikti drąsūs ir dažni prasmės perkėlinėjimai dabar laikomi laimėjimu. Atsiranda tokių, kurie nutraukia mintį, įsitikinę, jog kalbos grožis slypi tame, kai tik puse lūpų išsakoma mintis, kai prasmė pakimba ore. Atsiranda tokių, kurie kiekvieną mintį tęsia ir negali baigti. Pasitaiko tokių, kurie ne atsitiktinai priartėja prie šios ydos, nes turinčiam didelių užmojų taip elgtis būtina, bet myli pačią ydą. Taigi, kai sužinosi, kad giriama bloga iškalba, gali neabejoti, jog ten ir papročiai nukrypę nuo tiesos kelio. Kaip puotų pra-

banga, kaip drabužių prašmatnumas yra ligotos valstybės požymis, taip dažnai besikartojantis kalbos palaidumas rodo, jog sielos, iš kurių plaukia žodžiai, yra smukusios. Nesistebėk, kad sugadintą kalbą palankiai priima ne tik prastuomenės ratas, bet ir išsilavinusiųjų būrys: jis skiriasi tik togomis, o ne nuomonėmis. Labiau stebėkis tuo, kad giriami ne tik trūkumų turintys dalykai, bet ir patys trūkumai. Taip buvo visuomet: kiekvienam vertinamam talentui kas nors atleidžiama. Primink bet kurio didžio vyro vardą, ir aš tau pasakysiu, ką jo laikai jam atleisdavo, ko apsimesdavo nepastebį jį vertindami. Išvardysiu daugybę žmonių, kuriems trūkumai nepakenkė, ir keletą tokių, kuriems jie net padėjo. Kartoju, galiu išvardyti milžiniškos šlovės ir susižavėjimo apgaubtus vyrus, kuriuos kas nors, mėgindamas pataisyti, viską sugriautų: trūkumai čia taip neatskiriami nuo teigiamų bruožų, kad visuomet nusitemps juos su savimi. Be to, kalba neturi griežtų taisyklių: jas keičia niekuomet ilgai neišsilaikantys piliečių įpročiai. Daugelis skolinasi žodžių iš kito amžiaus, kalba Dvylikos lentelių[1] kalba. Jiems Grakchas, Krasas ir Kurionas atrodo per daug įmantrūs ir nauji, jie grįžta prie Apijaus ir net Korunkanijaus. Kiti, priešingai, pripažindami tik nuvalkiotus ir visų vartojamus žodžius, puola į kažkokias nešvankybes. Ir viena, ir kita yra sugedimas, tik skirtingos rūšies, kaip, dievaži, ir noras vartoti tik ryškius, skambančius, poetiškus žodžius vengiant būtinų ir įprastų. Aš sakyčiau, jog ir vienas, ir kitas klysta: šis prižiūri save daugiau negu reikia, anas neprižiūri savęs daugiau negu reikia. Vienas ir blauzdų plaukus išsipešioja, kitas neišsipešioja net pažastų. Dabar pereikime prie žodžių jungimo tvarkos. Kiek klaidų rūšių tau nurodyti? Kai kurie gina laužytą ir šiurkščią kalbą. Kai kalba ramiai liejasi, jie tyčia ją sudarko, nepakenčia lygių junginių, manydami, jog vyriška ir stipri yra tik šiurkštumu ausis žeidžianti kalba. O kai kurių — ne sakinys, bet priedainis: taip maloniai ir švelniai teka jų kalba. Ir ką pasakyti apie tokį junginį, kuriame žodžiai sukeičiami vietomis ir ilgai lauk-

ti pasirodo tik pačioje pabaigoje? Arba apie ramią pabaigą, būdingą Cicerono stiliui, kuri palengva leidžiasi žemyn nė kiek nepažeisdama tam tikro įprasto jos būdui žingsniavimo. Kalbos ydos atsiskleidžia ne tik tada, kai mintys yra menkos, vaikiškos, nešvankios ar įžūlios tiek, kad įžeidžia padorumą, bet ir tada, kai jos pernelyg puošnios, per švelnios ar tuščios ir neteikia jokios naudos, išskyrus skambesį. Paprastai visus šiuos trūkumus pradeda vartoti koks nors vienas žymiausias kalbėtojas, o kiti jį mėgdžioja ir perduoda vieni kitiems klaidas. Pavyzdžiui, tada, kai didžiausią įtaką darė Salustijus, buvo vertinamos nebaigtos mintys, žodžiai, nukirsti anksčiau negu tikimasi, nesuprantamas glaustumas. Lucijus Aruncijus, nepaprastai santūrus vyras, parašęs pūnų karų istoriją, buvo Salustijaus stiliaus šalininkas ir labai stengėsi. Pavyzdžiui, Salustijus sako: „Kariuomenę sidabru padarė“, tai yra pasamdė ją už pinigus. Aruncijus pamėgo šį žodį ir kiekviename puslapyje jį vartojo. Vienoje vietoje jis rašo: „Jie padarė mūsiškių bėgimą“, kitoje: „Hieronas, Sirakūzų karalius, padarė karą“, trečioje: „Išgirsta žinia padarė tai, kad panormiečiai pasidavė romėnams“. Čia aš tau pateikiu tik šiek tiek pavyzdžių, o šitaip išmarginta visa jo knyga. Tai, ką Salustijus vartojo retai, šis — dažnai, beveik pastoviai. Aišku, kodėl taip yra: Salustijus pasakė taip atsitiktinai, o šis sąmoningai to ieškodamas. Matai, kaip būna, kai trūkumas tampa pavyzdžiu. Salustijus pasakė: „Vandenims žiemojant“. Aruncijus pirmoje knygoje apie pūnų karus rašo: „Staiga orai ėmė žiemoti“. Ir kitoje vietoje, norėdamas pasakyti, jog buvo šalti metai, rašo: „Visi metai žiemojo“. Dar kitoje vietoje: „Iš ten išsiuntė šešiasdešimt lengvųjų krovininių laivų, susodinęs tik karius ir jūrininkų tiek, kiek būtina, nes šiaurės vėjas žiemojo“. Jis be paliovos visur kaišioja šiuos žodžius. Salustijus kažkur pasakė: „Jie siekia, kad, vykstant pilietiniams karams, gandai skelbtų, jog jis esąs teisingas ir geras žmogus“. Aruncijus nesusilaikė ir jau pirmoje knygoje tuoj įrašė: „Milžiniški gandai apie Regulą“. Tačiau šie

mėgdžiojimo sąlygojamos ydos nėra palaidumo ar sugedusios sielos požymis. Trūkumai, pagal kuriuos tu gali vertinti kieno nors aistras, turi priklausyti tik jam, būti gimę tik iš jo: pikto žmogaus ir kalba pikta, susijaudinusio — per greita, lipšnaus — švelni ir sklandi. Matai, kas būna tiems, kurie išsipešioja arba visą barzdą, arba vietomis, kurie trumpai skuta arba gremžia lūpas leisdami apaugti likusiai galvos daliai, kurie vilki nederamos spalvos apsiaustą arba persišviečiančią togą, kurie nedaro nieko, kas praslystų pro žmonių akis, kurie erzina kitus ir atkreipia į save dėmesį, pakęsdami viską, net plūdimą, kad tik būtų pamatyti. Tokia yra Mecenato ir visų, kurie klysta ne atsitiktinai, bet sąmoningai, kalba. Priežastis — stipri sielos liga. Kaip nuo vyno liežuvis pradeda pintis tada, kai palaužtas ar išduotas protas suklumpa po našta, taip ir kalbos keistenybės, kurios yra ne kas kita, kaip girto vapaliojimas, nieko neslegia, kol nesvyruoja siela. Todėl pirmiausia reikia gydyti sielą: iš jos kyla jausmai, iš jos kyla žodžiai, iš jos kyla mūsų laikysena, veido išraiška ir eisena. Kai dvasia sveika ir stipri, kalba taip pat galinga, tvirta ir narsi. Kai smunka siela, griūva ir visa kita.

...Baisus sutarimas, kol bitinas gyvas.
Mirė jisai — iširo ryšys[2]...

Mūsų karalius yra siela. Kol ji stipri, visi atlieka savo pareigas, klauso ir paklūsta, o šiek tiek jai sunegalavus, iš karto viskas susvyruoja. Kai tik pradedama pasiduoti malonumams, visa, ką ji moka ir ką gali veikti, tirpsta, visi jos darbai tampa tingūs ir padriki. Pasinaudojęs šiuo palyginimu, remsiuos juo ir toliau. Mūsų siela būna tai karalius, tai tironas. Ji karaliauja, kai siekia garbingumo, kai rūpinasi jai patikėto kūno gerove, nereikalaudama iš jo nieko begėdiško ar niekšiško. O kai ji yra nesuvaldoma, godi ir lepi, ji pakeičia vardą — gauna prakeiktą ir baisų tirono vardą. Tuomet ją pagauna ir nepalieka nesuvaldomos aistros, kurios iš pradžių net džiugina, kaip paprastai kenksmingo dosnumo pasotinta minia čiupinėja net tai, ko jau neįsten-

gia praryti. O kai liga vis labiau ir labiau ėda jėgas ir ištvirkimas įsisiurbia į širdį bei kraują, tada žmogui belieka džiaugtis žiūrint į tai, ką per didelis godumas atėmė iš jo paties, ir vietoj savo malonumų jis regi svetimus, tapdamas tvarkytoju bei liudytoju tų gašlybių, kurias pats atėmė iš savęs be saiko joms atsiduodamas. Ir jam ne tiek miela skęsti malonumuose, kiek yra pikta, kad nebegali visos tos prabangos perleisti per gerklę ir pilvą, voliotis su visa berniukų ar moterų minia, ir liūdna, kad netenka didelės tokios laimės dalies todėl, jog toks netalpus kūnas. Mielas Lucilijau, argi nėra beprotybė tai, kad niekas iš mūsų nesupranta esąs mirtingas, kad niekas nesupranta esąs silpnas? Ne! Beprotybė yra tai, kad niekas iš mūsų nesupranta esąs vienas. Pažvelk į mūsų virtuves ir tarp gausybės viryklių bėgiojančius virėjus! Ar įstengi įsivaizduoti, jog ši maišatis ruošia valgį tik vienam pilvui? Pažvelk į mūsų rūsius ir sandėlius, pilnus daugybės praėjusių amžių vynų! Ar įstengi įsivaizduoti, jog vienam pilvui saugomi daugybės konsulų[3] ir kraštų vynai? Pažvelk, į daugybėje vietovių vagojamą žemę, į tūkstančius ją ariančių bei purenančių valstiečių! Ar įstengi įsivaizduoti, jog vienam pilvui sėjama ir Sicilijoje, ir Afrikoje? Būsime sveiki ir mūsų troškimai taps saikingi, jei kiekvienas suskaičiavęs pamatys esąs vienas, jei, išmatavęs savo kūną, supras, kaip nedaug ir kaip neilgai jis sugeba ką nors talpinti. Tačiau niekas taip nepadės ugdyti visokeriopo santūrumo, kaip dažnos mintys apie trumpą ir neužtikrintą mūsų amžių. Kad ir ką darytum, mąstyk apie mirtį. Lik sveikas.

ŠIMTAS PENKIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Mielas Lucilijau, nenoriu, kad per daug sielotumeisi dėl žodžių ir jų junginių. Yra svarbesnių dalykų, kuriais privalai rūpintis. Mąstyk, ką rašyti, o ne kaip rašyti. Ką rašai, tą jausk, o tai, ką jauti, perimk ir tarsi pažymėk savo antspaudu. Pamatęs kieno nors rūpestingai

nugludintą kalbą, žinok, jog ir to žmogaus sielai rūpi tik menki dalykai. Didis vyras kalba laisviau ir nerūpestingiau; kad ir ką jis pasakytų, tai atrodo įtikima, o ne išdailinta. Tu juk pažįsti gražučių, tiesiog šiugždančių jaunuolių su puikiomis barzdomis ir šukuosenomis: nesitikėk iš jų nieko drąsaus, nieko tvirto. Kalba — sielos rūbas: kai ji apkirpta, padažyta ir papuošta, tada aišku, kad ir sieloje nėra nuoširdumo, o tik kažkoks apsimetimas. Grakšti kalba nėra vyro papuošalas. Jei įstengtume pažvelgti į tobulo vyro sielą, kokį gražų, kokį šventą, kaip didingai ir ramiai spindintį reginį pamatytume! Kaip žibėtų ir teisingumas, ir drąsa, ir saikingumas, ir protingumas. Be to, į tą žėrėjimą dar įsilietų kuklumas ir susivaldymas, kantrybė ir dosnumas, mandagumas ir — kas tuo patikėtų?! — reta žmogaus vertybė — žmoniškumas. Kiek grožio, o gerieji dievai! Kiek svarumo bei didingumo pridėtų įžvalgumas, subtilus skonis ir iš visų vertingiausia savybė — didžiadvasiškumas! Koks puikus ir mielas būtų pavyzdys! Visi sakytų, kad tokia siela verta ne tik meilės, bet ir pagarbos. Jei kas nors išvystų šį reginį — kilnesnį ir smarkiau spindintį negu žmogaus veidas, ar nesustotų apstulbęs tarsi būtų sutikęs dievybę, ar nebyliai nemaldautų, kad jam būtų leista jį matyti? Po to, pakviestas malonaus tokios sielos žvilgsnio, priėjęs garbintų ją ir klauptųsi prieš ją; ilgai žiūrėjęs į ją, gerokai iškilusią virš įprasto mums ūgio ir turinčią ramias, bet gyvai liepsnojančias akis, maldingai nustėręs ištartų mūsų Vergilijaus žodžius:

Bet, mergele, tave kaip vadint? Nemirtingas juk tavo
Žvilgsnis, ir balsas ne žmogaus: tu deivė tikriausiai...
Neški mums laimę, vis tiek, kas būtum, palengvinki vargą[1].

Ji padės ir palengvins vargą, jei tik norėsime ją garbinti. O garbinama ji ne pjaunant aukoms geriausius jaučius, ne kabinant šventykloje auksą ir sidabrą, ne žeriant pinigų į jos iždą, bet dorais ir teisingais norais. Kartoju, kiekvienas užsidegtų meile jai, jei mums būtų leista ją išvysti. O dabar daug kas tam trukdo, ir mūsų žvilgsnį arba apakina per didelis žėrė-

jimas, arba užtemdo neįžvelgiama tamsa. Bet mes, jei norėtume išlaisvinti mūsų sielos regėjimą nuo bet kokių kliūčių, kaip kad mes stipriname akis, vartodami tam tikrus vaistus, ir aštriname jų regėjimą, galėtume įžiūrėti net kūne įkalintą, net vargo prislėgtą, net pažeminimo ir nešlovės užgniaužtą dorybę. Kartoju, matytume jos grožį net ir po purvo sluoksniu. Antra vertus, taip pat įžiūrėtume prislėgtos sielos niekšybę ir tingumą, net jei mums kliudytų ryškus spinduliuojančių turtų blizgesys ir tviekstų į akis apgaulinga garbės bei didelės galios šviesa. Tuomet mes suprastume, kokie niekingi dalykai mus žavi, kokie mes esame panašūs į vaikus, besigrožinčius bet kokiu žaisliuku. Pigius karolius jie brangina labiau už brolius ar tėvus. Kuo gi mes skiriamės nuo jų, pasak Aristono, jei einame iš galvos dėl paveikslų ir statulų?! — Tik tuo, kad mūsų kvailumas daugiau kainuoja. Vaikai džiaugiasi pakrantėje rastais nugludintais įvairiaspalviais akmenėliais, o mes — milžiniškomis ar iš Egipto smėlynų, ar iš Afrikos dykumų atvežtomis kolonomis, kurios remia kokį nors portiką ar valgomojo, galinčio sutalpinti minias žmonių, lubas. Žavimės plonu marmuro sluoksniu išklotomis sienomis, nors ir žinome, kas po juo paslėpta. Dumiame sau akis ir, dengdami stogus auksu, argi ne apgaule esame patenkinti? Juk puikiai suvokiame, kad po šiuo auksu — neišvaizdus medis. Ne tik sienos ir lubos dengiamos plonu puošniu sluoksniu: visų, kuriuos matai didingai žengiant, sėkmė taip pat apkalta spindinčia auksine skarda. Pažvelk ir sužinosi, kiek blogio slypi po šia plona gero vardo plėvele. O tas dalykas, kuriuo užsiima tiek daug valdininkų ir tiek daug teisėjų ir kuris daro ir valdininkus, ir teisėjus, yra pinigai. Nuo tada, kai jie gerbiami, išnyko tikroji pagarba: tapdami tai pardavėjais, tai pirkėjais, mes neklausiame, kokia prekė, bet klausiame, kiek ji kainuoja. Už užmokestį esame dori, už užmokestį — nedori. Šloviname garbingumą, kol tikimės iš to ko nors, visada pasiruošę pereiti į priešingą pusę, jei už piktadarybę bus pasiūlyta daugiau. Tėvai išmokė mus žavė-

tis auksu ir sidabru, ir iš mažens įdiegtas giliai įsišaknijęs godumas auga kartu su mumis. Be to, visi žmonės būdami skirtingų nuomonių dėl kitų dalykų, sutaria dėl vieno: į pinigus žiūri su pagarba, pinigų linki artimiesiems, pinigus, kaip vertingiausia iš žmogiškų dalykų, aukoja dievams, kai nori jiems įtikti. Pagaliau mūsų papročiai taip smuko, kad neturtas tapo prakeiksmu ir gėda, turtingieji jį niekina, o vargšai jo nekenčia. Dar poetai siūlo savo eilių, uždegančių mūsų aistras ir šlovinančių brangenybes kaip vienintelį gyvenimo papuošalą. Atrodo, jog net nemirtingieji dievai nieko geresnio negali nei mums duoti, nei patys turėti.

Sauliaus rūmai aukšti su remiančiom dangų kolonom
Žalvario degė liepsnom ir auksu žėrėjo iš tolo[2].

Žiūrėk, koks jo vežimas:

Žėri auksinė ašis, auksinis rodiklis, iš gryno
Aukso tekinių lankai, o jų stipinai sidabriniai[3].

Pagaliau netgi amžių, kuris, jų nuomone, buvo geriausias, jie vadina aukso amžiumi. Ir tarp graikų tragikų yra tokių, kurie nekaltybę, sveikatą, gerą vardą iškeičia į naudą:

Niekšu lai šauks, kad tik vadintų turtuoliu.
Neklausiam, ar jis doras, tik ar turto daug.
Kodėl? Iš kur? — Nerūpi. Vien tik, ką turi.
Kiek kas turėjo, tiek ir buvo jo vertės.
Ar ką turėti gėda? Ne. Turėk bet ką.
Gyvent turtingas trokštu, jei nuskursiu — mirt.
Laimingas miršta tas, kas pelno gauna dar[4].

Didžiausias gėris žmogui, aišku, pinigai,
Jiems motinos glamonių džiaugsmas neprilygs,
Nei tėvo rūpestingojo stropi globa,
Saldybė jie, kaip ir Veneros šypsena,
Kuri dievus ir žmones užburia visad[5].

Kai buvo ištartos šios Euripido tragedijos eilutės, visi žiūrovai pašoko iš savo vietų, pasiryžę vienu kartu ir išvyti aktorių, ir nutraukti kūrinį. Tada Euripidas puolė į vidurį, prašydamas palaukti ir pažiūrėti, koks galas ištiks aukso garbintoją. Belerofontas šioje dramoje buvo nubaustas, kaip kiekvienas iš mūsų nubaudžiamas savo dramoje. Godumas visada sulaukia baus-

mės, nors ir jis pats savaime yra pakankama bausmė. Kiek ašarų, kiek triūso jis reikalauja! Kaip jis trokšta atrodyti vargšas ir koks jis vargšas, kai pasiekia savo! O kur dar kasdienis nerimas, kankinantis kiekvieną žmogų pagal jo turto dydį?! Turėti pinigų — didesnė kančia negu jų įsigyti. Kaip žmonės dejuoja dėl nuostolių, kurie iš tikrųjų būna dideli, bet atrodo dar didesni! Pagaliau, net kai likimas nieko iš jų neatima, jiems nuostoliu tampa tai, ko neįsigijo. „Bet žmonės tokį vadina laimingu ir turtingu, trokšta jam prilygti ir turėti tiek, kiek jis turi." Sutinku, kad taip yra. Bet kas iš to? Ar gali būti blogiau gyvenančių už tuos, kurie ir vargą kenčia, ir patiria žmonių pavydą?! O kad svajojantys apie turtus pasitartų su turtuoliais, o siekiantys svarbių tarnybų pasikalbėtų su ant aukščiausiojo padėties laiptelio užkopusiais garbėtroškomis! Tada jie tikrai pakeistų troškimus, o dabar, prakeikę vienus troškimus, griebiasi kitų. Nėra nė vieno, kuriam užtektų savos laimės, net jeigu ji bėgte bėga pas jį. Visi nepatenkinti savo sumanymais ir pasiekimais ir visuomet labiau trokšta to, kas pasiliko nuošaly. O filosofija duos tau tokį dalyką, už kurį, mano nuomone, nėra nieko didesnio: tu niekada nesigailėsi. Prie šios tvirtos, jokios audros neparbloškiamos laimės neatves tavęs nei deramai suregzti žodžiai, nei lėtai besiliejanti kalba. Tegul ji teka kaip nori, kad tik išliktų nepažeista dvasia, kad tik ji būtų didi ir nesijaudintų dėl svetimos nuomonės. Tegul jai patinka kaip tik tai, kas nepatinka kitiems, tegul savo sėkmę ji įvertina gyvenimu ir sprendžia apie savo išmintį pagal tai, kiek ji netrokšta ir nebijo. Lik sveikas.

ŠIMTAS ŠEŠIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliju

Dažnai klausiama, kas geriau, ar kad aistros būtų santūrios, ar apskritai jų neturėti. Mūsiškiai visai jas atmeta, peripatetikai stengiasi tik pažaboti jas. Aš nesuvokiu, kaip gali būti sveikas ar naudingas kažkoks

vidutiniškas ligos sunkumas. Nebijok, neišplėšiu iš tavęs to, ko nenorėtum atsisakyti. Būsiu sukalbamas ir atlaidus dėl to, ko tu sieki ir ką manai esant arba būtiną gyvenimui, arba naudingą, arba malonų. Aš noriu pašalinti tik ydas. Uždraudęs tau trokšti, leisiu norėti, kad tą patį darytum nebijodamas ir tvirčiau nusistatęs, kad net pačius malonumus justum stipriau. Argi, valdydamas juos, nejusi jų geriau negu jiems vergaudamas? „Tačiau juk natūralu,— sakai,— kankintis gedint draugo. Tu neturi drausti byrėti ašaroms dėl tokios rimtos priežasties. Natūralu jaudintis ir dėl žmonių nuomonės, liūdėti, jeigu ji nepalanki. Kodėl neleidi garbingai būgštauti dėl blogos nuomonės?“ Visos ydos yra pateisinamos. Iš pradžių jos būna nedrąsios ir lengvai nugalimos, bet paskui išsikeroja daug plačiau. Leidęs joms pradėti, nepriversi jų baigti. Iš pradžių kiekviena aistra būna silpna, vėliau pati save kursto ir augdama kaupia jėgas. Jos neprisileisti yra lengviau, negu vėliau atsikratyti ja. Kas prieštaraus, kad kiekviena aistra išplaukia iš kažkokios lyg ir natūralios pradžios? Prigimtis liepė mums rūpintis savimi, bet jei per daug nuolaidžiausime šiam rūpesčiui, jis virs yda. Prigimtis sumaišė malonumą su būtinais dalykais ne tam, kad jo siektume, bet kad dėl to priedo mums būtų maloniau tai, be ko negalime gyventi. Pradėjus viešpatauti malonumui, atsiranda palaidumas. Taigi užtrenkime duris ydoms, nes, kaip sakiau, lengviau jų nepriimti negu išvaryti. Sakai: „Leisk nors šiek tiek liūdėti, leisk nors šiek tiek bijoti“. Tačiau tas „šiek tiek“ paprastai tęsiasi ir nesibaigia ten, kur nori. Išminčius gali ir ne taip rūpestingai saugoti save, jam tai nepavojinga: kai norės, jis sutramdys ir ašaras, ir malonumus. O mums taip sunku grįžti, todėl geriau visai nepradėkime. Man atrodo, Panetijas subtiliai atsakė kažkokiam jaunikliui, kuris paklausė, ar išminčius gali įsimylėti. „Dėl išminčiaus,— tarė jis,— pažiūrėsime, o man ir tau, kuriems kol kas toli gražu iki tikros išminties, neleistina įklimpti į audringą, nesuvaldomą, pasmerkiantį vergijai, verčiantį nevertinti savęs jaus-

14. 2035

mą. Juk jeigu nuo mūsų nenusigręžiama, mes dar smarkiau tirpstame iš gerumo, o paniekinti mes dar smarkiau liepsnojame iš išdidumo. Iš laimingos meilės taip pat nieko gero, kaip ir iš nelaimingos: laiminga mus pasigrobia, nelaiminga — ragina kautis. Taigi, suvokdami savo silpnumą, geriau gyvenkime ramiai. Neatiduokime savo netvirtos sielos nei vynui, nei grožiui, nei pataikavimui, nei kitoms patraukliomis vilionėms". Tai, ką Panetijas sakė apie meilę, aš sakau apie visas aistras: kiek galėdami, eikime tolyn nuo slidaus tako, nes nelabai tvirtai stovime net ant tvirtos žemės. Dabar tu priminsi paplitusį priekaištą stoikams: „Pernelyg dideli pažadai; pernelyg rūstūs jūsų pamokymai. Mes esame tik silpni žmogeliai, negalime sau visko uždrausti. Kentėsime, bet nedaug; norėsime, bet saikingai; niršime, bet nurimdami". Žinai, kodėl mes šitaip negalime? Todėl, kad mes netikime, jog galime tai. Garbės žodis, iš tikrųjų yra kitaip: kadangi mylime savo ydas, tai ir giname jas ir labiau esame linkę jas pateisinti negu jų atsikratyti. Prigimtis davė žmogui pakankamai tvirtybės, tik reikia ja pasinaudoti, sukaupti jėgas ir nukreipti jas savo naudai, o ne prieš save. Priežastis čia yra nenoras, o negalėjimas yra tik pasiteisinimas. Lik sveikas.

ŠIMTAS SEPTYNIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Pridarysi man daug vargo ir, pats to nejausdamas, įklampinsi į ilgą ir nemalonų ginčą, jei uždavinėsi tokius klausimus, į kuriuos atsakydamas aš negaliu prieštarauti mūsiškių nuomonei nesusipykdamas su jais, negaliu ir pritarti jiems nesusipykdamas su savo sąžine. Tu klausi, ar teisingai stoikai skelbia, jog išmintis yra gėris, o būti išminčiumi nėra gėris. Pirmiausia išdėstysiu stoikų pažiūras, o po to išdrįsiu pareikšti ir

savo nuomonę. Mūsų šalininkai teigia, jog gėris yra kūnas, nes gėris veikia, o tai, kas veikia, yra kūnas. Gėris padeda. Kad padėtų, jis turi veikti. Jeigu veikia, vadinasi, tai yra kūnas. Jų žodžiais tariant, išmintis yra gėris. Vadinasi, reikia pripažinti ją esant kūnišką. Tačiau būti išminčiumi, jų nuomone,— visai kitas dalykas. Jis yra nekūniškas, tai — priedas prie kito dalyko — prie išminties. Vadinasi, jis nieko neveikia ir nepadeda. „Kaipgi yra? — klausiama.— Ar mes nesakome, jog būti išminčiumi yra gėris?“ Sakome, priskirdami jį prie to, nuo ko jis priklauso, tai yra prie pačios išminties. Paklausyk, kaip jiems prieštarauja kiti, o po to ir aš pradėsiu nuo jų tolti ir užimsiu kitą poziciją. „Jeigu taip, tai ir laimingai gyventi nėra gėris. Norom nenorom jums reikia atsakyti, jog laimingas gyvenimas yra gėris, o laimingai gyventi nėra gėris.“ Be to, mūsų šalininkams prieštaraujama šitaip: „Jūs norite būti išminčiais. Tad būti išminčiumi yra dalykas, kurio reikia siekti. Bet tai, kas siektina, yra gėris“. Mūsiškiai yra verčiami iškraipyti žodžius ir į žodį „siekti“ įterpti vieną skiemenį, kurį įkišti mūsų kalba draudžia. Bet aš, tau leidus, pridėsiu jį. „Siektina,— sako jie,— yra tai, kas yra gėris. Pasiekta yra tai, kas mums tenka, kai jau pasiekėme gėrį. Šito nesiekiama kaip gėrio, bet tai gaunama kaip priedas pasiekus gėrį.“ Aš taip negalvoju ir manau, jog mūsiškiai nusirita iki šito todėl, kad juos supančioja pirmasis teiginys neleisdamas keisti formuluotės. Mes paprastai labai vertiname visuotinius sprendimus, o teisingumo įrodymu laikome tai, ką pripažįsta visi. Pavyzdžiui, išvadą, kad egzistuoja dievai, mes darome remdamiesi tuo, kad visi šituo įsitikinę ir kad nėra tautos, tiek atmetančios įstatymus ir papročius, kuri netikėtų kokius nors dievus. Samprotaujant apie sielų amžinybę, nemažą reikšmę turi žmonių, arba bijančių požemių karalystės gyventojų, arba garbinančių juos, sutarimas. Ir aš galėčiau pasinaudoti visuotiniu įsitikinimu: nerasi tokio, kuris manytų, jog ir išmintis, ir būti išminčiumi nėra gėris. Ne, nedarysiu, kaip paprastai elgiasi nugalėtieji: nesikreipsiu į minią[1], bandysime grumtis savo ginklais. Ar tai, 419

kas yra pridedama prie ko nors, yra išorėje to, prie ko pridedama, ar slypi jame? Jei slypi tame, prie ko pridedama, vadinasi, tai yra kūnas, kaip ir tai, prie ko pridedama. Niekas negali būti pridėtas prie ko nors ir neprisiliesti prie to. O tai, kas liečia, yra kūnas. Jei yra išorėje, tai po to, kai buvo prie kažko pridėtas, gali nuo to ir atsiskirti. O tai, kas atsiskiria, juda. Tai, kas juda, yra kūnas. Tikiesi, jog aš pasakysiu, kad bėgimas ir bėgti — tas pats, kad šiluma ir šildyti, šviesa ir šviesti — taip pat tas pats. Ne, aš sutinku, kad tai — skirtingi dalykai, bet jie nėra skirtingos rūšies. Jei sveikata yra beskirtis dalykas, tai ir būti sveikam taip pat yra beskirtiška. Jei grožis yra beskirtis dalykas, tai ir būti gražiam taip pat yra beskirtiška. Jei teisingumas yra gėris, tai ir būti teisingam — gėris. Jei niekšybė yra blogis, tai ir būti niekšu — blogis, taip kaip, dievaži, jei žlibumas yra blogis, tai ir apžlibti — blogis. Žinok, kad nė vienas iš šių dalykų negali būti be kito: kas yra išmintingas, tas yra išminčius; kas yra išminčius, tas yra išmintingas. Negalima abejoti, kad koks yra vienas, toks yra ir kitas. Kai kuriems žmonėms atrodo, jog viena ir kita yra tas pats. Tačiau norėčiau paklausti: jei viskas yra arba blogis, arba gėris, arba beskirtybė, kur tuomet dėti „būti išmintingam"? Tvirtinant, jog tai nėra gėris, negalima teigti, jog tai yra blogis. Vadinasi, tai yra kažkoks vidurys. Bet beskirčiu dalyku vadiname tai, kas gali tekti tiek blogam, tiek geram žmogui: pavyzdžiui, pinigai, grožis, kilmė. O būti išmintingas gali tik geras žmogus, vadinasi, tai nėra beskirtis dalykas. Be to, nėra blogis ir tai, kas negali tekti blogam žmogui. Vadinasi, tai yra gėris. Tai, ką turi tik doras žmogus, yra gėris. Būti išminčiumi — tik doro žmogaus savybė; vadinasi, tai yra gėris. Sakoma: „Bet tai — tik išminties priedas". Ar tai, ką tu vadini „būti išminčiumi", sukuria išmintį, ar tik išplaukia iš jos? Abiem atvejais tai yra kūnas, nes ir tai, kas pasidaro, ir tai, kas daro, yra kūnas. Jei yra kūnas, tai yra ir gėris, nes jam, kad būtų gėris, tik to vieno trūko — kūniškumo. Peripatetikai mano, jog išmintis ir būti išmintingam yra tas pats, nes viename

glūdi kita. Nejaugi manai, kad yra išmintingų neišminčių? Nejaugi manai, kad išminčius neturi išminties? Senieji dialektikai skyrė šiuos dalykus, o iš jų šį skirstymą perėmė stoikai. Dabar pasakysiu, koks jis yra. Laukas — tai viena, turėti lauką — kita, ar ne? Lauko turėjimas susijęs ne su lauku, bet su turėtoju. Taip pat viena yra išmintis, kita — būti išmintingam. Manau, sutiksi su manimi, jog tai, kas turima, ir tai, kas turi, yra du dalykai: turima išmintis, o turi ją tas, kuris yra išmintingas. Išmintis yra tobulas, viršūnę ir gėrį pasiekęs protas. Ji — gyvenimo menas. O kas yra „būti išmintingam"? Aš negaliu atsakyti: „Tobulas protas", bet: „Tai, kas tenka žmogui, turinčiam tobulą protą". Taigi vienas dalykas yra tobulas protas, kitas — turėti tobulą protą. Sakoma: „Kūnų prigimtys skirtingos: pavyzdžiui, šis kūnas yra žmogus, o anas — arklys. Jos sąlygoja sielos judesius, gaunančius pranešimą apie kūną. Šiuose judesiuose yra kažkas sava, nepriklausoma nuo kūno. Pavyzdžiui, aš matau vaikštinėjantį Katoną. Pojūtis parodė tai, o siela patikėjo juo. Kūnas yra tai, ką matau, į ką kreipiu ir akis, ir sielą. Paskui tariu: „Katonas vaikštinėja". Tai, ką dabar sakau, yra ne kūnas, bet tam tikras pranešimas apie kūną, kurį vieni vadina pasakymu, kiti — paskelbimu, treti — kalba. Taip pat, sakydami „išmintis", suvokiame esant kažką kūniška; o kai sakome „jis išmintingas", kalbame apie kūną. Tačiau yra didelis skirtumas, ar sakai „jis", ar „apie jį". Kol kas tarkime, kad tai yra du dalykai (aš dar neišsakiau savo paties nuomonės). Ar tai kliudo būti ir kitam dalykui, taip pat gėriui? Truputį anksčiau sakiau, jog vienas dalykas yra laukas, kitas — turėti lauką. Ar ne taip yra? Juk skirtingos prigimties yra tas, kuris turi, ir tai, kas turima: pirmuoju atveju tai — žmogus, antruoju — žemė. Tačiau tai, apie ką mes kalbame, yra tos pačios prigimties: ir tas, kuris turi išmintį, ir pati išmintis. Ten vienas dalykas yra tai, kas turima, kitas — kas turi; čia ir tai, kas turima, ir tas, kuris turi, yra tas pats. Laukas įgyjamas pagal nustatytą tvarką, išmintis — iš prigimties. Lauko galima atsisakyti, perduoti jį kitam, o išmintis savininko ne-

palieka. Taigi nelygink skirtingų dalykų. Anksčiau užsiminiau, jog daiktai gali būti skirtingi, tačiau ir vienas, ir kitas gali būti gėris. Pavyzdžiui, išmintis ir išminčius yra du dalykai, ir tu sutinki, kad abu yra gėris. Kaip niekas nekliudo, kad gėris būtų ir išmintis, ir tas, kuris ją turi, taip niekas nekliudo vadinti gėriu ir išmintį, ir išminties turėjimą, tai yra būti išmintingam. Aš noriu būti išminčiumi todėl, kad būčiau išmintingas. Kaipgi yra? Ar nėra gėris tai, be ko ir anas dalykas nėra gėris? Jūs sakote, jog neverta semtis išminties, jeigu ji niekur nepanaudojama. O kas yra panaudoti išmintį? Būti išmintingam. Tai — pati didžiausia jos vertybė, be kurios ji pasidarytų bereikšmė. Jei kankinimai yra blogis, tai ir būti kankinamam — blogis. Jei antrasis dalykas nebūtų blogis, nereikėtų taip vadinti ir pirmojo. Išmintis yra tobulo proto savybė, būti išminčiumi — tobulo proto panaudojimas. Kaip gali nebūti gėris panaudojimas to, kas nenaudojamas nustoja būti gėris? Klausiu tave, ar reikia siekti išminties. Tu pritari. Klausiu, ar reikia siekti panaudoti išmintį. Tu pritari. Juk atsisakai ją priimti, jeigu tau bus draudžiama ja naudotis. Tai, ko reikia siekti, yra gėris. Būti išmintingam yra išminties panaudojimas, kaip sklandi kalba — iškalbos panaudojimas, kaip matymas — akių panaudojimas. Taigi būti išminčiumi yra išminties panaudojimas, o išminties panaudojimas yra siektinas dalykas. Vadinasi, būti išminčiumi yra siektinas dalykas.

Seniai smerkiu save už tai, kad, kaltindamas kitus, pats juos mėgdžioju ir švaistau žodžius įrodinėdamas tai, kas akivaizdu. Ar galima abejoti, kad jei kaitra yra blogis, tai ir kepti nuo kaitros — taip pat blogis? Jei šaltis — blogis, tai ir sušalti — blogis? Jei gyvybė — gėris, tai ir gyventi — gėris? Visi šie klausimai sukasi apie išmintį, bet tai — dar ne ji. O mums reikia sustoti prie jos. Tačiau jei norėsis paklajoti, ji leis nuklysti į tolimas erdves: tyrinėkime dievų prigimtį, dangaus šviesulių kurą, įvairiausius žvaigždžių kelius; susimąstykime, ar nuo jų judėjimo priklauso mūsų reikalai; ar iš ten į visus kūnus ir sielas ateina skatinanti

jėga; ar tai, kas vadinama atsitiktinumu, yra valdoma tam tikro dėsnio ir šiame pasaulyje nevyksta nieko nenumatyto ir netvarkingo. Šie dalykai yra labai toli nuo dorovės tobulinimo, bet jie pakylėja sielą ir priartina ją prie nagrinėjamų klausimų didybės. O tie dalykai, apie kuriuos neseniai kalbėjau, menkina ir slegia ją, be to, ne aštrina mintį, kaip kad jūs manote, bet bukina ją. Meldžiu pasakyti, ar neeikvojame pastangų, tokių būtinų didesniems ir geresniems dalykams, nežinau, ar klaidingam, bet tikrai nenaudingam reikalui? Kas man iš to, jei žinosiu, kad išmintis yra viena, o būti išmintingam — kita? Kas man iš to, jei žinosiu, kad pirmas dalykas yra gėris, o antras — ne? Pasielgsiu įžūliai, užbursiu tokį troškimą: tegul tau bus lemta išmintis, o man — būti išmintingam. Tuomet abu būsime lygūs. Geriau stenkis parodyti man kelią, kuriuo galėčiau prie to ateiti. Pasakyk, ko privalome vengti, o ko siekti, kokiais mokslais stiprinti svyruojančią sielą, kaip nustumti tolyn nuo savęs iš visų pusių trenkiančius ir blaškančius blogio smūgius, kaip susidoroti su negandų griūtimi, kaip atremti tas nelaimes, kurios užpuolė mane, ir kaip atremti tas, į kurias aš pats papuoliau. Išmokyk mane, kaip nedejuojant iškęsti sielvartą, o laimę — neverčiant dejuoti kito, kaip nelaukti paskutiniosios neišvengiamos valandos, bet pačiam pabėgti, kai reikės. Man regis, pats gėdingiausias dalykas — šauktis mirties. Jei nori gyventi, tai kam jos šauktis? Jei nenori, kam prašyti dievus to, ką jie davė tau gimstant? Juk nustatyta, kad ir nenorint mirtis kada nors ateis, o jei nori — ji tavo rankose. Pirma yra neišvengiama, antra — leista. Šiomis dienomis perskaičiau iš tiesų iškalbingo vyro labai gėdingą įžangos eilutę: „O kad kuo greičiau numirčiau!" Beproti! Tu ieškai to, ko nepametei. „O kad kuo greičiau numirčiau!" Tu gal ir pasenai šitaip šūkaliodamas. Kas gi tau trukdo? Niekas nelaiko: išeik, kada tau patiks. Pasirink bet kurią gamtos dalį ir įsakyk jai atverti išėjimą. Štai pasaulį valdančios stichijos: vanduo, žemė, oras. Visos jos yra ir gyvybės šaltinis ir kelias į mirtį. „O kad kuo greičiau numirčiau!" Kas, tavo nuomone,

yra tas „kuo greičiau"? Kokią dieną jam paskirsi? Gali tai įvykti ir greičiau, negu pats norėtum. Tokie žodžiai — požymis silpnos dvasios, kuri, pasmerkdama save, ieško užuojautos. Kas šaukiasi mirties, tas nenori mirti. Dievų prašyk gyvybės ir sveikatos, o jei nusprendei mirti, tai mirties nauda ir bus tai, kad nustosi jos šauktis. Štai apie ką samprotaukime, mielas Lucilijau, ir tokiais samprotavimais nuteikime sielą. Tai yra išmintis, tai yra būti išmintingam, o ne svaidymasis beprasmiškomis subtilybėmis tuščiai samprotaujant. Lemtis pateikė tau daugybę klausimų, kurių dar neišsprendei. Tai ko gudragalviauji? Kvaila, išgirdus mūšio signalą, mojuoti ore kardu. Mesk šituos pramogų ginklus: dabar reikia griebtis lemiamų. Pasakyk man, kaip elgtis, kad sielos nedrumstų joks liūdesys ir jokia baimė, kaip nusimesti geismų naštą. Tebūnie kas nors nuveikta! „Išmintis yra gėris, būti išminčiumi nėra gėris." Taip ir yra, kai pradedama tvirtinti, kad mes nesame išmintingi, kai visas šis užsiėmimas išjuokiamas kaip pasmerktas beprasmybei. Ką tu pasakysi sužinojęs, jog tyrinėjama ir štai kas: „Ar būsima išmintis yra gėris?" Bet, meldžiamasis, ar galima abejoti, jog klėtys nė nesapnuoja būsimo derliaus, o vaikystė nieko nenumano apie jaunystės jėgą bei stiprumą?! Jokios naudos ligoniui iš to, kad po daugelio metų jis bus sveikas. Bėgikai ar imtynininkai taip pat neatgaus dabar jėgų, jei pailsėti jiems bus leista kažkada ateityje. Kas nežino, jog būsimas gėris todėl ir nėra gėris, kad jis — būsimas?! Gėris būtinai padeda; o padėti gali tik dabar; jei dar nepadeda, tai nėra gėris; jei padeda, tai dabar. Aš — būsimasis išminčius. Kai juo tapsiu, tai bus gėris, o kol kas — ne. Pirma turi kas nors būti, tik po to — būti toks ar kitoks. Prašom pasakyti, kaip tai, ko dar nėra, jau yra gėris? Ar nori, kad ir toliau įrodinėčiau, jog to, apie ką sakau „būsimas", dar nėra? Kas ateina, tas dar neatėjo. Atkeliaus pavasaris, bet aš žinau, jog dabar yra žiema. Atkeliaus vasara, bet aš žinau, jog vasaros dar nėra. Svarbiausiu įrodymu, jog ko nors dar nėra, laikome aplinkybę, kad tai turi įvykti.
 Tikiuosi būti išmintingas, tačiau kol kas dar nesu iš-

mintingas. Jei turėčiau šį gėrį, jau būčiau atsikratęs ano blogio. Aš būsiu išmintingas; tuo remdamasis, tu gali suprasti, jog aš dar nesu išmintingas. Negaliu iš karto būti ir būsimo gėrio, ir šio blogio valdžioje. Šie du dalykai nesusitinka, nes viename žmoguje ir gėris, ir blogis nebūna kartu. Palikę nuošaly išradingiausius niekniekius, skubėkime prie to, kas mums pagelbės. Tas, kuris rūpinasi pakviesti priėmėją besiruošiančiai gimdyti dukteriai, neskaito žaidynių skelbimų bei jų programos. Bėgantis gesinti savo namo žmogus nespoksos į lošimo lentą, norėdamas sužinoti, kaip iš apsupimo prasiverš akmenėlis. O juk, dievaži, iš visų pusių tau plaukia pranešimai ir apie namų gaisrą, ir apie pavojun pakliuvusius vaikus, ir apie apsuptą tėvynę, ir apie išplėštus turtus. Pridėk dar laivų sudužimus, žemės drebėjimus ir visa kita, kas kelia baimę. Ar tu, draskomas tokių kančių, turi laiko užsiimti dalykais, kurie neduoda nieko kito, išskyrus smagumą širdžiai? Aiškinies, kuo skiriasi išmintis ir būti išmintingam?! Mazgioji ir atrišinėji mazgelius, kai virš galvos pakibusi didžiulė uola! Ne taip maloniai ir dosniai gamta apdovanojo mus laiku, kad jo užtektų ir praradimams. Žiūrėk, kiek daug laiko pražūva ir uoliausiems žmonėms: dalį jo nusineša savo, dalį — artimųjų liga; dalį atima asmeniniai, dalį — valstybiniai reikalai; gyvenimą pusiau dalijamės su miegu. Koks gi malonumas tuščiai išeikvoti didesnę dalį trumpo, veržliai tekančio ir mus nusinešančio laiko?! Dar turėk galvoje tai, kad siela lengviau įpranta linksmintis negu gydytis ir filosofiją, kuri yra vaistas, paverčia pramoga. Aš nežinau, kuo skiriasi išmintis ir „būti išmintingam"; žinau, jog man nesvarbu, ar aš žinau tai, ar ne. Pasakyk, ar aš pasidarysiu išmintingas supratęs, kuo skiriasi išmintis nuo „būti išmintingam"? Kodėl verti mane kalbėti apie išmintį, užuot vertęs veikti? Padaryk mane drąsesnį, padaryk ramesnį, padaryk lygų likimui, padaryk stipresnį už jį. Aš galiu būti stipresnis, jeigu sutelksiu šiam tikslui visa, ko mokausi. Lik sveikas.

ŠIMTAS AŠTUONIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Reikalauji, kad aš dažniau rašyčiau. Patikrinkime sąskaitas, ir tu dar liksi skolingas. Juk esame susitarę, kad pirmas būsi tu: rašysi laiškus, o aš į juos atsakysiu. Tačiau aš nebūsiu užsispyręs: žinau, jog tavimi galima pasitikėti. Tad užmokėsiu tau iš anksto ir nedarysiu taip, kaip nepaprastai iškalbingas vyras Ciceronas liepia daryti Atikui: „Jei nėra apie ką rašyti, tegul rašo visa, kas šauna į galvą". Man niekada netrūksta apie ką rašyti, nors ir nepradedu rašyti tokių pasakojimų, kokių savo laiškus prigrūda Ciceronas: kas vargsta ketindamas užimti kokią nors vietą; kas kovoja svetimomis, o kas — savo jėgomis; kas siekia konsulato padedamas Cezario, kas — Pompėjaus, o kas — piniginės; koks griežtas palūkininkas yra Cecilijus, iš kurio net artimieji gali gauti pinigų tik už dvylika procentų ir nė skatiko mažiau. Geriau užsiimti savomis, o ne svetimomis ydomis, geriau nagrinėti save ir pažiūrėti, kiek daug vietų mes tikimės, bet nesurenkame reikiamo balsų skaičiaus. Atsisakyti visų siekių, praeiti pro visus likimo rinkimus — štai kas, mielas Lucilijau, yra šlovė, ramybė ir laisvė. Ar manai, jog tuomet, kai sušauktos tribos, kai kandidatai virpa ant savo paaukštinimų ir vienas siūlo pinigų, kitas veikia per tarpininką, trečias laižo rankas, prie kurių išrinktas nenorės ir prisiliesti, kai visi įsitempę laukia skelbiko balso, nemalonu nerūpestingai stovėti ir žvelgti į tą prekyvietę nieko neperkant ir neparduodant?! Kur kas daugiau džiaugsmo tenka tam, kuris ramiai stebi ne pretoriaus ar konsulo rinkimus, bet tuos didžiuosius, per kuriuos vieni siekia metinių pareigų, kiti — amžinos valdžios, treti — sėkmingos karo pabaigos ir triumfo, ketvirti — turtų, penkti — santuokos ir vaikų, šešti — savo ir artimųjų gerovės. Kokia yra dvasios didybė to, kuris vienas nieko nesiekia, nieko nemaldauja ir sako: „Neturiu su tavim reikalų, likime! Nesu tavo valdinys, nesilenkiu tau. Žinau, jog Katonus tu nubloški, o Vatinijus

iškeli[1]. Nieko neprašau". Tai yra savo likimo kūrimas. Taigi apie tai rašykime vienas kitam, naudokimės šiuo neišsenkančiu dalyku, matydami tūkstančius neramių žmonių, kurie, tarsi norėdami susirasti pražūtį, per piktadarybes skverbiasi prie blogio ir siekia nepastovių ar net paniekos vertų dalykų. Kuriam iš gavusiųjų buvo gana, kas trokštančiam atrodė per daug?! Sėkmė nėra pavydi, kaip mano žmonės, bet silpna: nieko neįstengia pasotinti. Tau atrodo, jog tai aukštuma, nes esi toli, o tam, kas į ją užkopia, ji yra kažkas žema. Meluočiau sakydamas, jog jis nenorės kopti aukščiau. Tai, ką tu laikai viršūne, yra tik laiptelis. Visiems blogai nežinoti tiesos. Gandų apgauti žmonės veržiasi lyg ir prie gėrio, o paskui, įgiję tai, ko troško, ir daug iškentėję, pamato, jog visa tai yra blogis arba tuštybė, arba mažiau negu buvo tikėtasi. Dauguma žmonių iš tolo žavisi tuo, kas netikra, ir didelius daiktus minia laiko gėriu.

Kad mums šitaip neatsitiktų, panagrinėkime, kas yra gėris. Įvairiai jis aiškinamas, kiekvienas jį supranta kitaip. Kai kas apibūdina jį taip: gėris yra tai, kas traukia mūsų sielas, kas kviečia jas prie savęs. Bet tam tučtuojau prieštaraujama: o kas, jei iš tikrųjų traukia, bet į pražūtį? Žinai, kaip dažnai blogis atrodo patrauklus. Tiesa ir tiesos regimybė — ne tas pats. Gėris siejasi su tiesa. Netiesa nėra gėris. O tai, kas traukia prie savęs ir vilioja, yra tik tiesos regimybė: prisigerina, ragina, lenkia prie savęs. Kiti gėrį apibūdina taip: gėris yra tai, kas skatina siekti savęs, arba tai, kas link savęs nukreipia sielos veržimąsi. Ir šiam supratimui taip pat galima prieštarauti: daugelis dalykų skatina sielos veržimąsi, netgi tie, kurių siekiama siekiančiųjų nelaimei. Geresnis toks apibrėžimas: gėris yra tai, kas skatina sielos veržimąsi, atitinkantį prigimtį. Jo siekti reikia tik tada, kai jis pripažįstamas reikalingu. Tai yra garbingas dalykas, ir tik tokio jo verta tobulai siekti. Pats dalykas verčia pasakyti, koks skirtumas tarp gėrio ir dorybės. Jie turi kažką bendra ir neatskiriama. Gėris gali būti tik tai, kas garbinga, o garbingumas visada yra gėris. Tai kuo gi jie skiriasi?

Garbingumas yra tobulas, darantis gyvenimą laimingą gėris, kuriam prisilietus ir kiti dalykai virsta gėriu. Štai ką turiu galvoje: kai kurie dalykai nėra gėris, bet nėra ir blogis, pavyzdžiui, karo tarnyba, vadovavimas legionui arba teisėjavimas. Kai šios pareigos atliekamos garbingai, jos tampa gėriu, iš abejotino dalyko pereina į gėrio sritį. Gėris atsiranda iš sąjungos su garbingumu, garbingumas pats savaime yra gėris. Gėris išplaukia iš garbingumo, o garbingumas atsiranda pats iš savęs. Tai, kas yra gėris, galėjo būti blogis, tai, kas yra garbingumas, galėjo būti tik gėris. Kai kurie yra pateikę tokį apibrėžimą: gėris yra tai, kas atitinka prigimtį. Klausyk, ką į tai atsakysiu: tai, kas yra gėris, atitinka prigimtį, bet tai, kas atitinka prigimtį, dėl to dar nėra gėris. Daug kas neprieštarauja prigimčiai, bet yra taip menka, kad tam netinka gėrio vardas. Tai — smulkūs ir paniekos verti dalykai. Tuo tarpu net mažiausias gėris nėra vertas paniekos. Kol jis menkas, jis nėra gėris, o tapęs gėriu, jis nebėra menkas. Kaip atpažinti gėrį? Jis tobulai atitinka prigimtį. „Pripažįsti,— sakai man,— jog gėris atitinka prigimtį. Tai — jo savybė. Bet pripažįsti, kad egzistuoja ir kiti prigimtį atitinkantys dalykai, kurie nėra gėris. Tai kaipgi viena yra gėris, o kita — ne? Kaip atsiranda kitokia kokybė, jei ir vienam, ir kitam bendra yra tai, kad jie atitinka prigimtį?“ Tikriausiai dėl paties didumo. Visiškai nenauja, kad augant keičiamasi. Kažkas buvo kūdikis, o tapo suaugęs: ir jo kokybė jau kitokia. Kūdikis — neprotingas, o suaugęs žmogus — protingas. Kai kurie dalykai augdami pasidaro ne tik didesni, bet ir kiti. Tvirtinama: „Tai, kas didėja, nepasidaro kažkuo kitu. Ar pripilsi butelį vyno, ar statinę, vis tiek abiejuose bus vynas. Ir trupinėlis medaus, ir didelis jo kiekis saldumu nesiskiria“. Tu pateiki netikusių pavyzdžių: čia visada lieka ta pati kokybė nepaisant kiekio. Kai kurie daiktai didėdami išsaugo savo rūšį ir kokybę; yra tokių daiktų, kurie po daugelio jų padidinimų tik nuo paskutinio priedo pasikeičia įgydami naują, kitokią negu buvo kokybę. Skliautą suformuoja vienas akmuo — tas, kuris įsiterpdamas sujungia išgaubtus šo-

nus ir padaro smailą viršūnę. Kodėl paskutinysis priedas, nors ir mažas būdamas, padaro daugiausia? Todėl, kad jis ne didina, bet užbaigia. Kai kurie daiktai besivystydamiesi atsikrato pirminio pavidalo ir įgyja naują. Kai mūsų siela ilgai siekia ką nors aprėpti ir, eidama paskui tą didybę, nuvargsta, tą daiktą pradedame vadinti begalybe. Tai yra visai kas kita negu atrodąs didis, tačiau baigtinis daiktas. Taip pat kai kuriuos daiktus laikome sunkiai skaidomais ir galų gale, didėjant šiam sunkumui, pamatome, kad jie yra neskaidomi. Taip ir nuo to, kas sunkiai ar vos juda, prieiname prie to, kas visai nejuda. Taip tam, kas atitinka prigimtį, didėjimas suteikia kitą kokybę ir paverčia gėriu. Lik sveikas.

ŠIMTAS DEVYNIOLIKTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Lucilijų

Ką nors radęs, nelaukiu, kol man tarsi: „Dalykimės". Pats tai sau tariu. Klausi, ką radau. Laikyk rieškučias, tavęs laukia tikras lobis. Išmokysiu, kaip akimoju pasidaryti turtingam. Oi, kaip stipriai trokšti tai išgirsti! Ir ne veltui: kaipmat nuvesiu tave prie didžiausių turtų. Bet tau reikės kreditoriaus. Verslo pradžiai būtina pasiskolinti; tačiau nenoriu, kad susipainiotum su tarpininkais, nenoriu, kad tavo vardą valkiotų vertelgos. Pasiūlysiu tau užtikrintą kreditorių — Katono patarimą: „Skolinkis pats iš savęs". Užteks ir mažmožių, jei to, ko mums trūksta, prašysime patys savęs. Mielas Lucilijau, juk nėra jokio skirtumo, ar tu netrokši kokio nors daikto, ar turėsi jį. Dalyko esmė čia ta pati: tu nesikankinsi. Nemokau tavęs eiti prieš prigimtį: jinai atkakli, jos neįmanoma nugalėti, ji reikalauja savo. Tačiau žinok, jog visa, ko prigimtis neprašo, yra pageidautina, bet nebūtina. Aš alkanas — reikia pavalgyti. Bet prigimčiai tas pats, ar aš krimsiu juodą duoną, ar pyragą. Ji nori tik prikimšti pilvą, o ne smaginti jį. Aš noriu gerti. Prigimčiai tas pats, ar pasisemsiu vandens iš artimiausio ežero, ar gersiu van-

dens, laikyto sniege, kad atšaltų. Ji liepia viena — numalšinti troškulį. Visai nesvarbu, ar iš aukso, ar iš krištolo, ar iš lydyto špato taurės, ar iš tiburietiško[1] dubenėlio, ar iš rieškučių gersi. Stenkis visada žiūrėti į dalyko esmę atmesdamas visa, ko nereikia. Badas mane šaukia: ranka tiesiasi į bet kokį pirmą pasitaikiusį maistą, bus gerai viskas, ką tik sugriebsiu. Išalkęs nieko neniekina. Tu klausi: „O kas mane pradžiugins?" Man regis, puikiai pasakyta: „Išminčius godžiai ieško prigimtį atitinkančių turtų". Tu droži: „Kaipgi yra? Man dovanojai kiaurą maišą. Aš jau ruošiau dėžes, dairiausi, į kurią jūrą leisiuosi prekiauti, kokių valstybės pajamų nuomotoju būsiu, kokias prekes vešiu. Tai apgaulė: pažadėjęs turtą, mokai skurdo". Negi tu vadini skurdžiumi tą, kuriam nieko netrūksta? Tu sakai: „Jis dėkoja savo kantrybei, o ne likimui". Negi tu nelaikai jo turtingu todėl, kad jo turtai neišsemiami? Kas geriau: turėti užtektinai ar turėti daug? Kas daug turi, tas dar daugiau trokšta, tai rodo, jog jam negana to, ką turi. Kas turi užtektinai, tas pasiekė tai, ko niekuomet nepasiekia turtingas. Ar tai ne turtas, jei žmogaus neįtrauks į proskripcijų sąrašą, jei jo nenunuodys sūnus ar žmona? Jei saugu kare, jei neslegia pareigos taikos metu, jei nėra jokio pavojaus ar vargo? Tvirtini, jog maža yra tik nealkti, nešalti, netrokšti. Bet daugiau pats Jupiteris neturi. Nėra maža, jei užtenka, ir niekada nėra daug, jei neužtenka. Nukariavęs Darijų ir indus, Aleksandras pasidarė skurdžius. Ar aš sakau netiesą? Betgi jis ėmė ieškoti, ką dar užgrobus, šmižinėjo po nepažįstamas jūras, vis siuntė laivyną į okeaną norėdamas, sakyčiau, pralaužti pasaulio ribas. Ko užtenka prigimčiai, neužtenka žmogui. Ir, turėdamas viską, jis randa, ko trokšti. Kaip aklai elgiasi žmonės, kaip jie užmiršta, nuo ko pradėjo nusišypsojus laimei! Nežinomo užkampio valdovas (ir tai dar ginčytina) Aleksandras, pasiekęs žemės ribas, liūdėjo grįždamas atgal per užkariautą pasaulį[2]. Pinigai nė vieno nepadarė turtingo, priešingai, kiekviename pažadino dar didesnį godumą. Kodėl? Kas turi daugiau, tas pradeda galėti turėti dar daugiau. Pakviesk bet kurį iš tų,

kurie minimi šalia Kraso ar Licinijaus vardų. Tegul atneša savo turto sąskaitą ir tegul suskaičiuoja, kiek tikisi. Mano nuomone, jis — skurdžius, tavo nuomone, jis gali toks pasidaryti. O žmogus, paklūstantis prigimties reikalavimams, skurdo ne tik nejaučia, bet ir nebijo. Tačiau žinok, kad nepaprastai sunku matuoti savo poreikius prigimties saiku. Juk net tas, apie kurį kalbame, kurį tu vadini skurdžiumi, turi kažką nereikalingo. Turtai apakina žmones ir atkreipia jų dėmesį. Jei iš kurių nors namų plaukia daug pinigų, jei stogas smarkiai paauksuotas, o šeimyna išsiskiria kūno grožiu ar puošniais drabužiais, tokia gerovė yra visiems kaip ant delno. Tas, kurį mes paslėpėme ir nuo minios, ir nuo likimo, yra laimingas iš vidaus. Kalbėdami apie tą, pas kurį turto vardu prisidengęs gyvena skurdas, mes neteisingai sakome, kad jis valdo turtus, kaip ir kalbėdami apie drugį, mes neteisingai sakome: jis susigriebė drugį. Priešingai, jį ima drugys. Taigi reikėtų sakyti: jį valdo turtai. Todėl norėčiau tave paraginti daryti tai, ką žmonės labai greitai užmiršta — viską matuoti prigimties poreikiais, kuriuos patenkinti galima arba veltui, arba nedidele kaina. Tik nemaišyk savo poreikių su ydomis. Klausi, koks turi būti stalas, kokio sidabro induose turi būti paduoti valgiai, ar reikia, kad vergai būtų vienodo ūgio ir bebarzdžiai? Prigimtis nereikalauja nieko kito, išskyrus valgį.

Ar kai baisus troškulys išdegins gerklę, ieškosi
Gryno aukso taurės? Išbadėjęs nevalgysi nieko
Kito, tiktai plekšnes ar povą? [3]

Badas nėra įnoringas. Jis patenkintas, kai jį numalšina, o kuo numalšina — jam per daug nerūpi. Nelaimingoji prabanga gimdo kančias: pasisotinęs žmogus stengiasi išalkti, pavalgęs vėl kemša, atsigėręs skuba ištrokšti. Horacijus puikiai pasakė, jog troškuliui nesvarbu, į kokią taurę buvo įpiltas vanduo ir ar žavi rankutė jį padavė. O jei tau svarbu, kad vaiskią taurę ištiestų ilgaplaukis berniukas, tai tu nesi ištroškęs. Be kita ko, prigimtis sukūrė nuostabų dalyką: tai, kas būtina, neįkyri. Perteklius skatina išrankumą: tas netinka,

anas nepriimta, į šitą gėda žiūrėti. Gyvenimo įstatymus mums davęs pasaulio kūrėjas norėjo, kad būtume sveiki, o ne išrankūs. Visa, kas sveika, yra čia pat, o prabangos dalykai įgyjami vargstant ir kenčiant. Tad naudokimės šia prigimties malone ir, didžiai ją vertindami, galvokime ,jog geriausia jos dovana yra dėsnis: tai, kas būtina, neįgrysta.

ŠIMTAS DVIDEŠIMTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Tavo laiškas užkabina daug klausimėlių, tačiau apsistoja ties vienu, trokšdamas išsiaiškinti, kaip mes pažįstame gėrį ir garbingumą. Kiti šiuos du dalykus laiko priešingais, o mes — tik skirtingais. Turiu galvoje štai ką: kai kas mano, jog gėris yra tai, kas naudinga, ir pavadina gėriu ir turtus, ir arklį, ir vyną, ir avalynę smarkiai nupigindami gėrį, sutepdami jį ir pažemindami. Jie mano, jog garbingumas — tai pareigos vykdymas: atidus rūpinimasis nusenusiu tėvu, pagalba skurstančiam draugui, narsus žygis, išmintingas ir santūrus pasiūlymas senate. Mes čia skiriame du dalykus, tačiau laikome juos kilusiais iš vieno. Nėra gėris tai, kas nėra garbinga. Kas garbinga, yra ir gėris. Manau, nėra reikalo pridurti, koks tarp jų skirtumas, nes apie tai esu nemažai kalbėjęs. Tik viena pasakysiu: mums neatrodo, jog gėris yra tai, ką gali kas nors panaudoti piktam. O juk matai, kad daugelis piktnaudžiauja turtais, kilmingumu, jėga.

Dabar grįžtu prie to, ką prašei paaiškinti: iš kur mumyse atsiranda pirminis gėrio ir garbingumo pažinimas. Prigimtis negalėjo mūsų išmokyti: ji davė mums tik žinojimo pradmenis, bet nedavė paties žinojimo. Kai kurie tvirtina, jog šis pažinimas teko mums atsitiktinai. Tačiau neįtikima, kad kam nors netyčia pasipintų dorybės pavyzdys. Mums atrodo, kad jį sukūrė stebėjimas ir dažnų poelgių lyginimas, kiti mūsų šalininkai mano, kad garbingumas ir gėris suvokiami per ana-

logiją. Man regis, jog reikia ne smerkti, kad lotynų gramatikai suteikė šiam žodžiui pilietybės teises, o priimti jį į savo valstybę. Taigi naudosiuosi juo ne kaip skoliniu, bet kaip visuotinai vartojamu. Pasakysiu, kas yra ta analogija. Mes žinojome esant kūno sveikatą ir iš to padarėme išvadą, kad yra ir sielos sveikata. Mes žinojome esant kūno jėgą, tuo remdamiesi, priėjome išvadą, kad egzistuoja ir dvasios stiprybė. Mus apstulbino kai kurie gailestingi, žmogiški, narsūs poelgiai, ir pradėjome jais žavėtis kaip tobulybe. Už jų tūnojo daugybė ydų, kurias slėpė kokio nors nuostabaus žygio spindesys, bet mes tų ydų nepastebėjome. Prigimtis verčia didinti tai, kas verta pagyrimo, ir šlovė visuomet atrodo didesnė negu yra iš tikrųjų. Taigi iš čia paėmėme didžiulio gėrio pavyzdį. Fabricijus atstūmė karaliaus Pyro auksą, nusprendęs, jog panieka karališkiems turtams yra didesnis dalykas už karalystę. O kai Pyro gydytojas pažadėjo duoti karaliui nuodų, jis perspėjo Pyrą, kad šis saugotųsi išdavystės. Tokios pat dvasios stiprybės reikėjo norint neleisti nugalėti savęs auksu ir nesiekti pergalės nuodais. Mes susižavėjome didžios sielos vyru, kurio nepalenkė nei karaliaus pažadai, nei pažadai nužudyti karalių; vyru, kuris liko ištikimas savo doram nusistatymui ir — o tai yra sunkiausia — sąžiningas net kare; vyru, kuris buvo įsitikinęs, jog, susidūrus ir su priešais, leistinos ne visos priemonės; vyru, kuris, būdamas baisiausiai nuskurdęs, manė, jog tai teikia jam garbės, ir vengė turtų taip, kaip ir nuodų. „Gyvenk,— tarė jis,— Pyrai, dėl mano malonės ir džiaukis tuo, kuo ligi šiol buvai nepatenkintas — kad negalima Fabricijaus papirkti." Horacijus Koklitas vienas atsistojo ant siauro tilto ir, liepęs atkirsti jam kelią atgal, kad ir priešai negalėtų pereiti, tol priešinosi puolantiems, kol supoškėjo baisiai griūdami rąstai. Kai jis atsigręžė ir pamatė, jog, nubloškęs save į pavojų, jau išgelbėjo nuo pavojaus tėvynę, tarė: „Jei norite, persekiokite mane šiuo keliu!" Po to jis stačia galva puolė nuo tilto žemyn, labiau susirūpinęs, kad iš smarkios upės srovės išliptų ginkluotas negu gyvas, ir, nepaleisdamas iš rankų ką tik pergale papuošto

ginklo, grįžo pas savus ramus, tarsi būtų ėjęs tiltu. Šie ir panašūs žygdarbiai išryškina mums dorybės paveikslą. Pridursiu tai, kas galbūt pasirodys keista: kartais blogis išryškina garbingumą, o gėris labiau spindi šalia savo priešybės. Juk, kaip žinai, yra ydų, artimų dorybei, o bjaurūs ir gėdingi dalykai panašūs į teisingus. Štai išlaidus žmogus vaidina dosnų, nors mokantis duoti nuo nemokančio saugoti labai skiriasi. Aš pasakysiu, Lucilijau, jog daugelis ne dovanoja, bet išmėto; nevadinu dosniu to, kuris yra savo pinigų priešas. Abejingas apsimeta nuolaidžiu, karštagalvis — narsuoliu. Toks panašumas mus privertė būti apdairius, nepainioti iš išorės panašių kaip du vandens lašai, o iš tikro labai skirtingų dalykų ir, stebint tuos, kuriuos nepaprastas darbas padarė žymius, atkreipti dėmesį į tai, kas iš tikrųjų ką nors padarė kilniadvasiškai ir labai ryžtingai, tačiau padarė tai tik vieną kartą. Pamatėme, kad vienas kare yra narsuolis, o forume — bailys, vyriškai kenčia skurdą, bet nepakelia šmeižto. Mes gyrėme jo poelgį, bet smerkėme jį kaip žmogų. Kitą matėme esant malonų su draugais, susivaldantį su priešais, sąžiningai atliekantį ir valstybines, ir asmenines pareigas, nepristingantį ištvermės, kai reikia kęsti, o kai reikia veikti — išminties. Matėme jį pilna sauja seikėjantį, kai reikia duoti, ir stiprų, kantrų, dvasios jėgomis gaivinantį nuilsusį kūną, kai reikia vargti. Be to, visados, ką nors darydamas, jis yra ištikimas sau, ne pasiryžęs būti geras, bet, verčiamas savo būdo, jis gali elgtis tik teisingai ir negali elgtis neteisingai. Supratome, jog jo dorybė yra tobula. Suskaidėme ją į dalis; paaiškėjo, kad reikia išskirti norų tramdymą, baimės pažabojimą, būsimų darbų numatymą, atidavimą visiems to, kas priklauso; sužinojome, kad yra susivaldymas, narsumas, protingumas, teisingumas ir kokia kiekvieno iš jų pareiga. Kaip mes supratome, kas yra dorybė? Ją mums parodė to žmogaus nuoseklumas, grožis, ištvermė, visų poelgių dermė ir didybė, iškylanti virš visko. Supratome, kad toks gyvenimas yra laimingas, plaukiantis be audrų ir priklausantis nuo savo paties valios. Kaip tai mums paaiškėjo? Pasaky-

siu. Anas tobulas vyras, kuris pasiekė dorybę, niekuomet nekeikė likimo, niekada nesutiko įvykių liūdnas, manydamas, jog jis — pasaulio pilietis ir karys, ir kentė vargus tarsi lieptas įsakymo. Kad ir kas įvyktų, jis nieko nesikratė kaip atsitiktinai jį ištikusios nelaimės, bet elgėsi taip, lyg ji būtų buvusi jam skirta. „Kad ir kas būtų,— sakė jis,— tai yra mano: ar vargas, ar sunkumai — vis tiek stropiai darbuosimės." Tad aiškiai atsiskleidė didybė to, kuris niekuomet nevaitojo dėl nelaimių, niekuomet nesiskundė lemtimi, daugelį privertė suvokti, koks jis yra, ir suspindo tarytum žvaigždė tamsybėse, traukdamas prie savęs visų sielas, nes buvo ramus ir malonus, vienodai santūrus žmogiškuose ir dieviškuose dalykuose. Turėjo tobulą sielą, pasiekusią viršūnę, virš kurios nieko nėra, išskyrus dievo dvasią, kurios dalelė įsiliejo į šią mirtingą širdį. O ji niekuomet nebūna labiau dieviška, kaip tada, kai mąsto apie savo mirtingumą ir žino, jog žmogus gimė tam, kad baigtų gyvenimą, jog kūnas yra ne namai, o laikinas prieglobstis, kurį reikia palikti, kai pamatai, kad esi našta šeimininkui. Aš taip pasakysiu, mielas Lucilijau: svarbiausias įrodymas, kad siela ateina iš aukščiau, yra tas, jog savo būstą ji laiko menku ir ankštu, jog nebijo iš jo išeiti. Mat ji žino, kur išeis, atsimena, iš kur atėjusi. Ar nematome, kiek daug nemalonumų mums suteikia ir kaip mums netinka šitas kūnas? Skundžiamės tai galvos skausmu, tai pilvu, tai širdimi ar gerkle. Kartais vargina sausgyslės, kartais — kojos, viduriavimas, sloga, kai kada trūksta kraujo, kai kada jo per daug. Esame tampomi ir stumdomi tai šen, tai ten. Taip paprastai atsitinka gyvenant svetimoje pastogėje. Ir, gavę tokį trapų kūną, mes vis tiek turime ilgalaikių sumanymų, kuriems įgyvendinti reikia žmogaus amžiaus, susikuriame daugybę vilčių, nepatenkinti jokiais pinigais, jokia valdžia. Kas gali būti kvailesnio ir gėdingesnio už tokį elgesį?! Mums nieko negana net ruošiantis mirti ir netgi mirštant! Juk kasdien vis labiau artėjame prie paskutiniosios, kiekviena valanda stumia mus ten, kur reikės nužengti. Žiūrėk, kaip aklai mes protaujame: tai, ką vadiname ateitimi,

jau dabar vyksta, ir didesnė mūsų gyvenimo dalis jau praėjo. Klystame bijodami paskutiniosios dienos: kiekviena diena mus artina prie mirties. Tas žingsnis, kurį žengdami pristingame jėgų, nenualina, jis tik parodo, jog esame nuvargę. Mirtį pasiekia paskutinė diena, o artėja prie jos kiekviena diena. Mirtis skina mus pamažu, o ne pagrobia. Tad, žinodama esanti aukštesnės prigimties, kilni siela stengiasi jai skirtoje vietoje elgtis garbingai ir stropiai, tačiau nieko iš to, kas ją supa, ji nelaiko savu ir, tarsi skubąs pakeleivis, viskuo naudojasi kaip skolintu daiktu. Kaip, matant šitokią tvirtybę, mums gali neiškilti neregėtos prigimties paveikslas?! Tuo labiau kad pastovumas, kaip sakiau, parodė, jog tai — tikroji didybė. Tiesa ir lieka nepakitusi, o melas — trumpalaikis. Kai kurie pakaitomis esti tai Vatinijai, tai Katonai. Kartais jiems atrodo nepakankamai griežtas pats Kurijus, nepakankamai neturtingas pats Fabricijus, nepakankamai kuklus ir neišrankus pats Tuberonas. Kartais jie lenktyniauja turtais su Licinijumi, pietumis — su Apicijumi, ištaigos pomėgiu — su Mecenatu. Svarbiausias nesveikos sielos įrodymas yra blaškymasis ir nuolatinis puldinėjimas tarp apsimetinėjimo doru ir polinkio į ydas.

Kartais laikė šimtus vergų, o kartais tik dešimt,
Tai didžius karalius, tetrarchus be perstojo gyrė,
Tai: „Man stalo užteks trikojo ir trupinio druskos,
Togos storos, šlurkščios, nuo šalčio apsaugo — ir viskas".
Jei milijoną tu jam, mažu patenkintam duotum,
Ir taupiam, per penkias dieneles neliks nė skatiko[1].

Daug yra tokių žmonių kaip šis, aprašytas Horacijaus Flako. Jis visuomet vis kitas, nepanašus net į patį save, nes blaškosi iš vienos pusės į kitą. Aš pasakiau „daug". Ne, beveik visi. Kiekvienas kasdien keičia ir sprendimus, ir pažadus. Jis nori turėti tai žmoną, tai meilužę; jis tai nori valdyti, tai elgiasi kaip paslaugiausias vergas; tai pučiasi tiek, kad visi jo neapkenčia, tai sumažėja susitraukdamas daugiau už mažiausią, tai švaisto pinigus, tai glemžia juos. Neprotinga siela geriausiai atsiskleidžia štai kaip: vienąkart ji iškyla vienokia, kitąkart — kitokia, ir, mano nuomone,

nėra nieko gėdingesnio už šį nepastovumą. Patikėk, didelis dalykas yra vaidinti tą patį vaidmenį, bet niekas, išskyrus išminčių, nevaidina to paties vaidmens. Visi esame daugiaveidžiai. Kartais pasirodysime saikingi ir rimti, kartais — išlaidūs ir tušti. Keičiame kaukę, užsidėdami visai priešingą negu ta, kurią nusiėmėme. Taigi pareikalauk iš savęs, kad iki mirties būtum toks, koks ketinai būti iš pradžių. Stenkis, kad tave girtų ar bent atpažintų. Apie kai kuriuos vakar sutiktus žmones šiandien pagrįstai galima klausti: „Kas jis toks?“ Taip pasikeitė! Lik sveikas.

ŠIMTAS DVIDEŠIMT PIRMAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliju

Matau, jog ginčysies, kai išdėstysiu šiandieninį klausimą. Prie jo jau pakankamai ilgai buvome sustoję. Vėl sušuksi: „Kas čia bendro su dorove?“ Gali šaukti, tik pirmiausia priminsiu kitus, su jais pasiginčyk — su Poseidoniju ir Archidemu: tegul jie ir išspręs. O po to pasakysiu: ne visa, kas susiję su dorove, ją ir stiprina. Vieno reikia žmogui norint prasimaitinti, kito — mankštintis, trečio — apsirengti, ketvirto — mokytis, penkto — pramogauti. Viskas susiję su žmogumi, nors ir ne viskas daro jį geresnį. Ir su papročiais kiekvienas dalykas susijęs savaip: kai kas juos taiso ir tvarko, kai kas atskleidžia jų prigimtį ir kilmę. Manai, aš labai nutolstu nuo dorovės klausdamas, kodėl gamta sukūrė žmogų, kodėl iškėlė jį aukščiau visų gyvų būtybių? Ne. Kaip mes sužinosime, kokių papročių reikia, jei nenustatysime, kas žmogui yra geriausia, jei nepažinsime jo prigimties? Tik tada suprasi, ką turi daryti, o ko vengti, kai sužinosi, ko reikalauja tavo prigimtis. „Aš, — sakai, — noriu išmokti mažiau trokšti ir mažiau bijoti. Išpurtyk iš manęs prietarus, įtikink, jog tai, kas paprastai vadinama laime, yra laikinas ir tuščias dalykas; juk prie jo taip lengvai limpa dar vienas skiemuo.“ Įvykdysiu tavo norą, skatinsiu tave siekti

dorybių, o kartu plaksiu tavo ydas. Tegul kas nors apšauks mane besaikiu, vis tiek nenustosiu persekioti ištižimo, tramdyti laukiniškiausių aistrų, malšinti skausmu virstančių malonumų, trukdyti maldoms. Kodėl? Todėl, kad patys sau išmeldžiame didžiausių negandų, kad dabartinės aimanos yra gimusios iš džiūgavimų.

O kol kas leisk man tyrinėti dalyką, kuris atrodo šiek tiek tolesnis. Kėlėme klausimą, ar visi gyvūnai jaučia savo kūno sandarą. Kad jaučia, geriausiai įrodo tai, jog sąnarius jie judina tinkamai ir sklandžiai tarsi būtų mokyti. Juk kiekvienas gyvūnas laisvai valdo visą savo kūną. Amatininkas lengvai naudojasi savo įrankiais, įgudęs laivo vadas tiksliai sukioja vairą, dailininkas, nors prieš jį daug įvairių spalvų, nepaprastai greitai randa tą, kurios jam reikia, kad perteiktų panašumą, ir jo žvilgsnis bei rankos smagiai skraido tarp vaško[1] ir darbo. Taip ir gyvūnai lengvai valdo save. Paprastai stebimės prityrusiais šokėjais: įgudusios išreikšti bet kokį veiksmą ar jausmą jų rankos sparčiais judesiais palydi žodžius. Šito juos išmoko menas, o gyvūnus — prigimtis. Nė vienas iš jų nevelka savo sąnarių sunkiai, nė vienas nekliudo pats sau. Jie taip elgiasi vos atsiradę, gimsta viską mokėdami ir žinodami. „Tačiau,— tvirtinama,— sklandžiai judėti gyvūnus verčia baimė. Jei jie kitaip judėtų, justų skausmą. Taigi jie taip juda ne savo valia." Tai netiesa. Varomi jie velkasi lėtai, o savo noru juda vikriai. Ne skausmo baimė verčia juos natūraliai judėti net tada, kai skausmas neleidžia. Kai kūdikis, mėginantis atsistoti ir besipratinantis išsilaikyti ant kojų, vos išbandęs savo jėgas, parpuola, jis vis tiek verkdamas stojasi, kol per skausmą išmoksta to, ko reikalauja prigimtis. Kai kurie tvirtesnės nugaros gyvūnai pargriauti tol kankinasi, tabaluoja kojomis ir vartosi, kol vėl yra pastatomi ant kojų. Apverstas vėžlys nejaučia skausmo, bet jam neramu, jis stengiasi vėl atsidurti natūralioje padėtyje ir, tik atsistojęs ant kojų, liaujasi spardęsis. Vadinasi, visi jaučia savo kūno būseną ir todėl taip laisvai judina sąnarius. Svarbiausias įrody-

mas, kad gimstama tai mokant, yra tai, kad visi gyvūnai sugeba save valdyti. Sakoma: „Natūrali būsena, kaip jūs tvirtinate, yra sielos, tam tikru būdu vadovaujančios kūnui, veikla. Tai — labai paini ir subtili sąvoka, kurią net jums sunkiai sekasi paaiškinti. Tai kaipgi šitai gali suvokti kūdikis? Visi gyvūnai turėtų gimti dialektikais, kad suprastų šį ir daugumai togomis apsisiautusių vyrų nesuprantamą apibrėžimą". Tavo prieštaravimai būtų teisingi, jei aš sakyčiau, kad gyvūnai suvokia, kaip apibūdinti savo įgimtą būseną, o ne ją pačią. Prigimtis lengviau suvokiama negu paaiškinama. Taigi kūdikis nežino, kas yra jo natūrali būsena, bet pažįsta tą savo būseną. Gyvūnas nežino, kas yra gyvūnas, bet jaučia, jog jis — gyvūnas. Be to, ir pačią savo būseną jis suvokia tik apgraibomis ir netiksliai. Mes taip pat žinome, jog turime sielą, o kas yra siela, kur ji yra, kokia yra ir iš kur atsiranda — šito nežinome. Kaip mus pasiekia mūsų sielos pojūtis, nors ir nežinome, kokia jos prigimtis ir buveinė, taip ir visi gyvūnai turi savo kūno būsenos pojūtį. Jie būtinai turi jausti tai, per ką jaučia visa kita; būtinai turi jausti tai, kam paklūsta, kas juos valdo. Kiekvienas iš mūsų suvokia, jog yra kažkas, skatinantis mus judėti, bet nesupranta, kas tai yra. Kiekvienas jaučia savo troškimus, o kas jie, iš kur atsiranda — nežino. Taip ir kūdikiai, ir gyvūnai jaučia vadovaujančią savo sielos dalį, nors ir nepakankamai aiškiai, nepakankamai tiksliai. „Sakote,— kalbama,— jog kiekvienas gyvūnas prisitaiko prie savo kūno būsenos, o žmogaus būsena yra protinga, todėl žmogus prisitaiko prie savęs ne kaip prie gyvos būtybės, bet kaip prie protingos būtybės. Mat žmogus save ir brangina dėl to, kas daro jį žmogumi. O kaip kūdikis gali prisitaikyti prie protingos būsenos, jei jis dar nėra protinga būtybė?" Kiekvieną amžių atitinka jam būdinga natūrali būsena. Viena būdinga kūdikiui, kita — vaikui, trečia — seniui. Visi jie prisitaiko prie savo sandaros. Kūdikis neturi dantų: jis prisitaiko prie tokios savo būsenos. Prasikalė dantys: prisitaiko prie šitos naujos

savo būsenos. Juk ir želmuo, pavirsiantis javu bei grūdu, kol jaunutis, yra vienoks, bet, kai vos kyšo iš dirvos, yra kitoks, o kai jis sutvirtėja ir tampa liaunas, bet jau išlaikantis savo naštą, yra dar kitoks ir pagaliau tada, kai pageltęs žvelgia į klėtį, o jo varpa jau sukietėjusi, vėl pasikeičia. Kad ir koks jis būtų, prisitaiko prie savo būsenos ir saugo ją. Vis kitas yra kūdikio, vaiko, jaunuolio, senio amžius, tačiau aš, kuris buvau ir kūdikis, ir vaikas, ir jaunuolis, esu tas pats. Nors būsena vis keičiasi ir keičiasi, prisitaikymas prie jos yra tas pats. Juk prigimtis man paveda ne berniuko, jaunuolio ar senio būseną, o mane patį. Taigi kūdikis prisitaiko prie tos savo būsenos, kuri yra būdinga kūdikiui, o ne prie tos, kuri yra būdinga jaunuoliui. Jeigu kūdikiui lemta augti ir pereiti į kitą būseną, tai negalima teigti, jog ta būsena, su kuria jis atėjo į pasaulį, prieštarauja prigimčiai. Gyva būtybė pirmiausia prisitaiko prie savęs pačios, mat turi būti kažkas viena, prie ko veržtųsi visa kita. Kam siekiu malonumo? Sau. Vadinasi, rūpinuosi savimi. Vengiu skausmo. Kodėl? Dėl savęs. Vadinasi, rūpinuosi savimi. Jei viską darau dėl savęs, šis rūpinimasis savimi tampa svarbiausiu dalyku. Tai būdinga visoms gyvoms būtybėms, tai nėra įgyjama, o yra įgimta. Gamta savo vaikus augina ir neapleidžia jų. Ir kadangi pati patikimiausia yra artimiausia globa, kiekvienas yra pavestas pats sau. Kaip esu minėjęs ankstesniuose laiškuose, mažučiai, vos iš motinos įsčių ar kiaušinio išsiritę gyvūnai ir savo priešus pažįsta, ir vengia visko, kas jiems pražūtinga. Net praskrendančio paukščio šešėlio bijos tie, kurie yra jo grobis. Visi gyvūnai ateina į žemę nešini mirties baime. „Kaip,— klausiama,— tik atsiradęs gyvūnas gali suvokti, kas jį gelbsti, o kas pražudo?“ Pirmiausia reikia klausti, ar apskritai jie suvokia, o ne kaip suvokia. O kad suvokia, rodo tai, jog jie elgiasi lyg suvoktų. Kodėl gi višta nebėga nuo povo ar žąsies, o bėga nuo daug mažesnio ir net niekuomet jos neregėto vanago? Kodėl viščiukai bijo katės, o nebijo šuns? Aišku, kad juose glūdi ne iš pa-

tirties įgytas žinojimas, kas jiems pražūtinga, nes jie daug ko saugosi dar nespėję išbandyti. Antra, kad nemanytum, jog tai vyksta atsitiktinai, žinok, kad jie nebijo to, ko nereikia bijoti, ir niekuomet neužmiršta pasislėpti ar apsižiūrėti; jie visada vienodai bėga nuo pražūties. Be to, gyvendami jie nepasidaro bailesni. Vadinasi, aišku, kad jie taip elgiasi ne iš pripratimo, bet iš įgimto savisaugos poreikio. Patirtis ateina vėlai ir būna įvairi; o tai, ką duoda prigimtis, duoda visiems vienodai ir nedelsiant. Tačiau, jei reikalauji, pasakysiu, kaip gyvūnai mėgina suprasti, kas jiems pražūtinga. Mat jie jaučia esą sudaryti iš kūno. Taip pat jaučia, kuo kūnas gali būti pjaustomas, kuo deginamas, kuo sumaigomas, kuo galėtų jiems pakenkti kiti gyvūnai, kuri jų rūšis yra pavojinga ir priešiška. Viskas čia susiję: kiekviena būtybė taikosi prie to, kas ją gelbsti, siekia to, kas jai naudinga, ir bijo to, kas jai žalinga. Veržtis prie naudingų dalykų yra natūralu, kaip natūralu ir vengti priešiškų dalykų. Tai, ko moko prigimtis, išmokstama be išankstinio ketinimo, be jokio vadovaujančio mąstymo. Ar nematai, kaip dailiai bitės stato savo būstus, kaip jos pasidalija darbą ir sutaria? Ar nematai, jog nė vienas mirtingasis neįstengia prilygti voruí sugebėjimais austi? Kiek reikia triūso ištempiant siūlus taip, kad vieni iš jų eitų tiesiai ir laikytų kitus, dalį iš jų reikia tempti tai tankiau, tai rečiau, kad eitų ratu, kad į juos, tarytum į pražūtingus tinklus, įsipainiotų mažesnieji gyviai? Šis menas įgimtas, o ne išmoktas. Nė vienas gyvūnas nėra mokytesnis už kitą: visi voratinkliai vienodi, visų korių akys tokio pat dydžio. Tai, ką mums pateikia mokslas, yra nevienoda ir nepatikima; ką duoda gamta, duoda visiems po lygiai. Ji nieko daugiau taip gerai neįskiepijo kaip savisaugą ir visa, ko šiai reikia. Todėl gyvos būtybės iš karto pradeda ir mokytis, ir gyventi. Nenuostabu, kad jos gimsta su tuo, ko neturėdamos būtų gimusios veltui. Kad išliktų gyvos, gamta pirmiausia davė joms ginklą — prisitaikymą ir savisaugą. Jos negalėtų išlikti, jei nenorėtų šito. Tik noras joms nepadėtų, bet be jo nepa-

dėtų niekas. Nerasi nė vieno, kuris nevertintų ir neprižiūrėtų savęs. Netgi tyliems ir bukiems, visiškai nerangiems gyvūnams užtenka išradingumo gyventi. Gali pamatyti, jog net tie, kurie kitiems nėra naudingi, neužmiršta rūpintis savimi. Lik sveikas.

ŠIMTAS DVIDEŠIMT ANTRAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Dienos jau mažiau lieka. Ji gerokai sutrumpėjo, tačiau žmogui, keliančiam su saule, kol kas pakanka laiko. Dar dosnesnė ir geresnė ji yra tam, kuris jos laukia sutikdamas aušrą. Gėda tam, kuris guli snūduriuodamas, kai saulė aukštai pakilusi, ar kuris pabunda vidurdienį — beje, daugeliui tai reiškia keltis švintant. Yra ir tokių, kurie naktį paverčia diena ir pramerkia apsunkusias nuo vakarykščio girtavimo akis tik temstant. Sakoma, jog tie, kuriuos gamta, pasak Vergilijaus, įkurdino po mūsų kojomis, yra priešingoje pusėje.

Ir kai Ryto žirgai prunkšdami mums tylą sudrumsčia,
Ten vėlyvus deglus paraudęs Vakaras dega[1].

Šių žmonių ne padėtis, bet gyvenimas priešingoje pusėje. Ir mūsų mieste yra antipodų, kurie, pasak Marko Katono, nemato nei saulėtekio, nei saulėlydžio. Ar tu manai, jog žino, kaip gyventi, tie, kurie nežino, kada gyventi; jog bijo mirties pasaulio, kuriame atsidūrė dar būdami gyvi? Jie yra grėsmingi kaip naktiniai paukščiai. Jie per naktis mirksta vyne ir kvepaluose, leidžia aukštyn kojom apverstą laiką daugelį pertraukų turinčiuose pokyliuose, tačiau juk jie ne puotauja, o atlieka savo pačių laidotuvių apeigas. Beje, ir mirusieji pagerbiami dieną. O užimtam žmogui, dievaži, nėra per ilgų dienų. Pratęskime gyvenimą! Juk jo prasmė ir pagrindas yra veikla. Nors šiek tiek sutrumpinkime naktį dienos naudai. Puotoms penimi paukščiai laikomi tamsoje, kad nejudėdami greičiau tuktų. Be jokios mankštos tįstantis žmogaus kūnas taip pat bjauriai išplersta

ir, nematydamas dienos šviesos, apauga taukais. Todėl tokie šlykštūs atrodo tamsai save pasmerkusių žmonių kūnai. Jų veido spalva dar įtartinesnė negu išbalusių ligonių: išglebę ir silpni jie išblykšta ir, dar būdami gyvi, jau tampo numirėlio kūną. Tačiau tai — mažiausia nelaimė. Kur kas daugiau tamsos jų sieloje, kuri sustingsta savyje, aptemsta ir pavydi akliesiems. Juk ne tamsoje žiūrėti duotos akys. Klausi, kaip siela taip iškrypsta, kad žmogus šalinasi dienos ir visą gyvenimą perkelia į naktį. Ydos visada kovoja su prigimtim, visos jos prieštarauja reikiamai tvarkai. Lėbautojai siekia džiaugtis priešingais dalykais, ne tik nukrypti, bet ir kuo toliau nueiti nuo tiesaus kelio sustojant priešingoje pusėje. Ar tau neatrodo, jog ne pagal prigimtį gyvena tie, kurie geria prieš valgį, kurie prisisiurbia vyno į tuščias gyslas ir prie pietų stalo ateina girti? Įprasta jaunuolių, besirūpinančių jėga, yda yra tai, kad jie pradeda gerti beveik ant pirties slenksčio, tarp nuogų, siekdami išprakaituoti ir nugremžti prakaitą, varomą daugybės karštų gėrimų. Gerti po valgio ar pietų esą prasčiokiška, taip darą tik kaimo šeimų tėvai, kurie neišmano, kas yra tikras malonumas. Grynas vynas džiuginąs tik tuomet, kai neplaukioja maiste, bet laisvai prasiskverbia į gyslas. Smagus esąs tik per tuščią pilvą ateinantis apsvaigimas. Ar tau neatrodo, jog ne pagal prigimtį gyvena ir tie, kurie vilki moteriškus drabužius? Ar pagal prigimtį gyvena tie, kurie trokšta spindėti vaikyste jau būdami brandesnio amžiaus? Kas gali būti žiauriau ir labiau apgailėtina?! Niekada nebus vyras tas, kuris ilgai būna vyro pramoga. Jei išniekinus galima išplėšti iš jo lytį, kodėl gi neišplėšus amžiaus? Ne pagal prigimtį gyvena tie, kurie žiemą užsigeidžia rožių ir, karšto vandens šildytuvais išsaugodami reikiamą šilumą, per žiemos šalčius priverčia pražysti leliją, pavasario gėlę. Ar ne prieštaraudami prigimčiai gyvena tie, kurie aukštuose bokštuose sodina sodus? Tie, ant kurių namų stogų siūbuoja miškai, suleidę šaknis ten, ko paprastai nepasiektų ir viršūnėmis? Ar ne prieštaraudami prigim-

čiai gyvena tie, kurie pirčių pamatus stato jūroje, manydami, jog jie nepakankamai išrankiai maudosi, jei šilto baseino sienų nedaužo audringos bangos? Kai pradedama trokšti to, kas priešinga prigimčiai, galų gale visai nuo jos atprantama. „Išaušo: laikas gulti. Naktis: dabar mankštinsimės, keliausime neštuvais, pusryčiausime. Brėkšta: laikas vakarieniauti. Negalima elgtis taip, kaip elgiasi visi žmonės, negarbinga eiti pramintu, visiems įprastu keliu. Diena telieka kitiems. Mūsų rytas bus ypatingas ir savitas!" Tokius aš laikau lavonais. Gyvenantys prie deglų ir žvakių nėra toli nuo laidotuvių, ir per ankstyvų laidotuvių. Aš atsimenu, kad vienu metu taip gyveno daugelis, tarp jų ir buvęs pretorius Acilijus Butas. Kai jis iššvaistė didžiulį palikimą ir pasiskundė Tiberijui dėl savo skurdo, tas atsakė: „Per vėlai pabudai". Kartą Montanas Julijus, neblogas poetas, pagarsėjęs tuo, kad Tiberijus, parodęs jam draugiškumą, vėliau atšalo nuo jo, skaitė klausytojams eiles, kuriose buvo prikaišiota žodžių „saulėtekis" ir „saulėlydis". Kai kažkas, pasipiktinęs tuo, kad jis skaitąs visą dieną, atsisakė ateiti į skaitymus, Nata Pinarijus tarė: „Niekuomet neįstengsiu būti dosnesnis: esu pasiruošęs klausytis jo nuo saulėtekio iki saulėlydžio". Kai Montanas pažėrė tokias eilutes:

Febas karštąsias liepsnas uždegti jau pradeda vėlei,
Ir raudonskruostė diena pabyra. Nuliūdusios kregždės
Pradeda grįžt su maistu prie savo krykščiančio lizdo
Ir švelniu snapeliu iš eilės visiems padalija...

Marko Vinicijaus palydovas romėnų raitelis Varas, medžiotojas gerų pietų, kuriuos pelnydavo savo palaidu liežuviu, sušuko: „Butas pradeda snausti!" Po to, kai Montanas perskaitė:

Piemenys jau suvarė į tvartus jaučius savuosius,
Jau naktis pamažu snūduriuojančią žemę migdyti
Pradeda...

tas pats Varas tarė: „Ką kalbi? Ar jau naktis? Eisiu sveikinti Buto". Nebuvo nieko geresnio už Buto išvirkščiai išverstą gyvenimą, nors, kaip sakiau, tuo me-

tu taip gyveno daugelis. Kai kurie taip elgiasi ne todėl, kad naktis jiems malonesnė, bet todėl, kad jų nedžiugina tai, kas neatkreipia kitų dėmesio; be to, todėl, kad šviesa nepakeliama negrynai sąžinei, kuri visko trokšta ir viską niekina pagal tai, ar pirkta kas nors brangiai ar pigiai, kuri kratosi veltui duotos šviesos. Be to, lėbautojai trokšta, kad apie jų gyvenimą būtų šnekama, kol jie gyvi. Jeigu apie juos nekalbama, jie mano, jog veltui stengiasi. Jiems nepatinka, kai koks nors jų poelgis nesukelia gandų. Daugelis perleidžia savo turtus per gerklę, daugelis turi meilužių. Tad, norint tarp tokių pagarsėti, reikia ne šiaip paleistuvauti, bet elgtis ypatingai. Mieste, kur visi užsiėmę tuo pačiu, dykinėjimu neišsiskirsi. Aš girdėjau, kaip nepaprastai sąmojingas pašnekovas Pedonas Albinovanas pasakojo apie Sekstą Papinijų, kurio namas stovėjo žemiau jo namo. Papinijus buvo iš tų, kurie vengia šviesos. „Girdžiu,— pasakoja,— apie trečią valandą nakties botagų pliauškėjimą. Klausiu, ką jis darąs. Man atsako, jog suvedinėjąs sąskaitas. Apie šeštą valandą girdžiu siaubingą riksmą. Klausiu, kas atsitikę. Man atsako, lavinąs balsą. Apie aštuntą valandą klausiu, ką reiškiąs šis ratų bildesys. Man atsako, kad vykstąs pasivažinėti. Apyaušriu prasideda bėgiojimas, vergų šaukimas, subruzda vyno pilstytojai ir virėjai. Klausiu, kas yra. Sako, jog, išėjęs iš vonios, paprašęs midaus ir kvietinės košės. Taigi baisiai santūriai gyveno: dienų puotose beveik neleisdavo, jei ką nors švaistydavo, tai tik naktis.“ O manantiems, jog jis godus ir šykštus, Pedonas sakydavo: „Jūs jį ir nakviša pavadinsite“.

Tu neturi stebėtis radęs tiek daug ydų bruožų: ydos yra įvairios ir daugiaveidės, neįmanoma rasti visų jų atmainų. Tiesus kelias — vienas, o kreivų — daugybė, ir visi jie dar šakojasi. Tas pats ir su papročiais. Pagal prigimtį gyvenantiems jie yra lengvi, laisvi, jų papročiai nedaug skiriasi tarpusavy. O anų papročiai baisiausiai iškrypę ir visiškai nepanašūs vieni į kitus. Tačiau man atrodo, jog svarbiausia šios ligos priežastis yra jų panieka visų priimtam gyvenimo būdui. Skirda-

miesi nuo kitų drabužiais, puotų prabanga, vežimų puošnumu, jie trokšta išsiskirti ir kitokiu laiko pasirinkimu. Jie nenori nusidėti įprastai, nes siekia blogos šlovės kaip atlyginimo už savo nuodėmes. Tos nešlovės vaikosi visi, kurie, taip sakant, gyvena atvirkščiai. Štai kodėl, Lucilijau, mums reikia eiti prigimties nurodytu keliu ir nenukrypti į šoną. Juo einantiems viskas yra lengva, nesunku. Pasukusieji priešinga kryptimi gyvena taip, lyg irtųsi prieš srovę. Lik sveikas.

ŠIMTAS DVIDEŠIMT TREČIAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Nuvargintas ne tiek ligos, kiek sunkios kelionės, į savo dvarą ties Alba atvykau gilią naktį. Čia nieko neparuošta, tik aš vienas pasiruošęs. Taigi mėginu pailsėti išsitiesęs guolyje. Nesipiktinu dėl virėjo ar kepėjo nerangumo. Pats sau kartoju: nieko nėra sunkaus, jei sakai, jog tai lengva, dėl nieko neverta širsti, jei tik pats širsdamas neperdedi. Mano kepėjas neiškepė duonos, bet jos turi ūkvedys, turi namų prižiūrėtojas, turi nuomininkas. Prasta duona, sakai. Palauk, pasidarys gera. Alkis pavers ją tau šviežia ir kvietine. Nereikia valgyti, kol jis neverčia. Taigi palauksiu ir valgysiu tada, kai turėsiu geros duonos arba kai nustosiu bjaurėtis prasta. Būtina priprasti tenkintis mažu. Net turtingųjų ir viskuo aprūpintųjų malonumams dažnai trukdo vieta ir laikas. Niekas negali turėti visko, ko tik užsigeidžia; bet kiekvienas gali nenorėti to, ko neturi, ir patenkintas naudotis pirmu pasitaikiusiu daiktu. Daug laisvės teikia pilvas, kuris pripratęs laukti ir pakelia prastą maistą. Neįmanoma pervertinti malonumo, kurį patirsiu tada, kai nuovargis pats praeis: man nereikia nei tepalų, nei vonios, nei jokio kito vaisto, reikia tik laiko. Nuovargis prislėgė, o poilsis pakels. Šiokia tokia vakarienė bus malonesnė už įstojimo[1] puotą. Netikėtai išmėginau sielą, o toks išmėginimas yra ir paprastesnis, ir tikslesnis. Kai žmo-

gus pasiruošia ir iš anksto priverčia save būti kantrų, neaišku, kiek jis turi tikros tvirtybės. Patikimiausi įrodymai yra tie, kuriuos gauna be pasiruošimo, kai jis ne <...> tik abejingai, bet ir ramiai žvelgia į sunkumus, kai nesikarščiuoja ir nesibara, kai tai, ką privalo gauti, pakeičia nenoru turėti, manydamas, jog šio bei to trūksta tik jo pripratimui, o jis pats nieko nepasigenda. Tik netekę kai kurių daiktų, suvokiame, kad jie mums nereikalingi: naudojomės jais ne todėl, kad jie būtini, bet todėl, kad juos turėjome. Kiek daug dalykų įsigyjame tik todėl, kad juos įsigijo kiti, kad jų turi daugelis. Viena iš mūsų nelaimių priežasčių yra tai, kad gyvename vadovaudamiesi ne protu, bet kitų pavyzdžiu, kad mus klaidina taisyklė „Taip jau įprasta“. Kai ko nenorėtume mėgdžioti, jei šitai darytų nedaugelis, bet mėgdžiojame, nes daro taĩ visi, tarsi kas nors būtų garbingiau todėl, kad vyksta dažniau. Paklydimas, kai jis tampa visuotinis, užima teisingumo vietą. Visi šiandien keliauja taip, kad priekyje veržiasi numidų raiteliai ir bėga būrys bėgikų. Gėda, kai nėra tarnų, kurie nubloškia nuo kelio sutiktus keleivius, ar kai dulkių stulpai nerodo artinantis žymų žmogų. Jau visi turi mulų, vežančių krištolo ar muros[2] taures bei garsių menininkų raižytus indus. Gėda, kai tavo manta atrodo nebijanti kratymo. Visi gabenasi berniukus ištepę jiems veidus, kad saulė ar šaltis nepakenktų švelniai jų odai. Gėda, jei tavo palydoje nėra nė vieno neištepto berniuko. Reikia vengti kalbėti su tokiais žmonėmis, nes jie perduoda ir persodina ydas iš vienos vietos į kitą. Atrodytų, blogiausi yra gandus nešiojantys žmonės, tačiau yra ir tokių, kurie išnešioja ydas. Kalbėtis su jais labai žalinga: gal jie pakenkia ne staiga, bet sieloje lieka blogio sėklų, ir vėliau išsikerojantis blogis lydi mus net ir išsiskyrus su jais. Kaip muzikos klausytojai išsineša ausyse harmoningų garsų, kurie trukdo mąstyti ir neleidžia susikaupti prie rimtų dalykų, taip pataikūnų ir nedorybes giriančių žmonių kalba įstringa mumyse ilgiau negu girdime ją. Nelengva išmesti iš sielos tą malonų skambesį: jis persekioja, įsitvirtina,

po tam tikro laiko vėl sugrįžta. Todėl ausis reikia užsikimšti dar prieš išgirstant žalingus balsus: kai žodžiai jau ištarti, kai leidžiama jiems įsmigti, jie dar labiau suįžūlėja. Galų gale pradedama kalbėti net taip: „Filosofija, dorybė, teisingumas — tik tuščiai skambantys žodžiai. Tėra viena laimė — pataikauti gyvenimui. Valgyti, gerti, švaistyti turtą — tai gyventi neužmirštant, jog esi mirtingas. Dienos plaukia, gyvenimas bėga nesugrąžinamai. Ko abejoti? Kodėl drausti žmogui malonumus, kol jis gali, kol jų nori? Juk ne amžinai jais naudosis. Kam aplenkti mirtį atsisakant to, ką ji vis tiek nusineš? Neturi nei meilužės, nei berniuko, kuriam net meilužė pavydi; kasdien esi blaivus, pietauji taip kukliai, tarytum ruoštumeis tėvui atiduoti sąskaitas: tai ne gyvenimas, o žiūrėjimas, kaip gyvena kiti. Kokia kvailystė rūpintis savo įpėdinio nauda, o pačiam visko atsisakyti tik tam, kad didelis palikimas tavo draugą paverstų priešu! Juk jis tuo labiau džiaugsis dėl tavo mirties, kuo daugiau gaus. Neduok nė skatiko už tuos rimtus ir griežtus svetimo gyvenimo vertintojus, o savojo — priešus, tuos viešuosius globotojus; neabejok, ką rinktis: gerą gyvenimą ar gerą vardą". Tokių balsų reikia vengti taip, kaip tų, pro kuriuos Uliksas praplaukė tik pririštas[3]. Jų galia tokia pati: nuveda toli nuo tėvynės, nuo draugų, nuo dorybių ir tarp vilčių <...> tyčiojasi iš bet kokio gyvenimo, išskyrus gėdingą. Daug geriau eiti tiesiai ir pasiekti, kad tau būtų malonu tik tai, kas garbinga. Mes sugebėsime tai pasiekti, jei žinosime, jog yra dvi dalykų rūšys: vieni mus vilioja, kiti atgraso. Vilioja turtai, malonumai, grožis, garbė ir visa, kas meilinasi ir šypsosi; o atgraso vargas, mirtis, skausmas, šmeižtai, skurdus maistas. Vadinasi, turime pratintis, kad vienų nebijotume, o kitų netrokštume. Stenkimės elgtis priešingai: nusigręžę nuo viliojančių dalykų, pulkime priešiškus. Ar nematai, kokia skirtinga lipančių žemyn ir kopiančių aukštyn laikysena? Kas leidžiasi nuožulniai, tas atsilošia, kas ropščiasi stačiai, tas susilenkia. Svorio perkėlimas į priekį einant žemyn ir jo perkėli-

mas atgal kopiant į viršų yra, Lucilijau, tas pats, kaip pataikauti ydoms. Prie malonumų leidžiamės žemyn, prie sunkių ir nemalonių dalykų reikia ropštis aukštyn: tad čia paraginkime savo kūną, o ten jį pristabdykime. Manai, kad aš tvirtinu, jog mūsų ausims kenkia tik tie, kurie giria malonumus, kurie kursto savaime siaubingą skausmo baimę? Aš manau, kad mums taip pat žalingi ir tie, kurie, prisidengdami stoikų mokyklos vardu, žadina mūsų ydas. Štai kuo jie svaidosi: „Tik mokytas išminčius gali būti meilužis. Jis vienintelis išmano šį meną. Gerti ir valgyti puotoje geriausiai moka taip pat išminčius. Panagrinėkime, iki kokio amžiaus galima mylėti jaunuolius". Tebūnie tai įprasta graikų krašte, o mes geriau ištempkime ausis šiems žodžiams: „Niekas nėra doras atsitiktinai. Dorybės reikia mokytis. Malonumas — niekingas, menkas, nieko nevertas dalykas, bendras žmonėms ir nebyliems gyvūnams. Prie jo sulekia mažiausi ir niekingiausi padarai. Garbė — skraji, už vėją nepastovesnė tuštybė. Skurdas niekam nėra blogis, išskyrus tuos, kurie jam priešinasi. Mirtis nėra blogis. Klausi, kas ji? Tai — vienintelis dalykas, į kurį visi žmonės turi lygias teises. Prietarai — beprotiškas <...> paklydimas: bijo tų, kuriuos reikia mylėti, ir įžeidinėja tuos, kuriuos gerbia. Koks skirtumas — ar neigti dievus, ar juos šmeižti?" Štai ko reikia mokytis ir išmokti. Filosofija neturi tarnauti ydų pateisinimui. Nėra vilties pasveikti ligoniui, kurį gydytojas ragina būti nesaikingą. Lik sveikas.

ŠIMTAS DVIDEŠIMT KETVIRTAS LAIŠKAS

Seneka sveikina mieląjį Luciliją

Daugel aš tau galiu tėvų patarimų priminti,
Jei nebėgsi šalin, smulkių reikalų neišklausęs[1].

Tu nebėgi, jokios subtilybės tavęs nebaido. Tavo išrankumas neapsiriboja tik dideliais dalykais <...>, aš giriu tave, kad visur sieki tam tikros naudos ir priekaištauju tik tuomet, kai didžiausios

15. 2035

subtilybės apskritai niekam netarnauja. Pasistengsiu, kad dabar taip neatsitiktų. Klausimas toks: ar gėris suvokiamas juslėmis, ar protu? Be to, teigiama, jog nebylūs gyvūnai ir kūdikiai gėrio nepažįsta. Tie, kurie virš visko iškelia malonumus, mano, jog gėris juntamas juslėmis, o mes, priskiriantieji jį sielai, manome priešingai: jis suvokiamas protu. Jeigu apie gėrį spręstų jutimai, mes neišsižadėtume jokių malonumų, nes kiekvienas iš jų vilioja, kiekvienas džiugina, ir, priešingai, savanoriškai nekentėtume jokio skausmo, nes bet koks jutimas kratosi jo. Be to, nebūtų verti priekaištų tie, kuriems pernelyg patinka malonumai, ir tie, kurie labiausiai bijo skausmo. Mes smerkiame apsirijėlius ir paleistuvius, niekiname tuos, kurie, bijodami skausmo, nieko nedrįsta ir praranda vyriškumą. Tačiau kuo jie kalti, jei jie paklūsta jutimams, kuriems jūs patys pavedėte spręsti, kas yra gėris ir blogis ir ko reikia vengti, ko — siekti? Juk aišku, kad šis dalykas yra pavaldus protui· jis sprendžia apie laimingą gyvenimą, apie dorybę ir garbingumą, vadinasi, ir apie gėrį bei blogį. O anie suteikia pačiai prasčiausiai mūsų daliai teisę teisti patį kilniausią dalyką: apie gėrį turi spręsti jutimas, bukas ir kvailas, kurį žmogus turi silpnesnį negu kitos gyvos būtybės. Kas būtų, jei kas nors bandytų atskirti smilteles ne akimis, bet lytėjimu? O juk, norint atpažinti gėrį ir blogį, reikia dar jautresnio ir stipresnio už akių aštrumą dalyko. Matai, kaip nežino, kas yra tiesa, ir kaip nusviedžia ant žemės aukštus ir dieviškus dalykus tas, kuris yra įsitikinęs, jog apie gėrį ir blogį sprendžia lytėjimas. „Kaip bet koks žinojimas ir menas,— sakoma,— turi atsirasti ir augti iš kažko akivaizdaus ir sugaunamo juslėmis, taip laimingo gyvenimo pradžia ir pagrindas yra akivaizdūs ir juslėms pavaldūs dalykai. Juk ir jūs tvirtinate, kad laimingas gyvenimas prasideda nuo to, kas aišku." Tvirtiname, jog laiminga yra tai, kas atitinka prigimtį, o tai, kas atitinka prigimtį, nedelsiant ryškiai atsiskleidžia, kaip ir visa, kas yra tobula. Dalis to, kas atitinka prigimtį, jau tenka ir naujagimiui, bet aš šito nevadinu

gėriu, o tik gėrio užuomazga. Tu gi dovanoji kūdikystei didžiausią gėrį — malonumą, kad ateinantis į pasaulį pradėtų nuo to, ką pasiekia tik subrendęs žmogus. Tu sukeiti šaknis su viršūne. Jei kas nors sakytų, jog motinos įsčiose esantis vaisius, dar būdamas neaiškios lyties, neišsivystęs ir nebaigtas, be tikslaus pavidalo, jau pažįsta kažkokį gėrį, tas, aišku, atrodytų klystąs. O kuo gi skiriasi tas, kuris vos pradėjo gyventi, nuo to, kuris tebėra slapta motinos kūno našta? Ir vienas, ir kitas yra tiek pat subrendę, kad suvoktų gėrį ir blogį. Kūdikis supranta gėrį ne geriau negu medis ar koks nors nebylus gyvūnas. Kodėl gi nei medis, nei nebylus gyvūnas nesupranta gėrio? Todėl, kad jie neturi proto. Todėl ir kūdikis nesupranta gėrio, nes ir jam trūksta proto. Pažinti gėrį jis galės tik tada, kai įgys proto. Yra neprotingų gyvų būtybių, yra kol kas neprotingų, yra protingų, bet netobulų. Nė viena iš jų neturi gėrio supratimo, kurį suteikia protas. Tad kuo skiriasi minėtos gyvų būtybių rūšys? Toje, kuri neprotinga, gėrio niekuomet nebus. Toje, kuri dar neprotinga, gėrio dar negali būti. Toje, kuri protinga, bet netobula, gėris gali būti, tačiau iš tikrųjų jo nėra. Aš taip pasakysiu, Lucilijau: gėris glūdi ne bet kokiame kūne ir ne bet kokio amžiaus; jis tiek nutolęs nuo kūdikystės, kiek pabaiga nuo pradžios, kiek tobulybė nuo jos užuomazgos. Vadinasi, jo nėra nei jauname, nei paaugusiame kūne. Kodėl negali ten jo būti? Jo nėra taip pat, kaip nėra sėkloje. Jei sakytume, jog žinome tam tikrą gėrį esant medyje ar pasėlyje, tai jo nėra daiguose, kai šie dygdami kalasi iš žemės. Esama tam tikro gėrio kviečiuose, bet jis — ne sultinguose stiebuose, ne minkštų varpų šepetėliuose, o kaitros ir brandos sunokintuose grūduose. Kaip visa gamtoje atskleidžia savo gėrį tik visiškai subrendus, taip ir žmogaus gėris pasirodo jo protui pasiekus tobulumą. Koks tas gėris? Atsakysiu: laisva, kilni, visa valdanti ir niekam nepavaldi siela. Toks gėris svetimas kūdikystei, nėra ko tikėtis jo vaikystei, o ir jaunystė vargu ar gali jo laukti. Gerai, jei jis ateina senatvėje po ilgų ir

įtemptų pastangų. Jei tai yra gėris, jis pažįstamas protu. „Tvirtinai,— sakoma,— jog kažkokio gėrio esama ir medyje, ir žolėje; vadinasi, kažkokio gėrio gali būti ir kūdikyje.“ Tikrojo gėrio nėra nei medžiuose, nei nebyliuose gyvūnuose. Tai, kas juose yra gera, negalima vadinti tikru gėriu. „Kas gi tai yra?“ — klausi. Tai, kas atitinka kiekvieno daikto prigimtį. Gėris jokiu būdu negali tekti nebyliam gyvūnui: gėris skirtas laimingesnės ir geresnės prigimties būtybėms. Kai nėra vietos protui, nėra ir gėrio. Yra keturios prigimties rūšys: medžiai, gyvūnai, žmonės, dievas. Paskutinės dvi yra protingos ir turi panašią prigimtį, o skiriasi tarpusavy tuo, kad viena nemirtinga, o kita — mirtinga. Vienai iš jų, aišku, dievui, gėrį suteikė pati prigimtis, antrajai, tai yra žmogui — jo paties pastangos. Visos kitos būtybės tobulos tik pagal savo galimybes; jos nėra iš tiesų tobulos, nes joms trūksta proto. Tikrai tobula yra tik tai, kas tobulai atitinka visuotinę prigimtį, o visuotinė prigimtis yra protinga. Visa kita gali būti tobula tik savo rūšyje. Čia nėra laimingo gyvenimo, nėra ir to, kas sukuria laimingą gyvenimą. Laimingą gyvenimą sukuria gėris. Nebylus gyvūnas neturi laimingo gyvenimo ir to, kas padaro gyvenimą laimingą; taigi nebyliame gyvūne nėra gėrio. Nebylus gyvūnas jutimais aprėpia dabartį, o praeitį prisimena tik tada, kai atsitinka kas nors, kas primena pojūčius: arkliai atsimena kelią, kai atvedami į jo pradžią, o tvarte jie visai neprisimena daug kartų trypto kelio. Trečiojo laiko — būsimojo — gyvūnai apskritai nesuvokia. Kaip gali atrodyti tobula prigimtis tokių būtybių, kurios nemoka naudotis praeities laiku?! Juk laikas susideda iš trijų dalių: būtojo, esamojo ir būsimojo laiko. Gyvūnams duotas tik pats trumpiausias, akimirksniu praskriejantis esamasis laikas. Jų būtojo laiko atsiminimai reti, ir sukelia juos tik kai kurie dabarties įvykiai. Vadinasi, tobulos prigimties gėris negali būti netobuloje prigimtyje, o jei tokia prigimtis jį turėtų, tai turėtų jį ir pasėliai. Aš neneigiu, kad nebylūs gyvūnai labai ryžtingai veržiasi prie to, kas atitinka prigimtį. Tačiau

daro jie tai netvarkingai ir padrikai. O gėris niekada nebūna netvarkingas ar padrikas. „Kaipgi yra? — klausi.— Ar nebylūs gyvūnai juda padrikai ir nedėsningai?“ Sakyčiau, jog jie juda padrikai ir nedėsningai, jei jų prigimtis sugebėtų suprasti tvarką, o dabar jie juda pagal savo prigimtį. Mat padrika yra tai, kas gali būti kada nors nepadrika; sujaudinta yra tai, kas gali būti ramu. Ydą turi tik tas, kas gali turėti dorybę. Nebylūs gyvūnai taip juda iš prigimties. Tačiau, ilgiau tavęs negaišindamas, pasakysiu: tam tikro gėrio esama ir nebyliame gyvūne, jame esama tam tikros dorybės, jame esama tam tikros tobulybės; bet nei šis gėris, nei ši dorybė, nei ši tobulybė nėra absoliutūs. Tokie tenka tik protingoms būtybėms, kurios gali suprasti, kodėl, kiek ir kaip. Taigi gėrį turi tik tas, kuris turi proto. Klausi, kur suka šitoks svarstymas ir kuo jis padeda tavo sielai? Atsakau: ir stiprina ją, ir daro ją įžvalgesnę ir, ketinant jai ką nors nuveikti, neleidžia nutolti nuo garbingo užsiėmimo. Jis naudingas ir tuo, kad sulaiko žmones, skubančius pasukti šunkeliais. Ir štai ką dar pasakysiu: niekuo negaliu būti tau naudingesnis, kaip kad parodydamas tau tavąjį gėrį, atskirdamas tave nuo nebylių gyvūnų, sulygindamas tave su dievu. Kam tu mankštini ir kaupi kūno jėgas? Gyvuliams ir žvėrims prigimtis davė jų daugiau. Kam puoselėji savo grožį? Jei ir viską padarysi, daugelis gyvūnų pralenks tave dailumu. Kam be galo uoliai tvarkai savo plaukus? Ar partų papročiu tu juos nešiosi palaidus, ar susiriši kaip germanai, ar styros jie kaip skito, vis tiek kiekvieno arklio karčiai plaikstysis tankiau, o liūto — gražiau karos. Kad ir kiek mankštintumeisi, vis tiek nepavysi kiškio. Tai ar nenorėtum, palikęs tai, dėl ko vis tiek būsi įveiktas, nes sieki svetimo gėrio, grįžti pre savojo? Kas jis? Aišku, laisva nuo ydų, tyra, galinti varžytis su dievu, iškilusi virš visko, kas žmogiška, turinti visa savyje siela. Tu — protinga

būtybė. Kas yra tavo gėris? Tobulas protas. Ar tu keli jam tikslą augti kuo aukščiau? Laikyk save laimingu tada, kai tavo džiaugsmas plauks tik iš jo, kai, pamatęs, ką griebia, ko trokšta, ką saugo žmonės, nerasi ten nieko, ko ne tik trokštum sau, bet apskritai nenorėtum. Pateiksiu tau trumpą taisyklę, kaip įvertinti save ir sužinoti, ar jau tapai tobulas: savo gėrį būsi pasiekęs tuomet, kai suprasi, jog nelaimingieji yra patys laimingiausi. Lik sveikas.

PAAIŠKINIMAI

Lucijaus Anėjaus Senekos „Laiškai Lucilijui" — vienas iš žymiausių antikos filosofinės ir etinės minties paminklų. Beje, išliko keli iš dalies skirtingi šio veikalo rankraščio variantai. Todėl „Laiškų" vertėjai ir leidėjai paprastai susiduria su tekstologinėmis šio veikalo problemomis. Nežinomas ir tikrasis jo pavadinimas, tad įvairiuose jo leidimuose jis vadinamas nevienodai. Leisdami šį veikalą lietuvių kalba, jį pavadinome „Laiškais Lucilijui".

Taip pat neaišku, ar Senekos laiškų adresatas — istorinis ar išgalvotas asmuo. Antikos tyrinėtojai linkę manyti, jog Lucilijus buvo Senekos amžininkas, Romos imperatoriaus vietininkas Sicilijoje. Apie tai kalba ir pats Seneka devynioliktame laiške.

Lietuvių kalba keletas laiškų iš šio Senekos veikalo pirmą kartą buvo paskelbta antikai skirtame „Filosofijos istorijos chrestomatijos" tome (1977 m.). Šiame leidinyje pateikiami visi 124 laiškai. Juos iš lotynų kalbos išvertė Dalia Dilytė. Versta iš: *L. Annaei Senecae. Ad Lucilium epistolarum moralium quae supersunt. Interum edidit Otto Hense, Lipsiae, 1914.* Redaguojant vertimą buvo remtasi rusiškuoju (vertė S. Ošerovas) ir lenkiškuoju (vertė V. Kornatovskis) šių „Laiškų" leidimais. Daugtaškiais laužtiniuose skliaustuose pažymėtos originalo tekste neišlikusios arba blogai išlikusios vietos. Kai kurias vietas mėginta atstatyti; atstatytas tekstas rašomas stačiuose laužtiniuose skliaustuose.

Senekos cituojamų antikos autorių kūrinių ištraukos sulygintos su jau esančiais lietuvių kalba A. Dambrausko ir kitų vertimais. Tas ištraukas, kurių nėra lietuvių kalba, išvertė D. Dilytė. Ji taip pat parengė paaiškinimus ir vardų rodyklę.

IV laiškas

[1] *Preteksta* — toga su purpurine apdaila, kurią Romoje vilkėjo aukštieji valdininkai ir paaugliai. Romėnas, sulaukęs pilnametystės, iškilmingai nusivilkdavo pretekstą ir apsisiausdavo vyro toga be papuošimų.

[2] Metus romėnai nurodydavo pagal tais metais išrinktus konsulus. Konsulai būdavo renkami vieneriems metams, ir, tai žinodami, romėnai suprasdavo, kada įvyko vienas ar kitas įvykis.

VII laiškas

[1] Gladiatorių varžybų dieną būdavo rengiamos dvejos kautynės: rytą — kova su žvėrimis, pusiaudienį — kova tarp gladiatorių.

[2] Mušant ir deginant įkaitinta geležimi, į areną būdavo grąžinami iš išgąsčio pasitraukę gladiatoriai.

VIII laiškas

[1] Romėnai rašydavo ant vašku padengtų medinių lentelių. Asmeninis kiekvieno žmogaus antspaudas paprastai būdavo žiedas su tam tikru ženklu jo akyje.

[2] Turima galvoje togata. Tai — komedija, vaizduojanti romėnų gyvenimą, kurios veikėjai būdavo apsivilkę togomis. Romoje dar buvo statomos paliatos — komedijos, kurių siužetas visada būdavo skolinamas iš graikų komedijų. Aktoriai vaidindavo apsivilkę graikų apsiaustais (lot. *pallium*).

[3] Basi — mimų aktoriai, koturnuoti — tragedijų aktoriai.

IX laiškas

[1] Pagal stoikų mokymą, pasaulis turįs žūti ugnyje.

[2] Publilijaus Siro posakis.

X laiškas

[1] Pitagorininkai reikalaudavo melstis garsiai.

XII laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, IV, 653.

XIII laiškas

[1] Romoje buvo daug neplaningai, paskubomis ir prastai pastatytų pastatų, kurie dažnai sugriūdavo. Šį dalyką Seneka mini ir kituose laiškuose.

XIV laiškas

[1] *Tunika* — marškiniai su rankovėmis arba be jų, ilgi arba iki kelių. Vyrai ant tunikos vilkdavosi togą, moterys — stolą, vergai vilkėdavo tik tunikas.

[2] *Šventieji raiščiai* — žynio, atliekančio apeigas, atributas. Žynys, ypač atliekantis apeigas, buvo neliečiamas asmuo.

[3] Markas Porcijus Katonas 59 m. pr. m. e. pasipriešino Gajaus Julijaus Cezario pasiūlymui dėl žemės reformos. Būdamas konsulu, Cezaris įsakė suimti Katoną ir tiesiai iš tribūnos nuvesti jį į kalėjimą. Ir vedamas į kalėjimą, Katonas nesiliovė kalbėjęs žmonėms.

XV laiškas

[1] Aliejumi atletai išsitrindavo kūną.

[2] *Salijai* — karo dievo Marso žynių kolegija. Salijai atlikdavo ritualinius šokius ir giesmes Marso garbei. Jų pavadinimas kildinamas iš lot. veiksmažodžio *salire* — „šokti".

[3] Milo vėlėjai sudėdavo vilną į didžiulius katilus, užpildavo ją šiltu vandeniu su įvairiais priedais ir, vienodai šokinėdami ka-

tile, veldavo ją. Kad būtų lengviau šokinėti, jie laikydavosi už specialių turėklų. Taip šokinėdami milo vėlėjai ir valydavo vilnonius drabužius. Tik tada į katilus buvo pilamas šlapimas — gerai riebalų dėmes bei nešvarumus valanti priemonė.

[4] *Kviritai* — senasis Romos piliečių pavadinimas. Kviritais romėnai daugiausia vadinti kalbant apie civilinius valstybės reikalus. Žodžio kilmė nėra išaiškinta. Iš pradžių taip vadinti sabinai, gyvenę Kūro mieste, vėliau, sabinams susiliejus su romėnais,— romėnai. Be to, lot. *conquirites* — „visi vyrai", „vyrų visuomenės nariai".

XVIII laiškas

[1] Pilietinio karo metais respublikos šalininkai Katono Jaunesniojo pavyzdžiu apsivilko gedulą simbolizuojančiomis tamsiomis togomis.

[2] Per saturnalijas buvo paprotys užsimauti smailiaviršūnes veltines kepures — vergo paleidimo į laisvę ženklą — kaip visuotinės laisvės simbolį.

[3] Garsus antikos mizantropas atėnietis Timonas ir pietaudavo vienas. Mūsų eros pradžioje buvo madingi „vargšų kambarėliai" turtingų žmonių namuose, kuriuose turtuoliai „pratindavosi" prie skurdo.

[4] *Asas* — smulkiausia Romos moneta.

[5] *Vergilijus*. Eneida, VIII, 364—365.

XIX laiškas

[1] *Klientai* — kilmingo romėno (patricijaus) globojami plebėjai arba atleistiniai. Jie kas rytą ateidavo pasveikinti savo patrono, po to šis, lydimas klientų, vykdavo į forumą. Klientai padėdavo patronui tvarkyti rinkimų kampaniją, o kartais net ginklu gindavo jo interesus.

[2] *Provincija* — Romos užkariauta svetimos šalies teritorija. Ją paprastai valdydavo buvęs konsulas, o vėlesniais laikais — imperatoriaus vietininkas.

[3] *Nomenklatorius* — vergas, privalėjęs gatvėje pasakinėti šeimininkui sutiktų žmonių vardus, o namuose — vergų ir atėjusių sveikinti klientų vardus.

XXI laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, IX, 446—449. *Kapitolijus* — viena iš septynių kalvų, kur buvo išsidėstęs Romos miestas. Čia buvo romėnų religijos kulto centras — Kapitolijaus šventyklos. *Enėjiečiai* — pagal padavimą iš achajų nugalėtos Trojos į vakarus pasitraukę trojiečiai, kuriems vadovavo Enėjas. Enėjiečiai tapo romėnų protėviais.

XXIV laiškas

[1] Gėjos ir Dzeuso sūnus Titijas buvo nubaustas Apolono ir Artemidės už jų motinos Lėtonės įžeidimą ir pasmerktas amžinai gulėti požemio karalystėje, kur du pesliai nuolat lesė vis ataugančias jo kepenis.

XXVIII laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, III, 72.
[2] *Vergilijus*. Eneida, VI, 78—79.
[3] Stoikų mokymui būdingas kosmopolitiškumas.
[4] *Trisdešimt tironų* — oligarchų grupė, valdžiusi 404 m. pr. m. e. Atėnus, pralaimėjus Peloponeso karą Spartai (431—404 m. pr. m. e.). Sokratas juos griežtai kritikavo, ir šie uždraudė jam mokyti jaunimą.

XXIX laiškas

[1] Žodis „peripatetikas" kildinamas iš gr. veiksmažodžio περιπατεω — „vaikščioju".

XXX laiškas

[1] *Septyni ratai* — įprasta vežimų lenktynių distancija romėnų cirke. Nugalėtojas būdavo apdovanojamas palmės šaka.

XXXI laiškas

[1] Plaukdamas pro sirenų krantus, Odisėjas užlipdė savo draugams ausis vašku, kad tie irkluodami negirdėtų sirenų dainų, nepasuktų laivų jų pusėn ir nebūtų jų sudraskyti.
[2] *Prokuratorius* — Romos imperijos laikais didelių žemės valdų, priklausančių imperatoriui ar privatiems asmenims, valdytojas, valdininkas.
[3] *Preteksta* — žr. IV laiško 1 paaišk. Pretekstą nešiojo ir senatoriai.
[4] *Romėnų raiteliai* — vidurinysis luomas. Aukščiausias — patricijai; žemiausias — plebėjai.
[5] *Vergilijus*. Eneida, VIII, 364.

XXXIII laiškas

[1] Tunika su ilgomis rankovėmis — išlepimo požymis. Tokias tunikas paprastai nešiodavo tik moterys.
[2] *Aukštajuosčiai* — romėnų kariai. Jie šarvus susijuosdavo diržu.
[3] *Ovidijus*. Metamorfozės, XIII, 824.
[4] *Chrija* — trumpas pasakojimas apie kokio nors žmogaus posakį ar žygdarbį.

XXXVII laiškas

[1] Gladiatoriaus priesaika.
[2] *Vergilijus*. Eneida, II, 494.

XL laiškas

 Homeras. Iliada, III, 216—223 ir I, 249.

XLI laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, VIII, 352.

XLIV laiškas

[1] Raitelių luomo žmonėms buvo skirtos pirmosios keturiolika eilių teatre.
[2] *Kurija* — Romos taryba.
[3] *Atriumas* — didelė menė romėno name. Joje šeimininkas priimdavo atėjusius rytą jo pasveikinti klientus ir kitus lankytojus. Atriume stovėjo spinta su namų židinio dievais ir spinta su mirusių protėvių kaukėmis. Mirusio romėno veidas buvo aplipinamas minkštu vašku, kuriam sukietėjus buvo padaroma jo kaukė. Žodis „atriumas" kildinamas iš žodžio *ater* — „juodas", nes iš pradžių atriume buvo židinys su anga lubose. Kadangi dūmai išeidavo tik pro angą lubose, tai aprūkdavo ir lubos, ir sienos, ir protėvių kaukės. Tad aprūkęs protėvio atvaizdas buvo giminės senumo ženklas.

XLV laiškas

[1] Paleistas į laisvę vergas gaudavo šeimininko vardą.
[2] Garsus sofizmas: „Tu turi tai, ko nepametei. Ragų nepametei, vadinasi, tu turi ragus".
[3] Kitas garsus sofizmas: „Ar meluoja tas, kuris sakosi meluojąs?" Apie šį sofizmą rašė Teofrastas ir Chrisipas.

XLVII laiškas

[1] Vergai, dalyvaujantys teisme kaip liudytojai, buvo apklausinėjami tik juos kankinant.
[2] Romėnai pietaudavo pusiau gulėdami ant kairiojo šono, pasirėmę kairiąja ranka į gultą, dešiniąja imdami valgį.
[3] Pirmasis parduodamų vergų dešimtukas būdavo patys prasčiausi vergai.
[4] Saturnalijos.
[5] Paleidžiant vergus į laisvę, jiems būdavo užmaunama veltinė smailiaviršūnė kepurė, kurią nešioti turėjo teisę tik laisvieji.

XLVIII laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida. IX, 641.

XLIX laiškas

[1] *Dialektika* sen. Graikijoje — ginčo menas, prieštaravimų pašnekovo samprotavimuose atskleidimas kaip būdas tiesai surasti.
[2] *Vergilijus*. Eneida, VIII, 385—386.
[3] *Euripidas*. Finikietės, 481.

LI laiškas

[1] Žodį „filetas" Seneka kildina iš gr. veiksmažodžio φιλεω — „mylėti".

LIII laiškas

[1] *Vergilijus.* Eneida, VI, 3.
[2] *Vergilijus.* Eneida, III, 277.

LVI laiškas

[1] Fontanas Romoje.
[2] Eilutė iš neišlikusios Varono Atakiečio poemos „Argonautika“.
[3] *Vergilijus.* Eneida, II, 726—729.

LVII laiškas

[1] Imtynininkai iš pradžių ištepdavo savo kūną alyva, kad šis būtų slidus, o po to pabarstydavo smėliu.
[2] Maždaug kilometro ilgio tunelis tarp Puteolų ir Neapolio.

LVIII laiškas

[1] *Vergilijus.* Georgikos, III, 146—151.
[2] *Vergilijus.* Eneida, XII, 707—709.
[3] *Vergilijus.* Eneida, XI, 467.
[4] Pravardė „Platonas“ reiškia „plačiapetis“. Tikrasis Platono vardas buvo Aristoklis.

LIX laiškas

[1] *Vergilijus.* Eneida, VI, 278.
[2] *Vergilijus.* Eneida, VI, 513—514.

LX laiškas

[1] *Salustijus.* Katilinos sąmokslas, I.

LXIII laiškas

[1] *Homeras.* Iliada, XIX 225—232 ir XXIV, 602—603.

LXIV laiškas

[1] *Vergilijus.* Eneida, IV, 158—159.

LXV laiškas

[1] Aristotelis „Fizikoje“ (II.3) nurodo veikiančias, formalias, materialias ir tikslo priežastis.
[2] *Polikleto* (V a. pr. m. e.), vieno iš žymiausių graikų skulptorių, statulos „Doriforas“ („Ietininkas“) (apie 440 pr. m. e.) ir „Diadumenas“ („Kaspinuotasis“) (apie 420—410 pr. m. e.).
[3] *Platonas.* Timėjas, 29.

LXVI laiškas

[1] *Vergilijus.* Eneida, V, 344.

[2] Sicilijos miesto Akraganto valdovas Falaridas (VI a. pr. m. e.) savo priešininkus degindavo bronzinėje jaučio statuloje, kuri buvo padaryta taip, kad aukos vaitojimai buvo panašūs į jaučio maurojimą.

LXVII laiškas

[1] Marką Atilijų Regulą kartaginiečiai kankino ritindami nuo kalno vinių prikalinėtoje dėžėje ir kitaip.

[2] *Vergilijus.* Eneida, I, 93—94.

LXX laiškas

[1] *Vergilijus.* Eneida, III, 72.

[2] Iš ryto gladiatoriai kaudavosi su žvėrimis, dieną — tarpusavy.

[3] Jūrų mūšį vaizduojančios gladiatorių kautynės vykdavo dideliame baseine. Gladiatoriai dažniausiai vaidindavo iš tiesų vykusius mūšius ir būdavo aprengiami atitinkamais rūbais.

LXXI laiškas

[1] 54 m. pr. m. e. respublikos gynėjas Katonas pralaimėjo rinkimuose Cezario šalininkui Publijui Vatinijui, išrinktam dėl papirkimo ir Pompėjaus paramos.

[2] 48 m. pr. m. e. Farsalo mūšyje (Graikijos šiaurėje) Cezaris sumušė Pompėjų, kurio gretose kovėsi Katonas ir kiti respublikos šalininkai.

[3] Pompėjus su savo armijos likučiais pasitraukė į Egiptą ir ten buvo nužudytas. Katonas su Scipionu sutelkė kariuomenę Šiaurės Afrikoje, kur jiems padėjo Numidijos karalius Juba, ir, kai atvykęs į Afriką Cezaris juos sumušė, Juba, Scipionas ir Katonas nusižudė. Vėliau Cezaris Ispanijoje sutriuškino paskutinius Pompėjaus armijos likučius, vadovaujamus Pompėjaus sūnų.

[4] *Akademikai* — filosofo Platono, kuris įkūrė savo mokyklą mitinio herojaus Akademo vardu vadintoje giraitėje netoli Atėnų, sekėjai ir mokiniai. Vadinamoji Senoji akademija gyvavo 387—270 m. pr. m. e., Vidurinioji akademija — III a. pr. m. e., Naujoji akademija — II—I a. pr. m. e. Senoji akademija plėtojo Platono teoriją, susiedama ją su pitagorizmo elementais.

LXXIII laiškas

[1] *Vergilijus.* Bukolikos, I, 6—7.

[2] *Vergilijus.* Bukolikos, I, 9—10.

[3] *Vergilijus.* Eneida, IX, 641.

LXXVI laiškas

[1] Kiekvieną rytą turtingo bei įtakingo romėno ateidavo pasveikinti vienaip ar kitaip nuo jo priklausantys asmenys.
[2] *Vergilijus.* Eneida, VI, 103—105.

LXXVII laiškas

[1] Laivynas gabendavo iš Egipto į Romą duoklę — javus.
[2] Pateiktos citatos autorius nežinomas. Minima Minervos — išmintes ir amatų deivės — statula prie jos šventyklos.
[3] *Vergilijus.* Eneida, VI, 376.
[4] Vienos iš Romos gatvių pavadinimas.

LXXVIII laiškas

[1] Antikoje žmonės net patys sau skaitydavo garsiai.
[2] Galbūt tai Senekos užuomina apie save. Imperatorius Kaligula norėjo užmušti Seneką, bet viena iš jo sugulovių patarė palikti mąstytoją gyvą, nes jis smarkiai sergantis džiova, vis tiek greit mirsiąs. Kaligula jos paklausė.
[3] *Vergilijus.* Eneida, I, 202—203.
[4] Austrės iš Kampanijoje esančio Lukrino ežero buvo laikomos ypatingu skanėstu.

LXXIX laiškas

[1] Ovidijus aprašo Etną „Metamorfozėse" (XV, 340—354), Vergilijus — „Eneidoje" (III, 571—582). Be to, rinkinyje „Vergilijaus papildymas", kurį sudaro daug trumpų eilėraščių ir kelios poemos, tikriausiai priklausančios ne tik Vergilijaus plunksnai, yra poema „Etna". Kornelijaus Severo, gyvenusio ir kūrusio Augusto epochoje, kūrinių neišliko.
[2] Pasak padavimo, Demokritas buvo paskelbtas bepročiu, nes, dalydamasis su broliais tėvo palikimą, pasirinko prasčiausią jo dalį ir išleido ją kelionėms pas įvairių tautų išminčius.

LXXX laiškas

[1] *Rutulių varžybos* — dėl žinių trūkumo nepakankamai gerai išaiškinta sporto šaka.
[2] Visus, gavusius laisvę ir romėnų pilietybę, cenzorius įrašydavo į piliečių sąrašą.
[3] Citata iš žymaus romėnų tragiko Akcijaus (170— po 90 m. pr. m. e.) tragedijos „Atrėjas".
[4] Neaišku, iš kur paimta citata.

LXXXI laiškas

[1] *Denaras* (iš lot. *deni* — po dešimtį) — sidabrinė sen. Romos moneta, lygi 10 asų (smulkių monetų).

LXXXII laiškas

[1] Pasmerktųjų mirti lavonai buvo išvelkami kabliu ir išmetami į Tibrą.
[2] *Vergilijus*. Eneida, VI, 261.
[3] Indiferentiški, beskirčiai dalykai.
[4] *Vergilijus*. Eneida, VI, 400—401.
[5] *Vergilijus*. Eneida, VIII, 296—297.
[6] *Vergilijus*. Eneida, VI, 95.
[7] *Fabijai* — sena ir garsi romėnų giminė, kurios apie 300 atstovų V a. pr. m. e. žuvo kare su etruskais. Iš Fabijų giminės labiausiai išgarsėjo Kvintas Fabijus Maksimas, 217 m. pr. m. e. nualinęs Hanibalo jėgas ir tuo užtikrinęs romėnų pergalę.
[8] Tai — Kvintas Cedicijus, karo tribūnas, vadovavęs būriui romėnų Sicilijoje per Pirmąjį pūnų karą (264—241 m. pr. m. e.).
[9] 480 m. pr. m. e. 300 spartiečių, vadovaujami karaliaus Leonido, žuvo Termopilų tarpeklyje gindami Graikiją nuo persų.
[10] Per Pirmąjį pūnų karą Afrikoje buvę romėnų kariai sutiko milžinišką gyvatę.
[11] Kažkoks svaidomasis pabūklas.

LXXXIII laiškas

[1] *Progimnastas* — vergas, kuris mankštindavosi kartu su šeimininku ir nurodydavo šiam tempą ir ritmą.
[2] *Euripas* — kanalas Romoje, pavadintas garsiojo graikų sąsiaurio tarp Balkanų pusiasalio ir Eubojos salos vardu.
[3] Pirmąją metų dieną romėnai turėjo paprotį burti savo darbus visiems metams, ką norėdavo veikti naujais metais, tą po truputį dirbdavo pirmąją metų dieną.
[4] Tibro vanduo šiltesnis negu Mergelės šaltinio.
[5] Cirke vykdavo arklių lenktynės.
[6] Plutarchas pasakoja, kad „piktas likimas Klitą ištiko per karaliaus pyktį ir girtumą". Mat Klitas puotoje pradėjęs priekaištauti Aleksandrui dėl draugystės su svetimšaliais ir didžiavimosi savo dieviška kilme. Aleksandras labai perpykęs ir užmušęs Klitą. (*Plutarchas*. Rinktinės biografijos.— V., 1962).
[7] Labai didelė sidabro taurė.
[8] 43 m. pr. m. e. į proskripcijas buvo įrašytas ir nužudytas Ciceronas, kurio galva taip pat buvo pristatyta Antonijui.

LXXXIV laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, I, 432—433.

LXXXV laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, VII, 808—811.
[2] Numanoma „paskandinsi". Kažkokio graikų vairininko žodžiai, cituojami daugelio antikos autorių.

LXXXVI laiškas

[1] 390 m. pr. m. e. visą Romos miestą, išskyrus Kapitolijaus tvirtovę, buvo užėmę galai. Tai — vienintelis Romos užgrobimo atvejis jos istorijoje iki Senekos laikų.

[2] *Horacijus*. Satyros, I, 2, 27. Eilutė skamba taip:
Kvepia Bukilas skaniai, ožiu Gargonijus dvokia.

[3] Alyvmedžiai labai ilgai auga.

[4] *Vergilijus*. Georgikos, II, 58.

[5] *Vergilijus*. Georgikos, I, 215—216.

LXXXVII laiškas

[1] Džiovintos figos buvo valgomos ir dovanojamos Naujųjų metų dieną, kad visi metai būtų saldūs.

[2] *Vergilijus*. Eneida, VII, 276—279.

[3] T. y. pasisamdyti gladiatoriumi. Kardais gladiatoriai kaudavosi tarpusavy, o peiliais kovodavo su žvėrimis. Paprastai gladiatoriais būdavo vergai, bet, kadangi už kovas būdavo mokamas atlyginimas, gladiatoriais pasisamdydavo ir prasilėbavę kilmingi jaunuoliai.

[4] *Triumfas* — Romos karvedžio nugalėtojo iškilmingas įžengimas į sostinę (nuo Marso lauko iki Jupiterio šventyklos Kapitolijuje). Triumfas buvo rengiamas Senato nutarimu ir laikomas didžiausiu karvedžio pagerbimu. Triumfatorius važiuodavo baltais arkliais pakinkytu dviračiu vežimu, apvainikuotas laurų vainiku su Jupiterio atributais. Jį lydėdavo kariuomenė, belaisviai Romos piliečiai.

[5] *Lanista* — gladiatorių mokyklos savininkas.

[6] *Vergilijus*. Georgikos, 53—58.

[7] Nukariautų kraštų šventyklų turtai buvo vežami triumfo metu kaip karo grobis.

LXXXVIII laiškas

[1] Gramatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometrija, astronomija, muzika.

[2] Trys gėrio rūšys: sielos gėris, kūno gėris ir išorės gėris.

[3] *Vergilijus*. Georgikos, I, 336—337.

[4] *Vergilijus*. Georgikos, I, 424—426.

[5] Turimos omeny teatro mašinos, kurios padėdavo keisti dekoracijas.

[6] Kalviai nukaldavo geometrams geležines lazdeles, kuriomis šie braižydavo smėlyje.

[7] Legendomis apgaubtas XIII—XII a. pr. m. e. vykęs graikų karas su Mažosios Azijos pusiasalyje buvusiu miestu Troja, pasibaigęs graikų pergale ir Trojos sudeginimu.

[8] Pirmasis „Iliados“ žodis μηνιν — „pyktis“ prasideda raidėmis MH, kurios graikams, žymėjusiems skaičius raidėmis, reiškė 48 — knygų skaičių abiejose poemose („Iliadoje“ ir „Odisėjoje“).

[9] *Megariečiai* — Sokrato mokinio Euklido iš Megaros įkurtos mokyklos atstovai.

[10] *Eretrijiečiai* — Menedemo įkurtos mokyklos atstovai.

LXXXIX laiškas

[1] *Triba* — gentinis junginys. Manoma, kad Romos gyventojai susidėję iš 3 tribų. Romos miestui išsiplėtus, tribų padaugėjo iki 35.

[2] *Centurija* (lot. *centum* — šimtas) — romėnų kariuomenės padalinys, sudarytas iš šimto kareivių.

[3] Žodis „filosofija" kilęs iš gr. φιλεω — „aš myliu" ir σοφια — „išmintis". Vadinasi, filosofija — išminties meilė.

[4] *Kireniečiai* — sen. graikų filosofijos mokykla, hedonizmo kryptimi plėtojusi Sokrato principus.

[5] *Vergilijus.* Eneida, I, 342.

XC laiškas

[1] *Septyni išminčiai* — septynių graikų miestų-valstybių vyrai: Biantas Prienietis, Pitakas, Solonas, Chilonas, Kleobulas, Periandras, Talis Miletietis.

[2] *Vergilijus.* Georgikos, I, 144.

[3] *Vergilijus.* Georgikos, I, 139—140.

[4] Kvepiančiu vandeniu būdavo apšlakstoma romėnų teatro scena.

[5] *Ovidijus.* Metamorfozės, VI, 55—58.

[6] Stenografijos išradėju laikomas Cicerono atleistinis Markas Tulijus Tironas.

[7] *Vergilijus.* Georgikos, I, 125—128.

[8] Romoje dažnai įgriūdavo stogas ar pastatų sienos.

XCII laiškas

[1] *Vergilijus.* Eneida, III, 426—428.

[2] *Vergilijus.* Eneida, V, 363.

[3] *Vergilijus.* Eneida, IX, 485—486.

[4] Mecenatas, kaip rašo Seneka CXIV laiške, niekados nesusijuosdavo.

XCIV laiškas

[1] Publilijaus Siro posakis.

[2] *Vergilijus.* Eneida, X, 284.

[3] Nežinomo autoriaus posakis.

[4] Vienam iš septynių išminčių — Chilonui — priskiriamas posakis.

[5, 6] Publilijaus Siro posakiai.

[7] *Liktorius* — vienas iš žemiausių Romos valstybės pareigūnų. Jie buvo magistratų asmeniniai sargybiniai ir atlikdavo paradines funkcijas: nešdavo aukštųjų magistratų valdžios atributus — rykščių ryšulius (lot. *fascis*).

[8] Herkulis, pasak mito, buvo pasiekęs žemės kraštą vakaruose, o Liberis (Bakchas) — žemės kraštą rytuose.

XCV laiškas

[1] *Lukrecijus.* Apie daiktų prigimtį, I, 54—58.

[2] Hipokratas.

16. 2034

[3] Turima omeny, kad moterys pradėjo užsiiminėti imtynėmis. Imtynininkai išsitrindavo kūną aliejumi.
[4] Brangus padažas iš jūrų žuvų kraujo; atveždavo jo į Romą iš Afrikos ir Ispanijos.
[5] *Vergilijus*. Eneida, VIII, 442.
[6] III a. pr. m. e. nustatyta raitelių turto vertė — ne mažiau kaip 400 000 sestercijų.
[7] Įstojamieji pietūs būdavo ruošiami pradedant eiti kurias nors visuomenines pareigas.
[8] „Apie tai, kas pridera."
[9] *Terencijus*. Pats save baudžiąs, I, I, 54.
[10] *Vergilijus*. Georgikos, III, 75—84.

XCVII laiškas

[1] 62 m. pr. m. e. gruodžio mėn. per Gerosios Deivės apeigas Publijus Klodijus, apsirengęs moterimi, prasmuko į pretoriaus Cezario namus slapta pasimatyti su šio žmona Pompėja. Apeigose buvo leidžiama dalyvauti tik moterims, o visi vyrai turėdavo išeiti iš namų. Klodiją atpažino Cezario motina Aurelija, ir jis buvo patrauktas į teismą už šventvagystę, o Cezaris išsiskyrė su žmona.
[2] *Ciceronas*. Laiškai Atikui, I, 16, 5.
[3] Pagal papročius, per deivės Floros šventę teatre pasirodydavo šokančios prostitutės, kurios, reikalaujant žiūrovams, nusirengdavo.

XCVIII laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, II, 428.
[2] Kadangi neišliko dalis laiško, neaišku, apie kokį senį kalba Seneka.

CI laiškas

[1] *Vergilijus*. Bukolikos, I, 73.
[2] *Vergilijus*. Eneida, XII; 646.

CII laiškas

[1] Turima galvoje romėnų tragiko Gnėjaus Nevijaus (III a. pr. m. e.) tragedija „Herkulis".
[2] Nežinia kieno citata.
[3] *Vergilijus*. Eneida, IV, 3.

CIV laiškas

[1] Turima galvoje kasmet sudaromi pareigūnų sąrašai.
[2] *Vergilijus*. Eneida, III, 282—283.
[3] *Vergilijus*. Eneida, VI, 277.
[4] Kalbama apie Peloponeso karą.
[5] *Vergilijus*. Eneida, I, 458.

CV laiškas

[1] Ardėjos apylinkės buvo pelkėtos.

CVI laiškas

[1] *Lukrecijus*. Apie daiktų prigimtį, I, 304.
[2] Į šaškes panašus žaidimas.

CVII laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, VI, 274—275.
[2] Kleantas buvo parašęs himną Dzeusui, kuriame aprašė šį kaip pasaulio sielą ir pasaulio protą.

CVIII laiškas

[1] Turimi galvoje iškastruoti Didžiosios Motinos žyniai, kurie, paliepus vyriausiajam žyniui, šokdavo.
[2, 3, 4, 5] Posakiai, priskiriami Publilijui Sirui.
[6] *Vergilijus*. Georgikos, III, 284.
[7] *Vergilijus*. Georgikos, III, 66—68.
[8] *Vergilijus*. Eneida, VI, 275.
[9] *Augurų knygos* — užrašai, kuriuos rašydavo žynių kolegija — dieviškų ženklų (žaibų, paukščių skridimo ir klyksmo) stebėtojai ir aiškintojai.
[10] *Pontifikų knygos* — užrašai, kuriuos rašydavo pontifikų kolegija — svarbiausia valstybės religinių reikalų tvarkytoja. Ji sudarydavo kalendorių, nurodydavo šventes, aukojimų formą bei laiką, papročius ir t. t.
[11] *Antikos knyga* — tai ilgas į ritinėlį susuktas papiruso lapas. Skaitant ji buvo vyniojama.
[12] Finišo juosta arklių lenktynėse buvo žymima kalkėmis, vėliau — kreida. Perkeltine prasme šis žodis reiškė galutinį tikslą.
[13] *Vergilijus*. Georgikos, III, 260—261.

CIX laiškas

[1] *Salustijus*. Katilinos sąmokslas, 20. (Tie patys norai ir tie patys nenorai — štai kas yra tvirta draugystė.)

CX laiškas

[1] *Ovidijus*. Metamorfozės, I, 594.
[2] Pagal senovės romėnų tikėjimą, kiekvienas žmogus turi savo dvasią-globėją: vyrai — Genijų, moterys — Junoną. Seneka ironizuoja, tapatindamas šį tikėjimą su stoikų mokymu apie demonus — kiekvieno žmogaus dvasias-globėjas, tarpininkes tarp dievų ir žmonių.
[3] *Lukrecijus*. Apie daiktų prigimtį, II, 55—56.

CXII laiškas

[1] Seneka domėjosi vynuogininkyste ir gerai ją išmanė.

CXIII laiškas

[1] Graikų filosofai.
[2] Žodžiai *animus* — „siela" ir *animal* — „gyvis", „gyva būtybė" lotynų kalboje turi tą pačią šaknį.
[3] *Chimera* — graikų mitinio didvyrio Belerofonto užmušta pabaisa.
[4] Stoikai, tapatinę dievą su visata, laikė jį apvaliu.
[5] *Vergilijus*. Eneida, I, 1..
[6] Hegzametro eilutę sudaro šešios pėdos. Seneka ironizuoja turėdamas galvoje žodžio „pėda" tiesioginę ir perkeltinę reikšmes.
[7] *Hirkanai* — prie Kaspijos gyvenusi tauta.
[8] Užmušęs iš pykčio savo draugą Klitą, Aleksandras Makedonietis labai liūdėjo. Didžiai sielvartavo jis ir mirus artimiausiam bičiuliui Hefaistionui.

CXIV laiškas

[1] *Dvylika lentelių* — pirmieji rašytiniai Romos įstatymai, priimti V a. pr. m. e.
[2] *Vergilijus*. Georgikos, IV, 212.
[3] Kadangi romėnai metus nurodydavo pagal tai, kas kada buvo konsulu, tai daug konsulų laikytas vynas — senas vynas.

CXV laiškas

[1] *Vergilijus*. Eneida, I, 326. 327, 330.
[2] *Ovidijus*. Metamorfozės, II, 1—2.
[3] *Ovidijus*. Metamorfozės, II, 107—108.
[4] Eilučių autorius nežinomas.
[5] Ištrauka iš neišlikusios Euripido tragedijos „Danaja".

CXVII laiškas

[1] Varžovo nugalėtas gladiatorius galėdavo prašyti žiūrovų malonės. Jei šiems patikdavo jų kova, jie dovanodavo nugalėtajam gyvybę. pakeldami nykščius į viršų, jei ne — pasmerkdavo mirti, nuleisdami nykščius žemyn.

CXVIII laiškas

[1] 54 m. pr. m. e. per rinkimus Markas Katonas pralaimėjo. Vietoj jo buvo išrinktas Cezario pakalikas Vatinijus. Apie tai žr. LXXI laiške.

CXIX laiškas

[1] Dubenėlis iš molio.

[2] Besiverždama į rytus, Aleksandro Makedoniečio kariuomenė pavargo nuo sunkių žygių, mūšių, ligų, ir Aleksandras buvo priverstas grįžti atgal, neįgyvendinęs savo svajonės — pasiekti žemės ribą — Okeaną, kurį jis (taip pat ir jo mokytojas Aristotelis) tikėjo esant daug arčiau.

[3] *Horacijus.* Satyros, I, 2, 114—116.

CXX laiškas

[1] *Horacijus.* Satyros, I, 3, 11—16.

CXXI laiškas

[1] Turima galvoje enkaustinė tapyba. Tam tikru būdu paruoštas įvairių spalvų vaškas buvo tepamas ant gipsu padengtos lentos arba sienos ir šildomas įkaitintomis metalo plokštelėmis. Vaškui tirpstant, dažai įsigerdavo į tapomą paviršių. Taip buvo piešiami portretai, mumijos, pastatų sienos.

CXXII laiškas

[1] *Vergilijus.* Georgikos, I, 250—251.

CXXIII laiškas

[1] Prieš pradėdami eiti pareigas, Romos pareigūnai ir žyniai ruošdavo įstojimo puotas.

[2] Neišaiškinta, ar tai — brangus mineralas, ar krištolo rūšis.

[3] Turimos galvoje sirenų dainos.

CXXIV laiškas

[1] *Vergilijus.* Georgikos, I, 176—177

VARDŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Romulas — mitinis Romos įkūrėjas ir pirmasis jos karalius.— 389

Rutilijus Rufas, Publijus (apie 154—74 m. pr. m. e.) — Romos valstybės veikėjas, filosofas stoikas, Panetijo sekėjas. Valdydamas Aziją, kovojo su mokesčių rinkėjų savivaliavimu, dėl to Romoje buvo nuteistas ir ištremtas.— 68, 174, 226, 348

Salustijus Krispas, Gajus (86 — apie 35 m. pr. m. e.) — romėnų istorikas, veikalų „Katilinos sąmokslas", „Jugurtos karas" autorius.— 151, 410

Sapfo (VII—VI a. pr. m. e.) — sen. graikų poetė lyrikė. Išliko keletas jos eilėraščių ir daug jų fragmentų.— 278

Sarmatija — Rytų Europos teritorijos nuo Karpatų iki Dono romėniškas pavadinimas.— 229

Satelijus Kvadratas.— 77, 78

Satija — kažkokia 99 metus išgyvenusi moteris, minima ir Plinijaus Vyresniojo „Gamtos istorijoje" (VII, 48).— 218

Scilė — mitinė sen. graikų jūrų pabaisa su šešiomis šuns galvomis, gyvenanti oloje virš jūros ir ryjanti jūreivius.— 87, 108, 224, 302

Scipionai — garsi Romos patricijų giminė.— 70, 183

Scipionas Afrikietis Vyresnysis, Publijus Kornelijus (235 — apie 183 m. pr. m. e.) — Romos karvedys ir valstybės veikėjas: 205 ir 194 m. pr. m. e. konsulas, nuo 199 m. pr. m. e. cenzorius ir senato princepsas. Pasižymėjo per Antrąjį pūnų karą, 202 m. pr. m. e. sumušė Hanibalą Lamos mūšyje.— 74, 124, 258, 260, 264

Scipionas Emilianas Afrikietis Jaunesnysis, Publijus Kornelijus (apie 185—129 m. pr. m. e.) — Scipiono Vyresniojo įvaikis, karvedys; 146 m. pr. m. e. sugriovė Kartaginą ir užbaigė Trečiąjį pūnų karą (149—146 m. pr. m. e.). Daug prisidėjo ugdant Romos kultūrą.— 389

Scipionas, Kvintas Cecilijus Metelas Pijus — Romos karvedys, valstybės veikėjas, laivyno vadas Farsalo mūšyje, kovojęs Pompėjaus pusėje; po pralaimėjimo pabėgo į Afriką, vadovavo respublikonų kariuomenei, o po pralaimėjimo prie Tapso nusižudė.— 69, 186

Sejanas. Lucijus Elijus — Tiberijaus numylėtinis, pretorionų vadas, vėliau nužudytas kaip sąmokslininkas prieš imperatorių.— 132

Sekstijus Nigras, Kvintas (I a. pr. m. e.) — artimas stoikams romėnų filosofas.— 147, 157, 196, 348

Serapionas.— 99

TURINYS

Сенека

ПИСЬМА К ЛУЦИЛИЮ

На литовском языке

С латинского языка перевела *Даля Дилите*

Издательство «Минтис», ЛитССР, Вильнюс, 1986

Seneka

LAIŠKAI LUCILIJUI

Iš lotynų kalbos vertė *Dalia Dilytė*

Redakcijos vedėjas *Antanas Rybelis*
Redaktorė *Aldona Radžvilienė*
Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Meninė redaktorė *Marija Paplauskienė*
Techninė redaktorė *Birutė Adomaitienė*
Korektoriai: *Vytautas Vitkūnas, Irena Daugirdienė*

ИБ № 3614

Duota rinkti 85.12.27. Pasirašyta spaudai 86.02.27. Formatas 84×108 1/32. Popierius spaudos Nr. 2. Garnitūra literatūrinė, 10 punktų. Iškilioji spauda. 26,04 sąl. sp. l. +0,11 įkl. 26,41 sąl. spalv. atsp. 25 apsk. leid. l. +0,03 įkl. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 2035. Kaina 3 rb 50 kp

Leidykla „Mintis“, 232600 Vilnius, Z. Sierakausko 15.

Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10.

Seneka L. A.

Se76 Laiškai Lucilijui / Iš lot. k. vertė D. Dilytė; [Įž. str. „Antika ir Seneka", p. 5—12, R. Ozolo]. — V.: Mintis, 1986.— 490 p.— (Iš filosofijos palikimo).

Bibliogr. paaišk. p. 455—469.— Vardų r-klė: p. 470—486.

Stambiausiame žymaus romėnų rašytojo ir filosofo L. A. Senekos (apie 4 m. pr. m. e. — 65 m. e. m.) veikale laiškų forma įtaigiai pasakojama apie žemiškosios egzistencijos prasmę, prieštaringą žmogaus prigimtį, dorovinį žmogaus tobulėjimą. Etikos problemos siejamos ne tik su individo dvasiniu gyvenimu, bet ir su visuomenės, valstybės uždaviniais. Autoriaus požiūriui būdinga gili pagarba visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties.

S $\frac{4704000000—210}{M\ 851(08)—86}$ 96—86

BBK 87.3
1F

Serijoje

„IŠ FILOSOFIJOS PALIKIMO“

išleista

didžiuoju formatu:

1. *R. Dekartas.* Rinktiniai raštai, 1978
2. *Ž. Ž. Ruso.* Rinktiniai raštai, 1979
3. *Platonas.* Valstybė, 1981
4. *I. Kantas.* Grynojo proto kritika, 1982
5. *L. Fojerbachas.* Krikščionybės esmė, 1985
6. *Seneka.* Laiškai Lucilijui, 1986

mažuoju formatu:

1. *I. Kantas.* Dorovės metafizikos pagrindai, 1980
2. *Ė. Fromas.* Psichoanalizė ir religija, 1981
3. *Ž. O. Lametri.* Du traktatai, 1981
4. *B. Raselas.* Religija ir mokslas, 1982
5. J. *G. Fichtė.* Žmogaus paskirtis, 1982
6. *M. Montenis.* Esė, 1983
7. *Markas Aurelijus.* Sau pačiam, 1984

Serijoje

„IŠ FILOSOFIJOS PALIKIMO“

numatoma išleisti

d i d ž i u o j u f o r m a t u:

K. Marksas. Ankstyvieji filosofijos raštai
I. Kantas. Praktinio proto kritika
Aristotelis. Keturi traktatai
A. Bergsonas. Rinktiniai raštai

m a ž u o j u f o r m a t u:

Epiktetas. Rinktinė
Dž. Berklis. Traktatas apie žmogiškojo pažinimo principus
Ksenofontas. Atsiminimai apie Sokratą
A. Šveiceris. Kultūra ir etika
B. Paskalis. Mintys